FRIEDRICH REINHOLD
KREUTZWALD

MAAILM JA MÕNDA

FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALD

*

TEOSED

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1953

FRIEDRICH REINHOLD
KREUTZWALD

*

MAAILM JA MÕNDA

4426

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1953

Kunstiliselt kujundanud
F. Valdvere

Tartu Riiklike Ülikooli
Raamatukogu
A 1747

Fr. Prentzwald.

Curriculum vitae[1]

Olen sündinud 14. detsembril 1803 Jõepere mõisas Kadrina kihelkonnas Rakvere lähedal. Järgmisel kevadel kolisid minu vanemad Kaarlisse, kus mõis kuulub Rakvere, talurahvas aga Jaakobi koguduse kirja. Seal elasin ma oma poisikesepõlve-aastad, õppisin varakult emakeelt lugema ja astusin 1815. a. teisel semestril Rakvere algkooli, ilma et sõnakestki saksa keelt oleksin osanud. 1817. a. jaanuaris astusin ma sealsesse kreiskooli, kus ma samuti 1½ aastat käisin. Siis oli vanemate varanduslik jõud otsas, vargakäsi oli viimase võtnud, ma pidin koolist lahkuma ja mind anti ühte Tallinna kaubamajasse õpilaseks. Aasta pärast leidis minu peremees, et mul kaupmeheametiks põrmugi a n n e t ei olevat (jumal õnnistagu tema äratundmist!) ja soovitas mu isal mõnda teist eluteed minu jaoks valida.

Selsamal ajal olid vanemad Harjumaale Hageri kihelkonda asunud, kus mu isa 3 või 4 aastat Ohulepa mõisakese majapidamist juhtis. Sel ajal kui edasi ja tagasi mõeldi, missugune amet minu jaoks kõige parem oleks, sõidab ühel päeval ukse ette misjonär Genge, jutustab, temale olevat Eestimaa koolide-direktor ülesandeks teinud leida kolm tublit eesti soost noormeest, kes Tallinnas Tolli mõisa asutatava seminari õpetajateks tulevat

[1] [isiklikult kirjutatud elulugu, autobiograafia]

välja koolitada. Ta eksamineerib mind, leiab eelteadmised küllaldased olevat ja soovitab mu vanematel head võimalust mitte käest libiseda lasta, kus kosti ja õpetamise eest midagi maksta ei olevat. Kahe nädala pärast tuli teade, mina olevat vastu võetud ja pidavat kohe Tallinna minema, kus mind koos ühe teise kandidaadiga, Andersoniga Tallinnast, esiotsa sealsesse kreiskooli pandi, kuni välismaalt kutsutud kooliõpetaja pärale jõuab. Kosti ja korteri saime direktori majas. 1819. a. novembris jõudis meie kooliõpetaja, nimega Ulrici, Barby'st kohale, kes meie edaspidise harimise üle võttis. Ta oli usu poolest kange herrnhuutlane, kuid väga tubli koolimees, kellele ma koguni palju tänu võlgnen. Kolmandat kandidaati ei leitud, seetõttu jäime kahekesi tema õpilaseks. Vana Keila praost Holtz, omal ajal tuntud kui suur keelemees ja kuulus kirjanik, oli eesti keele õpetamise oma peale võtnud, tuli seks otstarbeks kaks korda nädalas linna, tuupis meile Stahli grammatika pähe ja andis kirjalikke töid üles; tema parandused olid klassikalised, mis vähegi rahvapärast sisse oli lipsanud, kustutati maha, meie pidime karmilt kirjakeele järele käima. Ükskord juhtus mulle see õnnetus, kui meile dialoog oli üles antud, et ma Schilleri «Röövlitest» ühe stseeni vabalt ümber panin, mis eest ma karmi noomituse sain ühes härra koolidirektori järelkäivate manitsustega, et sedavärki paganlikkude raamatute lugemine ühele tulevasele kooliõpetajale ei kõlbavat. Minu kaasõpilane kirjutas ühe raamatukese, mille koolidirektor oma kulul trükkida laskis; sellest hoolimata läks autor varsti pärast seda ära ja võttis Moskvas ühe koduõpetaja koha. Tema järeletulija oli üks pecus campi,[1] kuid väga vaga, seepärast seisis ta kooliõpetajate ja

[1] [pecus campi (lad.) — halvustavas tähenduses harimata maamees, «maamats»]

direktori juures heas kirjas. 1823. a. jaanuaris pidin ma algkooliõpetaja eksami tegema ja mind pandi ajutiselt teise poiste-algkooli ametisse, pidin aga samal ajal tütarlaste-koolis 4 tundi nädalas andma, mis minu tookordse häbelikkuse juures põrgupiin oli. Selle aja vältel olid mul iga päev kella 6—8 õhtul eratunnid Ulrici juures. Juba ammu käis kuuldus, et plaanitsetud Tolli mõisa seminari asi ei edenevat, sest puudus raha; 1824. a. selgus, et see kuulujutt oli täiesti põhjendatud. Natuke aega enne esimese semestri lõppu andis mulle koolidirektor valida, kas jään ma algkooliõpetaja kohale Tallinnasse või lähen ära. Mina pidasin viimast paremaks ja läksin Peterburisse, kus mulle üht koduõpetaja kohta oli pakutud, tolle aja olude kohta suurepärase palgaga — 600 paberrubla aastas — ja kõik prii. Tallinnas sain ma palga ja koolirahaga kokku vaevalt 300 rubla ja prii korteri. Peapõhjus oli, et ma ikka veel lootsin kuidagiviisi studeerida. Raha kokkuhoidmine ei tahtnud Peterburis hästi korda minna, ma pidin endale uued riided muretsema, sest vanade, Tallinnast kaasavõetud kulunud hilpudega ei tohtinud ma ennast näidata, teenrid olid kõik uhkemini riides. Kindla otsusega meditsiini studeerida andsin ma $1^1/_2$ aasta pärast oma koduõpetaja koha käest ära, tahtsin kroonustipendiaadina meditsiinilis-kirurgilisse akadeemiasse astuda, kuid minu maksualuse seisuse tõttu tõrjuti mind tagasi. Nõnda tulin ma siis Tartusse ja 1826. a. jaanuaris võeti mind [üli-kooli] vastu. Alles 5. semestril avanes mul vaba võimalus kroonu-kasvandikuks hakata; kuna ma aga juba nõnda kaua vastu olin pidanud, ei tahtnud ma enam oma vabadust maha müüa. Kui ma 1831. a. valmis olin oma eksameid lõpetama, oli koolera Riiga ilmunud; ülikool kutsus vanemaid arstiteaduse üliõpilasi üles vabatahtlikkudena sealsetele arstidele abiks minema; ma haa-

rasin rõõmuga võimalusest kinni, läksin sinna, sain õnnega kaubale, nõnda et ma ennast täielikult uuesti varustada ja isegi natuke raha kaasa tuua võisin. Räbaldunud «gottfriedis» ja samasuguses mantlis väljasõitnu tuli u u e inimesena tagasi.

Vaevalt olin jõudnud vanas pesas nina soendada, kui sain kutse Vastseliina lossi, kus seekord kõhutõbi väga kurjasti märatses. Uuesti rohkem tasu saanud, kui ära olin teeninud, tulin ma täistaskutega Tartu, aga tööst ei pidanud siingi midagi välja tulema. Koolera oli hilissügisel siia ilmunud ja mulle anti hospidal kätte. Poole järgnevast aastast elasin ma maal, sest vaim ja keha olid ära kurnatud. Sügisel tagasi tulnud, andsin eksami ja 1833. a. märtsis asusin ma Võrule, kus ma tänaseni vegeteerin. Kui me kõik lühidalt kokku võtame, siis tuleb vana lugu: ta elas, võttis naise ja suri.

Kreutzwald.

I

UURIMUSI

A. DR. FRIEDRICH ROBERT FAEHLMANNI ELU.

Dr. Kreutzwald.

«Ei nimetult sa lahku meie hulgast,
ei puhu laiali su põrmu aja torm!»
Ernst Schulze.

Alljärgnevad elupiirjooned mehest, kes mitmes asjas üle tavalise tõusis ja mitte ilma fosforistseeriva särata igaviku poole voogava jõe lainetesse vajus, vääriksid tõepoolest, et neid joonistaks palju vilunum käsi kui siinsel biograafil, kelle — paremate jõudude puudusel — esile kutsus ainult käskiv sõbrakohustus ja kel peale ausa tahte pole mingeid andeid, et lahkunule püstitada tema vääriline ausammas. Mitte aine vähesus, vaid selle ülevoolav küllus on, mis selle ülesande lahendust raskendab. Vaimset äärjoonist ei saa nii nagu kehalist mingi pantograafi («kurenoka») abil tõetruult vähendada, ning teravalt markeeritud jooned, mis portreemaalija käsitlust kergendavad, just raskendavad karakterijoonistaja tööd. Kes Faehlmannile elus on lähedal seisnud, see kindlasti saab aru neist raskustest, mis pidurdavalt vastu peavad astuma niisuguse iseloomu kirjeldamisele, nagu oli tema oma. Sel põhjusel tohime loota õiglaselt mõtleva lugeja heatahtlusele; ja käesolevate lehtede hiline ilmumine, kus Faehlmanni mälestus ühepäevalõvidele jahti pidava suure hulga seas juba on unustatud, annab selle paremuse, et väikese lugejateringi juures asja huvitavus küllaldaselt laseb vabandada meie esitusviisi puudusi.

Friedrich Robert Faehlmann sündis 21. detsembril 1799*) Hao mõisas Koeru kihelkonnas Järvamaal Eestimaa kubermangus. Tema isa, kammerhärra von Bergi vabamees, oli tol ajal mõisavalitsejana maakohtu-assessori von Paykulli teenistuses. Friedrich viitis oma elu esimesed aastad Haol vanemate majas, kuid ei olnud veel seitsme aastane, kui tiisikus tema truu ema röövis. Tema kahest vennast oli vanem juba ära kooli saadetud, kuna teine, temast noorem ja abivajavam, tema kaitsealuseks ja mängukaaslaseks sai. Et isa oma kutse tõttu suurema osa päevast oli kodust ära ametis, oleksid mõlemad poisid ainult iseenda ja teenijapiiga hooleks jäänud, kui Paykullide perekond sõbralikult ja armurikkalt poleks neid enda kaitse alla võtnud ja nende vaimse ning kehalise heaolu eest hoolitsenud. Ematud poisid veetsid oma päevad koos preili Karolinega, hr. von Paykulli ainsa tütrega, keda kui Friedrichist mitte palju vanemat kasvatati kodus tädide ja nõbude järelevalve all.

Ka Friedrich alustas umbes sel ajal oma esimesi õpinguid lugemise ja saksa keele alal hr. von Paykulli juures, kellele ärksa poisi õpetamine meeldivaks ajaviiteks oli. Oma eakaaslaste hulgas sundis see poiss end varakult tähele panema oma energilise ülesastumisega, näitas oma kindlat tahet ja tõrjus oma võistlejad endast eemale lakoonilise väljendusega: «Kaugele, kaugele! Teie mind kätte ei saa!»

Preili Helene von Paykull, assessori vennatütar, kellelt me ülaltoodud teated oleme saanud, esitab mitmed originaalsed jooned tema varasemaist eluaastaist, mis — kuigi neil pole sügavamat tähendust — meid huvitavad oma kokkulanguse tõttu tema hilisema elusaatusega. Kord istus preili Helene maja ees trepil ja poiss mängis selle alumisel astmel, täites agaralt liiva ja tuhaga pabe-

*) Faehlmanni kõige varasem noorusesõber, hr. kooliinspektor, kolleegiumi-assessor Nocks Rakverest, kellele me F-ni nooruse kohta käivate andmete eest tänu võlgneme, nimetab sünniaastaks 1798-ndat, aga ühes lahkunu enda käega kirjutatud märkuses seisab: «Olen sündinud 21. dets. 1799 vana stiili ehk 1. jaanuaril 1800 uue stiili järgi», sealt oleme võtnud ka siinse daatumi.[1]

[1] [Kreutzwaldi antud daatum on siiski ekslik, vt. «Selgitavaid märkmeid».]

rikarbikesi. Küsimusele: «Mis sa seal teed?» vastas ta: «Ma valmistan arstirohtu, sest minust saab arst.» Temast samal silmapilgul juhuslikult möödaminev isa andis väikese õiendusega sellele lapselikule väljendusele teise suuna: «Mis?» hüüdis ta — «Arst? — Sinust peab ju raudsepp saama!» Poiss võttis neid sõnu tõsiselt ja ütles pärast seda ikka, et temast raudsepp saab, mistõttu teda kaua aega hiljem naljatades suurte ja väikeste poolt meie sepaks hüüti. Jah, isegi ülikoolis nimetasid lähemad sõbrad teda sellele juhtumisele viidates kõigi metalltööde meistriks.

Arstiteaduslik suund poisi fantaasias võis äratust saada kõigepealt Hao koduapteegi tõttu. Tohterdamine oli selles perekonnas, nagu tol ajal ka mitmes teises Eestimaa aadlimajas, nii tervete kui haigete puhul ikka päevakorras, ja tropiklaasikesed ning pulbrikarbikesed ei tohtinud peaaegu kunagi puududa tualettlaualt. Hao mõisasaksa inimesesõbralik meelsus püüdis ka talupoegadele nende ihuhädas nõuga ja jõuga abiks olla, mitte ainult oma mõisa maal, vaid ka kogu oma naabruses; seetõttu mälestabki rahvas teda tänulikult tänapäevani.

Armulikud preilid mängisid apteekriõpilase ja proviisori osa mitte ainult arstirohtude valmistamisel, vaid preili Helene läks sagedasti ka külasse, et inimesi õpetada, kuidas nad rohtusid peavad tarvitama. Kui ta ilusail kevad- ja suvepäevadel, ühes majaarsti korraldustega ja muude kostitustega haigete jaoks, külasse kõndis, käis Friedrich pudelikeste ja topsikestega harilikult tema kõrval. Omal viisil õnnelikuna hüples ta sitikate ja liblikate järele või korjas tee äärest lilli ja pani oma lühikeste teravmeelsete tähendustega oma saatjanna sagedasti otse imestama. Aeg-ajalt ilmus majaarst, dr. Heimberger isiklikult ja lõbustas meie poissi oma eesti keele halva väljarääkimisega. Et Friedrich oli õnneks varustatud hea mälu ja tähelepanuvõimega, ei libisenud temast mööda peaaegu midagi sellest, mis inimesed tegid või kuidas nad end ülal pidasid; ta kuulis haigete kaebeid ja nägi, kuidas neid aidata püüti; nii polnud siis ime, kui ta doktori viisi järele aimates hakkas arsti mängima. Teine joon, mis teda maja teistest lastest eraldas, oli see, et ta väikesi surnud loomi, nagu

mutte, hiiri jne., meelsasti lõhki lõikas, et — nagu ta ütles — näha, kuidas nad seestpoolt on. Selle, paljudele lastele omase uudishimuga ühines tema suur armastus looduse vastu.

Ilus, toreda oja kaldal asuv Hao, millele nurmede, niitude ja metsade vaheldus andis omapärase võlu, jäi kadunule kogu eluaja jooksul kalliks, unustamatuks kohaks, sest noorde südamesse surutud muljed hoidusid ikka värskena ja rõõmustasid teda iga kord uuesti, niipea kui ta oma lapsepõlve unistustesse tagasi sukeldus*). Lähemat ümbruskonda uuriti põhjalikult nii geograafiliselt kui ka loodusteaduslikult. Igapäevased suvirännakud viisid jõele, veskile või mõnda lähedasse metsasalusse, mis koosnesid võimsaist mändidest (mida siinsed sakslased kuuskedeks nimetavad) ja millesse meelitasid mustikad. Sillal vaadeldi ahvenate ja latikate mängu või õngitseti, veski juures raiuti västraga trullinguid ja lutse, püüti karploomakesi või koguti lainete poolt siledaks lihvitud kivikesi.

Teistsugust ajaviidet leidus mõisas endas. Siin valitses tõeline faiaakide majapidamine, nii et lapsed nägid ainult mõnusaid ja heasüdamlikke inimesi, alates härrastest kuni viimase teenrini. Hoonetest ümbritsetud õuel lõi lustakas noorsugu suvel ratast või heitis kurni.**) Vanahärra ühes oma perega vaatas harilikult seda pealt kaugele väljaehitatud trepilt, nagu mingilt belvedeerilt, ja mitte harva ei juhtunud, et ta ka ise alla astus ja mõnd meistriviset proovis.

Laupäeviti oli lähedalasuva küla täiskasvanud noorus härrastemaja trepi ees koos, lõi vana Tooma torupilli saatel tantsu ja lõbustas end lauluga. Niisuguseid ja

*) 22. detsembril 1849, kui ta mõningaile sõpradele kuulsast Hao mõisast jutustas, ärkasid noorusmälestused säärase elavusega, et viiekümne-aastane mees, oma haiget keha unustades, nooruki tulisusega plaane sepitses järgmisel suvel huvireisi läbi Liivi- ja Eestimaa ette võtta, et kõiki Kalevi-looga seotud maakohti näha ja sel puhul ka oma a r m s a t Haod külastada.

**) Kurnimänguks nimetatakse Liivimaal väga armastatud, õigupoolest vene mängu, milles 5 kuni 7 väikest, teatud korras üles seatud puusilindrit tuleb lühikeste kaigastega, mis umb. 10 sammu kauguselt nende pihta virutatakse, äärjoontega piiratud nelinurgast välja lüüa.

nendesarnaseid pilte võis näha ka talveõhtuil mõisa peretubades. Siin see oli, kus hämarais, kehvalt valgustatud ruumides vaikselt vaatlevale poisile esimest korda avanes jubedust-sisendav, imepärane muinasjuttude ja vanade lugude maailm. Teadmata küll nende sügavamat tähendust, pidas ta elavalt meeles siit vastuvõetud muljeid, ja need said temale hiljem — nagu ta ise ütles — «Ariadne niidiks», mille abil ta rahva siseelust päevavalgele tõi peidetud varandusi, mida senini keegi ei tundnud. Oma tabava mälu abil suutis ta sisuga koos meeles hoida ka jutustamislaadi ja selle erivärvingut, mistõttu ta kuuldut sagedasti sõna-sõnalt võis edasi anda, hiljem mõndagi väga õnnestunult saksa keeles ümber kujundas ja selle läbi välismaa tähelepanu eesti muinaslugudele juhtis.

Isa elumajas kohtas ta ikka selle sõbralikku nägu, kes peaaegu kunagi teisiti oma lastega ei kõnelnud kui naeratades ja kes nagu lahkus ja sõbralikkus ise oli. Ligi kuuekümne aastaselt, aga veel väga tublina, oli ta teist korda abiellunud, mislabi Friedrich sai endale hea võõrasema ja hiljem mitu õde-venda. Vana oli lõbusa iseloomuga, aga mitteõel naljamees ja nöökis kõige heatahtlikumal viisil oma ümbruskonna nõrkusi sees- ja väljaspool kodumaja. Tema lemmikharrastustesse kuulusid paar tüsedat hobust tallis, tubli sõõm õlut ja, kui see võimalik oli, siis partii kaarte, aga ükski neist lõbustustest ei ulatanud kire piirini. Ka oma nooremail eluaastail kammerhärra von Bergi ülesandeil ette võetud ärireisidest Pommerisse ning Skonesse teadis ta jutustada mõndagi kaasakiskuvat, ja kuigi ta Homanni ja Güssefeldi lehtedelt iialgi nõu ei otsinud, oli tal reis alati korda läinud oma ülemuse täielikuks rahulolekuks.

Isamajast lahkudes alustas Friedrich juba oma üheksandal eluaastal rännakuid võõrsile, kuna ta Liigvalla (Löwolde) mõisa «onkel» Wenzeli juurde kooli saadeti, mis teda jumaliku ja inimliku tarkuse eelväravaile pidi juhtima ja Hübneri piiblilugude ja Raffi loodusloo abil peale lugemisoskuse ka veel igasuguste muude asjadega elu jaoks varustama. «Nüüd algas» — jutustab hr. Nocks — «minu vanemate majas sõnakuulmis- ja istumiskool, kus meie, väikesed jõmpsikad, kõigest maa-

ilmast eraldatult ja kitsasse kambrisse suletult, kuus — kuus pikka tundi iga päev istuma pidime õppima. «Onkel», nii pidime meie, lapsed, teda aukartuse pärast nimetama, näis esimesel pilgul väikese Calibanina Shakespeare'i «Suveöö unenäost», eemalehirmutava välimusega ja ometi täis maagilist külgetõmbejõudu, nii et ta meid, lapsi, vabatahtlikult oma ümber ringlema tõmbas nagu päike planeete. — Ma pean vähe aega peatuma tema isikul, et tema kooli saaksin tutvustada, ja tema koolil, et võiks mõista selle mõjustusi, mis kaugele-kaugele ulatasid. «Onkli» pikkus ei ulatanud palju üle kolme jala, sest et ta jalad noorest saadik kängu olid jäänud. Seetõttu need vaevalt kandsid teda ja käik läbi toa oli temale seotud suure pingutusega. Peaaegu kogu oma elu oli ta nagu sambapühak oma istmel mööda saatnud. Siin näis ta õige rühikana, sest ta pea ja ülakeha olid täismehe omad ja liigutused ning hoiak sisendasid seejuures meile, väikestele, vajalikku aukartust. Ta kuulus mingisse Braunschweigist välja tellitud klaasimeistrite perekonda ja oli Eestimaale tulnud väga noorena, aga pärast seda kui ta vennad oma ametist loobusid, oli ta mõisapidajate juures õpetajaks ja kirjutajaks hakanud, kelleks ta jäigi kuni oma õndsa lõpuni. Ta ei olnud küll ise palju õppinud, aga tal oli ilus käekiri ja võib-olla on ka Faehlmann oma jõulised kirjajooned temalt pärinud. Kuigi ta ortograafias palju kaugemale polnud jõudnud kui see Põltsamaa koolmeister, kes suuri tähti tarvitas reegli järgi, et «siin ja seal suur täht kirja kaunistab», oli tal siiski omadusi, mispärast teda paljud pedagoogid oleksid võinud kadestada. Oma õnnetuse tõttu oli ta varakult kannatust ja alistumist õppinud, ja kuna ta suurema osa ajast lastega elas, oskas ta suurepäraselt nendega ümber käia ja nii neile head mõju avaldada. Ta vestis heameelega lugusid ja temalt manguti neid ikka jälle. Seal siis kuulsime me mõndki saksa rahvasaagat draakonitest ja lendmadudest, vaprast Florentist, keiser Octavianusest, ilusast Magellonest jne., või siis ka ajaloolisist isikuist, nagu suurest makedoonlasest, kaheteistkümnendast Kaarlist, vanast Fritzust ja Suvorovist, Hussist ja Lutherist, sagedasti küll kõige veidramaid asju, aga seda parem; tihti

sündis see mõnel juhuslikul välisajendil, nagu mardipäeval või pikkadel talveõhtutel. Kui «onkel» klaaspärleid vabritseeris, jutustas ta mõndagi klaasitöökojast, Harzist ja saksa leiutustest. Sügisel seati üles linnupaelu, talvel liimivitsu lindude püüdmiseks; selle juures õpetati loodusteadust ja loeti seda hoolega ka Raffist.

«Peale Wenzeli teadmiste varaaida aitasid ka aeg ja koht mõndagi näha ja kuulda. Sagedasti askeldasid Liigvallas käsitöölised ja meie pidime ju nägema, mis nad tegid. Mõisa oli tol ajal meie maal üks ilusamaid. Seal oli suur aed ja park rohke veega, kasvuhoonetega ja paljude lilledega, ilusad ehitused ornamentidega ja raidkujudega. Keset õue seisvast Herkulesest tegime meie Simsoni. Aadama ja Eeva ees pargis supeldi. Juhuslikult lipsati pildikogusse ja nähti Cook'i surma, türgi saatkonda või prantsuse revolutsiooni stseene inglise vaselõikeis. Sellesse aega langesid just Napoleoni sõjakäigud ja Euroopas polnud küll ühtki kolka, kuhu poleks tunginud sõnumid kordasaadetud tegudest. Me kuulsime kõneldavat Austerlitzist ja Eylaust, prantslastest ja inglastest ning venelaste vaprusest, ja nägime vaimus enda ees päevakangelasi. Meie eelkool tegi meid võimeliseks hiljem koolis kergesti orienteeruma, kuna meil oli huvi asja vastu, mis kaasõpilastel sagedasti puudus, sest et neile need esemed tundmata olid. Meie olime kogemusliku kursuse läbi teinud ilma õpetaja plaanita, kes küll midagi Rousseau'st ja Pestalozzist ei teadnud. — Tõsiselt võttis ta sõna vabamõtlemise vastu, mis tol ajal isegi seltskonna madalamais kihtides lokkas. Wenzel hoidis kõvasti usudogmast kinni; ilma et ta ise kirjas väga kodus oleks olnud, aitas ta oma tarkusega seal järele, kus see meil puudus, ja majaema oli tal sealjuures ustavalt abiks.

«Friedrichi vanem vend Karl, kes õppevaheajal linnast maale tuli, ei meeldinud vanadele, ja meie pidime teravat kriitikat pealt kuulama, kuidas noored inimesed mitte ei pea olema. «Kaugele, kaugele» hoogu pidurdati.

«Maja piiratud olud mõjusid seetõttu heategevalt, et nad meid kergemeelsuse eest hoidsid. Aukartust nõuti karmilt ja «onkel» ei kaotanud oma aupaistet ka siis, kui ta mõnikord oma olemise üksluisust teatud vaheldusega

püüdis täiendada. Vahel katsetas «onkel» Wenzel ka viiuli; me kuulsime fantaasiaid ja Dessau marssi. Üldiselt püüdis ta meid kahjulikkude mõjude eest võimalikult hoida; sellevastu oli meil juhus näha, kuidas mõndagi head tehti vaeste aitamise alal. Tol ajal valitsesid rasked nälja-aastad, eriti Tartumaal; terved hulgad kerjavaid lapsi hulkusid mööda maad. Haol toideti Paykullide perekonna heategeliku meelsuse tõttu mitmeid tosinaid neist õnnetuist.

«Idüllilise Hao kõrval võis Liigvallas näha ka palju rohkearvulisemat teenijaskonda, elanike suuremat mitmekesisust, suursugusemaid härrasid ja toredust; see kõik oli teravas vastuolus rahva hädaga, mis tuletas meelde elu tõsidust.

«Sellest avardunud eluringist astus Friedrich 1809. aastal edasi linnaellu, tulles Rakvere elementaarkooli. Lühikese ajaga küpses ta siin praktilis-mehaanilise dressuuri abil kreiskooli pääsemise vääriliseks. Algkooliõpetaja Schmidt, kes oma nooruse oli mööda saatnud ühes Riia kaubamaja kontoris, oli pärast mitmeid kõverteid saatuse poolt viimaks Rakverre heidetud ja õpetajaks saanud. Temas ei olnud midagi «onkel» Wenzeli loomusest. Sellest tsiviliseeritum, isegi natuke elumees, kus see võimalik, täitis ta oma ülesandeid täpselt nagu kaupmees ja nõudis kui Flori õpilane ka oma metsikutelt poistelt ranget distsipliini ja luges oma eluülesandeks oma kasvandikke nii kaugele viia, et nad õpiksid soravalt lugema, koma ja punkti puhul tarviliselt pausi pidama, seejuures küllalt ortograafiliselt kirjutama ja abituriendieksami jaoks küünrapikkuse jagamisülesande õieti lahendama kõige lühema aja jooksul. Seltskond ja ülemus olid tema tööga rahul, sest ilma suuremate keerdkäikudeta oli ta nii mõnegi mehe elu jaoks siledaks lihvinud.

«Faehlmann võeti kreiskooli vastu veel selsamal aastal. Juba algusest peale paistis ta siin silma oma isetegevusega ja suure hoolega, nagu seda veel praegugi näha võib hinderaamatuis tema kohta antud otsustest. Öeldu põhjal on ehk arusaadav, miks tema heade eelduste juures ka tema edusammud olid nii silmapaistvad. Ka tolleaegne õppekava võis vaba arengut soodustada. Pähe õppida ei tulnud palju, igatahes üht ja teist keelte

alal. Friedrich omandas kõik õppeained, kuigi need osalt temale olid täitsa uued, energiliselt ja heade tagajärgedega. Ajalootundide ettekannete järgi töötas ta kodus omal algatusel välja paksud, puhtalt täiskirjutatud vihikud, õpperaamatut võis tol ajal õpilaste käes näha väga harva. Geomeetrias oli ta nii õnnelike tagajärgedega minu õpetaja, et ma lühikese aja jooksul ise võimeline olin kirjalikult nõutud tõestusi leidma. Juba tol ajal armastas ta lugeda ja süvenes hea meelega mõnesse vanasse raamaturäbalasse. Üht igivana räbaldunud ravitaimede raamatut, mida ma Rakveres sagedasti tema käes nägin, märkasin ma palju aastaid hiljem ka tema pealesurmase pärandi hulgas. Rakvere koolis näis nii, nagu tahaks ta botaanika-harrastajaks hakata; aga metsikult kasvavate taimede spetsiaalseks tundmiseks ei pakkunud kool mingit juhatust. Et oma õpihimu rahuldada, istus ta õhtul nii hilja üleval, et tema tolleaegsel kostisal, parkal Rohlederil, kelle majas ta elas, mure tekkis poisi kehaliku tervise pärast, mille järele valvamist aus meister oma kohuseks pidas ja teda mitte harva voodisse pidi sundima. Selles majas õppis Friedrich tundma jälle uusi olukordi, iseäranis tsunfti elu-olu. Ta kuulis seltervitust ja elas käsitööliste traditsioonide keskel. Rändsell, kes oli ringi liikunud Taanis, teadis jutustada ka viini vorstikestest ja ungari veinist. Aga mitte ainult sel viisil ei õppinud ta inimesi tundma, vaid seda võimalust laiendasid ka maja perekonnaliikmed omal viisil. Peale väikelinna saksa pürjeri ja meistri jõukuse nägi ta veel selle teisigi auväärseid külgi, aga ka mõningaid nõrku, mis selles ümbruses mitte puududa ei võinud, aga ilma et need tema moraalile kuidagi kahjulikult oleksid mõjunud. Palju lõbu pakkus temale aed, kus suurepärased õunad kasvasid ja kus ta aiapidamise alal, nimelt pookimises, okuleerimises jm. praktilisi oskusi omandas. Teda huvitas kõik, mis ta nägi, ja ta õppis ära mõnedki tehnilised teadmised, mida pakuvad käsitööliste töökojad.

«Kuigi ta oma aega virgasti kasutas, jättis ta endale siiski nii palju puhkeaega, et ta aeg-ajalt võis osa võtta ka oma elavate kaasõpilaste lõbustustest, mis igal aastaajal olid erinevad. Talvel kutsus linna aedade ääres asuv järsk Vallimägi toredaile kelgutamistele ja lumepalli

pildumistele. Kool ei koormanud väga oma õpilaste hoolsust: noorus ei tohtinud end ära vaevata; õpetajad pooldasid omal ajal kuulsa Gräfe õpetust Frankfurdist Maini ääres. — Suveõhtul mindi «Uus Verderbi», kus vanad end keeglimänguga lõbustasid ja noored metsas ümber luusisid, kui mitte Ivan Petrovitš Sommer, vene keele õpetaja ja suur noortesõber, mängusid ei korraldanud. See tegeles nimelt palju noortega ja mõtles mõndagi välja, et neile nalja teha. Peaasjaks jäi seejuures vene keel, mida pidi ära õppima praktikas, isegi mängu juures. Mõned väikesed näidendidki etendati tol ajal tema korraldusel kreiskooli õpilaste poolt vene keeles. Kuigi Faehlmann sellest vähem osa võttis, ei jäänud ta ometi asjast päris eemale. Kui tal hiljem, näit. õppevaheajal Tallinna sõites või juhusliku rändnäitetrupi esinemisel, võimalus oli teatris käia, siis tegi ta seda suure rõõmuga, nagu kõik noored inimesed.

«Kui Rakvere tõesti midagi erakordset pakub, siis on seda eelmainitud Vallimägi ilusate lossivaremetega ja selle ees kasvava väikese tammikuga. Need kohad on kõigil aegadel lustlikku noorust ligi tõmmanud; ka Faehlmann istus hea meelega hakkide seltsis vanade müüride vahel ja võib-olla mõtiskles siis juba vanade aegade üle, küll veel ilma suuremat selgust saamata. Taanlaste valitsemisaja algus, puudulikud muistendid lossi saatuse kohta äratasid vähemalt igasugu fantastilisi kujutlusi. Ka rüütellikud mängud ei puudunud, et end täiesti vanadesse aegadesse asetada. Vabapäevadel korraldati Vallimäe taga kreis- ja elementaarkooli poiste vahel (kes peaaegu igal pool end vaenulisteks poolteks peavad) ühiseid jõukatsumisi, kusjuures õnnelikud võitjad — hoolimata mõnedest sinistest plekkidest — võidurõõmutsedes koju marssisid.*) Kõigist meeldivaist asjust, mida koht pakkus, kasutas ta ainult nõndapalju, kui range kohustetäitmine seda lubas, sest igal ajal jäi tema põhimõtteks *Dic cur hic.*[1] Tema vihikud pidid ikka olema võimalikult

*) See õnnelik võitlusväli oli Faehlmannile nii väärtuslik, et ta hiljem kena õlimaalingu kujul alatiselt tema toaseinal rippus, kus seda pilti lähedastele sõpradele näidati märkusega *Fuimus Troes* — [umb.: ka meie olime troojalased].

[1] [ütle, miks oled siin, s. o. tee, mis tarvis.]

korras, tema tõlked ja kirjandid korrektsed, veategemisega ei tahtnud ta kuidagi leppida. Kui tal kord prantsuse keele tõlke parandusel üks viga oli alla kriipsutatud, mida ta ei tahtnud tunnustada, sest et selle põhjus temale selge polnud, lubas ta end vastu vaielda, mille tagajärjeks aga see oli, et õpetaja ägestus ja enam üldse ei seletanud. Üksnes sel ainsal korral tekitas ta rahulolematust; aga hea Erbe tarvitas sellest hoolimata oma lemmikalgust «Hea meelega...» sellel lõputunnistusel, mille Faehlmann sai, lahkudes Rakvere kreiskoolist. Teiselt poolt pean viimasest ütlema, et ta iialgi oma õpetajaist halvasti ei kõnelnud, ei koolis ega ka hiljem, kui ta juhuslikult oma kooliaega meelde tuletas, kuigi ta muidu väärmeetodeid küllalt arvustada oskas. Väikestes koolides leiame vist harva säärast pieteeti; küll aga esineb mitte harva nähtus, et inimesed oma enda kooliaegseid patte hiljem õpetajate omadega peita püüavad.

«Aastal 1814 astus Faehlmann Tartu gümnaasiumi, kuhu ta kreiskooli lõputunnistuse põhjal vastu võeti kõige madalamasse klassi, tookord tertsiasse. Oma tubliduse ja ka oma meeleaususe tõttu jõudis ta siin varsti austustväärivale kohale oma kaasõpilaste keskel ja võitis ühtlasi oma õpetajate tunnustuse ja heatahtluse, kelle silmile nooruki hool, võimed ja vaimuanded mitte peitu ei jäänud. Mina tulin temale alles kahe aasta pärast gümnaasiumi järele, niisiis ei pääsenud enam temaga ühte klassi, olin aga tema toakaaslane ja jäin selleks, kuni tema üliõpilaseks sai. Siis lahkusime, kohtasime aga teineteist peaaegu iga päev kogu minu Tartus-oleku ajal. Et mina palju hiljem Tartu läksin, see oli minu muutunud eluplaani tagajärg.

«Niisugust mittepüsimist kord ettevõetud otsustes ei kiitnud ta heaks. Juba poisipõlves avaldas ta mulle oma rahulolematust, kui ma kord üheks, kord teiseks saada tahtsin, selle järgi, kuidas ma üht või teist oskust olin õppinud ja väheks ajaks selle aine entusiastiks saanud. Selles asjas, nagu mitmes teiseski suhtes, olin mina tema täielik vastaspoolus.

«Kuigi me oma kooselamise ajal sagedasti suure puudusega pidime võitlema, ei masendanud see mitte meie elujulgust ja me olime ikka heas tujus isegi siis, kui

vahel talvel küte puudus ja igapäevased toiduportsjonid üsna kasinaks jäid. Niisugused asjad tulid ette harilikult viimaseil nädalail enne õppevaheaega. Peamisi toiduaineid hankisime omale lähemalt pagarilt laenuks, Quellenheimerit magustasime mõnikord siirupiga ja kinnitasime end, kuigi ainult harva, hea heeringaga. Aimasime järele vaadis elavat ihnuskoid, aga ei pidanud meeles, et see ei tarvitsenud mõtelda kütmisele.

«See vähenõudlik eluviis leidis endale imetleja kelleski kolmandas gümnasiastis, Karl P-s, kes meiega ühines, kuigi ta selleks just polnud sunnitud, kuna tema vanemad kaunis jõukad olid. Ta oli juba üsna palju raha läbi löönud ja lootis mõistlikumaks saada, kui ta meie teele asub. Kahjuks ei läinud tema lootus täide; ta raiskas palju raha ja aega, ilma et ta mingit erilist eesmärki oleks saavutanud ja sai lõpuks sõjaväelaseks. Hädaohtlikuks kariks oli temale kõigepealt kondiiter; ta järgnes halvasti meie Faehlmanni eeskujule, keda ma kunagi ei näinud restoranis, veel vähem kondiitri juures, ka mitte maiustusi ostmas. Üldse keelas ta endale kõik raha abil saadavad lõbud, ka kus midagi näha või kuulda oli, sest et ta iga oma penni arvestama pidi. See oli mõnd Franklini meelde tuletav tark kokkuhoid, mitte ihnus, ja sellejuures ei puudunud tal raha kunagi täiesti, jah, ta võis isegi veel teisi hädast aidata ja tegi seda alati väga valmisolevalt. Selles, nagu ka mitmes muus asjas, avaldas ta noorusliku kergemeelsuse ajalgi väga suurt kindlameelsust, õiglust ja sügavat kõlbelist tõsidust. Kord leidis ta ühe koolisõbra juures raamatuid, mis olid pärit mingist rüüstatud raamatukogust, ega saanud enne rahu, kuni see need sinna tagasi oli saatnud, kuhu nad kuulusid.*) Kui tema odav papist küünlajalg kord tuld võttis ja gümnaasiumi raamatukogust laenatud «Pöörase Rolandi» köide seejuures tugevasti kahjustada sai, siis ei ostnud ta mitte ainult uut raamatut ase-

*) Teine koolivend Tartu gümnaasiumis, kadunud Guido von Liphart, ütles kord Faehlmannist: «Ta oli juba koolis nii puhas ja suur inimene, et meie kõik teda armastasime, ühtlasi aga ka tema ees suurimat aukartust tundsime. Kui teda — nagu see sündis mitte harva — keerulistes tüliküsimustes nõuandjaks kutsuti, siis oli tema sõna otsustav, keegi ei söandanud enam sellele vastu vaielda.»

mele, vaid karistas end ka sellega, et ta siit peale enam kunagi sellest kogust endale raamatuid ei palunud.»

Me ei ole arvanud endal õigust olevat sellest Faehlmanni auväärse noorussõbra ülemal toodud kirjeldusest midagi kärpida, kes selles nii huvitavalt jutustatud sündmustega suurelt osalt ise kaasa on elanud. Lahkunu sõbrad on hr. Nocksile kõigi nende teadete eest kindlasti väga tänulikud.

Oma kauast õhtuti ülevalolemist ja voodis lugemist ei harjutanudki Faehlmann endast ära, kuigi ta oma raudse tahtejõuga muidu kõik oli võimeline läbi viima. Nii olevat ta, nagu pastor Hollmann jutustab, tol ajal tugevasti kogelnud, millisest veast ta aga gümnaasiumi sekundas oma resoluutse tahtega sel määral üle sai, et ta kaks nädalat pärast tehtud otsust üht luuletust peatamatult võis ette lugeda ja hiljem kunagi enam ei kogelnud.

Aeg oli temale kallis, ta tarvitas seda ülesantud koolitöödele ausalt. Väheseid vabatunde kulutas ta lektüüriks või ärakirjade tegemiseks, mida ta kui väikest teenimisvõimalust kasutas oma majandusliku olukorra parandamiseks. Kus võimalik, püüdis ta oma hilist ülevalolemist tasa teha kauema magamisega hommikuti. Tema koolitegevusest peab veel mainima ta haruldast kohusetruudust, millega ta kõiki nõudeid püüdis täita ja end isegi nendeks tundideks usinalt ette valmistas, milleks teised väga vähe või midagi ei teinud. Iseäranis hoolikad olid alati tema ettevalmistused klassikute puhul; palju tähelepanu kulutas ta ka oma saksakeelsete kirjandite väljatöötusele, millede eest ta järjekindlalt sai kiitvaid hindeid. Mis temale aga palju vaeva maksid, olid päheõppimised, kuna ta noorest saadik kestnud reeglipäraseid mäluharjutusi polnud teinud; siiski oli tal ustav mälu, mis kord omandatu püsivalt alal hoidis. Tsitaadid klassikuist, eriti oma lemmikust, Horatiusest, jäid ilma sunnita püsima ja neid tarvitati kõnes õieti ja osavalt. Vanade klassikute ilu jaoks oli tal väga erk meel ja ta kasutas nende lugemist tihti oma meelelahutuseks. Gümnaasiumi õpetajate poolt mitte ainult ei tunnustatud tema ausat hoolt sellele vastavalt, vaid seda autasustati mitmel juhul ka heade hinnangute ja preemiatega, kuni ta küpsustunnistusega varustatult koolist lahkus.

Kui ta a. 1818 ülikooli astus, kindla kavatsusega siit koguda tüsedate teadmiste aardeid kogu elu jaoks, läks tal selles paremini kui paljudel teistel, kes enne ja pärast teda niisamuti mõelnud, aga elavate noorustungide poolt eemale kistuna oma kiiduväärt kavatsused pea jälle unustasid. Ta alustas oma õpinguid arstiteadlaste jaoks ette kirjutatud õppekava järele ega puudunud ilma väga sundivate põhjusteta iial üheltki loengult. Mis päeval oli kuuldud, see tuli kohe samal õhtul läbi korrata, kusjuures ta eriti piinlikult ametis oli «nahkse» päheõppimisega ja end vihastas, kui tehnilised oskussõnad kahest keelest segamini või isegi keelevastaselt olid kujundatud. Üks tema esimesi akadeemilisi õpetajaid oli tolleaegne anatoomia professor Cichorius, kes temale varsti väga meeldis. Faehlmann nägi kõikjal rohkem sisu kui koort ja niipea kui ta oli veendunud oma õpetaja teaduslikus tüseduses, olid selle kui inimese nõrkused temale ainult kõrvalasi. —

Oma hoolsusega oli Faehlmann varsti endale tähelepanu tõmmanud, ja kui ta ettetulnud võimalusel suure armastusega anatoomilisi preparaate valmistas, sai ta Cichoriuse lemmikõpilaseks.

Kuigi Faehlmann oli haaratud otsustavast huvist oma eriala vastu ja, nagu tavatsetakse öelda, ihu ja hingega meedik oli, ei võinud ta oma loomusele vastavalt selles ühekülgses suunas mitte täit rahuldust leida; tema teadmishimuline vaim vajas veel teist toitu, ja meelsasti kasutas ta päeval üht või teist vaba vahetundi, et oma eriteaduste kõrval ka muid loenguid kuulata. Nii käis ta agaralt filosoofilisi, filoloogilisi ja isegi teoloogilisi ettelugemisi jälgimas, nimelt Jäsche, Morgensterni, Ewersi ja Hezeli juures. Lingvistiliste uurimuste, iseäranis keelte võrdluse vastu oli tal elav huvi, — kalduvus, mis säilis kuni ta elu lõpuni. Mitte vähem ei tõmmanud teda enda poole *artes liberales* [vabad kunstid], nimelt *poetica*, ja ta asus teele, millel ei liikunud vahest ükski ta kaasmeedikuist. Ta kuulas, mõtles ja luges, seejuures enam *multum*'it kui *multa*'t[1] tähele pannes, ega tulnud kuskilt

[1] [ladina vanasõnast «non multa sed multum» — mitte palju, vaid põhjalikult.]

tühjalt ära, nagu näitasid tema tuumakad märkused sõprade ringis. Ta kõneles vähe, aga mis ta ütles, oli läbi mõeldud ja sisukas. Niisama tuumakas oli ta stiil. Morgensterni juures kuulas ta esteetikat ja loenguid «Nibelungide» ja «Fausti» üle.

Klopstocki, Goethe ja Schilleriga oli ta rohkesti tegelnud juba gümnaasiumis. Nüüd püüdis ta, niipalju kui aeg lubas, ka saksa teisi eeskujuandvaid kirjanikke tundma õppida ja kasutas selleks otstarbeks usinalt ülikooli raamatukogu. Nii püüdis ta teaduse tõsisele teele poetada ka juhuslikke puhkelilli, kuna ta vahel oma väsinud vaimu mõne kerge luuletootega värskendas. Aga romaanide lugemiseni ei läinud ta ometi ja taotses naljatades öelda: ta hoidvat seda lõbu vanaduspäevade jaoks, kuni ta kord oma loorbereil puhkab.

Suvised ja talvised õppevaheajad elas Faehlmann esimestel üliõpilasaastatel harilikult Haol Paykullide juures, kus teda, noorte ja vanade poolt armastatut, võeti nagu oma perekonna liiget. Kodune ärklikamber ja suvimajake sõbralikus aias olid vaheldumisi mõlema sõbra, Faehlmanni ja Nocksi asukohaks, sest ka viimane oli Paykullide majas teretulnud külaline. Mälestus neist maaelu rahus koduselt läbielatud tundidest jäi kõigile asjaosalistele kalliks. Liigutava pieteediga nägime preili Helene von Paykulli nende aegade juures viibivat ja ehtnaiseliku, kuni kõige väiksema detailini mineva täpsusega kõike kirjeldavat, mis nende stseenidega ja lahkunud armsatega kuidagi ühenduses oli seisnud. —

Sellest *tusculum*'ist[1] taotses Faehlmann igale poole ekskursioone ette võtta, et oma rahvajuttude rikast varaaita täiendada ja laiendada. Need olid, nagu ütleb Kleist, tema «poeetilised pildijahid», kus ta ühestki vaevast ei hoolinud. Niisugustel juhtumistel poetas ta end kõige meelsamini tundmatuna, mõnikord mõisateenri riietuses, rahva sekka, kus ta, rahva keele ja kommetega täiesti tuttav, endale võetud osa nii hästi mängis, et vaevalt keegi teda kahtlustama hakkas, veel vähem võõraste ja ülemuste suhtes tavalist tagasihoidlikkust osutas. «Ükskord,» jutustab ta ise, «olid inimesed ometi halba

[1] [rahupaigast]

aimanud ja ma ei oleks vahest mitte ilma seljasaunata pääsenud, kui kellegi vana heatahtliku emakese hoiatus mul mitte varem poleks aidanud ära kaduda.»

Oma eriteaduslikesse ainetesse sügavamalt sisse tungides, leidis Faehlmann nende piire iga päev laienevat ja oli sunnitud samal määral oma kõrvalharrastusi piirama. Vana meedik, «sammaldanud maja», haaratud oma õpingute tõsidusest, ajas meelitav-petlikud «tühiasjad» oma ümbrusest minema ja laskis neil hiljem tagasi tulla nagu mõnusaid puhkenaudinguid ainult haruldastel juhtumitel, kui ta vaim muuks liiga loid oli. Ta ei lugenud küll mitte sulega käes ega hoolinud — Mefisto nõu järgi — üldse palju, et tal kõik oleks must valgel, vaid tarvitas ainult oma mälu kui mugavamat märkusteraamatut, mis tal alati käepärast oli. Uudisvara pidi kohe saama elavaks omanduseks, ja tema kriitiliselt sõeluv mõistus õppis varakult kulda ja mulda eraldama. Tema otsust võis usaldada.

Majanduslikel põhjustel oli ta endale võtnud surnud dr. Monkewitzi laste koduste õpingute juhtimise, mille eest ta sai prii korteri ja kosti. Et aga see koht tema enda õpinguile mingit kasu ei toonud, teda, just vastupidi, tööst eemale tõmbas, siis loobus ta mõne aja pärast jälle sellest mentoriametist, kuna ta pigemini tahtis kitsamalt läbi ajada, kui oma kallist ajast midagi ära anda. Siit peale kuni oma praktilise arstitegevuse alguseni elas ta raekohtu teenri Nedatzi majas, kambrikeses, mida täie õigusega võis nimetada kongiks. Voodi, laud ja kaks tooli täitsid peaaegu kogu ruumi, raamatud ja vihikud dekoreerisid seinu ja ühes nurgas nähti päritud skeleti jäänuseid. Hoolimata sellest ruumikitsusest kohtas hr. Nocks kord seal terve bostonimängijate partii ja oli pealtvaatajana seltskonna viiendaks liikmeks. Faehlmann oli niihästi mõnus kui ka seltskondlik loomus, käis seepärast hea meelega läbi oma väheste sõpradega, kes niisamuti nagu ta ise polnud õnne pailapsed, aga oma kehvast olukorrast hoolimata rahul, hoolsad ja rõõmsameelsed. Suure buršide-maailma lõbusast elust võttis ta harva osa, kuna tal selleks puudusid aeg ja raha, kui ka, et ta sellega lahutamatult seotud bakhanaaliates midagi oma maitsele vastavat ei võinud leida. Tolleaegseil üldistel

rõõmupidudel [kommerssidel], nagu näit. ülikooli aastapäeval, ei puudunud ta aga kunagi; siin pidas ta oma kohuseks mitte kõrvale jääda. Niisugustel juhtumitel ta oli lõbus ühes teiste heatujuliste nooruskaaslastega, laulis oma *Gaudeamus igitur*'i täiest hingest ja torkas oma mütsi lõbuga läbi. Palju naudingut pakkus temale vaadelda mitmesuguseid loomusi, nagu need end veinitujus avaldasid. Ta ei jätnud sealjuures vähematki tähele panemata ja hiljem oli tal viisiks sõprade seltsis koomilisi stseene järele aimata, milleks tal oli palju osavust. Seda oma andi kasutas ta täiesti heatahtlikult, nagu ta üldse teiste nõrkuste suhtes oli alati arusaav ja ettejuhtuvais pahandustes heameelega esimesena kätt lepituseks pakkus. Tõsisemais konfliktides oma kaasvõitlejatega ei nähtud teda kunagi, ja just üliõpilasmaailma võitluslik külg [duell] oli see, mis temale kõige vähem meeldis. Oma vähenõudlikkuse tõttu polnud ta üldse võimeline uhkeldama, sest enesearmastus ja edevus olid temale võõrad; ja ta tõeliselt vaga loomus protesteeris selle vastu, et mingit burši-upsakust näidata, mis tema sisemusega kokku ei sobinud. Kirikusse läks ta ainult, et jutlust kuulata ja peitis end kõige meelsamini kuhugi nurka või mõne samba taha, kus teda vaevalt keegi võis märgata. Tolleaegset ülempastorit L e n z i, hiljem praktilise teoloogia professorit, kuulas ta kantslist eriti meelsasti.

Nagu ta juba poisipõlves maadluses ja mitmes muus omal käel läbi viidud võimlemiskatses hoolsasti oma jõude oli harjutanud, nii püüdis ta ka üliõpilasena neid tegevuses hoida rapiiriga käes, et vaimu eest hoolitsedes keha kängu ei jääks. Korrapäraste võimlemisharjutuste puudusel — mis tol ajal üldse haruldased olid — taotses ta selletaolisi kunsttükke teha omal algatusel ja enda lõbuks, kuna ta jäiga käega suuri raskusi tõstis või oma loomupoolest väga painduvate jalgadega mitmesuguseid vigureid tegi, mida mõni teine temale vaevalt järele võis aimata. Sääraste naturalisti võimlemisharjutustega oli ta saavutanud suure musklijõu, nimelt eriti ülemistes jäsemetes. Seda tema kehakuju juures vaevalt oletatavat musklijõudu teiste üllatamiseks tarvitada, see näis temale üliõpilasajal ja isegi veel hilisemail aastail palju nalja tegevat, nagu näitavad mitmed

koomilised väljaastumised. Nii oli ta — et siin ainult üht juhtu nimetada — kord üht uhkeldavat raudseppa, kes oma «võimsa haarde» ja kehalise üleolekuga end «kirjamäärija» vastu väga laiutas, oma sõbraliku käepigistusega lahkumisel nii endast välja viinud, et alasikangelane valu pärast möirgama hakkas. Tähtsamaid teeneid osutas temale ta käte suur musklijõud paljudel kirurgilistel juhtumitel, kus ta vahel ilma assistendita ja kunstlike ettevalmistusteta väljavääanatud või nikastanud liikme üheainsa tõmbe või jõulise sõrmedevajutusega normaalsesse asendisse tagasi tõi.

Hoolimata sellest oma musklijõust ja mitmesuguseid raskusi taluma karastatud hingest, ei suutnud ta jalakäijana mitte just hiilata, mis võib-olla tuli tema paljust istumisest. Kord kahe teoloogi seltsis ette võetud jalarännakul Eestimaale ei jõudnud ta oma seltsimeestega sammu pidada, vaid teoloogia fakulteedi esindajad olid ikka tükk maad meedikust ees. Sellel rännakul ületasid teda need mainitud teoloogid mitte ainult oma matkaväledusega, vaid üks neist tahtis mõne tema poolt pillatud väljenduse järgi veendunud olla: Faehlmannil ei olevat suuremat taipugi! See uisapäisa tehtud ebaõiglane otsus oli temale ses mõttes halb endemärk, et ta ka oma viimaseil eluaastail teoloogide juures mingit õiglust ei võinud leida.

Kuid tolleaegne suurepärane ja üliteenekas kliiniline õpetaja, Tartu ülikooli hiilgepunkt, Johann Friedrich Erdmann näib Faehlmanni vaimust, võimeist ja teadmistest olnud teistsugusel arvamisel, kuna ta noorukile üsna varakult tulevikku ennustas, mis hiljem igas suhtes õigeks osutus. Kadunud Erdmannil oli ses suhtes suur oskus, et ta oma kuulajate suurest hulgast ruttu ja tabavalt kõige esileküündivamad isikud üles leidis, ja nõnda tegi ta ka meie Faehlmanniga, kuigi viimase kinnine iseloom seda raskendas. Tal oli niisama vähe andi esile tikkuda kui ka parasiidi-kunstiga oma õpetaja poolehoidu võita. Erdmann oli aga varsti tema vähenõudliku kesta taha peidetud tuuma tundma õppinud ega kestnud kaua, siis oli vahekord õpilase ja õpetaja vahel nii lähedaseks muutunud, et sõprussidemed sõlmiti, mis kuni eluotsani püsima jäid. Erdmanni vaim ja mit-

mekülgne teadmiste hulk täitsid Faehlmanni kõigepealt aukartusega ja imetlusega, äratasid aga ühtlasi temas tungi kogu vaimu pingutusega oma seniste teadmiste vara suurendada, et oma õpetaja võidetud poolehoiu väärilisemaks saada. «Erdmanni kliinilise õpetuse juures» — ütles kord Faehlmann — «avastasin ma ehmatusega suured lüngad oma teadmistes ja töötasin siit peale ööd ja päevad läbi, et puuduvat järele hankida.» — See asjaolu ja mitte ootamatu lahkamistulemus, nagu väidab hr. pastor Hollmann, oli ka see põhjus, miks Faehlmann oma ükskordse kavatsuse, lõppeksamile minna, jälle katki jättis. Ta ei tahtnud mitte ainult oma eksamineerijaid rahuldada, vaid ka oma teadusliku tubliduse tõttu oma kutsekaaslaste seas auväärse, iseseisva seisukoha võita. Temale ei olnud mitte tundmatud need mitmed kangelased, kes pärast nelja-aastast kursust eksamile ja isegi kuni Berliini olid jõudnud, aga sellest kahekordsest lennust hoolimata hiljem haigevoodi ääres mitte just hiilgavat osa ei etendanud.

Millise särava menuga Faehlmann oma kavatsuse lõpule viis, seda teavad ta sõbrad kui ka erapooletud kutsekaaslased sise- ja välismaal, ja mitmed nende hulgas, kellel elava õnnetäht mõnd aega silmi pimestas, ei keela nüüd vaevarikkast päevatööst puhkajale tema teenitud õiglast tunnustust.

Erdmanni kõrval oli tolleaegne sünnitusabi ja naistehaiguste õpetaja, prof. D e u t s c h see, kelles üliõpilane Faehlmann endale sooja soosija ning sõbra võitis ja kellega ta pärast lõpuleviidud õppeaastaid alati heasse vahekorda jäi.

Seni kodust juurde voolanud vähesed abirahad kuivasid varsti täiesti kokku; sellest hoolimata püsis ta jonnakalt otsuse juures, oma eksam määramatu aja peale edasi lükata. Aga kus häda on kõige suurem, seal on alati ootamatu abi kõige lähem. Nii sündis see ka siin Faehlmanni õnneks. Vana tubli N e d a t z, kuigi ise ilma varanduseta, lubas oma vaiksele, mitme omaduse poolest temale kalliks saanud üürilisele tema ärklitoakese ühes kasina toiduga võlgu, mille see alles pärast õppimise lõpetamist temale aegamööda ära pidi tasuma. Nüüd tundis Faehlmann end vabana, kõigest hädast ja

majanduslikust murest välja aidatuna, ja võis uue julgusega end oma õpinguile pühendada. Ta hakkas nüüd peamiselt vanemaid arstiteaduslikke autoreid lugema, et läbi uurida «seitsme pitseri all» hoitud minevikku ja meditsiiniliste teadmiste põhiehitust tundma õppida oma äranägemise järgi.

Oma terava ja läbisõeluva mõistuse abil õnnestus tal varsti sageli paljusõnalisest teoreetilisest rämpsust ja erudiitsest skolastilisest tuuletallamisest välja lugeda seda, mis on kasutatav praktiliseks teadmiseks. Hüpoteesidele ei omistanud ta mingit väärtust, ainult seda, mis kogemuse kaalul, s. o. haigevoodi ääres paika oli pidanud, tunnustas ta tõeks ja sedagi tihti alles pärast isiklikku järelekatsumist. Ta õppis ikka selgemini tundma, kui loendamatuid kordi uus oma turukaubitsejate kassikullalise säraga oli vana kogemustarkuse kõrvale tõrjunud, aga kuidas igavese juudi taolise elujõuga vana ikka jälle aeg-ajalt üles kerkis, kuna tõde on aegumatu. Selle läbi omandas Faehlmann tublide teadmiste kõrval varakult ka iseseisva otsustusvõime mineviku üle ja võis ühtlasi ajal, kus teised oma usutunnistuse veel õpperaamatuile või õpetaja sõnadele ehitasid, juba kõnelda isiklikult saavutatud kogemustest. Tema väsimatu püüdmine oli juhitud sellele, et ilma võõrastele karkudele toetamata omal jalul kõndima õppida; tema ideaal oli ratsionaalne hipokraatiline empiirika, mis ettevaatlikult laveerides kaht ohtlikku kari püüab vältida, milleks on: ühelt poolt idealistlike teoreetikute õõnes fraseoloogia, teiselt poolt vulgaarsete empiirikute jäme materialism.

Schellingi ja tema õpilaste poolt esindatud natuurfilosoofia, mis tol ajal päevakorral oli, ja loodusteaduste haaravad edusammud teritasid ka meie noore vaatleja pilku haigevoodil. Arstiteadus kui puhas kogemusteadus oli viimastel aastatel sootu teiseks saanud; seepärast pidas Faehlmann vana uurimise kõrval ikka ka olevikku silmas.

Esile tõstetud Erdmanni sõpruse ja piiritu usalduse läbi, kes teda mitmel korral ka väljaspool kliinikut oma abilisena tarvitas, omandas Faehlmann juba oma üliõpilasaastail silmapaistva kuulsuse. Kui a. 1823 Erdmann, järgnedes teda austavale kutsele kui kuninglik ihuarst

Dresdeni läks ja Tartust lahkus, ei jätnud ta mitte ainult suurema osa oma haigeist oma õpilase Faehlmanni hoolde, vaid soovitas teda rõhutatult ka arstiteaduskonnale kui oma järeltulijat. Nii oli paratamatu, et kogu Tartu tähelepanu vähenõudlikule, oma välimuses mitte mingit «lahtist soovituskirja» kandvale noormehele pöördus ja teda erakordseks nähtuseks pidas.

Just samal ajal, kui kõigi pilgud temale olid juhitud, tabas teda valus südamemure. Üks õrnade sidemetega tema külge köidetud naisolevus, kes peaaegu tema silmade all õitsele puhkenud, ja keda ta armastas kogu oma noorusliku südame tulega, ustavalt ja sügavalt, langes õitsva tiisikuse ohvrina enneaegsesse hauda. Sinna oma armsama hauda vajus ka tema tulevase õnne ilusam unistus. Olles sügavalt vapustatud selle karmi saatuselöögi poolt, möödus tal nädalaid ja kuid vaikses leinas, enne kui ta end uuesti koguda ja tõusta suutis. — Küllap kõlasid tema raskesti-saavutatud hilisemaski resignatsioonis sagedasti ja tähendusrikkalt tagantjärele Schilleri sõnad:

> Mis suudaksingi kord ehk kätte saada veel,
> õis ilusam on ära minu elust,
> ja, hall ning värvitu, see ees mind ootab.

Selle kevadarmu mälestus püsis tal unustamatuna. Igal aastal kallima sünnipäeval pidi aednik temale rikkaliku lillekimbu tooma, millega ta surnuaiale sõitis, et tema vaikset voodikest ilustada ja tema mälestusele mõningaid leinapisaraid ohverdada. Pärast seda kui teda seal kord oli tabanud ta vana kutsari uudishimu, sõitis ta hiljem sinna rahuaeda ikka ainult üüritud voorimehe sõidukil.*)

Aastail 1824, 25 ja 26 hoolitses Faehlmann Tartu linnavaeste suurema osa haigete eest, täites oma ülesandeid niisama suure püsivuse kui ka õnne ja osavusega. Tema sõbrad ei suutnud mõista, miks ta nii kaua oma eksami ja promotsiooniga viivitab, nad ründasid teda

*) Ilusamalt ja õrnemalt, kui meie sulg seda kirjeldada suudab, on Faehlmann ise oma esimese armastuse mälestust pühitsenud oma *Piibu jutu* hästiõnnestunud eesti värssides. Vaata 1846. a. Tartu-eesti kalendri lisa.

igalt poolt palvete ja ettepanekutega: ta pidavat ometi kord oma ettevalmistavad õpingud lõpetama ja praktiliseks arstiks hakkama. Kui temale kord ka Helene von Paykull väga tungivalt sääraste nõuannetega esines ja naljatades juurde lisas, ta otse nõrkevat igatsusest ega jõudvat ära oodata seda silmapilku, kus ta teda doktori kübaraga ehituna näeb, siis vastas Faehlmann väga tõsiselt: «Ärge soovige seda veel, mu preili! Ma tahaksin, kui ma võiksin, veel kaks korda nii mitu aastat sel laial teadmiste põllul viibida ja õppida ning koguda, ja peaksin lõpuks ometi veel häbiga tunnistama, et minu lõikus väga kasin on olnud.»

Faehlmanni omakasupüüdmatus oli suur; hoolimata oma väga kehvast seisukorrast lükkas ta vaestepraksises igasuguse temale pakutud anni tagasi ja võttis ainult seal tasu vastu, kus ta täiesti kindel oli, et andjad selle läbi ise kitsikusse ei satu. Selle põhimõtte järgi nähti teda alati käivat ka hiljem praktiseeriva arstina.

1825. a. lõpul hakkas ta oma vähestel jõudetundidel puhkuseks tegutsema eesti keelega, mida ta nimetas suurepäraseks vahendiks hüpohondria vastu ja sagedasti seda naljapärast ka teistele soovitas. Selle ligemaks põhjustajaks olid kadunud teeneka praost Masingi rahvaraamatud, kus esimest korda midagi ehtsast rahvakeelest silma paistis, pärast seda kui aastasadade pikkune kirjakeele barbaarsus juba osalt oli hakanud ka eestlaste eneste puhast keelemurret kõrvale tõrjuma. Varemini olevat Faehlmann, nagu ütleb Nocks, eesti keelega tegelnud ainult niipalju, et ta aeg-ajalt mõne eesti distihhoniga oma õnne katsus. See eesti keele harrastus sai ka lähtekohaks tutvusele tema ja nende ridade kirjutaja vahel, kelle rahvalaulude kogu Faehlmanni tähelepanu endale oli tõmmanud.

Pärast seda kui Faehlmann viimaks oma akadeemilise eksami hiilgavalt oli läbi teinud ja 1827. a. lõpul *Doctor medicinae* kraadi omandanud, kaitstes väitekirja «Observationes inflammationum occultiorum»[1], alustas ta kohe Tartus oma tegevust praktiseeriva arstina, või õigemini öeldud — jätkas seda muutunud sildi all. Vist

[1] [«Tähelepanekuid sisemistest põletikkudest».]

küll harva on keegi noor arst juba oma praksist alustades rõõmu tunda võinud nii rohkest abitarvitajate hulgast, nagu see temale osaks sai. Ei kestnud kaua, siis leidus apteekide retseptilaual hommikust õhtuni tema rohutähti; abitarvitajad ei saanud oma töörikka aitaja käikusid sagedasti jälgida muidu, kui järele päri-des apteegist, millisest linnaosast viimased retseptid sisse on tulnud. Kuid vaatamata sellele rohkele tööle olid ainelised sissetulekud alguses küllalt kasinad. Kui aga Faehlmanni praksis aegamööda tulutoovamaks muutus ja kui ka Tartu jõukamad elanikud sagedasti tema abi poole pöördusid, siis ei jäänud ka ebameeldivused tulemata, mis vähemrahulikku ja mitte nii vähenõudlikku meest kergesti oleksid võinud väga ärritada. Mõnegi valusa tunni võisid talle säärased ebameeldivad kogemused küll sünnitada, aga kui väärikalt ta selle üle mõtles, seda näitab kiri, mis ta hiljem ühele samasugusesse olukorda sattunud sõbrale kirjutas, et viimasele kasu tuua sellega, mis ta ise raskes eluvõitluses külmaverelisuse ja inimlike vahekordade õige arusaamise poolest oli õppinud. Nii öeldakse selles kirjas: «Ametivennalikke ebameeldivusi olen ma varasemail aastail mitmel korral pidanud ära kannatama. Kõige parem abinõu nende ületamiseks on range õiglus ning seadusepärasu , ja selle kõige lähem tagajärg on austus ja tunnustus publiku poolt. — Publik ja tõde on kaks ise asja; üks pöördub ühe, teine teise poole, aga see on ikka parema osa valinud, kes tõest kinni peab. Hoia end avaliku tüli eest; ei tohi ju uskuda, et avalikud kohtud meile rahuldust võiksid anda — seda võime omada ainult oma enda südametunnistuses. Mina olen kord ühte protsessi kistud olnud ja olen seda hiljem kibedasti kahetsenud. Kui targad omavahel kisklevad, vilistavad narrid sinna juurde ja uulitsapoisid pilluvad pori neile vahele.» — Publiku lugupidamist tema vastu ei vähendanud need kallaletungid, millele viidatakse ta kirjas, küll mitte hetkekski, vaid ta oli pärast nagu enne sedagi rahva pailaps.

Et ta päev läbi praktikaga ametis oli, siis jäid talle uurimiseks ainult ööd, mispärast ta oma vana harjumuse järgi öötööd jätkas ja harva enne kella 3 hommikul voodisse läks. Et säärase, nii vaimu ja keha kurnava

eluviisi juures ta tervis pidi kannatama, oli päris loomulik. Aastal 1830 oli külmetuse tõttu tekkinud ja algul tähelepanemata jäänud köha sellise astmeni arenenud, et sellest pikaldane tuberkulootiline palavik tekkis, mis tema kutsekaaslastele ja sõpradele tõsist muret tegi. Faehlmann ise oli hädaohust teadlik, niipea kui ta ära tundis palaviku hektilise iseloomu. Hõõgraua otsustava kasutamisega, mis ta oma käega oma rinna vastu ette võttis, pani ta otsese hädaohu küll sel hetkel seisma, ja kui pärast kolmekuist viibimist maal tervis seevõrra paranes, et ta näiliselt täiesti tervena tagasi tuli, lootsid tema arstlikud sõbrad väga rõõmsana, et nad oma pandud prognoosis olid eksinud. Kellele võis küll tol ajal mõte tulla, et emalt päritud tiisikus on oma eod pikaldaseks edasiarenguks laiali laotanud.*) Faehlmanni enesepettus laseb end täiesti õigustada selle tõve iseloomu tõttu, mis teatavasti oma ohvreid kuni haua ääreni virvendavate elulootustega petab.

Juba järgmisel talvel esinesid jälle kerged rinnavalud koos veresülitamisega, millele visa köha järgnes, ilma eelkäiva palavikuta. Siitpeale taotsesid mainitud hädad tagasi tulla iga aasta ja nimelt peaaegu seadusepäraselt samal ajal, kord nõrgemini, kord tugevamini, nagu me alljärgnevas tema kirjadest näitame.

Vahepeal oli tema praksise rahaliste viljade lõikus rikkalikumaks ja hiilgavamaks muutunud, aga seda tuli esimestel aastatel tugevasti kärpida. Faehlmanni esimene mure oli vana Nedatzit ja teisi oma üliõpilasaastate võlausaldajaid rahuldada. Esimene oli oma heateoga Faehlmanni juures kapitali rajanud, mis pärast täielikku kustutust, niisamuti tema protsentide ja protsentide protsentide kustutust kunagi ei lakanud kasvikuid kandmast. Doktoripromotsioonil pidi tagasihoidlik mees külalisena aukohal istuma, kuna Faehlmann järgneval väikesel pidusöömingul teda avalikult kaelustas ja meile juuresolijaile kui oma õnne rajajat esitles. Sel määral kui Faehlmannil ikka enam õnne oli, püüdis ta ka oma tegelikku tänu Nedatzi vastu suurendada ja on tubli vanamehe leske isegi oma viimses tahtmises meeles pidanud.

*) Ka tema mõlemad vennad on samasse haigusse surnud, üks enne teda, teine ainult mõned päevad pärast tema surma.

Peale nende Tartus tehtud võlgade korralduse oli Faehlmannil ka veel teisi kohustusi täita, mis temale mitte vähem pühad ei tundunud. Ta pidi oma puudustkannatava perekonna eest hoolitsema ja nimelt üht võõrasvanaema, üht võõrasema ja mitmeid poolõdesid-vendi ülal pidama. Nende jaoks üüriti Rakveres eriline korter ja varustati sõber Nocks küllaldaste summadega, et tema hooldaja osa täidaks ja perekonnale kõike, mis vajalik, muretseks. Oma varasemale soosijale ja esimesele õpetajale, majanduslikult võrdlemisi laostunud assessor von Paykullile maksti iga-aastast pensioni ja pärast tema surma määrati pool sellest summast järelejäänud omastele; ka seda maksti kuni Faehlmanni surmani järjekindlalt. Need faktid on meile Nocksi kaudu teatavaks saanud; aga neid vaevalt saab võrreldagi teiste toetustega, mis iga aasta mujal puudustkannatajate abiks välja anti, kusjuures kadunu kunagi oma pahemat kätt ei lasknud teada, mis parem teeb, sellepoolest nii rõõmustavalt erinedes meie moodsaist heategijaist, kes ühtki muna ei saa muneda ilma kaagutamata.

Tema isiklikud tarvidused olid väga kasinad. Ta jäi ikka oma vähenõudliku eluviisi juurde, mitte ihnusest, mis sellele toredale iseloomule täiesti võõras oli, vaid aastate-pikkusest varasemast harjumusest. Sellele vastavalt ei sallinud ta oma igapäevasel söögilaual vähematki luksust, ja isegi hilisemal ajal, kui ta maiste varadega rikkalikult oli õnnistatud, seejuures hea meelega ja heldekäeliselt sagedasti kõige kallimaid maiuspalasid teiste jaoks lauale tõi, nägime teda ainult tükikese musta leiba võiga eineks söövat, enne kui ta oma hommikupoolset haigetekülastust alustas.

Aastal 1832 abiellus ta Henriette Reidemeisteriga, valides selle paljude aastate tutvuses proovitud sõbratari oma elukaaslaseks. Öeldakse, teda olevat selleks soovitanud Faehlmanni esimene mõrsja; tõenäolisem on, et ta oma armastuse kadunu vastu tahtmatult üle kandis selle intiimsele sõbratarile. Ja tõepoolest, pärast seda kui elus ainult üks kord õitsev mai oma romantiliste helidega nii tormiliselt ära oli pühitud, ei võinud ta teha midagi paremat kui oma varasema õnne tunnistajaga liit sõlmida, mis oli rajatud sõprusele ja vastastikusele aus-

tusele. Miski ei häirinud selle abielu õnne, mis kuni elu lõpuni kestis segamatus rahus ja kus sündisid 4 last, kellest kaks poega, Friedrich ja Robert, isast kauemini elasid; mõlemad on veel poisieas ja kavatsevad tulevikus end teaduslikule elukutsele ette valmistada. Võtku nad ühes austatud isa nimepärandiga üle ka kohustus, ükskord niisamasuguse vaimujõu ja iseloomukindlusega tegutseda nagu isa!

Pärast abiellumist muutus Faehlmanni senine vaikne elu natuke kärarikkamaks, majapidamine suuremaks, isegi moodsamaks, kuid ilma tõelise luksuseta, mis tema lihtsale loomusele jäi ikka vastumeelseks. Niisama vähe naudingut leidis ta suuremaist seltskonnaringidest kodus ja väljaspool kodu; ikka tundis ta end kõige mugavamalt siis, kui ta mõnede intiimsete sõpradega oma nii piiratud jõudetundidel mõnusalt võis vestelda. See Faehlmann, keda me vahel suurema seltskonna keskel kohtasime, sarnanes nii vähe sellele, keda ta sõbrad austasid, et me kellelegi võõrale pahaks ei või panna, kui too, pärast seda kui ta Fama pasuna läbi temast nii suuri asju oli kuulnud ja ülistatuga siis juhuslikult tutvunud, selle veendumuse koju kaasa tõi: et tublide tartlaste ülemises kambrikeses kõik asjad mitte päris korras ei tohiks olla! Kas oli see arglikkus või mõnest teisest allikast tulev tagasihoidlikkus, mis teda nii osavõtmatuna laskis paista? Seda me ei tea, aga faktiline tõde on see, et võõras Faehlmanni vaimsest rikkusest ja originaalsusest vähe võis tähele panna. Nende rikaste varandustega on ta intiimsetel koosviibimistel õnnestanud ainult oma sõpru, kellele säärased pühitsetud tunnid jäävad unustamatuks.

Järgmisel aastal (1833) surid mõlemad võõrasemad peaaegu samal ajal närvipalavikku ja maeti ühel ja samal päeval ühisesse hauda Rakvere surnuaial. Faehlmann jäi pärast nagu ennegi oma poolvennaste eest ainsaks hoolitsejaks ega olnud eriti oma nooremate vendade kasvatamise puhul rahadega kokkuhoidlik. Oma vennaliku ohvrimeelsusega tahtis ta neid säästa selle raske katsumustekooli eest, millest ta ise oli läbi käinud, aga, tõsi küll, ka võitluses välise puudusega oma vaimu ja iseloomu poolest tugevamaks saanud; see on õnnistus,

mis mugavamail ja tasandatumail teeradadel nii kergesti kaotsi läheb.

Ühes 1834. a. veebruaris dateeritud kirjas ütleb Faehlmann: «Minu tervislik olukord on juba mitu aastat sel aastaajal väga halb; ma usun, on tekkinud püsiv reumaatiline pleuritis. Kops ise on terve; aga ma kardan, et kopsukelmes kallositeedid ja inkrustatsioonid on kujunenud; siiski on mulle terve olukord kaunis tume. Vana Erdmann uuris hiljuti minu rinda Lännec'i toruga, ei tahtnud aga õieti midagi välja ütelda.»

Faehlmanni sõbrad käisid peale ja ka Tartu arstiteaduskonnalt ei puudunud vaiksemad ja valjumad meeldetuletused: ta peaks ometi midagi kirjutama ja trükis avaldama, et mõnele arstiteaduse õppetoolile asuda. Iga tekkiv vakants kutsus vanad soovid jälle esile. Jah, taheti loobuda isegi formaalsusest trükitud teosega, ta võivat selle hiljem sisse anda; aga Faehlmann ei suutnud siiski otsustada. Ta oli oma praktiseeriva arsti sõltumatu asendiga rahul ja õnnelik ega tahtnud seda kutset millegi teisega vahetada.

Üks aasta hiljem, 22. veebruaril, kirjutas ta oma tervisest: «Selge ei ole minu seisukord veel ikka mitte. Igatahes näikse midagi lokaalset aluseks olevat. Kui ka mõni *intermittens* peaks praegu mängus kaasas olema, siis pole see mitte sõltumatu lokaalhäiretest. Alguses võtsin ma febriilseid nähtusi *intermittens*'ina, aga vahendid, mis muidu selle vastu aitavad, tegid kahju. Esines ka maksa tundlikkus. Peaaegu reeglipäraselt vahelduv palaviku käik võiks ka nüüd veel niisugust oletust lasta tekkida, aga ta pole ometi reeglipärane küllalt. Kas seisab kõige taga maksa krooniline põletik või ärritatud olukord? — Püüa kui erapooletu kohtunik sümptoome teravamalt tähele panna, vahest juhivad nad teatud kindlale vormile. Oma enese olukorra üle otsustamine on ju raske. *Ammon. muriatic.* kergesti sulavate ekstraktidega mõjuvad mulle ikka kõige paremini.»

Tema praksis oli aasta-aastalt suurenenud ja näis nüüd oma kulminatsioonile jõudnud. Ta pidi kella 9 hommikul kuni 5 või 6-ni õhtupoolel vahetpidamata haigeid külastama, ja kui ta lõunasöögiks koju tagasi pööras, ei olnud tal alati nõndagi palju aega, et söömisega lõpule

jõuda, kuna — sest et teda sel kellaajal kohata võis — uued abipalujad eestuppa kogunesid ja käskjalad maalt kirju ootasid. Õhtul käidi järjekindlalt ikka veel mõnede raskemate haigete juures ja öösisigi häirimisi ei puudunud mitte harva. Kuidas ta niisuguse töökoormaga veel aega leidis, et lugeda kõige uuemaid päevauudiseid arstiteaduslikus kirjanduses, jah, vahel isegi kõrvalharrastustega tegelda, seda saab seletada ainult sellega, et ta oma keha ööpuhkusest ilma jättis ja tõsiste uurimustega ametis oli, sel ajal kui teised magasid. Ilmselt pidi aga niisugune eluviis keha lõpuni kurnama.

Nagu alljärgnevad, 28. mail 1837 dateeritud read tunnistavad, oli ta kevadel jälle pikemat aega haige olnud. «Veebruaris haaras mind jälle parema rinnapoole pleuriitiline haigestus. Kerge antiflogistiline aparaat kõrvaldas häda kiiresti, aga siis tekkisid rinna mitmes osas ja ülajäsemeis valud, nagu ägeda reumatismi puhul, vahel õhtuti ka natuke palavikku. Kui valud ära jäid, hakkas kõva kõha, aga ilma hinge matmata. — Tulen jälle tagasi oma vana arvamise juurde: pleuraga pole asi korras, peavad olema tekkinud pseudomembraanid. Palju loodan ma healt aastaajalt ja juba esimesed ilusad kevadpäevad aprillis tõidki tunduvat kasu; aga siis muutus ilm jälle ebasõbralikuks ja kõha halvenes silmanähtavalt. Nüüd on õhk viimaks enam väljakannatatavaks muutunud, aga ma tunnen end nii kurnatuna, et joon *Lichen Islandic.* jõudude taastamiseks.»

Umbes samal ajal kirjutas professor H u e c k: «Meie armas Faehlmann teeb meile tõsist muret; ta näeb välja nagu varjukuju ja on kindlasti rohkem haige kui paljud neist, keda ta iga päev külastab. Märtsis oli õhtuti palaviku tunnuseid, mis midagi hektilist lasid karta. Meelitage teda ometi väikesele puhkereisile, kas või ainult neljaks nädalaks; need kosutaksid teda kindlasti kõige pareminil» Faehlmann ei tahtnud aga niisugusest reisist midagi teada ja lükkas kindlasti tagasi kõik meie palved ja manitsused. «Suvekuud on ainsad,» kinnitas ta, «kus mul natuke enam aega on tõsiseks teaduslikuks tegevuseks, sellepärast ei tohi ma seda aega kergemeelselt matkale raisata. Igaühel on oma koorem kanda, sellega peab ta juba edasi ronima.»

Sama aasta oktoobris kutsuti ta Kaasanisse arstiteaduse ajaloo, kohtuliku arstimitetundmise ja meditsiinilise politsei korraliseks professoriks; aga ka selle kutse lükkas ta tagasi ja näis peaaegu otsustanud olevat oma tolleaegset asendit mitte ühegi teise vastu vahetada.

Õpetatud Eesti Seltsi asutamises järgmisel aastal nägi ta teostuvat üht oma ammuhellitatud lemmiksoovi. Seda mõtet oli ta haudunud aastate kaupa, nagu on näha järgmisist vihjeist. «Mul on kahju,» kirjutab ta 1833. a. suvel Kr[eutzwaldi]le, «et sa oma ilusa laulukogu viljatult lamada lased. Sootuks kõnelemata luulelisest seisukohast, pakuvad laulud meile tähtsat keelevara, ja eesti keelega on asjad väga kehvad. Viimasel ajal olen palju selle üle järele mõelnud, mis kõige sobivam oleks ette võtta, et rahvajutte ja -laule, niipalju kui neid veel kätte saab, täieliku hävimise eest hoida. Kui Rosenplänteri «Beiträge», paremini toimetatult, uue hoo saaks, võiks seda häälekandjat tarvitada. Aga selleks eesmärgiks peaks ühiselt abistavat kätt pakkuma. Kuidas oleks, kui sa esialgu ise avaldaksid kamalutäie laule koos värsimõõdulise tõlkega? — Ma kannan juba ammu üht lemmikideed endaga ringi, aga sellest ei taha ikka veel asja saada. Teisel korral sellest enam, *sub finem coctionis adde*[1] oma arvamine sõbralikult juurde». —

Sellesama aasta lõpul kirjutab ta: «K a l e v i p o j a s t ei ole ma veel saanud midagi paberile panna, küll aga olen a l u s t a n u d väikest tööd luulekeele iseärasustest eesti lauludes. Minu arvamine eesti õigekirjutuse üle ei sobi mitte täiesti Masingi omaga kokku, see on veel k u j u n e v.» Umbes kolm aastat hiljem, augustikuul 1836 öeldakse ühes kirjas: «Hueck avaldab elavat huvi eesti asja vastu; ka on siin teisi inimesi, kel kõigil on head tahtmist. Mis ütlevad t e o i n i m e s e d? Ainult mitte enneaegset ninakrimpsutust!» —

Viimaks kirjutab ta oma sõbrale 30. märtsil 1838: «Eesti Selts on a s u t a t u d j a k i n n i t a t u d, nüüd peab ta presidendi valima ja Tartu Ülikooli autoriteedi all seisma. Olgem nüüd virgad oma tööga! Tahtmist mul ei puudu, aga kust võtta aega? Kui igaüks natukesegi

[1] [sõna-sõnalt «keetmise lõpul lisa»]

lisa tooks, siis võiks sellest aasta lõpuks ometi midagi välja tulla!»

Faehlmanni vaadete järgi oli Õpet. Eesti Seltsi eesmärk kahesugune: rahva väheseid ajaloolisi mälestusi lauludes ja muinaslugudes koguda ning hävimise eest kindlustada, ja teiselt poolt õpetliku rahvakirjanduse väljaandmisega eestlaste vaimseks arenguks kaasa aidata.

Et viimaksmainitud alal mitte niipalju pole sündinud kui Faehlmann ja mõni teine meie eestlaste sõber soovis ja lootis, on igatahes tõsi, aga seda ei saa kellegi süüks panna, sest et vaimseks loominguks kedagi sundida ei saa ja ka Eesti Seltsi organisatsioon õigustatud pole oma liikmeile sedalaadi kindlaid nõudmisi esitama; ka pole selleks seni olnud sundivat vajadust, sest et koolimehed ja pastorid isegi on püüdnud noorsoo kasvatust talurahva-kogukondades ajanõuetega kooskõlas hoida.

Mis puutub eestlaste rikkalikku muinaslugude varasse, mis Faehlmannil käsutada oli, siis on ta ise sellest ühteist katkendlikult avaldanud ja ka Kalevi-loost mõned põhijooned põgusalt ära märkinud, ometi on viimasest suurem hulk ühes temaga hauda läinud. Kuna ta kuni oma eluõhtuni lootust ei jätnud, et tal korda läheb rännakul läbi Eestimaa Kalevi-loo puuduvaid vahelülisid täiendada, siis ei tahtnud ta mälus hoitud vara enne paberile panna, kuni tal võimalik oleks tervikut täielikult anda. Vaikselt hellitas ta endas ka veel teist lootust. Ta tahtis nimelt veel ainult paar või kolm aastat praktilise arstina toimida, siis aga arsti elukutsest loobuda ja oma elu lõpposa keeleuurimisele ja muinaslugude üleskirjutamisele pühendada.

Kui elavalt vahel tema puhkuse ja vahelduse igatsus leegitsema on pidanud, seda näitab järgmine kirjakoht: «Tartu on järk-järgult tühjaks jäänud ja vanad armsad mälestused ärkavad jälle ellu. Ilus sõltumatus — sind õpitakse tundma siis, kui juba seotud ollakse! Mul on nagu kurgedel ja luikedel, kel tiivad murtud. — Sa oled näinud, kuidas mõni säärane viletsake kõrvad ja silmad ülelendavate, võiduröömutsevate parvede poole pöörab, oma tiibu raputab — aga ah, nad siis jälle alla laseb ja lahkujaile oma tervituse järele hüüab.

Ma ei tunne meie ajal kultiveeritavat loomakeelt, muidu ütleksin sulle, mis mina juubeldavaile äralendajaile järele hüüan.»

Aastad 1839, 40 ja 41 möödusid harilikus tegevuses. Faehlmanni tervislik seisukord oli isegi talveti paremaks saanud kui enne, sellepärast töötas ta väsimatult edasi, osalt oma erialal, osalt eesti keele alal, mille vastu ta huvi kadunud seminari-inspektor Jürgensoni uurimuste tõttu uuesti väga elavaks oli muutunud. Ta tahtis anda eeltöid ja materjale uue eesti keele grammatika jaoks, kuna Hupeli keeleõpetus nüüdseile nõudeile enam ei vastanud. Selle tegevuse keskel andis temale Jürgensoni varane surm väga tunduva hoobi; temas kaotas Faehlmann oma kõige agarama kaastöölise eesti kirjanduse põllul.

Kaua aega tegeles ta põhjaliku eesti ämmaemandate õpiku kirjutamise mõttega; aga et ta varsti ära nägi, kui vähe niisugune raamat võiks aidata ilma samaaegsete sünnitusabi-koolideta, jättis ta viimaks selle mõtte jälle katki. «Mis kasu võib olla heast raamatust,» — kirjutab ta — «seni kui kõige kohtlasemaid ja vanadusnõdremaid ja rumalamaid ja ebausklikumaid vanamoore ikka veel küllalt heaks arvatakse, et ämmaemanda ülesandeid täita!»

Kui pärast Jürgensoni surma tühjaks jäänud eesti keele lektori koht a. 1842 Faehlmannile anti, kirjutas ta oma tuntud humoorikal viisil: «Kui uudis ühe teatud lektori valimisest teieni jõuab, siis palun ma juba ette selle üle küll imestada, aga et imestamise-sõnu palju on — nagu Gesenius oma traktaadis inimlike kirgede üle väga õpetatult näitab, — siis palun ma, nagu öeldud, et Te seda ei teeks ironiseerival, kaasatundval, kahjurõõmsal või härraslik-kõrgil viisil, kuna mainitud Geseniuse järgi need viisid kõik on haigettegevad. Uus lektor ei ole ise midagi selleks teinud. Üks kandidaat jäeti kõrvale. Seal tuleb ühele nõukogu liikmele mõttesse küsimusealust ette panna, ühes tähendusega, et tema juba selle nõusoleku tahab hankida; hääletatakse, valitakse, valmistatakse otsus ühes kutsega — *mis teha, ei oska keelt ega kirja, pannakse vaeseke hunniku otsa, laulgu kuidas juhtub.*»

Kaks nädalat hiljem kirjutab ta: «Ma kavatsen väikese

alustusprogrammi trükkida lasta. Käsikirja saadan Sulle varsti ja palun Sinu otsekohest arvamist. Kui see ei peaks kõlbama, siis võib pealkirja varsti muuta. Paberi võib sellele vastavalt valida.» (16. juunil 1842.)

Lektori ameti vastuvõtmine kutsus publikus esile ainult hukkamõistu. Seal öeldi: «Nüüd jätab ta oma praksise hooletusse ja sõidab ainult oma lemmikratsul.» Ka halb nali püüdis selle asja puhul mõned lapsed ilmale sünnitada, aga et Faehlmann pärast nagu ennegi väsimatu aitaja oli ja kuskil oma kohustusi hooletusse ei jätnud, siis pidid teravad keeled varsti jälle vaikima. Inimesed «nahkse ajuga ja nahkse südamega», nagu kadunu harilikult säärast borneeritud ühekülgsust nimetas, ei võinud muidugi kujutleda, mis üks mees Faehlmanni talendiga, hoolega ja püsivusega oli võimeline korda saatma. Temale oli palju antud ja ta on oma talendiga rikkalikult kaubelnud.

Keiserliku Tartu Ülikooli nõukogu kutsel hakkas Faehlmann 2. semestril 1843 lugema *Materia medica*'st[1] ja retseptide koostamisest kui asetäitja selle ala tollal vakantsel õppetoolil ning jätkas neid loenguid kuni 1845. a. lõpuni. Tema praksis sel ajal ei vähenenud, küll aga kannatas väga tema nõrgestatud keha nende vaimsete pingutuste all, kuna vaimu värskuses mingit muutust polnud märgata. 1843. aasta alguses valiti ta Õpetatud Eesti Seltsi presidendiks ja ta täitis seda ametit kuni oma surmani. Prof. Huecki surma läbi oli Selts jälle valusa hoobi saanud ja uue presidendi osaks langes Huecki haiguse ajal suurde korratusse sattunud eesti raamatutemüügi vaevarikas kordaseadmine. Nimelt oli varsti pärast Õ. Eesti Seltsi asutamist otsustatud olemasolevad vähesedki haridusvahendid rahvale kättesaadavaks teha ja kohe seda plaani ka teostama hakatud. Seni polnud peale Tallinna, Tartu ja Pärnu kuskil raamatuladusid. Hueck ja Jürgenson avasid nüüd ka väikestes linnades raamatulaod, ja Eesti Selts laskis omal kulul kataloogi trükkida ja hinnata välja jagada. Hueck oli aga seejuures väga keerulistesse suhetesse sattunud, mida Selts ilma tunduvate rahakahjudeta sel viisil ei

[1] [arstirohtudest]

võinud lasta edasi kesta, mistõttu Faehlmann pärast sassiläinud äri vaevarikast joondeseadmist kogu asja teisiti korraldas.

1844.—1845. aasta talv oli Faehlmannile raske. Ta rinnahaigus oli vähe aega enne jõulu ühes palavikuliste nähetega jälle esile tulnud ja piinas teda kevadeni. Siis ütles ta kord: «Ma kardan, sellest talvest on midagi järele jäänud, millega mul veel kaua tuleb võidelda.» 1845. aasta oli Faehlmannile raske ja kurb mitmes suhtes.

Hingeliselt ja kehaliselt kannatavana alustas ta järgmist aastat tumedate väljavaadetega tulevikku. 21. veebruaril 1846 kirjutab ta: «Saatuslikud kevadkuud veebruari algusest aprilli lõpuni mõjuvad ikka nii halvavalt vaimule ja kehale, et ma sel ajal ¾ surnud, järelikult ainult ¼ elus olen, ja see üks veerand peab ometi kahe täie aktiivse inimese töökoormat kandma. Juba ammu pole ma nii kurnatud olnud kui sel kevadel. Jumal aidaku suveni!» Ühes 30. mail dateeritud kirjas öeldakse: «Talv on minule halastamatult mõjunud, mu tervis on vapustatud. Hädavaevalt täidan oma praksise kohustusi ja kahjuks peaaegu kaks korda nii pika aja jooksul kui tervisepäevadel; kui ma tulen koju, siis on puhkus paratamatu; aga ka uni on kaotanud minu jaoks oma kosutava jõu. See tuleb sellest mitte just meeldivast asjaolust, et me iga päevaga vanemaks saame.»

Pehmed suveilmad olid vaevalt hakanud talve kahjulikku mõju parandama, kui uus vaenlane — tuntud kuri kõhutõbi — Tartu väravate ees seisis, misläbi kogu arstlik personaal, eriti aga meie Faehlmann mitmekordsesse ja pingutavasse tegevusse sunniti. Seal kostis varsti: Faehlmann on arst, kel kõige vähem õnne kõhutõve arstimisel; peaaegu kõik haiged surevad tema käte all, aga tema jonn ei luba tal paremaid ravimeetodeid tarvitada; ta on vana poolehoidja, suured edusammud, mis arstiteadus uuemal ajal teinud, on jätnud ta puutumata.» — See on raske süüdistus, kui ta täiesti põhjendatud oleks olnud. Kuulame, mis ta ise 10. septembril 1846 dateeritud kirjas sellest ütleb: «Siin laialt levinud kuuldused, mis ka teieni on tunginud, pean ma pahatahtlikeks ja valelikeks tunnistama. Mul ei ole olnud halb õnn kõhutõbiste ravimisel, mitte halvem kui kõigil teistel ars-

tidel; minu meetod on juhitud täiesti taudi enda erikujudele vastavalt. — Kust aga see kuuldus? Alles nüüd näen ma oma praksise määratut ulatust; minu käes on pool Tartu haigeist (maa haigeid veel kaasa arvamata), igal haigel, aga ka igal surnul on nimi, mis üle Tartu ja vahest isegi üle terve provintsi kõlab. Ma külastan iga päev 110—125 kõhutõbist linnas, mõned on veel paar versta linnast eemal. Hommikul kella 6-st kuni kella 1 või 2-ni öösel olen ma vahetpidamata jalul ja hiljemgi kõlistatakse veel sagedasti küllalt mu ukse taga. Mul pole ravides halvem õnn kui teistel arstidel, vaid kindlasti parem, aga Sa näed, et kuulujutud mitte ära ei või jääda, kahjuks ei puudu ka jututegijaid!»

Hiljem kirjeldas ta seda düsenteeria epideemiat iseseisvas brošüüris, mis ilmus Tartus Karowi kirjastusel a. 1848 ja Leipzigis trükiti. Selle ilusa teadusliku uurimusega, milles avaldub autori praktiline osavus kui ka teaduslik tublidus, omandas ta endale auväärse nime kaugel välismaal*) niisama kui kodumaal.

1847. aasta möödus Faehlmannil võrdlemisi talutavalt; tema keeleliste vastaste kallaletungid ei suutnud ta head tuju rikkuda, nagu on näha mitmest naljatlevast märkusest tema tolleaegseis kirjades. Teaduslikest vaidlustest, mille hulgast üks kadunut ainult selletõttu solvas, et ta kirjanduslikule võitlusele sobiva rahu ja väärikusega polnud esitatud, sisaldab Õpet. Eesti Seltsi Toimetiste II köite 2. vihk lk. 80 jj. küllaldaselt materjali.

---

*) Die Ruhr-Epidemie in Dorpat, von Dr. Fr. R. Fählmann. Seda arvustati kiitvalt Schmidti ajakirjas Jahrbücher 1849, vihk nr. 1, Caspar'i Medicinischer Wochenschrift'i veebruari nr. 7-ndas, Oppenheimi Medicinischer Zeitschrift'is 1849, veebruari numbris, ja veel teistes ajakirjades. Arvustaja Oppenheimi meditsiinilises ajakirjas ütleb: «Käesolevat teost oleme algusest lõpuni lugenud üha suureneva rahuldustundega. See on, nagu tänapäeval mitte sagedasti, isikliku vaatluse, isikliku kogemuse tulemus, ja kes avaral tegevusalal nii täpselt tähele paneb ja nähtusi analüüsib, nii hoolikalt haigeid läbi uurib ja käsitleb, ja õnnetuistki kogemustest ja tagajärgedest lahkamise läbi hiljemhaigestunuile kasu püüab saada, see ei võida mitte ainult oma patsientide, vaid ka oma lugejate usalduse.» Lõpuks tänatakse autorit tema töö eest, «kuna ta end selles heas teoses tubli vaatlejana, humaanse arstina, lihtsa ja ettevaatliku terapeudina on näidanud.»

Novembri alguses tundis Faehlmann ühel öösel haigeid külastades ägedaid külmavärinaid; neile järgnes õige iseäraliku laadiga palavik, mis teda umb. 3 nädalat voodis hoidis ja ka veel pärast seda tuppa sundis jääma. «Jumal tänatud!», seisab ühes kirjas, «et ma nüüd rahulikult koju võin jääda; Sachssendahl on nii hea ja hoolitseb mu haigete eest. Palavikuta silmapilkudel tunnen endas veel palju vaimset tegujõudu, aga kehalik inimene takistab nende tegude täideviimist.» Sel puhul arenes paranemine erakordselt pikkamisi, nii et ta novembri lõpul ikka veel toast lahkuda ei võinud. 27. novembril kirjutab ta: «Minu haigus jõuab vähehaaval lõpule, nüüd kui ma tiivad juba olin longu lasknud. Jumalale kiitus ja tänu! Ma olen juba peaaegu niikaugele jõudnud, kuhu kaamel harva jõuab, nimelt mahun läbi nõelasilma. Nahk ja kondid! Aga haiguseaeg on katsumiseaeg ja tunnetuseaeg. See peab ka mulle kasuks olema!» — Detsembris püüab ta tungivail juhtudel jälle ise mõnd haiget külastada, saab aga sellega omale uuesti pleuriitilise haigestumise külge ja on haige kuni järgmise aasta veebruari lõpuni.

1848. a. suvel toob koolera lahtipuhkemine tema jaoks jälle raske ajajärgu. Nelja nädala jooksul pole ta peaaegu üldse riidest lahti saanud ja puhkas paari öise puhketunni jooksul enamasti sohval istudes. Tema suur pingutus andis temale ka sel korral head tulemused. «Mul on,» kirjutab ta, «koolera ravimises erakordselt palju õnne olnud, mille eest ma küllalt jumalat ei suuda tänada. Aga ma valisin ka oma isikliku arstimistee, pärast seda kui ma paari haiglas surnu sisikonna läbi olin tuhninud ja sealt endale mõningat valgust haiguse ravimise kohta hankinud. Et selle väga kiiresti kulgeva haiguse juures peaasjaks on just varane abi, siis tegin ma kõigile oma hoolealustele tõsiseks kohustuseks, jalamaid ja juba haiguse esimeste tundemärkide puhul minu järele saata. — Ma ei pane seda pahaks, kui mind ü h e kesköö jooksul kümme korda asjata välja kutsutakse, küll aga panen väga pahaks, kui ma hommikul hooletusse jäetud juhtumi ees leian. Kartlikele ja argadele sisendasin ma julgust, liigjulgeile tegin natuke peapesu ja muretuid raputasin üles nende uinakust. Selletõttu olen ikka õigel

ajal kohale kutsutud ja tarvitatud abinõud ei jätnud häid tagajärgi andmata.»*)

Aga ülemäärane vaimne ja kehaline pingutus koolera epideemia ajal oli ära kulutanud tema viimsed jõud. Siit peale oli ta peaaegu alati haige. 18. novembril kirjutab ta: «Olen nüüd tervelt kolm nädalat kodus ja ei näe veel nüüdki selle lõppu. Minu haigus on koolera-aegsete suurte pingutuste tagajärg, eriti selle paari viimase nädala jooksul, kus taud jälle tugevasti pead tõstis ja öösel kõige karmim ilm valitses. Ma vedasin end ringi nii kaua kui suutsin ja jäin viimaks koju, kui ma ümberkukkumise lähedal seisin. See on keeruline asi. Reumaatilised valud, tugev kopsukatarr ja nüüd meeleheitele viiv palavik, mitte minutitki rahu öösel, võimetus mõelda ja mõttemõllud, mis viivad kuni fantaasiateni, siis pooluni hommikust k. 7—8 kuni hilise õhtuni. See on kas või hakka märatsema — kahjuks pole isegi selleks jõudu; kõik läheb kiiresti allamäge. Kõik seisab, ma ei suuda enam ühtki mõistlikku mõtet mõelda, veel vähem mingit natuke tõsisemat raamatut lugeda. Kirjuta mulle ometi hästi sagedasti, vähemalt kord nädalas. Sa tead ju, kui armsaks ma sind pean ja kui heameelega midagi sinult loen. Minu mittehuvitavat elu võib veel ainult armastuse andidega pisut rõõmsamaks muuta».

Järgmise kevade saabumisega algas jälle natuke parem ajajärk ja elustas haige lootused; ta arvas aprillis, et kui suvi hea ilma toob, siis loodab ta end veel kord põhjalikult «ära paigata». Mai lõpul öeldakse: «Minu jäle katarr ei taha ikka veel lahkuda, ta piinab mind vahest palavikuga, vahest ilma selleta — see kurnab jõu ära. Mu juukseil aga pole aega halliks minna, nad langevad enne välja.»

Järgmisel kuul oli ta sunnitud praksise ära andma ja maale asuma. Ühes 21. juulil 1849 Ülenurmelt dateeritud kirjas öeldakse: «Ma olen saanud täielikuks

*) Faehlmanni käsitluse järgi on koolera kahjulikkude ainete poolt tekitatud verehaigus, need ained võivad läbi naha ja hingamiselundite vastu võetud saada. Ta lokaliseerib end selgroos (sellest tugevad seljavalud, sääremarja- ning reiekrambid ja voolmevalud juba enne kõhutühjendamist) ja teiseks, võib-olla sekundaarselt soolekanali limanahal, selgrooüdi haigestumisest sõltuvalt.

invaliidiks ja maajunkruks ühes vanas mahajäetud lossis. Siin tarvitan ma Ems'i vett, teen iga päev jalutuskäike vabas õhus ja loodan end sellega talve jaoks kosutada; kui see ei õnnestu, siis pean oma ameti ära andma. Kahjuks on ilm suviseks ravikuuriks väga ebasoodus; vihm ja ikka vihm, ja torm peale selle. Niipea kui jõudu saan, tahaksin kord jälle midagi teha eesti grammatika juures, ja tähtsa, veel läbitöötamata peatükina näib mulle seal kaasuste, eriti kohakaasuse tarvitus. Seal on omapäraseid hüppeid, mis erinevad iga teise keele keeleloogikast.»

Suvisest maalviibimisest loodetud tervendavad tagajärjed jäid tulemata. Faehlmann pööras augustikuu lõpul Tartu tagasi ja katsus septembri alguses oma praktilist tegevust jälle alata, aga ärakurnatud jõud ja väga vaevav kõha sundisid teda üsna pea sellest ettevõttest loobuma. Sõber Sachssendahl hoolitses pärast nagu ennegi harjunud vastutulekuga mitte ainult Faehlmanni väliste asjade eest, vaid pühendas ka oma õhtutunnid haigele, kes harva enne kella 1 öösel voodisse läks. Septembri lõpul nägi nende ridade kirjutaja teda pärast 3-aastast vaheaega uuesti ja leidis endise mehe asemel eest ainult nõrga varjukuju, kes ilma pingutuseta ei jaksanud üle toagi minna. Vaimselt oli ta endiselt agar ja kaebas ainult, et rind tal ei luba kirjutuslaua ääres istuda. Tehti suurejoonelisi plaane järgmisel kevadel ettevõetavaks reisiks lõunasse, kus ta kavatses veeta eeltuleva suve ja ehk ka sellele järgneva talve. Kui see reis mõne ettenähtamatu raskuse tõttu ära peaks jääma, siis pidi Eesti- ja Liivimaa saagajahil läbi käidama. Mõte palju lähemal seisvast pikemast reisist ei näinud tal seekord veel kujutluses hõljuvat, küll aga kaks kuud hiljem, 22. detsembril, kus temaga viimast kord kõnelesin. Ta oli sel õhtul väikese sõprade ringi enese ümber kogunud, näis aga ise haigena ja võttis jutuajamisest vähe osa. Alles kella 11 ajal, kui kõik sõbrad peale Sachssendahli ja minu lahkusid, muutus ta elavaks, kõneles tuliselt eesti muinaslugudest, oma kavatsusest Kalevipoja tegude kohti käia vaatamas ja laskis meid alles kell 2 öösel minema. Lahkumisel oli ta väga liigutatud ja vihjas jällenägemisele sealmaailmas.

Siit peale läks asi kiirete sammudega haua poole, kuigi aeg-ajalt näilisi paranemisi ette tuli, eriti 1850. a. märtsikuu esimestel päevadel, kus isegi tema arstlikud sõbrad üheks hetkeks lootusele maad andsid, et kevade tagasitulek vilkuva tulukese vahest veel kord leegiks suudab puhuda. Aga 17. märtsil avaldas end ähvardav tunnus, mida ei olnud esinenud enam 1831. aastast saadik, nimelt väike verevool, kusjuures pärast köhahoogu umbes 3 untsi verd välja tuli. «Näete», ütles haige, sõrmega väljasülitatud verele näidates, dr. Sachssendahlile, kes vähe aega pärast seda tuppa oli astunud. Sellest silmapilgust peale kahanes jõud veel kiiremini, söögiisu kadus ja Faehlmanni juures võis märgata teatud tujulangust. Märtsi lõpul vähenes köha ja rögastus, aga astmaline vaev suurenes tunduvalt; näis nagu tahaks mõni mädapesa kopsus jälle lahti minna. Selleks ajaks jõudis Peterburist kohale ta puhkuseluba ja reisipass välisreisiks. Tema aga avaldas nüüd soovi, et ka ta abikaasa jaoks pass hangitaks, kuna ta end liiga nõrgana tundis, et pikka reisi üksinda ette võtta.

Mõlemad viimased päevad, 8. ja 9. aprill, olid olnud pisut talutavamad kui eelmised, nimelt oli viimaksmainitud päeval haige juba hommikupoolel voodist välja tulnud. Sachssendahl leidis ta oma laua ääres istuvana ja haruldaselt vähesõnalisena. Kui ta õhtul tagasi tuli, kõneles Faehlmann hr. ülempastor Bienemanniga. Pärast seda kui see lahkunud, jäi dr. Sachssendahl tema juurde kuni umb. kesköönì. Faehlmann päritles valitsevate haiguste üle ja kõneles elavalt mõnest uuest arstimist; siis saatis ta oma lahkuvat sõpra kuni esikuni, süütas seal veel ühe värske sigari ja sulges maja ukse. Varsti pärast seda oli ta voodi läinud ja rahulikult magama uinunud. Umb. kell 1 hakkas ta enam rahutult hingama ning unes oigama ja ärkas samal silmapilgul oma naise poole pööratud sõnadega: «Võta tuli üles, juba tuleb!» Kiiresti süüdatakse tuli, verevool tungib haige suust; «Soola!» hüüab ta tumeda häälega ja samal hetkel langeb ta pea abikaasa käele tagasi, — ta oli viimse sõnaga oma viimse hingetõmbe teinud. Veerand tundi hiljem kohale jõudev Sachssendahl leiab sõbra juba laibana.

Kuigi kõik niisuguse lõpptulemuse vastu olid ette val-

mistatud, mõjus surmateade järgmisel hommikul ometi nagu välk selgest taevast. Kogu linn oli liikumas ning alles nüüd sai selgeks, kui palju sõpru ja austajaid kadunul oli olnud kõigis rahvaklassides ning kui valusalt kõik tema kaotust leinasid.

Kuid kadunu pälviski seda osavõttu täiel määral! Faehlmann kui arst oli põhjalikkude teadmistega, terava tähelepanuvõimega ja mitmekordsete kogemustega, niisama täpne haiguste äratundja kui ka nende ravija, kes iga kord õnneliku taktiga just selle erijuhtumi jaoks kohe kõige sobivama vahendi leidis. «*Tuto curare*»[1] oli tema juures peaasi; ta tahtis haiguse kõrvaldada, ilma tema asemele uut kehasse toomata. Sel põhjusel oli ta metalsete vahendite tarvitamisega ettevaatlik ja andis neid ainult siis, kui teisel teel eesmärgile saamine võimatu oli. Juba sel ajal, kui viletsa koolitarkuse tõttu merkuriaalide kuritarvitamine päevakorral oli ja nii mõnegi tegeliku arsti juures apteegikarp peaaegu sedasama tähendas mis *Calomel* ja *Saccharum lactis*, kuna nende sisu igale pulbrikesele sisse võis segada, kui ilma eriliste näitajateta ekspektatiivselt taheti talitada, nähti Faehlmannis selle poolest kiiduväärset erandit. Kui lihtsa reumaatilise kõhutõve puhul 1831. a. suvel keegi arst ühelegi oma haigele Opiumi ilma Calomeli lisata ei määranud, ütles Faehlmann: «Mehel on omapärane viis nelja hobusega sõita, kusjuures ta kaks vankri ette ja kaks selle taha vedama rakendab; mina arvan, et kiiremini võiks edasi saada ainult kahe lihtsa eestvedajaga.»

K r o o n i l i s t e haiguste puhul tarvitas ta meelsamini ainult vegetabiilseid arstimeid, ja nimelt laskis ta eri haigusjuhtumite jaoks valitud vahendeid sagedasti nädalate ja kuude jooksul tarvitada raudse järjekindlusega, kuni ta oma eesmärgile jõudis. Tema lugematute õnnelikkude kogemuste põhjal valitud ravivahendid olid temale nagu armsad sõbrad südame külge kasvanud, sellepärast vahetas ta neid väga vastumeelselt uutega, kõige vähem sääraste vastu, mida nagu universaalvahendeid välja pasundatakse. Niipea aga kui ta mõnes uues vahendis mõjukamaid omadusi avastas kui

[1] [hoolitseda kindlasti, ravida kõike]

senistes, siis võeti see kohe tarvitusele ega loobutud sellest enam.*) Hoolimata suurest haigete arvust, kelle eest tal tuli hoolitseda, ei olnud tema menetlus kunagi nagu käsitöölisel, kelle juures ainult ühed retseptivormelid esinevad; ta individualiseeris rangelt haigusjuhtumeid ja juhtis oma ravimeetodeid nende järgi. —

Tema praktilises tubliduses ei saanud olla mingit kahtlust, kuna käepärast oli liiga paljurääkivaid tõestusi, mis isegi kivid oleksid kõnelema sundinud. Faehlmann aga oli ka veel suuremal määral põhjaliku teoreetilise haridusega arst, ta polnud ainult pinnaliselt vaadelnud neid arstiteaduse rikkaid aardeid, mis minevik ja olevik selle ees laiali laotab, kes ravikunstis kindlaid samme tahab astuda. Vaikse hoole ja agarusega oli ta teaduse tõelisi edusamme jälginud, nagu seda praktiseeriv arst küll äärmiselt harva teeb. Praktiseerimise kõrval harrastas ta kõige agaramalt oma loodusteaduslikke, füüsikalisi ja keemilisi õpinguid, kuna ta vajadust tundis kõige uuemate avastustega samale tasemele jääda. Tema teaduslikud vaatlused haarasid arstimiteaduse kõiki harusid, ühes kõigi tema vana kui ka uueaja vormide, süsteemide, avastuste, paremuste ja nõrkustega, ja just oma varakult omandatud põhjalikkude teadmistega vanast oli ta saavutanud teravalt kriitilise pilgu, millega ta tänapäeva nähtusi kiiresti ja kindlasti oskas hinnata nende tõelise väärtuse järgi. Ta ei olnud moetuulte järgi painduv pilliroog, mida alati siia ja sinna õõtsutatakse, vaid seisis kui sammas omal kohal, mida kompass tõe järgi juhib. Loodus oli temale ilusad anded kinkinud, ja tema ise ei olnud nende väljaarendamisel ühestki vaevast hoolinud. Peale oma teadusliku tubliduse olid tal kõik õnnelikud arstiomadused: armastus oma ala vastu, rõõm aidata, ja väsimatu vastupidavus raskete kutsekohustuste täitmisel. Vürst ja päevatööline olid kui haiged ühevõrra õigusta-

*) Nii näit. oli ta teoreetilistel kaalutlustel esialgu väga Strahli poolt sarlaki puhul soovitatud *Ammonium carbonicumi* vastu meelestatud, kuni ta viimaks ühe sõbra poolt kuuldud õnnelike kogemuste põhjal ise katsetas ja head tagajärjed kinnitatud leidis olevat. «Ma pean oma kohuseks,» kirjutab ta, «sind sinu ilusate kogemuste edasiandmise eest tänada. *Ammon. carbonic.* on ka minu juures hiilgavalt läbi löönud, ma olen rõõmus selle rikastumise üle.»

tud tema abi saama, sest nad olid inimesed — tema vennad. Suursugune seltskond, kus ta iga päev tegutses, ei tõmmanud teda ära vaesuse ja viletsuse hurtsikuist. Nagu ta oma praktilise tegevuse alguses oli esinenud, nii tegi ta seda ka selle lõpul, raha kaalu tõttu polnud südame kaal mitte kübetki kaotanud. —

Et ta oma rohke kohaliku praksise juures, eriti valitsevate epideemiate ajal paljud maalesõitmise nõuded tagasi pidi lükkama, oli loomulik. Kes võis tema üle sellepärast kaebust tõsta?! Kui arvestada iga päev vastuseks saadetavaid abikirju eemalolevaile haigeile, kelle eest ta peale kohaliku praksise pidi hoolitsema, siis vaevalt mõistame, kuidas üksainus inimene kõige sellega hakkama võis saada. Haigevoodi ääres istus ta enamasti vähesõnaliselt: ta kuulas ja mõtles enam kui ta kõneles. Kuskil ei püüdnud ta oma teadmistega hiilata, õnnestunud arstimistega end laiaks ajada, või isegi pooleliseeditud teaduslikke lugemisvilju võhikute ees välja kraamida. Ka ei olnud tal kombeks sääraseid haigeid, kus tal lootus paranemiseks oli, mitte enne p a r a n d a m a t u k s tunnistada ja siis mõne imekuuri või mõne «kõrgema jõu abil» välja aidata; tema poolt lootusetuks tunnistatud haiged pidid kahjuks surema. Faehlmannil oli liiga palju seesmisi tagavarasid, sellepärast ei hoolinud ta ühestki selle käsitöö küljes rippuvast enesekiidukäristist.

Aga mitte ainult kui suurepärasel arstil, vaid ka kui õ p e t l a s e l oli tal elus auväärne koht. Nagu ta juba üliõpilasaastail polnud rahuldunud ainult oma päris eriala uurimisega, vaid ka mitmesuguseid muid loenguid külastas, nii ei jäänud temale ka tema arstliku kutseelu kõrval mitte tundmatuks kaasaegsete edusammud keeleteaduses või ka ajaloos ja filosoofias; kui neil aladel midagi silmapaistvat ilmus, siis tõmbas see endale ka tema tähelepanu ja võeti vaatlusele ka tema poolt. Nii oli ta alati oleviku teaduslike liikumistega kursis ja võttis elavalt osa kõigest, mis uusaeg huvitavat pakkus. Ka poliitilised päevauudised ei jätnud teda puutumata, kuigi tal poliitika vastu selle kitsamas mõttes suuremat kalduvust ei paistnud olevat ja ta iial sellega polnud tegelnud.

Tema keelelistest uurimustest peame siin esile tõstma

TRÜ Raamatukogu

eriti töid eesti keele alal, mis juba noorpõlves mõnegi ta jõudetunni olid täitnud ja mille juurde ta oma elu viimsel aastakümnel tagasi pöördus agarusega, mida ei suutnud halvata ka ta keeleliste vastaste mõningad väljendused. — Küllalt sagedasti seletas ta, et ta iialgi ei taha pretendeerida keeleuurija teeneile, vaid et ta sel alal töötab ainult asjaarmastajana; ja ometi on just need tööd, niipalju kui nad esteetilist ala puudutasid ja eesti rahvaluule avaldamise kaasa tõid, mehe nime kaugelt üle ta kodumaa piiride tuttavaks teinud, kuna ta arstlik kutsetegevus piirdus ainult tema elukoha kitsa ringiga. — Kui eesti keele lektor Tartu ülikoolis oli ta juba oma ameti poolest kutsutud mitte ainult eesti keele mälestusmärkide kogumisega tegelema, vaid ka keelt ennast ja tema grammatilist ehitust oma vaatluse alla võtma. Viimasel alal oli tema püüdeks eesti grammatika tulevase läbitöötaja jaoks materjali koguda. Uue täieliku eesti grammatika väljaandmist pidas ta (niisama kui surnud praost Masing) veel enneaegseks ettevõtteks ja arvas, et selleks veel on tarvis teha mitmesuguseid eeltöid ja põhjalikke üksikuurimusi. Oleks meie Faehlmanni elukutse olnud mõni rahulikum, näit. maapastori oma, siis oleks ta kindlasti, niipalju kui oma kutsekohuste ustav ja kohusetruu täitmine temale jõudeaega oleks jätnud, need eeltööd ja uurimised oma teha võtnud ja meile eesti grammatika andnud, mis mitte poleks, nagu ta naljatades ühe teise sellekohase töö kohta märkis, eesti keelelt ladina sunnikuue küll ära võtnud, aga soome oma selle asemele tõmmanud.

Mitte vähem tähelepandav näib meile Faehlmann i n i m e s e n a igas asjas ja kõigis elusuhteis. Nõnda puhas, selge iseloom, nagu oli temal, kuulub harulduste hulka. Tema mõistuse filosoofiline valgustus ei olnud südame kulul sündinud; tema meelelaad oli lapse omaks jäänud, tema väline ilme aga oli nii originaalne ja ekstsentriline, andis nõnda vähe kujutlust tema seesmisest tuumast, et tema üle paljud täiesti ebaõigelt otsustasid. —

Hariliku mõõdupuuga aga ei tohigi mõõta karaktereid, nagu tema oma, kui mitte ei taheta jõuda vääradele tulemustele. Nende üle otsustamiseks on vaja enam kui pealiskaudne tutvus harilikus, ametlikus või seltskondli-

kus läbikäimises; selleks on vaja täpselt teada kõiki olusuhteid, mis nende väljaarenemiseks kaasa aidanud, on vaja tagasi minna kuni varasema lapsepõlveni, kus sagedasti pannakse alus silmatorkavaile mehepõlve omadustele, mida me teisiti üldse seletada ei saa. Nagu Faehlmann — kadunud Lipharti väljenduse järgi — juba poisina oli p u h a s ja s u u r inimene, nii jäi ta selleks ka mehena, sest et seda nõudis tema loomuse kõikevõitev vajadus ja et tal alati head tahet ja jõudu oli oma iga head eelkalduvust võimalikult kuni täiuslikkuseni välja arendada. Läbikäimisel iseloomustas teda igas olukorras rahu ja mõõdukus, ja kui mõnel haruldasel korral silmapilke ette tuli, kus ta kirglikust ärritusest kaasa haaratuna vastuvõetud solvuste üle kuri võis olla, siis pole ta ka oma vihas kurja mitte kurjaga püüdnud tasuda. Oma jõurikkamail aastail võis ta teiste rumala kurjuse üle ainult nalja teha, aga kui ta keha jäi haiglaseks, näeme samal määral ka tema ärritatavust kasvavat, nagu ta isegi oma kirjades möönab. Kui tal sõpradega arusaamatusi ette tuli, pidas ta end ülal väga mõõdukalt ja hoidus kõigest, mis teises oleks tuld veel enam lõkkele võinud puhuda. Ikka jälle jättis ta asja aja hooleks, et ta vastane jahtuks, osalt ka oma ebaõiglust ise nägema õpiks; siis alles püüdis ta vastuolu ära selgitada. Nende ridade kirjutaja võiks selle kohta tuua terve rea tõendeid omast kogemusest. Aga kui erinevaks ka vahel meie vaated ja arvamised kujunesid, iialgi ei saanud sõprus selle läbi tumestatud, ja see oli ikka tema teene. Oma vaimset üleolekut nõrgema vastu maksma panna oli temale niisama võimatu kui omandatud sõber jälle maha jätta. Tema sõprus, see oli ühtlane päikesepaiste, mis ka udust ja pilvedest läbi tungides ikka muutumatuks jääb. Nagu päike planeete, nii hoidis tema suur süda sõpru ikka enda külge seotuna, neid valgusega ja soojusega õnnestades; tema viimse pulsilöögi ja hingetõmbe puhul alles purunesid need sidemed.

Ta oli ustav ja tõeline sõber. Teiste vigade ja nõrkuste vastu oli ta järeleandlik, seda karmim aga enese omade vastu. Kõik võlts välispaiste oli tema loomusele võõras, ja sära ilma soliidsuseta, sile välispind ilma sisemise tõeta, osav liikumine konventsionaalseis eluvormides

ilma tubli karakteri-sisuta — see ei suutnud teda pimestada ega võita. Ise lihtne ja loomulik, tahtis ta, et ka s e e oleks lihtne ja loomulik, tõemeelne ja ustav, kelle poole tema end ligitõmmatud tunneks olevat. — Sel põhjusel oligi ta suuremais seltskondades ennem vähesõnaline ning kinnine kui avameelne, ja ainult kitsamas sõpraderingis kõnekas ja mõnusalt lõbus.

Faehlmanni õilsameelsus ja heldus olid ammendamatud. Hädakannataja — kas tuntud või võõras — leidis tema juurest abi ja kuigi tema heasüdamlust sageli kurjasti tarvitati ja teda peteti, ei väsinud ta iial aitamast, kus ta ainult võis. Sellest viisist, kuidas ta tundmatuile raha laenas, tahame siin tuua ainult ühe joone. Ühel hommikul ilmub tema juurde täiesti võõras noor mees, kes 25 rubla tahab laenata. «Hm! Kakskümmend viis rubla?» ütleb Faehlmann, «vaatame kohe järele, kas kassas niipalju tagavara on.» Paari minuti pärast pöörab ta rahaga tagasi. Noormees soovib saada kirjutusabinõusid. «Milleks?» — «Ma tahan teile võlatähe anda!» — «Mulle pole midagi vaja; kui Te raha tahate tagasi maksta, teete seda ilma võlatäheta, — vastasel korral pole mul ka Teie võlatähest midagi kasu.» Noormees lahkub, ilma et andja tema nimegi oleks küsinud. Aga nii toimis ta päris järjekindlalt. Kui aga võlgnik hiljem tõesti raha tagasi tõi, siis ei jätnud Faehlmann mitte tema nime järele küsimata ja tasus ausale mehele südamliku käepigistusega. Ka suuremad summad, kord isegi 200 rubla, anti ilma raskusteta n. ö. tuule peale. Kui palju inimesi on, kes säärased summad mängu panevad? Ja Faehlmann ei olnud mingi rikas mees, nagu näitab tema suure tegevuse kohta väga kasin pärand. Mõni teine oleks tema asendis kindlasti kaks korda enam oma perekonna jaoks maha jätta võinud, aga temal oli vendi ja õdesid liiga palju, kellega ta jagama pidi.

Kui tema mõne puudustkannataja haige juurde kutsuti, kus ka hädavajalisemat ei olnud, seal pidi kohe abi leitama, aga nõnda nagu ei tuleks see mitte temalt, vaid kelleltki heategijalt, kes ei taha, et teda mainitaks. Raskeil ikaldusaastail, kui maal häda suur oli, jagati tema poolt paljugi annetusi siia ja sinna, aga ta ise jäi ikka nähtamatuks andjaks.

Siin oleks paras lõpetada, kui meid mitte püha kohus lahkunu vastu ei sunniks mõne sõnaga vastu astuma kahtlustele, mida on avaldatud Faehlmanni seisukoha üle kristluse suhtes. — Üles kasvanud ja hariduse saanud ajal, kus ratsionalistlik arusaamine kristlikust õpetusest peaaegu ainukehtiv oli, ei võinud ta nõus olla nende nõuètega, mis meie päeva teoloogid usu kui teatud kitsalt piiratud usutunnistuse ja detailselt väljatöötatud õppesüsteemi asjus üksikisikuile asetavad, ja ta väljendas selle kohta oma arvamise temale omase rahuliku avameelsusega. Meie ei taha eitada, kui tähtsad on usulised veended jumala-meelepärase meelsuse allikana; meie pole võimelised ega tunne end selleks kutsutud, et neid usulisi veendeid analüüsida, milledest Faehlmann ammutas oma tegutsemisjõu ja oma rahu kannatuste korral, niisamuti ei arva me end õigustatud olevat selle üle otsustama, kui palju või kui vähe temal puudu jäi sellest, mis tarvis on, et usklikuks kristlaseks nimetatud saada. Aga seda me teame, et Faehlmann ühtki oma kristlase kohustust oma kaasinimeste vastu teadlikult täitmata ei jätnud, vaid igale nõudele vastu püüdis tulla, mis kristlasele tema kohusetruuduse ja inimesearmastuse asjus harilikult esitatakse.

— Tuntud samariitlane, keda Kristus oma tähendussõnas nimetab, ei tundnud kindlasti ühtki kristliku kiriku dogmat, aga ometi on õpetaja ise tema tegevu e teistele eeskujuks seadnud. Ja niisamuti tohime ka meie mõnelegi noormehele, kes peaks lugema siin selle teguvõimsa, tõsiselt püüdliku ja õilsalt tegutseva mehe eluloovisandit, hüüda, ilma et tahaksime teda ta usuteelt eksitada: näita ainult alati oma usku ka kooskõlas oma tegudega; ja kui selle teorikka, õilsa aumehe kuju sind rõõmustab, siis mine ja t e e nõndasamuti!

B. KULTUURILOOLISI JA FOLKLORISTLIKKE UURIMUSI

1837

MÕNEST EESTLASTE PIDULIKUST KOMBEST.

1. Pulmapidu.

Eestlaste pulmad peetakse teatavasti sügisel, otsekohe pärast lõikust, ja need on rahva elus peamisi pidulikke sündmusi.

Kõneleme esmalt üht-teist kosjadest. Et «abielud taevas sõlmitakse», on eestlaste juures tõsi, sest asjaosalised ise suhtuvad sellesse enamasti passiivselt. Kui peale taeva tahte ka midagi maist juurde tuleb, siis hoolitsevad selle eest vanaeided, kes kutsumatult oma teeneid pakuvad. Armastus ei kuulu veel vajaduste hulka, see on tundmatu nähtus; aga tabavamat abiellumispõhjust, nimelt omakasu, oskab eestlane hinnata niisamuti nagu kõik teised rahvad. Isiklik tutvus ei ole midagi olulist, kuna hiljem — abielus olles — aega küllalt on, et üksteist tundma õppida. Igatahes aga püüab kosilane teada saada, kas tütarlaps töökas on, või läheb ka ise pimedail õhtuil luurama ja paneb tähele, kuidas tavalised sügistööd, nagu ketrus, rehepeks, linasugemine jne. tema iluduse käes edenevad.

Kosilane valib endale advokaadi, nn. *isamehe*, ostab toobi põletatud viina, paar puuvillast või siidist rätikut, lisab mõnel puhul neile juurde veel üht-teist väikeasja või raha ja toob selle kingituse oma väljavalitule pandiks, et kokkulepet nõnda kergesti ei saaks tühjaks teha.

Kui viimast juhtub, siis peab mõrsja kingitused kahekordselt tagasi andma, mispärast kehvemad sagedasti raha laenavad, et suuremat kautsjoni sisse maksta, kui nad selle abielu sõlmimist väga tähtsaks peavad. Ainult neil juhtudel, kus asja aluseks on suurem huvi, on kombeks enne kosjaminekut mõne usaldatava isiku läbi järgi kuulata, kas kosjaettepanek vastuvõetav on. Suurem hulk kosilasi ratsutab aga välja hea õnne peale ega ole midagi iseäralikku, kui mõni siin või seal tagasi lükatud kosilane otsekohe kolmanda ja neljanda poole pöördub ja ühel ning samal hommikul mitu korvi saab, enne kui ta oma eesmärgile jõuab. Säärasest mitu korda tagasilükatust taotsetakse öelda: *«Tema käis ühel hommikul seitse suitsu läbi»*. Ürgvana kombe järgi sõidab kosija välja kohe pärast kesköödd ja kuna eestlane on harjunud oma eluruumi kütma hommikul vara, siis leiab Amori-rüütel igal pool suitsu eest, sellest seletubki see saksa «seitsmekosija» taoline kõnekäänd.

Kosilane ise etendab kosimise juures tumma osa, kuna isamees kõneleb, ja nimelt väga lilleliselt; ta kuulab näit. oma noore *mullika* järgi ja annab mõista, et tema saatja seda otsib. Siis tuuakse *kosja viin* välja, mis seda peab näitama, kas pakkumine vastu võetakse või tagasi lükatakse. Esimesel juhul maitseb mõrsja isa kohe viina ja annab seda ka kõigile omastele, viimasel korral aga jääb viin puutumata ja kosjakandidaat peab tühjalt ära minema.

Pärast viinade vastuvõtmist antakse kätte kingitused ja siis süüakse üheskoos, mispuhul viisakus mõrsjat ei luba välja ilmuda. Mõnigi peigmees näeb oma mõrsjat esimest korda alles kirikliku laulatuse juures, ja temale ei või seepärast pahaks panna, kui ta oma ümbrust peab vaevama küsimusega: missugune on siis minu mõrsja? Mõnikord juhtub ka seda, et tütarlaps end käekõrval laseb peiu juurde viia või et veel vabad vanemad õed end ise mehele pakuvad, kuigi säärast üleastumist naise õigustest teravalt pilgatakse.

Mõrsjapõlv kestab enamasti ainult kolm nädalat, kuni on toimunud kiriklik laulatus. Ettevalmistusi pulmadeks tehakse mõrsja ning peigmehe majas üheaegselt; kumbki neist käib ka ringi oma sugulaste hulgas ja

kutsub neid pulmakülaliseks. Mõrsja külalised kogunevad tema juurde laupäeva õhtul, peigmehe külalised aga tulevad alles pühapäeval vara tema elukohta ja lähevad ühes temaga mõrsja poole, mispeale kogu seltskond pidulikus rongis kiriku sõidab. Peigmees ja tema mõlemad *peiupoisid* peavad tingimata olema ratsa ja mõrsja sõiduki lähedal, kusjuures vähemalt üks peigmehe saatjaist peab kandma mööka, millega ta kurje vaime teelt ära ajab, mis seeläbi sünnib, et ta sagedasti lööke õhku teeb. Mõrsjat sõidutab tema vend või sagedamini ainult nimeline vend ja tema juures sõidukis on üks tema *«pruuttüdrukuist»*.

Pärast laulatust läheb noorpaar vaimuliku poolt kokku pandud kätega kuni oma vankri või reeni ja selle esimese käigu juures püüab kumbki pool teisele enne jala peale astuda: selle saladusliku sammuga saab ta eluks ajaks ülemvõimu majas enda kätte, kusjuures viimasele ka selle rahva juures väga sagedasti naisvalitsuse õnn või õnnetus osaks saab. Kui kõik külalised on asunud vankreile või regedele, kannavad ja pakuvad peiupoisid kõigile viina ja siis pöördub lustlik rong tagasi mõrsja elukohta.

Umbes versta kaugusel pidumajast peatutakse, üks peiupoiss sõidab ette ja teatab tulekust, et võidaks teha vastuvõtuks vajalikke ettevalmistusi. Käskjalg sõidab varsti kihutades tagasi suure õllekannuga, millest joovad esmalt noorpaar ja siis kõik ülejäänud pulmalised. Lühikest peatust ei jäetud pulmarongis mitte kasutamata: looka mõrsja vankri ees kinnitati kõvemini ja seoti selle külge vöö ning paar kindaid või sukki, mis autasuna pidid kroonima allpool kirjeldatud rüütellikku tegu. Niipea kui peigmees sõidab läbi värava, mis harilikult on ehitud, lastakse püssi; see on katse, et hobuseid peruks teha; siis hüppavad mitmed vahvad noormehed noorikuvankri juurde, peavad hobused kinni ja püüavad kunstlikult kinnitatud looka maha rebida. Kel see korda läheb, see saab endale tasuks looga külge seotud kingituse.

Noorik kantakse nüüd majasse ja asetatakse laua äärde selle ülemisse otsa; siis tuuakse ta ette leib ja taldrik soolaga selle märgiks, et tal tulevases majapida-

mises kunagi neist hädavajalikest tarbeaineist puudus ei tuleks. Sellest soolast ja leivast annab noor perenaine igale külalisele natuke maitsta, mispeale pidusöögid lauale kantakse. Noorpaarile kõige lähemal istub isamees oma naisega ja mõlemad pruuttüdrukud, ülejäänud külalised aga istuvad ilma mingi korrata, nagu keegi soovib. Peiupoisid täidavad ettepanija ning lahtilõikaja ametit; enamasti nad ei istu, küll aga sirutavad sagedasti oma mõõga välja ja õngitsevad selle tera tipuga külaliste suu eest ära kõige paremad palad liha või vorsti. Erilist joogikallajat eestlane ei vaja, pigemini paneb suurejooneline peremees viinapudeli ilma klaasita lauale ja laseb sel suust suhu ringi käia, kusjuures rakendatakse vanasõnalist kõnekäändu «*suu on südame mõõt*». Kui ka mõisasaksad või mõni teine kõrgemast seisusest klikk pulma on palutud, siis söövad säärased kõrged võõrad kambris erilise laua ääres, kuna teised pulmavõõrad istuvad suure laua ümber rehetoas, mille suitsunud seinad on üle tõmmatud jämeda lõuendiga või kunstlikult põimitud peergudega. Niihästi selle kui ka teise «kassilaua» juures peavad külalised raha oma taldrikute alla panema, kuna pärast sööki noorik lauda koristab ja selle vaeva eest pisut tagavarakopikaid oma tulevaseks majapidamiseks saab. Laua koristamine seisab selles, et noorik valge rätiga nii raha kui ka leivapurud ühte kaussi pühib ja siis oma saagiga lahkub.

Varsti pärast söömist peab noorik end ära peitma. Ta läheb ühes mõne oma kaasanaisega kambrisse, suleb enda taga ukse ja ootab rahulikult ära, kuni otsijad (naised peigmehe saajast) tulevad. Kui need enne igal pool asjata otsinud, tulevad nad lõpuks suletud ukse taha ja alustavad seal kiidulaulu peigmehe headest külgedest; seejuures püüavad nad mõrsja omadusi võimalikult maha teha, nii näit. heidetakse talle ette, nagu oleks ta pettuse ja teeseldud voorustega püüdnud peigmeest kätte saada, kuna ta kodus (teiste poolt nägemata) alati kasimatu ja laisk tüdruk olevat olnud jne. Sellele ebaviisakale laulule vastab kambrist naistekoor, kes teiste rünnakule vastamise enda peale võtab ja mõrsjale tehtud etteheited kolmekordselt peigmehe kaela valab.

Sääraseid võistulaule lauldakse ilma igasuguse ettevalmistuseta, neis on palju salvavat vaimukust ja vahel isegi luulelist väärtust. Nad lõpevad pärast seda, kui neid kummaltki poolt agaralt edasi on arendatud, mõnikord ka tegudega, kui vastastikune mahalaulmine meeled liiga kibedaks on ärritanud.

Pärast õhtusööki pannakse noorikule tanu pähe; enne seda aga saab ta veel kõrvahoobi ühes märkusega: «Need on viimased kõrvalopsud! Edaspidi ei tohi sind keegi enam lüüa, sest sa oled nüüd mehe naine.» Mõnelpool kammib enne seda nooriku ema tema juukseid, ise paljusid pisaraid valades; see on viimane emalik armastustegu ja näitab ühtlasi, et säärast õrna hoolitsust tulevikus enam ei esine.

Nüüd järgnevad tseremooniad pakuvad vähe tähelepandavat, seepärast võime neist üle minna. Harjus ja Virus valitseb veel iseäralik komme, et noorpaar esimesel ööl lambatallis peab magama, kuna Tartumaal noorpaarile alles pärast esimese lapse sündi oma voodi omamise õigus antakse. Kuni selle ajani peab paar ringi rändama, vahel tallis, vahel küünis, vahel põrandal endale magamisaset otsima. Ilmselt on see komme väga vana ja meenutab meile rahva muinasaega, kus naine alles lapse sündimise läbi ausse tõusis. Selle järgi, kas pulmi lühemat või kauemat aega peetakse, jäävad ka külalised mõrsja koju vähemaks või kauemaks ajaks; varasemail aegadel kestsid pulmad tervelt kaheksa päeva ja siis jäädi veel pühapäevast kolmapäevani mõrsja vanemate või sugulaste juurde, mindi siis peigmehe elukohta, kus kuni laupäeva õhtuni või pühapäeva hommikuni pillerkaaritati. Nüüdsed pulmad kestavad ainult neli, kolm või kaks päeva, kuna juba valitsuse poolt selle eest hoolitsetakse, et inimesed pikkade pidutsuste tõttu mitte liiga palju aastatoidust ära ei raiskaks.

Õhtul enne lahkumist jagab noorik harilikult oma *«annid»* külaliste vahel ja saab neilt jälle raha vastukingiks. Jõukamad maksavad paari sukkade või kootud villase või poolvillase vöö eest ühe või mitu hõberubla ja toovad peale selle noorpaarile veel kingituseks kariloomi, pudulojuseid ja majariistu. Raha aga, mida noored, veel abiellumata mehed maksavad saadud anni eest,

tuleb võtta kui laenu, sest kui säärane noormees ise kord pulmad teeb, siis kutsub ta kokku kõik oma võlgnikud ja tema poolt antu tuleb täielikult tagasi maksta. Niinimetatud «*annid*», mis koosnevad sukkadest, sukapaeltest, kinnastest, sokkidest ja vöödest, koob iga tütarlaps oma neiupõlve vabadel õhtutel ja vaesemad peavad enne alles villa selleks kokku kerjama, mis nad siis hiljem ketravad ja koovad. Rahva kasvava vaesumise tõttu on mõrsjaandide andmise komme viimasel ajal peaaegu ära jäänud, suurem osa mõrsjaid ei jaga nüüd enam üldse kingitusi.

Andide väljajagamine toimub järgmiselt: «pruudivend» kannab annid ümarikus annivakas oma pea peal aidast välja, lööb oma mõõgaga iga ukse peale risti, paneb oma koorma siis pulmalauale ja tühja savist või puust kausi sinna kõrva. Noorpaar võtab istet, paneb paar pudelit enda ette, isamees istub laua ülemisse otsa, lööb oma mõõgaga kolm korda vastu lauda ja kutsub iga külalist järgmiste sõnadega: «N. N. palutakse pulma!» Kutsutav ilmub, saab noorikult temale määratud anni ja peab selle eest raha maksma. Viimaksmainitud tegevus sünnib rohke nalja saatel, kuna seal vana ärakulunud tempu tarvitatakse, mis aga kunagi mõjuta ei jää ja selles seisab, et maksmist alatakse kõige väiksema käibiva rahaga, näit. 1/4 või 1/2 kopikaga ja siis, järk-järgult tõusutades, kõik vähemad mündisordid välja laotakse, kuni viimaks ka see esile tuleb, mis noorpaarile oli mõeldud. Nüüd antakse heale maksjale sõõm viina tasuks, kutsutakse siis järgmine külaline ette ja nii edasi, kuni kõik ees on käinud.

Kui külalised järgmisel päeval lahkuma peavad, siis lööb peremees — harilikult peigmehe isa või lähem sugulane — kirvega kolm korda väljastpoolt vastu seina, tuleb siis mõru näoga sisse, õllevaadi punn käes, ja ütleb oma külalistele: «Nüüd olete mul viimase õllevaadi, mille punn mul käes on, tühjaks joonud, nüüd pole mul teile enam midagi ette panna, seepärast minge jumala nimel koju!»

Kuna pulma kutsutakse suur arv külalisi, ja peale selle sinna veel suur hulk kutsumata «*lapulisi*» koguneb, siis muutuks pikem pidutsemine noorpaarile

raskeks või sageli ka võimatuks, kui mitte seda häda sellega ei aidataks, et iga kutsutud külaline suure hulga toidukraami või pool vaati õlut endaga kaasa kingituseks toob, ja nõnda siis suurem hulk rahvast omal kulul elab.

Enamasti vaikne, kinnise iseloomuga eestlane ei põlga sugugi ka rõõmu, ta näeb aga hea meelega, et t e i s e d tema juures lõbusat meeleolu äratavad, ja seepärast kutsutakse igasse pulma ladusaid, sünnipärase naljasoonega varustatud noormehi, kes seal naljategija ametit peavad. Säärast rõõmuäratajat nimetab eestlane — *«nalja-, irvi- ehk koerahambaks»*. Nalja ühendamine hambaga on ülimal määral iseloomulik: eesti nali on enamasti väga hammustav.

2. Jõulud.

Välja arvatud pulmad, on kiriklikest pühadest jõulud need, millal kõige enam pidutsetakse, kuna ka nemad veel langevad õnnelikku «täidetud pottide» aega, kus veel kõige vaesemalgi leiba on. Tehakse mitmesuguseid ettevalmistusi, pruulitakse õlut, tapetakse siga ja valatakse vorste. Ilma viimasteta on jõulud vaevalt mõeldavad ja eestlane nimetabki sealiha ja vorsti erilise «jõuluroa» nimega. Jõulu-laupäeva õhtul tuuakse õled tuppa ja laotatakse põrandale; neile heidab siis noor ja vana. Kuna vanad passiivses rahus püha õhtut vastu võtavad, korraldatakse nooremate pereliikmete poolt armastatud rahvamängu — *passilöömist*. Iga mängija keerab endale õlest nuudi, millega ta püüab puudutada naabri seda kehaosa, mida harilikult vastutusele võetakse, ja saab naabri poolt sama lõbu osaliseks. See vastastikune «silitamine» sünnib küll ainult naljaks, kuid süütuil rahvanaljadel on harilikult luurav tõsi taga, mistõttu ka jõuluõhtune «passilöömine» sellega lõpeb, et mängijad üksteisel korralikult karvu kisuvad. Tõsiseks muutunud mängule teeb majaisa sellega lõpu, et ta tuliseks läinud pead söömalaua ümber kogub ja lühikese palve peab; seepeale süüakse jõuluõhtu pühaderooga, mis koosneb «vorstileemes keedetud kapsaist». Söömisele

järgneb jällegi mäng, mis kestab kuni hilise ööni, siis jäävad kõik õlgedel magama, kuna pühaderoogadega pidulikult koormatud laud kuni järgmise hommikuni seisma jääb, et sel puhul, kui mõni külaline või öösel eksinud võõras kohale juhtub tulema, siis see rõõmsal pühal sõbralikku kostitust eest leiaks. Külalislahkuse alal valitseb eestlaste juures patriarhaalne komme, et külalisele, hoolimata tunnist või päevaajast, ikka süüa antakse.

3. Uusaasta-päev.

Uusaasta-päeva nimetatakse eestlaste juures ka «uuteks jõuludeks». Sel puhul ei sünni midagi iseäralikku, sest vana-aasta õhtu kombed, nagu õnnevalamine, taldrikumäng, ettekuulutus kuke abil jne. toimuvad ka maal elavate sakslaste juures; seetõttu võib õigusega küsida, m i l l i s e l e rahvale langeb nende vaimukate väljamõelduste au. — Ainus meile silma puutuv komme on, et peremees kesköösl, s. o. uue aasta hakatusel igast viljaliigist peotäie vastu toalage viskab ja seejuures hüüab: «Lasku jumal uuel aastal vili nii kõrgeks kasvada!»

Uusaasta hommikul märgitakse kõik uksed, majariistad ja isegi leib ristimärgiga, et kuri vaenlane kuhugi sisse või juurde ei saaks. Isegi sel päeval kiriku sõitvaid regesid ilustab kriidiga tehtud rist. Kirikusõiduks määratud hobused saavad kaeru, leiba ja õlut, viimast nimelt selleks, et looma tuju tõsta, kui pärast jutlust hobuste kiirusevõistlus algab. Igaüks kihutab siis nagu ta suudab ja kes enne teisi koju jõuab, see on aasta läbi ka oma töödega teistest ees. — Õlgede asemel näeme uusaastal mõnel pool heinu tuppa toodavat. Mõned valavad ka nn. uusaasta küünla, mille tüvi lõpeb kahe kuni nelja haruga.

Ülejäänud kiriklike pühade puhul pole meie teada mingisuguseid erilisi rahvuslikke kombeid. Kalendritähtpäevadest on aga järgmistel oma tähendus:

4. V a s t l a p ä e v, kus sügisel tapetud sea soolased jalad ära süüakse, kusjuures kõige noorem sööja on kohustatud tema poolt söödud jala kõik kondid ham-

maste vahel pööningule viima. Arvatavasti on see katse mõeldud hammaste säilitamiseks.

5. Maria kuulutuse päev on armastatud kui naiste püha, kus õrnem sugu nn. maarjapuna joob. Ka ei tohi selle päeva õhtul tuld kambri tuua, kuna selle all kannatavat rukkioras.

6. Jaanipäevale annab ilme peale mujal kirjeldatavate ebausukommete veel jaanitule tegemine (tõrvatünni põletamine); see on kajastus vanast liigopühast, kuigi rahvas ise ei näi enam teadvat midagi selle piduliku kombe algupärast. Aga peale tule, mida omal ajal süütasid vaidelotid, langeb vanade paganusepühadega ühte ka arstirohtude korjamine sel ööl. Noored tütarlapsed toovad koju kimbu hästilõhnavaid rohtusid ja panevad selle peapadja alla, mistõttu selle öö unenäod saavad tulevikku ennustavaiks.

7. Pärtlipäeva pühitsetakse karja sigimiseks omapäraste kommetega, mida aga nende ridade kirjutaja enam täpselt ei mäleta.

8. Toomapäevagi pühitsetakse Alutaguses, nimelt tapetakse siis sikk omapäraste kommete saatel. Kas see püha ei ole ühenduses ülestõusnud eestlaste mahatapmisega Viljandis a. 1345?

9. Kõigi õndsate päev (surnute püha) 2. novembril etendab Alutaguses suurt osa, kuna siis valmistatakse söömaaeg kõigi lahkunute hingedele. Iga majaisa laseb oma jõu kohaselt enam või vähem hiilgava õhtusöögi valmis teha, selle kesköösel lauale kanda, saadab kogu oma pere loomalauta või kuhugi mujale pagupaika ning jääb üksinda tuppa, kus ta nii kaua rahulikult ootab, kuni kukk kesköö on ära laulnud. Siis avab piduandja majaukse, hüüab kõiki oma perekonnast ja sõpradest lahkunud surnuid nimepidi, kutsub neid pidusöögile, võtab iga nähtamatu külalise vastu sõbraliku sõna ja tervitusega ja palub neid lauas istet võtta. Kui kõik on ilmunud, siis pärib peremees oma külalistelt, kus need oma äraminekust saadik on viibinud, jutustab oma sellele ajale järgnenud saatusest, õnnelikest ja õnnetuist juhtumistest, kusjuures ta ei unusta külalisi hoolega toiduvõtmisele ergutamast. Kui nähtamatud on peremehe arvates küllalt söönud, siis

avab ta jälle uksed, näitab põleva peeruga tuld, manitseb oma külalisi kojuminekule, palub tema kehva kostitusega rahule jääda, tänab neid selle haruldase küllatuleku au eest, tellib, et nad aasta pärast temale jälle seda rõõmu teeksid ja lehvitab igale üksikule valge rätiga kolm korda lahkumiseks. Vahel saadab peremees oma külalistega tervitusi ka teistele tuttavatele varjuderiigis ja nõnda lõpeb siis see vaikne pidulik talitus. Nüüd tuuakse kodakondsed nende pagupaikadest tuppa tagasi, kes nähtavate külalistena nähtamatute poolt ülejäetud toidu rõõmsalt ja kiiresti ära lõpetavad.*)

10. ja 11. Mardi- ja kadripäevad on maskeeritud kerjamispeod ega sünni neil midagi erilist. Mis esimesel tähtpäeval ümber käivad noormehed korjavad, selle prassivad nad järgmisel päeval maha, kuna aga maskeeritud tütarlapsed sel puhul saadud heldeist andidest endale villa eelmainitud pulmakingitusteks kogu-vad.

Fr. Kr.

---

*) Kas ka praegu veel seda püha peetakse, või on see ühes teistega ikka enam ellu tungiva kristluse poolt kõrvale tõrjutud, ei julge selle kirjutaja mitte otsustada, kuna tal selle kohta teateid pole. Enam kui kakskümmend aastat tagasi aga esinesid säärased pidulikkused Alutaguses ja Virumaal.

Autor.

1837

EESTI MUINASLUGU INIMESTEST KOERAKOONUGA.

Täienduseks «Inlandi» II aastakäigu nr. 2-le.

Eestlaste muinaslugudes esinevad «koerakoonlased» sagedasti, neist jutustatakse nimelt, et nad endiste sõdade ajal laastavate järelsalkadena õnnetuid vaenlaste eest põgenenuid nende kõige salajasemaist peiduurkaist üles otsisid ja julmal viisil tapsid. Vahel tõi vaenlane säärased koletisi kütkes endaga kaasa, ja nad lasti lahti, et nii rahvast täielikult hävitada. Koerakoonlased võisid oma suurepärase haistmisorgani abil igalt poolt põgenikke üles leida ja õnnetu tagaaetav võis oma hirmsa vaenlase eest pääseda ainult riskantse hüppega puu otsa, mistõttu ta jäljed järsku katkesid. Mingi teise jutu järgi elavad koerakoonlased «maailma otsas», kus nad uudishimulikke laevamehi takistavad maale tulemast, mistõttu maailma otsa võib küll näha, aga mitte käega katsuda. Läti muinasloos esinevat koerakoonlaste «vereimemist» ei esine eesti lugudes, niisama vähe võib endisaegsete vaenlaste julmuste kohta käivaist rahvajuttudest välja lugeda vaenulike tatarlaste ja kalmõkkide vampiiritegusid.

Fr. Kr.

EESTLASTE KOMBED SURIJATE JA SURNUTE JUURES.

Kui surmaheitlus on alanud, tõstetakse surija voodist välja ja asetatakse põrandale õlgedest tehtud asemele; seda nimetatakse *«pikile õlile panema»* ja *«suretama»*. Väljendus on tabav ja iseloomustav, kuna tal on tapmise kõrvalmaik, mida aga meie arvates ei saa saksa keeles täpselt edasi anda. Selle mõistmatu kombe tõttu on mõnelgi elu enneaegu lühendatud ja edasi kestes ei jäta ta uusi ohvreid nõudmata. Nagu teada, tuleb palavikuliste ja põletikuliste haiguste puhul otsustav lahendus just ühes tormiliste liigutustega, mida võhik aga ekslikult surmaagooniaks peab. Kui näit. säärasel juhtumil, kui loodus kehale ilmuva higi tõttu haiguse lahendust taotleb, haige oma soojast voodist välja tõstetakse ja ta õlgedele pannakse, mis mitte harva parajasti külmana ja märjana tuppa on toodud, siis peab kriis katkema ja surm on sagedasti möödapääsematu. Püüdku härrad pastorid, iga võimalust kasutades, säärasele kahjulikule kombele vastu töötada!

Kui inimene on surnud, pestakse ja puhastatakse ta keha hoolikalt, pannakse siis riide ja asetatakse lauale. Öösise surnuvalvaja jaoks seatakse temale ette kupatatud ja vähese soolaga üleriputatud herneid, mis und ja igavust peavad ära ajama. Kirstupanekul antakse surnule kaasa: peahari, tükk seepi, üks väike münt, vahel ka pudelike viinaga, ja pannakse peale selle veel raasuke kokkukeeratud paberit surnu südamelohku, nimelt

selleks juhuks, kui Peetrus passi peaks nõudma. Enne puusärgi haudalaskmist lööb harilikult keegi juuresseisjaist pahema jala kannaga kolm hoopi vastu puusärki, et surnu oma vilus voodis rahule jääks ja mitte öise ümberhulkumisega omakseid ei vaevaks.

Fr. Kr.

ÜHT JA TEIST EESTLASTE EBAUSKUMUSTEST, KOMMETEST JA MUINASLUGUDEST.

1. Nõiad ja targad.

Viru rannas ja Alutaguses on ebausu kombeid kõige kauemini alal hoidunud ja isegi veel praegu leiame sealt terve hulga huvitavaid fakte, mida mujal ei esine.

23. ja 24. juuni vahelisel ööl on nõiad oma mustakunstiga kõige enam ametis ja näib, et see öö ses suhtes vastab sakslaste Valpurgi-ööle [1. mail]. Juba õhtupoole (23-ndal) nähakse vanu eitesid, enamasti erakordselt inetuid, salapärase näoga ja tasa mõnd värssi pomisedes korjavat igasugu rohtusid ja nende lisandeid. Selle tegevuse juures jääb igaüks meelsasti üksinda ja hoidub teiste kunstimõistjatega kohtumast. Pärast päikese loojumist algab päris nõidumine, mis enamasti teiste kahjuks ette võetakse. Suveöö lühidus manitseb kiirustamisele, kuna töö päikesetõusuks valmis peab olema; teiselt poolt aga nõuab asi ka suurt ettevaatust, kuna meelsasti tuleb luurajaid, ja häda mustkunstnikule, kui teda värskelt teolt tabatakse.

Kõige tavalisem nõidus sünnib nii, et naabri kaev või uksepiit «nõiavõiga» määritakse või «nõiutud liha» loomalauta toimetatakse; mõlemad toovad loomakarjale suurt hävitust kaasa. Vanad «nõiutud riidetükid» tekitavad haigusi ka inimestele. Ainus abinõu, et kahjulikest tagajärgedest pääseda, seisab selles, et säärased nõiutud

liha- või riidetükid üles otsitakse, niisamuti ka võidega määritud kohad muust osast välja raiutakse ja need *Materia peccans*[1] tulle heidetakse. Sellise põletamise ajal tunneb nõiduse tegija põrgupiina. Kui aasta jooksul tekib loomataude või inimeste juures esineb mõni kurjaloomuline tõbi, siis võib kindel olla, et mõni peidetud nõidus hävitamata on jäänud. —

Viljapõldusid nõiutakse sel viisil, et mitu rukkipead kokku seotakse ja nende kohal nõiasõnu loetakse. Kui sääraseid nõiasõlmi üles ei leita ja kohe ära ei põletata, siis on ikaldus möödapääsematu. Sellepärast näeme iga head peremeest jaanipäeval (24-ndal) oma põllukese ümber käivat ja hoolikalt nõiasõlmi otsivat. Leiab keegi, kes ise nõidusega tuttav on, sääraseid sõlmi, siis võivad sellest nende tegijaile väga halvad tagajärjed tekkida, — kõige väiksem neist on mitmepäevane kõhukinnisus. Viimast tekitatakse sellega, et mõnd tegija poolt välja heidetud ainet, näit. ekskremente kätte püütakse saada; see maetakse siis maha ja taotakse selle koha peale tüse vai. Vaene piinleja ei või oma kõhukinnisusest enne pääseda, kui saatuslik vai maast välja on tõmmatud.

Teised nõiad, (nn. targad) tarvitavad oma mustkunsti inimestele heategemiseks, lasevad aga oma vaeva eest rikkalikult maksta. Kahekümne aasta eest oli Virumaal kaks sedalaadi kunstnikku, kellel palju abitarvitajaid oli ja kes seda ka tõesti väärisid, sest need aumehed olid tõelised imetegijad. Nad võisid näit. vargaid avastada, härraste viha lepitada, ihu peksu vastu valukindlaks teha, tuld vaigistada, vaimusid ära ajada, nõiduse alt vabastada, haigusi parandada ja mõndagi muud. — Lubatagu siin üht ise läbielatud fakti jutustada, mis Eestimaa kultuuriloo jaoks arvatavasti huvituseta ei tohiks olla. Aastal 1817 laskis proua von ***f ühe eelmainitud nõiameistri kuue penikoorma tagant enda juurde tulla, et see teda aitaks mõningate koduste ebameeldivuste, nimelt tema härra abikaasa truudusetuse vastu. Armuline proua ostis sel puhul mustkunstnikult ära mitmed tähtsad saladused ja laskis ta siis minema väga rikkalike kingitustega!! —

[1] [patune, pahategev aine]

2. Vaimud ja tondid.

Ka teenivaid vaime või tonte leidub eestlastel. Säärased abimehed toovad oma peremeestele rikkalikult vara, mille eest nad ei nõua neilt tasuks muud kui ainult toitu ja korterit. Enamasti hangib omanik säärased tondid endale sel teel, et ta teatud nõiaeeskirja järgi takkudest, vanust räbalaist, kuusekoorest jne. endale väliskesta meisterdab ja peale selle kolmel neljapäeval järgemööda ristteel «musta meest» endale abiks kutsub, kes pärast vastava lepingu sõlmimist kunstlikule nukule elu annab ja selle tegutsema paneb. Kurat nõuab käsirahaks musta jänest, saab aga kavala eestlase käest tüssata, kes temale musta kassi toob. Säärasel pettusel ei näi olevat halbu tagajärgi, kuna ta iga kord karistamatult toimub. Tont lendab öösel välja ja tuleb ikka rohke saagiga tagasi; seejuures moodustab röövitud vara pika tulise saba, mistõttu õhtuti sagedasti sääraseid tonte lendamas nähakse. Kes säärase nähtuse puhul kunstikohaselt oma pastlapaelad pahemal jalal jõuab ruttu läbi lõigata, saab üle osa saagist endale, mis tont, selle operatsiooni poolt sunnituna, maha laseb.

Üksikuil elukutseil on kurjaga eriti palju tegemist, ja nimelt küttidel ja karjastel, esimeste hulgas on palju «nõidkütte», kes tumedate jõududega lepingu sõlmivad ja keda pärast seda erakordne õnn soodustab. Kokkulepitud tingimuste mittetäitmisel on aga siin pahad tagajärjed. Nii oli keegi noor harjumata kütt lepingu tegemisel pidanud lubama, et ta igast jahiloomade liigist kõige suurema alles jätab. Aga varsti pärast seda kohtas ta parve jäneseid, mille keskel üks oli nii suur, et kütile säärast eluajal ette polnud juhtunud, — nii unustas ta oma tõotuse. Ta pani püssi palge, sihtis ja laskis, aga kuul jooksis tagurpidi ja tabas õnnetut vandemurdjat ennast, kes varsti pärast seda oma müüdud hinge välja korises.

Karjased on sunnitud vaimude maailmaga ühendusse astuma, et oma karja igasugu õnnetuste eest hoida, suvel eriti kiskjate elajate eest. On asjatundjaid ning tarku, kes karjasekeppidega otse head äri tegid. Sääraseid keppe, mil kaitsevõim sees on, võib osta kas raha või

väheste veretilkade eest; viimaseid tuleb eelistada, kuna nende kaitsevõime alati püsib, raha eest ostetud kepid mõjuvad aga ainult ühe aasta. Seesugused kepid lõigatakse p i h l a k a s t, nad on umbes tollise läbimõõduga ja igasuguste märkide ning tähtedega varustatud. Kahekümne aasta eest maksis säärane üheaastane kepp kaks rubla banco ja ta omanik hoidis seda suures aus.

3. Eestlaste näkk ja vesihaldjas.

Eestlaste muinaslugu räägib n ä k i s t ehk v e s i h a l d j a s t järgmist: Vesihaldjas, ilus neiu pikkade juustega, supleb ilusail suveõhtuil sagedasti mere ääres, kiigub mängeldes lainetel, laulab, kammib oma ilusat juust ja laseb oma kauneid kuldseid riideid kividel kuivada. Mõnikord muudab näkineitsi end ilusaks, toredasti saduldatud säluks, kes meelsasti seltsib mängivate lastega, end väga vaguralt ja sõbralikult ülal peab ja isegi lapsi oma selga laseb istuda. Sellejuures sünnib imelik lugu, et sadul ja hobune ratsutada-tahtjate arvu kohaselt end võib pikemaks venitada, mistõttu tosin ja enam lapsi seda lõbu saavad. Niipea kui mõni laps kogemata aga näki nime nimetab, kaovad hobune ja sadul ühe hetkega, kuna terve rida ratsutajaid harkis jalgadega rannale maha jäävad.

M e t s h a l d j a s elab samuti muinaslugudes, pole aga nii rahuliku loomusega kui näkk ja tal on ebasõbralik, enamasti hirmutav välimus. Ta narrib meeleldi öösel metsa eksinud rändajaid, teeb vastukaja ja teda kujutatakse kui kurjaloomulist vaimudelast, keda ebausklik eestlane kardab veel tänaseni. Nii pidi nende ridade kirjutaja mõne aasta eest hilja õhtul läbi mingi metsa minema, kusjuures ta küüdimehe, Järvamaa eestlase, hirm, kes iga puu tagant metshaldjat ootas, temale mitte vähe nalja ei sünnitanud.

4. Üks tähelepandav eesti komme.

Alutaguses valitseb rahvakomme, mis meie teada suurele publikule veel tundmata on: nimelt *jäo-õhtu pida-*

*mine**), mis mõni nädal enne jõulu algab ja üheksa päeva kestab. Kogu selle aja jooksul valitseb — võiks öelda — hauavaikus eestlase elamus; igasugune müra on valjusti keelatud, mispärast ei tohi ette võtta puuraiumist, kurikaga pesemist, ketramist ega mõnd muud müratekitavat tööd, isegi kõvasti kõnelemist peab võimalikult vältima. Kui keegi midagi kogemata langeda laseb või muidu kära teeb, siis tekib majas suur rahutus. Sel vaiksel ajal ei ole vähemat eesmärki, kui tuleval aastal raskete äikeste eest hoida. — Kas ehk ei pärine see komme endisest paganusajast, kus ta oli vahest mõni äikesejumalale pühendatud püha?

---

*) *Jão* näib sugulane olevat j õ u l u g a ja mõlemad põlvnevad kahtlemata mõnest eestlaste endisest paganlikust jumalanimest. See on seda tõenäolisem, et vanade norralaste juures *Jöul*, *Joul* ehk *Juul* tähtis jumalus oli.

1838

LISAND EESTLASTE MÜTOLOOGIALE.

Juba umb. meie ajaarvamise esimestel sajanditel Läänemere ääres endale püsiva eluaseme rajanud eesti rahva usundlikud mälestusmärgid on ajaloo-uurijaile tähtsad sellepoolest, et iga muu kirjaliku pärandi puudusel just nemad selle esiajaloo kohta huvitavate uurimusteni võivad juhtida. Alljärgnevat lisandit eesti mütoloogiale võib vaevalt nimetada isegi katkeks, kuid sellest hoolimata usub tema kirjutaja, et praegusel ajal, mida iseloomustab nii elav tegevus ajaloo ja muinasaja uurimises, ka see tuleb isamaalisele publikule teatavaks teha. Ta loodab viimase heatahtlusele seda enam, et see tööpõld veel väga vähe või üldse mitte sel viisil läbi pole haritud, et uurimist oleks alatud rahvaelust endast ja oletused põhjendatud tegelikele faktidele.

1. Kuu austamine.

Olemasolevaist muinaslugudest ja mõnedest veelgi püsinud rahvakombeist võib järeldada kaunis kindlasti, et eesti muinasajal kuud pidi peetama tähtsaks jumaluseks, kuna säärase kuuaustamise jälgi, hoolimata aastasadu jutlustatud ristiusust, mitmel puhul on esinenud ja nad ka praegusel ajal veel kõik kadunud pole, vaid siin ja seal vahest enam vastukaja leiavad kui seda võiks arvatagi. — Tuntud kogemusfakt, mis ikka jälle kinni-

tust leiab, on ju see, et võidetud ja allasurutud rahvas raudse järjekindlusega oma õnneliku eelaja kommete ja eelarvamuste küljes ripub, mälestus endisest vabadusest ja iseseisvusest seob end nagu väänkasv sagedasti kõige tühisemate asjade külge, mis just seeläbi väärtuslikuks saavad ja hilisemaile põlvkondadele, kel suurest minevikust enam aimugi ei ole, edasi pärandatakse; välissurvega ei saada midagi unustama sundida ja ristiusu õnnistus ei leia looduslapsest rahva juures, kelle võitjad ühtlasi olid ka uue usu toojad, mitte hõlpsasti säärast vastuvõttu, et selle läbi kõik vana mütoloogia jäljed hävineksid. Väliselt heidetakse end küll uute vormide alla, aga salajas, kuhu nii kergesti ei tungi ka reeturi luurav silm, tuuakse kimäärilistele ebajumalakujudele mõnigi vaikne ohver, kuna vanale õpetusele on süda truuks jäänud.

Kõnelemata sellest, mis kammernõunik von Parrot*) rohke teravmeelsusega ja suure tõenäosusega ütleb teisest eestlaste ebajumalast Pecol'ist ehk Pecolu'st, leiame ka paljudes meieni ulatunud suulistes pärimustes selgeid jälgi selle kohta, et vanad eestlased pidid olema austanud kuus jõudu, tugevust, tervist, sigivust ja kasvu, nagu seda võib tõestada järgmistest tõsiasjadest:

1) Muinaslugu jutustab meile, et võitlustes, mis toimusid öösel inimeste ja varjuderiigi elanike vahel, kuu mõju ilmsiks tuli, kuna see inimene või vaim ikka võitis, kes nii õnnelik oli, et kuu tema seljataha jäi. Harjunud võitleja püüdis seepärast ikka end kuu poole hoida; kui tema vastane ta sellest asendist välja lõi, siis pidi ta alla jääma; kahe osava võitleja vahel vaheldus õnn mitu korda. Ilmselt pidi siis jõud, mis siin võita aitas, tulema kuult. Edasi olid need arstirohud, mis kuuvalgel nopitud, iseäranis mõjurikkad; jah, iga arstirohtu tarvitati kõige meelsamini täiskuu ajal.

2) Ebausklikest kombeist näeme, et nõrku ja haiglasi lapsi kuu mõjuga tugevdada püütakse — seda kommet tarvitati veel mõne aastakümne eest Viru ran-

*) Versuch einer Entwickelung der Sprache, Abstammung, Geschichte, Mythologie und bürgerlichen Verhältnisse der Liwen, Lätten, Eesten usw. Theil I, lk. 335.

nas; säärast kidurat last kiigutati kolmel järgneval kuul igal neljapäeval täiskuu valgusel.*) Veel sagedasti eestlaste juures mitme haiguse, eriti hüsteeriliste hädade puhul tarvitatud s i l i t a m i n e (loomalik magnetism), viidi läbi parema meelega täiskuu valgel; niisamuti mõnede visade nahalöövete, nagu sammaspoolte (H e r p e s), peakärnade (T i n e a c a p i t i s) jms. müstilised arstimised. Unenägude tähendus sõltub niisamuti kuust, nii et täiskuu-aegsed uned ikka tulevikus täide lähevad. Lõpuks pannakse ka lapse sünnitund ja imeja võõrutamine kuu erilise valitsuse alla; täiskuu ajal sündinud laps kasvab jõudsalt, on ikka terve ja tugev, niisama tohib imemisest ainult kasvava kuu ajal ära võõrutada.

Väga huvitava ja siiakuuluva fakti on meile H i ä r n oma kroonikas alal hoidnud, kus ta eestlaste kuutervituse vormelid ära toob. Mainitud koht kõlab täpselt nii:

«Terre, Terre Kuu sina wanax, mina norex
Kuu Kulda pelgex Rauta Rohwat terwex pidagex.»

Nende sõnade päris mõtet ei tea nad isegi, vaid ütlevad, nad olevat seda oma esivanemailt nii kuulnud ja õppinud. Minu arvamise järgi võiks seda nii ümber panna:

«Ole tervitatud, kuu, et sa vanaks saad ja mina nooreks jääksin. Kuule sigigu kuld iluduseks, inimesed aga jäägu nõnda terveks nagu raud kõva ja tugev on.»

Kui õpetatud kroonikakirjutaja — hoolimata oma vigasest ortograafiast, mis temale kui välismaalasele võõras oli — eesti sõnad kuulmise järele õieti on kirja pannud, siis sisaldavad nad teistsugu mõtet, kui see tõlkes on antud. Praegu tarvitatava ortograafia järgi peaks eesti teksti nõnda kirjutama:

Tere, tere, kuu! Sina vanaks, mina nooreks!
Kuu kulda pelgeks! rauta rahvat terveks pidajeks.

Pelgus on eesti keeles kartus, *pelgama* — kartma, nii siis ei saa kuu ilust juttugi olla, niisama vähe mingist

*) Et referendile jälle süüks ei pandaks, et ta eestlastele ebauskumusi juurde luuletab, mis k u s k i l ette ei tule, olgu tõestuseks jutustatud järgmine lugu. Sääraselt k i i g u t a t i autori enda juuresolekul tema väikest nooruse-mängukaaslast, väga kidurat aadlisoost tütarlast, selle vanaema ja tädide teadmisel, ühe vana kogemusrikka eestlanna poolt.

peeglist (nagu mõned tahavad), mis eesti keeles *peegel* kõlab ja ilmselt saksa algupära on. Ka sõnast *raud,* mille genitiiv *rauda* on, ei või keeletundja midagi avastada, pigemini seisab tekstis selgesti *rauta,* mis on lühendatud kuju sõnast *rammuta,* s. o. haige, jõuetu, kidur. *Rauta rahvat* on siis «jõuetud, haiglased inimesed», kes kuu tugeva mõju läbi terveks ja tugevaks peaksid saama. — Nõnda siis peaks eesti kuutervitus järgmiselt kõlama:

«Ole tervitatud kuu, et sa vanaks saaksid ja mina nooreks jääksin. Kuu kuld saagu kardetud, haiglased inimesed aga terveks ja kangeks.»

Või lühemini:

Tere kuu! Saa sina vanaks, mina jään nooreks! Kuu kullale kartus, haigeile inimestele kange tervis!

2. Eesti madalamat liiki jumalused.

Hiärni poolt teatatud Sigfrid Aroni soome riimides esinevad mõned ka praegu eestlastele nimepidi tuntud jumalused, kellest me järgmised esile tõstame:

Cratti, varanduse ja rikkuse jumal. Praegune eestlane ütleb mõnest, kes lühikese ajaga jõukaks saanud: «Temal on kratt, kes ta rikkaks teeb.»

Tontu oli majapidamisjumal ja «Tont» nimetatakse ka praegu teenivat vaimu, kes oma omanikule varandust veab (vrd. Inland 1837, nr. 42).

Ilmajumal Ukko on ka eestlastele vähemalt nimeliselt tuntud, ja kõnekäänd, mis me Alutaguses sagedasti Uku-vakast kuulsime, viitab, et sellele jumalusele veel alles hiljuti ohvreid toodi, niisama nagu armastatud naistepüha Maria kuulutamise päeval (vt. Inland 1837, nr. 27) on järelkaja Uku ja tema abikaasa Ranni auks pühitsetud kevadbakhanaaliaist. Aroni kirjelduse järgi jõid ka naised ja piigad end Uku-pühal purju ning siis tehti palju häbiasju.

Nyrckeo on Aroni poolt oravate jumaluseks tehtud ja *nirk* on eesti keeles väike loom, keda Virumaal kusagil ei taheta tappa, kuna temast sõltub hobuste sigimine. — — —

Fr. Kr.

ALULINN, MÄLESTUSMÄRK EESTI MUINASAJAST.

A a mõisa [Hackhof] piiril Lüganuse kihelkonnas, Alutaguses, umbes 3 versta mererannast ja üks verst Peterburi maanteest eemal asub väike soo, mille samblaga ja mõnede kääbuskuuskedega täis kasvanud, rändaja jala all sügavale allavajuv pind keskpaiga poole minnes pisut tõuseb; ühtlasi näib ka mitmekesisem taimekasv maapõue erinevusele vihjavat. See kõrgendik on — küllalt huvitavalt — jäänus igiaegsest linnusest, ja moodustab pikliku nelinurga, mis on 70 sülda pikk, 35 sülda lai ja 3—4 jalga kõrge. Varemed ise, igal pool muruga kaetud ja osalt põõsaid täis kasvanud, sarnanevad esmapilgul pigem mingile maakünkale kui inimeste kätetööle. Aga kui neid ligemalt uurida, siis leiame reeglipärase ehituse paetahvleist, raudkividest ja samblast. — See asjaolu tõestab, et need varemed maa algasunike poolt on ehitatud, kuna sakslased teatavasti oma ehitustes lubjasegu tarvitasid.

Kui linnuse varemete asukohta (mis vana kaardi järgi on täpselt Virumaa ja Alutaguse piiril) võrrelda tema nimega, mis rahvasuus veelgi elab: *Alo-linn,* siis selgub, et seda kohanime peab seletama eestikeelse *Alo-tagusemaa* maakonnanimetusega. —

Selle koha algupära ja tähenduse üle ei ole säilinud midagi ajaloolist ega ka muinaslugu. Ainsal selle kohta käival lool on luuleline iseloom, kuna tema järgi Alulinna

on ehitanud keegi suur nõid, et see oleks kindlamaks asukohaks tema poolt röövitud tütarlapsele, ühe pealiku tütrele.

Milline isamaa ajaloo sõber võiks selle vana mälestusmärgi üle anda enam seletust?

Fr. Kr.

1844

TARTU [ARUKÜLA] LABÜRINDI MUINASLOOLINE SELETUS.

Härra riiginõunik ja rüütel dr. Kruse on oma huvitavas kirjelduses hiljuti Tartu juures avastatud — või õigemini öeldes: sealsele publikule üldiselt tuttavaks saanud — maa-alustest käikudest esitanud hulga mitmesuguseid arvamisi, mis analoogia põhjal selle nn. labürindi algupära, eesmärgi ja sünniaja kohta on üles seatud, ja ühtlasi tabavate vastuväidetega need seletused ümber lükanud. Et see hiigelkoobas mingi vana ohvriplats pole olnud, et temasse pole juhtinud mingi muinasslooline salakäik mees- ja naiskloostri vahel, et see pole iseendast sündinud looduslikul teel, et ta väga tõenäoliselt ka iial pole olnud kaubaladu või isegi nende maakohtade paganlike elanike püsivaks eluruumiks — selles kõiges usume härra autorit sõna pealt. Aga sellest ei järgne, et me sellepärast kohustatud oleksime *bona fide*[1] ainuõigena uskuma tema tunnustatud autoriteeti ka siis, kui selle järgi «uus maailmaime» proosalise liivakaevandusena kinni aetakse. — Oletuste alal ei kehti nii piiratud omandiõigus nagu suuremas jaos provintsilinnades: seal tohivad ka mitte-tsunftlased oma maalapikest harida! Seda eesõigust kasutades küsime: kas see suur koobas ei võiks olla olnud vahest ajutine elukoht, vahest mõni pagupaik hädaohu aegadel?

[1] [heas usus]

Enne kui me ülesseatud küsimuse vastamisele asume, olgu lubatud muinaslugude arhiivis mõned foliandid läbi lehitseda, et teada saada, kas need meile selles suhtes enam andmeid võiksid pakkuda kui meie auväärsed vanad kroonikakirjutajad või Tartu raeprotokollid ja tšitšerone Meruske Jahn (peab vist olema Jaan)?*) Maa-alused ruumid, koopad ja käigud etendavad eestlaste muinaslugude maailmas suurt osa; aga suitsutarede ning onnide elanike lood jõuavad niisamuti kui vaeste vanemate lapsed harva paremasse seltskonda; nad laotavad oma maagilist valguskuma tagasihoidlikult üle talve pikkade videvikutundide ja näitavad ammukadunud hommikupilte ainult väga pikaks veninud varjukujudena.

Väga paljude luuleliste muinaslugude ja laulude hulgas, mille esemeks on maa-alused elamud ühes imelike elanikega, võib eraldada mõned teised, mis selgesti põhjenevad ajaloolisel alusel, ja ainult need huvitavad meid siin.

«Vanal ajal — jutustavad eestlased — tehti mitmel pool maa-aluseid pagu-urkaid,**) kuhu lapsed, raugad ja relvita naised põgenesid ajal, kui võitlusvõimelised mehed vaenlase vastu sõtta olid läinud. Säärased pagu-urkad kaevati kõige meelsamini liivamägedesse, jõgede ja järvede lähedusse, millega nad salaühenduses olid. Paiguti leidus neid ka mere lähedal, kohtades, kus oli joodava vee allikaid. Jõgede naabrusel oli kahesugune eesmärk. See pidi koopaelanikke mitte ainult vajaliku

*) Tartu eestlane ei tea midagi vanadest muinaslugudest, nagu dr. Faehlmann Õpetatud Eesti Seltsi «Toimetistes» I k., 1. vihk, lk. 40 väga õieti tähendab, aga selle mõistatuse lubatud lahenduse meile seni veel võlgu on. Juba esimestes Tartust põhja pool asetsevais kihelkondades kerkivad muinaslood jälle esile, muutuvad ikka sisukamaks ja jõuavad Paide ning Rakvere vahel oma tipule. Sellevastu leidub Tartust lõuna pool asuvate eestlaste juures vaevalt jälgegi ajaloolistest ja väga puudulikke katkeid luulelistest muinaslugudest.

**) Maa-aluseid käike nimetab eestlane *«urkad, maa-alused urkad»*, vahel ka *«paku-urkad»*, koobas on *«koobas»*. Sääraste pelgupaikade ülesleidmise eest võivad eestlased määradele ja rebastele tänu võlgneda, igatahes võib oletada, et juba enne sakslaste tulekut sääraseid koopaid leidus, mida me siis — normannide lahke loaga! — loodetavasti eestlaste muinasmälestusteks võime lugeda.

veega varustama, vaid peamiselt koopa ehitusel abiks olema, sest neist käikudest välja kaevatud liiv kanti kottidega jõkke või järve, kus ta kas kohe välja raputati või enne parvega tükk maad edasi viidi ja siis voogude edasi kanda jäeti.*) See ettevaatus oli tarvilik, et iga jälge kaotada, mis vaenlasele põgenike asupaiga oleks ära võinud anda. Kaevamist ennast toimetati sügava rahu ajal ja sellest pidid osa võtma kõik töövõimelised, ka raugad ja lapsed oma jõudu mööda. Nii olevat terved ringkonnad selliste koobaste kallal ühiselt töötanud, kusjuures igas suunas valve väljas oli, et keegi vaenlaste luuraja töölistele peale ei juhtuks. Peale eelmainitud salatee vee juurde tehti sissekäigud väljastpoolt hoolikalt kinni, ja isegi ligidal olevad elamud ohverdati leekidele, et siin mingi asi vaenulikult meelestatud võõra tähelepanu kaua endal ei hoiaks. Keegi ei tohtinud maa-aluses pelgupaigas tuld teha; sellest seadusest üleastumist karistati surmaga.

Hiljem — nii jätkab muinaslugu — ei suutnud ka maa-alused elukohad enam kaitset pakkuda, sest vaenlane, sääraseist urkaist teatust saades, endaga n u h i k o e r a d**) kaasa tõi, kes põgenikud ka kõige peidetumaist urkaist üles otsisid.» Teistes muinaslugudes omistatakse need fantastilised koerad tataritele ja kalmõkkidele. Mõlemaile lugudele on kahtlemata aluseks ajaloolised faktid, nagu rahva arvamise järgi ka praegu veel vanu koopaid leidub.***)

Võtame lõpuks veel kord muinasloos antud pildi vana-

*) Veel praegu nimetavad eestlased jõesängides ettetulevat valkjat liiva säärastel kohtadel, kus liivamaad muidu ei ole, *ennemuistne urka liiv, mis vesi siia on toonud.*

**) Niisamuti muinasloos esinevad *koerakoonlased* (vt. Inland 1837, nr. 8, vrg. 134) võib päris lihtsalt koerajuhtidele tagasi viia. Koerakoonlane koosneb sõnadest *koer* ja *koon,* s. o. ühes, seotud ja lõpp *-lane,* mis osutab isamaad, päritolu või elukutset, niisiis inimesed, kes koertega on seotud, koerte juhid. Kuna nuhikoerad, nagu praegu jahikoeradki, olid rihma otsa seotud, siis on kerge ära näha, kuidas ilustav muinaslugu hiljem inimese ja koera ühte sulatas ja seega uue fantastilise loomaliigi lõi.

***) Kui aastal 1790 Rootsi laevastik Tallinna alla ilmus ja aluseta sõjaalarm Eestimaal terved külad ja ringkonnd elanikest tühjaks tegi, siis olevat põgenike suust sagedasti väljendust kuuldud: *«Peaksime meie kogemata ühe ennemuistse paku-urka üles leidma.»*

dest pagu-urgastest vaatluse alla ja paneme selle kõrva hr. professor Kruse poolt antud väärtusliku kirjelduse *Aruküla**) koobastest Tartu juures, siis näeb erapooletu silm kohe, et esimese peanõuded tõepoolest viimasega kooskõlas on. Niinimetatud labürint oli esialgselt s õ j a - a e g n e p e l g u p a i k k a i t s e t u i l e ja alles hilisema aja kultuur õpetas siin valge liiva tööstuslikku tarvitamist. Kui lõpuks veel arvestada, et siin läheduses oli «Taarapaik» ja püha «Emajõgi» — — —, vanade eestlaste pühitsetud kohad, siis ei ole suurema pagu-urka koht kuskil otstarbekamalt valitud kui just siin, kus jumaluse vahetu ligiolek juba üksi tagakiusatuile kaitset ja abi tõotas.

Kreutzwald.

VEEL ÜKS SELETUS LABÜRINDI KÜSIMUSES.

[Lühendatult.]

Meie nädalakirja käesolevas aastakäigus on nr. 45-ndat hr. riiginõunik dr. Kruse poolt kasutatud veel üheks labürindi küsimuse käsitluseks, kus küll minu muinasloolist seletuskatset teatud määral võimalikuks arvatakse, kogu asja aga seni veel küsitavaks peetakse, kuni ma selle artikli hr. autorile minu poolt kasutatud muinasloo allika täpsemalt kätte näitan ja nimelt veel ligemalt seletan, miks ma seda lugu v a n a k s pean. Siin siis annangi ma, et oma südametunnistust mitte kauem süüga koormata, selle nõutud seletuse; asjast eemal seisvat publikut palun temale nii toodud igavuse pärast mind lahkelt vabandada, ja end esialgu L e s s i n g i väljendusega lohutada, kus ta kirjanduslike vaidluste kohta väga tabavalt ütleb: «Olgu peale, et veel ühegi vaidluse läbi tõde kätte pole saadud, aga siiski on tõde iga vaidluse tõttu võitnud.» —

Et eelpooltoodud rahvamuinasloo vanadust tõestada,

*) Eesti keeles sagedasti esinev nimi *Aruküla* ei tähenda mitte «rehkenduse, arvude küla» [nagu Kruse arvab], vaid küla, mis on arul, s. o. kuival aasal. Nii on terve rida teisi külasid: Sooküla, Metsküla, Nõmmküla, Rabaküla.

peab siin esmalt tähelepanu juhtima ühele eesti keele iseärasusele, — — — et kui kõneldakse mineviku asjust, siis märgitakse aega väga iseloomulikult k a h e l viisil. Kord on see lihtsalt *vana aeg* või *vana põlv*, siis aga, teiseks, *ennemuine* ehk *ennemuiste aeg, ennemuine põlv.* — — —

Kõik ajaloolised sündmused, niipalju kui neid suulise pärimuse abil rahvamälestuses elab, märgitakse — kui nad mitte just kõige vanemasse minevikku ei lange, — väljendusega «*vana aeg*», «*vana põlv*». Seevastu kõik, mis kuulub uduhalli esiaega või eelkristlikku ajajärku, kannab nimetust «*ennemuistene aeg*».

Sel põhjusel tarvitab eestlane, kui ta kõneleb muinasloolistest aegadest, kus näit. puud ja loomad veel õnnelikult inimese keelt kõnelesid, või mõnest kõige vanemast ajaloolisest sündmusest, ikka väljendust e n n e m u i n e, e n n e m u i s t e. — — — Ta ei ütle: «*ennemuiste on Tartu linn ehitatud*», vaid «*vanal ajal on Tartu linn ehitatud*». Nn. v a n a a j a jutud sisaldavad katkeid rüütlitest, Poola ja Vene ajast. Kuid teine osa lugusid, mis käivad esi- ja algaja kohta, kus kõneldakse fantastilistest hiidudest ja kangelastest, nagu *Kalevi poeg*, Emajõe tekkimisest, ohvritest pühades hiites, kaljude rändamisest, teekondadest allmaailma jne., aga ka maa-alustest pelgupaikadest, öeldakse olevat sündinud ikka *ennemuiste*. — Näit. «*Ennemuiste elasid meie maal võõrajumalate kummardajad, aga juba vanal ajal hakati siin ristiusku kuulutama.*»

Kuna lõpuks paljude faktidega küllaldaselt on tõestatud, et veel käesoleva sajandi alguses Alutaguses ja Viru rannas p a g a n l i k k e p ü h i*) peeti, siis tõuseb tahtmata küsimus, mis põhjusel tohime arvata, et rahva muinaslugudes e i o l e püsinud ajaloolisi pärimusi samast ajast, kust meile ometi o n säilinud rahva usulisi jt. kombeid ning harjumusi? Niisamuti nagu jutustus esivanemate tegudest ja saatusest moodustas osa paganlikust jumalateenistusest, nii võidi ka hilisemal ajal, näit.

*) Vrd. sellest minu varemaid teateid Inland 1837, nr. 27, 41 ja 42. Edasi ka teiste autorite poolt saadetud lisandeid samas aastakäigus nr. 16 ja 17.

paganusest põlvneva s i k u o h v r i puhul vanemate poolt lastele vanu lugusid edasi anda. Et säärased teated mitte raamatuist ei võinud olla võetud, selle eest vastutab järgmine asjaolu: e s i m e s e d ajaloolise sisuga kirjanduslikud katked saadeti rahva hulka alles vaevalt 25 aastat tagasi suureteenelise praost Masingi poolt, tema kirjad aga ei sisalda sõnagi maa-alustest peidupaikadest jms.

Teisele küsimusele, k u s ja k e l l e l t ma olen kuulnud muinasloo maa-aluseist peidu-urkaist, võiksin vastata lakooniliselt: r a h v a s u u s t. Et aga minu auväärt oponendilt kõrvaldada iga edasine kahtlus ses suhtes, tahan siia juurde lisada veel järgmise märkuse. Olen sündinud Rakvere ligidal keset rikast muinaslugude maad ja kuni 15. eluaastani üles kasvanud peaaegu katkematus läbikäimises eestlastega; nii oli mul võimalik mitte ainult siis rahva keelt, kombeid, uskumusi ja muinaslugusid täpselt tundma õppida, vaid mu elutee viis mind ka veel hilisemail aastail Harjus, Järvas, Virus ja Alutaguses eesti rahvaga mitmesuguseisse kokkupuuteisse, kus ma sagedasti juhuseid leidsin, et mõningaid tumedaid noorusmälestusi jälle värskendada, lünki täiendada ja mõningaid fakte õiendada.

Kreutzwald.

1846

TAEVASKÄIJAD.

Ajalooline visand eesti rahvaelust.

Moto:

Nii peaks siis vaga hullus kaduma,
Ma tahan kuulutada kogu tõe!
Ehk küll nii kaotan teie poolehoiu.
Betty Paoli.

Kõik kordub elus! hüüab luuletaja, ning ajalugu annab meile huvitavaid tõendusi selle kohta, kuidas alatust usumäratsemisest, sellest kroonilisest hingepahest, mõnikord välja kujuneb ägedaid vorme, mis teistele taudidele sarnaselt lühikese ajaga üle laialiste maa-alade levinevad ja seda hävitavamalt möllavad, mida hooletumad ollakse pahet ta tekkimisel lämmatama. Üks seesugune märatsemistõbi oli ka umbes 30 aastat tagasi Eestimaal valitsenud somnambulism, mis magajad — tavaliselt olid need naissoost — vahete-vahel maast lahti tõmbas ja neile — nagu Muhamedi õnnelikele prohveteile — taevastes regioonides rõõmu valmistas. Need ei olnud aga niinimetatud selgeltnägijate unepildid ega visioonid, vaid meie magajad kinnitasid ühel häälel, et nad olevat tõeliselt ja oma kehalises olemises taevasse tõstetud ja seal isiklikult läbi elanud kõik hiljem jutustatava. Sellele asjaolule nad võlgnevadki oma nime «taevaskäijad», mida korduv pilge hiljem, kui haihtus usk prohvetite ausasse mängusse, mitmel viisil naeruvääristas.

Kadunud praost Masingi eestikeelse nädalalehe 1822. ja 1823-ndas aastakäigus kirjeldatud juhud ei olnud

mitte esimesed, ja teeneline toimetaja eksib, kui ta asetab fanatismi tekkimise Läänemaale. Juhud Läänemaal, millele pärast teised Harju- ja Viljandimaal järgnesid, olid taaselustumine ja — nagu järgnevast näeme — proosaline järeleaimamine tõelistele somnambuulidele, kelle tegutsemise algus langeb 1813. aastasse ning kelle häll asub Virumaal ja Alutaguses. Siit levines märatsemine mitmesse suunda ja sellekohaselt, kuidas ta olemus lühema või pikema aja jooksul ühel kohal juba kuidagi igapäevaseks sai, valis ta jälle uusi tegevuspaiku, kus võis tegutseda suurema õnnega. Enne kui midagi teatame nende taevaskäijate seiklustest, peame tingimata pilku heitma tookordsele ajale ning võimalikult lühidalt esile tooma põhjused, mis selle imetaolise nähtuse ellu kutsusid.

Mida rõhuvamalt mingid muljed inimese hingele mõju avaldavad, teda hirmutavad ja araks teevad, seda kergemini ta langeb märatsemise kätte, ja me teame seda üsna hästi, kuidas teatavate agentide poolt niisama virgasti üles otsitakse leinamaja, nagu harakate ja vareste poolt niisugused paigad, kus midagi langes või tapeti. — Ei olnud puudust masendavaist mõjudest sel ajal, millest me kõneleme. Meenutame siinkohal eelkäinud raskeid nälja-aastaid, millele järgnesid haigused, veisetaudid ja kriisiajad, suurt komeeti aastast 1811, mis ebausu poolt jumaliku viha käskjalaks ja viimsepäeva kohtu kuulutajaks tembeldatuna nõrku suure hirmuga täitis; meenutame veel paljusid erutavaid sõjakuuldusi ja prantslaste invasiooni Venemaale, nähtust, mida eestlased algul vaikse rõõmuga tervitasid, kuna nad võimsalt maailmavallutajalt lootsid ja osalt täie kindlusega ootasid oma senise pärisorjuse lõpetamist. Võib-olla toimus ka sel ajal salajasi mahhinatsioone, mis pidid rahvast häälestama prantslaste kasuks, nagu mõned aastakümned hiljem muudeks eesmärkideks. Sakslaste-vastase rahvusviha õhutamine võib viia eestlase kõigele! Torkas tõesti silma, kuidas eestlaste rõõm samal määral tõusis, kuivõrd teistel, nimelt ülemseisustel, julgus langes ja kartus ülevõimu näis võtvat. Kuna varasemate sõjaootuste ajal rahvas oma varanatukese maasse mattis ja vaeva nägi metsades ja soodes pelgu-

paikade otsimisega, siis nüüd jäi ta rahulikuks ja jättis varanduste mahamatmise ühes põgenemismõtetega aadlikele. «Prantslased on meie sõbrad!» kuuldus siit ja sealt, nagu me nüüd oleme harjunud seda kuulma ühest teisest rahvusest. — Seesugustes olukordades pidi teade võitmatuks peetud prantsuse väe kaotusest tooma eestlasele hirmu ja tuska. Ja kui nüüd selle järele teised seisused meie relvadega õnnelikult saavutatud võidu üle oma rõõmu väljendasid kiidulauludes, siis jäid eestlased tummaks ja endassepöördunuks ning kurtsid oma muresid purunenud lootustest vaikselt jumalale. —

Pärisorjuse kütked, kuigi jumala rahus puhkava keiser Aleksandri inimsõbraliku pehmuse läbi palju kergendatud, näisid pettunuid korraga karmimalt rõhuvat kui varasemal barbaarsuse ja vägivallavalitsuse ajajärgul. 1804. aasta seaduse-korraldused olid siin-seal äratanud rahvas iseteadvust.*) Nii võivad käerauad aastatepikkuse harjumuse läbi tuimenenud nahale saada lõpuks valutuiks, kuid vabadusele ärganud ideega koos hakkab vangistatu käsi valutama ja tunneb järsku survet, mis teda seni sugugi ei koormanud. — Nende juba loeteldud põhjuste juurde peame arvama veel Eesti rahva paremiku südames elutseva sügava religioosse tunde, mis seda silmapaistvamalt pidi avalduma ajal, mil just ülemseisuste enamik kõike religioosset ja kiriklikku pidas haritud inimesele avalikuks häbimärgiks või seda püüdis frivoliteediga alandada. — Kui seda rahva religioosset tunnet oleks paremini mõistetud ja õigemini juhitud, ja oleks üldse hingekarjase-ametikandjate poolt töösse mindud tõe ja innuga, alati arvestades natsionaalseid eriomadusi, siis poleks usumäratsus kunagi sellisel pöörasel viisil esinenud, nagu see juhtus tol korral. Vaimulikkude ja rahva vahel seisis sügav kuristik, ja see pole veel tänapäevanigi päriselt täidetud. Suur osa selleaegseist vanakooli vaimulikest oli — kui tarvitada ühe kadunud auväärse isiku tabavat väljendust — läbi ja läbi luiseks muutunud. — Kuidas võisid seesu-

*) Referent kuulis hiljuti kaebust: olevat s u u r õnnetus, et talupoegadele on nii palju seaduses ja õiguses järele antud; ei oleks pidanud neile seaduslikult midagi soodustama, siis neist oleks saanud üsna teised inimesed!

gused külmad, kehastunud mõistuseinimesed mõjustada lapselikul arenguastmel seisvat rahvast, kelle käsitus kristlusest oli puhtalt tunde- ja südameasi? — Kes hoolis sellest, et nõrku pidi joodetama piimaga, kuna nad ei kannatanud välja muud toiduainet? —

Selleaegsed härrad pastorid, — kui talvel ei olnud liiaks külm või ei olnud vaja karta hilinemist kellegi oma kihelkonna rikka aadlimehe lõunasöögile, — läksid pühapäeval harjunud viisil kirikusse, rääkisid maha oma jutluse, jagasid armulauda ja toimetasid muid ametiasju, mille jaoks köstril ei olnud õigust, ning olid harilikult ühes oma kogudusega kõige õnnelikumad siis, kui viimane «aamen» andis märku lahkumiseks. Kirikust voolas suur hulk lähedasse kirikukõrtsi, kus agaralt prassiti, sekka tublisti kakeldi ja üksteise juukseid sasiti, sest veel polnud moes astuda joomaliialduse kui kurja pahe vastu võitlusse; ja kuidas võis ka selle üle imestada, kui veel tänapäevalgi leidub palju õiglasi pastoreid, kes karskusenõuet peavad seesuguseks, mis ei sobi hingekarjase ameti auväärsusega!!*) —

Kuna, nagu ülemal öeldud, enamus kirikuskäijaist sabbatit teotas kõrtsis, läks väike erandkogu palvemajadesse, et sealt oma südamele rahuldust otsida. Aga sel määral, kuidas aegamööda palvemajades konkurents tõusis, näis ka ebausk ja usumäratsus rahva seas kasvavat. Pimedad juhid meelitasid rahva müstitsismi labürintkäikudesse, kust viimaks keegi enam väljapääsu ei teadnud. Lobiseti palju jumalikust inspiratsioonist, armuvalikust, püha vaimu koolist jne. kui vahendeist ja seadeldusist,

*) Lubatagu siinkohal edasi anda järgnev karakteristlik väljendus, mille esitas mulle mõne aasta eest üks eestlane oma pastori kohta. «Mina kuulun,» ütles ta, «nende hoolsate kirikuskäijate hulka, kes harva vahele jätavad pühapäeva, ma leian ka endi pastori jutlustest nii kaua suurt vagadust, kuni need sisaldavad rohkesti ja tabavalt piiblilauseid; aga need jäävad sellest hoolimata enamiku juures viljatuks, kuna need kunagi ei sihi elusuhete ega valitsevate ebavooruste pihta. Nii on näiteks joomaliialdus meie kihelkonnas tõusnud hirmuäratavale kõrgusele, kuid veel kunagi pole ma kuulnud kantslist üht tõsist manitsust selle vastu, kuna mõnes teises kihelkonnas, kus pastorid agaralt sellele tähelepanu juhivad, juba sajad inimesed on täieliselt loobunud sellest pahest, ja nõnda jääb ka pealekasvav sugupõlv sellest vaenlasest puutumata.»

mis pidid väljavalituile hoolsa palve läbi võimet andma ennustamiseks ja imetegudeks. Vaga edevus hellitas end seesuguse edusaavutamise mõttega nii kaua, kuni see sai mõnede juures kinnisideeks, mis pani neid uskuma, et nende erutatud fantaasiapildid eksisteerivad ka tõelikkuses. Seda usuliialduse antud impulssi mõistis pettuse- ja spekulatsioonivaim hiilgavalt kasutada oma huvides, ja ennäe! uue ühingu prohvetid olidki valmis.

Vaevalt kõlas teade ühest tütarlapsest, kes olevat jumaliku inspiratsiooni läbi saanud võime teateid anda tulevaste asjade kohta, kuna ta olevat ingli saatel õndsate ja hukkamõistetute asupaika külastanud ja kõiges isiklikult veendunud — nii nähti kohe vagasid risti ette löömas ja peatselt igast küljest järele jooksmas sellele uuele Iisraelist tõusnud tähele. Alguses polnud muidugi taevaskäijail kavas oma komöödiat kasutada maiste varanduste teenimise abinõuna; see oli rohkem, nagu eelpool tähendasin, ülepingutatud, kinnisideeks saanud mõte ja selle kõrval vahest ka püüd ennast kuulsaks teha, mis uued prohvetid ellu kutsus.—

Nüüd kuulub aga eesti rahva eriomaduste hulka mitte kunagi ilmuda tühjade kätega; eestlane toob alati midagi kaasa, läheb ta siis mõnele sõbralikule külaskäigule, mõnele pidujoodule, kuhugi tõelisele ametitalitusele või mõne väljavalitud jumalasõna-kuulutaja juurde. Seda andi nimetatakse küla- ehk võõrasleivaks, ning ka kõige vaesem, kel pole midagi kaasa tuua, küpsetab selletarvis kapsalehel paar odrajahukooki, kuna jõukas võtab kaasa nisuleiba, tapetud põrsa, võid, suitsuliha või muud sellesarnast. — Et niisugust haruldast, päris ebaharilikku juhust, nagu seda oli imelapse külastamine, pidi hinnatama üsna eriliste andidega, see oli muidugi endastmõistetav. Kes ei ohverdaks meeleldi ja rõõmuga maist varandust oma hinge hüvangule? — Oli ju ka keskajal paavsti tulusamaks varaallikaks tuntud patu-lunakiri. Lühidalt, esimeste imelaste majad kuhjati kinkidega üle; mõni keskmise elujärjega peremees jõudis selle kaudu lühikese ajaga õitsvale jõukusejärjele. Ei paistnud midagi olevat kergem kui see kunst — petlik-vaga uinakuga võita endale kuulsust ja rikkust. Mõni spekulant andus uuele ärile ja mõistis sellest suurepäraselt kasu saada.

Niipea kui kord tee oli rajatud, leidus taevaskäijaid igas ümbruskonnas. Aga nagu prohvet oma kodumaal — kõnelemata ta kodukülast — maksab kõige vähem, nii näis ka siin taevaskäijate austus tõusvat vastavalt kaugusele. Mida kaugem ime, seda suurem oli kuulujuttudes ta kuulsus. Järsku tõusis tähelepanuvääriv liikumine eestlaste seas; igal pool teedel võis näha palverändajate voore, jalgsi ja ratsa, kes tihti läbisegi ristlesid; oli isegi kiusatus uskuda, et kogu maa on jälle muutunud katoliiklikuks ja on avatud uued usurändamispaigad. Oleks ülimal määral huvitav, kui keegi usaldaks summeerida seesuguste usurännakutega kaotatud tööpäevad ja selleks raisatud kingitused. Arvtulemused neist viiksid meid üllatusse! Palvemajade enamikus kuuldi imelapsi valjusti kiidetavat ja samuti hinnatavat ristikäike nende juurde kui jumala-meelepärast tegevust. Mõned etteluegejad hüüdsid fanaatilise innustusega: «Viimsepäeva tulek on ukse ees! Armas jumal on nüüd oma lapsed pannud kõnelema, nagu kunagi Bileami eesli. Õnnistegija ütles: Laske lapsukesed minu juurde tulla, meie ei saatnud neid mitte, seepärast on Tema ise kutsunud nad enda juurde. Nagu linnupüünis tabab meid kohtupäev üle öö. Ainult üldine kahetsus ja täielik loobumine maailmast võib meid päästa.» — Mis pean ma tegema, et taevariiki saada? kujunes sellest alates peaküsimuseks, mis kõikjal esitati taevaskäijatele. Vastused kõlasid erinevalt, mitte harva üksteisele vastu rääkides, kuid minu eesmärgiks ei saa olla neid kõiki loendada selles visandis; ometi peab hiljem nimetama nimeliselt neist mõnd, kes pärast tähelepandavaid jälgi maha jätsid.

See oli 1813. aasta hilissügisel, kui Rakvere maakonnas esile tõusis esimene imelaps; umbes nelja nädala pärast ulatus nende arv juba poole tosinani! Kõigi juures kandsid kirjeldused ja muinasjutud rohkemate või vähemate modifikatsioonidega ikka samu tunnuseid; järelikult olid nad kõik ühe ja sama originaali koopiad. Tütarlapsed kahe- kuni viieteistkümnenda eluaastani, pärast ka mõned vagatsevad hüsteerilised naised võtsid ette pühi rännakuid taevasse. Algpõhjused, millega nad selleni jõudsid, olid mitmesugused.

Vana-Sõmeru Raudvere külas leidub nähtavasti veel

paganusajast põlvnev ohvrikivi, mida selle sajandi algul külaelanikud kasutasid mitmesugustel juhtudel ja mis rahvausu järgi seisis ühenduses kõrgemate võimudega. Keegi selles külas esile kerkinud imelaps oli ta enda tunnistuse järgi ühel päeval ohvrikivi juures uinunud, seal astunud tema juurde ingel nõudmisega: «Tule minuga taevasse!» Kohkunud laps ei teadnud midagi sellele vastata, ta oli vaid pärast unest ärkamist kogu päeva usinalt palvetanud, ja kui seepeale ingel järgmisel ööl jälle ilmunud, oli ta julgesti ühes läinud. Paar teist kuulsid oma palve kestel ühe nägematu olevuse häält, mis neile hüüdis: «Te olete liiga head ja vagad sellele maailmale, jumal on teid välja valinud suuremate asjade jaoks.» Otsekohe peale seda olid nad uinunud ja ingli saatel taevasse jõudnud.

Polnud tõepoolest midagi lõbusamat, kui kuulata niisuguste fanaatikute taevakirjeldusi. Seal leidus mitmesuguseid osakondi, millesse hinged olid paigutatud nende õndsuse erinevate astmete järgi. Eesruum oli tavaliselt üsna pime, seal ei näinud midagi, kuuldus ainult vaeste hingede ohkamist ja tasast soigumist. Seal eesruumis oli poolvagade prooviaeg, kes sellekohaselt, kuidas nad oskasid armuperioodi kasutada, jõudsid kas paremasse taevasse või pidid rändama põrgusse. T e i n e taevas oli *udukarva,* siin võis juba üldjoontes eraldada lähemalseisvaid figuure, kuid seegi taevas ei pakkunud oma elanikele mingit erilist õndsust, ainult edasijõudmine oli igaühele vaba, aja jooksul võidi hea ülalpidamisega kõrgemale saada. K o l m a s taevas moodustas pika koridori, mõlemast küljest piiratud hulga põlevate ahjudega; elanikke oli napilt; vähesed siinasuvad hinged, palvemajade ettelugejad, omasid kõrgele seintele ülesseatud laudseid istmeid *(lavad),* kust nad pidasid meeltülendavaid jutlusi möödaminejaile, keda toodi üle teisest taevast. Põlevad ahjud pidid neile meenutama põrgut, mille nad oleksid tõepoolest teeninud, kui neile poleks osaks saanud õndsus Kristuse ennastohverdava teene läbi. Ka mõned inglid olid külaskäigul ettelugejate juures ja elasid viimastega väga usalduslikus vahekorras. N e l j a s taevas oli *helesinine* ja moodustas peatuspaiga mõnele alamat sorti inglile ja paljudele hinge-

dele. Siin elutsejad nautisid mugavat elu ja maitsesid kestvalt *dolce far niente!*[1] — V i i e s taevas, *kollakasvalge*, oli peatuspaigaks vagadele, süütuile lastele ja paljudele inglitele, kellest viimased mängisid haljal murul lastega *kurni!* Maasikaid ebaharilikus suuruses, mesikärgi, pähkleid ja muid seesuguseid maiustusi tarvitati toiduks jne. Vahete-vahel ilmus ka jumalaema Maria ja tõi lastele kaasa kõiksuguseid ilusaid mänguasju.*) K u u e s taevas, *helepunane,* oli täidetud väljavalitud õndsatega (Lepna rahvas**) ja paljude kõrgemate inglitega. Õndsad kandsid roospunaseid, Kristuse veres värvitud, inglid aga valgeid säravaid riideid. Siin kuuldus kestvalt kõlamas taevalikke kiidulaule kõigevägevama auks, inglid lõid aeg-ajalt pasunatega sekka jne. jne. Lõpuks s e i t s m e s taevas, kus issand ise aujärjel istus, oli *päikesevärvi,* selles olid kõrgemail ingleil elukohad jumala läheduses, kuna vanemad pühakud sinna ainult suuremail pidupäevadel ligi pääsesid. Alguses ei jõudnud meie taevaskäijad mitte sellesse pühadusse, nad võisid ainult läbi poolsuletud ukse sisse vaadata, kuid harjumatu valguse ärritus oli nii pimestav, et nad peaaegu midagi ei näinud. Hiljem lasti ka mõned sinna juurde ja paaril neist oli küllalt õnne saavutada armsa jumala juures isiklikku audientsi. Enne seda pidid nad ometi juhtivale inglile lubama jumalaga peetud jutuajamist saladuses hoida. — Kui ühelt 12-aastaselt tütarlapselt küsiti, kuidas armas jumal ometi välja näeb, andis ta vastuseks: «*Jumal on juba üks vanakas, keskmise kasvuga mees, aga ei olnud tema ehtes ilu ühtigi leida: üks vana vesihall kuueke seljas ja vana kübaralotike peas.*»***)

---

[1] [dolce far niente (it.) — magus mittemidagitegemine]

*) Selle katolitsismi järgi lõhnava joone juures väärib märkimist, et lühikest aega enne seda tsirkuleeris eesti palvemajades «taevast langenud kiri», milles on mitmel puhul kõnet emast Mariast ja pühakutest. Üht seesugust kirja nägin ma 1823. a. Tallinnas.

**) Lepna, Rakvere mõisale kuuluv küla, omas sel ajal kuulsamat palvemaja kogu ümbruses; selle järgi märgiti vagasid ühiselt «Lepna rahva» nimega.

***) Masingi poolt mainitud, teisel kohal kirjeldatud tütarlaps Hageri kihelkonnast väljendus: jumal olevat üks väike, kuivetanud, tilluke, vaene, vana mehike lõpmata pika ninaga!

Vähem lõbusad ei olnud taevaskäijate suus põrgukujutused. Taevatreppidest üles tõustes silmati vasakul ja tagapool põrgut. Kõik müstiline ja vagatsev meeletus ning jäme materialism olid andnud värve selle kujutamiseks. Siin oli ühine peatuskoht härrastele, valitsejaile, kupjaile ja kiltreile; viimased istusid tulistes sõimedes, ümbritsetud suurtest hobuste- ja härgadekarjast, kelle jõudu oli ülemääraselt pingutatud mõisatöödes. Karmid rehepapid pidid hõõguvpunaste raudsete vartadega peksma põlevaid õlgi! Teiste patuste hingi tambiti, kõrvetati, keedeti ja praeti põrguköögis! Et ka armastatud väävli-, pigi- ja tulemered ei võinud puududa hingede pesemiseks ja puhastamiseks, on endastmõistetav. Tähelepandav oli, et ka veel elavad isikud olid *in effigie*[1] aset võtnud oma tulevastes asupaikades, nii taevas kui ka põrgus! Selle järele teadsid taevaskäijad alati täpselt ilmutada, kuhu keegi pidi jõudma pärast oma surma, ja see oli asjaolu, mis võimsalt üles piitsutas külastajate uudishimu.

Me tuleme nüüd tagasi paari ülalmainitud vastuse juurde, mis olid antud küsimusele: kuidas võiks saada õndsaks? Üks taevaskäija oli öelnud: Kes taevasse tahab saada, peab kõigepealt maha panema kõik ehted ja eeskuju võtma jumalast, kes näib oma riietuses ülimalt lihtsana ning on püha- ja äripäevil riietatud ühesuguselt. Te peate seetõttu endast maha jätma kogu patuse ilmamaa, te ei pea kandma värvilisi paelu, siidi- ega sitsirätte ega kirjusid kuubi; ka ei tohi teie rõivastel näha olla ei hõbedat ega mingit muud ilustust. Te peate siin hädaorus riietuma leinajate-sarnaselt, seepärast kandke ainult musta ja valget, valgeid rätte ja musti paelu, valgeid ja musti kuubi, kõik teised värvid on patused ja on tulnud kuradist.

Niipea kui see kuulutus oli tõeks tunnistatud mõnede palvemaja ettelugejate poolt, nähti pimestatud rahvast külavainutel püstitamas suuri tuleriitu ja kõike põletamas, mis neil oli keelatud asjadest, hõbedased ehteasjad aga jõudsid naeruväärse hinnaga, mitte harva paari

[1] [piltlikult, nagu kujutusena]

musta leivakannika vastu vahetatult, juudi rändkaupmeeste kätte, kes seekord tegid briljantset äri. —

Üks tark petis oskas rahva kergeusklikkust osavalt enda huvides kasutada. Kui ta ühel päeval arvukalt kogunenud külastajail palju hõbedasi preese, koralle, sõrmuseid ja rahasid märkas, ütles ta ärgates: jumal olevat teda käskinud kõik need asjad sõela koguda ja tema voodi ette paigutada, järgmisel taevaskäigul pidavat nende üle otsustatama. Kui see käsk täpselt täideti ja ta uuesti uinus, kõrvaldati toast, nagu ikka, kõik võõrad, kes väljas vahete-vahel vaimulikke laule lauldes naisprohveti ärkamist ootasid, ja selle aja kestel kõrvaldati sõelast kõik nimetatud esemed ühe teenistusvalmis abilise poolt. Üllatunud hulk kuulas segilöödult, kuidas kurat taevaskäija äraolekut kasutades kõik varastanud ja ainult tühja sõela järele jätnud!*) — Kõik olid kaugel sellest, et oletada pettust. Üks taevaskäija keelas valjult laupäevase töötamise, kuna see päev olevat taevas palju suurem püha kui pühapäev; ka pidavat reede õhtul või laupäeva varahommikul sauna mindama. Ebausklik rahvas pidas seesugust kõnet evangeeliumiks ja järgnes sellele jõudumööda ... Keegi teine keelas veel lapsi ristimast vanemate nimele, kuna seetõttu taevastes hingederegistreis võivat kergesti vigu tekkida. Vähemalt pidavat juba nõnda ristitud lapsi teisiti hüütama jne., jne.

Mõnel külastajal oli külastuse põhjuseks muidugi ka koormav enesetunne, nad tahtsid vaigistada oma ärganud südametunnistust, ühtlasi ka teada vahendeid ja teid, kuidas lepitada mõnda minevikusüüd. Selles suhtes sündis ka sekka midagi head. Üks ametnikunaine W-st[1], kel oli vallalises põlves juhtunud õnnetus paljuneda, ei näinud muud abinõu oma häbi varjamiseks, kui anda äsjasündinu ühte naaberkõrtsi, kus teda kasvatati. See isik, pärastises abielus saanud kahe lapse emaks, küsis Vana-Sõmeru taevaskäijalt oma tulevast saatust. Naisprohvet, kes teab mil viisil teadlikuks saanud teise varasemast tegevusest, andis vastuseks: «Ah, armas

*) Ühel teisel, Masingi poolt jutustatud juhul kaotas jumal kaardimängus oma raha ja laenas seda hiljem taevaskäijalt.

[1] [arvatavasti Wesenberg — Rakvere]

prouake! Te istute põrgus, kaht last oma süles kiigutades, kuna kolmas, nähtavasti vanem, koerakutsika viisil teie tooli all nuttis ja käsi sirutas.» Ametniku naine oli sellest nii rabatud, et ta koju tulles oma ülekohtu mehele üles tunnistas ja varsti pärast seda jälle enda juurde võttis ka aastate eest äraantud lapse. Raskem oli prohveteil ülesanne, kui päris võõrad isikud kaugeist kohtadest tulid ja neilt teateid nõudsid. Siin aidati end harilikult järgmise kavalusega: peeti võõrad 24 tundi ja kauem kinni, enne kui nad audientsile jõudsid, naisprohvet magas selle aja maha ilma ärkamata, kuid seda agaramalt teotses ümbruskond, et läbirääkimistega välja uurida võõra isiku olukordi ja elusaatust. See õnnestus tavalisti täiel määral ja kõik sosistati magajale kõrva, kes siis ärgates kohe küsimatult teatas midagi tundmatu külastaja varasemast saatusest, esitatud küsimustele aga andis tumeda, oraakelliku vastuse, mis vahel võis üsna tabavalt midagi tähendada, ja nii said kõik rahuldust. —

Kõige enam imponeerisid taevaskäijad oma kunstiga seepoolest, et nad päris võõraile isikuile teadustasid midagi nende varasemast elust; see kõikteadmine — nii arvati — võib sündida ainult jumaliku inspiratsiooni läbi, kuid lihtsameelseile uskujaile ei tulnud sugugi meelde, et nad mõned tunnid tagasi ise olid magaja sugulastele ja sõpradele jutustanud oma elusaatuse.

See kirjeldatud taevaskäijate maania kestis Virumaal ja Alutaguses kuni 1815. aastani, kus see veidi nagu igapäevaseks saades iseendast hajus; uued prohvetid ei leidnud enam vastukõla, nad olid moest läinud. Kolm aastat hiljem ärkas märatsus ometi uue entusiasmiga Harju- ja Läänemaal; siin see võis aga üldse kesta ainult lühikest aega, sest õpetajad ja kohalikud ülemused tegid fanatismile takistusi otstarbekohaste vastuabinõudega. Nende hilisemate taevaskäijate juures oli — nagu ma alguses tähendasin — poeetiline külg üsna vähene, nad kõnelesid kõik ühel häälel valgest ja mustast taevast, esimene oli määratud vagadele, teine maailmalastele. Viimast selle kooli märatsejat nägin ma 1819. a. Hageri kihelkonnas Ohulepas; see oli üks ülepingutatud palveõde, kes palju põrgukaristustest lobises. Ta oli ainult

üks kord näinud jumalat, kes olevat väga haige jne. Palvemajade külastamist ei võivat hooletusse jätta, kuna seal olevat ettelugejad pühast vaimust koolitatud, kirikuskäimine olevat aga ükskõik, kuna pastorid olevat maailmalapsed. — Selle märatsuse järelkõlad kestsid 1822. aastani ja kadunud praost Masingile, sellele suurele, unustamatule rahvaõpetajale, kuulub teene, et ta võitis taevaskäijate fanatismi oma sõnamõõgaga. Ta tõi selle asja oma nädalalehes sel viisil kõne alla, et rahval pidid silmad avanema, ja petjad ei leidnud enam kuskil tuge.

Seejärel kui eelesitatus ajaloolise tõetruuduse ja õiglase erapooletusega on skitseeritud selle aja haletsemisväärsed sündmused, avaneb inimlikkude eksimuste raamatust üks mitte päris tähtsuseta leht. Ja nagu iga läbielatud tõsiasi võib pakkuda järelmaailmale oma õpetavat kasulikkust, nii lõpetan needki read avameelse kinnitusega, et nende kujutatud varjukülgede kõrval leidus ka valguspooli, mis niihästi selleaegse vaimulikkonna kui ka palvemaja ettelugejate hulgas moodustasid auväärsed erandid. Aga kuna me need Lotid laseme oma perekondadega välja rännata, et või me hukkaläinud Soodomat päästa tema teenitud hävinemisest.

1846

ARTIKLIST «VISANDEID JA ŽANRIPILTE EESTI RAHVAELUST».

Esimene osa. Mõned kuradilood.

Eessõna.

Alljärgnevates visandites ja žanripiltides olen ma püüdnud edasi anda mõningaid jooni eestlaste muinaslugude ringist, neis tähelepanu juhtida mõnele omapärasusele, ja ühtlasi, kui see mul õnnestub, terviku värvi nii rahvalikult edasi anda, nagu kuuleks me igal pool eestlast ennast koduses ringis oma lugusid vestmas. Kui aeg ja olud seda lubavad, kavatsen ma seda tööd, mis esialgu pikemana oli mõeldud, kord edasi jätkata, nimelt on seejuures mul sihiks järgmistes annetes ka mõningaid jooni tõelisest rahvaelust ustavalt ja looduse järgi üles märkida, nii et me nende abil eesti rahvast parema pildi võiksime saada, kui seda annavad mõne sise- või välismaise kirjasorkija poolt kokkusoperdatud pildid, kus kõik üllas porisse upub! Kui iga rahva juures tema kõige viletsamaid hurtsikuid rahvusele tüüpilisena tahetakse võtta, siis, usun ma, ei näe asi kuskil parem välja. Välismaalastele võiks nende poolt postvankrist nähtud põgusad ja pealiskaudsed tähelepanekud igatahes veel andeks anda, aga mis peaks ütlema neist inimestest, kes meie endi keskelt tõusnud ja siiski ei häbene säärast lori ajakirjanduse läbi laiali laotada?! Säärane teguviis väärib kindlasti tõsisemat hukkamõistmist, kui seda on teinud keegi nimetu oma hiljutises eesti rahva au päästmise katses. Mis puutub enda pesemisse, mida selle

soperdaja järgi [eestlane] nädalate ja kuude jooksul ette ei võtvat, tahaksin mainida ainult seda tuntud tõsiasja, et eestlane hommikul vara kohe pärast ärkamist oma käte ja näo pesemist oma esimeseks tööks peab, nii et keegi ühtki suutäit ei söö, enne kui ta seda kohustuslikku puhastust pole ette võtnud. Kui ta aga, mis sageli juhtub, väljas peab ööbima, kus vett läheduses pole, siis tarvitab ta esimest kaevu või ojakest, mis tal päeva jooksul ette juhtub, selleks, et hommikul tegemata jäänud kohustust täita. Et sissesündinud laiskus siin ja seal sellest reeglist ka erandeid teeb, seda ei tohiks me vaesele eestlasele väga pahaks panna. Isegi niinimetatud haritud rahvaste juures on ju küllalt subjekte, kes sageli päevade kaupa oma näole ja kätele tilkagi vett ei pane. Ja mis lõpuks puutub pesemisse leilisaunades, siis saab peale venelaste vaevalt keegi teine rahvas siin eestlastega võistelda, kes ju enamasti iga nädal kord saunas käivad.

Aga sääraseid p e s e m a t u i d, räpaseid mõtteid oleme ju harjunud juba sagedasti oma ajalehtedes leidma, nagu näit. kellegi nimetu poolt umbes poolteise aasta eest, kes k õ r t s e nimetab maarahva jaoks filantroopilisteks haridusasutusteks. Mida tahate siis veel oma viletsate koolidega? Ehitage parem veel mõnisada kõrtsi juurde, siis on varsti rahvas iseendast haritud!

Mõned eestlaste kuradilood.

Eesti muinaslugudes kuradist on juba varemgi väga õieti märgitud, et ta on «heasüdamlik tobukene», kes alati inimestele palju vähem kurja teeb, kui nende endi poolt ise kurja kannatab ja kes — nagu näib — inimlikku seltskonda otsib enam hubaseks ajaviiteks kui kurjade tagamõtetega, et vaeste hingede peale jahti pidada. Kui aga teda kord see kuri soov haarab, siis on loll kurat palju kavalam kui mõnigi ennasttäis arvustaja, nii nagu ta viimasest ka oma tubli huumori poolest kaugelt üle on.

Meie kirikliku kuradi eest võitlejad ei suuda kõigest vaevast hoolimata asja nii kaugele viia, et e n d a kuradi iseloomu eesti omale peale suruda, palju ennem satuvad

nad hädaohtu, et meie rahva terve inimmõistus nende müstilise toretseja niisamasuguse pilkega välja naerab, millega ta oma vana müütilise kuradi valitsusvõimul on jalgealuse ära õõnestanud. —

Kes kõik eesti rahva kuradilood tahaks kokku koguda, see võiks kerge vaevaga suure raamatu koostada, mille juurde põhjalik saksa õpetatus veel nii palju igasugu täiendusi ja ääremärkusi võiks lisada, et meie kiirpressidel küllalt tööd oleks. Säärane ettevõte on aga kaugel minu kavatsusest: mina tahaksin anda põgusaid äärjooni ja nimelt oma esituseks valida ainult sääraseid stseene, mis selleks sobivad, et ülalmainitud rahvalikku kuradi iseloomu tõestada.

Nende väljavalitute hulka, keda omal ajal väärt arvati olevat Tema Põrguliku Majesteediga lähemasse läbikäimisse astuma, kuulusid eriti rehepapid, kelle üksik eluviis tühjades, enamasti eraldi asuvais hooneis, ametikohustega seotud vandumine ja vahel ka õige segased arusaamised omandiõigusest neid tõepoolest säärase sõpruse jaoks sobivaks tegid. Kurat esineb nende juures hea, osavõtliku majasõbrana, aitab pikil sügisõhtuil neil aega mööda saata, jutustab oma mitmesugustest läbielamustest mõnegi lõbusa naljajutu, paneb vahel ka ise käed töö külge või jagab häid nõuandeid, kuidas seitsmendat käsku mitte väga täpselt ei pea võtma, kuna võtmine sootu iseasi olevat kui varastamine. Meie eestlasel istub alati kelmikus sees, mis teda igasugu viguritükkidele kihutab, seepärast ei saa ta ka oma sõpra, head kuradit mitte alati ilma tüssamata ära lasta, vaid enne kui *Sarve Jaan* seda märkabki, on eestlane temale tubli võmmu andnud ja naerab veel pealegi omale pihku, et tal õnneks on läinud oma kavalusega kuradit sisse vedada. —

Teistest elukutsetest kuuluvad enamasti karjased, jahimehed ja — rikkad nende hulka, kel õnn on kuradiga ligemas läbikäimises olla. — Aga viimaksmainitud soosikuid ähvardab suurem hädaoht, nad peavad oma hinge pandiks panema ja see on asjaolu, mida rehepappide juures ei esine.

Pärast neid sissejuhatavaid märkusi laseme järgneda mõnedel eri lugudel. — — —

1847

KUIDAS OLEV TALLINNAS KIRIKUT EHITAS.

Eesti rahvajutt.

Varsti pärast Tallinna asutamist selgus, et on vaja võõraste laevameeste jaoks mingi teetähis üles seada, mis neid ilma ohuta Tallinna sadamasse aitaks sõita. Peale pikemat nõupidamist otsustasid linna elanikud ehitada uue kiriku väga kõrge torniga, mis mitte ainult poleks kõrgem kui kõik teised tornid kodu- ja välismaal, vaid mis oleks ka ehituskunsti ime. Välismaalt kutsuti osav ehitusmeister; see tuli, katsus materjali läbi, alustas tööd ja viis selle mõne aastaga niikaugele, et kirik ise ja kõrvaltornid valmis olid; aga kui ta parajasti ametis oli, et peatorni ehitamist alustada, kukkus ta tellinguilt maha ja murdis oma kaelaluu.

Linn laskis tulla uue meistri, keda aga tema õnnetu eelkäija saatus tabas, ning kahel järgmisel aastal, mille jooksul tööga torni seintest palju kõrgemale ei jõutud, olid veel viis teist meistrit selsamal teel hukka saanud.

Teade neist seitsmest õnnetust juhtumisest levis igale poole. Kellelgi polnud enam julgust ega tuju oma kätt poolelijäänud ehituse külge panna, millest jutt ringi käis, et kuri vaenlane, kes laevade hukkumise korral tublit saaki sai, võõraste laevnikkude jaoks kõrgema teetähise püstitamist üldse ei luba. Nii seisis ehitus seitse aastat pooleli. Järk-järgult ikka suuremad summad pakuti meistrile, kes torni ehituse lõpetaks; aga kui meelitav see raha ka oli, keegi ei tahtnud tema eest oma eluga maksta.

Siis viimaks tuli suur *Olev* ja võttis *tuhande kuldrublatüki* eest saatusliku torni valmisehitamise enda peale. Nüüd läks töö edasi uskumatu kiirusega; Olev ei pannud mitte ainult ise igal pool käsi külge, vaid võttis alati just need tööd enda peale, mis kõige suurema ohuga oli seotud; ja kümme viimast sülda torni tipus olevat ta ehitanud peaaegu päris üksi.

Selle hiigeltöö tegemise ajal nähti teda sagedasti läbi käivat kellegi väikese, punast mantlit kandva mehikesega, ja kuigi keegi seda võõrast mehikest ei tundnud ega kedagi selletaolist ka varem ei mäletanud näinud olevat, siis kippus ometi igaüks selles võõras aimama midagi õudusttekitavat, ja mõnedki ütlesid Olevi kohta otsekohe välja: ta seisvat ühenduses kuradiga. Et aga ehitusmeister endale võetud kohustuse täitis, anti temale ta eraelu eksitused andeks — nagu nii mõnele teiselegi kuulsale mehele.

Olev oli torniehituse lepingut sõlmides teinud tingimuse: Tallinna linn peab temale juba selle päeva hommikul, kus ta hakkab kukke torni otsa panema, tingitud summa välja maksma, et sel juhul, kui temaga juhtuks midagi inimlikku — tema perekond kindlustatuna maha jääks. Kui see tingimus oli täidetud, alustas südi meister kõhklemata viimase tööga, mille ta imetlustäratava julgusega lugematute pealtvaatajate ees õnnelikult lõpule viis.

Vaevalt oli ta aga viimase naela sisse löönud, kui ta nagu äkilisest peapööritusest haaratult tasakaalu kaotas ja alla kukkus.

Väike punamantel tõstis kuratlikku pilkenaeru ja oli samal hetkel rahva hulka kadunud; kõik olid teda näinud ja tema naeru kuulnud, aga keegi ei suutnud aru saada, kuhu ta nii äkki võis kaduda.

Olevi surnukeha leiti purustatult, ainult kaelalülid ja kaks roiet olid terveks jäänud; pead ei võidud üldse mitte leida. Kirikule anti tema ehitusmeistri nimi ja tema vähesed kondijäänused (*kaelaluud ja kaks küljekonti*) riputati kirikus üles tema mälestuseks, kus neid alal hoiti veel kuni kiriku viimase põlemiseni.

Olevi lesk aga olevat saadud raha veel selsamal päeval tagasi andnud ja seletanud: tema mehe hingeraha ei

võivat temale ja tema lastele iialgi õnne ja õnnistust tuua.

See Oleviste kiriku ehitaja, Olev (Olaf või Olaus) esineb peale selle jutu veel ainult paar korda tegelasena eesti muinaslugudes. Aga see asjaolu, et ta rahva arusaamise järgi hiiglane oli ja kodumaise hiiupoja, K a l e v i g a samakõlalist nime kandis, näikse mitmes muinasloos isikute ärasegamisele viivat, nii nimelt Harjumaal, kus üksikud tuntud K a l e v i p o j a seiklused Olevi tegudeks loetakse. Järvas ja Virus, muinaslugude kodumaal — ei leia aga kuskil säärast äravahetust, kuigi me ka mõnes rahvalaulus mõlemat hiiglast üksteise kõrval näeme esinevat.*) Eelpool esitatud lugu kirikuehitusest on pärit Viru rannast.

F. K.

*) Vt. Inland 1837, kirjanduslik lisa, nr. 9, vrg. 194 jj.

1848

TEATEID RAHVALAULUDEST PIHKVA KUBERMANGUS ASUVATE EESTLASTE JUURES.

Minu tänase teadustuse aineks on seni tundmatu põld, otse *terra incognita*[1] meie läheduses, milleni jõudmine mingit ookeanisõitu ei tarvitse, vaid — *salva venia*[2] — meie vaimse ande tähe all võimalik on. Sellest hoolimata pean ma endale mitte väikeseks meeleheaks, et ma oma adraga sellel põllul esimesi vagusid võin ajada, ja ma rõõmustaksin südamest, kui minu algatusel meie Õpetatud Selts oma eesmärkide taotlusel tulevikus ka sellele seni ebaõiglaselt hooletusse jäetud alale oma tähelepanu kingiks.

Ma ei tea, missuguse ebasoodsa juhtumise tõttu on üldiselt maad võtnud arvamine, et meie idapoolsete naabrite, Pihkvamaa eestlaste lauludel mingit sisemist väärtust ei olevat. Ikka jälle kuulukse öeldavat, nende laulud koosnevat ainult korduvaist *leelo-leelo* hüüdeist, mõnede *ex tempore*[3] sisse põimitud sõnadega, mis enamasti ilma mõtteta ja ühtekuuluvuseta torujorutuse kujundavat, seega siis üldse ei tahtvatki laulu nime kanda. Oma häbiks pean tunnistama, et ma ka ise viisteistkümmend aastat seda ekslikku arvamist olen pooldanud, kuigi nende inimeste kõige lähemad külad minu elukohast ainult nelja penikoorma kaugusel asuvad ja mul juhuseid oma vaate õiendamiseks ei võinud puu-

[1] [tundmatu maa]
[2] [umbes: kui nii lubatakse öelda]
[3] [improviseeritult, muuseas]

duda. Nii ei lase kord omaks võetud eelarvamuse võim meid vahel keset heledat päevagi valgust näha ja peletab paljude haigete hingede öisi igatsusi tagasi mineviku poole.

Õnnelik juhus, mis juba mõnegi iganenud eelarvamuse kukerpalli paiskas ja filosoofi veriseks löödud ninast suuremat tarkust arendas kui tervest, sai ka siin teejuhatajaks. Väsimatule rahvalaulude kogujale, hr. kolleegiumi-assessor Neusile Tallinnast kuulub vahetu teene, et ta, soovides saada Pihkvamaa eestlaste lauludest mõne näite, mindki selle ala kohta tähelepanelikuks tegi. Ikkagi pean kiitma juhust, mille heatahtluse läbi minu kätte kõige esimestena sattusid säärased laulud, mis mu uudishimu äratasid ja minu huvi edasisteks uurimisteks taga pidid kihutama. Minu senised vaevanägemised pole mitte päris viljatuks jäänud ja oleksid kindlasti palju tagajärjekamad olnud, kui ma oleksin võinud neile rohkem aega kulutada. —

Kes ise ükskord on vaevaks võtnud rahva suust laule koguda, see tunneb küll ka neid mitmesuguseid raskusi, mis igaüks peab ületama, enne kui ta mõne tähelepandava laulu omanikuks saab; sest igal pool leiab ta keskpäraste arvu ülekaalus olevat ja väheste parematega on inimesed palju tagasihoidlikumad.*) Kuigi hilisema saagi läbi minu ootused mitte just rahuldatud ei saanud, ei taha ma julgust kaotada, vaid loodan aja jooksul veel mõnegi aarde päevavalgele tuua.

Pihkvamaa eestlased moodustavad teatavasti laulurikka rahvakese, kes oma püha- ja pidupäevad läbi lustlikult laulab, aga ka päeva koormat ja palavust oma raske töö juures rõõmsa lauluhelinaga kergendada püüab, niisamuti nagu see varem ka Eestimaal tavaline oli. Ühekülgne väär vagatsemisvool, mis Eestimaa rahvalaulu ära hirmutas ja pikapeale täiesti vaikima sundis, ei

*) Üks umb. kahekümne aasta eest Eestimaal, Paide ligidal läbi elatud anekdoot väärib oma karakteristlikkuse tõttu siingi mainimist. Sel ajal, kui ma ühelt tütarlapselt saadud kiigelaulu parajasti oma kirjutustahvlile märkisin, kuulsin ma kõrvalseisvalt eestlaselt märkuse: «Kas pole veel küllalt, et me härrastele juba kõigest kümnist peame maksma, kas tahavad nad nüüd ka laulukümnise meie juures sisse seada, et kõigelt oma tolli saada?»

ole aga siin kuskil saanud oma hävitavat mõju avaldada; me leiame sellepärast Pihkva-eesti laulude suuremat osa õitsevat veel oma algupärases värskuses, kuna nad sisaldavad vihjeid ka veel vanemate aegade muinaslugudele, mida Tallinnamaa rahvalauludes enam ei leita. Luuleseemet näeme selle muidu väheharitud rahvakese juures igal pool veel kõige lopsakamalt idanemas, seepärast arenevad ikka veel aeg-ajalt uued pungad õiteks, mille lõhn loomuliku luule armastajale meeldivalt vastu hõljub. Leidub igatahes — nagu ma juba alguses märkisin — heade laulude kõrval ka siin, nagu mujalgi, palju pahna ja keskpärast, eriti nn. kõrtsilauludes, aga paremate laulude tuum on ehtrahvalik. Iseäranis üllatavad olid meile laulud Soome lahe äärsete kohanimedega, niisamuti vihjetega Kalevile ja Kalevipojale. Kuna need inimesed Eestimaa randa vaevalt näinudki on, välja arvatud üksikud vähesed neist, kes vahest linavooridega Pärnus või Tallinnas käisid, nii siis neil mingeid teadmisi ei ole Soome lahe saartest jne., ja nad veel vähem mingit geograafilist kirjeldust võisid kasutada, siis olen ma tahtmatult sunnitud ühinema ühe Tartu maakonna «Ülejõe» eestlase arvamisega, kes mõne aasta eest mulle ütles: kõik eestlaste rahvalaulud on esialgu mererannal sündinud, seal olevat laulude päriskodumaa. Selle järgi tohiks laulude hälli otsida Alutaguse, Ranna-Virumaa, Harju ning Lääne*) rannaelanikkude hulgas, seal peaksid esimesed laulikud elanud olema. Praegused lauluolud rahva hulgas ei või selle kohta mingit õiget mõõdupuud anda, aga küsitagu minevikult ja uuritagu, kuidas see varem on olnud, kui veel mingi vaimne orjastus laulikuid ja nende laule ei sidunud. Kus oli viimse eesti minstreli[1] hälli?

Need ülalmainitud kohasuhted ja vihjed vanadele muinaslugudele on mind toonud arvamisele, et süstemaatiliselt korraldatud laulude uurimine Pihkva eest-

*) Läänemaa rahvalauludest ei tunne ma ühtki, Neusil on neid terve hulk oma kogus, aga ta leiab nad olevat enamasti väga lamedad, nii et nad oma väärtuselt Pihkva-eesti lauludest kaugele maha jäävad. Ka mina pole midagi tähelepandavat Viru-Nigula rannal leidnud; Kunda kalurilaulud on päris väärtusetud.

[1] [minstrel — rahvalaulik, kangelaslaulik]

laste juures võib-olla niisamasuguseid, kuigi vähem hiilgavaid tagajärgi tohiks anda, kui Kalevala laulude kogumise puhul, mis Soomes täiesti vaikinud olid, kuid Karjalas karjala hõimu juures edasi elasid. Kas ka ükskord suure soome hõimu väikeses, Olonetsi kubermangu paisatud harus veel Kalevala jälgi peaks leitama? —

Ka Pihkva eestlaste juures pole lugemise ja kirjutamise tarkus kuidagi takistanud head mälu suulise rahvaloomingu jaoks; kõik, mis neil on vähegi mälestamisväärset, elab ainult mälus. Juba põgus pilk neile inimestele veenab meid küllaldaselt, millise raudse visadusega nad vana küljes ripuvad. Kuigi nad on ortodokslikku kreeka-katoliku usku ja kauemat aega vene elemendi mõju all, on nad ometi tervenisti alal hoidnud oma riietuse, keele, kombed ja rahvuse; ebausu poolest võiksid nad võistelda oma esivanematega kuuesaja aasta eest, nõidade tagakiusamise sisseviimine nende juurde oleks kerge asi! Kõnelemata naissoost, leidub ka kahekümne mehe hulgas vaevalt ühtki, kes end hädavaevalt vene keeles arusaadavaks võiks teha. *«Meie oleme maarahvas, aga kummardame vene-värki jumalat»* — see iseloomustab neid kõige paremini. Liivimaa piiri ääres elavaist võib algupäraselt üks osa veel Liivimaa alla olla kuulunud, kuna, nagu ma ühes varasemas kirjutuses olen märkinud, vana Liivimaa sügavamale Pihkva alale tungis, kui praegune piirijoon näitab; teine ja nimelt suurem osa võivad pärisorjuse ajal Liivi- ja Eestimaalt siia olla pagenud, kus nad siis hiljem uude usku salviti ja kroonutalupoegadeks asustati. Peale nende piirielanikkude pidavat ka Ostrovi maakonnas ja isegi Novgorodi kubermangus veel suuri eestlaste külasid leiduma, mille elanikud — kuigi ümberringi venelastest piiratud — igas asjas meie piirinaabreile sarnanevat. Midagi selletaolist näitab ka Kutšina mõisa Pihkvamaal, eramajapidamine eesti talupoegadega, mille väike rahvastik nagu veetilgake ookeanis venelaste keskel ujub, kuid ilma et ta keeleliselt ja kombeilt venestunud oleks.

Kõigi Pihkva-eestlaste naisteriietus osutab meie kõige vanemale rahvariidele, millest selle aastasaja alguses ka veel Alutaguses jälgi leidus, mis aga nüüd kogu Eestimaal kadunud on. Must, kitsalt keha ümbritsev

aluskuub *(kahelaidne seelik)* ilustatakse pühapäevil kirevate lintidega kui ka tressidega; peakattest, mis mitut viisi on vormitud, langeb küünrapikkune riideriba valgest, altotsast kirjuks kootud lõuendist üle selja, kuna kaela ümber mitu rida suuri klaaspärleid, rikkamail hõbehelmeid jookseb, mille külge vanu rahasid, hõbelehti ja amulette katoliku ajast riputatakse ja mis emalt tütrele ikka edasi pärandatakse. Oma vöö küljes kannavad nad valgevasest kette ja teisi plekist kõrisevaid ilustusi, nagu Kruse neid oma vanade varjaagi-venelaste kujutuses on maalinud. Kõige inetuma osa riietusest moodustavad jalad, mida mitmekordsete ümbermähkimistega elevandijalgade taolisteks tahetakse teha, ja tantsiva tütarlapse liigutused on nõnda kohmakad, et tahtmatult tantsukarule mõtled.

Nad elavad niisama kui eestimaalased külades, aga nende elumajad lähenevad sellepoolest vene tüübile, et toad mitte kohe maapinnalt ei alga, vaid ikka paar astet sellest kõrgemal seisavad; nende elutubadel on aken ja nad võivad tööks vajalikku valgust isegi talvel sisse lasta, ilma et Eestimaa viisil sellepärast vaja oleks majaust kogu päev lahti hoida. Väga hea mulje jättis minule nähtavasti naabruses elavailt venelastelt laenatud komme, kõige mustemale põllutööle, sõnnikuveole, minna lillepärgades, kõige puhtama pesu ja riietega, kus tütarlapsed ja noorukid lauldes oma koormaid saadavad ja niisamuti põllult ratsa tagasi pöörduvad. Sõnniku laotamine sünnib harkidega ja hangudega.

Tartumaa eestlastel p u u d u v a d omad rahvalaulud, nende vähesed siin ja seal ettetulevad laulud osutavad Tallinna-eesti algupära ja on enam või vähem vigaseks muutunud, millele siis küll vaimukaks lõpetuseks juurde riputatakse endaloodud: *Üts illus Annekene, Linniklippo Liisokene,* ühes: *Lääme Raadi mõisa, kus jala pärast pilli lüvvas!* või ka: *Rai, rai, raana, trai, trai, traana* sissejuhatuseks ette pannakse. Sellepärast usun ma väga tõenäoliselt järeldada tohtivat, et laulurikkad Pihkvamaa eestlased tallinnamaalastega ühest hõimust on. Ma tean küll, kuidas mitmelt poolt kinnitatakse, et mõnedel kihelkondadel, näit. S a n g a s t e l, olevat ka algupäraseid Tartu murdes laule, aga mul pole kõigest

vaevast hoolimata õnneks läinud ühtki niisugust laulu näha saada, mis seda kinnitust oleks tõestanud. Ikka jälle olen neis lauludes ära tundnud oma vanad, vahel küll peaaegu tundmatuseni muutunud tuttavad tallinna murdest, kõige sagedamini on need laulukatked Tartu maakonna Laiuse, Palamuse või Torma kihelkonnast, mis siia nagu ära on eksinud ja mille keel inetult ära on moonutatud. Kes mind vastupidises tahab ja võib veenda, selle sõbralikku vaevanägemist tahan suure tänuga tunnustada, aga mitte enne end võidetuks nimetada, kuni mulle niisugused Tartu-eesti rahvalaulud ette seatakse, mis ehtsad «luu tema luust ja liha tema lihast» on. Eriti oleksin tänulik h ä l l i l a u l u d e eest, kuna mitmepoolse kinnituse järgi neid tõesti olemas pidavat olema, aga kahjuks ei taha nad minule silma puutuda.

Niinimetatud improvisaatorid Tartu-eestlaste juures, kes vahel pulmades või teiste pidulikkude sündmuste puhul *«kaasikene, kaanikene»* vahele, olenevalt olukorrast, sisse põimivad üksikuid fraase ka õlle, härraste jne. kiituseks, on ilma igasuguse luuleandeta ja nende impromtudele teeksime karjuvat ülekohut, kui neid tahaksime austada värsi või laulu nimega. See on kõige nahksema proosa rahvas kängujäänud fantaasiaga!

Pihkvamaa eestlaste improvisatsioonides seevastu leiame sagedasti luulelisi mõtteid, kuigi neis enamasti pole seda ilusat hoogu, milleni nende teised laulud jõuavad, nii et nad siis nende luulesaavutuste kõige nõrgemat liiki esindavad. Ainult nende improviseeritud pulmalaulud, mida ma veel pole kuulnud, olevat kiiduväärt erandiks ja enamasti meeldivad ning ilusad. Neid laulavad pruut ning tema pruutneitsitest saatjad (kes harjunud lauljad peavad olema) ja nad kinkivat igale pulmavõõrale mõne värsi, mis kohandatud tema eriolukorrale. Võib-olla läheb mul korda juhuslikult mõnes pulmas viibida ja neid kiidetud improvisatsioone ligemalt tundma õppida.

Pärast neid üldisi märkusi pöördun Pihkvamaa laulude k e e l e poole. See seisab klassikalisest keelest kaugel taga ja peab vahel enese kohta ka «barbaarne» laskma ütelda. Selle järgi, kas laulud tunnistavad vanemat või uuemat algupära, lähenevad nad kas tal-

linna või tartu murdele; impromtud nimelt kannavad peaaegu ainuüksi viimase templit, kuna mitmes teises laulus tallinna murre ilmselt ülekaalus on; suurema hulga juures on mõlemad murded üksteisega segatud. Aeg-ajalt esineb ka väljendusi, mis ei lase end seletada tallinna ega tartu murdest, nii näit. Kutšina eestlaste juures, kelle keel oma kõla poolest läheneb enam soome kui meie eesti omale. Kui lauliku käest küsida ühe või teise võõra väljenduse tähendust, siis ei oska ta midagi tähtsamat üteldа kui *«see om vana laulo-sõna»*.

Improviseerimist nimetatakse neil nagu Tartu-eestlastegi juures horloppi laulmiseks, — väljendus, millega Võrumaal tähendatakse ka iga ilmalikku laulu. Järjekindlalt on igal pool ainult üks eeslaulja või -lauljanna laulu teksti jaoks, kes kahe või kolme värsi järel oma leelo-leelo alustab, kus siis koor kohe karjudes kaasa lööb. Mõnedel eeslauljatel on viisiks oma lauluteksti väga tasa laulda, kusjuures nad aga meloodiat palju enam moduleerivad kui Eestimaa laulikud, kelle laulud enamasti monotoonselt kõlavad, või nagu dr. Lönnrot on tähele pannud, kõik ainult kahe meloodia peale tagasi on viidavad. Leelo-leelot alates tõstab eeslaulja äkki oma häält, et sellega koorilauljaid kaasa kutsuda. See asjaolu ehk ongi peamine süüdlane, et praeguseni laulu tekste pole tähele pandud ja nii väärvaatele jõutud, nagu ei olekski neis lauludes muud kui korduv leelo-leelo! Jah, tõepoolest, nii kuulemegi meie luulevaeste Tartu-eestlaste juures Vene piiri lähedal, — kes nagu vesi ja puud Vanemuise laulust üht-teist peaaiskaudselt vastu võtsid, — kuidas nad oma leelo-leeloga Pihkva-eestlasi järele aimavad. *Spiritus*[1] on nende juurest ära lennanud, ainult *flegma*[2] on jäänud. — Mitte kõigis Pihkva-eesti lauludes ei tule «leelo» ette, nimelt on ilma selleta kõik tõsisemat liiki laulud, kus laulik tavalisti iga värssi alustab pikalt venitatud oo!-ga või ohkuse-taolise õho!-ga.

Mis puutub laulude sisusse, siis pean veel tähendama, et neist kõigil vähemsilmapaistvail, niisamuti kui improvisatsioonidelgi on oma kindel, ühetaoline sissejuhatus,

[1] [Vaim]
[2] [siin «loidus», «vedelus»]

mis näib stereotüüpseks muutunud. Selles alatikorduvas alguses kirjeldatakse varast ärkamist hommikul, enamasti enne päikest, siis tulevad proosalised tegevused: pesemine, kammimine ja riidepanek, kusjuures erilise hoolega lauliku või lauljanna «auvo jalgu» seatakse, et need eelmainitud koletislikul «pääva jala» kujul lauliku välja, enamasti metsa viiksid. Alles pärast seda sissejuhatust järgneb laulu sisu, mis nii nagu olukord on, enam või vähem mitmekesidust näitab. Paremate laulude juures pole ma seda lemmik-algust leidnud.

Kui ma, meie Õpetatud Eesti Seltsi soovile vastu tulles, temale prooviks saadetud lauludele saksa tõlke juurde lisan, siis pean ühtlasi märkima, et sel tõlkel peale võimalikult sõna-sõnalise täpsuse mingeid kunstilise ilu pretensioone ei ole. Mis emake loodus meile selles asjas pole andnud, ei saa me mingi kunsti abil asendada. Minu ümberpanek peab eesti keelt mittetundjale laulude sisu edasi andma; kui see tal õnnestub, on tema ülesanne täidetud.

Lõpuks üks sõbralik ettepanek. Kui saadetud laulu-proovid, nagu ma kindlasti loodan, Seltsi tähelepanu peaksid äratama ja kui ta ühes minuga selle uue allika kasutamist soovitavaks peab, siis võiksin ma selleks otstarbeks kõlbliku isiku väheste kuludega välja saata. Siin kohapeal elab ärgas, oma emakeeles kirjaoskaja eestlane, suure huviga muinaslugude ja laulude vastu, kellele ma olen tänu võlgu juba mitme ilusa laulu ja saagakatke eest. Seda muusade pailast, kes praegu iseenda isand, võiks toidurahaga varustada ja väikese tasu eest laulukütiks kasutada. Lõbusaile Pihkva-eestlastele oleks ta oma lauluandega ja hea jutustajana kõikjal teretulnud külaline, kellele sõbralikult vastu tuldaks. Ja kuna rahvas teatavasti omataoliste vastu tagasihoidlik ei ole, siis avaks ta temale oma parimad lauluvarad kindlasti heameelega. [Järgneb 5 setu laulu koos tõlkega.]

1850

EESTI MÜTOLOOGIA ISELOOMUST.

Visand.

Ajaloolise uurimise praeguselt seisukohalt tungib aegamööda ikka enam valgusekiiri mineviku tumedaile väljadele, ja kus mõne vana pildi äärjooned vähegi nähtavale tulevad, seal ei olda rahul ainult antikvaarse leiu kui niisugusega, vaid püütakse ühtlasi kõigi abinõudega selle murenenud, pooleldi hävinud joonte abil ära arvata tema esialgset kuju ja nii saadud idee põhjal teda võimalikult täpselt jälle taastada. Kaevatakse lahti muistseid kalmusid, et sealt leitud jäänuste abil näidata vanu ammukõdunenud kujusid, mis kord meie väljasid elustasid. Teaduslikult toidetud vaimsel jõul on korda läinud ka surma kodadest välja kutsuda endise elu kujukaid pilte. Paistku pealegi mõned osad neis kunstlikult kokkupandud kujudes vääriti joonistatud olevat, mõni otsaesisenahast vormitud nina selle näoga mitte täiesti sobivat, millel ta praegu seisab, — sellega antakse küll pilkajaile võimalus oma sarkastilisi naljatusi suure massi lõbustamiseks turule kanda, kuid keegi, kes raskusi oskab hinnata, ei eita sellepärast nende meeste teeneid, kes selle vaevarikka töö enda peale võtnud. Ja lühema või pikema aja pärast tuleb kord aeg, kus tänulik järelpõlv uurija teeneile teenitud õigluse laseb osaks saada, kuna aga pilkaja nimi ammu on unustatud või

selle nagu väärtusetu antikvaarse veidruse üle ainult naeratatakse.

. Kui käesoleva küsimuse lahenduse juurde oleks asutud üks aastasada varem, siis oleksime oma muinasaja tundmises palju kaugemale jõudnud ja võiksime nüüd vundamendi tükkide kogumise asemel alustatud hoonet jõudsalt edasi ehitada. Eeldades aga, et tulevastele ehitusmeistritele ka kõige tühisema materjali kokkukandmisest teatud tulu on, püütakse alljärgnevas visandis mõned liivaterad maha panna, mida hästi läbisõelutuna vahest ükskord selleks mõrtliseguks saab tarvitada, millega prügist ja varemeist ülesehitatud hoone fuugisid võiks kinni kittida. Katseks püütakse siin arendada mõningaid mõtteid seni nii vähe kultiveeritud eesti mütoloogia põllu üle ja meieni ulatanud jälgede põhjal näidata, kuidas selle jumalate iseloom võiks olla olnud. Kaugel sellest, et mingit teaduslikku uurimust tahta kirjutada, olen ma siintarvitatud uurimistee, mis mind neile tulemustele toonud, juba ühel varasemal juhul ära näidanud (vt. «Lisand eestlaste mütoloogiale», Inland 1838, nr. 9).

Vanade eestlaste jumalateõpetusest on alles hoidunud ainult mõned üksikud jäljed. Kristliku õpetuse kuulutajad pidid kõigepealt raudse käega purustama nende poolt orjastatud rahva paganlikud kombed, enne kui nad kas või vähegi tõenäoliselt tohtisid arvestada, et nad o m a jumala uue templi võivad rajada alles verest auravale võõrale maapinnale, mille sügavuses veel nii paljud vulkaanilised elemendid edasi hõõgusid ja ainult väikest algatust vajasid, et verisest külvist uusi hävinguidusid välja meelitada. Sest «usk ja armastus on tugevamad kui mõõk!» See orjastajate poolt järjekindlalt ignoreeritud, oma tagajärgede poolest mõnikord väga ebamugavaks muutuv tõde leiab ajalooliselt oma kinnituse ka eestlaste juures. Ühe rahva lähedast, südamlikku suhet oma vanade jumalatega, kes olid tema iseseisvuse tunnistajad, tema vabaduse, sõltumatuse ja jõukuse seltsimehed, — seda on raske rahva rinnast välja rebida ega või seda ainult välise võimuga iial võita; seda võib ületada ainult vabal otsustusel, aegamööda areneva sisemise veendumuse läbi ja nende paremuste äratundmise

läbi, mis uuel õpetusel on vanaga võrreldes.*) Ristiusu metsik levitamisviis keskajal rooma-katoliku kiriku poolt (kuigi see hr. Oskar Kienitz'is endale sooja esindaja on leidnud!), ei kõlvanud üldse selleks, et paganlike puuslike üle täielikku võitu saada. Kui pärast pikki ja visasid võitlusi ja pärast mitu korda osaks saadud kaotusi eestlaste sõjakas vaim viimaks murtud oli, kui elujõust ära kurnatud, haavatud keha sunnitud oli leppima paratamatusega ja koos uue usulise veendumusega ühtlasi ka allaheidetu seisukorra omaks võttis, siis pidi ka vana mütoloogia tagaplaanile astuma ja viimaks näiliselt täiesti kaduma. Ma ütlen näiliselt, sest salaja palvetati jõuetute aitajate poole kindlasti veel kaua aega ega väsitud ära lootmast: kord tuleb ometi ka pääsemise tund! Aga mis ei õnnestunud täieliku väljakurnamise ja orjastamise abil aastasadade jooksul, nimelt rahvalt tema vanu mälestusi hävitada, selle on täide saatnud |:Zinzendorfi jesuiitide:| metoodiline pimestamine mõne vähese aastaga. Mõne üksiku fanaatiku osaks oli jäetud suure töö lõpuleviimine; nad on hiilgava võidu saanud.

Aga oletagem, et ongi kindel tõsiasi, et vana eesti rahva mälestusmärkidest peale ta emakeele mitte ainustki jälge pole alles hoidunud nüüdsele maailmale ja kõik muu, mis meie kodupind oma põues peidab, kuulub võõrastele rahvastele, kes — taevas teab mis veidra tuju tõttu — just selle maalapikese siin Läänemere kaldal oma viimseks puhkepaigaks valisid, ja pärast seda, kui nad maakera teisi maid oma kangelastegudega olid austanud, viimaks siia ruttasid, et — surra! Ma ütlen, kuigi see oleks ümberlükkamatult tõestatud, siis tohime ometi pidada mitte-eitatavaks tõsiasjaks: et ühel rahval nii kunstirikkalt kujundatud keelega, nii sügavalt tunderikka luulega, nagu meieni ulatunud jäänused küllaldaselt näitavad, pidi ükskord olema olnud ka mitte vähem suurejooneliselt nähtud ja seadusepäraselt ülesehitatud

*) Väga tabavalt ütleb Bulver vanade sakside ristimisest: «Kõrvuti nende uue usuga, mille nad vahest ehk küll ehtsalt vastu võtsid, aga sellest väga puudulikult aru said, säilitasid nad terve hulga paganlikku ebausku, mis ju alati seotud on inimrinna kõige visamate instinktidega.» Nii oli see muidugi ka eestlastel.

[Autori] hilisem märkus.

õpetus jumalaist.*) Nüüdsel rahval, kes aastasadasid on olnud allasurutud seisukorras, on lihtsalt võimatu anda meile õiget pilti oma esivanemate vaimseist võimeist. Niisama vähe tohime olemasolevate teadete puudulikkusest järeldada ka kord olnud mütoloogia kehvust; palju enam võime oletada, et põhjamaa võimas suurejooneline iseloom oma tüüpilised jooned on surunud ka tema elanikkude usundile. Kes suudaks tema mõju alt eemale jääda?

Mis meie kõhnade ajaraamatute kirjutajaisse puutub, siis olid need muidugi kõige vähem võimelised sisse tungima eestlaste tõelisse rahvaellu, kõnelemata nende usulistest pühadustest, kuna rahvas oma kõige kallimat allesjäänud vara iga võõra teotava silma eest hoolega peitis ja kuna vaatleja põlatud nimest «saks» üksi juba küllalt oli, et ligemat arusaamist võimatuks teha. Kõige esimesel pärismaalaseks arvatud kroonikakirjutajal, Läti Henrikul, oli tolleaegne kasvatus vaimset silma tumestanud, nii ei võinud ta ei omast ega naaberrahvast ühtki niisugust teadet anda, mille usaldatavusele midagi võiks ehitada. — Rahva enda hulgas polnud ühtki kirjaoskajat ja isegi usuliste müütide suulisel edasiandmisel pidi olema äärmiselt ettevaatlik, kuna kõigilt poolt raskusi oli karta ja avalikult uue õpetuse pooldamist tuli teeselda. Mis sellepärast võõrale vaatlejale siin ja seal juhuslikult silma puutus, seda kas ei osanud ta hinnata või võttis ta seda oma meelesõgeduses ja toores teadmatuses kohe kuradi kummitusena. Ja kurat on üldse kergesti käepärast, kus midagi seletada ei osata, või kus teatud põhimõtteid on tarvis üleval hoida.

Kuid hoolimata kõigist neist mainitud raskustest on mitmed paganlikud kombed ometi läbi aastasadade püsinud ja, mis mõnele ehk veel imelikum võiks näida, üks osa vanust paganlikest kujutlusist läks, ilma et seda vaevalt aimatigi, rooma-katoliku kultusesse üle. Hiljem

*) Selles pole midagi vasturääkivat, kui me teiselt poolt sunnitud oleme eitama, et sel algrahval oleks olnud ka suuri mehaanilisi kunstioskusi; tema kõige suuremad kunstnikud olid muidugi ta relvasepad, kes vahest «maa-alustelt» oma oskuse olid pärinud. Kalmukünkais leitud tuhaurnid tunnistavad pottsepakunstist selle kõige õrnemas lapseeas.

näeme, kas rooma-katoliku kultuse pärijad selles asjas õnnelikumad olid. Saatuslik *«kirikusaks»* pidi saama ka õilsa kristluse õpetuse takistajaks, kuna eelmainitud kalduvus maad veel sügavamait selle alt õõnestas.

Kuigi siis olemasolevaist kasinaist fragmentidest mingit tervikut ei saa kokku liita, võime nende abil ja naabruses elavate sugulasrahvaste mütoloogiat ettevaatlikult kasutades, ometi sellest tervikpildist teatud põgusad äärjooned ära märkida. Seda püütaksegi teha alljärgnevas visandis, ühtlasi soovides, et mõni osavam meistrikäsi õige pea antud ainete juurde asuks ja siinsest sulejoonistusest välja töötaks ehtsa maalingu, mis ka asjatundjate ja kunstisõprade nõudeid rahuldaks.

Üksteisele vastamisi seisvad põhi ja lõuna ei erine teineteisest mitte ainult oma erisuguse temperatuuriga, mitte ainult isesuguste taimede ja loomadega, vaid veel eriti oma iseloomuliku mõjuga inimese psüühilistele võimetele. Lõunavöötme elanikel leiame järjekindlalt enam plastilise fantaasia ülekaalu, mis muljeid kiiresti vastu võtab, mitmesuguselt vormib ja niisama kiiresti jälle kaduda laseb, et — uusi muljeid vastu võtta; sellevastu on põhjamaa elanikkude kujutluslik tegevus palju raskepärasem ja ühetoonilisem, kuid seda jõulisem, tema kujundid näivad küll olevat vähem mitmekesised, aga nende mulje on püsivam; jää tardunud vormid on siin igal pool ülekaalus. Lõunamaalase fantaasia on nagu ilus suveöö unenägu, nagu kirevas värvitoreduses särav liblikas; põhjamaalase oma aga sellevastu sarnaneb talve ühetoonilisele, lumega kaetud väljale, millele öösiti tähtedega kaunistatud, kuuvalgest kumav taevakaar muutumatult alla vaatab ja ainult ajutised virmalised oma tulist purpurit välja kiirgavad; aga see mulje on nii võimas, et ta end kogu oma ülevuses inimese rinda püsivalt sisse vajutab. Kes seda suurepärast vaatepilti kord on näinud, see ei unusta teda enam iial, see vaimselt sisse imetud mulje läheb kujutlustele üle ja ka need hakkavad enam või vähem sarnanema vastuvõetud pildile. Kui pärast mitmekuist vangipõlve viimaks kevade elustav päikesesilm hiiglaslikest lume- ja jäämassidest võidu saab, siis astub ka inimene välja oma suitsust mustunud onnist, otsib oma sõjakad relvad esile ja tõt-

tab — lühikese suve antud aega kasutades — välja uutele seiklustele ja hädaohtudele, kuni ta hilissügisel võiduga kroonitult koju tagasi pöördub ja koduse koldetule ääres, omaste ringis, oma läbitehtud võitlustest ja elamustest kaugeil mail lugusid vestab. Kodumaa karmus ja julged riskeerimised võõrsil lähevad jutustamise ajal üle ka kuulajate kujutlustesse, öised unenäod jätkavad nii vastuvõetud muljeid ja neile vastavalt peab fantaasias kujunema ka pilt nähtamatust maailmast.

Eesti mütoloogia iseloom oli sellele vastavalt nii nagu põhjamaade oma üldse, mitte nii rafineeritud, ideaalne ja pehme, nagu näit. kreeklastel, vaid enam tõsine, vaikne, tume, seejuures aga jõurikas ja mitte ilma tundelise sügavuseta; nõnda pidi see kõik välja arenema ühel rannarahval, kelle uljas ettevõttevaim varakult oli õppinud ebapüsivat, petlikku elementi valitsema, rahval, kes metsiku mere oma seikluste kaasseltsimeheks valis ja nõrkadel habrastel sõiduriistadel oma röövkäikudega kuni kaugel eemal asuvaile maile tungis, kuna ühes saagiga tagasipöörduvat võidumeest kodumaal vastu võttis sügav metsapimedus ja laane kiskjad loomad olid tema lähemaiks naabreiks. — Kui enam-haritud, hellitavas jõukuses peeni meeltelõbusid püüdleva kreeklase fantaasia välja mõtles Erose ja Afrodite, siis austas karm põhjamaa poeg kõigepealt jõudu ja lõi sellele vastavalt oma võimsad jumalatekujud metsiku, vapra sõjamehe eeskujul: äikese, ilma ja lainete valitsejatena, kes omakorda jälle kui teenivad vasallid ühe vägevama valitsuse all seisid, kelle tööks arvati maailma rajamist ja hiidude tõu loomist. Peale nende ülimate ja ülemate jumalate oli veel terve suur hulk alamaid jumalaid, nagu maa-, vee- ja õhuvaimud, kellele omakorda allusid teised, nagu maja-, aia-, nurme- ja niiduvarjajad, kes ühtlasi vaimuderiigi kõige alama ehk teeniva klassi moodustasid; — me näeme siis jumalustegi hulgas olevat esindatud oma vürsti-, härrade- ja kodanikuseisust. Isegi hiiu- ehk Kalevipojad olid täiesti võrreldavad lõunapoolse Herkulesega, aga kahjuks on muinaslugu nende tegudest ainult mõned katkendid alles hoidnud.

Et üldse kõik pidi elama ja iga elunähtus mõne erilise jumaliku mõju all seisma, järgnes juba polü-

teismi iseloomust endast. Minu seniste uurimuste põhjal ei saa ma nõus olla Faehlmanni poolt [Piibli] loomisloost abstraheeritud monoteismiga, ehk olgu siis, et auväärt härra autor oma vaatele kaaluvamaid põhjendusi toob, mis mind sunniksid relvad maha panema. Kõigepealt peaks olema lubatud «Vanaisa», «Vanataadi» ja «Taara» kujus näha ainult ülimat jumalust, jumalate ja inimeste isa. Kui asja natuke ligemalt vaatleme, siis käib monoteistliku vaate vastu juba saagas endas see, et Vanaisa poolt loodud maailm alles tema kaaslaste kätetööga pidi täiendatud ja täielikumaks tehtud saama. Või siis: kuidas sobib see ühte ainsa ja kõikvägeva jumala ideega, kui ta oma abiks kangelasi peab looma, «et nende nõu, nende kunst ja nende tugevus temale abiks oleks?» — Jumal, kes niisuguseis asjus võõrast abi tarvitab, ei tunne end küllalt võimsana ja küllalt täielikuna, et maailma ainuvalitsemist üksnes oma käega juhtida.

Edasi kuulusid narrivad deemonlikud olendid, kelle võimu alt tark surelik teatud kunstvõtetega end võis vabastada, kõik jumalateriigi teenivasse klassi; aga minu teada pole muinasloos ühtki näidet, kus äikese- või tormivalitseja viha inimliku tarkuse tõttu oleks võidud ära pöörata, palju enam tuli nende võimumeeste poolehoidu võita palvete ja ohvritega. Alljärgnevas saame näha, kuidas kultuse juures ilmselt neli jumalust esirinda astuvad.*)

Harimatule loodusinimesele näib iga võimas loodusenähtus, mille põhjus temale peidetuks jääb, olevat jumalik; mida rohkem sääraseid nähtusi ta aegamööda tundma õpib, seda vähem tunneb ta võimaliku olevat neid kõiki ühest ühisest allikast järeldada; iga üksiku niisuguse vaatepildi suurepärasus ja ülevus näib tema arust vajavat iseseisvat põhjustajat. Torm, näit., mis tamme ladva alla painutab ja männi juurtega üles kisub, võib

*) Kui — nagu meile teiste rahvaste ajalugu õpetab — usk polüteismi aegamööda varisema hakkas ja jumalate võimetust õpiti tähele panema, siis käis selle eel ikka filosoofiline haridus, mida me eestlaste juures ei saa oletada, ja kahtlus haaras esmalt üksikuid isikuid. Ilma võõra abita, näit. kristluse kaasmõjuta, võib vaevalt kujutleda polüteismi muutumist monoteismiks.

ehk mere lainetevalitsejaga vennalikult ühest allikast tõusta, aga kindlasti peab mahe õhtutuuleke, mis roosi ja tütarlapse palet värskendava jahedusega puudutab, puhuma mingist teisest, sõbralikumast suust. Metsik jumal, kelle kõrvetav tulikiir vihase kõuemürina saatel |:rahuliku:| onnikese hävitab või oma raheteradega õnnistusrasked viljapead põllul purustab, ei või ometi olla kooskõlasse viidud selle sõbralikuga, kes maapõuest rohu, lilled ja viljakõrred välja meelitab, terad kõrre otsas ja marjad varre küljes valmida laseb ja väikestele «mesilindudele» kunsti õpetab õiekarikast magusat mett koguda. — Niisamuti nagu korralikus majapidamises isa ja ema, pojad ja tütred, sulased ja ümmardajad samaaegselt igaüks oma erilises tegevuses on ja ometi ühiselt — majaisa tahte kohaselt — kõik ü h e s sihis töötavad, nii pidi ka kogu jumalate sugu igaüks oma individuaalsetele võimetele ja annetele vastavalt end jagama maailmavalitsemise mitmesuguste ülesannete järgi, et kõik «Vanaisa» plaani kohaselt käigus saaks hoitud. Sureliku palve pöördus alati kõigepealt asjaosalise jumaluse poole ja pidi iseäranis neid meelitama, kelle soodustust ta ettevõte vajas.

Mütoloogia uuemate uurijate poolt on täiesti kindlaks tehtud, et kõigi paganlike rahvaste kultuse juures ja kõigil aegadel teatud jumalaile pühendatud peapühad ette tulid, kelle pidamine peaaegu ikka igakordsele pööripäeva ajale langes; sellepärast peetigi keskmistel või põhjapoolsetel kliimavöötmetel tavalise nelja aastaaja tüübi järgi kolm või neli peapüha, nimelt: 1) suremise ehk närtsimise püha, 2) uuestiärkamise püha, 3) rõõmupüha ja 4) tänupüha vastuvõetud aastaandide eest. Neid aasta nelja suurpüha võib ka vanade eestlaste juures päris kindlasti ära näidata, kuna nende jäljed veel täielikult pole kustunud.

Algame oma vaatlust s u r e m i s e pühaga, mis langes talvepööripäeva ajale, umbes paar nädalat enne meie jõulusid. Selle püha pühitsemine vältas üheksa päeva ja kujunes tõeliseks leina- ja surnutepühaks, kuna kogu selle nn. *hingede aja* jooksul suurim vaikus ja rahu pidid valitsema, ja kus esimese püha õhtul surnud sõprade ja omaste hingi hiilgava pidusöögiga võõrustati;

seejuures oli põrand õlgedega kaetud*), et mõni juhuslikult mahakukkuv asi mingit kolinat ei teeks. Kogu pühade ajal ei tohtinud mingit mürarikast tööd ette võtta, hiiliti kikivarvul ja välditi isegi kõvasti kõnelemist. Pikkade talveööde valitsus mähkis need pühad ka omalt poolt nagu avara leinakuuega, lühikese detsembripäeva põgus päikesekiir jõudis vaevalt näha ühtki surelikku, kes enamasti oma eluruumidesse varjule jäid. — See püha oli oma vanale piksejumalale «Kõule» pühendatud, kes tõenäoliselt kandis ka lisanime «Jõu» või «Jõul» ja peale oma äikeseameti pidamise võib-olla ka surnuteriigi valitsemise eest pidi hoolitsema. Umbes kolmekümne aasta eest, nagu ma teises ühenduses olen jutustanud, pühitseti Ranna-Virumaal ja Alutaguses niinimetatud *«Jäo»* või *«Jõu õhtuid»* veel peaaegu üldiselt ja leidub inimesi, kes veel tänapäevalgi seda paganlikku kommet täidavad; suurema osa juures aga on «jõu-õhtu püha» jõulupühadega seotud, ilma et nad ise sellest teadlikud oleksid, kust üks või teine pidulik komme pärit on. Vana paganliku surnutepüha tähendust võib ainult umbkaudu kindlaks määrata; vaikne püha näikse vastavat kahele eesmärgile. Surnute hinged olid sel ajal lühikeseks külaskäiguks oma endisele kodumaale tagasi tulnud ega tahtnud arvatavasti oma kontemplatiivse elu tõsiste vaatluste puhul mitte segatud saada, või elavate lapselik aukartus ja austus arvas, et ta neile seda armastuse märki peab andma ka ilma nõudmata, ja tegi endale sellest vabatahtliku seaduse: armsaid külalisi mitte mingi käraga häirida. Peale selle õrnatundelise surnutele vastutuleku seoti selle pühaga ka teine tähtis eesmärk, nimelt avaldada oma austust vihasele äikesejumalale, temalt paludes, et ta järgmisel suvel raskeid äikesi

*) Tavaline komme jõuluõhtul õlgi tuppa tuua, mida kristlik preester Petlemma sõime vagaks järeleaimamiseks pidas, on tegelikult siis pärit paganusest; sellega oli seotud teine komme, mida veel mõne aasta eest Eestimaal mitmel pool peeti ja mis selles seisis, et pühal jõuluõhtul, kui kõik magama läksid, toitudega kaetud laud alles jäeti, nagu öeldi: selleks et öösel juhtumisi tulev külaline kohe sööki ja jooki ees leiaks. See oli vana v a i m u d e s ö ö m a a e g.

ei saadaks. Aeg-ajalt koju käima lastud surnute kaudu näikse surelikul olnud vahetu ühendus varjuderiigi valitsejaga; viimane võis oma tagasipöörduvate vasallide läbi maaelanikelt suusõnalisi teateid saada jne. Nagu kergesti võib arvata, ei saanud rahvas ka kõige hoolikama hoidmisega Jõul-püha pühitsemise ajal mitte iga häält ära hoida, siin ja seal tekkis ikka natuke müra ja sellepärast ei läinud ka ühtki suve mööda ilma äikeseta, kuna karistus mitte ära ei võinud jääda ja jumalad endaga naljatada ei lase.

Teine aastapüha oli looduse rõõmsa ärkamise püha, kus loodus pärast tavalist talveund jälle hakkas end liigutama ja elustuma. See kevadise pööripäeva ajal pühitsetud ja «Uku»-nimelisele jumalale pühendatud püha oli põlluharijale niisama tähtis kui meresõitjale, kuna mainitud jumaluse käes oli valitsus ilmade, päikesepaiste, tormi ja vihma üle, nii et ta siis kasvamist ja viljakust selle sõna kõige laiemas mõttes edendas.*) Kuna seda püha peeti naiste poolt eriliste tseremooniatega ja tervisejoomisega, siis seisis selles kahtlemata mõte: et naise üsk, mis niisamuti kui maa eluidude arenguks ja sigimiseks määratud, ühiskondlike mõjude all peab seisma. Püha pühitsemine toimuvat järgmiselt. Pärast seda kui juba eelmisel päeval toidud ja joogid valmis on tehtud, kaetakse aidas laud, tõstetakse *«Uku vakk»*, s. o. Uku ohvrinõu lauale ja asetatakse

*) Selle jumaluse juures peame natuke kauem peatuma, ja olgu lubatud tähendada, kuidas aastate-pikkune uurimine mulle viimaks võimalikuks tegi pühakombeist jumala tähendust tundma õppida. Uku austamine oli käesoleva aastasaja paaril esimesel kümnel Eesti- ja Liivimaal mitmes kohas veel väga üldine, aga minu ekslik arvamine, mis sagedasti kuuldud väljendust «ukuvakk» pidas tavalise mõõduriista kohta käivaks, takistas mind sügavamalt müsteeriumidesse tungimast. Kuna koduasjade tähelepanemiseks meil nagu silmi pole, jätame sagedasti nägemata just selle, mis meile kõige lähemal seisab. Mitu aastat hiljem kuulsin ma ühel juhtumil, kui keegi lapsetu abielupaar end ,aita sulges, märkust: *«küll käivad kaks korda nädalas Ukuvakal ohverdamas, aga ei saa lapsi siiski.»* See ütlus tõendas küllaldaselt, et «Ukuvakaga» asjalugu teisiti pidi olema. Kui mulle siis a. 1837 «Inlandis» kellegi nimetu teade Viljandimaalt silma puutus, alustasin ma oma uurimisi uuesti; need ei tahtnud aga mind sihile viia, enne kui ühe vana eestlase teade Setumaalt mulle asja ära seletas.

tema ümber sööke ja jooke, esimeste hulgas ei tohi puududa aasta ükski and, nii et siin liha, või, kala, leib, koogid, käkid, kärjemesi kui esindajad kõik reas on. Siis pani majaisa iga vilja lõikusest mõned terad väikesesse tohukarpi, tõstis Ukuvaka kaane üles, asetas tohukarbi sinna sisse ja sulges kaane siis jälle. Ühes sellekohases laulus öeldakse:

Ukuvakale vajuma,
Kaane alla kerkimaie,
Voodu (?) kaissu paisumaie.*)

Sigimata naised suleti aita Ukuvaka juurde ja nad pidid seal ühe salajase tseremoonia läbi tegema, mille võib-olla mõni naispreester kätte juhatas. Järgmisel hommikul lahkus majaisa vara enne päikest oma ööasemelt, käis toituvõtmatult**) ringi ümber oma põllupiiride; kui ta selle kõik leidis *«viirastuseta»* (kummituseta?) olevat, pööras ta rõõmsalt koju tagasi, kutsus oma pere kokku, kuna majaema vaheajal Ukuvaka laualt oli ära koristanud; ja nüüd läks pidusööming lahti — nagu väikelinlastel, kui mõni kõrge külaline ära on sõitnud! — kus jumala poolt ülejäetud toidud rõõmsalt lõpuni söödi. Pärast sööki joodi tugevasti ja nimelt pidid naised sel päeval palju jooma, mistõttu püha pühitsemine metsiku, üle viisakuse piiride mineva bakhanaalia ilme omandas. — Hilisemas kristluses läksid mõned Ukupüha kombed Maria kuulutamise päevale üle, nii nimelt põlvneb paganlusest veel praegugi naiste komme, üksteisega Maarjapuna juua, et neil aasta läbi värskelt punased palged oleksid.

Uku jaoks pidi igas peres pühitsetud ohvripaik olema, milleks oligi Ukuvakk, s. o. kasetohust või õhukestest puupeergudest valmistatud ja kaanega varustatud nõu.

*) *Wili woob* ja *wilja woodmist* öeldakse heast õnnistusrikkast lõikusest, sellega peab sõna «woodu» ühenduses olema. Ühes A. Knüpfferi poolt teatatud piksepreestri palves kõlab algus «Woda Picker» ja Kn[üpffer] tõlgib «woda» kui «helde». Keeleuurijad võivad selle tõlke õigsuse üle otsustada, mina pean selles kahtlema.

**) Muidu ei lähe eestlane kunagi toitu võtmata välja, kuna tal omapärane hirm on, et teda mõni lind võiks petta.

Selles vakas pidi alati leiduma tükike küünalt (mispärast, ja kas seda kunagi ka põlema süüdati, ei võinud ma teada saada) ühes mitmete ohvriandidega, milleks olid väikesed rahad ja miniatuurselt valmistatud riidetükid, nagu neid harilikult lapsed oma nukkudele valmistavad; neid nimetati *Uko anned*, s. o. Uku anded ja neid pandi sinna osalt Ukupühal, osalt mõnel muul korral. Nii näit. tõi üks noor naine oma pulmapäeval, niisamuti siis, kui ta oma esimese lapse sünnitanud, järjekindlalt oma anni Ukule tänuohvriks. Kolm päeva pärast Ukupüha võttis majaisa tohukarbi ühes teradega vakast välja, eraldas nad ja viskas iga liigi jälle terasalve endisele kohale, et kõik vili jumalikust õnnistusest osa saaks.

Edasi pidi igal külal ja eraldi asuval üksiktalul olema Ukule pühendatud ohvrikivi, millele kevadel, kui kõik orased üles tõusnud ja sügisel, kui lõikus koristatud, midagi tänuohvriks viidi; niisamuti tuli igaühel, kes oma majas mõne looma tappis, selle sisikonnast midagi Ukukivile viia. Ma olen kaht säärast vana ohvrikivi näinud, üht Eestimaal, teist ühes külas Pihkvamaa eestlaste juures, kes kindlasti ka veel praegu salaja kivile ohvreid toovad, kuigi suurem osa andeid jaaniõhtul ühele teisele kivile osaks saab, kus kord Kristus olevat istunud! —

Kuna ilmastik, kogu põldude, niitude ja karjade õnnistus Uku kaitse all seisis, oli tema ka peamiselt karjakasvatuse ja põlluharimisega tegeleva maa elanikele kõige tähtsam jumalus, mispärast siis ka tema austus kõige kauem kestis ja kõige levinenumalt end alles hoidis. Jumal Uku esineb ka teistel soome ehk tšuudi suguharudel.*)

*) Aastal 1813 või 14 palus keegi eesti talupoeg Ranna-Virus luba oma talu külast natuke eemal karjamaale üles ehitada, kuna ta halbade külaelanikkudega, kel kõigil veel *«Uku vakad»* majas olevat, mitte koos ei tahtvat elada. Umbes samal ajal leidis keegi rangelt uuendusmeelne mõisavalitseja V ä n d r a s majade läbiotsimisel peaaegu igas talus Ukuvaka ees, mille ta ühes selle sisuga tulle heitis. Nimetu sõnumisaatja Viljandimaalt jutustab Ukuvaka hoidmisest metsas, aga see teade põhjeneb ilmselt ekslikul arusaamisel. Küll hoiti vahel korve puu latvades, mida «Tont» pidi täitma.

Aasta k o l m a s peapüha, pühendatud rõõmule ning ülimale õnnele ja pühitsetud suvise pööripäeva ajal, moodustas krooni põhjamaalase pühade seas, kuna ta pühitsemine langes lühikese, rõõmurikka suve kõige ilusama aja keskele, kus K o i t ja Ä m a r i k käsikäes oma igavese mõrsjapõlve segamatut õnne neli nädalat igal öösel k o o s nautisid, nii et nende rõõmus-säravaist põskedest kesköö taevas punakalt vastu helgib. See suurepärane suvepidu pidi minu arvates «V a n a i s a l e» olema pühitsetud, kuna me ei armastuse ega ka rõõmu jaoks erilist jumalust ei või näidata, vaid arvama peame, et need inimesi õnnestavad tunded vahetult ülimast jumalusest välja kiirgasid. Silmas pidades sel pidutsemisel valitsevat rõõmsust ja lõbusust, võib vaevalt kujutledagi kaunimat püha. Siin näisid kõik olevat õnnelikult ühendatud, laps ja rauk, nooruk ja tütarlaps, mees ja naine. Kaugel elavad sõbrad nägid siin vahel üksteist jälle pärast mitmeaastast lahusolekut, põgus lühike õieaeg tuletas meelde noorusaastate põgusust, sõlmiti abielusidemeid, et enda väheneva jõu aastail oma lastest tuge leida; vana süda värahtas veel kord noorusrõõmu päikesekiirte käes ja tuletas meelde ammukadunud päevi, kus ka tema veel noor oli; mõdukannud käisid ringi, lillekimbud katsid koosviibimise kohta, leegid loitsid üles mäekinkudelt, ja laulud, kord igatsedes tunderikkad, kord uljad ja võitlushimulised — kajasid pidulikus võidurõõmus läbi öövaikuse; siristajad ja ööbikud moodustasid nende vastukaja.*)

Aasta n e l j a s püha, lõpuks sügisese pööripäeva ajal pühitsetud, oli sõjajumal «Turrisele» pühendatud, kuna siin ühtlasi Ukule toodi tänuohvreid lõikuse eest. Turrise auks pidi tapma siku, arvestades omapäraseid tseremooniaid. Pidu kestis ühe öö ja sel puhul olevat

---

*) Mil määral eesti Vanaisa peale rõõmu ka armastuse eest hoolitses, ei julge ma otsustada. Kui aga arvestame kliimat ja vanade eestlaste eluviise ning tegevust ja heidame seejuures pilgu teistele vanaaja paganlikele rahvastele, kus naine igal pool pidi täitma teeniva inimese alamat osa, siis tohib säärasest õrnemast kalduvusest küll vist vaevalt juttu olla, kui me ärkava puberteedi ebamäärast igatsust mitte siia hulka ei taha arvata. — — —

noorele põlvele jutustatud kuulsate esivanemate, nimelt kangelaste tegudest kui ka teisi tähtsaid lugusid vanast ajast. Sikutapmise komme oli selle aastasaja alguses Virumaal veel elav, ka on säilinud katkendlikult Turrise püha laule.

Eelolnud visandis olen esitanud oma vaateid vana-eesti mütoloogia üle; minu kavatsuses pole varustada seda õpetatud tsitaatidega, mis vähem asjale kasuks on, kui et nad autori rohket lugemust näitavad. Sellele juba aastate eest alustatud tööle seati alguses laiemad ülesanded, kuid aeg puudus nende täitmiseks, seepärast otsustasin anda ainult selle visandi, mille lahket lugejat palun seda võtta harjunud heatahtlusega. Sooviksin, et minu vaateviis õige palju vastuvaidlusi ärataks, need aga omalt poolt kaasa aitaksid, et eesti mütoloogia põld tublimate jõudude poolt saaks läbi haritud. Kui esmalt enam valgust tervikule langeb, siis võib kergesti näha ka neid jälgi, kus ehk rändaja jalg öisel teekäigul rajalt kõrvale on eksinud.

Fr. R. Kreutzwald.

1854

TEOSEST «EESTLASTE EBAUSUKOMBED, VIISID JA HARJUMUSED».

B o e c l e r kõneleb oma «kristlike lugejate» poole pöörduvas «Eessõnas» kõigepealt «vaeste lihtsameelsete eesti taluinimeste poolt» pühaks peetud kohtadest: puudest, allikaist, hiitest, küngastest ja kividest; seepärast alustame ka meie oma kommentaari nende asjadega ja vaatame, kui palju hävitav aja käsi neist paganuse müüridest meie päevini ära on murendanud ja hävitanud. — Nagu vanade rüütlilinnuste varemed - - - nüüdsete ehituste seast silma paistavad oma püsivusega, nii on ka meie põldudele jäänud paganuse juured visama elu- ja kasvujõuga kui kõik hiljem istutatud taimed. Viimaseid, võõrastelt maadelt laenatud kasvusid võis ka aedniku hoolikas harimine ainult alal hoida, kuna nood kui omamaa umbrohi igal pool rikkalikku toitu eest leidsid, nõnda et kõige väiksemast, märkamatuna alles jäänud kiukesest vähese ajaga uued taimed välja arenesid, mille lopsakas lehestik õrnemate võõramaiste kasvude arengu mõnigi kord kidunema pani.

P u u d e a u s t a m i s e kohta võib eestlaste juures ka veel kõige lähemast minevikust tõendeid tuua ja kahtlemata leidub ehk veel tänapäevalgi mõni nende jumaldaja, kuigi — pärast seda kui mitteuskuv pilkamishimu eestlaste eneste hulgas laiemalt maad on võtnud ja pärisorjuse kaotamise tõttu mõnigi endine vahekord on muutunud, — puude- ja allikausuliste hingede arv peaks

olema iga aastaga ikka enam kokku sulanud; ja need on vanade kommete täitmise juures veelgi ettevaatlikumaks läinud, misläbi väheste aastate jooksul võib-olla juba kõik selle nähtavad jäljed kaovad. Ometi ei tahaks ma mitte tagada, et selle peegelsileda pealispinna juures ka merepõhjas igal pool kõik selge oleks. Käesoleva aastasaja kahel esimesel aastakümnel, kus sääraste asjadega vähem tagasihoidlik oldi, oleme Alutaguses, Virus, Järvas ja Harjus mitmel pool pühi puid näinud; nad seisid elumajast mitte kaugel mõnes kaitstud kohas, nende eest hoolitseti tähelepanelikult ja neid hoiti vigastuste eest. Need olid järjekindlalt vanad pärnad, tammed või pihlakad, kõige sagedamini esimesed. Kellegi usaldatava vana eestlase teate järgi valati säärastele puudele vähemalt kord aastas värsket loomaverd, niisamuti pidi siis, kui tapetud looma südamest nn. *värsket leent* keedeti, üks osa sellest, enne kui seda keegi inimene oleks maitsnud, kallatama püha puu juurtele, et loomapidamine paremini edeneks.

Jaaniõhtul riputati Virumaal nn. *õnnelilledega* läbi põimitud sõnajalapärg püha puu okstele. Järgmisel hommikul võeti õnnelilled pärjast välja ja pisteti iga majaelaniku õnne peale üks õieke seinapragude vahele, et teada saada, kelle õnn sel aastal kõige ilusamini õitseb. Sõnajalgadest pärg jäi puu otsa rippuma, kuni ta närbus; alles siis võeti ta maha ja hoiti hoolikalt alal kuni uueaasta-ööni, mille õhtul peapadja alla pandud koltunud pärg selle öö unenäod ettetähenduslikeks tegi. Selsamal otstarbel puistati jaaniööl õitsvaid lilli puhkaja pea alla, mis siin, niisama nagu koltunud pärg vana-aasta õhtul, magajale pidid tulevikku näitama. Unenäo oraakli seletuse eest hoolitsesid siin — nagu see ka mujal sünnib — vanad naised, keda isegi rahvalauludes *«tarkadeks»* nimetatakse, kui vaja on midagi nõu saada, mis kitsast kodukasvanud mõistusest üle ulataks.

Me ei mäleta, et oleksime näinud pühade puude all kive, ka ei teadnud me tol korral sellele asjale pühendada erilist tähelepanu, nii et kui seal oligi mõni säärane, siis see kergesti märkamata võis jääda. Härra Lagose teate järgi Viljandimaalt olevat *«pärna altari all»* alati seisnud kivi, millele ohvritooja oma ohvri ase-

tas, pärast seda kui ta enne paljastel põlvedel kolm korda ida poolt lääne poole ja kolm korda jälle tagasi oli roninud, kusjuures ta pidi ütlema: «Võta vastu see toit ohvriandeks.» Siis suudeldi veel kivi lepingu kinnituseks kolm korda ja siis võidi ära minna. Ka olevat Viljandimaa pärnad seisnud «kingukesel»; — Eestimaal aga ei olnud see nii. Ühes sellekohases rahvalaulus kuuleme ohvritoojat ütlevat:

Saada õnne sarvikuile,
Kaitse meie kabjajalad,
Varja meie varvaskannad,
Sõrgaliste sigidusta.

Kirjeldame siin üht eesti «ohvritalitust» üksikasjalisemalt. Ohvritooja peab oma nimetissõrmest mõned pisarad verd pigistama ja seejuures ütlema: «Nimetan sind oma verega ja kihlan sind oma verega, ja märgin sulle oma hooned, et sa neid õnnistaks: hobusetallid ja karjalaudad ja kanaõrred; lase nad olla õnnistatud minu vere läbi ja sinu väe läbi.» - - -

- - - Virumaal nimetati pühi puid *hiie-* või *pelgepuud*, Harjumaal — *varjupuud* — s. o. kaitsepuud. *Hiie* tõlgitsetakse meie keeletundjate poolt harilikult nagu «püha», teised mõistavad sellega püha metsasalu; meie kui mitteasjatundja seisukohalt peame märkima, et viimane tähendus kuidagi ei sobi üksiku puu kohta. - - -

Tähelepandav on üks vana tamm Setumaal, mis võiks pretendeerida tuhandeaastase nimele, kui me siinses kliimas üldse tohime oletada nii suurt puu vanust. Ta seisab eraldi väikesel kõrgendikul, umbes 100 sammu eemal tema veel vägevam õde, mis mõne aasta eest tormi kaisutusest hukkus. Mõlemaid peab rahvas «pühadeks» hallist paganaajast peale ja muistend räägib, et praeguseni püsiva tamme kooresse olevat varem olnud lõigatud ebajumala pilt, mille kohale hiljem kristlik aeg, kellel kahju olnud ilusat puud põlu alla panna, on lõiganud kolm risti ja nii endise paganliku puusliku muutnud katoliiklikuks kaitsepühakuks. Nii seisis puu aastasadu, kuni ta vanadusnõrkuse tõttu varemeiks muutus, aga sellest hoolimata ajavad suvel mõned oksad veel haljad lehed külge. Välk, aeg ja ulakate poisikeste käed on ühisel jõul vanakese ülikonda rebinud nii halastamatult, et

see oma praeguseis räbalais enam ei lase näha mingit jälge ei esialgsest pildist ega hilisemaist ristidest. Kui me jutustaja tähelepanu juhtisime tammel olevate tõestusmärkide jäljetule kadumisele ja seejuures kahtleja osa mängisime, andis ta järele, et neid märke võis olla kandnud ka teine puu. Sellest ebakindlusest tuleb teha järeldus: võime paremal juhul ajalooliseks faktiks pidada ainult puud, kuid pildi- ja ristidelugu peame arvama müütilisteks ilustusteks. Niisama muinaslooliselt kõlab teade, et puu ilu kristlike fanaatikute surmakirve tema tüvest on eemale hoidnud; ajalugu õpetab meile igal pool just vastupidist. — Aeg-ajalt toodavat surijale ikka veel väikesi münte ja linte ohvriks, aga vaevalt suudavad need armuannid tema põdurat elu enam palju pikendada.

Boecleri poolt mainitud «kaevude» all on ilmselt mõeldud allikaid, sest meie teada pole eestlastel ühtki püha kaevu, vaid noorpaari poolt pulmapäeval toodav *kaevu anne* on määratud *vee-* ehk *vete-emale,* kelle heatahtlust püütakse endale kindlustada sääraste kingitustega. Sellevastu on aga pühade allikate arv väga suur ja peaaegu igal külal on oma ohvriallikas ettetulevate tarvete jaoks. Vanasti näikse neid olevat jagatud mitmesse rühma, nagu lasevad oletada meieni säilinud nimetused: *ilmaallikad, eluallikad, pühaallikad* ja *silmaallikad*).* — Ilmaallikaina on endale suure kuulsuse võitnud meie naabri, vana Võhandu, praeguse Voo jõe allikas, ilmaallikas Laiusel ja teine Alutagusel, mis niisamuti pidavat sünnitama püha jõe. Need on rahva usu järgi põhjatud, ja ninatarka surelikku, kelle ulakus söandab tahta nende sügavust ära mõõta, ähvardab jumalate raske karistus. Ühel säärasel Laiuse kihelkonnas ettevõetud katsel on olnud tagajärjeks mitmeaastane täielik viljaikaldus, mis enne ei lõppenud, kui kogu ümbruskond ühel teatud päeval patukahetsuse ja toodud lepitusohvritega oli käinud vihakandjat rahustamas. — Niisamasugused kibedad kogemused olevat teadmishimul olnud Võhandu allikal; ka on Gutslaffi läbi teatavaks saanud, missuguse vihaga eestlased püüdsid hävi-

*) Nimetus *uduallikas,* — sest et allikast vee auru tõuseb — ei tähenda mingit terviselätet, vaid üldse iga allikat.

tada esimest, Sõmerpalu veski ehitamise läbi tekkinud tõket oma pühalt jõelt, kuna nad ka selles takistuses arvasid ära tundvat viljaikalduse tekitaja.

Ilmaallikaile on varemal ajal ohverdatud sikupäid ja nimelt pidi tapetud Turris-siku pea saama visatud ilmaallikasse, mistõttu nüüdsel ajal mainitud allikaist veelgi nähtavale ilmuvat siku pealuid. — Kui üleskerkivas piksepilves peitub rahet, tekkivat Laiuse ilmaallikas omapärane sulisemine ja pobisemine, kuna allika varjajad nõu pidades üksteisega kõnelevat, kuidas nad allika jooksu peaksid juhtima, et heade laste viljad laastavast rahest terveks jääksid.

E l u a l l i k a i l arvatakse olevat noorendavat ja tervendavat jõudu. Virumaal tarvitati sagedasti viimaste vett kidurate laste vannitamiseks, niisamuti oli noor tütarlaps, kes noore kuu valgel oma nägu pesi säärases allikas, kaitstud varajase vananemise eest.

S i l m a a l l i k a i d, mida on lugematult, külastavad ainult silmahaiged, ja nendelt abi otsijad peavad alati allikale tänuks mingi anni tooma. See tänuand on väga väike, näit. lapike riiet, paar heiet värvitud lõngu, mõni sulg, natuke lina või villa vms. Harva tõuseb tänulikkus kõige väiksema vaskmündi suuruseni. Kel vara on nõnda vähe, et ta allikale ka eelmainitud ande ei saa anda, kraabib mündi või oma kaelapreesi*) küljest natuke metalli allikasse, enne kui ta sealt oma haigete silmade jaoks vett võtab. — Sellele terviseasutusele tahaksime meiegi soovida arvukat tarvitajaskonda, see aitaks säilitada mõnegi nägemisorgani, mida muidu rikuvad soolapuhujad oma hävitavate ravimisviisidega. Üks sellekohane värss käib nii:

Hõbevalget allikale,
Selgust saosse[1] *silmale.*

Vanaisa uputab ikka veel igal kevadel *külmakivi* ja igal sügisel *soojakivi* allikasse, et selle vesi suvekuu-

*) *«Preesi»* või *«preesikese»* nimetus on tekkinud vene sõnast пряжка (sõlg, Schnalle), sealtsamast soome *priski,* ja viimasest rootsi *brisk.* Sch[iefneri märkus].

[1] [On mõeldud — segasele, haigele. Värss tundub olevat mitte päris rahvapärane.]

muse juures jahutaks ja kosutaks, karmis talvekülmas aga ära ei külmaks.

Maailma alguses oli suur järv, nimega *Emä-* või *Emujärv,* mille voogudel olid allikavee omadused, nii et inimesed ja elajad sellest jõudu, kosutust, noorendust ja tervist võisid juua. Aga niisama nagu Piibli pärimuse järgi patune ürgmaailm vees hukkus, nii laskis eesti Vanaisa oma uhkeks läinud lapsi rahuldamata janu tõttu kiduneda, kuna ta ühel ilusal päeval Emujärve vee pilve kujul üles tõstis, tema endise aseme aga mõne aja pärast ainult *virtsuveega* jälle täitis. Kuid alles siis, kui ta ära näinud, kuidas tema janunevad alamad on tulnud tagasi paremale teele, valas ta Emujärve endise vedeliku peidetud maa-alustesse hoiukohtadesse, millest allikasooned tema tahtmise järgi välja peavad immitsema. — Nii jutustab meie vanatädi muinaslugu.*)

Pühadest h i i t e s t on jälgi säilinud väga vähe, aga nad pole mitte kõik täiesti kadunud. Aastal 1820 nägime kahel mäekünkal hoolikalt hoitud puuderühma Hageri kihelkonnas Eestimaal, kus neid *varju-saludeks* nimetati. Sealsed puud polnud mitte väga vanad, nad olid kõik kahtlemata uuemal ajal kasvanud, aga võimalik, et sel kohal pärimuslik kuulsus oli. Umbes 14 aasta eest näitas meile surnud praost Heller Räpinast küngast Voo jõe lähedal, kus muistendi järgi varemalt püha hiis olevat seisnud. Kas seisid «varjupuud» üksikult või rühmiti, ikka oli kõige rangemalt keelatud neilt lõigata ühtki oksa, välja arvatud arstimise otstarbel. Keegi vana talupoeg Nissi kihelkonnast Harjumaal, kelle teated mulle lasksid mõnegi sügavama pilgu heita eesti rahva iseärasustele, jutustas, et jahimehed, kes oma püssi mõne püha puu mahalangenud lehega suitsutasid, hiljem küll ühtki pauku viltu ei lasknud, kuid järjekindlalt sattusid nad hädaohtu iseenda püssi läbi surma saada, kuna nad mitte häda pärast, vaid palja saagihimu pärast varjupuu lehti tarvitasid. Teine asi oli, kui — nagu paljud naised seda tegid — sedasama tarvitati vastuabinõuks nõiduse vastu, kusjuures ilmselt püüti kurja jõudu hävitada, mis jumala meelepärane tegu arvati olevat. Ka hambavalu ja

*) Vrd. Das Inland 1852, vrg. 907 jj., 1853, vrg. 136 jj.

teiste kehavigade vastu võivat pühade puude lehti ja oksakesi kasutada karistamatult.

Voo jõe juures ja Otepää kõrgustikel, kus varem pühad hiied olevat seisnud, on nad jäljetult kadunud, isegi nende mälestus on nüüdse rahvapõlve hulgas kustunud. Ainult Pühajärve kaunilt täiskasvanud saartest (Otepääs, Pühajärve mõisa juures), kust algab Emajõgi, räägitakse, et *vana rahva* teadete järgi siin vanasti pühi puid on jumaldatud. Iseäralik on meile tundunud, et pühast Ebavere mäe hiiest, mida noorema Knüpfferi uurimuse järgi võib pidada samaks, mida mainib Läti Henrik oma kroonikas, ei ole rahva hulgas säilinud enam mingeid pärimusi. Taara vana hiis Tartu praegusel Toomemäel on seevastu laialt tuttav nii muinaslugudes kui lauludes; edasi leiame ühes setu laulus Sõmerpalu juures oleva hiie nime. — Kas mainitud Harjumaa varjusalusid teatud päevil ka mõne erilise pidulikkusega austati, seda pole ma kahjuks teada saanud.

*

Pühi m ä e k ü n k a i d leidub praegu ainult veel Setumaal, kus igal suvel teatud öödel peetakse pidusid omapäraste tseremooniatega. Nimelt süüdatakse mäekünkal suur tuli ja pidulikult ehitud, lilledega pärjatatud tütarlapsed tantsivad tule ümber kuni hommikuni. Siis heidavad nad oma lillepärjad tulle ja lasevad need ära põleda, kuna nad lõpplaule laulavad. Selle kombe «olevat nad *vana rahva* käest pärinud ja pidavat seda truult pidama» — rohkem ei teadnud nad midagi öelda selle tähenduse üle. Need mäekünkad olevat juba enne *püha Maarja usku,* s. o. enne katoliku aega välja *«valitsetu paiga»* olnud. —

Üks varasemal ajal kuulus küngas olnud Viru-Nigula kihelkonnas Eestimaal, mida ma ligemalt ei tunne, teine Viljandimaal. Ainus, tõsi küll, ka juba kustuv järelkaja endisest mäeküngaste austamisest võiks olla jaanitule põletamises, mida teatavasti samuti meelsasti mäekinkudel tehakse. Kuid aastast-aastasse näeme jaanitule tulekumade arvu ikka enam vähenevat, nii et väheste aastate pärast mäekünkailt kaob ka see varemete alla

maetud paganuse viimane tuleteenistus. Varem tule paistel tantsuga ja rahvalauludega end lõbustav rõõmus noorus on juba ammu kadunud, aga me ei või jagada nende vaadet, kes rahva rõõmsameelsuse vähenemist tahavad pidada mingiks eduks paremuse poole. Kõleda, rõõmutu oleluse lehtedeta puu, kas või ajutiselt lillepärgadesse mähitud, pakub kenamat vaatepilti kui siis, kui ta kuivade okste ümber on keeratud õlevanikud.

Siin peame meeles pidama veel üht pidukommet, mis meile on tuttav ainult kuulduse järgi, aga mis veel eelmise aastasaja lõpul mitmes maanurgas tarvitusel oli. Jutustaja nimetas seda *metsa-* või *Metsiku* piduks. Mingi suur nukk pistetakse pika lati otsa, kantakse seda enne lauldes külas ümber ja viiakse siis metsa, kus Metsik puu otsa pannakse. See pidu peab mingi bakhanaal olema, kuna selle juures kõige skandaalsemad ja moraalivastasemad kombed ette tulevat; kuid neist lähemaist üksikasjust ei tahtnud jutustaja enam rääkida.

*

Eestlaste ohvrikividest, nn. Ukukividest oleme kõnelnud teises kohas*) ega taha seda korrata, vaid mõne sõna täienduseks juurde lisada. Vanad eestlased austasid peale ohvrikivide ka veel teisi kive kui sümboolseid jumalate kujutusi, ja neid nimetati *«kivi-mal»* või lihtsalt *«mal»*. Säärased hiites või mäekinkudel üles seatud *mal*-kivid olid piklikud graniiditükid, umb. niisamasugused nagu nn. *neitsikivid* ja neid peeti igal pool suures aus. Kui ülaltoodud müüt Setumaa tammest põhjeneb mingile faktilisele alusele, siis võiks oletada, et meieni säilinud *neitsikivid* on katoliku ajal «pühadeks neitsideks» muudetud vanad paganlikud puuslikud. — Pühitsemata vanad jumalakivid maeti eestlaste teatel osalt sügavale maa sisse, osalt uputati jõgedesse või järvedesse, et neid profaansed käed puutuda ei saaks. Pühade asjade matjad ning uputajad olid vandega tõotanud ka oma lähimatele omastele mitte iialgi seda kohta teada anda, kus säärane kivi peidetud on. Meie allikas,

*) Verhandl. der Gelehrten Estn. Gesellschaft II, 3 [vt. siinses väljaandes lk. 124].

eelmainitud Lääne taat tegi seda jutustades saladusliku näo, nagu oleks ta ise selle asja kaasteadja, aga kohusetunde tõttu sellest enam edasi ei räägi. — — —

*

[Boecler:] «Nad hoiavad hoolega, et nende lapsi ei ristitaks pärast surnumatmist, sest nad arvavad, et need lapsed elama ei jää, vaid surnule varsti järele lähevad.»

[Kreutzwald:] Meile ei ole säärastest kartustest Eestimaal midagi kõrva puutunud; kui aga pühapäevadel mõlemaid talitusi toimetati, siis korraldati ikka ristimised enne kui matmised. Hageris seevastu, kus kirikumõis mõned verstad kirikust eemal on, oli 30 aasta eest järjekord alati vastupidine, kuna pastor kirikust tulles kõigepealt kiriku ette ülesseatud surnud sisse õnnistas ja hiljem köstri eluruumis laste ristimistalituse toimetas. Kui selles kihelkonnas oleks käibel olnud Boecleri esitatud ebausukomme, siis poleks tulemata jäänud juhtumised, et üks või teine surma kartusel oma lapse ristimistalitust poleks lasknud pühapäeval ette võtta, aga seda ei tulnud kellelegi meelde. — Võrumaa eestlaste juures, jutustas meile hiljuti keegi selle kohta küsiteldud koolmeister, olevat praegugi mitmel sellekohaseid kartusi. Meie saksa-soost kaasmaalaste hulgas näivad paljud sedasama kartust eestlastega jagavat; sellepärast tõuseb küsimus, kumma omaks neist me selle ebausu prioriteedi peame arvama. Kõigis asjus hiilgavalt eeskäiv kultuurrahvas ei tahaks ometi, et teda nimetatakse ühe madala rassirahva [loodusrahva] moraalseks pärijaks!

[Boecler:] «Ristimistalituse ajal teevad nad igal pool lastel käed lahti, kuna nad arvavad, et need siis täiskasvanult usinaiks ja agaraiks töötegijaiks saavad.»

[Kreutzwald:] See praeguste eestlaste hulgas peaaegu üldiselt levinud komme esineb ka paljude sakslaste juures, kuna selle täitmise eest ei hoolitse mitte ainult vanemad ja vanad tädid, vaid sagedasti ka armastusväärsed ja haritud noored emad. Kes ei tahaks siis oma lastest rõõmu näha? — Kui keegi pikaline töötaja mingi tööga valmis ei saa, ütleb eestlane: «Tema käed olid küll vist ristimise ajal kinni mähitud.» Säärase eksimuse vastu ristimise ajal ei aita hiljem enam mingi abinõu,

ka ei lange mingit süüd saamatule tölplasele, vaid see lasub tema ristimisvaderite tähelepanematusel. *«Vaderite unustamisest tõusis väeti tossuke»* — see on meie eestlaste hulgas harilik kõnekäänd.

*

[Boecler:] «Sel päeval, kui nad pühal armulaual on olnud, joovad nad end üheskoos purju ja vahel nii hulluks ja täis, et neil enam maast ega ilmast aimu pole; missuguse jumalakartmata viisi ja kuratliku harjumuse äravõõrutamiseks küll iseäranis tõsiselt ägeda ja eeskujuliku nuhtluse abil võidelda tuleb.»

[Kreutzwald:] Nagu me õnnetu rahva joomise ja prassimiste vastu üldse oleme võidelnud ega ühtki võimalust pole lasknud mööda minna, et seda kui meie hella kohta kõne alla võtta, nii soovime ka siin kõigest südamest, et säärasele kombele, kus see ette tuleb, vastu peab astuma. Aga meie autor on eksiteedel, kui ta joodikuid ägeda ja eeskujuliku nuhtluse abil parandada mõtleb. Väsimatult korratud, jõulised ja südamesse tungivad manitsused õpetajate poolt aitavad enam. Muide ei ole meile Tallinnamaalt ühtki juhtumist meelde jäänud, et peale armulauda oleks end teadlikult täis joodud, küll aga neid, kus rahva parem osa isegi juhuslikku purjutamist sel päeval patuseks ja mittekõlblikuks nimetas.

— Kui vaene eestlane pärast paastumist tee peal lonksu mitte ju keelatud põletatud viina võtab, et jõudu saada, võib see tühjast kõhust kergesti ülemisse kambrikesse tõusta, ilma et ta end teadlikult oleks tahtnud joovastada. —

*

[Boecler:] «Madisepäeval*) ei lase nad oma majas ühtki kedervart näha, vaid peidavad need hoolega ära ja tahavad sellega ära hoida, et neile maod kahju ei tee.»

[Kreutzwald:] Eesti rahvausu järgi ärkavat sellel päeval elusse kõik maas tardunud olendid, nimelt maod, ussikesed ja sitikad. Viru- ja Järvamaal ei tohi siis kedervart ega vokki kätte võtta, ka mitte nööri keerutada,

*) 24. veebruaril.

kuna muidu need ülesärganud olendid vastumeelselt segatud saavad ja nimelt maod suvel oma rahurikkujaile kätte maksavad. Mõned peidavad isegi oma vokid ja kedervarred sel päeval ära, et nad üldse neile silma ei puutu, sellega loodavad nad, et ka maod neid ei märka. Läinud aastasajal — nii jutustatakse — oli keegi väga karm saks kõik oma valla naised ja tüdrukud sunniviisil ketrama pannud, aga *vana usu jumalad* ei lase endaga naljatada. Vaevalt oli sunnitöö alanud, kui taevas end tumedate pilvedega kattis, suured lumehelbed hulganisti maha langesid ja kirdetormi poolt otse mägedeks kokku aeti. Mitte ainult naabri juures külaskäigul olev kuri saks kogu oma perega ei saanud hukka, vaid ka sajad(!!) süütud pidid selles hirmsas tuisus oma elu jätma. Seepärast hüütakse veel tänapäevalgi hoiatavalt neile, kes ei usu: «Mõtle madisepäeva tuisu peale!»

*

Langeb m i h k l i p ä e v noorkuule, siis ei pea loomatoit kaua vastu, vastasel korral jätkub seda kuni karjatamisajani. Et mihklipäevast peale karjane enam kohustatud pole karja järele valvama, siis langeb hilisem karjahoidmine poisikestele, niisama nagu enne jüripäeva. Külmade ja niiskete sügisilmade juures ei ole see amet kuigi meeldiv, mispärast asjaosalistele pahaks ei tohi panna, kui nad maale peatset talverüüd soovivad, et rahu saada. Nad seovad valgele kitsele paela sarvi ja talutavad seda kolm korda ümber suure kivi: siis peab lumi varsti maha tulema ja karjaskäimise vaev lõppema. — Mihklipäeva ööl kasvavad kapsapead nii kõvasti, et nende ümber mähitud villane lõng katkeb.

*

Tähelepanelikud lugejad võivad ilma ridadevahelise abita eeltoodud ohvritalitusest näha, et ma, teisiti kui mu õnnis sõber Faehlmann, mitte ei eita ka veriohvrite toomist. Ei kuidagi! Ma ei karda avalikult välja öelda, et — peale ajaloo kroonikate — säärastest koledustest on säilinud jälgi ka rahva enda mälestustes. Eestlased nimelt ütlevad *«vana rahva suust»* kuulnud olevat, et üldiste mitmeaastaste ikalduste, kurjade katkude, sõja-

hädade ja teiste sääraste raskete katsumiste puhul õnnetuse ärapööramiseks mõni laps jumalaile ohverdati. Faehlmann ei teadnud oma rahvast sääraseid pärimusi, kuna ta ajalookirjutajate vastu umbusklik oli, ja tema sõber, kes — nagu ta ütles — «eesti rahvast läbi ja läbi tundis», ei söandanud oma kurva õiendusega tema ilusat unenägu tumestada.

Faehlmann on igal pool ustav ja tõearmastaja mees ilma igasuguse vale ja pettuseta: ta pole ise teinud ühtki eesti rahva muistendit, veel vähem kelleltki teiselt rahvalt neid varastanud, et neid eesti rahva omandina esitada, vaid nimelt seda teatanud, mis ta rahva enda juures eest oli leidnud. Kui seda ilusat jutustuskuube, millega ta tumedais suitsutaredes üleskasvanud lapsed meie ette toob, tahame nimetada pettuseks, siis olid Musäus ja teised saksa muinasjutuvestjad kindlasti suuremad petjad, sest säärasel kujul, nagu nemad oma rahvamuinasjutud kirja olid pannud, ei olnud neid küll keegi ketrustubades kuulnud. — Vastu tahtmist olen siin seda küsimust puudutanud, aga et kahtlejad ja pareminiteadjad isegi surnutele hauas rahu ei taha anda, vaid näiliselt paitava käega temalt juukseid kisuvad, siis oli minu kohus ausat meest sääraste teotuste eest kaitsta ...

*

[Boecler:] «Nad ei armasta nimetada metsloomi nende pärisnimetustega, vaid ütlevad karu asemel *«Laijalg»*, hundist *«Hallkuub»* ja arvavad, et see neile siis nii palju kahju ei saa teha, kui sel puhul, kui neid õigesti nimetatakse.»

[Kreutzwald:] See komme on kestnud tänapäevani ja teda võtavad paljud täiesti tõsiselt, mistõttu röövloomade jaoks on tekkinud palju kõrvalnimesid. Peale *«Laijala»* tituleeritakse karu veel: *Mesikäpp, Päts, Must, Mõura-Hans,* Võrumaal: *Vana Märt, Möristaja* ja *Mõtspapp.* Hunt on *Hallkuub, Lambnik, Pikkhänd, Ono, Mõtshatt, Ühelaine, püha Jüri kutsikas* jne. ... Jänest nimetatakse *Aavikuisand, Kargaja, Luujalg* ja *Pikkkõrv.* Uss on Võrumaal: *Pikk* ja *Pikk-lind.*

*

Käesoleva sajandi alguses kasutati Virumaal sagedasti nn. *«saksa viha võtmist»*, kusjuures tark vihaalust saunas eelkirjeldatud soolaga vihtles ja seejuures kolm korda hüüdis: *«Saksad põranda alla, sina põranda peale!»* Selle tegevuse juures nõudsid mõned oma kaitsealuselt verd, mida see aga heameelega ei andnud, mistõttu siis ka eesmärk sagedasti saavutamata jäi. Eesti aitajail näib üldse olnud olevat kunstlik võte, oma abitarvitajailt alati verd nõuda, kuna nad hästi teadsid, et säärane soov hinge müümisena tagasi lükatakse. Kui pärast siis abinõu ei aidanud, lükkas arst kogu süü haigele endale, kuna selle jonn keeldus andmast paratamatult vajalist verd. Üksnes *«verega kinnitatud abi»* on alatimõjuv.

*

Enamik eestlaste paganlikke jumalusi, kelle jäljed on meieni säilinud, on naissoost, nagu näitavad peale eelmainitud *vete-* ja *tule-ema* veel nimed *tuule-ema, uduema* või *udu-ämm* ja *muru-ema*, sellevastu on ainult üks *metsa-isa* või *metsa-peremees*, kellena arvatavasti mõistetakse seda haldjat, keda vahel nimetatakse *puu-kuningaks*, ja kel, nagu varsti kuuleme, on ka poegi. Vastukaja nimetatakse *kõversilm, metsa kostmine* ja *metshaldja poja hüüdmine*. Mõnes kohas valitseb arvamine, et haldja poeg püüab oma hüüetega rändajat tema teelt kõrvale eksitada.

Sellest erinev on *Marduse kisendamine*, mida peetakse vaimu hääleks, keda vaikseil öödel metsades kuulda on ja kes *«vana aja kurnamisi»* (piinu) pidavat kuulutama. Harjumaal olevat sääraseid hääli varem *Jaanilinna* ligidal sagedasti kuuldud. Isegi ühes rahvalaulus kõneldakse Marduse kaebeist:

Mardust kuulin kiljatama,
Laane nurgas nuttemaie,
Kanget kurna kaebamaie,
Pikka piina puhumaie.
Mardus nutab langu verda,
Langu verda, häda härda. — —

— — — Virumaal öeldakse, kui mingil teadmata põhjusel öösel pööningul müra tekib: Mardus kolistab, ilma et selgemini teataks, mis selle mürajaga tuleb mõista. — Eelpoolmainitud Nissi-vana seletas Marduse häälest: see olevat vaimu kaebev hääl, kes *vana aja kurja* kuulutavat. Kui Marduse häält sageli kuuldavat, siis pidavat olema valmis vastu võtma sõda ja verevalamist.

Kui tuul eriti kõvasti ulub, taotseb eestlane ütelda: *tuule-ema nutab, ei tea, kes emad järele nutavad.* Sellevastu peetakse vee kohisemist rõõmusõnumiks, sest kui kevadel ülespaisuvad jõekesed ja ojad kõvasti kohisevad, siis loodetakse head lõikust ja rõõmsat aastat.

*

— — — Nii lõpetame käesolevad lehed kindlas arvamises, et keegi siin puudust ei tunne «ehtsa eestluse vanast auväärsest roostest, karedusest, jämedusest ja silumatusest, neist tooretest pärlitest». Heitke aga rahulikult oma võrgud sisse, mu härrased pärlipüüdjad, siin pole veest puudu, ja madalikul on asi veel kergem! — Eessõna asemel, mida ju keegi ei loe, peame siin tagantjärele märkima, et me kaugel oleme usust, nagu oleksime oma aine tühjaks ammutanud. Kes suudakski haarata kogu lokkavat ebausu umbrohtu? — Igal suuremal külal, kõnelemata kihelkonnast, on oma erikombed, mida me ei tunne. Kõigest sellest, mis me siin ole ne üles lugenud, peaks olema aga küllalt, et tõestada, kui hädasti on vaja mõistlikku rahvaharidust, mis ainuüksi suudaks pimedast ebausust üle saada ja natuke enam valgust tuua vaeste «lihtsameelsete» hulka. — Kadunud praost M a s i n g oli kindlasti mees, kes tõelise rahvavalgustuse eest hoolitses, aga tema püüdeid takistati peaaegu igal pool rohkem kui toetati. Kui Masingi «Nädalaleht» toetuse puudusel mitte poleks juba enne väljaandja surma põhja läinud, siis tuleks tänapäeval üheksa kümnendikku Boecleri raamatukesest oleviku kohta mittekehtivaks tunnistada, — sest ainult vaimsete sõjariistadega võib pimeduse jõud hävitada.

1856

ÜHT JA TEIST EESTLASTE MUINASLUGUDE AJALOOKS.

1. Ettevaatus, millega eestlane ära hoiab, et vaskuss nägijaks ei võiks saada.

Vaskuss ehk küdi *(Anguis fragilis)* elab rahva arvamise järgi niisama kui mutt maa all ja, nagu teada, mõeldakse mõlemast olendist nende väga väikeste silmade pärast, et neil nägemisvõime puudub. Kuna loodusuurijad juba ammu on leidnud vaskussi päris ilmasüüta loomakese olevat, peab suur osa eestlasi teda kõige ohtlikumaks vaenlaseks madude liigist ja usub, et tema hammustus on tingimata surmav. Kui tal ainult silmad oleksid, ütleb eestlane, siis täidaks ta varsti oma ähvarduse. Ainult meie eestlaste ettevaatust tuleb tänada, et see kuri vaenlane mitte nägijaks pole saanud, sest tema arstimisvahend ise pole mitte raske, nagu me varsti kuuleme, ja meie eesti sõiduriistade haprust arvestades, tuleb otse imeks pidada, et see vaene pime seni veel oma silmi tagasi pole saanud. Sest niipea kui tal korda läheks purunenud vankriratta rummu roomata, saaks ta otsekohe oma silmad tagasi ja häda siis meile, inimestele. Et säärast õnnetust ei sünniks, on iga purunenud ratta omanik kohustatud selle rummu jalamaid lõhki lööma või kirve puudumisel endaga ühes viima, kuni ta vajaliku lõhkumisriista leiab. Vaskussi ähvardus kõlab nii: *«Kui rattarummus silmad saaksin, paneksin*

ühel ööl üheksa ust lukku», s. o. hävitaksin oma surmava hammustusega kõigi nende majade elanikud. Oli ja on veel tänapäevalgi maakohti, kus keegi ilma kirveta välja ei sõida ja nimelt eeltoodud põhjusel.

Eestlaste teise ebausu järgi on sisalikul võime tapetud vaskussi liikmeid, mis teatavasti vähimagi löögi puhul kehast eralduvad, jälle kokku liita. Sisalik nimelt kannab üksikud tükid ühte, kus need nagu elavhõbe kiiresti jälle ühinevad ja uuesti elama hakkavad. Sellepärast on tapja kohus vähemalt üks ussitükk ära hävitada, või nii ära peita, et sisalik seda üles ei leia, ja siis on kõik jälleühendamise katsed asjatud.

2. Kuidas endale kaarnakivi võib hankida.

Kui kellelgi õnneks läheb leida kaarna pesa veel mitte väljahautud munadega, siis peab ta aega viitmata tule maha tegema, munad pesast tooma ja need ära keetma. Pärast seda viib ta keedetud munad pesasse tagasi, ilma et kaaren sellest midagi tohiks märgata. See hakkab siis hiljem oma mune hauduma ja ootab aega, kus pojad välja peaksid tulema. Kui see aga ikka ei tule, märkab ta pettust, lendab üle maade ja merede, kuni ta eluandva *kaarna-kivi* leiab; selle kannab ta oma pesasse, mispeale pojad kohe munadest välja poevad. Oodatakse rahulikult ära, kuni kaarna pojad juba lennuvõimelised on, tuuakse siis pesa põhjast kivi ja hoitakse seda hoolega alal. Selle talismaniga võib parandada: roosi, näärmepaistetust, silmapõletikku, hambavalu ja paljusid teisi haigusi.

3. Mis jahimehed ja kalurid kuuvarjutuse puhul peavad tähele panema.

Kuuvarjutuse ajal peavad esimesed oma püsse puhastama, kalamehed aga oma õnged ja võrgud kätte võtma, siis saavad nad rohkesti jahisaaki või palju kalu, sest metsloomad ei näe kütti selle püssiga, niisama ei märka kalad väljapandud õngesid ja võrke.

4. Nahkhiire tekkimine.

(Ühe Pihkvamaa eestlase suust.)

Vanaisa olevat nahkhiireks moondanud ühe kurja nõia, et seda tema pattude pärast karistada. Kiiruga unustas aga Vanaisa ka nõia verd ümber muuta ja seetõttu jäi viimane truuks oma endisele loomusele. Kui näit. nahkhiire verega määrida adrarauda, siis ei kasva selle adraga küntud põllul miski vili. Kui selle verega võida mõnd terariista, näit. kirvest, nuga, vikatit jne., siis ei kasva selle riistaga lõigatud asi edaspidi enam. Kes tahab saada siledat lõuga, ilma et end habemeajamisega vaevata, tarvitseb ainult ühe tilga nahkhiire verest oma habemenoale võida ja sellega üle habemetüüka libistada: siis ei kasva see enam kunagi uuesti.

5. Kindel abinõu, kuidas noored tüdrukud ja lesed teada võivad saada, kas neile kosilane tuleb.

Kui nad jüripäeva öösel särgi aiale riputavad ja hommikul, kui karja metsa aetakse, tähele panevad, milline loom pesu nuusutama läheb, siis võivad nad seda teada saada. Kui see on lehm, siis jääb särgiomanik istuma, kui aga härg, siis saab ta leskmehe, kuna pull tähendab prisket noormeest.

6. Kuidas väikesed kalad petsid suurt.

Jegór v. Siversi poolt avaldatud eesti muinaslugu «suurtest ja väikestest kaladest» on hiljuti laiemais ringides tuttavaks saanud, oma tegelaste poolest aga läheb ta natuke oma algtekstist lahku, seepärast olgu lubatud viimast õiendatult oma ehtrahvalikul kujul siin uuesti esitada. Kuna hr. v. Sivers meile näitab «suurt havi» ja «vilgast väikest kalakest», on eesti rahvajutt muidu vaikivate kalade soost kõnelema pannud s ä g a ja k i i s a. Kui viimane oma endisest suurepärasusest räägib, mainib ta oma keha suuruse mõõdupuuna oma silmade vahet, öeldes: *«seitse vaksa oli mul silmade*

vahet.» Selle järgi võis siis kergesti muid dimensioone kujutleda. — Paljud eestlased kinnitavad veelgi kindlalt ja kangekaelselt, et säga kunagi järve ei julge minna, vaid ainult jõgedes elab, kuna tal hirm on, et ta seal väikeseks kiisaks kängub.

7. Täienduseks Boeclerianale.

Boecleri «lihtsameelsete eestlaste» ühele tähelepanelikule lugejale olen tänu võlgu järgmiste märkuste eest: «Et õhtusöömaaja vein eksimata abinõu kõrvahaiguste vastu on, seda usutakse minu kihelkonnas veel kindlasti, sest kuigi 34 a. jooksul kellelgi korda pole läinud minu käest selleks otstarbeks veini saada, siiski palutakse seda minult vahel nüüdki. Et inimesed, kes surnuid matmisele viivad, teel villaseid niite mõne puu ümber seovad või puusse risti raiuvad, sünnib neil selle sihiga, et surnu kodukäijaks ei saaks. — Neljapäeva õhtu pühitsemine (lk. 97) seisis P. kihelkonnas varem selles, et inimesed sel päeval hobustega vabatahtlikult mingit tööd ei teinud. Kui neid mõisatööle sunniti, ei teinud see töö kahju, kes aga neljapäeval oma hobusega kodus töötas, sellele sai loom kindlasti kahjulikuks. Pärast seda kui ma oma leeriõpilasi selle P-a rumaluse üle naerda olen lasknud, ei ole ma enam kuulnud, kas sellest seal veel kinni peetakse.»

Teisest allikast kuuleme järgmist retsepti, kuidas mõnele nõiale tema kurja teo võib «sisse soolata». Kui keegi leiab oma talus tüki nõiutud liha*), või nõiavõiet mõne asja küljes, siis laadigu ta püss jämeda soolaga ja tulistagu see õieti sihtides liha või võide pihta. Samal silmapilgul kui lask tabab, on lastud soolaterad meesvõi naisnõial selles kehaosas, mis harilikult ikka vastutusele võetakse.

*) Peaaegu iga verine kont, või suurem tükk liha, nagu seda koerad sagedasti koju tassivad ja pärast lamama jätavad, on ebauskliku eestlase meelest n õ i u t u d liha, mis tema tallu on toodud kurja tagamõttega.

8. Pikkjalg, Osavkäpp ja Teravsilm.

Muinasjuttude ringis satume mõnikord kangelasnoorukitele Pikkjalale, Osavkäpale ja Teravsilmale; need toimivad harilikult nende nimede all või hüütakse neid ainult «*kolm tugevat venda*», ühes teisendis aga ka *Rootsi vennaksed*. — Ühe meisterliku õunalaskmise pärast, mis Šveitsi T e l l i lugu meelde tuletab, tahan neid siin lühidalt tutvustada. Motiivid selleks olid järgmised: [Edasi tuuakse lühendatud ümberjutustus sama pealkirjaga muinasjutust, mis leidub «Eesti rahva ennemuistsetes juttudes», ja mida siin ei korrata.]

— Mis puutub nimesse «Tõll», siis pole mulle see rahva suust kuskil kõrvu kostnud, kuigi ma igal pool tähelepanelikult seda järele olen kuulanud.

Fr. Kr.

1866

EESTI LÕIKUSKOMMETEST.

[Kreutzwaldi vastused dr. J. W. E. Mannhardt'i ankeedile, esitatud Õpet. Eesti Seltsis 13. aprillil 1866.]

Ad 2. Kuni kõige viimase ajani lõigati rukist, kaera ja nisu sirpidega, otra aga koristati osalt sirbiga, osalt vikatiga. Pärast seda kui mõisad hakkasid ise sulaseid pidama, on vikati tarvitamine ikka rohkem levinud, Liivimaal ka juba talupoegade juures, kus osatakse hinnata sellega võidetud ajakokkuhoidu.

Ad 3. Kuiva ilmaga köidab lõikaja lõigatud vilja kohe vihkudeks või lastakse ta vahel ka köitmatult õhtuni seista ja köidetakse siis ühekorraga. Vikatiga niidetud kaared köidetakse vihkudeks teiste isikute poolt, oder aga riisutakse alati ainult kokku ja kantakse kuhilaisse.

Ad 5. Viimasel rukkivihul pole eestlaste juures mingit teistest vihkudest erinevat välimust, aga 50 aasta eest hoiti see Eestimaal eraldi alles ega rabatud seda teradest tühjaks. Mõne talu põllul võis näha üksikuid kõrrepeotäisi põllule jäetud olevat, nagu öeldi — «*Ukule andeks*» (s. o. tänuohvriks). Keegi maamees, kellelt selle kombe kohta teateid küsiti, viitas Moosesele, sest see olevat käskinud mitte kõike vilja ära koristada. — Omapäraseks kombeks on eestlaste juures s i r b i v i s k a m i n e pärast rukkilõikuse lõpetust. Tüdrukud asuvad pikas reas üksteise kõrvale, laulavad laule ja viskavad laulu ajal oma sirbid kõigest jõust üle õla tahapoole. See, kelle sirp kõige kaugemal leitakse, pidavat kõige enne mehele saama.

Ad 8. Enne pärisorjuse kaotamist oli Eestimaal üldiselt levinud kombeks pärast lõikustööde lõpetust septembris korraldada rõõmupidu, mida talguseks nimetati ja mida mõisahärrased töölistele tehtud töö eest tasuks korraldasid. Vastavalt mõisa ala suurusele tapeti üks või mitu vana lehma, pruuliti küllaldane hulk õlut, küpsetati saia ja tehti muud ettevalmistused. Pidupäeval kogunesid noored ja vanad mõisa õue, kus eraldi selle jaoks valmistatud pikad lauad, pinkidega kahel pool, ilusa ilmaga lageda taeva all vastu võtsid pidulikult riietatud külalisi. Lihast, tangudest ja värskest aedviljast keedetud rammus supp, kus suured jahuklimbid puududa ei tohtinud, oli peamiseks roaks, millele alati lisaks anti ka paksult keedetud odratanguputru, magusroaks aga saia, kooki või verivorsti. Õlut ja põletatud viina anti niipalju kui keegi soovis, nii et viimane, otse pudelist jooduna, vastavalt vanasõnale «Suu on südame mõõt» mõnikord viisakuse piiridest üle laskis astuda. See aga palju ei tähendanud, vaid kuulus asja juurde, kuna sõbralikud piduperemehed, mõisahärra oma proua abikaasaga ise oma auväärt isikus laua juurest teise juurde käisid ja külalisi roogadele pihta andma virgutasid. Säärase allalaskuva armulikkuse eest ülistati neid pärast sööki külaliste poolt kiidulauludega, kus värvidega kokkuhoidlik ei oldud, vaid ärasöödud kõhnu lehmi esimese sordi nuumhärgadeks nimetati ja selsamal määral kõiki muidki asju liialdati. Siis istusid vanad maha juttu vestma ja piipu popsutama, kuna noorsugu torupilli saatel kuni hilise ööni jalga keerutas. Lõpuks jagati virgemaile töömeestele ja -naistele veel ka väikesi kingitusi eriliseks autasuks.

Mis praegusel ajal veel talgute nime all edasi elab, seda ei või mingiks piduks nimetada, see on ainult erikujuline tööpäev odava tasuga, kus inimesed terve päeva pingutatult tööd peavad tegema ainult armsa söögi eest. Siinkõneleja on kaugel sellest, et pärispõlve aega kuidagi kaitsta, kuid ta kahetseb ometi, et vanade talgute allakäiguga ühes kaob ka üks meeleolurikas osa patriarhaalsest rahvaelust.

Ad 9. Harilik lõikustervitus eestlaste juures kõlab

niisamuti kui see, mida tarvitatakse söögi ajal: «Jatka leiba, Jessuke!»

Ad 10. Et lapsi ära hoida mööda viljapõldu jooksmast, on meil viisiks ütelda, et seal elavat *«hallivatimees»* (hunt) või *«koll»* (kardetud tont).

Ad 12. Virumaal hoiti vanasti isegi kõige suurema puuduse ajal peotäis jahu kastis alles, et õnnistus kastist ei lõpeks.

Ad 13. Õnnistusvilja säärast piserdamist [veega või viinaga otse põllul] Eestis ei tunta.

Ad 15. Viimane vihk tuuakse jõuluõhtul sisse ja pannakse keset tuba; peremees tõmbab sellest kolm korda peotäie välja, viskab selle kambri lakke ja vaatab järele, kas mõned kõrred pragude vahele rippuma on jäänud. Mida rohkem kõrsi kinni jääb, seda õnnistusrikkam tuleb järgmine lõikus. Esimese jõulupüha hommikul, teiste juures alles uue aasta hommikul, piserdatakse ülejäänud osa rukkivihust õllega ja viiakse siis natukene sellest õnnistusvihust igale hobusele, lojusele, lambale või seale ette, et kariloomad paremini kosuksid. Kus seda kommet enam ei peeta, pidavat kariloomadele antama õllega piserdatud kaeru.

Ad 20. Igast külvamiseks määratud vilja liigist pannakse Maria kuulutamise päeval, 25. märtsil, mõned terad «Uku vakka», ja segatakse need järgmisel hommikul jälle muu vilja hulka, et lõikus õnnistatud saaks. Et lina pikaks kasvaks, korraldatakse vastlapäeval lustisõite. Lõpuks peab sitikas selle üle otsust andma, missugune aeg suvivilja külviks kõige parem on.

Ad 21. Kui mõisahärra põllule viljalõikajate juurde tuleb, mähitakse tema ümber viljakõrtest side või pannakse see temale jalgade ette; mõlemal juhul peab ta mingi väikese andega end sellest nõiduskõidikust lahti lunastama, kuna ta kas natuke raha annab või inimestele õhtuks õlut või viina lubab.

Siin käsitlemata küsimuspunktide kohta ei tea me midagi, niisama vähe võime ütelda, kuivõrd eeltutvustatud kombed veel nüüdki edasi kestavad, sest viiskümmend aastat on mööda sest ajast, kus me nende tarvitamist tähele oleme pannud.

1879

LAPSE ESIMESEST KEHALISEST KASVATUSEST.

[Kreutzwaldi vastused Moskvas a. 1879 korraldatud antropoloogilise näituse osakonnajuhataja dr. Pokrovski ankeedile; esitatud Õpetatud Eesti Seltsis 6. juunil 1879.]

1. Vastsündinud last pestakse kohe pärast sündimist s o o j a veega ja tarvitades ikka laiemalt tuttavaks saavat seepi; vannitamist juhtub harva. K ü l m i vanne ja pesemisi ei esine vastsündinute puhul, niisamuti mitte soolasse või lumesse mähkimist või kunstlikku pealevalamist ja segavanne. Teadlikult ei tehta laste ega täiskasvanute juures midagi eriliseks naharaviks, seda edendab aga igal nädalal järjekindlalt suvel ja talvel ette võetud kuumas saunas käimine.

2. Laste r i i e t u s on primitiivne, sagedasti mitte palju erinev viigilehest, mistõttu vaevalt võib kõnelda selle mõjust naharavile, kehasoojusele jne. Väljaarvatud elu esimesed kuud, kus laps mähituna või kaetuna kätkis hoitakse, antakse temale jäme linane särk selga ja pannakse ta põrandale, et ta juba varakult algaks oma iseseisvat võitlust olemise eest. Siin võib noor maailmakodanik sagedasti ümber kukkuda, ilma et ta riskeeriks oma kaela või luid murda. Erilisest lasteriietusest teadsid varasemad rahvapõlved niisama vähe kui nende järeltulijad praegusel ajal. Isa poolt kõrvale pandud villane kampsun teenib tugeva külma puhul poega selle laiemail teekäikudel kui lai ja pikk kuub. Oma enda kodu läve ees võib näha poisse ja tütarlapsi palja jalu ja särgiväel kükitades lumel istuvat, käed ettevaatlikult käistesse tõmmatud. Kus uueaegne koolisun-

dus seda ei takista, jooksevad poisid 10. eluaastani ilma püksata.

3. Vastsündinu mähitakse ikka mähkmeisse — seda nõuab komme ja eelarvamus ning ilma selle protseduurita, nii arvatakse, ei võivat ükski korralik laps üles kasvada! — Särgikesse riietatud olevus keeratakse linasesse mähkmesse, sellega koos villasesse ja kinnitatakse mõlemad pika mähkimisvööga, mis õlgadest kuni jalgadeni tihedais ringides ümber lapse keerutatakse. Sellise mähkimise kahjulikku järelmõju kaela, selgroo vms. kõverdumise kujul pole mulle silma puutunud.

4. Liikmete venitamise kommet ei tule minu teada eestlaste juures ette.

5. Kätkisid on kaht liiki: õõtsutamiskätkid, mis koosnevad piklikust nelinurksest kastist ja selle all kahest poolkuu kujulisest jalasest, mis sarnanevad kiikhobuste jalastele ja mida niisama õõtsutatakse nagu viimastki. Tõukamine vastu põrandat annab lapsele tugevaid tõukeid ja õigustab tavalist kõnekäändu «lapse väsitamisest». Teiseks esinevad hõljutamis- või hällitamiskätkid, mis koosnevad kergest puunõust või korvist; selle nelja nurka on kinnitatud nöörid, mille otsad on üheskoos seotud painduva lati külge; viimase teine ots on kinnitatud toa lakke. Sedalaadi hälle võib suvel põllul ja aasal tihti näha improviseeritud olevat puuokste või teiste asjade külge, kus ema põll ripp-mati osa mängib. Hälli kiigutajaks pannakse vanemad lapsed; teisi valvajaid või kiigutajaid loomariigist meie juures tahtlikult ei rakendatud; aga mõnikord olevat juhtunud, mis mulle mitte võimatu ei näi olevat, et mõni koer karjuvale lapsele halastab ja kiigutamise enda peale võtab. Hällide täitmiseks tarvitatakse meil heinu või peeni kõlkaid. Kehavormide parandamise abinõusid, nagu pea või teiste kehaosade kinninöörimist ei ole mulle kunagi silma puutunud.

6. Laste toitmine jätab palju soovida. Vastsündinud pannakse varsti ema rinna külge. Kui piima veel ei tule, siis aidatakse end aseainetega ja antakse nii näit. lapsele suhkru või läbinäritud leivanämmu raasuke suhu; harituma kihi juures valatakse praegu isegi «möödapää-

sematut» kummeliteed suhu. Kui emal piima küllalt on, ei anta lapsele esialgu midagi muud toitu, varsti — aga kindlasti juba kolmandal kuul — harjutatakse teda teistsuguse toiduga, sest kardetakse, et noor maailmakodanik seda kunsti pärast enam ära ei õpi. Muidu aga kestab võõrutamine 1½ või 2 aastat ja isegi kauem. Osalt loodetakse seetõttu lapsele heategu teha, osalt uut kontseptsiooni ära hoida. Emapiima puudusel tarvitatakse aseaineks lehma- või kitsepiima, jahutummi või kuivatatud tatrajahukäkki. Sulatatud või, rasv, lambarasv ja väljapressitud juuremahlad on tundmatud.

7. Istumaõpetus algab vara; ainult esimestel nädalatel kantakse lapsi lamavas asendis kätel või süles, hiljem peaaegu ikka istuvas asendis, olgu see siis süles, voodis või hällis, kus neid eelmistel juhtudel keha ja kätega, viimasel juhul patjadega toetatakse, kuni nad ise nii kaugele on jõudnud, et neid võib põrandale panna. Roomamise kunstis ei anta mingisugust õpetust, lapse enda instinkt ja osavus otsustavad, kuidas ta oma asukohti muudab, kas end lihtsalt edasi lohistades või ka oma jäsemeid tarvitades. Niipea kui lapsed aga hakkavad end püsti ajama, hakatakse tarvitama kahjulikku meetodit — seismist nagu piinapingi vahel, mis lapse kinni peab hoidma ja teda kukkumise eest kaitsema. Puuduliku järelevaatuse puhul, nagu sagedasti juhtub, on see kõverate jalgade ja selgroo väärarengu põhjuseks. Esimesel käimiskatsel juhitakse last talutuspaela otsas või käe kõrval.

II

PUBLITSISTIKA

A. SÕNUMIKKE JA ARTIKLEID AJAKIRJAS «DAS INLAND» 1838—1849.

1838

Inland, 19. I 1838, nr. 3, vrg. 44.

Võrust, 12. jaanuaril.

Meie linnake, mis isamaa ajaloo annaalides ilma «saatuseta» tuntuks saanud, on pärast seda mälestusväärset sündmust selle paljusid teisendeid läbi elanud ja me võime meile ülevalt alla vaatavaile pilkajaile, kes meid «saatuseta ema» lasteks nimetavad, häist allikaist kinnitada, et meie kohalik saatus võib varsti nii õnnistatud pöörde võtta, et Võru teiste W-ga algavate õdede hulgast otse uhkeil kotkatiibadel üles lehvib. — Kuna käesolevale sõnumikule peab järgnema korrapärane rida teisi, siis tohiks meie paikkonna lühike tutvustus väljaspoolseile lugejaile mitte ainult olema teretulnud, vaid kirjasaatja arvab, et viimaste tänu temale juba ette on kindlustatud.

Meie kodanlikud olukorrad sarnanevad vana Rooma omale: kõige auväärsem patriits on ühtlasi põllumees ja diktaatoriau on seotud adraga. Kuigi kõik ei lähe alati — nagu peaks — «nööri mööda», siis on meil ometi oma «nööri maad» ega tohi me mitte hõlpsasti üle nööri raiuda. Meie vanad kased tuletavad meile ikka meelde Berliini pärnu, kuna sõbralik Tamula järv meidki teeb «supellinnaks»; sellepärast tohiks mitte väga võõrasemalikult arendatud fantaasial kerge olla suvel meie panoraamist mingit Aadria mere äärset linna luua! — Tähelepanuväärsusi on meil viimasel ajal vähemaks jäänud, kuna tänavad suuremalt jaolt sillutatud on ja järelikult

kevadel ja sügisel k õ i k sõidukid — ilma seisma jäämata — läbi pääsevad. Niisamuti on meil kaks jõudeaja viitmise Musset ja üldiselt vähe jõudekäijaid[1]. Paljudest sise- ja välismaistest ajalehtedest, mida siin saavad osalt organisatsioonid, osalt eraisikud, on kõige enam levinud t r ü k k i m a t u kohalik leht. — Pühapäeva pühitsetakse üks kord iga nädal, saksakiriklastel aga üks kord iga kahe nädala tagant. Pärast K r ü m m e r i asutuse rajamist on jõukus — mis ka truud patrioodid selle vastu võiksid ütelda — tunduvalt tõusnud, ja võib peaaegu kindlasti tõestada, et mõnedki perekonnad (kui mitte õhust!) — sellest asutusest elavad. Üks asi on, millest me esialgu veel puudust tunneme: meil oleks vaja head ruumikat võõrastemaja nende paljude võõraste mahutamiseks, kes Krümmeri asutuse pärast sagedasti siia sõidavad. Kas peaks ärivaim säärase võõrastemaja asutamisega valesti arvestama?

* — — *

Inland, 2. II 1838, nr. 5, vrg. 77.

V õ r u s t, 26. j a a n u a r i l.

Alates 21. skp. oleme viimaks reetee saanud! Senine l u m e v a e n e talv raskendas läbikäimist väga, nii et tungivalt vajalik puude juurdevedu vaevalt teostuda sai ja vaesem rahvakiht oma halbades korterites kahjuks külmetama pidi; aga sellest hoolimata püsib tervislik olukord üldiselt hea, niisamuti kui eelmisel aastal. Meie arstidel ühes oma farmatseutilise õukonnaga näib seetõttu halb lõikus ja puhkeaeg olevat, misüle aga publik mitte sugugi rahulolematu pole.

Eelmisel suvel tehti pikkade talveõhtute lõbustuseks mitmesuguseid plaane, seltskondliku ajaviite elustamiseks pidi asutatama muusika- ja draamakunstiringid ja nende sissetulek oli otsustatud kasutada siinsete vaeste heaks. Aga kõik need head algatused näivad karmi pakasega ära külmanud olevat ja võib-olla on juba saatusest määratud, et meil mingeid m u u t u s i ei ole. — — — Iga inimesesõber peab kunstiseltside

[1] [sõnamäng: Musse — 1. jõudeaeg, 2. seltskondlik koosviibimiskoht, ja Müssiggänger — jõudekäija.]

mitteteostumist seda enam kahetsema, et seeläbi ka viletsus ilma lahke abita jääb. —

Lõpuks veel mõni sõna otsustustest analoogia järgi, mis mõnikord — nagu siinsed read näitavad — ekslikud on: keegi siinne kunstikohtunik oli endale lubanud teha sarkastilise otsustuse (tõenäoliselt sellepärast, et ka teravmeelsused meil «stiriotüüpilised» on!) — et «Inland» oma lubaduse täitmiseks peab meie artikli 12. skp-st iga kuu uuesti ära trükkima! —

* — — *

Inland, 23. II 1838, nr. 8, vrg. 123.

Võrumaalt, 6. veebruaril.

Kõvast külmast, mis kestis kaua ilma lumeta, kardetakse kahju rukkipõldudele, iseäranis neile, mis hilja külvatud ja kus juurtel isegi taimede nõrka kaitset pole. Veel suurema murega vaatavad mõned põllumehed vastu oma tulevasele ristikheinasaagile. — Mis puutub leivapuudusesse maarahva hulgas, siis on seda praegusel silmapilgul vähem märgata kui eelmisel aastal samal ajal, aga kevadel ei jää see kindlasti mitte tulemata ja ta on mitmes kohas seda rõhuvam, et ka paljud kartulivarud külmavõetud on.

Siinse maarahva seas on levinud peaasjalikult mitmesugused katarrilised ja reumaatilised haigusvormid, mis juurdetuleva põletiku puhul sagedasti lõpevad surmavalt; ja seda halba tagajärge ei tohi me imeks panna, kuna on üldtuntud tõsiasi, et meie maarahvas, kes verelaskmist alati kurjasti tarvitab, ainult siis peaaegu kunagi kuppu ei pane, kus seda tõesti vaja on ja kus see vahel juba haua äärel vankuva elu tagasi võib tuua. — Kunas jõuame kord selle õnneliku ajani, kus meie rahvakoolide parema korraldusega niipalju mõtlemisjõudu arendatakse, et ka eestlane enesesäilitamise kohustust jumalikuks käsuks pidama õpib ja alles siis ei tule abi otsima, kus (nagu öeldakse) surm oma haige võtmata on jätnud?!

— *w* —

Võrust, 17. veebruaril.

Mõnede mõisapolitseivõimude*) lohakast asjaajamisest annab ebaõõmustava pildi iga päevaga ikka suurenev kerjuste hulk, kes naabruses olevaist mõisatest linna tulevad ja varguse ning mangumisega siin endale viletsat eluülalpidamist püüavad leida. Valitsuse korralduste kohaselt on iga vald kohustatud oma kerjuste eest hoolitsema, ja kui mõned neist (mida ei saa salata) suure kehvuse tõttu oma vaestele mingit abi ei saa anda, siis peaksid nad mõtlema vähemalt otstarbekohaste töömajade sisseseadmisele, et terve üleskasvav noorus leiba ning tööd leiaks ja kurva hulguseelu eest hoitud saaks.

Nende ümberhulkujate seas tuleb aga ette ka isikuid, kes — nagu ütleb Jean Paul — teistsuguses olukorras on kui maa [praegu] — nimelt õnnistatud. Nii leiti alles mõne päeva eest keegi maalt tulnud mitteabielus olev rase isik pooleldi külmunult tänaval ja siinse linnapolitsei hoolduse tõttu päästeti ta elu paratamatust surmaohust; keegi teine samasugune oli vähe aega enne lähemas kõrtsis lapse sünnitanud. Sedalaadi kurvad juhtumised esinevad siin iga aasta mitu korda; kuna säärased õnnetud naisterahvad oma kodupaigas kaitset ega toitu ei leia, veavad nad end oma saatusliku tunni liginemisel suure vaevaga linna, et halastava inimesearmastuse juures peavarju otsida või häda korral seda endale andma sundida. See asjaolu on põhjuseks haruldaselt suurele väljaspool abielu sünnituste arvule, mida eelmisel aastal meie evangeelses-luterlikus linnakoguduses 35 sündinud lapse kohta oli tervelt üks kolmandik.

Krümmeri asutusest lasti eelmisel aastal välja 8 kasvandikku, neist õpivad Tartu ülikoolis 5, ülejäänud 3 on pühendanud end sõjaväelase seisusele. *Consilium abeundi*[1] said 4. Praegu on õpilasi 78.

Keegi siinne kaupmees, kes tegi reisi Lõuna-Venesse, et tubakakaubanduse allikaid ligemalt tundma õppida ja

---

*) [vt. ka vrg. 217]

[1] [nõuanne koolist lahkuda]

seal tulevasi ärisidemeid sõlmida, on neil päevil 110 koorma tubakaga tagasi jõudnud, millest suurem osa juba Tallinna edasi on läinud.

23. skp. algab meie mess ja möödub kättejõudnud paastuaja tõttu meil käratult ja ilma liikuvate lõbustusteta. Musses korraldatavat küll Praha muusikaõhtuid, aga mis kasu on meie iludustel «taevast täis viiuleid», kui puudub «üks täis tantsija» ja ka põhja poolt jalajõudu juurde ei tooda.

* _ *

Inland, 30. III 1838, nr. 13, vrg. 202.

Võrumaalt, 17. märtsil.

Kui üheltpoolt kaevatakse, et meil puuduvad otstarbekohased haridusasutused eesti noorsoole, siis teiseltpoolt teenivad üksikute eraisikute poolt ellu kutsutud ettevõtted seda enam avalikku tunnustust, et nad pakuvad väärikat eeskuju õilsaks järeletegemiseks ja meid ühtlasi teevad tähelepanelikuks nendele momentidele, mis heale asjale tema õnnistusrikkas mõjumises takistuseks olid.

Nii asutati pastor Schwartzi poolt Põlvas kihelkonnakool eesti poiste jaoks, kus peale lugemise, kirjutamise, rehkenduse, mõtte- ja mäluharjutuste õpetati ka veel saksa keele algeid. Niikaua kui kooli ümbritses uuduse võlusära, läks kõik suurepäraselt; õpilasi tungis igalt poolt juurde ja osa neist tuli tagasi lükata; väikesed maksud koolmeistrite palkadeks maksti lastevanemate poolt alguses väga õigeaegselt, siis aga ikka enam hooletult, kuni nad viimaks kõigist meeldetuletustest hoolimata päriselt ära jäid. Kui koolmeister lõpuks selle ebameeldiva kogemuse tõttu sunnitud oli määratud kooliraha ette sisse nõudma, jäid õpilased peaaegu täiesti ära, nii et neid viimasel ajal ainult vaevalt 2—3 õpetusest osa võtab. — Saksa keele õpetusega pidi pastor Schwartz oma isikliku veendumuse vastu häda sunnil nõus olema, sest et uuel kasvatusasutusel lihtrahva juures muidu mingit külgetõmbejõudu poleks olnud. Laiem arutus saksa keele õpetuse vastu ja poolt ületaks kirjasaatja-sõnumiku piirid; piirdume ainult märkusega, et üks osa kartustest: saksa keelt oskav eestlane lahku-

vat kergesti oma seisusest ja muutuvat loodriks, on ümber lükatud Põlva kihelkonnakooli rõõmustavate faktidega, et paar kõige virgemat õpilast pärast õppeaja lõppu põllutööle tagasi pöördusid. Kui põlduhariv klass saaks juurde suurema arvu haritud liikmeid, siis ei jääks parema tuleviku uks mitte kauemaks suletuks ja tee jõukusele, mida praegu ei käida mitte niipalju välissurve mõjul kui vaimse tuimuse tõttu, muutuks varsti palju käidavamaks.

— *w* —

Inland, 6. IV 1838, nr. 14, vrg. 215 jj.

Võrust, 23. märtsil.

Seni veel kinnitamata kuulduse järgi lüüakse Krümmeri instituut varsti rüütliks ja peab pärast seda seisusekõrgendust kas oma senisesse idüllilisse maaelusse tagasi astuma või suurendatud privileegidega edaspidigi meie linnale jõukusealikaks jääma, kui tal ühtlasi õnnestub meilt meie ilusamad väljavaated röövida. Kõneldakse nimelt, et tema peahoonet lähemal ajal suurendatakse, sellele uus, kaseallee poole väljaehitatud tiib juurde ehitatakse ning järve poole viiva allee allpoolne osa ühes sellega liituva, linnaelanike poolt mõne aasta eest istutatud pargiga meile mitte ainult ei suleta, vaid jäädava omandina instituudile üle antakse. Kuna seni linna poolt instituudi iga õiglast soovi väga vastutulelikult on täidetud, siis tundub erapooletule vaatajale väga võõrastav, et esitatakse säärane soov, mis kõigi linnaelanike tundenärvi kõige valusamalt haavama peab. Kõnelemata sellest, et vaevalt ükski nii väikene linn säärase ehtega uhkustada võib ja et meie kaseallee suvekuudel meile, üksluisest maastikust piiratud linnaelanikele ainsaks meelelahutuse kohaks on, põimuvad peale selle hulk vahelduvaid mälestusi nende vanade puudega, mis meie rõõmsate lastemängude auväärsed tunnistajad olid, teojõu järgi januneva nooruki unistustele oma latvadest lootusrikast rahustust kõrvu kohisesid, järelejätmatult püüdleva mehe kuuma keskpäeva palavust jahutasid ja veel ka väsinud rauka tema õhtusel rännakul oma pikenenud varjudega ümbrit-

sesid! Kas niisugust väärtuslikku varandust tahetakse meilt röövida? — On olemas kaotusi, mida ei saa asendada mingi rahasumma ja mis, kui nad avalikku ühisvarasse puutuvad, ka veel hilisemail sugupõlvedel leinavaid meeleolusid äratavad. Alles ohus olevat või kaotatud omandust õpitakse hindama tema õige väärtuse järgi, ja nende ridade kirjutaja ei saa sel juhul alla suruda märkust, et meie ise oma võõrasemaliku suhtumisega sellesse meie kodulinna auväärsesse ehtesse oleme sääraseks ebaõigeks pretensiooniks põhjust andnud. Miks oleme seni nii vähe teinud oma allee hoidmiseks ja ilustamiseks? Miks pole tormide või hoolimatute inimkäte poolt tekitatud lüngad mitte juba ammu uute puudega täis istutatud? Kuidas tohime säärastes tingimustes võõrailt oodata arvessevõtvat säästmist seal, kus me ise oma kõige lähema kohustuse oleme hooletusse jätnud ja ustava hoolitsusega oma armastusest avalikku näidist pole andnud? Peaks lahke saatus siiski veel selle ähvardava ohu meie peade kohalt kõrvaldama, kuid peaks ühtlasi see katastroof meis suuremat ühistunnet äratama, nii et me seda, mis ammu hooletusse jäetud, veel tänavu kevadel kõige agarusega korda püüaksime seada! - - -

* — *

Inland, 27. IV 1838, nr. 17, vrg. 267

Võrust, 15. aprillil.

— — Soojus teatavasti venitab kõik kehad välja, mistõttu siis ka elu end oma talvistest kütketest jõgedena lahti raputab ja — nagu metskurvitsad — läbi meie õhtuste tänavate voogab. Säärasel kevadõhtul arvab tundlik jalutaja end olevat sattunud keset rahvarikast linna, tõsielu miniatuurmaaling avardub — fantaasia tiibadest kantuna — kuni veidrate kontuurideni ja laseb kogu ümbruse väiksuse haihtuda nagu udupilve. Milline vaheldusrikkus kõige mitmekesisemais rühmades! Seal nurgal seisab paar inimest pooleldi langetatud peadega ja naudib veetleva lauljanna häält, kes lauto saatel oma igatsevaid kevadtundmusi välja hingab ja — ööbikute ajajärku alustab; mitte kaugel sellest kõnnib õrnutsev paar, vaatleb Veenust ja õhkab — kuuvalge järele; seal sammub üksildane abielumees, sügavamõtteliselt Jupite-

rit vaadeldes ja oma enda Junole mõeldes — oma rahuliku kodu poole.

Meie järv on õrnem kui meie daamid, sest ta pole ikka veel oma mantlit ära pannud, kuna nood end nii kergelt riietavad, et härradel arstidel praksisest kuidagi puudust ei või tulla.

* — — *

Inland, 25. V 1838, nr. 21, vrg. 331 jj.

Võrust, 19. mail.

«Inlandi» käesoleva aastakäigu 18-ndas numbris on üks vapper võitleja, näiliselt artikli vastu, tegelikult aga siinse kirjasaatja isiku vastu üles tõusnud ja seejuures sääraseid solvamisi tarvitanud, et me oma rahuarmastusest hoolimata neid mitte karistamata ei tohi jätta. Kõigepealt on vaja märkida, et see kurikuulus 20. aprillil s. a. Võrus dateeritud ja ülalmainitud kohas avaldatud artikkel mitte — nagu allkirjas öeldud — «Krümmeri asutusest» saadetud ei või olla, vaid selleks sepitsetud on, et mõningaid üldiselt austatud «isikuid kahtlustada». «Selle üle otsustada ei ole meie asi, aga me tunneme end õigustatud ja kohustatud» olevat retsensendi poolt moonutatud fakte õiendama. Mis puutub meie («Inlandi» 3. aastakäigus, nr. 8 ja nr. 14 ilmunud) sõnumikes avaldatud, hr. retsensendi poolt «laimusisaldavaiks» nimetatud teateisse, siis on ta meile kindlasti tänulik, kui me nende allikaist siin vaikime, et mitte üht auväärset nime «klatšilehe» kaastööliseks tembeldada. — Kui teade «consilium abeundi'st» on selline, et see «mingit uskumist ei vääri», siis on ometi imelik, miks ei eitata ka teisi sealtsamast allikaist saadud teateid abiturientidest, kes läksid ülikooli või sõjaväkke, samuti õpilaste üldarvust? Või olid need juba varem kuskil trükitud? — Et meie oma teist (vt. «Inland» nr. 14), muide, päris kindlasti tõestatud teadet «kinnitamata kuulduseks» nimetasime, sündis säästvast arvessevõtmisest. Endale liiga palju lubavad nõudjad pidid üldist arvamist kuulda saama ning järgnevaist sammudest hoiduma. Kui isehakanud, instituudi sisemise organisatsiooni ja meelsusega mittetuttav pseudonüümus seda mitte teada ei võinud, siis

oleks ta ometi pidanud v a r e m endale selle kõige kohta laskma õigeid andmeid anda, et mitte üht avalikku ajakirja tõe jämeda võltsimisega moonutada. — — Aga me püüame oma vastase suhtes suuremeelsed olla ja lausest «Tõde(!) on, et asutus veel linnale mingeid muid soove pole esitanud kui need» jne. jne., siin «vaikides üle minna». —

«Just seesama iseloom», mis pseudonüümi «kogu artiklile omane on», paistab välja ka «halastamatust märkusest» «mõne võrulanna» (kes need on?) vastu, kes «võib-olla» meie «klatšilehe vastu võiksid huvi tunda» ja sellepärast meiega ühes häbipinki seatakse. «Võiks arvata», et mehel, kes tahab haritud olla, peaks olema vähemalt niipalju austust ja takti õrnema soo vastu, et ta teda s ü ü t u l t nõnda ei solva; «aga seda halastust ei tunne» nimetu retsensent mitte. Ta võrdleb näit. Võru elanikke «näljastega tühjade vaagnatega kaetud laua ääres», kelledele, nagu oleks nad päris kerjused, keegi õ i l i s mees p o o l e d vaagnaist «toiduga täita» tahab, — kui näljasolijad selle teenimata heateo eest ühe «seni tähelepanemata, kasutu ehte» (nimelt a l l e e s u u r e m a, ilusama osa), ära annaksid, mida nad ka seaduse järgi asutusele «peaksid jätma» (?). Pseudonüümus aga usub õieti, et, taevale tänu, Võru elanikel veel «tervet mõistust» on, ja seni kui s e e neile alles jääb, ei saa ka keegi sõnadetegija neile mingit värvi teisena näidata, kui mis nad oma lihalike silmadega harjunud on nägema.

Tõelist nalja tegevate kohtade hulka mainitud retsensioonis kuuluvad edasi need, kus kirjasaatjat laidetakse tema kiindumuse pärast «kaskede vastu», tema südamest tulnud sõnu nimetatakse «täispuhutud sõnadega väljendatud armuavalduseks», tema hästimõeldud märkust «deklamatsiooniks» ja «koolmeisterlikuks moraaliks», ja kus kohe selle järel hr. retsensent meid uskuma tahab panna, et «tööst elav rahvaklass ei tundvat kuskil suurt vajadust jalutamise järgi». Sellele päris u u t m o o d i vaatele tuleb vastata, et just see mainitud klass, kes arvab oma pühapäeva armsa jumala poolt just tema jaoks loodud olevat, ka just erilist «vajadust» tunneb mõne meelelahutuspaigakese järele, kus ta mure- ja vaevarikka nädala pingutustest võiks välja puhata ja

loojale ohverdada. Kas keegi muretus jõukuses elaja, kes oma tuju järgi võib iga päeva aastas endale muuta püha- ja pidupäevaks, üldse suudab endale luua kujutlust toitlusmuredega võitleva töölise vaikseist rõõmudest? —

Meie retsensendi u u t l a a d i tõestuste hulka kuulub kahtlemata ka kinnitus, et «allpoolne, niiskem (?) allee osa», võrreldes «ülemise, ilusama (??) poolega» on vähema väärtusega või üldse väärtusetu. Las kõrvaltvaatajad otsustavad selle üle, kui palju tohib allpoolset, enam kui kolmandiku võrra pikemat ja paremini hoitud alleeosa, mis otse järve juurde viib ja selle hõbedaselt läikiva panoraami meie silmile avab, nimetada vähem ilusaks? «Hoonete, aedade ja mänguplatside jaoks vajalist maapinda» võib uus asutus, kui ta oma kolmekordsed eeltingimused täidab, saada ka Võru «*terra firma*'lt», ilma et vaja oleks kärpida alleed ja meie parki — sest see o n park. Meie linnal on täisehitamata krunte küllalt ja asutus peab, nagu retsensent ütleb, «tükikese»? (omapärane poolehoid diminutiividele!) «tarvitamata maad oma aia juurde» muidugi saama. Miks aga ei taheta esmalt üles harida seda, mis kõige lähemal on? —

Mitte vähem mõistatuslik näib meile hr. retsensendi küsimus: «kelle jaoks?» allee, instituudi omanduseks antuna, juurdepääsematuks tehakse? Vastus tema imelikule küsimusele «on üsna lihtne»: «terve mõistusega» V õ r u e l a n i k k u d e j a o k s, kes, kui allee sissekäik täis ehitatak e, mitte seal enam jalutada ei saa. «Lehmade ja hanede» juhtumeid ei ole me kuskil meenutanud, seepärast tahame selle ühes kõigi meie isiku vastu sihitud solvustega meie «teravmeelitsejale» kinkida. «Ta näikse tahtvat endale» sääraste sobimatuste jaoks «avaliku häälekandja soetamise au teenida».

* — *

Inland, 15. VI 1838, nr. 24, vrg. 380

V õ r u s t, 1. j u u n i l.

- - - Eksamite asjus teenib kiitvat mainimist, et hr. Krümmer seekord a l a m a i d klasse enam laskis esineda kui seni ja juuresolevaile külalistele selleläbi oma asutuse põhjalikust elementaar- [õpetuse] -meetodist rõõmustavat tunnistust andis. Kui me sel puhul oma rahul-

olemist tragide väikestega eitada ei või, siis on meil veel raskem mainimata jätta paari õpetajat, kelle suurepärane, lapselikule vastuvõtuvõimele kohandatud õppemeetod meie ootusi kaugelt ületas; ühtlasi andis see meile ka veendumuse, et vähese vaevaga p a l j u õppida võib. Me soovime neile noortele koolimeestele nende edaspidiseks õnnistusrikkaks tööks südamest õnne ja nende kutses nii vajalikku vastupidavust.

Vaenuliku põhjatuule poolt tugevasti jahendatud ja tuulised s u v i s t e d lõppesid meie vana traditsiooni järgi märkilaskmisega ja kütikuninga valimisega. See komme on niisama vana kui Võru linn, kelle 40 e s i m e s t elanikku enamasti välismaalased olid, kellele kodumaise l i n n u l a s k m i s e puudumine siin valusaid mälestusi tekitas, sest võõrsil olles ei tunne süda millegi järele valusamini puudust kui just sääraste tundide järele, kus ta paljude sõprade seltsis oma pulssi rõõmutaktis lubas end välja lüüa. Oli siis vaja leida midagi aseainet ja nii hakatigi korraldama suvistes märkilaskmist, mis kuni tänase päevani ausse on jäänud.

* — — *

Inland, 6. VII 1838, nr. 27, vrg. 430.

V õ r u s t, 26. j u u n i l.

J a a n i õ h t u püha meelitas noore ja vana siit 4½ versta eemal oleva Uus-Kasaritsa veski juurde, mille looduslikult ilus ja nüüdse rentniku heatahtliku tegevuse läbi otse haldjate asukohaks muudetud puiestik oma pidulike lillevanikutega ja kirjuvärviliste lampidega ehitult igaühe rinda rõõmuga täitis. Soovime, et majanduslik tulu ettevõtjale niisamasugust rahulolekut pakkus, nagu lõbustused sealolevaile külalistele!

Hea kuulsusega «grotesk gümnast» hr. Croft Londonist rõõmustas meid oma määratu muskliosavusega kahes etenduses, kus ta imetlusainet pakkus niihästi võhikule kui ka asjatundjale ja isegi kõige ebaloomulikumaile asendeile säärast graatsiat oskas juurde lisada, et viisakuse piirid rikutud ei saanud ja karikatuuri ei tekkinud. Just selle vastu, tulid elavalt meelde roomlaste ja kreeklaste kauni ehitusega kehad vanades kunstiteostes kui ka võimlemisharjutuste määratu mõju täielike

kehavormide väljaarengule. Üldised kiiduavaldused pidid enam kui pealtvaatajate vähene hulk kunstnikule meie tunnustust osutama, ja me loodame, et ta meist lahkus niisamasuguse sõbraliku tundega, nagu tema mälestus edasi elab meie mälus. — — —

Inland, 20. VII 1838, nr. 29, vrg. 460.

Võrumaalt, 8. juulil.

Suur põud, mis siinse maakonna mõnedes kohtades väga kahjulikult suviviljadele mõjus ja Rõuge ning Otepää kihelkonna*) viljatuil kinkudel parandamatud jäljed järele jättis, hakkab nüüd meid ka taudidega kiusama. Vastseliina kihelkonnas on tekkinud karielajail suuvähk, — mädaneval mahlasegul ja kohalikul põletikul põhjenev haigus — ja lammastel nn. põrnataud (siberi katk). Suutõve vastu tarvitatakse sees- ja välispidiselt mineraalhappeid, nimelt sool- ja väävelhapet; ometi pole meile selle arstimisviisi tagajärgede üle veel midagi ligemat kuulda olnud. Räpina kihelkonnas on hobuste juures muhutõbi lahti puhkenud ja seal oli 5. skp. saadud teadete järgi Räpina mõisa alal juba 9 hobust lõppenud. Kus nagu Liivimaal maamehe kogu varandus põhjeneb tema koduloomadel, seal on loomakatkud kõige koledamaks maaõnnetuseks, kuna tervest reast aastatest kõige paremate välistingimuste juures vaevalt küllalt on, et sünnitatud kahju jälle heaks teha.

Meie heinasaagiga on asi väga halb, veel kurvem on lugu ristikheinaga, mis mõnel põllul nii vilets on, et vaevalt ⅓ endisest saagist annab.

Vihm, mis viimase nädala jooksul meid sagedasti värskendab, ei saa põua tagajärgi enam parandada, aga valitsevaid taude suudab ta ehk peatada.

—w—

Inland, 17. VIII 1838, nr. 33, vrg. 524 jj.

Võrumaalt, 6. augustil.

Selle suve ilmastik langeb äärmustesse. 1. juulil alanud vihm kestab väheste vaheaegadega ikka edasi ja

*) Otepää kihelkonnas pole mõne mõisa alal 8 nädalal ühtki tilka vihma sadanud, mistõttu isegi rohi enamasti kõrbenud on.

raskendab väga heina- ning viljakoristust. Külma kevade ja hilisema põua tõttu vilets heinasaak halveneb püsiva vihma läbi veel enam, kuna osa heina ära mädaneb, jõgede ääres ja madalikel aga terved kaared vee läbi ära uhetakse. Kui vihm varsti ei lõpe, siis tekib oht, et rukis väljal ära idaneb. — Suvivili, kus see veel päris kõrbenud polnud, on vihmaga tugevasti kosunud, nii et järelkasv peaaegu ⅔ tervikust välja teeb. Kartulipealsed on igal pool lopsakad, lina sellevastu mitmel pool lühike ja hõre.

Juba eelmises artiklis mainitud muhutõvele Räpinas on soolhappe tarvitamine hästi mõjunud. Neljateistkümnest selle happega ravitud hobusest lõppesid ainult kaks, ja nendegi puhul polnud kindel, kas nad surid taudi või liigse pingutuse tõttu enne seda. — Toolamaal, kus sedasama vahendit hakati tarvitama taudi alguses, pole ükski hobune surnud. Kupulaskmist ei tarvitatud selle ravi juures kuskil. Muhu kohal avati nahk ristlõikega ja hõõruti haavasse hispaania kärbse pulbrit ja tärpentiini. Kus haigus mitte väga raskelt ei esinenud, seal anti soolhapet 3 kuni 4 korda päevas ühe kvendi[1] võrra, ühes vajaliku hulga veega lahjendatud; see menetlus oli küllaldane, et 24—48 tunni jooksul haigust kõrvaldada. — Kaht hobust raviti Eestimaalt soovitatud vaseroostega (Grünspann) ja — mõlemad kärvasid. — — —

—*w*—

Inland, 21. IX 1838, nr. 38, vrg. 619.

Võrumaalt, 10. sept.

Sügiskuu on meile viimastel päevadel toredad ilmad toonud, nimelt viimasel nädalal, kus mõned äikesehood (ilma et temperatuur oleks alanenud), ühes soojade vihmadega hilise rukkisaagi kiiresti küpseks tegid. Täherikkad ööd on soojad ja pehmed; meie kliimas nii haruldane soodus nähtus! — Viimaks siis on ka vaesele maamehele võimalikuks saanud oma suvel tegemata jäänud heinamaad ära koristada ja need, kel praegu veel heina teha, on õnnelikumad kui need, kes teda juba teinud on. - - -

[1] [kvent — 1/10 loodi = 12,797 g]

Inland, 5. X 1838, nr. 40, vrg. 650.

Võrumaalt, 27. septembril.

Kauakestnud suveilmad, mille ajal suur osa maarahvast oma hilinenud töid järele püüdis teha, on pärast kriitilisi ööküimi (16.—18. skp.) aset pidanud andma oma niiskelt külmale sügisesele õele, mis ikka veel kestvale heinateole ja suvivilja lõikusele vähe kaasa aitab. 18. skp. vara hommikul oli elavhõbe termomeetris 4 kraadi allpool külmetuspunkti. Veel allesolev suvivili, välja arvatud mõned jaanipäeva ajal külvatud talupõllud, oli juba külmakindel ega saanud enam kannatada. Kui viivitajad peremehed, kelle põllud septembri keskel veel külmakartlikud on, soovivad küpset vilja saada, siis peaks kas meie kliimas maksev loodusseadus muudetud saama või imede riik siin kaasa aitama. — Nii näit. juuriti veel möödunud nädalal maad tänavuseks rukkikülviks! Tõenäoliselt peab tera siin lume all idanema ja alles järgmisel kevadel tärkama! — Hiljuti on püütud kaitsta talupoegade hoolduse alla panemise vajadust: hea küll, mu härrad! heitke ainult üks pilk oma hoolealuste põllumajandusele, seal leiate laia tööpõllu oma õnnistusrikkaks tegevuseks.

Suvivilja on alles vähe pekstud, sellepärast ei saa veel midagi kindlat öelda tera-väljaandmisest.

—w—

Inland, 26. X 1838, nr. 43, vrg. 697 jj.

Võrumaalt, 14. oktoobril.

Mineva kuu lõpul lõpetas viimasel maapäeval rahvakoolide visiteerijaks valitud hr. parun v. Bruiningk meie maakonnas oma inspektsioonireisi. Protokolli võetud ülevaade praegusest koolide olukorrast pidavat lähemal korralisel maapäeval kogu rüütelkonnale esitatama ja seal selle ala parandamise abinõude üle ühiselt nõu peetama. Selle küsimuse tõsine hindamine tohiks maa pärisrahva vaimse elu öö üle laotama uut koiduvalgust, kui, nagu on loota, selle eest hoolitsetakse, et see, mis taotletud, ka tõesti täide viiakse. — Väliste andmete järgi oleksime õigustatud meie rahva senistelt koolidelt ootama suuri asju, aga tegeliku elu ligem vaatlus ei lase säärast mõju kuskil märgata. Hoolimata iga aas-

taga tõusvast lugedaoskajate arvust püsib kultuuritase ikka madalas, ja vana mugav harjumus paneb oma iganenud nõuded veel igal pool maksma. — Kooliolude tõeline parandus eeldab seminaride asutamist, kus tulevased koolmeistrid niikaugele võiksid saada välja arendatud, et nad oma õpilastele peale lugemise, kirjutamise ja rehkendamise ka mõtlemist õpiksid sisse kasvatama ja et pimedate teejuhiamet lõpeks. — Nagu kuulda, kavatseb meie heasoovlik valitsus oma tuntud liberaalsuses ka siin eraisikuile järeletegemiseks väärika eeskuju anda ja lähemal ajal Liivimaal rahvakooli-õpetajate seminari asutada.

Suvivili tasub end väga keskpäraselt, oder annab umbes neli seemet. Vilja kasvamise ajal võis sellest enam oodata.

—*w*—

Inland, 9. IX 1838, nr. 45, vrg. 729.

Võrumaalt, 30. oktoobril.

Niikaua püsivate sügisilmade tõttu sunnitakse jälle vaikima mõnigi majanduslik mure, mis vahepealse külma ja lühikese lume ajal mõnegi juures väga elavaks muutus. Talupojad ajavad oma karjasid veel iga päev välja ja lasevad neil oma niitmata jäänud heinamaid «ära teha», selle soodustuse tõttu loodavad nad oma loomi, hoolimata söödavähesusest, ületalve võivat pidada. Külmaga maasse jäänud kartulid on kõik üles võetud, nende pealmised küljed on küll kannatanud ja alalhoidmiseks kõlbmatuks muutunud; kuid nad sobivad veel üsna hästi toiduks ja loomasöödaks.

Maamehele nii ülikasulik kartulikasvatus hakkab ikka enam levima, sest mõnedes valdades näeme selle headtegeva mugultaime istandust juba ahtaist aiapiiridest välja ulatuvat ja ühe osa põldudest täitvat. See viljelus suureneks veelgi iga aastaga, kui otstarbekohaste korraldustega selle eest hoolitsetaks, et kevadel ei puuduks vajalik hulk kartuliseemet! — Siinne maapind on enamasti kartulikasvatuseks väga kohane ja võiks kõrgema kultuuritaseme juures suurepäraseid lõikusi anda; aga sõnnikut on talupoegadel veel üldiselt väga vähe ja isegi mõnes mõisas valmistatakse seda nii kokkuhoidli-

kult, nagu kardetaks tema rohkendamisega põldudele kahju teha! See agronoomiline lapsikus ei tahaks nagu käesoleva aastasaja teiste nähtustega mitte hästi kokku sobida.

Suuvähk ja sõrataud ei taha ikka veel lakata; terved karjad on uuesti haigeks jäänud ja kardetakse, et nendel hiljahaigestunud loomadel järelhaigusena kopsutõbi võib tekkida.

—*w*—

Inland, 23. XI 1838, nr. 47, vrg. 764 jj.

Võrust, 14. novembril.

Paljude etteheidete hulgas, mis siinsete sõnumikkude algusest peale nende tendentsi vastu on avalikuks tulnud, käib üks eriti statistiliste teadete puudumise kohta. Selle õiglase soovi rahuldamiseks järgneb siin Võrust lühike ajaloolis-statistiline ülevaade, mis, nagu kõik säärased artiklid, võib esitada oma õigustatud pretensioone — igavuse tekitamiseks.

Koha vanemast ja keskmisest ajaloost ei või me, nagu ka teised Liivimaa kronograafid, teatada midagi rahuldavat, kuna selle esiajaloo algus ise uude aega langeb ja teine pool tema kuulsusrikkast esimesest aastasajast vaevalt praegu kätte on jõudnud. Alles tulevad põlved saavad kord Võru vanaklassikalisele maapõuele oma antikvaarseid uurimusi pühendada ja nüüdse aja jäänuste ääres oma uurivat teravmeelsust rakendada. Siis teeb kahtlemata keegi kindlaks ka siinse kirjasaatja *tusculumi* asendi ning ehitusviisi ja jäädvustab võibolla selle õnnestunud terasgravüüris oma lapse-lapselastele. — Selleks juhuks, et mõni eksemplar käesolevast perioodilisest nädalalehest ettenähtamatu õnne läbi kuni nii hilise järelajani kesta võiks, olgu siin tulevaste muinsuseuurijate jaoks üks tähtis fakt kirja pandud. Täisehitatud linnaosas seisab siin ahervare, mille õitsepäev ulatub tagasi esiaega (s. o. millal Võru linna veel ei olnud), kus see hoone, oma esialgset ülesannet täites, oli mõnede kodustatud neljajalgsete liikide asukoht. Esimese linnaperioodi ajal olid mõned asunikuperekonnad (kui nende endi majasid alles ehitati ja kui viisakus

võõraste vastu nii otsustavalt arenes) selle mahajäetud «lossi» ajutiselt oma ühiseks elukohaks valinud. Kui aga aja jooksul ja suureneva elanike hulga ning kasvava jõukuse juures ärkasid kultuur ja kunstimeel, tuli käesoleva sajandi alguses rändav näitlejate trupp, et Roosisaarel*) oma igapäevast leiba teenida, ja kuna parajasti mingit sobivamat lokaali dramaatilise kunsti esitamiseks ei olnud, siis pühitseti mahajäetud müüride vahel tempel muusade jaoks! — Kui siis (kuna säärased lavamaailma rändtrupid palju ei hooli kohalikele vajadustele s o b i v a t e tükkide valikust) tookord Mozarti «Võluflöödi» katkeid etendati, pidi kuulus bassiaaria «Siin neis pühis kodades . . .» jne. kõlama küll südanthaaravalt! Filosoofiliselt seisukohalt lasevad niisiis suurejoonelised ideed end siduda selle — lossi ajalooga, mis loomuliku tooruse madalamailt astmeilt läbi järkjärguliste üleminekuastmete lühikese ajaga oli tõusnud kõige kõrgema tsivilisatsioonini.

Suure keisrinna Katariina II käsk kutsus ka Võru linna a. 1783 elusse — mitte millestki. V õ r u m õ i s a (osa endisest Kirumpää lossist, mille halastamatult hävitatud varemed ühel Voo jõe äärsel kingul praegu vaevalt nähtavale kerkivad) osteti kõrgelt kroonult ära ja üks Tamula järve äärne osa sellest määrati uue linna asutamiseks. Selle loomistöö kõige lähemaks põhjustajaks oli liiga suure Tartu maakonna jagamise vajadus; seepärast sai vastloodu kaasa kõik iseseisvad kreisiasutused, kuid nad jäid siia ainult kuni ühe hilisema korralduseni, mille järgi rentei, kreisi- ja maakohus Tartu kreisi omadega ühendati ja jälle tagasi Tartu viidi; siia maha jäi Liivimaa kreisilinnade kohaselt korraldatud magistraat linna asjade ajamiseks ja ainult eraldatud sillakohus kui kreisi politseivalitsus.

Ettekirjutatud plaani järgi reeglipäraselt ehitatud linnas jooksevad kaks pikka tänavat ühes ühe lühikesega loodest kagusse, mida omakorda lõikavad neli tänavat ja kaseallee, kirdest edelasse viies ja vastu järve lõppedes. Seeläbi jaguneb linn mitmeks ruuduks, mida täida-

*) Roosisaar — poolsaar, mis Tamula järve Vagula järvest eraldab.

vad osalt majad, osalt aiad. Avara, kuid sillutiseta tururuudu põhjapoolses nurgas seisab luteri kirik, niisamuti kohe tema idapoolse nurga juures kreeka-õigeusu kirik; mõlemad templid on meeldivas stiilis massiivselt ehitatud, viimane raudplekiga kaetud. Tulekoldega varustatud majade arv on umbes 140, nende hulgas ainult 8 kivist*); kõik teised on ehitatud puust ja kaetud tellistega. Reisijale, kes kohe alguses meie linna kõige meeldivamat külge tundma tahaksid õppida, soovitame tulla kas Rõuge või Haanja poolt ja kui võimalik, saabuda õhtu eel, kus Võru panoraam esineb oma kõige soodsamas valgustuses. — Mõne aasta eest litografeeritult maailma rännanud «Võru vaade», Kirumpää lossimäelt nähtud, kuulub linnakese nõrkade ja varjukülgede hulka. — Ära sõites võivad võõrad ükskõik millise tee valida ja mõnelegi selguvad kohakese ilud alles siis lahkumisel, nagu humorist Heinele Göttingeni omad. Kunstniku eeskujul, kes oma kujudest esialgu joonistab ainult nende anatoomilise kondikava, oleme ka meie eelolnus visandanud ainult oma maalingu põhijooned, mille üksikud osad võimaluse korral ligema koloriidi peaksid saama, kuna kõik need, mil loomulik võlu puudub, poliitika loori alla peitu jäävad.

Inland, 7. XII 1838, nr. 49, vrg. 796.

Võrumaalt, 21. novembril.

——— Härra krahv von Mannteuffeli väga hinnatava rahvaraamatu «Aiavite peergo valgusel» väheseid meieni jõudnud eksemplare, kuigi need on Tallinna murdes, loetakse siinsete eestlaste enamvalgustatud osa poolt tormilise heakskiiduga. — Valgustusmeelse, heasoovliku ja rahva tegeliku elu kõiki olukordi täpselt tundva mehe poolt loodud raamatuke väärib mitte ainult seda temale osakssaanud üldist heakskiitu, vaid asub eesti seniste rahvaraamatute hulgas vaieldamatult esimesele kohale. Meie ei saa ainult tegemata jätta märkust, et raamatu levitajad Tartus

*) Üks kivihoone, kreiskooli maja, on endine Võru mõisa härrastemaja.

omale e b a õ i g l a s t kasu lubavad, kui nad eksemplari eest, mis Tallinnas 35 kop. maksab, siin 60 kop. maksta lasevad!

—w—

Inland, 9. XI 1838, nr. 45, vrg. 736.

S e l g i t u s e k s.

«Provinzialblatt'i» kirjanduslik lisa nr. 39 ja 40 on natuke enneaegselt lasknud end ahvatleda väljakuulutatud Ludwig von Maydelli teose «Viiskümmend pilti Venemaa saksa Läänemere-maakondade ajaloost ühes selgitava tekstiga» kohta tegema märkusi, mis ilma lähema selgituseta ühe osa publiku juures kergesti võiksid eelarvamusi äratada, umbusaldust tekitada ja mõndki isamaa ajaloo sõpra osavõtmisest ära hirmutada. Kes ka ainult pinnaliselt Baltimaade vanade kroonikatega tutvunud on, sellele ei näi «v i i e k ü m n e tähtsa momendi leidmine neist mitte liiga julge ettevõte», veel vähem kahtleb see, et nende «karakteristlik tähtsus kunstile küllalt kujutusainet ei võiks pakkuda». — Läbi mitme aastasaja metsikult voogav meri esitab siin oma lainete mängu kõige mitmekesisemate varjunditega, laseb ammutavast sügavikust esile kerkida alatasa uusi iseloome ja nähtusi, kes kord tuulepööriseid kujundavad ja orkaane sünnitavad, kord jälle nagu elektrilised õhunähtused suure veepeegli särama panevad, kuni nad igavese vaheldustantsu kohaselt uutele nähtustele aset annavad ja jäljetult udusse kaovad. Kuidas ei peaks säärase suurejoonelise näitemängu vaatlusel kunstniku loov fantaasia mitte leidma tervet hulka aineid piltlikuks kujutuseks? — Kui, nagu arvustaja õieti ütleb, «tõeline talent omapäraseid teid leiab, et tähelepandavat luua», siis tohime kunstniku juures, nagu hr. v. Maydell, kes juba on end näidanud andeka ja mõtterikka joonistajana, kindlasti oletada ülesande rahuldavat lahendust. — Ettetoodud näide härra F e r i g o'st Pariisis, kes ulatuslikust prantsuse ajaloost ainult 24 momenti [piltlikuks kujutuseks] leidis ja ka neid ainult keskpäraselt võis teostada, ei suuda meie juhtumil tõestada m i d a g i, välja arvatud Ferigo võimetus sündmusi esile tõsta ja elavalt kujutada. «Mineviku ajad on meile

seitsme pitseriga raamat.» Mitte igaühele pole antud selle lukustatud saladustesse tungida ja seda, mis seal elab, niisama elavalt ka edasi anda.

Mis puutub kolmesse toodud proovilehesse, mida muidugi peab nägema, enne kui otsustada, siis on nende teostus tabavalt õnnestunud. Siinkirjutaja oleks oma veendumusele vastavalt esile tõstnud eriti esimese pildi, kuna seal eestlase rahvuslik tüüp end väljendab oma karakteristlikus iseseisvuses ja täielikus kokkukõlas oma ümbrusega. Andku auväärt kunstnik sääraseid stseene (nagu näit. Beverina piiramine, Liigopüha pidu jne.) rohkem ja lisagu paar tükki juurde ka rahva müütilistest pärimustest!

Ja leidku niisiis see ilus isamaaline ettevõte kõikjal vastukaja ning toetust! Äratagu ta äsjatekkinud tungi ajaloolise uurimuse poole veelgi üldisemalt ja ergutagu kasvavat noorsugu isamaa ajaloo õppimisele veelgi elavamalt!

F. R. K.

1839

Inland, 25. I 1839, nr. 4, vrg. 48—53.

Artiklist «Maria-kassa Venemaa arstide leskede ja vaeslaste heaks».

Meie aja auväärsete ettevõtete hulka tuleb õiglaselt arvata ka 14. oktoobril 1835 St. Peterburgi arstide poolt asutatud ja 20. nov. 1836 Tema Keiserliku Majesteedi poolt kinnitatud «Arstide Leskede ja Vaeslaste Maria-kassat», mis oma kolmeaastase olemasolu ajal kõigi heatahtlike inimeste poolt peaaegu üksmeelset kiitust on leidnud. Nii rõõmustav kui see asi osalt ongi, peab teiselt poolt panema võõrastama leigus sellele kõige lähemal seisva publiku, nimelt arstide eneste juures, kelle suurem hulk seda isegi mitte põgusa tähelepanu, veel vähem tõsisema järelekaalumise vääriliseks pole pidanud. Kuna me siin viimase aastakoosoleku tagajärjed

teatavaks teeme, paneme ühtlasi selle tähtsa asja Baltimaade härradele arstidele kõige tõsisemalt veelkordseks järelekaalumiseks südamele.

[Edasi tuuakse üksikasjalisi andmeid «Inlandi» ja vene ajalehe «Severnaja Ptšela» nr. 271 järgi, millest järgneb, et 14. okt. 1838 Maria-kassal oli liikmeid 68 ja kapitali 43 816 rbl. 89 kop.]

Maria-kassa liikmete vähene arv ei vasta mingil määral Vene riigis asuvate arstide üldarvule, niisama vähe võib ütelda, et Aesculapiuse jüngrite suurem osa läbi võib saada ka ilma säärase toetusasutuseta. Kui esialgu Baltimaid suure Vene riigi mõõdupuuks tarvitada, siis võib peaaegu täpselt välja rehkendada, et abielus olevate arstide enamikul rohkem aastast sissetulekut pole, kui kõige hädalisemate väljaminekute katmiseks vaja läheb, ülejätmise peale võivad nad kõige vähem mõelda. Niisugustele kui ka päris kehvadele pakub Maria-kassa kõigepealt tuge; ka ema Fortuna võõraslapsed peaksid selles asutuses heategu nägema. Kui õnnelik perekonnaisa oma põues ühtki suuremat soovi ei või kanda kui pikka eluiga, siis ei tohi ta kergemeelselt ette arvestamata jätta ka ootamatu muutuse võimalust, mis saatuse poolt määratuna võiks tema olemasolu piirikivi ka keskpäeva joonele asetada ja tema õie ära puhuda enne vilja kujunemist. Ta peaks pigem armastava hoolitsemisega oma asju nõnda korraldama, et isegi mitte ettenähtud saatuselöögi puhul tema omastelt kõik abi röövitud ei oleks. Arstide seisus peaks sääraseid ettevaatusabinõusid kõige vähem tähele panemata jätma, kuna — kõnelemata suuremast hulgast kahjulikest mõjudest, mis tervisekaitsjate elu igalt poolt vaenulikult varitsevad — kurbade faktidega igalt poolt tõestatud võib saada, et suhteliselt mitte kuskil mujal nii palju surmajuhtumeid õitsvas meheeas ette ei tule kui arstide hulgas. —

Kui me selle kibeda tõega oleme tutvunud, siis on vaja ainult üks samm edasi astuda, et tuttavaks saada ka arstide orvuks jäänud perekondade praeguse olukorraga, kellest $^{9}/_{10}$ järjekindlalt kõige armetumas viletsuses elavad.

Kas tohib mõni abikaasa ja isa end säärase vaatluse eest kõrvale pöörata ja seda hädapõlve pehmendavaid abinõusid tähele panemata jätta? — Loidust ja mõttetut

laiskust iseloomustav lohutussalmike: küll juba jumal aitab! kõlaks haritud seisuse juures, kes oma kõige pühama kohustuse on hooletusse jätnud, otse irvitusena, ja suudaks ütleja enda süüd vaevalt mantlina kinni katta.

Riigiteenistuses töötavate arstide omaste eest hoolitsetakse sel teel, et pärast kõige kõrgemalt poolt kinnitatud korraldusega kindlaks määratud teenistusaastate arvu möödumist leskedele kuni nende surmani iga-aastast pensioni makstakse ja alaealistele lastele vajalikud haridusallikad kroonu asutustes avatakse, kuid meie eraarstidega, kes mingit kapitali koguda ei võinud, oli lugu kuni praeguseni väga vilets. Maria-kassa asutamisest saadik on asi teiseks saanud, kuna sellest osavõtjatele on kindlustatud küll väike, aga kindel toetus. See kindel sissetulek võib orvuks jäänud, ilma igasuguse varanduseta perekonnale saada ohtraks õnnistuse-allikaks, sest vaesusele, kes oma vajadusi piirata oskab, pakutakse ka väikeste andidega suurt kergendust.

Et aga nüüd asutajate poolt taotletud õilis eesmärk kätte saadaks ja Maria-kassa kõigi abitute arstileskede ja vaeslaste tulusaks ühisvaraks muutuks, selleks on teiselt poolt igaühe püha kohus selle heategeva organisatsiooniga liituda, et heale asjale kiiremat edu võimaldada. Oleks täiesti kilpkodanlik vaade veel tänapäevalgi targutada: «Mis on meie eelkäijad meie heaks teinud? Miks peaksime meie end oma järeltulijatele ohverdama?» — Kas meil pole põhjust küllalt peale jumala ka heatahtlikku, isalikku valitsust tänada, et meile võimalikuks on saanud väikeste sissemaksetega tulevasele hooldusasutusele alus panna? Kas ei tohi me egoistlikust seisukohast kõrgemale tõustes uhked olla sellele, et oleme hoolitsenud enam tulevate põlvkondade kui oma kõige lähemate omaste eest? Kas ei või tuleviku arstid suurema rõõmu ja jagamatu tähelepanuga end pühendada oma uurimistööle kannatava inimsoo heaks, kui nad suuremast majanduslikust murest vabad on?

Ühe rahva ja ühe aastasaja tõeline suurus peab end avaldama mitte niipalju tegudes oleviku kui just tegudes tuleviku heaks. Meie isikliku elu kitsalt piiratud ruum, see ritsikahüpe lõpmatuses, sarnaneb vaevalt veemullile,

kui ta mitte tegudega, mille viljad üle haua ulatavad, oma jälgi järelmaailmale ei märgi. — Seesuguse suure eesmärgi saavutamiseks on palju vahendeid ja teid; mida üksik ei jaksa, see läheb tervikul hästi korda! Seepärast liitugem rõõmsasti tervikuga, saagem ainult ühe osagi aatomiks, kuni püsiv lõppeesmärk on saavutatud. Ainult vähestele suure-andelistele meestele naeratab jumalate heatahtlus, et nad oma energilise vaimu produktiivsusega endale ise püsiva ausamba ehitasid ja oma nime järelmaailmale pärandasid. Säärane nimekuulsus läheb heategijale ajaloo annaalides küll kaotsi, aga tema tegu ise kantakse suurde igaviku raamatusse. Tulevad sugupõlved, õilsa külvi lõikust nautides, õnnistavad nimetut heategijat, ja leskede ning vaeslaste tänulikud pisarad langevad nagu kuldse maikuu kaste alla inimesesõbra põrmukünkale, andes tema kadumatule idukesele kiiremat kasvujõudu igaviku jaoks.

V[õru], 11. detsembril 1838.

* — *d*

Inland, 4. II 1839, nr. 5, vrg. 75.

Võrust, 21. jaanuaril 1839.

«Inlandi» lugejaile, kes päevauudiste järgi janunevad, on siinsete sõnumikkude ärajäämisega nähtav lünk tekkinud, kuigi Võru kui ka teiste Liivimaa linnade statistika ametlikest allikaist rikastust leidis.*) Eelmainitud statistika kohta ainult üks märkus. Aastal 1836 veel märgitud avalikku kaevu pole Võrus enam olemas, vaid see näib ühe halva sissekukkumise pärast kinni olevat aetud. Tõesti julm samm, kui meeles pidada, et inimesed iga päev tosinaid halbu «pähekukkunud» ideid karistamata võivad teoks teha.[1]

Muidu seisame — jõulud on seda näidanud — koduste rõõmude poolest mõnedki astmed kõrgemal kui Pariis, kelle jõulude tühjus «Allgemeine Zeitungi» igale lugejale selgesti näha on. Kolmandal jõulupühal segas küll ka meil puhast pühaderõõmu häiriv ebakõla, kuna väi-

*) Vt. selle ajakirja nr. 1, 2 ja 3. [Eelmainitud numbreis on statistilisi teateid Liivimaa linnadest, ehitustest, elanikest jm.]

[1] [Saksa keeles sõnamäng: einfallen = 1) sisse langema, 2) pähe tulema.]

kesel lastemaailmal suurt maailma avalikus maskeraadis järele lasti parodeerida. Miks tahetakse sääraste naljadega enneaegselt hävitada seda ilusat, lühikest unenägu, kus olemine ja näimine veel vennalikult koos käivad? Kasvav laps jõuab veel aegsasti küllalt kõigi nende elu tühjade mänglusteni, aga hilisem inimene ei pääse iial enam tagasi sellesse puhtlapselikku rõõmu, mille tumestamatul mälestusel üksi on jäädav väärtus. — Aastavahetus võeti siin ühe osa elanike poolt tantsides vastu ja uue aasta esimest päeva alustati makstud või maksmata õnnesoovidega.

Siinse kreisi mitmest nurgast tulevad teated valitsevaist leetreist, mis — nagu kergesti võib arvata — praegusel külmal aastaajal kehva maarahva laste hulgast mitte ilma surmajuhtumisteta ei või mööduda.

15.

Inland, 8. II 1839, nr. 6, vrg. 91.

Võrumaalt, 25. jaanuaril.

Hoolimata kauakestnud sügiseilmadest, mille jooksul meie maarahvas isegi kuni viimaste päevadeni oma karjatamisõigust püüdis kasutada, on mõnelt poolt juba kuulda kaebusi söödapuuduse üle; nimelt näikse Räpina kihelkond selle häda all kannatavat, kuna pika vihmaperioodi jooksul tekkinud Voo jõe üleujutus suurema osa heinamaadest kuni sügiseni vee all hoidis ja seega sealt heinategemisele mõeldagi ei saanud.

Ikka enam laialilagunev leetritaud tähistab oma teed kurbade jälgedega, mille põhjuseks on osalt parandamatult ebasoodsad kohalikud olud, osalt aga teadmisteta maarahva väärad teguviisid. Peale mitmete rinna- ja silmahaiguste tuli neil päevil ette kaks juhtu, kus leetrite tagajärjel täielikult pimedaks jäädi! — Niisuguste hirmsate järelhaiguste puhul on ilmselt kõige enam süüdi tõmbetuulele ja ühtlasi ka pimestavale lumevalgusele kättesaadavad suitsutared, aga üks osa süüd langeb ka pahale harjumusele, et haigeid teatud loomulike tarvete puhul sel külmal aastaajal toast välja käia lastakse, misjuures nahalööve mitte harva silmapilkselt tagasi tuleb ja õnneliku tervenemise asemel surm võib järgneda. Kõigi koduste vahendite hulgas on

tagasipöörduvate leetrite vastu kõige mõjukamaks osutunud läätsekeedu vesi, mispärast me seda lihtsat abinõu maarahva heaks kõige tungivamalt soovitame. Seda läätsevett võib tarvitada ka leetrite hilineva või mittetäieliku ülestulemise puhul.

—w—

Inland, 15. II 1839, nr. 7, vrg. 106.

Võrust, 4. veebruaril.

Kuus nädalat järjekindlalt kestnud talv näib heaks arvavat mingis lõbusas intermetsos aprilli veidraid tujusid järele ahvida; ta pakub 30. jaanuarist peale nii kirjut segu vihmast, lumest, härmast ja lobjakast, et sellest ilmast, nagu paljudest inimestestki, midagi aru ei saa. Võib-olla on see ilmastik mingi «võlulõpp», mis tingitud ühe Riia mustkunstniku, nimega Werner, poolt, kes eelmise kuu lõpul siinses «pürjerite Musses» «bryljandse» valgustuse juures paar «nõidusõhtut» andis. Äh, seda edenevat vaimuvalgustust, mis nüüd juba end ka üle väikeste linnade laotab ja ümberhulkuvate nõidade ja maagide igapäevast leiba iga aastaga ikka kehvemaks teeb! Asi läheb viimaks veel nõnda kaugele, et need vaesed inimesed töötama peavad, kui nad ei taha ära nälgida. — — —

15.

Inland, 22. II 1839, nr. 8, vrg. 122.

Võrumaalt, 12. veebruaril.

Peale mitmes kohas möllavate leetrite on nüüd Rõuge kihelkonnas kuskil ka rõuged lahti puhkenud ja olevat juba mõned lapsed sellesse surnud. Selle, iga aastaga ikka sagedamini esineva rõugetõve põhjuseks võiks küll olla kaitserõugete asja vabrikutaoline toimetamine, kus igal aastal suur osa vaktsineerimisi hiljem kontrollimata jääb. Nagu teada, ei tule kaitserõuged mitte alati kohe üles ja mitmel puhul on kunstlikult sünnitatud rõuged mitteehtsad, mis siis ka hilisema haigestumise vastu mingit kaitset ei või pakkuda. Maarahvas, kes on harjunud rõugepanemist mõisaorjuse osaks

pidama, arvab, et kogu asi on valmis, kui ainult lapse käenahale mõned lõiked sisse on kriimustatud.

—*w*—

Inland, 1. III 1839, nr. 9, vrg. 139.

Võrust, 20. veebruaril.

Muusikaliste kingituste poolest võib meie praegust talve õnnistatuks nimetada, kuigi meil härrasid Vieuxtemps, Servais, Stein, Thalberg, või kuidas ka teised sarnase suurusega tähed muusika horisondil võivad olla nimetatud, mitte pole võimalust olnud imetleda oma plaksuvate peopesadega (nende eksimatute kunstimeele ja -tunde mõõtjatega!). — Kes aga — nagu mesilased — igast lihtsast aasaõiest mett on õppinud imema, sellele pakuti ka siin palju naudingut. «Virtuoos» Hierling võimaldas oma klaaskuljuste harmoonika «veerandtoonide» demonstratsiooniga enam koomilist kui kunstilist naudingut; leidis aga eest täis maja. Seevastu leidsid vennad Jagemannid, kes tuntud oma puhkeinstrumentide õrna käsitlemisega, 10. skp. eest väga vähe publikut. Eile jõudis siia seltskond tiroollasi, kes meid oma vokaal- ja instrumentaalettekannetega tahab rõõmustada.

Üleeile õhtul põles Põlgaste mõisas (13 versta siit eemal) maha mõisaait ühes suure hulga viljaga; kahju olevat üle 2000 rbl. hõb.; tulekahju algus on teadmata.

15.

Inland, 15. III 1839, nr. 11, vrg. 169.

Võrust, 4. märtsil.

Selleaastasel aastalaadal [22. veebruarist kuni 2. märtsini] nägime erakordset elavust, kuna suurepärase talvetee tõttu võõraste kauplejate — ja ehk ka ostjate — võistlus suurem oli kui harilikult. Võõraste poolt ülesseatud turuputkade hulgas oli 6 manufaktuur-, 1 koloniaal- ja 1 galanteriikaupadega, edasi 2 treialit, 2 kingseppa ja üks kindategija. Peale nende oli veel rändavaid kristlasi ja juute igasugu pudukaubaga. Suur kaupade väljavalik ja ühtlasi nende odav hind pani mõnegi kahetsema, et ta enneaegselt oma aastatagavarad Tartu

laadalt oli sisse ostnud. — Kes end päev läbi ärimöllus oli väsitanud, leidis õhtul puhkust ja naudingut mitmel puhul korraldatud «muusikalistel piduõhtutel», kusjuures perekond Kudler Priessnitzist, Böömimaalt palju külastajaid leidis ja tormilist heakskiitu lõikas. Selle hea mulje suurema osa eest on seltskond tänu võlgu oma armastusväärsele viiulimängijale, prl. Reiterile, kes emakese looduse poolt «lahtise soovituskirjaga kogu maailmale» varustatult, oma loomuliku, vähenõudliku ja viisika olekuga samaaegselt kõrva ja silma võlus. Asjatundjad kiitsid iseäranis mõnede partiide elegantselt läbiviidud puhast joont ja õrnust. Kui see andekas looduselaps, selle asemel, et varasest noorusest peale sunnitud olla igapäevase leiva teenimisele, mõne tubli õpetaja juurde kooli oleks pääsenud, siis oleks nende eelduste juures tubli kunstnik võinud kujuneda. Aga kahjuks leiame nii sagedasti, et saatuse küllusesarv end nullide kohal tühjendab, kuna numbrid tähele panemata jäävad.

Võru linna erikaardile pole väljavaated mitte vist enam väga kaugel, kuna me mõnel viimasel päeval üht kroonu-revisori näeme tänavate ja majade mõõtmisega ametis olevat.

15.

Inland, 24. III 1839, nr. 13, vrg. 202 jj.

Võrumaalt, 16. märtsil.

Kestev karm talv jätab vähe lootust peatsele kevadele, kuid ometi pole maamehe igatsus lumevaba maa järele mitte väiksem kui karavanil Aafrika liivakõrbes oaasi järele. Loomasööda puudus muutub iga nädalaga ikka laialdasemaks ja tungivamaks, karja edasipidamine ikka raskemaks. Oleks seepärast huvitav «tehnilise keemia alal» tõeliste inimesesõprade poolt, kes «puhta viinavaimu mittekahjulikkust inimlikule tervisele tõestatuks (?)» peavad, kuulda saada: kas «puskarivaba põletatud viin» «sagedasti raskesti-seeditavat» toitu, nagu näit. on mädanenud, läbisuitsunud katuseõled jne. ehk ka hobuste ja kariloomade juures «seedida aitab»?

Et puuduvat leiba maarahva juures kunagi min-

giks puuduseks ei tohi lugeda, siis ei tule seda praegusel silmapilgul ka mitte kuskil ette.

Loomulike rõugete esinemisest teatatakse mitmelt poolt, aga õnneks ei näi epideemia seni kuskil laiemat ulatust võtnud; ettetulnud surmajuhtumiste seas on ainult üks täiskasvanud inimene. Siin räägitakse peaaegu kindlasti, et rõugehaiguse on siia sisse toonud Pihkva kubermangu viinavedamiselt tulnud isikud. Leetreist on vähe kuulda, aga seda sagedamini esineb siinse maarahva seas nn. külmetuspalavik. — — —

—w—

Inland, 5. IV 1839, nr. 14, vrg. 219.

Võrust, 30. märtsil.

Pärast pikka kuulmist oleme siis kord jälle ka midagi näha saanud. Läbireisiv «Prantsuse Herkuleseselts Mabeuche ja Elstrack» annab sel nädalal siin suuri «kunstietendusi» enda ja meie lõbustuseks. Kõik need Herkulese tükid oma «seni veel mitte ühegi kunstniku poolt läbiviidud non plus ultraga» teenivad muidugi igasugust tunnustust ja «on (tõepoolest) vaevalt usutav ilma seda nägemata», et nii määratu suure kehajõu kulutuse juures ühe perekonna elu- ja toidutarbed nii äärmiselt viletsat rahuldamist leiavad. Oma «Proteus-Grotesk-eksertsitsiatega» tuleb selts pärast Crofti saavutusi ilmsesti liiga hilja; sellevastu teenib Herkulese virtuositeet trummil küll imetlust, kuna selle ülesergutavat mõju keegi eitada ei saa, kuigi suuremal osal kuulajaist nende o'ma trumminahk mürisevale võõrale liiga tugevasti kaasa kannatab! Aga ometi on siin iga mulje herkuleslik! —

Tänavate lõunakülgedel näikse kevad juba läbi murdvat, kuna väljaspool linna veel talv valitseb.

Sarlakid ei ole veel lõppenud. Ühes perekonnas on ühe nädalaga 2 last sarlakisse surnud.

15.

Inland, 12. IV 1839, nr. 15, vrg. 235.

Võrumaalt, 15. aprillil.

Kõigi kaebuste vastu tummaks jäänud talv hoiab seni oma iseloomust kinni raudse järjekindlusega, ei tunne

mingit halastust — ega lase isegi endale «aprilli teha». 22. märtsist (kus hommikul oli 18 kraadi külma) kuni 13. skp-ni oli ilm pehme, nii et lõõritav lõoke lõuna aegu oma lootust-kuulutavat kevadtervitust pakkus, aga endale põllul vaevalt ühtki puhkepaigakest leidis. Viimaseil päevil jälle rohkesti langenud lumele järgnes eile vara 10 kraadi külma, mis talve minekut ehk veelgi nädala võrra viivitab. Maarahva häda tõuseb varsti üle kõigi piiride. Lambad on peaaegu kõik lõppenud, nüüd on järg hobuste ja kariloomade käes. Viimaste vastu märatseb nälja liitlasena mitmes kohas ka kopsutõbi, mis ohvrite arvu kahekordistab. Üksainus pilk meie talupojahoonete *a jour*[1] kohandatud katustele ja külade ümber kogunenud sulgkuuelistele parasiitidele tõendab küllaldaselt, kuidas koduloomade *status quo'*ga[2] siin lugu on. Mõnes mõisaski pole asi mitte parem.

—*w*—

Inland, 26. IV 1839, nr. 17, vrg. 267.

Võrust, 16. aprillil.

Kus üldine häda maal mingit halastust ei tunne, sealt tulevad lohutamatud abiotsijad iga päev linna, et sõbraks saanud kaupmeeste juurest nõu ja abi paluda. Oma inimesesõbraliku meelsusega silmapaistev siinne kaupmees, raehärra G. Stein, kelle heategevust vaene maarahvas igal kevadel tunda saab, on ka nüüd jälle vahendi leidnud, mis ta vaesemaile talupoegadele kingib, jõukamaile laenab, kuna ta ühtlasi igaühele selle tubli loomatoidu aseaine lihtsat valmistamist õpetab, ja — niipalju kui ta jõud lubab — selleks vajalikku vilja kuni uue lõikuseni mõõdukal määral ette annab. — Praegu igal pool valitseva söödapuuduse tõttu peab end selle kirjutaja kohustatuks, kõnesolevat aseainet avalikkusele tutvustama. Lõigatagu õled võimalikult peeneiks heksleiks; 50 naela neid heksleid tuleb 1 vaka rukkijahu (või kui rukis liiga kallis, siis $^2/_3$ vaka rukki- ja $^1/_3$ vaka odrajahuga) ja küllaldase hulga sooja veega (kus 2 naela soola sulatatud) leivataignaks segada ja see väikesteks pätsideks vormituna ahjus hästi

[1] [päevatarvete kohaselt] [2] [siin — praeguse olukorraga]

läbi küpsetada. 10 naela niisugust kõlkaleiba arvatakse ühele taluhobusele 24 tunniks küllaldaseks toiduks, ja selle toidu hulk on suurem ühe leesika heina omast, seetõttu tuleb seda aseainet ka o d a v a k s nimetada. Et pealegi käesoleval aastal enamjagu magasiaitu viljaga hästi on varustatud, ka mõisail enam või vähem rukist on, siis ei tohiks selle abivahendi tarvitamisel kuskil suuremaid raskusi teel ees olla: on vaja ainult h e a d t a h e t.

15.

Inland, 3. V 1839, nr. 18, vrg. 282.

V õ r u m a a l t, 26. a p r i l l i l.

Kaua oodatud k e v a d püüab oma kiirete edusammudega vabandada oma erakordset hilinemist, aga sellest kiirusest hoolimata läheb alanud põllutöö väga visalt edasi, kuna veoloomad nõrgaks on jäänud ja peale kasina karjamaa vähe toitu saavad. Paar vihmahoogu on rukkipõllud haljendama pannud ja isegi niitudel näeme värsket rohtu igal pool lopsakalt tärkamas. Kui ainult mai — nagu eelmisel aastal — tagasilööke ei tooks! — Arvestades lume hulka, on tänavu vett vähe, nii et üleujutus kuskil kahju pole teinud.

Mõne päeva eest käis siin ringi kubermanguvalitsuse ajaleht, kus kõiki mõisavalitsusi üles kutsutakse sel kevadel loomatoidu puudusel lõppenud koduloomadest täpselt aru andma. Sel puhul saadi kuulda, et ühes Rõuge kihelkonnas asuvas, umbes 6 adramaa suuruses eramõisas üksi on surnud 20 hobust, 20 karielajat ja 154 lammast. Kui iga põllumees oma kaotuse, ilma kurba fakti ebasobivalt ilustamata, õieti üles annaks, siis võiks loota, et see õnnetuseaasta järgnevale ajale õnnistatud vilja võiks kanda, kui nimelt nii mitmekordselt ja sagedasti algatatud mõte l o o m a t o i d u m a g a s i a i t a d e asutamisest selle läbi teoks saaks. — Mõeldagu ainult, et selle kavatsuse hädavajalikkust täiesti selgena näha — ajale mõni aasta tagasi, kus meil veel talupoegade jaoks ka toiduvilja magasiaitu ei olnud ja kus üleüldine näljahäda ääretu oli.

—*w*—

Võrust, 3. mail.

Ajaloolis-statistiliste andmete jätk algab meie haridusasutuste ajalooga, mille rõõmustav siginemine Võru varsti Baltimaade teaduslike istanduste hulgas esikohale võiks tõsta — pärast Tartut muidugi. — Niikaugele kui kindlad teated ulatavad, arendati vaimset kultuuri siin juba kõige varasemaist aegadest peale tähelepandavate tagajärgedega: tuletame meelde — minnes vaikides üle väiksemaist — ainult kaht varemtuntut, proua von Wrangell'i ja härra pürjermeister Roth'i kasvatusasutust. Aga ka sel ajal õitsvast kreiskoolist läksid välja mõnedki tublid õpilased oma kodulinna auks. Pärast Rothi asutuse lõppu järgnev vaheaeg laskis vaimse elu siin üksvahe niisama vaikselt suikuda nagu majanduslikugi, kuni siis 1832. a. alguses Krümmeri asutuse rajamisega noor Fönix oma tiibu tõstes uuele koidule vastu lendas. A. 1834 ellu astunud madam Simon'i kooli- ja kasvatusasutus tütarlastele oli vaevalt ületanud oma alguse raskused, mille hulgas mitte viimaste hulgas polnud võitlus kodumaiste prohvetite eelarvamiste vastu, kui üleüldist leina esile kutsuv direktrissi surm (septembris 1836) ka asutusele lõpu tegi. — Praegu töötavad siin kõrge kroonu poolt ülal peetud neli haridusasutust, nimelt: üks saksa kreiskool, saksa elementaarkool poistele, eesti elementaarkool poistele ja tütarlastele ja saksa elementaarkool tütarlastele. Edasi on meil neli eraõppeasutust: härra Krümmeri õppeja kasvatusasutus poistele, demoiselle Unverdorben'i tütarlastekool, madam König'i (sündinud von Ruckteschel) õppe- ja kasvatusasutus tütarlastele ja madam Genge naiskasvatusasutus.

Usaldatavail andmeil esitatavat varsti palve veel ühe poisslaste eraalgkooli asutamisloa saamiseks kõrgemalt poolt. Seesuguse asutuste konkurentsi juures peaks võistlus ikka elustavalt mõjuma, publikule kasvab aga sellest suur paremus, et ta mitme kooli vahel vabalt valida võib.

Tuntud Krümmeri asutuses töötab peale direktori 6 õpetajat teaduste ja vanade keelte alal, 2 vene ja 2 prantsuse keele õpetajat, 2 muusika ja 1 joonistusõpetaja

ja umb. 70 õpilast. Lähemal ajal tulevat juurde veel kolmas vene keele õpetaja. Kui siin lisaks arvata veel kreiskooli õpetajad, siis peaks olema selge, et uue asutuse avamine siin kergem on kui paljudes teistes kohtades, mispärast siis ka naiskoolide arv viimasel ajal juurde on võitnud. «Mõnus supluskoht noorele rahvale ei puudu (ka siin) mitte»; küll aga puudub — «vaikne puhkenurgake, millest läbireisija noorte (nais!) -kasvatusasutuste õpilaste rõõmsaid mängusid vahetundidel võiks pealt vaadata.» Loodetavasti ei aseta see viga meie asutuse arengule suuremat takistust teele, ehk olgu siis, et küpsemad naisõpilased ise säärase võimalusteandja järele valusalt puudust tunneksid! Selleks jääb aga peale kooli lõpetust veel aega küllalt.

Ilmad käänavad otsustavalt suve poole, järve jääkate on 1. skp. täielikult kadunud.

15.

Inland, 31. V 1839, nr. 22, vrg. 346.

Võrust, 26. mail.

«Suvisted, armastusväärsed rõõmude pühad» ehitasid oma templi õierikkaile aasadele, kujundades nii ühtlasi lõhnava maipidu, kuna tänavune mai ise on tõeline «hurmade ja õnnekuu», sarnanedes pildile, mida üks XVII sajandi luuletaja maalib tabavate sõnadega:

«Kõik see kuu on nagu suudlus, mida taevas maale annab,
et see nüüd ta mõrsja ning varsti ema nime kannab.»

Esimesel suvistepühal enne lõunat pilvelooritatud taevas oli maailma toredusest pisarateni liigutatud; juba ähvardas tema moodne sentimentaalsus siitmaa laste süütuid lõbusid nurja ajada, kui äkki pilvekate kärises ja õhtupoolik päikesepaiste, surnute mälestamise ja rõõmsa jalutamisega möödus. Esmaspäeval siis algas tõeline suviste elu, kus tantsuhimuline noorus end Uue-Kasaritsa veski juures Salongis lõbustas, ja kohalik kütikompanii märkilaskmise pidu pidas (seekord kahes kohas). Pidulik järelkaja kestis osalt kuni teisipäeva õhtuni ja alles eile lasti ühe kütipeo patriootilised lõpupaugud, kuna selle ettevõtja — ise samuti laskur —

arvestamisega viltu laskis. Suvistelikku rõõmutäiust segas kahjuks mõnigi liigne peatäius alamais ja keskmistes rahvakihtides. —

Selleaastastel avalikel eksameil Krümmeri kasvatusasutuses 10. ja 11. skp. oli näha vähem külalisi kui harilikult; õpetajate ja õppijate agarus oli aga elav, nagu ikka.

Inland, 14. VII 1839, nr. 24, vrg. 378.

Võrumaalt, 3. juunil.

Seniste ilmade järgi otsustades tohib loota soodsat lõikust, kuna taimekasvu edusammud kõige julgemaidki lootusi ületavad ja lehed puudel säärast värskust ja rohkust osutavad, nagu me seda meie kliimas enam mitmel aastal pole näinud. Maarahva ütlemist mööda on nüüd suvi nagu vanasti, kus veel jüripäeval üle järvejää palke veeti, neli nädalat hiljem igal pool haljendavaid aasasid nähti ja suvekuudel rusuva kuumuse tõttu päeva ajal vaevalt suudeti vajalikke töid teha. Möödunud nädalal nähti siin ja seal juba heina tehtavat ja linna veetavat; kuigi see sündis häda sunnil, siis näitas ta teiselt poolt ometi kõige selgemini erakordset taimekasvu. Mõned jahedad päevad eelmisel ja käesoleval nädalal aitasid oluliselt kaasa röövikute vähenemisele, kuna mõned vihmapäevad mahakülvatud suvivilja arenema panid; talupõldudel külvatakse veel praegu. Rukkipõllud — väga vähesed välja arvatud — on suurepärased ja juba üle kahe nädala lükkinud. — — —

—w—

Inland, 28. VI 1839, nr. 26, vrg. 415.

Võrust, 17. juunil.

«Inlandi» 22. numbris oli sõnumik Volmarist, kus kõiki inimesesõpru üles kutsuti vaeseks jäänud maal elavate alamast seisusest sakslaste laste kasvatuseks lahkete annetustega väikest kapitali aidata kujundada. Kes ka ainult pealiskaudselt sääraste saksa perekondade viletsa olukorraga maal tuttavaks on saanud, see peab südamliku tänuga selle kava ajakohasust tunnustama ja kõige

teretulnuma juhuse leidma, et ka oma veeringut inimesearmastuse altarile ohverdada. Iseäranis tuleks loota, et ka väikesed linnad, kel endal veel toetusasutusi ei ole, niisamuti jõukamad maaelanikud Volmari inimesesõpradega liituvad. Nende ridade kirjutaja mäletab varemail juhtudel, kus meil mõnede poolt abistamisseltsi asutamist soovitati, mitmel korral kuulnud: Võrus e i o l e v a t ju vaeseid. Kui see kinnitus vastaks tõele, siis oleks meil seda enam põhjust oma abi sinna saata, kus tõeline häda valitseb. Jah, isegi kitsarinnaline vaade, mis — samariitlase lugu unustades — ei arva siin abistamisseltsi vaja olevat, kuna vähesed vaesed enamasti e e s t l a s e d olevat, võiks Volmari eesmärgiga rahule jääda. — Me loodame seepärast kindlasti mõnes järgmises selle ajakirja numbris võivat teatada, et meie armsate kaaskodanike hulgas tõeliseks inimese õnneks kaasaaitamise agarus mitte külmaks pole jäänud.

P ä e v a u u d i s t e n a vääriks mainimist, et varemini Tourniaire'iga ühendatud C a r r é kunstratsutajate seltskond läbisõidul 3. ja 4. skp. siin etendusi andis, ilma just uut ajajärku alustamata, kuna reisist väsinud hobused mingit Pegasuse iseloomu ei osutanud, kes oleks ikkest «vabastatuna, vaevalt meistri kindlat kätt tundes, tormitiivul edasi lennanud». Suuremal jaol ühisrakme loomadel näis «maine rind» üsna veripunane olevat.

Kuulutuse järgi korraldatakse p ü h a p ä e v a l õ b u s t u s e d Uue-Kasaritsa veski juures järjekindlalt iga kahe nädala tagant, kui ilm seda lubab. Esimene säärane olevat 25. skp. ja nii edasi kuni sügiseni. Korralikud külalised «õnnistatud taskutega» on väga teretulnud!

Täna algab Krümmeri asutuses suvevaheaeg, mistõttu elu mõneks nädalaks vaiksemaks jääb.

15.

Inland, 2. VIII 1839, nr. 31, vrg. 490.

V õ r u s t, 19. j u u l i l.

Kuulu järgi olevat tänavusel korralikul maapäeval Liivi rüütelkonna poolt vastu võetud ammuaegne plaan r ü ü t e l k o n n a k o o l i a s u t a m i s e k s ja see esi-

tatavat lähemal ajal kõrgemale poole kinnitamiseks. Kuna see uus haridusasutus senisele Krümmeri asutusele rajatavat ja Võrru jäävat, siis võime lähemale tulevikule rõõmsalt vastu vaadata, kus mõnigi tähendusrikas auguuride ettekuulutus, mis meie linnakest uhkeil kotkatiibadel teiste vennalike W-ga algavate linnade hulgast üles lasksid lennata, hiilgavalt tohiks täide minna.

Suure tuleviku väljavaated mööduvad aga, nagu kogemus õpetab, sagedasti mitte ilma oleviku peapööritusetа: ka meil näikse see peapööritus ja tüssamise vaim päise päeva ajal ringi kummitavat, mõnegi spekuleeriva pea segi ajavat ja plaanidele viivat, millede puhas võit vähem küsitav ei näi olevat kui piimakruus muinasjutus; et habras kaup ettevaatamatu hüppe puhul peast maha kukkuda ja puruneda võib, seda unustavad mõned täiesti. Kuna viimasel ajal majaüürid neljakordselt tõusnud olid, siis näeme nüüd poollagunenud majade eest viiekordselt kallimat hinda makstavat, kui nad uuena maksid. Kui niisuguste asjaolude juures meie linna piirides mõnd rikast kullakaevandust ei leita, siis tohiks mõnigi spekulant kindlasti enne oma pankrotini kui uus rüütelkonna kool oma õitsengule jõuda.

Raehärra S t e i n i kaupluses on s. a. maikuust alates e e s t i r a a m a t u t e ladu korraldatud, kus — nagu Tartus Myliuse juures — raamatud komisjonil on. Sääraste teoste autorid ja kirjasaatjad, kes oma tooteid sisse tahavad saata, kannavad ise saatekulud ja maksavad saadud sissetulekust 10 protsenti komisjonimaksu.

P u u v i l j a poolest on see aasta hästi õnnistatud, hoolimata lugematuist röövikuist, kes õitsemise ajal terved oksad tiheda võrguga üle tõmbasid, näeme nüüd viljapuid õnnistusekoormat vaevalt kanda suutvat.

16. skp-st peale, kus meil selle suve kõige tugevam äike oli, on näha maainimesi juba r u k k i l õ i k u s e g a ametis olevat. Ka varane oder värvib end juba kollaseks.

Püsivalt kõrge kuumuse, jaheduse ja vihma vahel kõikuv i l m a s t i k mõjub kahjulikult tervisele, mistõttu haiguse- ja surmajuhtumeid esineb palju sagedamini kui harilikult sel aastaajal. — Lühikese aja jooksul langesid kaks j o o d i k u t oma hukutava pahe ohvriks.

15.

Inland, 9. VIII 1839, nr. 32, vrg. 507.

Võrumaalt, 31. juulil.

Selleaastase rukki väljaandmisest kõlavad teated ebasoodsalt; seni on küll alles vähestes rehtedes vilja pekstud, aga sealt saadi nii vähe tulu, et terade saak kõrre hulgale kuidagi ei vastanud. — Maamehe põllutööd kuhjuvad sel aastal üksteise otsa, üks lõikus ajab teist taga; nii tuli juba eelmise nädala algusel rukkiga ühel ajal ka varane oder lõigata, kuna veel suur hulk heinamaid talupoegadel niitmata seisavad.

Muhutõve asjus on väärt märkida, et käesolevas nädalalehes juba varem*) soovitatud öösise karjatamise kui selle tõve peamise põhjustaja ärajätmine täiesti õigeks on osutunud. Maarahvas, kes nüüd juba oma isikliku kogemuse tõttu selle ärahoidmisabinõu kasus veendunud, ei jäta tulevikus seda tarbe korral kindlasti mitte tarvitamata.

Kõhutõbi on ära jäänud ja näib oma laiast levikust hoolimata mitte kurjaloomuline olnud.

—w—

Inland, 15. IX 1839, nr. 37, vrg. 586.

Võrumaalt, 26. augustil.

Juba kauemat aega kestvate vihmade kahjulik mõju annab end iga päev enam tunda, kusjuures juba kevadel pooleldi halvatud tööjõud üles ütleb ja vaevalt kõige hädalisemat korda saata suudetakse. Siin ja seal leiame mõisa- ja talupõlde peaaegu kõik veel üliküpse suvivilja all seisvat, madalamad maad osalt täiskülvamata, täiskülvatud põld osalt vee all. Kiirelt küpsenud suvivili on peeneteraline ega tõota mingit head saaki. Meie lõunapoolseil naabreil, lätlastel, olevat lõikus üldiselt veel halvem, kuna põldude harimine seal mitmel pool väga puudulikult toimus ja osalt — nagu usaldatavast allikast kuuleme — nii toimetati, et inimesed end ise adra ja äkke ette rakendasid, kuna ühtki veolooma ei olnud.

Eelmisel ööl võis esimest kerget öökülma märgata, mis vaevalt kartulipealseid puutus. Rohelist suvivilja ei ole siin meil enam leida.

*) — vt. Inland 1838, nr. 29, vrg. 451.

18. skp. kell 11 õhtul näitasid end ilusad virmalised, mis õige laialdased olid.

—w—

Inland, 15. IX 1839, nr. 37, vrg. 585.

Võrust, 5. septembril.

Vaikne üksluisus sees ja melanhoolne vihmane ilm väljas — need kujundasid eelmise kuu igava päevakroonika, mis ei andnud ainet kirjutamiseks ega lusti elamiseks. Isegi suurtel pidupäevadel, 22. ja 30., ei võidud peale vaikse kirikuteenistuse midagi ergutavat korraldada, kuna kõik head kavatsused ära uheti. Üks 30. väljakuulutatud piduõhtu piduliku ilutulestikuga Uue-Kasaritsa «Salongis» jälle otse puhuti sõna otseses mõttes ära tuule poolt; vähesed lõbuhimulised, kes tuulest ja tormist hoolimata välja minna olid söandanud, pöörasid õhtul varakult tagasi — osalt nohuga ja hambavaluga oma lühikest lõbu valusalt lunastades.

Et uute leiutuste tõttu ka katused on päevakroonikas eluõiguse omandanud, siis peab siit paigust teatama, et meie juba eelmisel suvel ühe nn. Dorni katuse ehitasime, millele sel suvel kaks teist järgnesid. Kas need katused kaua moes seisavad, selles võib kahelda, seda enam, et teine leiutus majasid õpetab katma paberiga, — s. o. meie kergele ajale palju rohkem sobiva materjaliga kui Dorni oma savimass, mis käesoleva aastasaja jaoks ilmselt juba liiga massiivne näib. Mille kõige eest ei ole me juba paberile tänu võlgu?! Varsti jõuame ehk juba nii kaugele, et ka oma maja seinu paberist valmistada! — Paberipuudust on vaevalt karta: närusid on veel maailmas küllalt ja moraalne maailm võidaks, kui need kõik paberiks muudetaks!

15.

Inland, 4. X 1839, nr. 40, vrg. 632.

Võrumaalt, 27. septembril.

Sõjaväejooksikuist koosnevast 11-mehelisest röövlisalgast, kes eelmisel aastal Pihkva kubermangus mitmeid sissemurdmisi ja isegi vägivaldseid tänavalröövimisi toime oli pannud, on mõne nädala eest seitse

meest kinni püütud ja kohtu alla antud. Senisest ülekuulamisest on selgunud, et üht ja teist röövitud asjadest ka siitpoolseile piirielanikele üle anti, kusjuures vargad kohalikke teateid kogusid ja — nagu öeldakse — isegi mõisaid ära märkisid, kelle juurde öisi külaskäike kavatseti ette võtta. Keegi eesti talupoeg, kes ohvitserimantli ja siidteki oli ostnud, on juba kinni peetud ja siinne sillakohus on kõrgema eeskirja kohaselt praegu ametis, et kogu piiriäärset ala läbi otsida, kas veel vargaid või varastatud kraami inimeste seas leida. — — —

—*w*—

Inland, 8. XI 1839, nr. 45, vrg. 715.

Võrumaalt, 31. oktoobril.

Oodatud lõikusest nähakse end olevat petetud; suvivili tasus end ainult keskmiselt, kuna kartulid palju vähem välja andsid kui mullu ja üks osa märja ilmaga kogutud saagist keldris mädanes. Laialt levinud kartulikasvatus nõuab sügisel tungivalt kõiki käsi, nii puudub sagedasti aeg kartulite vajaliku kuivatamise eest hoolitseda, jah, mõned ei jaksa isegi juba maas mädanema läinud kartuleid teiste hulgast eraldada lasta ja toovad nii hävinemise eod ise hoiuruumidesse. Lina andvat nii hulga kui ka kvaliteedi poolest halvemat saaki kui mullu.

Pikk sügis ilma külmadeta, mis isegi veel sel kuul mõned toredad päevad andis, seisab nüüd juba nädal aega talve ülikonnas, kõige enam 10 kraadi külma juures. Juba tõttab maamees õnnistusega koormatud reel üle kergelt lumega kaetud väljade lähemasse alevikku või linna, et aastalt saadud ande ära anda ja mõningaid väheseid talvevarusid sisse osta.

Esineb igaliiki katarrilisi haigusi, mis enam või vähem gripi iseloomule liginevad.

—*w*—

Inland, 16. XII 1839, nr. 49, vrg. 778 jj.

Võrumaalt, 26. novembril.

Teateid karskusliikumisest Lätimaal tungis ka eestlaste juurde, ilma siin — järeleaimamist leidmata. Suurem hulk siinsest maarahvast, kelle parem arusaa-

mine veel vaimse une raudse käe all uinub, ei otsusta selle üle mitte palju paremini kui pimedalt sündinu valguse üle; — inimesed ei suuda häist asjust mingit kujutlust saada, niisama vähe end vanade pahede magusast harjumusest välja kiskuda; välised kiusatused on tugevad, seespoolne tahtejõud väga nõrk, ja mis kõige pahem on: õige, elav äratustöö hea poole puudub. Mõned kardavad — imelik küll — oma sissetulekute vähenemist, kui talupoeg viinajoomisest loobub, ega mõtlegi, et teed jõukusele ainult k a r s k e d talupojad suudavad rajada, ja et kõigi mõisaomanike p ü s i v a d kasud võivad kasvada maarahva moraalsest parandamisest. Loobumine põletatud viinast aitab aga kindlasti selleks paranemiseks enam kaasa, kui moraalsete põhimõtete sissetagumine vemmaldega! — — —

—*w*—

Inland, 13. XII 1839, nr. 50, vrg. 793.

V õ r u m a a l t, 7. d e t s e m b r i l.

Loomulikud r õ u g e d olevat mitmel pool möllamas ja haaravat nii ilma kaitserõugeteta kui ka kaitserõugetega isikuid, kuigi viimaste juures heatahtlikumal kujul. Urvaste kihelkonnas, kus kõige enam rõugehaigeid esineb, on ka mõned surmajuhtumid ette tulnud ja üks nelja-aastane laps olevat mõlemast silmast pimedaks jäänud, kuna teda haiguse ajal ettevaatamatult leilisauna viidi. Vastseliina kihelkonnas suri rõugetesse üks rinnalaps.

—*w*—

1840

Inland, 3. IV 1840, nr. 14, vrg. 220.

V õ r u m a a l t, 21. m ä r t s i l.

Ühest kroonumõisast Venemaale saadetav p i i r i t u s e v o o r, mis peaaegu ainuüksi purjus inimeste poolt juhitud, oli mineval kuul ühte Orava mõisale kuuluvasse, Venemaa piirist mitte kaugel asuvasse kõrtsi jõudnud, kus purjus piirituseviijad ka paari juhuslikult sealolevat Orava talupoega vaatidesse sissepuuritud augukeste kaudu saadud piiritusega rikkalikult kostitasid. Kas oli nüüd piiritusenauding mõlemale külalisele vähem harju-

nud lõbu kui nende vargapoistest kostitajaile või arvasid nad vahest suurema tarvitamisega oma peremeestele rõõmu teha: ühesõnaga, mõlemad õnnetud pidid oma himukuse ohvriks langema, kuna üks neist suri kohe pärast joomist ja teine paar päeva hiljem. — Praegusel ajal, kus hääled karkusasja üle ikka veel lahku lähevad, ja mitmed selle edasilükkamist soovivad, teised seda asjaks peavad, mis ilma igasuguse inimliku vahelesegamiseta tuleb jätta, teenib eelmainitud juhtumine erilist tähelepanu. Kui kristliku armastuse tõttu inimestel nende joomahaigust ei taheta kitsendada, siis hoolitsetagu vähemalt selle eest, et viinajoomise läbi uusi mõrtsukatöid ei sünniks!

Austavat meeldetuletamist ja tänulikku tunnustamist teenivad mõne mõisaomaniku poolt karskusasja kasuks ette võetud sammud, näit. eelmisel aastal hr. krahv P. v. Mannteuffel, kes oma tuntud, aga kahjuks liiga vähe levinud rahvaraamatus «Villem Navi ello-päva d» viinale sõja kuulutas, niisama kui ka hiljuti Vastseliina lossi omanik hr. G. R. v. Liphart, kes oma kihelkonnas inimesesõbraliku korralduse tegi, et kõigis koolimajades igal pühapäeval pärast palvetundi inimestele viinajoomise kahju üle sellekohastest raamatutest ette loetaks ja seletusi antaks.

—*w*—

Inland, 1. V 1840, nr. 18, vrg. 282.

Võrumaalt, 23. aprillil.

Jälle lahti puhkenud loomulikud rõuged sunnivad ikka enam arvama, et vaktsineerimine oma kaitseva jõu on kaotanud. Selle kirjutaja nägi 20. skp. ühteistkümmend rõugehaiget (kellest kõige noorem viie aastane) ühes kahe selle tõve ohvriga, kes mitte ainult polnud vaktsineeritud, vaid võisid ette näidata ka kõige ilusamaid rõugearme oma käevarrel, aga kes sellest hoolimata kogu kehast kurjaloomuliste rõugetega olid kaetud. — Ei ole veel pooltki aastasada mööda kaitserõugete soovitamisest Jenneri poolt ja juba tõusevad asja vastu kahtlused, mis seda halvemad on, et nad rahva vaevalt võidetud usalduse jälle tühistavad, niisiis ka ettekirjutatud määruste täitmist väga raskendavad.

Sellepärast peaks iga aasta lehmadelt uut lima püüdma nõutada ja sellega pookima, või selle puudusel ühe Šveitsi arsti poolt soovitatud lehmade süstimise korraldama, nagu nende ridade kirjutaja seda paari aasta eest katseks tegi, kusjuures ta igatahes ilusamaid rõugeid sai kui ka tähele pani, et otsekohe lehmalt poogitud lastele palju tugevam palavik ja poogitud käele tugevam põletik tuli. Menetlus ise on lihtne: noorele lehmale, kes veel pole poeginud, poogitakse udarale tavalisel viisil rõuged, lastakse lehm kuni rõugete valmimiseni tallis olla, et ta karjamaal pustuleid ära ei saaks hõõruda ja poogitakse siis 8-ndal või 9-ndal päeval rõuged edasi. — Mis puutub ettepanekusse kaitsepookimist iga 7 aasta takka korrata, siis ei või sellest palju kasu loota; vähemalt ei ole meil veel ühtki juhtu ette tulnud, kus juba kord vaktsineeritud isik teise pookimise puhul korralikud pustulid oleks saanud.

—*w*—

Inland, 20. III 1840, nr. 12, vrg. 185.

Võrust, 29. veebruaril.

Kui heidame — alustatud statistikat täiendades ja aasta lisapäeva kasutades — veel pilgu meie linnakese praegusele elanikkonnale ja klassifitseerime seda täpsemalt, siis selgub, et seal tugevasti ülekaalus on õppeseisus, mis koosneb õpetatuist ja mitteõpetatuist, kuid keda üldiselt literaatide klassi võib lugeda. Sellesse seisusse kuuluvad 23 õpetajat ja 6 õpetajannat, kokku 29 isikut. Literaatide klassi kuuluvad ka 3 vaimulikku (üks evangeelne-luterlik ja 2 kreeka-õigeusklikku), üks sekretär, üks notar, 2 arsti ja üks apteeker. Isikuid päritud aadlikust seisusest on vähe, meesliinis võib lugeda ainult kaks pead. Teeneteaadli juurdearvamisega võiks seda arvu suurendada, aga me tahaksime selle literaatide ja ametmeeste klassi jätta, niisamuti neid mitte eraldi loendada, kes aadlit (ja muidugi kõige kõrgemat!) oma — rinnas kannavad. — Ametnikkude klassi kuuluvad: üks pürjermeister, kaks raehärrat, üks metsahärra, üks postmeister, üks raamatupidaja, üks kantseleiametnik ja kaks kroonu «revisori» (maamõõtjat). Kolm aadlisoost sillakohtu lii-

get asuvad maal ega saa neid sellepärast lugeda siinsete elanike hulka. Lõpuks on mitte-maksualuste seisusest veel üks apteekriõpilane, üks kirurg (velsker), üks postiametnik ja paar politseikomissari. — Kaudsemalt kuuluvad arstlikule alale 5 ämmaemandat, üks maakonnaarsti õpilane ja üks apteekriabiline. — K a i t s e s e i s u s t esindab ü k s ohvitser, kes etapikomandot juhib. V a b a d e l kunstidel on ainult üks kutseline austaja, üks muusikamees, kes aga pole just muusikas suur asjamees. Suurema õnne ja osavusega kultiveeritakse muusikat asjaarmastajate poolt, aga tuleb kahetseda, et säärane kunstinauding on kättesaadav ainult kitsale ringile. — K u l d s e l p õ h j a l õitsev seisus loeb enda hulka: 2 pagarit, 2 lihunikku, 2 hobuseraua- ja relvaseppa, 2 kullaja hõbedaseppa, 3 rätsepat, 2 naisrätsepat ja ehtevalmistajat, 5 kingseppa, 3 tislerit (kellest ainult üks sumptis), 2 pottseppa, 2 tõllasseppa, 2 sadulseppa, 2 maalrit, 2 treialit, 2 parkalit, 1 ehitusmeister, 1 müürsepp, 1 lukksepp, 1 klaassepp, 1 kübarategija ja üks korstnapühkija. — Peale eelmainitute on veel terve rida isikuid, keda mingi loomuliku ega kunstliku süsteemi järgi klassifitseerida ei saa ja kes — nagu hulk teisigi looduse kurioosumeid — armsa looja poolt vahest ainult mitmekesiduseks on loodud. Neile kõigile on iseloomulik, et nad elavad, söövad ja joovad ja järgmise päeva pärast endale mitte just suurt muret ei tee, vaid oma heale — õnnele loodavad. Sellesse nimetamata klassi kuulub näit. ka nende ridade kirjutaja.

15.

Inland, 19. VI 1840, nr. 25.

V õ r u m a a l t, 12. j u u n i l.

S u v e a l g u s ei ole ilmadele kuidagi mõjunud, need on endiselt tuulised, vihmased ning jahedad ja ähvardavad juba talve ja kevade poolt tugevasti rikutud r u k k i p õ l d u d e l e uut kahju teha, kuna tekkivad õied selle külma vihma juures korralikult areneda ei saa. Väljaarvatud mõned mõisanurmed, on lugu siinsete taliviljadega väga keskpärane, mistõttu — kui nüüd ka veel õitsemine peaks ebaõnnestuma — ikaldus paratamatult oodata on. Naabruses olevaist Vene kubermangudest ei

kosta ka meile paremaid teateid. — Sellevastu kasvab vara külvatud suvivili igal pool lopsakalt; talupojad aga külvavad oma põldudel osalt alles praegusel silmapilgul oma suvivilja, kuna nende veoloomad väga nõrgaks on jäänud ja ka käesoleval kevadel — kus mitte söödapuudust ei olnud — hulk hobuseid otsa on saanud. Suurem osa neist tööhobustest võivad — nagu nende Hogarthi ja Lichtenbergi läbi surematuks saanud esivanemad — vaevalt enam seda aega mäletada, kus nad veel oma enda liha võõra liha asemel kandsid. Seepärast näemegi mõisates iga aastaga ikka enam mõisahobuseid nurmedel töötamas, sest et talumeeste jõudu selleks ei jätku. Kui asi veel mõned aastad nõnda edasi läheb, siis võib vaevalt ette näha, mis meie põllumajandusest küll peaks saama, kui mitte järjest rafineeritum leiutusvaim ka põllutöö jaoks välja ei mõtle — aurumasinaid. Vaene talupoeg peab varsti ise end adra ette rakendama, kui ta needuse kohaselt «oma palehigis pead sa oma leiba sööma,» tahab elada ja mitte — nälga surra. —

Nii on siis see Liivimaa talupoja paljukiidetud olukord tegelikult; peab küll olema imelikud prillid, et säärast käegakatsutavat tõsiasja mitte näha! —

—w—

Inland, 31. VII 1840, nr. 31, vrg. 489.

Võrumaalt, 24. juulil.

Lõikustööde hilinemine on pikemat aega kestnud halbade ilmade loomulik tagajärg, sest kuigi viimase nelja nädala jooksul mitte just alati ei sadanud, siis möödus ometi vaevalt päevagi ilma vihmata ja viimase paari päeva jooksul ähvardab see muutuda päris pidevaks. Heina kogumine jõuti vihma vaheaegadel suuremalt jaolt lõpetada, aga veel on palju heina koristamata niitudel. Rukis on veel roheline, aga, — et häda on tungiv — lõigatakse seda juba siin ja seal. Mis jääb vaestel inimestel muud üle, kelle toidutagavarad kõik läbi on ja ilmad uut lõikust ei lase valmida? — Suvivili on üldiselt lopsakas ja tohiks — kui öökülmad lootust nurja ei aja — head saaki anda. Tervislik olukord on rõõmustav, surevus seetõttu siin nurgas vähene.

—w—

Võrumaalt, 4. sept.

Rukkisaak annab vähem välja kui loodeti; selles olevat süüdi külm ja märg ilmastik rukki õitsemise ajal; pole veel kindel, kas saab keskmiselt viis seemet. Varakülvatud oder, mis osalt juba ammu koristatud, on hea, hiljem külvatud on hõre ja väikese peaga. Kaer on mitmesugustel põldudel väga erisugune, suurepärasest kuni keskmiseni ja halvani. Pealsete poolest tagasihoidlikel kartulitel pidavat siiski kaunis palju all olema. — Varane heinasaak mõisas on paljust vihmast enam või vähem rikutud, haljast heina tegid ainult vähesed juulikuul. Õnnelikumad olid selle poolest meie talupojad, kes ilusail augustipäevadel päris ilusat heina kogusid, aga veelgi on suur osa niitusid koristamata ja mõne päeva eest jälle halvaks muutunud ilmad annavad heinateoks vähe lootust. Jõgede ääres olevail luhtadel on palju rohtu ära mädanenud. — Talupoegade heinamüümise seadmine kõvema kontrolli alla, nagu «Zuschauerist» laenatud, muidugi heatahtlikult mõeldud artikkel «Inlandi» nr. 35-das ette paneb, ei teeks vahest küll mõnes kohas kurja, aga palju tähtsam oleks üldiselt, kui ühiste jõududega püütaks maarahvas suuremat ja vabamat iseseisvust arendada, et see arusaamisele jõuaks, kuidas ta aruka olevusena omal algatusel ise oma tõelise kasu eest seisma peaks. Igavese eestkostmise all olemise tõttu jäävad talupoja vaimujõud viimaks päris loiuks, nagu seda ka hr. landrat v. Bock talurahva magasiaitade puhul tabavalt märkis, öeldes: «peab soovima, et nende hoolekande all hoidmisega mitte liiale ei mindaks, kuna see igavene hooldamine alalise alaealisuse ja loomulikult ka muretuse kaasa tooks.» — Antagu maakoolidele praktiline suund sellega, et asutatakse mõningad eeskujulikud majapidamised, nõnda et põllutööst elav külakoolmeister igal pool hea eeskujuga teiste ees käiks, küllap siis ei jää maha ka teised külaelanikud. Jõukate talupoegade juures leiame järjekindlalt ka oma kutseala kõige selgepäisemaid inimesi, ja see annab selge näpunäite, et jõukus ja haridus kaks lahutamatut asja on. Haridus — nagu iga suursugusem taim — ei või kosuda päris väljakurnatud

maapinnal; kui aga maa saab enne natuke jõudu, siis võib ta uue taime läbi kõige kõrgema õilistuse astmeni saada tõstetud.

—w—

Inland, 11. XII 1840, nr. 50, vrg. 794.

Võrumaalt, 30. novembril.

Suve vihmased ilmad kestsid edasi ka sügise suuremas osas, kuni umbes nelja nädala eest külm vähese lumega pikale kannatusele lõpu tegi. Suvivilja koristamine oli sel aastal talupoegade juures harukordselt hiljaks jäänud, kuna seda pidi tegema peaaegu ilmade kiuste; isegi mõnes mõisas ei saanud kõike vilja kuivalt kokku panna, muist läks põllul idanema, nimelt kaer, mille rõugud haljendama hakkasid. Rukkisaak oli paiguti nii vilets, et mõned taluperemehed isegi uue külvi seemet enda käest ei saanud ja — seal, kus võõrast abi ei antud — valmisküntud põld seemendamata tuli jätta. Rukkioras oli enamasti halb, ainult see, mis vanast külvist tärganud, oli kasulikuks erandiks, niisamuti see, mis siin ja seal äkke alla oli külvatud. Kas poleks viimane viis vihmastel aastatel üldse parem? — Kuni praeguseni oli kõik maa veel lume all külmamata, — eilne 21-kraadine külm on loodetavasti põllud kõvaks ja talvetee sõidetavaks teinud. — Eesolevale kevadele vaadatakse vastu hirmuga: viljahinnad on kõrged ja tagavarad on väikesed. Peaaegu iga päev on kuulda kaebusi viljapuuduse üle, aga sellest hoolimata nähakse igas viinaköögis suurtsugu jumalavilja pärast nagu ennegi piirituseks muudetavat! Mis paljudele miljonitele oleks küllalt toiduks, saab niisama paljudele mürgiks. — Ja ometi tõusevad mehed üles, kes joomatõve poolt tahavad rääkida. Kuna raamatukese «Karskusselts igast küljest» autor Põhja-Ameerika oludega nii tuttav näib olevat, siis on väga imelik, kuidas ta võis tähele panemata jätta, mis ka meile neist vabariikidest nende sõnadega jutustatakse: «Kui keegi viinahimuline vanamees, varemini armastatud rahvakirjanik, albi teose välja andis, kus ta tõestada tahtis, et karskusseltside tendents tema kodumaal vabadust hävitav

ja vabariigi vastane olevat, siis naeris arukam noorsugu selle lapsikuks muutunud rauga välja.» —

—w—

1841

Inland, 15. I 1841, nr. 3, vrg. 39.

Võrust, 7. jaanuaril.

— — — Läbielatud aastal saadud kogemustest võib ammutada hulga sügavat elutarkust, s. o. varandust, mida — nagu Goethe õieti ütleb — keegi oma pärijaile ei saa üle anda. Saatus külvab meie elutee — nagu kevad läbi rikka maakoha viiva maantee — üle lugematute õitega ja nii rõõmu- kui ka mureõies on meekannud täis peidetud tarkust, millest mõistuse mesilasenokk kergesti omale tagavara võib koguda, et teekonna lõpul ühes Jean Pauliga «mälestusi kõige ilusamaist tundidest viimase tunni jaoks» oleks kogutud. — Ärgem heitkem sellepärast ka kõige vähem silmapaistvat koort ära, ilma et te tema tuuma oleksite tundma õppinud! Olgu peale, et meie vähenõudlikku isamaad, seda võrreldes vaimses õitsengus oleva välismaaga, tuleb nimetada kehvaks, on tal ometi mõnedki olulised paremused, mis neil paljukiidetuil puuduvad. — Meie ei tohi ainult kodumaa vaimset elu kohelda nii võõrasemalikult, me ei tohi nii egoistlikult temast eemale tõmbuda, me peame senitehtusse suhtuma suurema heatahtlusega: siis muutub ka meil varsti asi teistsuguseks. Meie isamaal pole puudu mitte niipalju elavast vaimsest liikuvusest kui heast tahtest — ühise tegevuse poole. — «Las ehitavad enne meie kuningad» — küll siis saavad ka väikelinnade «kärumehed tööd».

15.

Inland, 19. III 1841, nr. 12, vrg. 185

Võrumaalt, 12. märtsil.

— — — Nii rõõmustavalt kui karskusasi leiabki vastuvõttu kõigis paremais peades, ei puudu ometi kurbi näiteid, kus vana iganenud haputaigen ka muidu mõistlikes meestes neid kõige pöörasemate rumalusteni juhib.

Kuuldus, mille tõelevastavust kinnitavad usaldavad inimesed, räägib kellestki nimekast mõisaomanikust, kes oma koolmeistrilt ähvardas ära võtta kõik ta maad: sest et see vaene inimene on põletatud viina joomise maha jätnud! — Kui see ähvardus tõesti teostatakse ja kui tekib veel teisigi märtreid karskusasja eest, siis esitame juba ette oma tungiva palve kõigile inimesesõpradele: sääraste karskusasja õnnetute ohvrite heaks korjandus toime panna. — Niisamuti palume selle lehe auväärt toimetust, et ta lahkelt vastu võtaks kõik sellesse asjasse puutuvad kirjutused, niipalju kui nende avaldamine vajalik on.*)

—w—

Inland, 30. IV 1841, nr. 18, vrg. 293 jj.

Võrumaalt, 25. aprillil.

[Ilmadest] — — — Mitmes vallas on leivapuudus suur, mistõttu igal pool töötavaid käsi võib saada ainult igapäevase leiva eest. Tuleb väga kahetseda, et meie juures veel kuskil katset pole tehtud islandi [põdra ehk nõmme] samblast leiva aseainet valmistada. Kadunud praost Masing oli juba a. 1818 maarahva tähelepanu sellele juhtinud ja hiljuti kõneldi selle üle ka siinses nädalalehes. Aga raamatute tarkus kui teooria aitab lihtsat rahvast vähe; oleks seepärast väga inimesesõbralik ettevõte seda asja siin ja seal praktiliselt läbi viia. Antagu näit. nälgijaile enne natuke sellest aseaineleivast maitseda ja õpetatagu siis valmistusviisi — küllap siis asi juba läheb!

—w—

Inland, 28. V 1841, nr. 22, vrg. 354 jj.

Võrumaalt, 16. mail.

Meie viimase sõnumiku soovitust põdrasamblast leivaaseaine asjus on hr. raehärra Stein Võrus juba praktiliselt teostama hakanud. Ta on võrdsetes osades rukkijahust ja põdrasamblast leiba lasknud küpsetada, mida ta talupoegadele proovida annab ja neile

*) Meie lehe veerud on sedalaadi teadetele alati avatud. [«Inlandi»] toimetus.

selle valmistamist õpetab. Juba esimesil katseil, kus sammalt ainult külma veega üle pesti, oli leib täiesti söödav, kuigi kaunis kibe. Kui aga sammal üle valada keeva veega ja lasta ta üks öö liguneda, siis kibedust vaevalt märkabki. Edaspidi võtab hr. Stein tarvitusele ka Davidsoni poolt Šotimaal ette pandud menetluse (vt. «Inland» 1841, nr. 4, vrg. 55), kus lubjaga mõjutamise abil kibedust täiesti saavat kõrvaldada, ja teeb nimelt peale selle veel katseid, kas ei saa söödavat leiba ka siis, kui sammalt on $^2/_3$ ja rukkijahu $^1/_3$. Nende katsete tagajärgedest teatame mõnes hilisemas artiklis.

Viletsus on aga paljude juures praegu nii suur, et nad juba nädalate ja kuude jooksul enam leiba pole saanud küpsetada, vaid jahupudru, aedvilja või umbrohu keetmisega, kuhu natuke soola ning jahu peale riputatakse, oma hinge sees on pidanud hoidma. Niisuguste inimeste jaoks sobib nüüd iseäranis põdrasammal oma toitainete tõttu, mis, pärast seda kui sellelt enne tulise veega on kibedus ära võetud, süldiks keedetakse, siis läbi kurnatakse ja nii ühes soola ja natukese odra- või rukkijahuga toitvama supi annab kui ükski metsikult kasvav umbrohi.

Vajadus k a r t u l i k a s v a t u s t laiendada on igaühele selge, ka talupoegadele enestele, kuid peaaegu igal kevadel, iseäranis aga nälja-aastail tekib üldine seemnepuudus, kuna osalt tavalistes maakoobastes kartulid ära mädanevad, osalt aga häda inimesi sunnib kõike söödavat ära sööma. (Ja kes võikski säärases olukorras teisiti teha!) Kui asjalugu nõnda on, siis ei leita teist abinõu, kui et vallad vilja-magasiaitade eeskujul ka ühised kartulikeldrid sisse seaksid, kuhu iga peremees sügisel seemnekartulid sisse paneb ja mahapanemise ajal vallavalitsuse poolt nad jälle tagasi saab. — Säärastes valdades, kus rahvas päris vaeseks on jäänud, leidub ka kõige rohkem hooletust ning loidust, sellepärast ei aita seal vagad soovid ega nõuanded; pigem peab selleks ülemuse käsud antama ja pärast karmilt nende täitmist kontrollitama, et nii inimesi nende enda õnne poole sundida. S ä ä r a s e d sunniabinõud tohiksid täiesti õigustatud olla.

—*w*—

Võrumaalt, 18. juulil.

Käesoleva nädalalehe 27. numbris avaldatud artikkel «Talumaade raharendist» teeb sensatsiooni, aga nagu kõigi silmatorkavate nähtustega, nii läheb ka siin: esimesel silmapilgul imestatakse, et midagi, mida vaevalt võimalikuks peeti, on ometi realiseeritud, siis aga andutakse jälle argusele ja kahtlusele, et asi tegelikkuses suurtele raskustele põrkab ja vaevalt täideviidav on. Muidugi on see nii, kui asja juurde minna nõrga usuga ja vajalik energia ning püsivus enneaegu loiuks lasta. Iga reform külvab oma seemned aegade rüppe ning hoiab ja hoolitseb nõrga taime eest aastate kaupa, kuni see oma lehtedest kaitstuna oma enda varjus vajalise jõu kätte saab, et ikka uusi lõikusi tuleviku jaoks anda. Mida vähem haritud ja viljatum on maapind, seda enam hoolt nõutakse istutajalt, sellepärast kuulub ka meie seniste talupojasuhete ümbermuutmine osalt kõige raskemate ettevõtete hulka, ja need tulemused, mida eelmainitud artikli autor lõikas juba kümne aasta pärast, ilmuvad teistel juhtudel alles vaevalt pärast 20—25 aastat. Et aga autori poolt ettenäidatud tee kord kahtlemata sihile peab viima, see on kindel. Nõnda on ka keegi meie oludega hästi tuttav auväärne mees nende ridade kirjutajale neil päevil saatnud oma järgmise otsuse: «Ma usun päris kindlasti, et asi nõnda läheb, nagu seal on märgitud (ainult paljudes teistes maakohtades natuke väiksema rendisummaga) ja et meie talurahvale on vaja õnne soovida*), kui paljud mõisaomanikud sellele teele asuksid. Kes aga selle tee

*) Härrasid mõisnikke ja maaomanikke oleks mitte vähem põhjust õnnitleda, kuna nende maatükid talupoegade järjest kasvava laostumise tõttu suure osa oma senisest väärtusest peavad kaotama, kuna aga mitmel korral kavatsetud [mõisa] sulaste pidamise puhul enne veel peaks tõestama: kas meie põldudelt ja aasadelt praegu saadava tulu juures, pärast sulaste ülalpidamiskulude mahaarvamist, enam võimalik on kapitali protsente tasuda? Kui rahulikult ära oodatakse, kuni talupoegkond nulliks muutub, siis ei tõuse nii mõnegi maaomaniku sissetulek ka mitte palju üle nullpunkti.

Kirjasaatja märkus.

valib, sel peab olema küllalt aega ja kannatust, et vähemalt rendilepingu esimesil aastail rentnikku kõige tähelepanelikumalt juhtida ja kontrollida; sest ilma juhtimiseta oleksid vähesed talupojad — — — võimelised oma saadusi rahaks tegema ja rendisummat igaks terminiks valmis hoidma. Tänuväärt on see algatus kõige suuremal määral. Kui ma kogu oma aja võiksin põllumajandusele pühendada, siis paneksin ma viivitamatult [raha]rendi kehtima. Kandku see artikkel head vilja!» — — —

—*w*—

Inland, 18. XI 1841, nr. 47, vrg. 756.

Võrumaalt, 13. novembril.

Rõõmsa üllatusega oleme kuulnud Pärnu nädalalehest «Inlandi» üle toodud tubli karskushääle kõla, mis joomisest tekitatud kurbi sündmusi teatades, püüab karskuse vastastele nende taotluste ekslikkust ära näidata. — Kas ei oleks otstarbekohane kõigist meie provintsi osadest tulnud teateid joomatõve ohvrite kohta avalikult teatavaks teha? Surmahirm kohutaks ehk mõnegi mitte veel päris kivinenud südame tagasi tema pahede teelt ja paljud toiduvürtsitajad, kes oma söögisu pudelist peavad otsima, saaksid ligemalt tuttavaks nende tervist ruineeriva mürgiga — selle arvatava «kõhurohuga»!

Seni kuritarvitatud väide kristlikust armastusest, mille tõttu joodiku surma — ja isegi enesetapmist — peab nagu mantli alla peitma ja surnu juures kiriklikku kiidukõnet pidama, on väga ebakristlik ettevõte, mille läbi pahele uksed ja aknad avatakse. Iga purjus peaga tehtud kuritöö peaks saama karistatud kahekordse eksimusena, mitte aga ei tule purjusolekus näha roima vabandavaid põhjusi.*)

Kahest meie maakonnas olevast kirikumõisa alla kuuluvast kõrtsist on üks, nimelt Põlvas, põletatud viina müügi mõne kuu eest täiesti lõpetanud. Leidku see kiiduväärt eeskuju igal pool teenitud järele-

*) Sama põhimõtet väljendab ka Vene seadusandlus. [«Inlandi»] toimetus.

tegemist ja mõjugu see ka meie linnade paljudele hukatusasutustele, millest talupoeg — kui ta oma kaubad on ära müünud — harva kainelt koju tagasi tuleb!

—w—

1842

Inland, 10. III 1842, nr. 10, vrg. 95 jj.

Kütet kokkuhoidev ahi meie talutaredele.

Hr. pastor Schwartz Põlvast on oma lahke teatega nende ridade kirjutajale võimaldanud allpooljärgnevat ettepanekut taluahjude parandamiseks ka laiemale publikule teatavaks teha. Asi muutub eriti huvitavaks seetõttu, et siit näha võib, kuidas ka ilma sakslaste abita meie rahva enda seas parandused tekivad. Tuleb ainult kahetseda, et sääraseid otstarbekohaseid uuendusi vastava ajakirja kaudu maarahvale otsekoheselt edasi ei saa anda, kus nad palju kasu tooksid, sest kuigi Õpetatud Eesti Selts Tartus mitu korda on algatanud mõtet ajakirjast üldkasulike teadmiste levitamiseks eestlaste seas, ei ole praegu ometi veel mingit väljavaadet säärase inimesesõbraliku ettevõtte teostamiseks. Kuid asja juurde:

«Vana-Koiola mõisa taluperemees Jaan Plak on oma elurehe ahju juures kahtlaadi parandusi ette võtnud, mis väärt on üldtuttavaks saada, kuna nende läbi palju kütet võib kokku hoida.

Esimene parandus seisab selles, et ta ahjule teise asukoha on andnud, kui sel talumajades harilikult on. Meiepool on ahi ikka ukse lähedal ja kui ülesahetud vilja kuivatamiseks ahju köetakse, siis levib soe suits küll kogu tares, aga temast tuleb õige vähe selle tagumisse ossa, kuna suits — läbi kütmise ajal lahti seisva ukse — liiga kiiresti välja läheb. ——— Sellevastu on Jaan Plak nüüd oma ahju ukse vastu tagaseina teinud, mistõttu kütmisel ülestõusev suits ühtlasemalt laiali laguneb ja alles läbi vilja koos selle niiskusega uksest välja läheb. Peremees kinnitab, et pärast seda ümberehitust vili palju kiiremini ja kõigil pool ühtlaselt kuivab. ——— Teine parandus seisab selles, et ta keetmiseks vajalikul

tulel ka oma kambrit laseb soojendada. Teatavasti keedavad meie talupojad oma toitu samuti oma elutares, milliseks otstarbeks ahju eelosas katel ripub. Et aga suitsu tõttu tare uks lahti peab seisma, siis ei lähe mitte üksi kogu keetmistulest tekkiv soojus eluruumile kaotsi, vaid viimane kaotab palju ka varasema kütmise läbi saadud soojusest. Selle puuduse parandamiseks on Jaan Plak ahju kõrva inglise köögi laadis küttekolde ehitanud, kus üks katel toidu keetmiseks ja teine katel loomadele vajaliku vee soojendamiseks sisse on müüritud. Kuum suits ei tõuse nüüd enam tuppa, vaid juhitakse katelde alt läbi mitmest lõõrist ja torust koosneva seina, mis elurehte kõrvalkambrist lahutab. Seal, kus see sein hoone välisseinale ligineb, läheb nüüd jahtunud suits väljaspool hoonet ehitatud, kahjuks veel ainult laudadest kokku löödud korstnasse, mis selle umbes poole maja kõrguses vabasse õhku laseb. — Sellest sisseseadest on see kasu, et keetmise ajal tare uks võib kinni jääda, kuna küttekolle ja kuumaks läinud sein (mille lõõri otsa võib peldiga sulgeda) niipalju sooja välja kiirgavad, et eluruum ainuüksi keetmiseks vajalise tulega küllalt sooja saab; ainult pakaste ajal on vaja päris-ahju kütta. Et see sisseseade otstarbekohane on, sellest ei räägi mitte ainult peremehe rõõm tema üle, vaid ka asjaolu, et juba paar talupoega sealses ümbruses omale samasugused sisseseaded on ehitanud.»

Kui arvesse võtta paljudes kohtades valitsevat puudepuudust ühelt ja meie taluelamute arvukaid iga-aastasi uusehitusi teiselt poolt, siis tohiks eelolnud teadustus paljudele huvitav olla. Ausameelsed ja heasoovlikud maapastorid võiksid selle uuenduse levituseks igal pool abivalmilt kaasa aidata ja ka oma piirkonnas tähelepandud uuendusi niisama abivalmilt avalikkusele teatavaks teha!

—*w*—

Inland, 19. V 1842, nr. 20, v. 184.

Nekroloog.

8. mail suri Võrus selle linnamagistraadi sekretär Hermann Jankoffsky äkki rabandusse. Ta oli sün-

dinud Valgas 15. jaan. 1796, õppis 1814—1817 Tartu ülikoolis õigusteadust, oli pärast selle lõpetamist auskultant Võnnu maakohtus, kuni ta oma kodulinna raekantseleis koha sai, mille ta pärast vaevalt nelja-aastast teenistust Võrusse sekretärikoha vastu vahetas. — Õiglus ja suur heasüdamlikkus olid tema iseloomu peajooned, mis temale kui inimesele üldise armastuse kindlustasid, kuna õnnelik huumorimeel teda kui seltskonnainimest väga armastatuks tegi kõigis ringides, kus teda ligemalt tunti. Ta oli suur muusikaharrastaja ning ka selle tundja, mängis ise üsna hästi tšellot ja oli meie kvarteti keskuseks, mis nüüd kahjuks ühes tema surmaga niisamuti vaikib. Lesk ja viis veel alaealist last jäävad maha väga kehvas olukorras.

—w—

Inland, 2. VI 1842, nr. 22, vrg. 197.

Võrust, 26. mail.

30. aprillil lahkus meilt Köhleri näiteseltskond, pärast seda kui ta üle veerandaasta siinset publikut oma ettekannetega oli rõõmustanud ja aeg-ajalt isegi klassikalisi tükke lavale toonud. Kuigi suuremate draamateoste puhul personaali ja dekoratsioonide vähesuse tõttu mõndagi soovida jäi, siis peab ometi esitajate kiituseks ütlema, et nad oma jõu kohaselt kõik tegid, mis neilt õiglaselt nõuda võis. Et hr. Beyer ja madam Köhler kõige hingeks olid ja oma ehtsa mänguga ka paigutisi puudujääke kergesti unustada aitasid, on vaevalt tarvis meelde tuletada. Aga oleks ülekohtune, kui sellepärast muu trupi teened tunnustamata jääksid; kõigil (kuni paari algajani) olid oma hiilgeosad, mis vahvalt läbi viidi. Et aga säärastes väikestes truppides iga isik mitmesuguseid osi peab mängima, siis pole imeks panna, kui seejuures üht-teist keskpärast avalikuks tuli. Madam Bogdansky, hr. Köhler, hr. Wilde ja eriti lõbusate osade mängija hr. Feifel, kelle väljaastumist trupist siin valusalt kahetsetakse, mängisid oma osi igakord taktikindlalt ja osavalt. — — —

Inland, 28. VII 1842, nr. 30, vrg. 264 jj.

Reisipäevikust.

Paidest, juuni lõpul.

> Te väljas suures maailmas seal,
> ärge olge ülbed nii:
> küll leidub mõndagi ehtsat ja head
> siin väikeses Paideski.
>
> *Schilleri* järgi.

Mõnus rahu haarab reisijat oma hõlma juba linnaväravas, nagu tahaks ta ütelda: tule mu käte vahele, siin võid sa välja puhata! Tõepoolest, esimesel silmapilgul arvaksin, et aeg seisma on jäänud, ja kui mitte see sõbralik tütarlapsepeake, mis seal vargsi lillepottide tagant võõra poole vaatab ja pärast seda kohe oma harjunud tegevust jatkab, ei osutaks tundmatuid nooruslikke jooni, siis langeksin kiusatusse uskuda: et olen sama pilti näinud samas raamistuses juba 15—20 aasta eest. Aga need minevikupildid, kes tookord aknaid ilustasid, liiguvad nüüd nende (osalt juba külma voodisse viidud) emade kujul, ega mõtlegi enam väljavahtimisele; nad on võib-olla oma pilgu sissepoole juhtinud ja koovad oma koduses muretoolis mõnegi ohke oma vaiksete päevade kudesse, lasevad sellele kastet sadada ja ootavad lohutatult hommikut, mis ka nende külvatud vilja kord küpseda laseb. —

Edasi minnes näen oma eksitust veel selgemini, sest nii mõnigi maja on saanud uue rüü, mõnigi teine on täiesti muutunud, nii et Fönixi tuhahunnikut vaevalt enam ära tunneb. Turuplatsil ja tänavail pole küll veel kivisillutist, seevastu on aga äärimööda peaaegu igal pool kitsa teerajaga hoolitsetud jalakäija eest, mistõttu võimalikuks saab ka kõige ebasoodsamal aastaajal oma s i i n p o o l s e naabriga ühendusse jääda, aga s e a l p o o l s e g a on läbikäimine vahest pikemaks ajaks võimatuks tehtud; ja säärases seltskondlikus kohas nagu Paide võib see mõnelegi raske tunduda. Iseloomulik paistab siin olevat üldine vähenõudlikkus ja sellest kasvav õnnelik rahulolek. Sellepärast voolab elu nagu selge

oja kruusasel põhjal ühest päevast teise, voolab läbi nädalate, kuude ja mitte harva ka aastate ilma märgatava muutuseta ja peegeldab oma hõbeselgel pinnal neid väheseid rõõmuõilmeid, mis siin ja seal kaldaid oma vähenõudliku ehtega õnnestavad, kuna üks pilt, ja nimelt lootuse oma, nagu päike kogu aeg jõekesega kaasas käib. Mõnigi satiirik nimetaks säärast jõekest siin ja seal madalaveeliseks, aga mis sellestki viga? Seda vähem on karta veekeeriseid ja ohtlikke sügavusi.

26. skp. hommikul oli muide nii pime, et p ä i k e s e v a r j u t u s t üldse tähele ei pannud. Suurem osa auru ja udu, mis Paide päikest peidab, tuleb naabrusest, — kohapeal valmib seda vähe. — Seitsmest nädalapäevast on üks regulaarselt pühapäev, peale selle on veel mõned pidupäevad, kus välist inimest küll enam välja ehitakse kui sisemist, viimase vaimne külg olevat ka siin sageli viinavaimule ohverdatud.

K a r s k u s a s j a sõbrad võivad Paide ümbruses märgata toredaid vilju; nii kinnitati meile, et ühe lähedase kihelkonna suurem osa mõisaid oma kõrtsides üldse viina ei pea. Nende ridade kirjutaja leidis isegi jaanipäeval suure maantee äärsed kõrtsid tühjad olevat, kuna nad Põltsamaa pool peaaegu igal pool täis olid kiilutud.

Ka muinasaja uurijaile pakub Paide üht-teist huvitavat, nimelt ajahamba poolt tugevasti näritud lossivaremed, mis väikeselt kingult oma vanadusest hallide tornidega ja hambuliste müüridega alla vaatavad nüüdsele linnakesele, mis peale kirikutorni midagi ülevat ei paku. Ajalooliste muinaslugudega ei näi nüüdismaailm üldse mitte tegelevat, aga ta on käed külge pannud, et oma muinasaja mälestusmärki tulevaile põlvedele kujundada meeldivaks puhkepaigaks, nimelt tahetakse, pärast kõrgemalt poolt saadud luba, prügihunnikud tasaseks ajada ja kogu lossimägi puid täis istudada nagu Tartugi Toomemägi. Algus sündiski juba käesoleva aasta kevadel ja selle eesmärgiga kokku astunud komitee agarus laseb oodata kõige paremat. Sellest on näha, kuidas igal pool ka väheste vahenditega midagi tähelepandavat võib luua, niipea kui hea tahe ettevõtjaid elektriseerib. Aedade kaunistamiseks näib siin palju asjaarmas-

tust leiduvat; sagedasti satud väga meeldivalt ilustatud lilleaedadele, mille ehted silma rõõmustavad.

Teine rõõmustav nähtus on Paide v a e s t e l a s t e m a j a, mis oma asutamise eest tänu võlgu on heasoovlike daamide seltsile ja endale ülalpidamist saab suuremalt jaolt igal aastal korraldatavate naiskäsitööde väljaloosimiste läbi. Praegu on asutuses ainult orvuks jäänud poisikesed, varem olevat seal olnud ka tütarlapsi, kuid mõningail põhjustel on need juhatuse poolt ära saadetud, ja nagu kuulda, ei võetavat naissoost kasvandikke sinna ka edaspidi. —

Mis puutub p o s t i a s j a n d u s s e, siis puudub siin veel postkontor; kiir- ehk kirjapost läheb siit üks kord nädalas ekspressiga Tallinna, ja nimelt heade teede puhul kõige enam kahe päeva jooksul ning tuleb sealt samapalju ajaga jälle tagasi. Kirjataskusse võetakse kaasa ametlikud kirjad, ärikirjad, ajalehed, sõprade kirjavahetus ja mõnel ettetuleval juhul isegi — armastuskirjad. Kes postimaksu tahab kokku hoida, see annab oma kirjalikud mõtted — enamasti ikka pitseeritult — postipoisile, kellel ametliku postitasku kõrval kaasas on ka isiklik, ja kes isegi postpakke ilma kindlustamata edasi toimetab, muidugi ainult Tallinnani. Tahab keegi postiga raha saata — häda, mis küll harva juhtub — siis peab ta reisi Tallinna tegema, ja jõuab omade või üüritud hobustega kiiremini sinna kui tavalise postiga.

R a h v a s t i k jaguneb kolme ossa, nimelt õpetatud, mitteõpetatud ja nende vahel kõikuvasse keskklassi, mida raske on süstematiseerida. M u s s e d e n i ei ole haridus veel tõusnud, aga k l u b i s i d on kaks, niihästi kodanikuseisusele kui ka aukandjaile, mõlemal on oma klubiliikmeid, kes ajalehti loevad ja teevad. —

Kaks arsti linna sees ja üks väljaspool seda hoolitsevad linna ja selle ümbruskonna haigete eest; üsna hea allopaatiline apteek on viimasel ajal asutanud ka homöopaatilise osakonna, et mitmesuguste uskude pooldajad oma sellekohaseid soove võiksid rahuldada, ühed paljuga, teised vähega. Päris linna ligidal voolavas jõekeses on näha sisseseaded supluseks, kuid suplejate arv ei olevat veel suur. Hea joogivesi puudub, sest see, mis kaevudes, on väga keskpärane; see võib tulla linna

madalast asukohast, mis igalt poolt soodega on ümbritsetud. Sellele vastavalt võiks kliimat pidada väga ebaterveks, mis aga mitte nii ei olevat, nagu selle kirjutaja on kuulnud asjatundjailt. —

Rõõmustavat pilti pakuvad õnnistusrikkad viljaväljad Paide ümbruses, mida näeb kogu tee nii kaugele kui silm maanteelt ulatab, ja pealegi väga lokkaval kujul. Enamasti pikaks sirgunud rukis kannab suuri päid ja peaks, kui õitsemine täielik on olnud, väga rikast saaki andma.

1843

Inland, 20. IV 1843, nr. 16, vrg. 146.

Võrust, 17. aprillil.

— — — Aga vahvad välismaised sulerüütlid leiavad oma kirjeldusi seanahkseist foliantidest mõnusama olevat kokku kanda, kui oleviku statistilisist andmeist midagi paremat õppida; ja kui mõni peakski ise siia eksima: siis teeb ta kapsaid kapsaste peale! On muidugi kergem oma elavat fantaasiat lennata lasta, kui mingist asjast omale põhjalikke teadmisi omandada. — Meie «kodumaalased» [«Inlandi» lugejad] aga pole ka mitte päris ilma süüta: miks kohtleme oma perioodilisi lehti nii võõrasemalikult, et nad — kuigi ainult viletsaks äraelamiseks — end üksteise küljest toidavad ja nagu mäletsejad juba kordsöödu kõhust jälle suhu viivad, selle asemel, et aasalt iga päev värsket toitu otsida! —

Meie paljud heategevuse seltsid, kelle arvete teated käesoleva nädalalehe suurema osa täidavad, on muidugi väga hinnatavad ettevõtted, aga kas need iialgi suudavad iga aastaga kasvavat viletsust vähendada? Kas suudame kaasakiskuvat jõevoolu tema jooksus peatada? Kas poleks arukam kurja mõningad allikad juba alguses kinni toppida, enne kui nad pärast ühinevad? — Niikaua kui kerjakepini viivad inimliku ühiskonna peapahed puutumatult ja isegi heakskiidetult edasi kestavad, senikaua ei õnnestu meil viletsust vähendada. Tema peamised taimelavad on kõrtsides. Hil-

juti on meie valitsus neile laostamisasutustele suuremad maksud määranud, aga need on ikka veel liiga väikesed, et need jaksaksid uimastusjookide tarvitamist vähendada. Selles pühas asjas peavad kõik, kel inimeste hea käekäik südame lähedal seisab, ühinema, sõna ja teoga vaenlase vastu võitlema ja tarka valitsust tema inimesesõbralikus püüdmises toetama. Kaubelgem, sõbrad, meile antud talendiga ———, siis, jah siis muutub asi kord paremaks! —

15.

Inland, 4. V 1843, nr. 18, vrg. 156.

Võrumaalt, 24. aprillil.

Olles eilsest peale astunud majanduslikku suvesse, püüame heita veel ühe pilgu niinimetatud talvele, mis teatavasti idees ja kalendris küll olemas oli, mida aga tegelikkuses nii vähe leida võis, et põllutööd sügisesest peale kuni praeguseni õigupoolest kunagi päris ei katkenud. Nii võis näit. meie mail näha kündvat talumeest novembris, detsembris, veebruaris ja märtsis siin ja seal oma kõhna hobusega oma niisama kõhna põldu läbi torkimas, ilma et teda päikesepisted, sääsed või kärbsed oleksid piinanud! Kaks, kõige rohkem kolm nädalat oli mõnes kohas püsiv reetee, kuna teiste maakohtade elanikud oma ratassõidukid vaevalt üheks nädalaks võisid kõrvale panna ja veel vähem taibata: milleks inimene ree väljamõtlemisega üldse oma pead oli vaevanud! — Nende erakordsete ilmade mõju t a l i v i l j a d e l e ei saa veel kindlaks määrata, üldiselt aga vist pole põhjust muretseda, kuna suuri külmi pole olnud ja varakult külvatud, hästi välja kasvanud rukkipõllud juba esimestel aprillipäevadel omale suviriided selga on tõmmanud — nagu pariislannad. Sellevastu leidub väga palju ka hilja külvatud talupõlde, mis veel nii sügavas unes on, et isegi kõige harjunumal silmal vaevalt korda läheb seal mõnd tiisikushaiget taimekest avastada, mis viimastel päevadel püsivate põhjatuulte tõttu veel enam on kängu jäänud. — N ä l j a s t kuuleb meie mail vaevalt midagi; neljajalgsed on juba mitu nädalat karjamaal, ja kahejalgsed leiavad oma hädale vaigistust — kui mitte

eneste käest, siis magasiaitadest, mida eelmine aasta võrdlemisi täidetult oma järeltulijaile üle andis. Kõige suuremat puudust tuntakse arvatavasti seemnekartuleist, kuna need sügisel enamasti maas ära külmasid. — — —

—w—

Inland, 4. V 1843, nr. 18, vrg. 157.

Viru rannast, 17. aprillil.

Meie elame ikka veel sügavas talves, kes alles nüüd meile oma jonnakust tahab näidata ja visa vaenlasena taganeb, iga sammu maa pärast võideldes. Meie põllud on jalapaksuse lume all, ja öösel külmetab järjekindlalt 8- kuni 10-kraadise külmaga. Ainult meie elumajade lõunakülgedel ja siin ning seal teedel on lõunapäikesel õnneks läinud musti laikusid valgele pinnale nõiduda. Häda on maal igal pool suur! Näljaseid inimesi on palju ja koduloomad on mitmes kohas näljast kõngemas, sest et söödatagavarad peaaegu igal pool lõppenud on. — Reisijad, kes Järva maakonnast tulid, sõitsid regedega ja leidsid nimelt metsades nii palju lund, et seal teedel vaevalt sõita sai.

Z.

Inland, 19. II 1846, nr. 8, vrg. 190.

Võrumaalt

Häda suureneb kiiresti. Mitte ainult kerjused, vaid ka need, kes raha eest väikesel arvul leiba otsivad, rändavad massiliselt ringi ja peavad mitmegi aida eest tühja kotikesega ära pöörduma, ainult sellepärast, et vähesel arvul müümine tülikas on, — ja ometi on seal aidamehed olemas! Ainult suurel hulgal müüakse vilja siin ja seal — lihtsalt mugavuse pärast, ega mõelda üldse, et sel teel vili enamasti ülesostjate ja spekulantide kätte satub ja nii vaestele palju kallimaks muutub, pealegi neile mitugi haput, asjatut käiku kaasa toob. — Kes ka halastuse tõttu enam ei taha või ei suuda anda — ta võiks aidata vähemalt loobumisega oma asjaajamise laisast mugavusepüüdest! See poleks ju mitte nii väga raske ohver oma kannatavate vendade heaks!

Inland, 12. V 1847, nr. 19, vrg. 417 jj.

Võrumaalt, 4. mail.

— — — Omapärasel arusaamatusel ja kergeusklikkusel põhjenev rahvasterändamine andis siinseile võimudele palju tegemist ja oli põhjuseks, et pealinnast saadikud siia komandeeriti; tema ekstsellents hr. kindral-adjudant von Prittwitz viibisid Võrus nädal aega. Tühi kuulujutt mingist Eldoradost Lõuna-Venemaal oli terve hulga vabadikke ja muid kehvikuid ühes naiste ja lastega Pihkvasse meelitanud ja — nagu säärastel kordadel ikka — ka mõne parema lamba oma karjaga kaasa tõmmanud. Nende väljarändajate tagasisaatmine mõjus hästi; suurem hulk pöördus vaikses rahus vabatahtlikult tagasi ja püüdis oma tõelist reisisihti mõne näilise põhjusega üle värvida.

Inland, 6. X 1847, nr. 40, vrg. 864 jj.

Võrust, 28. septembril.

— Meie kaua aega vaeslapse osas olnud teater elustus viimasel neljal nädalal väikese rändava näitetrupi läbi jälle õige meeldivalt. Me ei taha tema saavutusi siin ligemalt arvustada, kuna pealegi siinsed silmapaistvamad teatrikohtunikud mittekirjutajate hulka kuuluvad, kuid tänulikud oleme kunstnike seltskonnale küll mõnegi tervisliku kõhuvahelihase-raputuse eest, mis meid silmapilguks lasksid unustada oma koduse kodanliku draama: «Salakavalus ilma armastuseta», ja hüüame neile järele sõbraliku «Elage hästi!» Kinkigu nende elu «tormiline tee» neile ka mujal õisi, aga lasku viimaseid ka rikkalikumaks viljaks küpseda kui meie juures! Mõnigi meeldivalt rõõmus pilt nende etendustest elab veel kaua edasi meie mälus ja kui saatus oma küllusesarvest ükskord meie linnakesele enam kõlisevat välja puistab, siis tahame teda jälle rõõmuga vastu võtta ja uue piltide rea endistega liita.

Inland, 29. XII 1847, nr. 52, vrg. 1223 jj.

Võrust, 20. detsembril.

— Uus aasta tohiks sulle, lahke lugeja, kaasa tuua ühe ilukirjandusliku patuoina raske kui ka ühe

vana kirjasaatja kerge kaotuse. Mõlemate mälestus ei vaeva su mälu kaua; nad olid unustatud juba oma eluajal ja neid võib üles värskendada ainult mõne suurepärase hauakõneleja osavuse abil, kelle poolt loendatud head küljed ning voorused mõnegi kergesti uskuma võiksid panna: et maa on ainult inglite poolt asustatud paradiis. Kahju, et enamiku juures need head küljed peitu jäävad ja nad üleliigse tagasihoidluse tõttu oma valguse vaka alla matavad.

1848

Inland, 8. III 1848, nr. 10, vrg. 186.

Võrumaalt, 1. märtsil.

[Ilmadest] — — Leiva ja söödapuudusest ei ole siin midagi kuulda, isegi säärastes valdades, kus nälg kuulub «tavaliste haiguste» hulka, ei ole seni ühtki kaevet kostnud. Linakauplemine oli võrdlemisi elav, kuigi hinnad on väga madalad; lina on siinse maamehe ainus jooksev kaubaartikkel, mis ta võib hõbedaks muuta; — aga kui ta selle taime maadkurnavat jõudu ja oma enda tööd rohkem oskaks arvestada, siis ei laiendaks ta linakasvatust kuskil teraviljade arvel. — —

1849

Inland, 14. II 1849 nr. 7, vrg. 112 jj.

Kus leitakse Eestimaal tinamaaki?

Umbes 30. a. eest leiti Rakvere lähedal uue veskitammi ehitusel suurel hulgal tinamaaki. Selle, varem mittenähtud massi hiilgav metalliläige äratas kogemusteta töölistes kohe arvamist, et see leid võiks hõbedat sisaldada. Ehitusmeister tõi väljakaevatud kivimassist mõned tükid Rakveresse kellegi kullassepa juurde, kes seda oma sulatustiiglis sulatas, aga midagi muud peale tina ei võinud leida. Nõnda oma kõige ilusamais unistustes pettunud mehed ei hakanud enam edasi kaevama,

vaid jätsid asja seisma, pärast seda kui leitud maagimassist mitmed tükid kuriositeetidena siia ja sinna laiali olid viidud. Esimese agarusega ja ilusas hõbedalootuses aga oli juba niipalju maaki päevavalgele toodud, et suurem osa ehitusel olevast tammist sellega võis täita. Ka on mul meeles, et olen hiljem sealse ehitusmeistri, kellegi Arkna möldr', suust kuulnud, maagilade olevat jooksnud pika neljanurgelise soone kujul, mis mõni jalg läbimõõdus ja umbes 3 või 4 jalga maapinna all kulges. Kui kaugele see soon ulatas, seda pole keegi uurinud, niisama vähe on minu teada sest haruldasest leiust üldsuse teadvusse jõudnud. Tol ajal ei tuntud huvi sääraste asjade vastu ja ka tänapäeval jäetakse armsal kodumaal veel mõnigi asi tähele panemata, kui see ühtlasi rahalist kasu ei too.

Uuemal ajal on meil papiga katusekatmise juures laialdaselt tinamaaki hakatud kasutama, seepärast ei oleks mitte huvituseta ülalmainitud leiukohta ligemalt uurida, võib-olla leitaks nii mõnigi kodumaine metalliallikas, mis küll mitte, nagu äsjaleitud K a l i f o r n i a leiukohad, oma aardeotsijat Kröösuseks ei tee, kuid maatüki omanikule ometi teatud kõrvaltulu võiks anda, kõnelemata sellest, mis meie teaduslik maailm säärase kodumaise, lamedal maal asuva mäetööstuse läbi võidaks. Leiukohast võin ütelda veel niipalju, et seda tuleb otsida kas V a r a n g u mõisas endas või selle lähedas ümbruses. Loodetavasti peaks veel inimesi elama, kes sest asjast midagi mäletavad. Aastal 1818 olen ma Kaarlimõisas, kadunud assessor Gustav von Vietinghoffi juures sellest väljakaevatud tinamaagist näinud veel kaht tükki, kumbki üle 10 naela raske.

F. K.

Inland, 21. XI 1849, nr. 71, vrg. 793

V õ r u s t, 14. n o v e m b r i l.

Aasta tõttab hiigelsammudega oma lõpu poole, kõik rändlinnud — isegi praetud haned — on lennanud ära lõuna-, resp. kõhunaba poole; seepeale on vana t a l v, nagu oleks ta just neid viimaseid lendajaid oodanud, 12. skp. äkki valitsusohjad endale haaranud ja nimelt

säärase tõsidusega, et kogu sügisene sentimentaalsus oma moll-passaažidega vähem kui 24 tunniga dur-iks ümber muudeti ja mõnegi kauamagaja hommikuunenäod — nende ridade kirjutaja kõige ilusamad — jääks külmusid. Kes täna oma aknast maastikku vaatas, see sattus kergesti kiusatusse, et uskuda, nagu oleks igal pool täielik talv; aga saanisõitjad on teisel arvamisel ega taha selles tuulises külmamehes ära tunda auväärset talve, niisama vähe kui meil juunist septembrini oli tõelist suve, kuigi kõik kalendrid (Baltimailt mitte-väljaviidavad kui ka sissetoodud) ühehäälselt ja püsivalt suve näitasid. — Kui keegi vana kombe järgi n e l j a s t aastaajast tahaks kõnelda, siis satuks ta sel aastal kimbatusse, kuna ka kõige parem mälu — kuigi ta kõik oma elu- ja majapidamistoa seinad ja laed mälestuste numereeritud karjamaade jaoks tühjendaks — ei suudaks sellest niinimetatud suvest — kui maha arvata ööbikute-abielu mesinädalad maikuu alguses — välja destilleerida muud kui vihmavett. Säärast igavat vahemaad kevade ja sügise vahel — mis viljakas ainult hüpohondriast! — on väikelinna elaniku eluõõmupuu, mis end üheksa kuud toidab ainult lootustest, harjunud ümbritsema lokkavate vesivõsudega. Sest kui vähegi head ilmad meid ka siis mitte looduse käte vahele ei vii, siis muutume pika talve jooksul oma väikekodanlikes kasvuhoonetes päris umbseks nagu potililled ja unustamegi suurepärase õhtutaeva, mis küll kogu maailmas ilusam ei tohiks olla kui just Võrus, NB! suvel, kui ei saja. Vähemalt viimane asjaolu — kui mitte kõnelda meie ilusaist Šveitsi väljavaateist — peaks kooli- ja õpetlasetolmust palju enam ühepäevaliblikaid välja arendama, kui seda tegelikult sünnib, ja natuke hõbetolmu langeks sääraste suvilindude tiibadelt ikka ka meie linnakese kasuks. — Tänavune s u p l u s h o o a e g üksi oli hiilgav; ei olnud vaja isegi oma keha laineisse kanda ja sai ometi seda head asja küllalt. Ainult tõelised murekandjad ja iluhoidjad käisid järjekindlalt järves, kus nad lainevanni ühendasid tilgavanniga ja nii kahekordse mõju osaliseks said.

Kui mõni õnnelik juhus sellesse üksluisusse vaheldust ei too, siis ei ole isegi kõige virgemal kirjasaatjal min-

git ainet, millest kirjutada, ka kui ta oma enda mittemidagi üldise eimillegiga korrutab, on tulemus ikka — ei midagi. Lahke lugeja peaks enam kui pime olema, kui ta hea tahtmise jõudu ei näeks, mis säärastes olukordades veel korrespondentssõnumikke esitab, kus suure sõnakuluga ainult seda öeldakse, et — midagi öelda ei ole.

— — — mis tulevikku võiks huvitada, see võiks olevikku solvata, sellepärast kirjutab poliitiline korrespondent oma kõige paremad ajaloolised artiklid — vaikimisega! Sealt ei saa siis isegi kõige harjunumad ridade vahelt lugejad välja lugeda midagi sellist, mis kirjutaja mõtteist kaugemal on kui kinnistähed Maast.

1840

[ETTEPANEK EESTIKEELSE AJAKIRJA ASUTAMISEKS.]

Õpetatud Eesti Seltsile Tartus.

Liivimaa Ökonoomilise Seltsi pakkumine, meie maarahva majandusliku olukorra parandamiseks määratud eestikeelsete lendlehtede trükikulusid aidata katta, võimaldab mul Õpetatud Eesti Seltsile läbikatsumiseks ette panna üht kaua aega hellitatud lemmikideed.

Minu arvates on ülalmainitud eesmärgi saavutamiseks kui ka üldse meie Seltsi elavaks ja õnnistusrikkaks tegevuseks maarahva heaks olemas ainult üks võimalus, nimelt eestlastele määratud a j a k i r j a asutamine. — Niikaua kui meile pole säärase lehe kujul sündinud teenivat vaimu, on suurem hulk meie ausaist püüdlustest eestlaste aitamiseks ainult *üks vask, mis kumiseb ja kelluke, mis heliseb!* — Tartu-eesti kalendri toimetamise, ühe kooliraamatu väljatöötamise kui ka kavatsetud väikeste iseseisvate brošüüride väljaandmise läbi võib muidugi palju head korda saata, aga sellest hoolimata — nagu iga asjatundja mulle järele peab andma — kestavad igal pool veel lüngad, mida me märgitud teel mitte täita ei suuda. Üks või kaks korda manitsev sõna läheb sagedasti jäljetult mööda või leiab saja kuulaja hulgas ainult vaevalt ühe täitja, aga kui väsimatu agarusega ikka üht ja sama toonitatakse, siis jõutakse — nii nagu püsivalt langevad veetilgad viimaks kõva kivigi ära õõnestavad — kõigest vastuseismisest hoolimata ükskord ometi sihile. Seda tõestavad üsna hiljuti jälle härrad pastorid S c h w a r t z j a M e y e r, kes ühtki vaeva ei kartnud,

kuni neil korda läks eestlaste hulgas karskusselts asutada. —

Nüüd on varsti kakskümmend aastat mööda sellest, kui eesti rahvahariduse alal nii teenekas kadunud praost Masing ellu laskis astuda oma, küll vähe levinud, kuid sellest hoolimata hea mõjuga Nädalalehe, mida ta väga vähese toetusega ometi neli aastat üleval hoidis ja muidugi veel palju kergemini oleks hoidnud, kui kibedus tema isiku vastu vähem oleks olnud. Aga Masing tahtis omaaegseid rumalusi kohe radikaalselt välja juurida ja tõukas sellejuures oma pea vastu herilasepesa, mille kogu pesakond siis tema vastu võitlema tõttas. — Kui siis tookord ühelainsal mehel, kelle vastu pealegi oli enamus, korda läks üht ajakirja neli aastat üleval pidada: kuidas siis ei peaks säärane ettevõte mitte korda minema nüüd ühendatud jõududel? Ja kui oletadagi, et sellega tõesti alguses on raskusi, sest et — nagu mujal tehtud kogemused õpetavad — kõige väiksem osa neist, kellele palju on antud, kaasa aitavad, siis ei tarvitseks me ka veel sellepärast tiibu longu lasta! Aja jooksul hakkab asi paranema, ja ka rahva hulgast peaksid uued jõud arenema, kes meie ettevõtet toetaksid. Aga milleks ongi meil tarvis nii ebakindlale abile toetuda? *Meie oma pere kosub iga päevaga, jumal olgu tänatud, tugevamaks, sellepärast jõuame talgulisteta tööd lõpetada!* — Töötajaist ei tule meil puudust ja materjali on meil ka küllalt. Laulik hüüab meile:

> Peab ainult haarama täit inimlikku elu!
> Eks ela kõik ju, kuid on vähe teada neist.
> Te öelge seda ja — kõik huvitatud teist!

Minu kava oleks järgmine:

Tuleb hakata avaldama perioodilist väljaannet, pealkirjaga «Maarahva nõuandja», mis ilmuks iga kahe nädala tagant, ja nimelt kuu alguses ühe poogna ja kuu keskel poole poogna ulatuses. Selle lehe eesmärgiks on tõesti maarahva kõike elu ja olu puudutada, tema paljud puudused ja väärad teguviisid üles otsida, aga ühtlasi ka säärased abinõud kätte juhatada, mida talupoeg omast jõust tarvitusele võtta suudab. Nõnda siis peaks «Nõuandja» valgustama:

1) seniseid vääri majapidamise viise kõigis asjus ja kätte õpetama nende olulisi parandusi, kusjuures aga tuleb soovitada ainult seda, mis tegelikult järele proovitud, ilma et laskutaks nn. ratsionaalse majapidamise arutamiseni, sest see oleks meie lihtsale maamehele liiga teaduslik ega annaks mingit otseselt õpetavat kasu;

2) valgustama k o d u - j a k o o l i o l u s i d, ühtlasi alatasa kätte näidates, kuidas lapsed ja täiskasvanud kõige otstarbekohasemalt tegutsema peavad; siin nimelt peaks esitama järeletegemiseks mitmeid väljastpoolt toodud näiteid;

3) selgitama üldist k õ l b e l i s t elu, eriti tähele pannes karskusasja; selles osakonnas tuleks avaldada kirjasaatjate sõnumeid neist valdadest, kus hea juba juuri on võtnud, kuna hea eeskuju kõige hõlpsamini peaks järeletegijaid äratama;

4) lõpuks tuleks anda eeskirju ja juhatusi inimeste ja loomade tavaliste haiguste vastu.

Kui eeltutvustatud idee peaks saama realiseeritud, siis oleksin juba ette valmis Zschokke «Kullategijate küla» peatükkide kaupa «Nõuandjale» andma, kus ta kahtlemata enam lugejaid leiaks kui iseseisva väljaandena.

Lehe toimetus peaks sündima Tartust, kus on meie Seltsi keskkoht, ja ühtlasi tsensor ja trükikoda. Mina oleksin valmis endale võtma lehe alalise kaastöölise ja äärmisel juhul ka kaasväljaandja kohustused.

Lehe levitamiseks tuleks niipea kui võimalik kõigis eesti keeleala kirikutes lehe ettetellimine avada, et näha saada, kui palju raha trükikulude katteks kokku tuleb. Mis puudu jääb, selle peaks siis Õkonoomiline Sotsieteet ette laenuks andma.

Oleks muidugi väga praktiline tee rahvaharidusele kaasa aidata, kui tarvitusele võetaks kord, et iga pühapäev koolmeistrid «Nõuandjat» koolimajades ette loeksid, — nagu hr. v. Liphart on andnud korralduse teha omas kihelkonnas karskusasja kohta käivate teostega.

Kui ülemaltoodud plaan Õpetatud Eesti Seltsi juures vastuvõtmist leiaks, siis peaks otsekohe selleks sammusid astuma, et tuleva aasta alguseks asi käima saaks.

Võru, 25. sept. 1840.

Kreutzwald

B. VARASEMAID EESTIKEELSEID KIRJUTUSI (1841—1857).

1841

LEIVAST JA LEIVA-JÄTKUST.

Viimaseil möödaläinud aastail juhtus meie maal sagedasti vilja-äpardust, jaolt sellepärast, et mõnikord põuane või sajune ilm või varane külmahärmatis suviviljale, mõnikord pakane talv rukkiorasele kahju tegi; jaolt jälle sellest, et aasta-aastalt rahva kehvus suuremaks tõusis, misläbi ühel pool sõnniku puudus, teisel pool väsinud rammetu töölojus korralist põllu kosutamist ning harimist ära keelas; sellepärast, paraku jumal, mitmes paigus rahvast nägime, kes oma ärakurnatud põllumaid pisut adrasahaga läbi sorkis, seemet otsekui seatuhnismaale riputas ja niisama vaestviisi mulla sisse siblis, kus mättad ning umbrohi orase ära lämmatasid. — Mõningad korjasid haoraagu kokku, mis nad sõnniku asemel koos maapinnaga põllul ära põletasid, või vedasid laudas põlenud sõnnikut, millel sugugi enam rammu ep olnud, nurme peale; — sinna juurde tuli veel hiline mahategemine, kui külviaeg juba ammu mööda oli läinud, misläbi rukkioras sügisel ei jõudnud juurduda ega suvivili enne külma-härmatisi küpseda. Kehval oli seemnepuudus, mõnel ep olnud adra-ette-pandavat, mitmel muul sündis asi hooletuse läbi, ja kostis mõni rumal: ega mu isa ega isa-isagi varemini ei hakanud külvama! Ometigi nägi igamees oma silmaga mõisaväljal, kus nurmed kangesti sõnnikut ja korrapäralist harimist said, palju paremat vilja siginemist; aga ei olnud mõisaväljal isesugust jumalat ega teistviisi ilma.

Kui nüüd kalendri-tegija tähekatsuja tornist taevatähtede liikumist, kuu ning päikese varjutamise arvu ja muud targale õpetuseks puuduvaid asju tähele paneb, siis ulatab ka mõnda temale silma, mis maa peal sünnib; sellepärast on ta nõuks võtnud iga aasta üht ja teist vigalist majapidamise pruuki lugejale kuulutada ja õpetust-otsijale mõnusat nõu anda. — Igaüks inimene, elagu ta missuguses seisuses, kes nõu ning jõudu mööda püüab edasi saada, leiab jumala poolt õnnistust; aga kes ennast hooletuse orjaks andis, seda ei hakka jumal imelikul viisil toitma ega katma. Kõik mõistmata loomad ronivad ning lendavad päeva tõusust kuni õhtuni peatoidust otsides, nõnda kui mõningad nende seast ka talve-vara kokku koguvad, ehk kui meie kohal külma ei jõua kannatada, sügisel mitusada versta lõuna poole ruttavad. Kes ühel viisil ei saa, see peab teisel viisil nõudma, sest seks on meile mõistust antud, et meie mõtlemisega peatoidust ja ihukatet peame muretsema.

Üks murekas maja- ja leiva-mees ei tohi õlekubu ega heinatuusti müüa, vaid peab põllu- ja heinamaad mööda niipalju lojuseid pidama, et ta jõuab kõik põhu, mis ta vikati või sirbiga kokku korjab, sõnnikuks mädandada ja kevadel põllule viia; sest tugevat sõnnikut saanud ja korralisti haritud põld ei karda iial nii väga äpardamist kui lahja maa, vaid annab — olgu ilm kuidas tahes — enamasti ikka pererahvale toitu ja õnnistatud aastail veel mõne vaka müümisegi tarbeks. Kes vaka rukist jõuab sügisel turule vedada, see saab keelmata saja koo õlgede ehk viiekümne tuusti heina hinna, aga sada kubu õlgi ja viiskümmend tuusti heinu lojusele söödetud, annavad sõnnikumaal kolm ja neli vakka rukist, ja jääb veel järelekülvatud suviviljale rammu pealegi. Kui viis kopikat on õlekoo ja kümme kopikat heinatuusti hind, siis maksab üks riia vakk rukist kõige vähemalt kuus rubla. Sest arust võib näha, kui palju mõnusam põllu kosutamine, kui lojuse toidu müümine on.

Aga, küsib mõni lugeja, kust meie sügisel rahakopikat saame, miska kroonu- ning mõisamaksud tasuksime, rauda, soola ja muud majapidamises tarvilist asja poest lunastaksime, kui meie heina ja õlgi ei hakka müüma? Ega

seda müümist ükski lusti pärast ei teeks, kui häda küüsil ei oleks. Ütle mulle, vennike kalendritegija, kui su silmad tähekatsuja tornist nii kaugele ulatavad, et miski sinu ees varjul ei ole, ütle mulle: kus see rahaauk seisab, kust ma kõik maksud pean välja võtma?

Põllumehe rahaauk, kostan mina, seisab põllul! — Kaevake aga sügavasti, küll teie siis rahapoti kätte saate, nõnda kui need pojad, kellele isa surmavoodil, enne kui ta keeletuks läks, ütles: «Vaadake lapsed, ma jätan teile ühe kauni rahaaugu päranduseks, mis meie viinamäel seisab.» — «Kus kohas?» küsisid pojad ühest suust, aga vana isa tõmbas raskesti hinge ja kostis natukese aja pärast madala häälega: «Kaevake! Kaevake!» Ligijõudnud lahkumise silmapilk tõmbas isa keelepaelad äkitselt nõnda kangeks, et enam sõna suust välja ei tulnud; vanataat maigutas paar korda suud, näitas käega ja heitis siis rahulisti hinge. Sai vana isa surnukirst hauda ja matusepidu lõpetatud, siis tõttasid pojad ühel nõul viinamäele rahaauku otsima, kus nad kõigest väest kaevama hakkasid, nii et rohujuurekest ega kivikillukest liigutamata ei jätnud; aga siiski ei juhtunud rahaauk meestele kätte. Teisel aastal kasvasid väga kenad kobarad viinamäel, mis kolme võrra viina andsid; aga kui viinamarjad ära korjatud, läksid mehed teist korda rahaauku otsima ja kaevasid veel sügavamalt maapinna läbi, ehk nad küll midagi ei leidnud. Aga vaata imet: olid nad mineval aastal rohkesti viinamarju saanud, siis said nad tänavu veel enam, nõnda et kõik naabrirahvas imeks pani. Kui kolmandal ning neljandal aastal samasugune õnnistatud lugu meeste rahaaugu otsimise järel sündinud, siis märkasid nad, mis õnnis isa neile tahtnud öelda. — Seda mõistes võtsid mehed ühel meelel nõuks, viinamäge iga aasta nii sügavasti läbi kaevata, kui nad seda raha otsides olid teinud. Ja tõesti, jumal õnnistas nõnda ausate meeste kätetööd, nii et nad rikkaks said.

Iga talumees, kes hoolega oma põldu võtab harida, leiab rahaaugu põllult, nõnda kui viinamäe pärijad seda viinamäelt leidsid. Võtke korrapärast künda ning äestada, kõik umbrohu juured ja mättad välja kiskuda, rohkesti sõnnikut sisse panna, küll siis põld leiba annab ja mitmekordselt vilja kannab. Jäävad õled ning heinad

müümata, siis võib rohkem lojuseid pidada, misläbi suvisel ajal mõnigi rubla raha või-müümisega sisse tuleb ja veel sügisel pealegi lehmamullika või härjavärsi turule võib viia. Niisamuti peab nõukas majamees märahobu pidama ja ise varsast noore hobuse kasvatama, sest hobuse ostmine kulutab väga palju raha; aga kes hobuse-sälu jõuab kasvatada, see saab niihästi hobusetallist kui veiselaudast rahakopikat. — Peale selle võib põllumees mesilinnu-puudest, kanepiaiast ja linaväljalt iga aasta raha saada, kui vili peaks äpardama.

Iseäranis tuleb veel kartuleid nimetada. Kus seda kallist jumalaannet rohkesti maha tehakse, ei seal või iial leivanälg kevadisel ajal kätte tulla. Kartulid on kõige mõnusam leivajätk, sellepärast on nõuka majamehe kohus niipalju kartuleid maha teha, et aasta otsa perele toitu on ja kevadel seemet küllalt järele jääb. Et talvel mitmel mehel kartulid ära külmavad, mädanema lähevad või muidu hukka saavad, see tuleb sellest, et meie rahval õiget paika ei ole, kus ta kartuleid võiks hoida. Kui kolm või neli peremeest külas ühel nõul võtaksid kartulikeldri ehitada, siis oleks see pisuke asi, aga annaks jäädavat kasu, mis lastele ning lastelastele päranduseks jääb. Ka koopas võib talv otsa kartuleid pidada, kui aga selle eest muret kantakse, et koobas niiskeks ning rõsiseks ei jää. Enne kui kartulid koopa paned, pead sa mõne koo hagu koopas ära põletama, misläbi rõsine aur maast välja tuleb; sellepeale pane kuivi õlgi poole jala paksuselt koopa ümber ja kartulid õlgede sisse: ei siis saa külm ega mädanemine kartulitele vaeva teha. Kuidas keedetud kartulitest rukkijahuga segatud leiba võib teha, seda teab meie rahvas küll, ometigi võib ehk mitmel teadmata olla, et toorest kartulist niisama hästi leiba võib teha. — Toored kartulid tambitakse või riivitakse peeneks, siis pannakse nad koti sisse ja riputatakse kott üles, kuni kõik vesi välja valgub. Sellepeale puistatakse toores kartulipuder kotist leivaastjasse ja riputatakse paar kamalutäit rukkijahu peale. Teisel päeval, kui taigen hapu, sõtkutakse niipalju rukkijahu sisse, et parajasti paksuks läheb, lastakse vähe kerkida, mispeale leib üles lüüakse ja ahju küpsema pannakse. Sel viisil tehtud kartulileib maitseb

niisama hea kui selge rukkileib ja annab inimesele mõnusat toitu.

Peaks siiski ühel aastal seesugune õnnetus juhtuma, et vili ning kartulid üheskoos nurja läheksid ja kevadel nälg kätte tuleks: siis peab nõuks võtma liiva-, nõmme ehk põdra-samblaid, mida meie maal rohkesti kasvab, leiva jätkuks pruukida. Need nimetatud samblad lastakse paar päeva vee sees seista, mis keevalt peale valatakse, siis kuivatatakse neid päevapaistel või ahjus ja jahvatatakse veskil peeneks. Kaks osa samblaid ja üks osa rukkijahu annavad leivaks tehtult mõnusat toitu, ja on niisugusel leival seesama ramm kui selgel rukkileival. Nõukamad peremehed võivad veel pisut soola leivale sisse panna, misläbi sambla viha maitse enamasti hoopis ära kaob. — Mineval kevadel laskis Võru linnas aus raehärra Stein palju seesugust nõmmesambla-leiba teha, mida mitu nädalat iga päev hulgale rahvale välja jagati, ja inimestele õpetust anti, kuidas nad seesugust leiba pidid tegema: sellepärast mäletavad vist mitu kalendrilugejat veel praegu, heale õpetajale tänu andes, kuidas seesugune leivapaluke maitses. — Kui Võru linna ümberkaudne rahvas säherdust samblaleiba viljaäparduse ajal ei võta pruukida, siis näevad nad iseenese süü läbi nälga ja teevad tõeks, mis vanasõna ütleb: «Laiskus ja hooletus on kehvuse vanemad!»

Kes kaugemast rahvast sellest asjast enam õpetust himustab, see leiab seda ühes väikeses raamatukeses, mis 1818 Tallinnas on trükitud nime all: «Nõu ja abi, kui vaesus ja nälg käe on».

Niisamuti räägitakse ka kadunud praost O. W. Masingi «Pühapäeva vahelugemistes» soome rahvast, kes nõmmesamblaid leiva jätkuks pruugivad.

Pidage alati, armsad lugejad, ülemalnimetatud sõna meeles, et põllul on teie rahaauk! Harige põldu mitte sulase ega päilise moodi, vaid õige mehe viisil ja enda pärast; vedage iga aasta enam sõnnikut nurmele ja venitage kartulipõllud aasta-aastalt laiemale: küll siis jumal teile leiba annab.

F. K.

1843

NÄITEID TEOSEST «SIPELGAS. ESIMENE JAGU».

Eeskõne.

Õpetuse valgus on jumala armu läbi meie päevil mitmes asjas maarahva mõistust pimeduse võrgust päästnud ja mõnusamat elukorda alustanud, sellepärast tohime julgesti loota, et parem lugu igapidi kosumas ja vana rumaluse haputaigen kahanemas on. Küll oleks ammugi mitu meest üht ja teist asja paremini püüdnud talitada, kui neile selle poolest juhatust oleks antud; aga kirjaõpetus jäi tänini alles lonkama, sest et rahva südamel veel kindlat tahtmist ei olnud: kirjast meele-, elu- ning asjaajamise parandust otsida. —

Mõni ehk mõtleb veel praegu: meie vanemad ja vanemate vanemad on kirjata läbi saanud, miks siis meie ei peaks niisamuti võima elada? Aga tuleb küsimine: kas meie vanemate ja esivanemate elukord nii täielik oli, et enam õpetust vaja ep oleks? —

Mis meie eeskäinud põlv omal ajal toimetas, see oli, paraku jumal, vigaline küll, sest et vanal ajal väga pisut õpetuse-andi meie maal leiti. Vanal ajal elas palju vähem rahvast kui praegu, aga ei nähtud siiski hõlpsamat elu ega suuremat rikkust kuskil. Vanal põlvel elas ainult mõni nõukas peremees, nõnda kui praegu, kuid suurem hulk seisis kehvuses, ja ei nähtud täielikumat eluviisi kuskil pool. Aga vana põlve viletsused jäid meile teadmata; sest ep see tuleb, et nüüd jutu viisil sagedasti kiideldakse: «Vanal heal ajal oli lugu palju parem!» Laps

kuuleb seda juttu vanema suust ja kiidab asja niisamuti jälle teistele, ilma et keegi sügavamalt taga nõuab: kas lugu tõesti nõnda sündinud. Et nüüd igas kohas niisugust vana parema põlve kiitust kuuleme, tahame õpetust-nõudlikule lugejale siin lühidalt vana põlve elukorrast meie maal jutustada.

Vanal kiidetud põlvel oli lugu — nagu vanaaegsed raamatud täielikult tunnistavad — igapidi viletsam, kibedam ning õnnetum kui praegu, sest et alaline sõda, katk ja nälg ja mitmed muud rasked nuhtlused meie maa üle käisid, kole rõugetõbi enamasti igal aastal lapsi ja vanu sadade kaupa suretas, viljaäpardus seeläbi kibedam kanda oli, et veel kartuleid ei olnud ja kõik muud tõved rohkem inimesi kurnasid, sest et arstiabi väga vähe leiti. —

Rahvas oli vanal põlvel mõisnikkude päris, ja seadust mööda oli igal mõisnikul voli ning meelevald oma päris-orjaga kõik teha, mis ta aga ise tahtis; sellepärast müüdi inimesi igal aastal otsekui lojuseid või vahetati mõnda meest hobuse või jahi-koera vastu, ehk piinati neid muidu sõgedal kombel. Kohtuseadusest ei peetud palju kuskil lugu, vaid igaüks päris-rahva-peremees valitses oma meelt mööda. —

Veel viletsam kui need nimetatud väljaspoolsed õnnetused oli lugu seespidise olemisega. — Ristiusu õpetuse valgus elas väga pisut rahva südames; usk ei olnud veel kuskil elavaks saanud, vaid suuremal hulgal ristirahva nimelistel nähti üsna paganate kombeid. Püha ristimine, leeri-õpetus ja armulaual käimine jäid tühjaks kiriklikuks kombeks, sellepärast täideti neid, otsekui muid korra viisiks võetud asju, enamasti silmakirjaks, aga salamahti ohverdati mitmes paigas ebausu jumalatele, otsiti nõidu ning pomisejaid ja tehti lõpmata kurja. —

Kirja-tundmist ei leitud palju kuskil, sellepärast ei lahkunud pimeduse voli ega pääsenud vaim rumaluse kammitsast. Mis kiituseväärt head võis seal kurval põlvel abielu-seisuses, laste-kasvatamises või majapidamises sigineda?

Nõnda, armas lugeja, nägi vana kiidetud põlve eluviis välja, nõnda oli lugu vanal heal ajal. Ehk küll ka meie päevil mõnda asja lohakil leitakse ja targem inimene

mitu tükki heameelega teisiti seatud sooviks, siiski peame meie issandale kõigest südamest tänu andma selle valguse eest, mis meie kohal koitma hakanud. Võtku siis igamees, kelle südames uus koidutera tõusma saanud, jõudumööda tööga ning sõnaga nõdrale abiks tõtata, küll siis parem põlv kõigile kätte jõuab.

Sest on nüüd sada kolmkümmend aastat mööda läinud, et meie maa Vene riigi valitsuse alla saanud, ja on sest saadik meie kohta jumal sõja ning vereäravalamise eest hoidnud ja kalli rahuaja varju all mõndagi tänuväärt asja siginema hakanud, millest vanaaegne rahvas midagi ei teadnud. Meile on Vene riigi ülemvalitsejate õigustarmastava tiiva all täielisem ristiusu õpetus, sügavam tarkuse tundmine, lahedam elukord, priiuse-põlv ja kindel kohtuseadus osaks saanud; meie võime, kui aga omal kohal hoolt kanname ja edasi püüame saada, priskesti elada ja õpetust vastu võttes mõnda viga parandada! — — —

Maarahva keele ja kirja koguduse poolest, kellest «Kirja kuulutajas» räägitakse, on nõuks võetud igal aastal trükikirjade läbi meie maarahvale üht ja teist õpetuse asja kätte soovida. Siin pakutakse teile esimest korda üht seesugust väikest kirjakest; kui jumal kirjutajale elupäevi kingib, siis võtab ta aegamööda enam muret pidada ja pikemalt ning sügavamalt teile õpetust anda.

Võru linnas, mardipäeval 1841.

Kuidas meie päevil aega tuleb pruukida.

Kes maailmas õnnelikul viisil tahab läbi saada, see peab targasti mõistma oma aega pruukida, sest aeg on see lõngakera, millest meie ajalik elukangas saab kootud. Mõistlik ajapruukimine annab meie vaimule õpetust, laseb meid mõnda kasu leida ja jagab meie varale kosutust. Igas kohas ning seisuses elab meie päevil enam rahvast kui ennemuiste; sellepärast peab igamees, kes vaesuse sisse ei taha lang da, targa järelemõtlemisega oma lühikest eluaega täitma. Kes hommiku varemini üles tõuseb kui teised, see leiab kasu tervisele niihästi kui

õnnele. Iga päev üks tund varemini ülestõusmine kui muidu, see teeb aasta kohta viisteistkümmend päeva ja viis tundi. Mis suurt kasu sellest ühele töö- ning ametmehele võib saada, kelle aasta pool kuud pikemaks kasvab, ja kes seda juurdevõidetud aega töötegemise ning asjaajamisega looja seadust mööda oskab pruukida? Kes iga tundi tarviliku tööga täidab, see läheb ikka nõukamaks ja õnnis rahu elab temal südames. Inimene peab juba maast-madalast tarvilikule ning kasuandlikule tööle õppima, ja kes selle peale kord on harjunud, sellele saab töö lustiks ning rõõmuks. Kelle vaimu parema õpetuse valgus üles äratanud, ei see või enam tööta seista, vaid püüab alati kõige mõistusega jõudumööda tööd teha ega lase iial oma kallist aega kaotsi minna.

Meie päevil peab usinus ja voolas töötegemine igas kohas välja paistma. Kaupmees peab igal aastal palju rohkemat kaubajooksmist talitama, kui ta seesugust kasu tahab leida, mis kahekümne aasta eest olnud; maamees peab oma põldu palju murelikumalt ja paremini harima kui enne, kui ta tahab leiba saada; kirjatundjal peab palju enam õpetuse tarkust olema kui enne, kui tema omas seisuses tahab läbi saada. Igaüks pere- ning lastevanem peab palju enam tööd tegema ja kindlama hoolega oma vara kokku hoidma kui ennemuiste, kui tema tahab päevast päeva edasi saada. Mõistlik asjaajamine, kindel kokkuhoidmine ja aja kalliks pidamine on igas seisuses tarvis. Aeg on üks kallis vara, mis ka meie päevil inimestele kõike õnne ning õnnistust annab. Kes aega targal viisil oskab pruukida, selle elukord hakkab paremini käima. Sellepärast magagem vähem, tõuskem hommiku varemini üles, ja ärge laskem iial üht silmapilku nurja minna: siis saab teie ajalik elukord rikkaks rahu-, rõõmu- ning õnneallikaks.

Külm vesi on kõige parem tervise hoidmise rohi.

Juba vanal ajal, mõnisada aastat enne Kristuse sündimist elasid maailmas mõningad targad arstid, kes mitmesuguseid vigu ning haigusi k ü l m a v e e g a parandasid ja niihästi joogiks kui keha pesemiseks ja

puhastamiseks inimestel käskisid külma vett pruukida, mida nad kõige mõnusamaks arstirohuks kiitsid. Iseäranis armastas ning kiitis seesugust veepruukimist haiguse vastu üks väga kuulus Kreekamaa arst, nimega H i p p o k r a t e s, kes nelisada viiskümmend aastat enne Kristust elas ja keda kõik pärastpõlve rahvas tänapäevani arstiameti isaks ning loojaks kutsub ja tema kirjadest mõnda kallist tähelepandavat õpetust leiab. — Pärast seda aega — tunnistavad vanaaegsed raamatud — elas igal aastasajal seal ja teal maailmas mõni kuulus arst, kes külma veega mitmesuguseid tõbesid ning haigusi arstis. Aga kõige enam hakati meie päevil külmast veest suuremat lugu pidama, ja asutati viimase möödaläinud kümne aasta sees mitmes kohas, iseäranis Saksamaal, niisugused «külmavee tervistandvad paigad», kus kõiksugused vanaks läinud rasked vead ning haigused üksnes külma veega parandatakse, ja kuhu nüüd igal aastal lähemalt ja kaugelt hädalised sadade kaupa lähevad, nende hulgas mõned, kes juba ühe jalaga haua ääres seisid, ja kes sealt terved ning prisked jälle tagasi tulevad ja jumalale külmavee-anni eest tänu andes omast veast pääsenult elavad.

Et nüüd aegamööda ka meie maa rahvale sest asjast õpetust saaks, mis tulus ning vägev terviserohi nende küla kaevudes ja allikates seisab, mida igamees r a h a t a võib saada, sellepärast tahame siinkohal lühidalt veest ning veepruukimisest juhatamist anda. Kes seda asja tühjaks peab, see võib pärast kui enne oma raha apteeki viia, kus, jumal paraku, niisugune raha-ahnus mõnegi rohumüüja südant täidab, et ta seda patuks ei arva, vaese inimese käest ühe tühja rohu eest, mis mitte kahtkümmend kopikat ei maksa, rublade kaupa raha ära petta.

Esiteks tuleb tähele panna, et külm vesi kõige tulusam tervistkinnitav rohi on, sest nende tuhandete arstirohtude hulgas, mis algusest kuni meie ajani tervise kasuks ning haiguse vastupanijaks kiidetud ning pruugitud, on külm vesi kõige ülem. Igal veel — soolane merevesi arvamata — mis maa peal leitakse, on tervistkosutav ning keha jõudu karastav vägev ramm sees, aga iseäranis tuleb terveile ning haigeile seda vett joogiks kiita, mis

allika soontest maa seest välja immitseb või sügavas kaevu põhjas leitakse, ja mis külm, selge, haisuta ja võõra maota ja igapidi puhas peab olema. Heal joogiveel ei tohi viha ega soolast, ei muda ega kõntsa magu, niisama vähe kui haisu või karva olla; ka peab joogivesi pehme olema, sest kõval veel on ikka enamasti lubja või muud võõrast jagu sees.

Looja tark seadus on külma vett inimestele nõnda kui kõigile elavaile loomadele joogiks kinkinud; vesi on tervele ning haigele kõige tulusam keelekaste, ega jõua õlu, taar, joodav-viin, kohv, teevesi või muu kunstlik joogimärg iial nii hästi janu kustutada kui selge külm allika vesi. Kes kõige oma elu ajal muud ei joo kui vett, selle tervis jääb ikka kindlaks, ja leitakse igas kohas, et kõige vanemad inimesed oma eluajal muud jooki ei olnud pruukinud kui vett. —

Külm vesi jahutab inimese verd, karastab sisikonda ja puhastab meie keha mitmest asjast; kui veri üleliiga paksuks läinud ja soonte sees seisma jääb, siis teeb rohke külma vee joomine vere jälle vedelaks ja sunnib verd liikuma. Nende veri, kes sagedasti õlut, viina, kohvi ja muid kangeid jookisid armastavad, läheb üleliiga palavaks, seesugune palav veri toob jälle haigust, mis meie rabanduseks, saksa keeli: põletuseks (Entzündung) kutsume. Kes terveil päevil külma vett jooma harjunud, selle veri ei lähe iial põlema. Looduse seadust mööda peab inimese keha iga päev kaunist osa oma vedelaist jagudest välja aurama, muist hingeauru, muist higistamise läbi: seesugune väljaminek peab iga päev seeläbi uuendatud saama, et kehale jälle märga antakse, mis meie ihuliikmeid turvutaks. — — —

Inimese sisikonna seestpidine nahk seisab lima läbi alati libe, ja see lima, mis mao ja soolte sees, on selleks loodud, et ta kõike toitu seedima ja seedimise läbi kehale uut jõudu peab andma. Aga mitu rooga, mis meie sööme, teevad seedimisele liiga, mõned teevad sisikonna lima nõnda kibedaks kui tubakas sülje suus, ja niisugune kibe lima sünnitab mitmesugust haigust. Kes rohkesti külma vett joob, selle sisikonna lima ei lähe iial kibedaks ja tema tervis jääb priskeks. Külm vesi loputab sisikonna iga päev puhtaks, sulatab kõik paha võõra kraami ära ja

veab seda kehast välja. Sellest on näha, et ka haiguse ajal rohke külma vee joomine niihästi keha palavust vähendada kui ka sisikonna puhastamist soetada võib. Ja tõesti, armsad lugejad! teie saate iga kord külma vee joomisest haiguse vastu palju suuremat abi kui püssirohu ning viina või muu seesuguse rohu läbi, mida te tänini oma haigetele rumalast meelest sisse andsite. —

Vägev eluramm, mis iga elava looma sees elab, jõuab mitmesugused vead ning haigused parandada, kui meie kehale rahu ja aega anname, et ta võib haiguse vastu võidelda; aga kui meie haigele sisikonnale, kelle lima juba kibedaks läinud, veel kõiksugu uut kibedat sisse villime, siis kosutame meie tõbe ja teeme elurammule võitlemist veel rängemaks. Pange haige, kes rabanduses ehk tõve palavas suure valuga vingerdab, ühte rahulikku vilusse paika, andke temale selget külma vett rohkesti juua, ja kui ta toitu himustab, siis natuke vedelat tanguleent: siis saab tema jumala abiga peagi jälle jalule. Ärge hakake haigele, kellel söögiisu ep ole, mingisugust rooga vägisi sisse toppima, vaid tuletage seda meelde: kus söögiisu puudub, seal ei ole toitu tarvis. Raske haige võib mõne päeva ja nädala ka eineta elada.

Mis siin ülemal lühidalt veejoomisest tähendasime ja teile tõtt mööda kiitsime, sedasama kasu tuleb inimese kehale ka väljaspidise külma vee pruukimise läbi; sest keha puhtakspidamine on kõige mõnusam tervise kinnitus. Nagu ülemal juba nimetasime, läheb iga päev suur osa meie keha seespidises majapidamises üleliigseid jagusid higistamise viisil naha läbi välja. Mida puhtam meie nahk, seda hõlpsam higistamine; aga ühtepuhkune higistamine teeb, kui puhastamise eest hoolt ei kanta, viimaks naha nõnda visaks, et higi kogunisti enam välja ei tule, ja seeläbi tõuseb jälle tõbi. Kes vähegi teraselt ühe raske haige lugu tähele paneb, see näeb selgesti, et esiotsa, kui tõbi algamas, inimese palavat väljakuumav keha nõnda kuiv kui see ahju-pott käe vastu tunnukse, ja teab, et aegamööda, kus haige higistama hakkab, üleliigne palavus tagasi annab ja haige ise kergitust tunneb. Palavik tuli sellest, et higi enam kehast midagi võõraks läinud vedelat ei saanud välja viia. —

Kui sellepärast inimesed nõuks võtaksid sagedasti

külma veega oma keha puhastada, siis jääks nende tervis rikkumata. Sooja veega pesemine üleliiga palavas saunas ei jõua iial üksi seda head teha, sest et see, kes alati ennast sooja veega peseb, külma vastu väga hellaks läheb ja oma naha üleliiga nõrgaks teeb. Selle läbi tuleb jooksja-tõbi, mitmesugune peavalu, sügelised ja muud nahanuhtlused, nõnda kui nohu, köha, kaelatõbi ja palavtõbi. — Kus järve või allikat ligimail juhtub, seal peab inimene suvi otsa, kui võimalik, iga päev üks kord külma vee sees oma keha puhtaks pesema. Talvisel ajal tuuakse väikese vanniga külma vett tuppa ja pestakse sellega keha tolmust ning tahmast puhtaks. Niisugune igapäevane keha-puhastamine hoiab meie ihu-tervist ja annab meie kehale rammu.

Jäägu siis kõik arstirohu pruukimine üksnes õpetatud arstide hooleks, kes niihästi keha seadusi kui arstimise rohu rammu ära tunnevad, ja seda teavad, kus rohtu võib anda ja kus seda mitte ei või pruukida. Kõik rohud, olgu missugused tahes, mis õppimata inimesed haigele sisse annavad, teevad tervisele suurt kahju ja mõnikord haigele surma. Oleks rohuandmine ja tervekstegemine nii kerge amet, et igamees selle asjaga korda saaks, siis ei oleks iial arstiameti õppimist ette võetud, mis, nagu targem rahvas teavad, mitu aastat tuurib, ja arstile eluotsani uut õppimist tarbeks teeb, kui tema oma seisust õigel viisil täita tahab.

Et nüüd rohuandmine niisugust sügavat õpetust nõuab, sellepärast oleks meie maarahvale, kellele tänini veel nii vähe arsti- ning arstimise rohtude abi osaks saanud, kõigest südamest soovida, et nemad haiguse ajal ennemini küla kaevust ja allikast haigele abi otsiksid, kui et üht ja teist, mis rumal nõu heaks kiidab, hädalisele hakkaksid sisse andma. — Sest kõik need rohud, mis meie maarahvas kord pruugiks võtnud, nõnda kui kampver, tärpentini-õli, juudasitt, liikva ja teised seesugused, on enamasti ikka seal, kus neid pruugitakse, kahjutegijad. Aga külm vesi ei või iial kahju saata. — Teinekord tahame pikemalt sest asjast tähendada.

Üks küsimine.

Kes võib teadust anda, kus veel rahva hulgas mõningad vanad ennemuistsed jutud ja regivärsi-lood liikumas? Kes selle peale Maarahva keele- ja kirja-kogudusele[1] suusõnaga või kirja läbi võiks otsust anda, see teeniks enesele targema rahva tänu ja saadaks jäädavat kasu.

Laste õnn ja laste-kasvatamine.

«Laske need lapsukesed minu juurde tulla ja ärge keelake neid mitte, sest niisuguste päralt on jumalariik!» ütles meie Õnnistegija, ja: «Kes jõuaks täielikul kombel lapsepõlve küllaldustest rääkida?» ütles üks kuulus mees meie päevil. Seks oleme ka meie ette võtnud, lahkeid ning tõsiseid sõnu lastele ja vanemaile rääkida.

Mõistlikud, viisakad, prisked ja terve kehaga lapsed, kes isekeskis armastades üksteisega mängivad, vallatust põlgavad ja keelamist kuulavad, on igaühele, iseäranis vanematele rõõmuks; sest head lapsed on kõige suurem ajalik varandus. Seda tundes peavad vanemad ühtepuhku meelde tuletama, mil kombel nemad oma lapsi kasvatavad? Mitu ülekäte läinud looma saavad - - - kord vanemate hinge peale kaebama, nõnda kui - - - kohtus juba mõnigi kurjategija isa ja ema peale süüd veeretab, kes lapsepõlves tema eest paremat kasvatamise hoolt ei ole pidanud. Nõnda juhtus ükskord lugu võõral maal ühe vargaga, kes veel enne, kui teda hakati võlla pooma, oma ema himustas näha saada. Tema ema kutsuti sinna. Poeg tegi otsekui oleks tahtnud emale jumalaga jättes suud anda, aga suure vihaga hammustas ta vanamoori kõrva peast ära, öeldes: see on sulle palgaks selle eest, et lasksid mind lapsepõlves hukka minna. —

Kes mõistlikul kombel oma lapsi tahab kasvatada, see ei tohi üksnes vitsaga valitseda, vaid peab mõnusate sõnadega ja iseenese viisaka elukombe läbi oma lapsi juhatama. Isalik tarkus ja emalik heldus on kõige mõnusamad lapse õpetajad! Kes oma last ühtepuhku vitsaga

[1] [Õpetatud Eesti Selts Tartus]

nuhtleb ja ähvardamisega ehmatab, see ei leia iial head last. Vitsa-hirmutamine — ütles üks mõistlik inimene — tuurigu niikaua, kui laps alles mõistmata on; aga kui laps juba mõistlikuks saanud, siis peab üksnes mõnus sõna ning tark manitsemine last juhatama. Kus vanemad iga tühja asja vitsaga õiendavad, seal ka lapsed enamasti isekeskis ühtepuhku riidlevad, mässavad ja karvupidi kisuvad, ja seda noorel põlvel õpitud ametit mehe-eal kõrtsides edasi ajavad. Ikka langeb siis süü teie peale tagasi, vanemad, sest et teie hooletuse läbi laste südamed harimata jäid! Õpetage oma lapsi maastmadalast jumalat tundma, kasvatage neid kristlikul kombel ja olge neile vaga eluviisiga igas kohas õpetuse märgiks: siis kasvavad teie lapsed mõistlikuks inimeseks, kes eluotsani teile tänu annavad ja viimaks teie põrmu veel hauarünka all õnnistavad. —

Üks lapsesüda on pehme kui mee-vaha, seepärast võib teda igapidi painutada ja julgesti loota, et iga hea seeme, mis noorel eal südamesse sai külvatud, elu otsani sinna aset jääb. Aga kus lapsed vanematest iial muud ei näe ega kuule kui üsna kurja, kuis võivad nemad seal midagi paremat õppida? Kus isa joodik, varas või prassija, ja ema kõiksugu halbu kombeid täis on, missugust õpetuse märki nende elust seal lastele tuleb? — Kes noort puud aegsasti ei hakka painutama, ega see vanast puust iial enam jagu ei saa; noorpõlv on külviaeg, kus kõik head seemned südame põldu maha külvatakse, mis tuleval ajal lõikust peavad andma. Jätad sa kevadel põllu harimata, siis on sügisel tühjus käes.

1843

KOLM KALENDRI LORI.

Surm ja tema abimehed.

(Üks mõistujutt.)

Mõistujutu koore sees
Elab tõsiduse-iva.

Vanal ajal, kus enamasti inimeste elupäevad väga pikale ulatasid, juhtus ükskord surmal suur tööpuudus ja ta kartis, vaene, ameti hoopis unustavat, kui ta mitte varmalt uut töölätku ei leia. Ses näljakibeduses andis ta oma abimeestele käsu, ühel nimetatud päeval nõupidamisele kokku tulla. Seal tulid siis sõda, nälg, katk, kurjad tõved, ikaldused, arstid, himude kihutajad ja mitmed muud inimese elu-iga lühendavad ametmehed surmariigi valitseja aujärje ette.

Kui kuningas Kontnik*) oma kõne lõpetanud ja kuulajatele pikemalt ära seletanud, mispärast neid siia oli kutsutud, siis lisas ta viimaks veel juurde: «Kes nüüd teie hulgas kõige vapram tapja ja tänini enam inimeseloomi kui ükski teine maa pealt hävitanud on, see astugu minu aujärje ette! Ma tahan temale suurema voli kätte anda, misläbi ta minu järgmiseks ning esimeseks riigivürstiks peab tõusma!»

*) Kontnik tähendab nõnda kui Kuivik nalja kombel surma, sest et surma-kuju maalrid sedaviisi teevad, kuidas pildikese peal «Viina katku» ees näha on.

Nüüd ruttas igamees omast raamatust kokku arvama, kui palju tema väe ja võimuse läbi tänini oli hukatud, aga kes jõuaks siin seda otsata numbrite arvu üles panna, mis maailma algusest kuni sinna päevani sõja-, katku- ja nälja- ja ikalduse- ja tõbede- ja arstide pea-raamatutes seisis! Juba tahtis surmariigi kuningas ülemat numbriperemeest endale järgmiseks valitsejaks nimetada ja temale aumärgi rinda panna, kui ta kogemata silmad üles tõstis ja üht võõrast meest otsekui pooltukkudes ukse piida najal nägi. «Kes sina siis oled?» küsis kontnik. «Esimene elumõrtsukas» — kostis võõras hambaid irvitades. «Mina ei tunne sind ega mäleta ka sind enne seda näinud olevat,» ütles kuningas: «näita mulle oma tunniskirjad üles, mis sinu kiitmist tõeks teevad!» —

«Mina olen» — kostis võõras — «kõige noorem sinu sulastest, vast hiljaaegu inimeste seltsis elamas, sest algmisest saadik oli minu eluase põrgus, kus ma mitu tuhat aastat paganaid rõõmustasin! Aga enne kui ma teile oma ristimise raamatut ja passi näitan, tahan siin lühidalt enda kombeid ning tegusid kuulutada. Kellel kõrv on, see kuulgu! Katk ja sõda, või mis nime all keegi muu elumõrtsukas siin varjuriigis elab, ei saa iial võimuse poolest minuga võidelda; ehk küll minu valitsus alles hakatusel on, siiski tohin ma julgesti tõotada: et enne kui maailm nelisada aastat vanemaks jõuab, kõik inimesesugu minu ikkes peab vedama, kus nemad iga päev — otsekui kärblased surmarohu vaagna ümber — hulgakesi maha langevad. Ei pääse sündinud laps ema rinnal ega vana kepitoe najal roniv rauk minu kütkest, vaid igameest kihutab minu pill tantsima, kuni ta viimaks — paremast südametunnistuse noomimisest hoolimata — oma vaimupriiuse kaotab ja metsalise kombel hauda langeb. — Sugulase-, vere- ja sõprusesidemed tahan ma katki kiskuda, nõnda et vanemad laste ja lapsed vanemate mõrtsukaks peavad saama; kurje himusid tahan ma lõpmata taga kihutada ja uued tõved ja viletsuse maailma sünnitada; — iseenese-tapjale saan ma nuga ihuma ja köit keerutama, abieluseisuse õndsat rahupõlve rikkuma, rahvast hullama ning mässama sütitama, et igamees meelemõistust jalgadega hakkab tal-

lama ja hullemalt kui põrguline jändama. — Vilja-ivad, mis jumala heldus igapäevaseks leivapalukeseks põllul seadis kasvama, saavad inimesed minu sundimist mööda t u l e v e e k s ümber moondama; seda põrgumärga lakuvad nad, kuni see neid kuraditega vennalikku vahekorda saadab ja igavesti põrguorjaks teeb. Minu võimus saab aegamööda kõigile inimeste-sugudele needuseks, ja kui aastasadade pärast maailm selle poolest targemaks läheb, et ta tõbede vastu rohtu leiab või muul kombel neid mõistab vähendada, sõdimise ning taplemise maha jätab ja katku vastu vahid riigi piiridele seab: siis saab üksnes minu voli ning meelevald maailmas valitsema! Ja kui siin ja seal mõningad peaksid julgema minu vastu üles tõusta või minu teenistust hakata laitma, küllap siis minu jüngrid ruttavad tuhandete kaupa seltsis säherduste uuendajate vastu sõdima, sest et rahaahnus ja rahva rumalusest kasupüüdmine igas paigas minu lipu all saavad võitlema; pimedus ning harimata kombed võtavad mind oma rinnal imetada ja hooletuse rüpes mind üles kasvatada. Kes teie hulgast, surma- ning varjuriigi abimehed, jõuab inimestele enam hukatust saata?!»

Kui ükski selle peale suud lahti ei teinud, küsis kuningas võõra mehe käest: «Mis sinu nimi on?» — «V i i n!» — kostis kange mees. «Viin, vennike viin!» hüüdis Kontnik: «peab mulle esimeseks riigivürstiks jääma» — ja «Viin, viin!» möirgas kõik surma- ning varjukogudus ühest suust; ja põrguhaud kõlas vastu.

Emajõgi.

Kuulus jõgede ema! Kus sinu kätki ning algus?
Näita, kus sinu tee? Hellake! kus sinu ots?

Sügavas maa rüpes salamahti sündinud, pilve rinnal vihma ning kastega imetatud, magavad lättesoonekesed peidetud kambris varjul. Ei ole seal neid veel keegi inimeseloom tohtinud vaadata ja näha saada, kui kenasti hiilgavad lapsukesed hõbedases kätkis uinuvad; ei ole iial ükski inimlik kõrv nende hingetõmbamist tunnista-

nud või nende häälitsemist kuulnud, ega ka inimlik silm nende naeratamist või nutukurbust näinud. Üksnes vaiksed maa-alused vaimud käivad seal sisse ja välja, kasvatavad lätte tütreid ja õpetavad neid jooksma, annavad neile rõõmulikku meelt ja juhatavad neile mõnda tarvilikku asja. Nõnda kosuvad sügavas maapõhjas Emajõe lättekesed ja immitsevad sala-teeradasid mööda, kuni nad viimaks Otepää kihelkonna kahes paigas maa põuest välja kargavad ja rutusti jooksu lippavad. Esimene haru tõuseb Emalättel lõuna pool Arula mõisat, tungib Rebaste järvest läbi Arula mõisa poole, kallab sealt Pühajärve mõisa kaudu Ruusa järvele, läheb nimetatud järvest läbi Saksu soo peale, kus teine õde Pühajärvest tulles temaga ühte jookseb. Need kaks jõesoonekest, kellest üks Emalättest, teine jälle Pühajärvest tõuseb, alustavad kuulsa Emajõe, mis juba vanapõlve lauludes ja juttudes kiidetud oli, ja veel praegu kõige kuulsam meie maa jõgedest on.

Otsekui mõistlik lapsuke, kes jalga hakanud toetama, ruttab Emajõe-neitsike rõõmsal meelel teele, teretab naeratades taeva ilu: päeval päikest ja kuud ning öösel tähtesid; teretab lahkesti puid, rohtu ning lillekesi kaldal, kuuleb lehe kohinat ja linnu laulu, aga ei mahi kuskil aega viita, vaid lippab ühtepuhku edasi ja mõtleb lapse kombel: «ehk on edaspidi veel ilusam?» Et ta nüüd issanda loodud ilu ikka enam näha saaks, sellepärast ei jookse ta otsekohe, vaid ühtepuhku loogeti ja ristati otsekui jänes. Rästu mõisast kallab ta Sangaste kiriku poole, võtab lisadust mitmest allikast ja ojast, iseäranis Igasti rajal, kus mitu väikest jõge tema sülle vajuvad. Üks kaunis jõekene tuleb Urvaste kiriku poolt, teine veel suurem ja nägusam Tõllisti mõisa ligidal Valga linnast, seda viimast kutsutakse Pödeli jõeks.

Nende abijõgedega ühendatud, ruttab Ema-neitsike Võrtsjärve poole. Küll läheb järve nähes tütarlapse süda arglaseks ja mõtleb iseeneses — kuidas sealt läbi pääsen? Aga kui ta lõunapoolsesse järve otsa saab, ütleb ta: ma mõistan ujuda, ja kargab sedamaid järve. Vaata, kuidas mu neitsike supleb ja liikmeid sirutab ja järve lainete läbi tungib, kuni ta põhjapoolsele järve kaldale jõuab, seal vastu hommikut pöörab, Pedja jõega kokku

juhtub, kelle ta kaissu võtab ja siis kiiresti Tartu poole tõttab.

Linna nähes silitab ta juukseid, kohendab kaelarätikut ja pühib tolmu silmnäo pealt maha, sest päike paistis heledasti ning pani teed tolmama. Aga et kenas linnas väga palju tarku mehi elab, kes kalendrit ja kõiksugu imevärke teevad, sellepärast ei julge Ema-neitsike aega viita, vaid hüüab naeruliku palgega: «tere ja jumalaga!» ja pistab siis Luunja mõisa poole. Luunjast võtab ta teed Meeksi, Meeksist Kastri mõisa, kus Ahja jõgi tema sülle langeb, kellega seltsis ta Peipsi järve läheb.

Tartu, Pihkva ja Narva vahel käib minevast kevadest saadik üks aurulaev Emajõge mööda, mis inimesi peale võtab ja mitmesuguse kaubaga koormatud paate ja lotjasid oma järel veab. Tänavu kevadest kuni 15-nda augustikuu päevani on Tartu aurulaev 54 korda Emajõge mööda sõitnud. Auru-aetavaist laevadest leitakse pikemalt õpetust O. W. Masingi «Nädala-lehtede» seest.

Üks kalendri jutt, mida igamees kuulda saab, kes lugedes aega tahab viita.

Sõbral lugejal on enamasti pühapäeval pärast lõunat kõhuli maas lamades ja leiba luusse lastes palju hõlpsam pidu kui kalendri-tegijal, kes ehk selsamal ajal kõrvatagust sügades nõu otsib: mis ta kalendrisse peab panema, et lugemine rahvale mokka mööda oleks ja omalt kohalt ka pisut kasu saadaks. Igamees on ootust täis, et uue kalendri lugusid kuulda saada, mis eest ta kümme kopikat hõbedat välja andis, ja mis ehk suuremale hulgale üsna tühi lori näitab, kes ei mõista aganaist vilja-ivi välja otsida, ehk kui jutu rada nõnda ei jookse, et see nende soovimiste ja igatsemistega ühte läheks. Sest mõningad kitsa südamega ning lühikese oiuga inimesed mõtlevad maailma kohe hukka minevat, kui teine ja kolmas teisiti mõtleb või teisiti teeb, kui nemad oleksid mõelnud ja toimetanud. Niisugused maailmaparandajad arvavad jumalal niisama vähe tarkust, kannatlikku meelt, heldust ning armastust olevat kui nende endi peas ja südames liigub; nad kardavad

jumala viha kohe põlema süttivat, kui nende tige süda täis saab, ja nemad igaüht ligemist, kelle arvamise jooned nende mõtetega kokku ei jookse, sellepärast avalikult ning salamahti taga kiusavad ja hukka mõistavad.—

Üks vanaaegne Prantsusmaa kuningas läkitas ükskord käsuviijaid ühe suure riigi kuninga juurde kaugele Hommikumaale, kellega tema kaubaajamise ja mõne muu tarviliku toimetamise pärast sõbralikku seisusesse [vahekorda] himustas astuda. Aga et seesinane Hommikumaa kuningas veel alles ristiusu valguse poolest võõras oli, sellepärast andis Prantsusmaa kuningas oma käsuviijale salakäsu, mida meie edaspidi tundma õpime.

Kui nüüd käsuviija Hommikumaa kuninga juures kõik avalikud talitamised sai toimetanud ja korrale seadnud, tuletas ta veel meelde seda salakäsku, mis temale kodus oli antud, ja mille talitamise läbi ta enesele teises maailmas rohket palka lootis teenida. Teisel päeval juhtus ta õnnekaupa sööma-ajaks kuninga juurde võõrsile palutud olevat, ja kuningas oli nõnda heal tujul ja lahkel meelel, et käsuviijale see silmapilk väga mõnus näitas, et magusat juttu alustada. Juttu sahates kõnelesid nemad ühest ning teisest asjast, kuni nad viimaks usust hakkasid rääkima. Sai Prantsuse käsuviija kallist ristiusku võõramaa valitsejale kiitnud, siis lisas ta veel oma kuninga soovimist mööda palumise kombel juurde: et võõramaa kuningas ka õndsakstegeva ristiusu peaks vastu võtma.

Hommikumaa kuningas pani teraselt Prantsuse mehe juttu tähele, seisis, kui jutt oli lõpetatud, tükk aega mõttes ja palus viimaks oma võõra kenasse kuninglikku rohuaeda, kus nad kõndides määratu palju puid, rohtusid, põõsaid ja lillekesi nägid. Kuningas palus võõrast tähele panna, kuidas igaühel loodud kasvul enamasti isevärki kuju, isevärklik kasv, lõhn ning õitsemise viis oli, ehk neid küll kõiki üks jumal oli loonud. Natukese aja pärast tõstis Hommikumaa kuningas sedaviisi juttu:

«Mina olen sinu juttu tähele pannud ja selle üle mõelnud; ütle minu kuninglikule vennale Prantsusmaal, et mina tema õndsakstegevat usku kõigest südamest austan, aga sel puhul ei tunne ma veel omas südames säherdust kindlat igatsemist teie rahva usu järele, mis mind

selle uue usu tunnistusele kihutaks, vaid mina mõtlen, et suur maa ning taeva looja, kes igaüht puud, lille ja rohuvõsukest isevärki on loonud, meile sellega tähendust on tahtnud anda: et mitte kõik inimesed ühtevärki ei pea mõtlema; vaid otsegu taevane isa ennast tuhatvärklikkude võsude, lillede ning loomade üle rõõmustab, niisamuti — arvan mina — saab ta ennast selle üle rõõmustama, kui igaüks mõistlik omal isesugusel kombel teda kummardab. Nii näikse see juba algusest peale tema tahtmine olevat olnud, igaühele inimeseloomale niipalju vaimupriiust osaks jagada, et ta teda oma meelemõistust mööda pidi teenima.»

Kui meie neid sõnu ka ristiusu-tunnistuse ning ebajumalate teenistuse vahel mitte tõeks ei tohi pidada, siiski peab igaüks mõtleja inimene julgesti tunnistama, et ristirahva koguduse seespidistes segamistes, ühestäralahkumistes ning vaenulikes tagakiusamistes need ülemalkuulutatud sõnad väga tähelepanemise väärt on.

Nõnda on meie päevil mõne rahvasõbra hoolekandmise läbi mitmed tulusad raamatud ja raamatukesed meie maarahvale õpetuseks ning kasuks trüki läbi välja antud, niisamuti ka igas linnas raamatute müümist alustatud, misläbi igamees, kellel raha ja himu on, hõlpsal kombel raamatuid võib osta. Kõik raamatud tuleb ülepea kahte jakku arvata, mis otsekui poeg ja tütar majaperes igaüks oma talitust peab toimetama. Et nüüd naisterahval üks ja meesterahval jälle teine töö on osaks jagatud, sellepärast ei tohi teine teist halvemaks pidada, vaid igaüks peab oma käsku täitma ning omalt kohalt kasu püüdma. Esimene jagu raamatuid annavad meile pühast kirjast ja õigest ristiusust õpetust, nõnda kui piibel, lauluraamat, katekismus, jutluse raamat, piibli-seletused ja mitmed muud mõnusad kirjad. T e i n e j a g u raamatuid annab jälle juhatust kõigist säherdustest ilmalikest asjust, mille läbi meie elu, asjaajamise ja majapidamise talitus paremini korda läheb. Või lühidalt öeldes: üks jagu kirju on hinge toiduseks, teine jagu ajaliku elu toimetamiseks üles pandud. Kui nüüd keegi meie seast nõnda mõistmata oleks, et kõik ilmalikku õpetust andvad kirjad tühjaks loriks nimetada ja neid seepärast lugemata jätta, siis teeks tema oma ajalikule õnnele

suurt kahju ja jääks ka tema hingekasu nõudmine mitmes kohas lonkama; sest see, kelle vaim siin ajalikus elus õpetuse valguseta jääb, ei oska iial õigel viisil ka hingekasu püüda. Kui meie neid asju, mis nähtaval, tundma ei püüa õppida, kuidas võib meie harimata mõistus siis nägemata asjust täielikult aru saada? Ja siiski on, paraku jumal, veel tänapäev mitmes kohas seda näha, kuidas mõni tulus kasusaatja raamat lugemata ja suuremale hulgale tundmata jääb, kuna mõningad vaimus pimedad, kel endal talutajat tarvis oleks, omas vaimulikus alanduse-kõrkuses ennast teistele teenäitajaks asutavad, ja siis rahvale variseri julgusega ütlevad: «Ei see raamat kõlba! see on kõik tühi ilmalik lori!» — Keda need sõnad kutistavad, see võib ennast sügada.

Et nüüd meie nooremale põlvele ka neist asjust pisut tähendamist kätte saada, on kalendri-tegija nõuks võtnud, mõnda tulusat raamatut, mis ilmaaegu ära unustatud, lugejale meelde tuletada ja mõnd uut kirjatükki kuulutada.

1) Kuldorg, ehk Kulla saatja külla. Tallinnas trükkitud Gresseli kirjadega 1842.

See nimetatud raamat, millel 127 leheküljenumbrit, annab majapidamisest, kogukonna seisusest, lapse õpetamisest ja mitmest muust asjast väga mõnusat juhatamist, ja peaks õiguse pärast igaühes koolimajas niihästi kui igas nõukas taluperes leida olema. Igaüks järelemõtleja lugeja võib «Kuldorust» rohkesti kasu leida ja oma majapidamises mõnda asja paremini seada, kui ta raamatu juhatamist mööda teeb.

2) Aiavite pero valgussel. Tallinnas trükkitud Lindvorsi pärrijate kirjadega 1839.

Väike ladusal jutu kombel kirjutatud raamatukene ei ole üksnes tühjaks ajaviiteks üles pandud, vaid annab naljaka kõnelemise kõrval mõistlikule mõnda juhatamist. Need väikesed viisakad laulu-tükid, mis raamatukesele juurde lisatud, ei tee kellelegi kahju, vaid see on üsna rumalus, mis kirjakest sellepärast hukka mõistab. Hinna poolest võiks raamat natuke halvem [odavam] olla.

3) Villem Navi ello-pävad.

4) Sadab viin meile kasso ehk kahjo?

5) Vina keelmisse nõust, mis Põlva kolmeister Donner on kirjutanud.
6) Vina katk, ja
7) Ue aasta sovimine kassinuse (parra-usse) sõbradele. Tartus H. Laakmanni jures 1843.

Need viis raamatukest on kõik vennaksed, kes sõjariistadega vana vaenlase, viina vastu välja lähevad ja ihu- ning hinge kasu õpetavad, kurjavaimuga võitlemisele kutsuvad. Aga et meie maarahva sõprus vennikese viinaga tänini veel väga suur on, sellepärast jäävad seesugused kirjakesed enamasti lugemata ning tähele panemata. Mis iseäranis «Viina katkule» põlguseks pannakse, see on tema ilmalik viis, misläbi ta kalendritegijaga isa poolt kälipoeg on. Ometigi peab igaüks mõtleja lugeja tunnistama, et mõlemad õpetuse poolest rikkamad on kui mitmed muud vagaduse varju all kokku solgitud kirjad. See kõrvalops kisub mõne mehe suu jälle viltu! —

8) Näddala-Leht, mis kadunud praost O. W. Masing neli aastat välja on andnud.
9) Täieline Ristiusso õppetus, mis targema rahva ja koolmeistrite kassuks välja andnud O. W. Masing. Pernos 1825.

Viimased nimetatud kirjad on nõnda kui kõik teised, mis kadunud praost kirjutanud ja meie päevil enamasti väga harvasti veel leida on, otsekui ülirikas kulla mägi, kust igaüks lugeja rohkesti vara võib välja kaevata ja palju tarkust õppida. Juhtuks lugejal nõnda kui kalendritegijal õige meheliku õpetuse igatsemist olema, küll ta siis läheks igas kihelkonnas teiste naabritega seltsis kirikuõpetaja juurde seda soovimist kuulutama: et trükkaleid ja väljaandjaid paluda: «Pühhapäva vahheluggemised» ja mõned muud kenad tükid «Näddala-lehhest» teist korda saaksid trükki antud. Läheks säherdune igatsemine rahva keskel suureks, küllap siis kalendritegija, tema abimehed ja päilised igaüks omast kohast nädala teenistusepalgast rahakopika, mis vana kombe järele püha- ning sellipäeval trahteris ära pillati, kokku paneksid ja seda korjatud väikest vara raamatutrükkalile kostiks veaksid, et mees ennemini töö ette võtaks. Veel parem oleks, kui need, kes raamatut himustavad, oma

nimed laseksid üles kirjutada; seesugune nimede kirjutamine saadaks enam kasu, kui — —

Aga lõpetame siin tänavuse jutu, mis juba mõnegi mehikese sapi paisuma ajas. Kalendritegija istub kõrgel tähevaataja tornis ja võib seal laulda, mis ta ise tahab, sest tema vihameeste kivid ei ulata nii kõrgele, kuid avaliku või salamahti sõimamise üle irvitab ta hambaid ja ütleb — otsegu lugeja tema jutust: «tühi lori kõik!»

— Ennäe, vennike! Õlekubu rabades tabasin meest: nõnda sündis kalendrijutt, mispärast trükkal ja väljaandja mind juba mitu korda nuiasid, sest et targemad targematele, paremad parematele, ja mina sinule pidin kirjutama.

1848—49

TEOSEST «MAAILM JA MÕNDA, MIS SEAL SEES LEIDA ON».

Eessõna.

Mõistlikumal rahval on juba mitmes kohas igatsemine tõusnud üht ja teist õpetuse asja pikemalt tundma saada, kui see tänini võimalik olnud; sellepärast kuulevad auväärt kirikuõpetajad ja muud maarahva sõbrad sagedasti taganõudmist, kas niisuguseid kirjatükke, nagu õnnis praost Otto Willem Masing kolmekümne aasta eest hakkas välja andma, nüüd mitte enam ei trükita? Mõned vanemad mehed mäletavad veel selgelt oma noorpõlve-rõõmu, mida neile kenad «Pühapäeva vahelugemised» teinud, ja kuidas nad kaks-kolm korda järjestikku raamatu otsast otsani läbi lugenud. Aga niisuguseid mehi oli sel ajal vähe, kes seda õnne oskasid vastu võtta. Suuremale osale oli vahelikuleib armsam kui selge leivapaluke, ja nõnda läks lahkest südamest armastuses külvatud õpetuse-seemnest ainult pisut idanema, sest et umbrohi ja ohakad suurema osa ära lämmatasid. Niisugusest avalikust õpetuse põlgamisest sündis see kahju, et kolmekümne aasta sees, kus kõigis paigus võõrail mail teadmise riik otsekui auruvankri kiirusega igamehele omanduseks sai, meie maarahvas üksi teiste järele kaugele maha jäi. Targem rahvas on oma teadmisi teistele õpetuseks igas haritud rahva keeles nii palju kokku pannud, et meie päevil raamatu väljaandjal suuremat vaeva ei ole, kui selle määratu kogu hulgast seda välja valida, mis süda himustab. —

Tõesti, armas lugeja, õpetuse tundmine ja vaga süda-

metunnistus on meie ainuke varandus siin maailmas, mida «koi ega rooste» ei või rikkuda, ja mida mingil viisil ega mingisuguses elujuhtumises ei tuli, vesi ega vaenlane meie käest ei suuda ära riisuda! Seesugune korjatud vara on meile õnnetuses troostiks, vanal eal rõõmuks ja, kui päeva töö ja palav mööda läinud, tululikuks kasuks.

Tartu raamatu-trükkija H. Laakmann, kes juba mitu tänuväärt kirja oma kuluga maarahva kätte on läkitanud, on ka nüüd nõuks võtnud katse kombel suure kuluga eelseisvad õpetuseraamatud teie kätte anda, ja ei ole tema süü, kui asi nii täielikult ei saa siginema, kui tema soovib. Et õndsa Masingi-suguseid mehi igal aastakümnel ei sünni ja vaimsed annid jumala poolt igamehele iseviisi on jagatud, sellepärast ei olnud Laakmannil võimalik kirjameest leida, kes juba kuulsa nime läbi raamatule õnnelikku sigidust ja lahket vastuvõtmist oleks võinud valmistada. Meie raamatu kirjutajale ei ole veel kuidagiviisi säärast kuulsat nime saanud, mida krantsikese sisse punutuna otsekui pitseri esimese lehe peale tohiks panna, ega ole ka seda lootust niisugust au leida. Siiski peavad need kirjalehed igas kohas seda tunnistust andma, et meie hea tahtmine kõigest väest sinna püüab, lugejale sest juhatamist anda, kui määratu suur teadmise riik on, mille rajad taevatähtedest meresügavuseni ulatavad, ja mis, kui seda tähele pannes loetakse, looja väge, tarkust ja heldust igas paigas avaldavad.

Ja kui sõna ja jutustamise komme igas kohas nõnda ei peaks olema, kuidas sina, armas lugeja, seda asja oleksid rääkinud, siis mõtle selle peale, et jumal igale linnule oma laulu on loonud, ja varblane kõige vaevaga iial laulurästa ega künnilinnu lugu kätte ei saa, ehk tema küll juba halli peaga munast välja tuli. Sellepärast palume enam tuuma kui koore peale vaadata. Kui toit maitsev, mis seal kausist lugu? Peaks sellel ettevõtmisel pikem kui liblika eluaeg olema, siis palutakse igaüht rahvasõpra, kelle kätte «palju on antud», omast rikkusest mõni veering sellele raamatule ehteks tuua, kus niisugused armuannid raamatu-trükkija juures tänuga vastu võetakse.

Kirjutatud mihklipäeval 1848.

Kui ühe või teise lugeja elu-teekäik sugulastest ja omastest kaugele ära läheb, siis tõuseb iga kord — see ei või inimesega teistviisi olla — mõlemal pool igatsemine; vanem himustab lapsest, laps jälle vanemast, sõber sõbrast ja sugulane sugulasest sõnumeid saada; sellepärast püüab siis see, kes ise õppinud kirjutama, kirja läbi niisugust igatsemist täita, ehk kes nii õnnelik ei ole, see laseb teise tuttava läbi omastele koju kirjutada. Aga olgu nüüd sõnumiandja ise kirjamees või lasku kirja teise läbi kirjutada, mõlemas kohas on mõtteid tarvis, mis kirjatähe elavaks peavad tegema, sest kirjatäht on surnud, kus vaim teda elavaks ei tee. Kus kirjutaja mõtteta elab ja midagi tähele ei oska panna, seal sünnib siis lugu — mida, paraku, meie maarahva kirjades veel nii sagedasti leida on — et kiri otsast otsani muud ei oska avaldada, kui: «palju tuhat terviseid!» —

Niisugustel ärakulunud ja äraväsimata tervise saatjatel ei ole mitte kanavõrra mõtteid nupus, vaid otsekui kana kakaka! kõõrutab, nõnda nemad «palju tuhat terviseid» kõõrutavad. Meie kana käest paremat laulu ei või oodata, sest kana ei peeta kuskil laulu, vaid munemise pärast, aga mõistlikuks loodud inimese käest tohime meie õigust mööda nõuda teistviisi laulu kui kana käest, miks on jumal teda muidu kõigi elavate loomade üle karjaseks tõstnud ja tema vaimu taeva valgusega välja ehtinud? Elajale anti juba loomise poolest seda seadust sisse, mis tema elu ülalpidamiseks tarvis läheb; sellepärast oskab lind õpetuseta kunstlikku pesa ehitada, või kui talvekülm kätte tuleb, soojemaisse kohtadesse lennata, kus toiduse puudust ei ole. Sellevastu magavad sündinud lapse sees kõik vaimsed annid, kuni neid aegamööda üles äratatakse; ja mida varemini vaimupõldu hakatakse harima, seda mõnusamat viljamaad aegamööda seal leiame. Ehk küll annid igas kohas ühesugused ei ole, siiski leiame, et mõistlik kosutamine pisukesest kidurast ivast mitu korda kena võsukese kasvatab, kuna teises kohas kõige paremast seemnest midagi ei saa, või mis veel kurvem lugu on, kenast loodud vilja-

puu seemnest kõlbmata umbrohi kasvab, mille vari teistele viljapuile kahjuks läheb. —

Vanemad! ärge siis unustage, et jumal teid oma rohuaeda aednikuks on seadnud! Teie kohus on last juba maast-madalast selle peale juhatada, et tema vaim kehaga ühtlasi suuremaks kasvab. Last peab vara mõtlema õpetama, ja kõik ilmaaegsed tühjad küsimised, mis mõtteta olemises üles tõusevad, peab targem vanem maha rõhuma. Kus laps niisugust juhtub küsima, mis ta ise võib ära näha, seal ei tohi vanem rumala küsimise peale mitte vastata, vaid peab ütlema: mõtle, armas laps, küll sa siis seda leiad, mida teada himustad. Üksnes seal, kus lapse mõtlemine asjaloost tagurpidi aru sai, on vanema kohus last õiendada; aga ikka sündigu seesugune õiendamine nõnda, et ka laps ise sealjuures natuke pead vaevab.

Kes nõnda last oskab kasvatada, see leiab peagi seda rõõmu, et laps päev-päevalt kasvades oma vaimu õpib pruukima ja mõni pisuke kolmeaastane poisike seitsmeaastasele vonnile häbi hakkab tegema. Tähelepaneja inimene võib igas kohas näha, et kus lapsed tühjade küsimiste peale vastust leiavad, nemad kuskil ise mõtlema ei hakka, vaid kõiksugu rumalaid küsimisi ette toovad, iseäranis seesuguseid, millele kostmine juba küsimise sees seisab. Kui laps üht asja oma silmaga näeb, miks ta siis veel küsima läheb, nagu: kas hobusel on neli jalga? kas härjal on kaks sarve? ja muud seesugused albi küsimused. —

Teiseks õpeta last iga asja tähele panema, mis tema silma paistab, olgu asi pisukene või suur: tähelepanemine juhatab last aegamööda asjadele vahet tegema; laps õpib mõistma, kus tükis kaks asja ühtevärki või kus nad üksteisest teisiti on. Niisugune tähele pannes vahettegemine toetab meie vaimusilma, otsekui kaugele vaatamine ihusilmale võimu annab. Vaimusilmaga võib inimene igas kohas kaugemale näha kui ihusilmaga, ja meile tõuseb ütlemata suur kasu korraliku vaimuannete pruukimise läbi. Läheb üks tähelepaneja laps suvel karjaga välja, mis palju imevärki looduse asju tõusevad seal iga sammuga lapse silma! Iga puukasv, rohuvõsu, putukas, maokene, tigu, liblikas, lind ja elajas on ikka

teisest teistviisi ja igaüks omal kohal üks imeline töö, kui nende liikmeid, olemist ja elamise kommet tähele paneme. Kes jõuab seda määratut tarkuse väge ära mõista, mis kõik need asjad on loonud ja nõnda korrale seadnud, et kui kevadel lumi on kadunud ja päikesetera maapinna üles sulatanud, siis igast kohast rohutaimed maa seest üles tärkavad ja mõned juba lumehange kõrvas kena õieilu välja lahutavad. Ja kuidas need pisukesed elukad, mis kui roistukesed tuhandete kaupa puulehtede või maa peal liiguvad, pakast talveкülma jõudsid kannatada, et keegi otsa ei saanud? Issanda armutiib pidas neid kõiki kui kana oma poegi varju all! Nemad magasid kui roistukesed, kuni kevadine päikesetera neid jälle üles tuli äratama; külmal ei olnud meelevalda nende pisukest eluvaimu kustutada. —

Juhtub üks terane, ma l üles kasvanud laps esimest korda linna, mis palju uusi asju tõuseb seal korraga tema silma! Aga kui laps ei oska tähele panna, seal läheb tema läbi kõige uhkema linna, otsekui siga kotis, tema ei näe ega kuule midagi. Oled sa seesugusele lapsele kirjatähti õpetanud, siis hakkab ta aegamööda ka lugema, aga tema lugemine on vikati sarnane, mis heinakaare peal rohtu maha niidab; vikat ei tea, kus tema tera läbi käis, ja üks mõtteta laps ei oska, mis tema loeb. Niisugune lugeja loeb sõna sõna mööda üles, aga sõnade tähendus jääb temale varjule. Mispärast? Lugeja ei osanud mõelda, ega teadnud kuskil lugemisest tähendust nõuda. —

Nüüd tuleb aeg kätte — sest poiss on selle-ealiseks saanud — et kirikuõpetusele minna, kus teda «meheks peab tehtama». Oh, teie kahetsuseväärt kirikuõpetajad! mis rookimata ning harimata põllu peale peate teie siin oma kallist viljaseemet välja külvama! Kuis võib siin kalju ja söödimaa peal iial üks iva idanema minna? Ja kui teie koolmeistriga üheskoos niisuguse harimata looma küljes hommikust õhtuni tööd teeksite, teie sissevalamine ei jõuaks ometigi iial tõrt täita, millel põhja ei ole. Kes siiasaadik metselaja kombel üles kasvas, ja suuremat osa inimese olemisest kätte ei saanud kui ainult püsti kahe jala peal käimist, kuis võib niisugune õpetust vastu võtta? Ta seisab laiali suuga, aga vaimusilmad

ja -kõrvad jäävad kinni. Nimelt on tema pärast kirikuõpetusel käimist küll meheks saanud, aga tõtt mööda jääb ta elu otsani lapseks. Või kas meie päevil ei ole neid õnnetuid inimeseloomi küllaltki nähtud, kelle tegu välja näitab, kuipalju nad kirikuõpetusest teavad? Ehk küll mitmes kohas koolide läbi päev-päevalt niisugust viletsat vaimutuimust vähendatakse, siiski on seda vana harimata haputaignat veel küllaltki leida, ja kui jumal ise ülevalt abi ei läkita, siis hakkab rumalus meie rahva hulgas jälle mitmes kohas kasvama.

Aga meie tahtsime kirjutamisest rääkida. Et kirjutajal tähelepanemist ega mõtteid peas ei ole, sealt ep see siis tuleb, et tema iial üle «palju tuhat tervise» silla ei jõua rännata. Temal ei ole tühjas peaajus midagi vanavaraks tallele pandud, et võiks sealt üht ja teist võtta, ja teistele lustiks paberi peale panna. Ja ometigi läheb enamasti igal aastal suur hulk noormehi väeteenistusse, kus nemad mitu korda kaugele võõraisse kohtadesse suures Vene riigis juhtuvad, mis neile otsata palju kirjutamise vara võiks anda, kui nad aga oskaksid ihusilmaga nähtud asju vaimusilma ette tõsta ja sest mõnda ka teistele kuulutada. Kõik, mis meie võõraist kohtadest ja maadest teame, on reisijate kirjade läbi meile tuttavaks saanud. Oleks niisugused mehed ka omalt võõralt maalt koju kirjutatud paberilehed «palju tuhat tervistega» täitnud, siis ei oleks kellelegi sest suuremat kasu saanud.

P a n e t ä h e l e! Nõnda kui rätsep, enne kui ta kangapakku riideks hakkab lõikama, esiteks kriiditükiga kriipsud ette tõmbab, mille järele ta kääriga lõikab, niimoodi pead sina enne kirjutamise alustust mõttes kõik läbi arvama, mis sa sugulastele ja omastele koju tahad kirjutada. Kui sellega oled korrale saanud, siis võta sulg kätte, paberileht ette ja hakka mõtteid ettearvatud kriipsusid mööda paberi peale arutama. Mida enam sinul mõtteid, seda ilusamaks tõuseb sinu kiri. Pärast, kui kirja üle loed, leiad sa kohe, kas oled juba kõik, mis sa tahtsid, öelnud, ja mis puudust leiad, seda lisa juurde. Need, kes veel õppinud ei ole, kirjutagu esiteks koolipoisikese viisi proovileht ette, mida igapidi võib õiendada ja parandada, enne kui see puhtale paberile ümber kirjutatakse, mis sugulaste kätte saadetakse. —

. Kõik siiasaadik antud tähendused jäägu sellele asjale otsekui aluskiviks, kuhu peale aegamööda, kui jumal elupäevi pikendab ja me leiame, et rahvas niisugust õpetust oskab vastu võtta, maja tahame ehitada. Et mõistlik haritud rahvas, keda — jumal olgu tänatud! — meie päevil ikka enam on siginemas, seda oma kohta ei hakka tähendama, mis ülemal pimedatest ütlesime: selles lootuses tahame kindlaks jääda.

2.

Lubamist mööda jätkame siin teises andes pooleli jäänud õpetusele jälle tükikese lisaks ja seletame lugejale pikemalt, kuidas sõnumikirja andmist toimetatakse. Kirjutaja võib seda asjatalitamist neljal kombel ette võtta, kus igas tükis mõnda isevärki tähelepanemist on; sellepärast jagatakse niisugused sõnumikirjad*) nelja jakku: 1) sõbralik kiri, 2) viisakas ehk aunäitlik kiri, 3) asjatoimetuse kiri ja 4) õpetuskiri.

1) S õ b r a l i k s õ n u m i k, kus sugulastele ja sõpradele kirjutame, on otsekui magus jutuvestmine ja võib niisamuti kui suusõna-jutt kõigist asjust, niihästi seespidisest elust — mõtlemisest, igatsemisest, rõõmust ja kurvastusest, kui ka välispidistest elujuhtumistest tunnistust anda. Sõnumiku-kiri on siin suusõna asemel ja kuulutab lugejale, mida meie kauguse pärast tema kõrva ei võinud rääkida. Nõnda kui meie kodumajas või tuttava naabri peresse minnes paremat riiet selga ei hakka panema kui argipäevane töö tarvitas, niisamuti ei ole tarvis sõbralikule sõnumikule mingisuguseid kunstlikke iluehteid ümber panna, vaid sõnad jooksku mõtteid mööda otsekohe paberile. Nagu igamees suusõna-jutus

*) Maakeele sõnal on ses tükis selge vahetegemise puudus, et «raamat» ja «kiri» ka sõnumikirjale nimeks antakse, mis minu arvates mitte ei kõlba ja pealegi eksitust teeb. Sellepärast tuleks sõnumikirjale (saksa keeles — Brief) — s õ n u m i k ja kohtu- ehk volituskirjale k i r j a n d i k, ehk k o h t u k i r j a n d i k nimeks panna. Siis jääks «raamatu» nimi raamatule, mis trükitud või kirjutatud kokkupandud lehtede kogu oleks ja k i r i jääks kirjale nimeks, see on sellele, mis sõnumiku, kirjandiku või raamatu lehti sõna kombel ridades täidab. Seesugust vahet mööda tahame alamal asja toimetada, kuni targemad mehed paremat asjavahet välja mõtlevad.

mõtteid teisele on harjunud avalikuks tegema, nõnda sündigu ka kirjutamise juures; aga mõte saagu nii selgesti välja räägitud, et lugejale täielik otsus kätte saab. Oli sõbra käest enne sõnumik tulnud, mille peale meie sõnumik vastuseks läheb, siis nimetame hakatusel, et sõnumik kätte on saadud, kui kaua ta teel olnud ja mis muidu sinna kohta tarvis nimetada oli, või antakse mõne küsimise peale vastust, ja räägitakse siis pikemalt, mis nõuks oli võetud sõbrale kuulutada.

Kes kaugelt võõraist kohtadest omastele koju kirjutab, see võib — nagu ülemal tähendasime — mõnda armast lugu võõrast maast, rahvast ja nende elamise kombest kirjutada. Mõtle, armas lugeja, sinu vend, poeg või sugulane oleks väeteenistuses laevameheks saanud, seal õnnelikul juhtumisel üle mere kas Inglis- või Türgimaa randa sõitnud: eks seal oleks mehel küllalt kirjutamist, kui ta ihusilma ette tulnud pildid kõik vaimusilma ette oskaks tõsta? Jah, oleks paberileht suurem kui suur ja kiri peenikene kui «pits», siiski lõpeks paber ennem käest otsa kui kirjutaja mõtted.

Kellel elusam nupp kui nupumets otsas, küll see igast kohast kirjutamise vara leiab. Kirjutamise ajal kasvavad mõtted nägemata — nagu öösel maapinnast seened — paberi peale, ja niisugune sõnumik saab lugejale lustiks ja on kulutatud postihinna väärt. Seda, mis muidu sõnumiku lehepoolikuid täitis, ütleme lõpetuses kolme sõnaga: p a l j u t u h a t t e r v i s e i d, ja kui sinna juurde veel lisame «kõigile tuttavatele», siis saab igaühele just niisama palju kui oleksime lelledele, onudele, tädidele, lellepoegadele, täditütardele, kälimeestele, nadudele ja küdidele ja kõiksugu helladele iseäranis terviseid läkitanud. Niisuguse ühekordselt terviseid saatja mehe sõnumik on palju tuumlikum ja armsam lugeda kui see, kus terviseid tosinate kaupa igale sugulasele ja tuttavale kaela pandi. —

Virumaal elas enam kui kolmekümne aasta eest üks auväärt vanamees, Andres nimi, kes enam kui 20 aastat ühe laevapealiku juures sulaseks oli olnud ja sel ajal mõnda kohta kaugele oli juhtunud. Andrese võõralt maalt sugulastele kirjutatud sõnumikkudest olime noorel põlvel mõndagi läbi lugenud ja leidsime need nii kenad

ja õpetlikud olevat, et kui praegu ühe neist võiksime kätte saada, seda kohe siia lugejale rõõmuks ja raamatule ehteks trükki laseksime panna. Andres ei olnud oma noorpõlves suuremat kooli saanud kui trükikirja lugemist, noore mehe ealiselt oli ta enda mure läbi kirjutamist õppinud ja seda tööd laeva peal ajaviiteks sagedasti käsile võtnud, kuni ta aegamööda väga osavaks kirjameheks läks. Aga mis veel suuremaks tuleb arvata: Andres oli terane tähelepanija ja osav mõtleja. Tema mõistlik jutt oli üks õpetuse-raamat, ja ei ole meile veel tänapäevani teist koolitamata meest tuttavaks saanud, kes nii palju oleks mõistnud kui tema; sest Andres oli suure hoolega mere- ja maakaarte tundma õppinud, ja teadis ka seda, et ümmargune Maakera päikese ümber jooksis. Oleks sel ajal, nii nagu praegu, olnud suuremat hoolekandmist maarahva koolide pärast, siis ei oleks küll kuskilt paremat koolmeistrit võinud saada kui vanast Andresest. Aga esimene uue päeva koidu tera, mis Masingi «Pühapäeva vahelugemised» meie maale tõid, langes Andrese haua peale; tema läks kevade 1818 puhkama. Rahu ja õnnistus tema hauasängile päranduseks! Ja kui tema mälestust siin kirja läbi kuulutame, soovime kõigest südamest, et niisuguseid mehi rohkemini siginema hakkaks!

2) Viisakas ehk aunäitlik sõnumik on niisugune, kus ühele suurematsugu inimesele või mõnele armulikule heategijale kirjutame, kelle helde soovimine meid lapsepõlves tululikule õpetusele aitas, mis meile mehepõlves rikkaks õnneallikaks tõusis. Heategude meeldetuletamine sunnib meid tänu andma ja oleks metsalise komme, kui meie seda ei täidaks. Kui mitmed vanematest järelejäänud lapsed said üksnes võõra armu läbi haritud inimeseks üles kasvatatud, seni kui mõned teised jälle targemalt rahvalt õpetust leidsid; kas nemad selle eest mitte kasuvanemaid ja õpetajaid ei peaks tänama? —

Siinjuures ei tohi üht asja nimetamata jätta, kust paraku palju viletsust tänini tõusnud ja veel edaspidi tõusma saab, kui asi paremale korrale ei saa. Palju inimesi usuvad, et mitte inimese haritud komme, mõistus ja kasin eluviis, vaid väljaspidine juhuslik seisus teda

ülendab; sellepärast nähakse mitmes kohas tungimist kõrgemale lennata kui tiibade jõud kannab. Igaüks jumala poolt seatud seisus on auväärt ja ei teota inimest, aga sagedasti teotab inimene seisust. Ehk mis aitaks saksameistri juures ametitöö õppimine ja isanda nimi, kui niisugune isand maailma-hulguse kombel kõrtsist kõrtsi venib, kuni viimane tööga teenitud rahakopikas kõrisõlmest alla läks. Vaatame niisuguse «isandaks» sõimatud hulguse kõrval üht ausat põllumeest, kes palehigis leiba teenib, haritud kombel lapsi kasvatab, vaimukosutust nõuab, ja sedamööda oma maja ja perepidamise paremale korrale seab, siis tuleb tõelikult küsida: kumb neist ausamas seisuses elab? Raamatukirjutaja leidis palju sagedamini haritud rahvast musta maamehe kuue all kui hilpharakate isandate seltsist. Niisuguste isandate kõige suurem õnnetus oli, et nad pisut saksa keelt oskasid tõrkida, mis kui kelk konariku peal edasi jõudis, aga siiski mehikese nina nii kõrgele tõstis, et see enam maakeeli raamatusse ei mahtunud. «Ich werste kein Essländtsch nich!»[1] pidi meile tunnistama, kuidas umbkeelne armast maakeelt ei osanud. Kuis tohtis niisugune suur saksamees maakeeli raamatuid oma kätte võtta! Tema luges ennemini saksakeeli raamatut ja oskas lugemisest nii palju, kui ülemal nimetatud koolipoiss, kes isale kuuendat käsku tõlkima hakkas. — Meie teame selgesti, kuidas praegu räägitud sõnad mitmele lugejale meelepahandust teevad, ja mõningad usuvad pealegi, mida juba õndsa Masingi kirjade lugemise juures kuuldi: et ma kadeduse pärast isandapõlve laitma hakkasin. Tunneksid sa, armas lugeja, mind ja võiksid sa minu südamesse vaadata, küll sa siis leiaksid, et seal põlev armastus sinu vastu elab, mis sulle mingisugust põlve ja seisust ei keelaks, kui sulle jumala poolt niipalju andeid osaks on saanud, miska sa suurema seisuse kohased toimetused jõuaksid täita; sest «p a l j u oli kutsutud, aga p i s u t välja valitud».

Siin hakkame viisaka sõnumiku jälile jälle kinni. Nagu keegi pühapäeval puhta riideta kirikusse ega suu-

[1] [«Ma ei mõista eesti keelt» (vigaselt)]

rema pidu peale kodunt välja ei lähe, niisama vähe võib tema suuremale rahvale, kellele ta au või tänu tahtis anda, nõnda kirjutada kui teisele endasugusele. Juba suusõna jutustamise juures suurema rahvaga püüab mõistlik viisakas mees sõnu peenemalt kokku seada, aga veel palju enam tuleb suuremale rahvale kirjutatud sõnumikus kena viisakat kommet tähele panna. Sõna jooksku siin ehitult, nagu kena harju-tüdruk kirikuteel, et peast ja jalast välgub. Sõna astugu pulmalise kombel paberi peale ja tunnistagu lugejale kohe, et kirjutaja viisakas mees on. Meie keel ei ole veel nii kaugele toibunud, mitmetsugu peenemat vahetegemist kõrgema ja alama suurtsugu rahva vahel toimetama, sellepärast on sõnumiku-jutu alustus: a u s, a u l i k, a u s t a t u d h ä r r a enamasti igas kohas. Ja kuigi saksarahvas selle asja poolest väga üleliiga palju sõnumiku-jutu alustusi joonele on seadnud, tuleks maarahva kohta soovida, et ta natuke lisa teiste käest laenaks, et kõiki ühe soa peal ei hakataks sugema, vaid suga seda mööda võetakse, kas linad peenemad või jämedamad on. — Ehk küll asjatoimetamise sõnumikkudes alustuse kõnel suurt pikka joru tarvis ei ole, siiski peab viisakas sõnumik mõnda seesugust ehtetükki juurde lisama, nagu alamal seda pikemalt saame tähendama. Lugeja ei tohi seda pahaks panna, et nii sagedasti jutu teelt kõrvale eksime või jutu pooleli jätame; muidu tuleks meile mõlemale väsimus kätte.

(Jääb pooleli.)

Raudteed.

Raudteede ülesvõtmine, kus vankriratas raudroopa peal jookseb, oli juba vanal ajal Rooma rahva juures mõnes kohas nähtav, sest inimesed said aegsasti seda suurt kasu tundma, mis ühetasane kõva tee koormale kergenduseks annab. Saksamaal leiti niisamuti mõnesaja aasta eest niisugustes mägedes, kust rauda, hõbedat, vaske ja muud metalli kaevatakse, palkide sisse lõigatud roopaid, kus sees käru rattad jooksevad Saksa rahva läbi viidi see pruuk Inglismaale, kus 1676 roo-

bastega puuteed mägedes nähti, kuni sada aastat hiljem 1776 üks mees, nimega Kurr, roopapuie peale raudtalad, ja käru rattaraua ümber kõrge servaga rõngad seadis, misläbi ratas tala pealt ei võinud ära libiseda. Kui aegamööda metsapuudus suuremaks tõusis, aga rauda mägedest rohkem hakati kaevama, seal ei pandud enam pikuti aluspuid kuskil raudtalade alla, vaid üksnes põigiti lühikesed lävepuud, mille peale pikuti tugevad valatud rauast talapuud seati, mis ülevalt poolt ümmargused, põigiti allapandud lävepuude peal seisid. 1797-ndal aastal hakkas Barns põigiti lävepuie asemele kivist lävepakkusid panema. Valatud rauast talad põrusid kivist lävede peal sagedasti katki, sellepärast seati nende asemele taotud rauast talad, kuni viimaks nende asemele valtsiga aetud raudtalad pandi, mida praegu igas kohas raudteede peal pruugitakse. Kui inimesed seda kasu tundma said, mis raudtalad mäekaevamise ja muu vabrikutöö juures näitasid, siis tõusis soovimine, niisuguseid talasid ka maanteede peale seada. Esimene raudtaladega maantee ehitati 1825. aastal Inglismaal, mis peale mõningaid teisi seesuguseid kunstlikke teesid Inglis-, Prantsus-, Saksamaal ja Ameerikas jalule hakati seadma. Aga pärast seda, kui aruvankri pruuk üles võeti, mida meie päevil väga täielise kombega tuntakse, on raudtaladega teed määratu tähtsaks läinud, ja maailma nõnda teiseks muutnud, nagu omal ajal raamatutrükkimise, püssirohu tegemise ja kompassi ülesvõtmine. Pärast lühikest mässamist niisuguste vastutõrkujatega, kes — olgu kas tõlbi mõistuse või vallatu silma-kinnipanemise pärast — seda avalikku kasu ei tahtnud näha, mis raudtalaga teed saatsid, ja sellepärast raudteede ehitamise vastu tõrkusid, on raudteede tulu kõik vastutõrkujad ära võitnud ja enamasti igasse kohta aset võtnud, ka sinna maile, kus esiotsa sest asjast ükski ei tahtnud kuulda. Üürikese aja pärast saab raudtaladega teede võrk üle kõigi Euroopa maade käima ja kauge ida ning lääne, lõuna- ja põhjapoole teineteise ligemale tooma. Nädalad ja kuud, mis muidu pika teekäimisega ära kulusid, kaovad nüüd kahe-kolme päeva sisse, ja haritud kombed saavad raudtiibade peal kõige kaugemaisse kohtadesse tun-

gima, maad saavad üksteise vahel niihästi kaubaajamise kui õppimise varandusi kiiresti ümber vahetama, ja mõnigi kindel vahesõõri-aed, mis aastasadade vastu oleks pidanud, langeb nüüd korraga maha, kus läbistikku asjatalitamine nii hõlpsasti sigineb.

Löweni linn Belgiamaal.

Vanal ajal oli Löweni linn väga kuulus, nõnda et linna tänapäevast seisust vaevalt endise põlve varjuks võib arvata. Löweni linna tuleb õiguse pärast vabrikutööde kätkiks nimetada, sest et siin vabrikutööd asutati ja siit aegamööda teised maad endale õppinud meistreid said, kes seal niisugust kasulikku asja pikemale välja külvasid. Kõigi Euroopa maade linnade seas oli Löwen — otsekui süda inimese kehas — keskpaigaks, kuhu kaubavaranduse sooned veresoone kombel igalt poolt sisse ja välja jooksid. Võõralt maalt veeti sinna kõiksugu toorest kaupa kokku, mis Löweni linna rahva virkus kangaks ning lõuendiks kudus ja siis Inglismaa turgudele kaubale saatis. Aga aegamööda hakkas Inglismaa rahvas ise vabrikuid ehitama, ja sedamööda kuidas nende vabrikud õitsema tõusid, hakkas Löweni linna rikkus närtsima ja kolletas viimaks hoopis ära, sest et nende jõud inglise rahva jõu vastu nõrk oli. —

Nelja-viiesaja aasta eest ei tuntud maa peal muud kalevit kui seda, mis Hollandimaal Löweni linnas tehtud oli, sest vanasti seisis Hollandi ja Belgia kuningriik ühe valitsuse all. Ka siin nähti seda tõeks läinud, et mida vähem looja heldus ühes kohas maapinna sigidust õnnistanud, seda enam hakkab inimene kunstliku tulusa kätetöö läbi leivapalukest teenima. Millal saab ükskord ka meie maale seesugune õnnelik asi osaks, et kehvad, lahjade ning kurnatud põldude peremehed mõistliku kätetöö läbi endale leivapalukest hakkavad teenima? Suuremal hulgal ei ole veel seesuguseid mõtteidki pähe tõusnud, et seda, mis ühel kombel võimalik ei ole, inimene teisel kombel mureliku hoolega võib kätte saada. Hakkaks ometigi pisut kogukonna ühemeelelist vaimu meie maal siginema, et inimesed tundma saaksid: mis

ühel ja teisel omast käest võimalik ei ole, seda võiksid nad hulgakesi hõlpsasti toimetada. Kui igamees omalt kohalt pisukese liikmelüli toimetamise täidaks, küll siis aegamööda, kus kõik lülid liikmeks ja liikmed viimaks suureks kogukonna kehaks kokku asuksid, mõnedki suured asjad meil võimalikud oleksid. Aga niikaua kui igamees üksikult seistes oma eest hoolt kannab, ja heldele taevaisale kõik kogukonna mured jätab, niikaua ei või meie lipp-lapiti olud iial parema korra peale minna. Ühe inimese jõud ei ulata kuigi kaugele, aga kui kõik ühel nõul ja ühe rammuga kõie otsast kinni hakkavad, vaata, mis suure koorma nad siis hõlpsasti ära veavad! Sipelgas on üks pisukene loomake, siiski jõuab ta hulgakesi tööd tehes väga suure pesahunniku kokku kanda. Kas ei ole meile jumal seeläbi avalikku märku andnud, mis meie peame tegema?

Hollandimaa rahvas oli oma vesise soomaa kraavide lõikamise läbi kuivaks teinud ja siis põllumaaks harinud, kus peal nemad mõndagi tululikku aiavilja hakkasid kasvatama, mis laevadega üle mere Inglismaale veeti, kus seesugune aiavili suuremale hulgale veel nimepidigi tundmata oli. Vanal ajal arvati Löweni linna kohta ligi kakssada tuhat hinge, kus praegu mitte täit 25 tuhat hinge ei leita. Aga seal õitsemise ajal olid ligi 4 tuhat kalevivabrikut linnas tööl; missugune teine linn tohib seesugust asja endast kiita?

Löweni linn on vana ja, nagu mõned arvavad, juba Rooma rahva valitsuse ajal ehitama hakatud, ehk küll keegi tema rajamist selgesti ei tea; siiski on niipalju kirja läbi tõeks tehtud, et linn juba 885 aastat pärast Kristuse sündimist jalul seisis. Vanal põlvel oli — kirja tunnistust mööda — seal kombeks võetud sel ajal, kus töörahvas oma päevatööd lõpetanud, üht suurt kella helistada, mis emadele tähte andis, lapsi uulitsalt majadesse kokku korjata, et paksus tungis koju minnes töörahvas neid kogemata oma jalgade alla ei tallaks. 1380. aastal olid kangekaelsed uhked linna ametmehed ühe vürsti vastu hakanud tõrkuma, kust suur mässamine tõusis, nii et hullajad 17 raeisandat raatusehoone aknast uulitsa peale välja viskasid, kus teised ülekohtused viletsaid teravate odadega all vastu võtsid. Sellesinatse

mässamise kära läbi langes raske nuhtlus linna peale, mispärast palju kangruid linnast välja rändas ja Inglismaale põgenes, kus siis kalevivabrikuid asutama hakati, mis aegamööda Löweni linna rikkust nõnda vähendasid, et pärast seda sinna iial enam vanapõlve rikkust ei tõusnud. Sellest õpi: kui sul hea lõbus põli käes, siis maitse, jumalale tänu andes, seda õnne, ja ära hakka hullul kombel mässama; sest riiuseemnest ei tõuse muud kui viletsust. — Tänapäevane kõige suurem Löweni linna kauba-ajamine sigineb õ l l e läbi, sest et seal väga palju õlut tehakse, ja 150 tuhat vaati iga aasta välja kaubale saadetakse; ka on seal praegu 12 tanukirja- ehk pitsivabrikut ja mõned poomvilla riide vabrikud.

Aga Löweni linn ei olnud vanal ajal üksnes kalevivabrikute läbi, vaid niisamuti ka kui õpetatud rahva pesapaik kuulus; sest siin oli väga kiidetud suur universiteedi-kool, kus enam kui nelikümmend isesugust õpetusametit seatud olid. Suurel koolil oli oma rohke, kena raamatukogu, üks võõramaa kasvudeaed, tohtrite õpetuse tarvis ehitatud surnukeha läbikatsumise maja ja muud tululikud asjad. Sealt koolist tuli palju kuulsaid mehi välja, kelle nimed praegu veel au sees seisavad; ja arvati 16-ndal aastasajal kuus tuhat studenti Löweni suurkooli peal õppimas olevat. Aeg-ajalt langes universiteedi õitsemine, niisamuti kui endised vabrikud; viimaks seisis suurkool tükk aega hoopis, kuni ta 1817 uuesti käiku pandi, ja nüüd on seal ligi kuussada õppijat.

Pildi peale üles tehtud uhke maja on Löweni linna raatus[1] ehk raekohtu-maja, mida 1448 ehitama hakati ja 1463-ndal aastal valmis sai; ja maksis ehitamise hind ligi 20 tuhat rubla hõbedat, mis vana aja kohta väga suureks tuleb arvata, kus töömees ainult 4 kopikat hõbedat päevapalka sai. Pilt näitab maja väljaspidi ilu täielikumalt kui kirjasõna seda jõuaks seletada. Kolm rida kõrgeid aknaid jooksevad pealistikku, ülemise akna korra kohal käib ümber maja üks uhke kattevärk, kõrgel katusel on palju aknaid, mis üksteise üle kuni har-

[1] [Kr. juhib tähelepanu kirjutuse juurde lisatud illustratsioonile]

jani ulatavad; mõlema otsa peal seisab kolm torni. Kõik väljaspoole seinade ilu on kunstlikult kivist nikerdatud ja kord-korralt väga osavalt kokku seatud. Seespidi on toad niisamuti korra pärast seatud ja seinad väga uhkesti välja ehitatud. Seesinane linnamaja on üks neist kõige kenamaist vanapõlve mälestusmärkidest, ja kuulutab avalikult, kuidas kätetööga korjatud rikkus linnale kenaduseks, õpetuse-asjadele sigiduseks ja kunstlikule tööle kosutuseks ära sai kulutatud. Kui kirikute ehitamise juures nõuks võeti kõrgete, taeva poole sirutatud sammaste ja imevärki müüritud võlvidega selle kõige kõrgema kuninga tundmist ristiinimese südames elavaks kihutada, siis püüti niisamuti ka omal kohal kohtukodadele niisugust nägusat kuju anda, et juba maja väljaspidine viis inimese südamesse auandmist käsu vastu tõstaks.

Mis kõigile Hollandimaa vana-aja ehitamise-värkidele veel suuremaks auks tuleb nimetada, on see, et neid kuskil ei sõja verevalamise hinna ega muul ülekohtusel kombel piinatud higi läbi ei ole ehitatud, vaid üksnes sellest õnnistatud varast, mis kallis rahuline kätetöö ja kunstlike ametite vili rahvale sisse kandis. Need kaks asja saavad hollandi ja belgia rahva nime igas kohas auga kuulutama.

Tartu vana Toompea kiriku müürid.

Elajatest ja võõrastest maadest jutustamise piirile tahame täna keelatud kauba kombel tükikese meie maa vanapõlve mälestusi istutada, lootes, et armsad lugejad pahaks ei pane, kui kena pilti seletades mõne sõna pikemalt juurde lisame. Kõik meie päevini ulatavad vanaaegsed ehitamise jäljed annavad tõelikku tunnistust, et seal kindlamat müürsepa-tööd osati teha kui praegu; meie näeme vanu katuseta müüri mitusada aastat külma ja palava, vihma ja tuule vastu seisvat, kus meieaegsed müürsepa-tööd kohe ära vettivad ja hunnikusse kokku pudenevad. Niisamuti näitavad, teiseks, vanapõlve ehitamise müürikantsid, kuidas seal hoopis teine vaim pühakoja ehitamise juures valitsenud kui nüüd. Sest kui

meie mõne aasta eest ehitatud Tartu linna uut Maarja kirikut vana Toompea kiriku müüride kõrval vaatame, siis näib Maarja kirik otsekui härjapõlve-rahva töö Kalevipoja töö kõrval olevat.

Juba kohtki, kus vana Toompea kiriku müürid seisavad, on mitme ennemuistse jutu läbi kuulsaks saanud; sest T a a r a - p a i k ja E m a j õ g i olid meie maarahva esivanemate mälestuses otsekui iisraeli rahval paradiis, kust loomise koidujäljed välja läksid. Ülejäänud jutu riismed Emajõe kaevamisest, lauluande jagamisest, keelte keetmisest ja mõnest muust tükist on nii kenad, et neid kõige kuulsamate vanapõlve rahvasugude juttude kõrva tohib panna. Sellepärast tuleb kõigest südamest kahetseda, et vaimu-tuimus ühelt poolt ja pime talutus teiselt poolt viimase 40 aasta sees kõik põlvest-põlve päritud vanaaegsed sõnumid ära on hävitanud, mis enam kui tuhat aastat rahva jutu- ja laulu-sõnas olid elanud. Üks rahvas võib, nagu ülemal iisraeli rahvast rääkisime, igapidi väga haritud ja tõelik Kristuse järelkäija olla, ja siiski vanapõlve mälestusi au sees pidada, mis kellelegi pattu ei tee. —

Nõnda kui last, kes vanemaid ei oska austada, ülekäte läinud loomaks tuleb arvata, niisama laituse väärt on igaüks rahvasugu, kes oma ennemuistse põlve mälestust kinni ei oska pidada. Kõik vana ennemuistse põlve juhtumised on aastasajad ja -tuhanded enne rahva suus elanud, kui kirjutuse-kunst tõusis ja jutte kirja hakati panema. Sellepärast on iga rahvasoo esialgsed juhtumised otsekui koidu-udus, kust terast vaimusilma tarvis, et tõtt vale seest välja leida. — Mõistlikule saab sest lühikesest tähendusest küllalt; kes vaimulonkrud, need käigu ka edaspidi oma pimedate talutajate jälil.

Vanal ajal elas Tartus ligi kolm korda rohkem rahvast kui praegu, ja arvati seal 40 tuhat hinge linna kohta. Tartu linna hakati ehitama 1030-ndal aastal pärast Kristuse sündimist ühe Vene vürsti valitsuse ajal, kes Tartumaa sõja läbi endale oli võitnud ja rahva käest kümnist nõudis. Linna ehitaja nime järele kutsub Vene rahvas tänapäevani veel Tartut J u r j e v i linnaks. Hiljemini võitis saksa rahvas linna venelaste käest, kuni 1558-ndal aastal üks Venemaa valitseja jälle linna saks-

laste käest ära võitis. Viimaks-nimetatud sõja ajal oli tuluke ja vaenlane üheskoos rikast linna rüüstanud, kusjuures palju vanaaegseid kirju hukka läks, ehk küll suure keisri Peeter I käsu peale mõnda, mis järele olid jäänud, Tartu tagasi saadeti. Seal, kus praegu suurkooli maja seisab, oli enne vana Maarja kirik. Kõige kuulsam Tartu kirikute seas oli Dionisiuse kirik Toompea mäel, mille müürid praegu nõnda püsti seisavad, nagu pilt meile näitab.

Sel kirikul oli 43 sülda 2 jalga pikkust, 18 sülda 2 jalga laiust ja 46 sülda 4 jalga torni kõrgust. Ehitamist alustati 1224. aastal Tartu piiskopi Hermann I valitsuse ajal, kus linn venelaste käest oli võetud ja piiskopile pealinnaks seatud. Pärast Hermanni oli veel mitu piiskoppi Tartus valitsemas, ja tegi linn ise raha, nagu paljud maa seest leitud väikesed hõberaha-tükid seda välja näitavad. Piiskoppide valitsuse ajal oli Tartus nagu igas kohas mujal katoliku usk liikumas, ja kui pärast selgem Lutheruse usk meie maal koitma hakkas, jäi suur Toompea kirik Rooma-usu rahva kätte. Jaani ja Maarja kirikus õpetati Lutheruse ristiusku, mis issanda armuriigi sõnumeid rahva keelemurdes kuulutas, kuna paavstiusu ladina keeli palved suuremale hulgale kuulajatele võõraks jäid.

Aga õnnetus, mis kena Toompea kiriku ära hävitas, juhtus nõnda. Rahvas oli jaanilaupäeva õhtul 1596 kiriku ligidal jaanitulukese üles teinud ja lustipidamise juures rohkesti pead väsitanud, nii et koju minnes kellelegi meelde ei tulnud tuld hakata ära kustutama. Seni kui rahvas joobnud peaga linnas alles käratsemas ja tumeda silmaga üle nina otsa ei jõudnud vaadata, oli tuluke laiali pääsenud ja kange tuulega kiriku külge hakanud. — Lugu näib nii, nagu oleksid ka papid määritud peaga öösel sängi pugenud, sest nemad ei saanud kiriku põlemisest enne sõnumit kui teisel hommikul, kus nad parajasti end kirikuminemisele valmistasid. Seal ei olnud enam võimalik tuld hakata kustutama; kirik põles rajani maha, nii et ainult müürid seisma jäid.

Nõnda seisid leseks jäänud kiriku müürid 207 aastat vihma ja tuulehoogude mänguks, hakkidele pesitamiseks, koolipoistele püksilõhkumiseks ja linnarahvale

häbistavaks meeldetuletuseks, mis kahju joobnud peaga möllamisest võib tulla. Kui 1803-ndal aastal keiser Aleksander I valitsuse all suurt universiteedi-kooli Tartus hakati alustama, seal kinkis helde keisri arm Toompea mäe kõigega suurkoolile päriseks, ja seisavad praegu tähevaataja torn, suur haigeravitsemise maja ehk kliinik ja surnukehade läbikatsumise hoone arstide õpetuse tarvis Toompea mäel. Pealegi on sinna palju noori puid istutatud, mis suvel kõndijale ja puu all istujale noorele mõtlejale varju annavad.

Vanu kirikumüüre läbi katsudes, leiti need igas kohas nii tugevad ning kindlad olevat, et oleks võinud nende peale kiriku uuesti üles ehitada, kui nii pikalt raha oleks ulatanud ja kirikut tarvis olnud. Et nüüd suurkoolil üks suur maja raamatukogule tarvis oli, sellepärast võeti nõuks vanade kirikumüüride kitsamat tagumist otsa raamatu-hoidmise majaks ehitada. Vigaseks saanud müürid parandati ära, tehti raudkatus peale ja ehitati järk-järgult üksteise üle kolm suurt saali, kus ümberringi mööda seinu riiulite peal enam kui 70 tuhat raamatut seismas, ja iga aasta suur hulk lisaks juurde nõutakse. — Kenad trepid viivad raamatutarvitajaid üles, ja kes kogemata kauaks sinna raamatukogu hulka juhtus jääma, selle pähe läks tarkus kui ving. Noh, ei tohi seda imeks panna! Need, kes kõik need tuhanded raamatud välja mõtelnud ja üles kirjutanud, olid targemad kui meiesugused; seal võis hõlpsal kombel nii palju tarkuse auru toas lahti pääseda, et pähe hakkab. — Kui 20 aasta eest vana kiriku müüre sellepärast läbi katsuti, kas võimalik oleks kirikut uuesti peale ehitada, seal leiti, et vanad müürid uut torni enam ei oleks jõudnud üleval kanda.

Esimese pildi peale on vana kiriku müürid nõnda üles tehtud, nagu nad praegu vaataja silma paistavad. Teise pildi peale on tükk seestpidisest võlvitud kirikust näha antud. Mõlemad pildikujud on väga truu hoolega üles maalitud ja annavad selget tunnistust, kui kena Toompea kirik vanal ajal on olnud.

Lapsehoidmise majadest.

Mitmes suuremas ja keskmises linnas, kus palju kehvalist rahvast elab, kes iga päev kodunt läheb kätetööga leivapalukest teenima, ja kus sagedasti mees ja naine varahommikust õhtuni laste juurest ära jääb, oli seeläbi mõndagi õnnetust sündinud. Ehk kas seda siis juba igal maal ei ole nähtud ja kuuldud, kuidas laste rumaluse läbi elumaja põlema läks, või kus mängimise vallatus mõne väetima eluaegseks vigaseks tegi, teinekord lapse kaevu uputas, aknast uulitsale kukutas ja muul kombel kahju tegi. Niisugused õnnetud juhtumised tõstsid heldete, armurikaste inimeste südames mõtteid, vaesema rahva laste tuluks hoidmise paikasid asutada ja korrale seada, kus lapsed — seni kui vanemad tööl käivad — varju ja kaitsuse all elavad, nõnda et ema hommikul kodunt minnes lapsed sinna viib ja õhtul koju minnes jälle kaasa võtab. Lapsehoidmise majade läbi on rahvale suurt kasu tõusnud, ja kuhu niisuguseid majasid asutati, seal ei ole ülevalnimetatud õnnetusi mitte enam juhtunud. Lapsehoidmise majades vaadatakse hoolelikult laste järele, hakatakse neid maast-madalast juhatama ja jõudumööda tööle harjutama, misläbi lapsed viisakaks ning vagaks inimeseks üles kasvavad. Peale seda kui 1802 Saksamaal esimene lapsehoidmise maja oli asutatud, sigines iga aasta mitmes kohas niisuguseid majasid juurde.

Aga mida enam linnades nimetatud lapsehoidmise majade tulu avalikuks läheb, seda enam tuleb kahetseda, et tänini maal veel kuskil seesugust hoolekandmist ette ei ole võetud. Kas maal neid kuskil tarvis ei peaks olema? Ka talurahvas peab suvisel tööajal kõige perega kodunt ära minema ja päev otsa põllul või heinamaal palehigi sees tööd tegema, kuna niikaua pisemad lapsed sagedasti järelevaatamata, ravitsemata ja õpetuseta koju jäävad, ja mitme kogemata juhtumise läbi hädaohtu võivad langeda. Küll oleks väga tulus, kui ka külalastele sel ajal hoidmise paiku alustataks, kus lapsed vanema inimese kaitsemise ja juhatamise all elaksid. Üksikutes peredes ei läheks asi nii hõlpsalt korda kui suuremais külades, kus üht või teist keset küla seisvat hoonet

varjupaigaks võiks valida. Sinna võiks küla lapsed igal hommikul kokku korjata, kus üks mõistlik vanainimene laste karjaseks seatakse, kes vanuse või vigaduse pärast rängemat tööd enam ei suuda teha. Kus muidu vanarauk ühe pere lapsi kaitseb, võiks ta nüüd mitme pere pisukesed oma hoole alla võtta ja temal saaks suurem kari olema. Oskaks lapsekarjane kirja lugeda või hädapärast mõne kirjapookstavi kirjutada, siis oleks kasu veel suurem; sest seal võiks karjane laste tulevale koolipõlvele teed rajada, ja lapsed õpiksid pool-mängides lugemise ja kirjutamise hakatust.

Peaks tõesti mõnes kohas meie maal veel niisugune vaimupimedus olema, nagu räägitakse, et rahvas kooli vastu tõrkumisega oma kergemeelelist hullamist püüab kinni katta, siiski teame meie selgesti, et suuremal hulgal ülemat soovimist ei ole kui seda: jõuaksin ma oma lapse kaugemale juhatada, kui mulle noorel põlvel õnneks on saanud. Aga kuidas võiks last muidu kaugemale saata, kui mitte aegsa õpetuse läbi? Mida varemini õpetust alustatakse, seda kaugemale võib õpetus minna. — Ja kui pisukese kuluga võivad lapsed numbri- ja kirja-pookstavi kirjutamist õppida, kui nad laua peale sõelutud tuha sisse või ühe liivaga täidetud künakese peale peenikese pulga otsaga pookstavi kuju kriipsutavad? Seal ei ole paberit, ei tinti ega tahvli-laiakest tarvis. Laps võib esiteks kirjatähed sõrmega liiva sisse teha, aegamööda pulgaga, et ta sulepidamist õpiks Täiskirjutatud liivaküna silitatakse triigipuuga siledaks ja uus puhas raamatuleht on valmis. Sealjuures ei tohi laste karjane iial ära unustada, et lapsed veel koolis ei ole, vaid mängides õpivad, sellepärast ei tohi neid kauemini õppimise juures kinni pidada, kui nende himu kestab. Suuremad poisikesed võivad vahepeal muud tululikku näputööd ette võtta, kas sulgi noppida, paela punuda, korvikesi teha, võrku kududa, tütarlapsed jälle sukavardad näpu vahele võtta. Nõnda peab last maast-madalast mängimise juures õpetama, siis kasvab lapsest viisakas inimene.

Siin tuleb küsimine, kes lapsi hoidmisemajades peab toitma? Kõige mõnusam ja odavam oleks, kui küla kogukond üheskoos seda toimetaks; aga saab küll veel mitu-

kümmend lumehange enne veeks sulama, kuni meie maarahvas seda tulu tundma hakkab, mis ühemeelikust asja-ravitsemisest tõuseb. Noh, niikaua kui rahval veel kogukonna meelt ei ole, andku igamees lastele leivakott kodunt kaasa. Siiski on ikka palju odavam, kui lastele üheskoos keedetakse, ja kus täna üks, homme teine peremees oma moona annab. Seesugune asjatalitamine ei saaks igas kohas ühekombeline olema ja võiks rahvas nõnda talitada, kuidas lugu kõige paremini korda läheb. Siin oli aga tarvis seda tähendada, mil viisil seesugust asja korda võiks seada, ja väga suur rõõm saaks meile sest olema, kui kuskilt poolt sõnumeid saaksime, et lapsehoidmise paiku ka meie maale alustatud on.

Lugejale.

Nüüd, armas lugeja, kus kevadine päikesetera emaliku armuga maapinda teretades kosutama hakkab, talveriik jumalaga jättes meist lahkub ja üürikese aja pärast seatud igapäevane talitus sind metsa, põllule ja heinamaale kutsub, kus sul vaesel suveotsani — ehk oleks sul ka n e l i kätt! — hommikust õhtuni küllalt tööd on: lõpetame v i i e n d a andega sedapuhku raamatu ja jätame asja kulu peale seisma. Kui jumal suvel sinu kätetööd põllul ja heinamaal õnnistanud, kokku korjatud vara kõik aita paigale saab pandud ja sügisene pikem õhtu-igavus mihkli- ja mardipäeva vahel sind jälle raamatust sunnib ajaviidet otsima, ja sina pärast porise tee tahenemist asja-ajamisel linna vahet hakkad käima ning seal ka kogemata jala raamatupoodi tõstad, küll siis saame näha, kas raamat: «M a a i l m j a m õ n d a, mis seal sees leida on» enam sõpru leiab, või nagu tänini põlatud lapseks jääb? Saab siis näha, kas kõik seniajani mitmes kohas avalikuks tõusnud igatsemise helin õ p e t u s e-raamatute järele tõelik või aga üks vale kellukene olnud?

Siiasaadik ei ole veel kuskil seda tõeks tehtud, et selge allikasoone kohta kaevatud kaevule janulisi hulgakesi oleks kippunud keelekarastust otsima. Vana leige

olemine, millel ei külma ega palavat — on mõndagi soovitud head sündides nurja saatnud, misläbi külvatud viljaiva kuskil niipalju maad ei leidnud, et idanema hakata. Ja kui pealegi rumalus ennast targemaks hakkab pidama, ehk selle vastu tõrkuda püüab, mis tark õpetatud rahvas suure arvamise ning tähelepanemise vaevaga tõeks on teinud, ja sulle päikese- ja kuuvarjutamise ettekuulutamises ja mitmes muus tükis tõelikult tunnistavad, et mitte p ä i k e, vaid meie maakera see igavene keeritaja ning jooksik on, siis võime meie naeratades niisuguste pimeduse-meeste peale vaadata, ja seda kahetseda, et nende mõistus nii kaua vangipõlve ahelates on seisnud. Aga kui sina, sõber, tõeliku asja vastu sellega tahad vaielda, mis sinu rumalus vaimuta kirjasõna pookstavist välja haudus, siis oled sa kidura äbarikutalle ilmale toonud, mida mõnesaja aasta eest juba pime öövägi niisamuti jalule püüdis seada, aga mis, jumal olgu tänatud, kevadise lume kombel tõeriigi päikese paistel ammugi ära sulas.

Meie usume küll, et nii suured asjad, nagu siin raamatu-annetes tänini said ilmutatud, sinu nõrga lapseliku mõistuse üle käisid, sest sina ei olnud veel iial õppinud mõtlema. Ülemalantud õpetus võib küll suurema hulga meelest üks enneaegne loom näida, ei sest ole ühtegi viga; aeg saab kõik asjad küpsetama, ja kahe-, kolmekümne aasta pärast võib lugu meie maal teisiti olla. — Raamatukirjutaja on nõmme ja raatmaa üle sahaga vagusid ette ajanud, kuhu teised aegamööda teed võivad teha. Targemad, rohkemate vaimuannetega õnnistatud mehed, kes meie eessõna palve peale meie kõhetule lapsele mingisugust ehtehilpu ei ole pakkunud, vaid üksnes uhkuses nina kärsutanud — saavad vist aegamööda mõnusamaid õpetuseraamatuid kirjutama, kuna meie raamat unustusse jääb. — Ei võinud uhkus ega auahnus meid kirjutamisele sundida, vaid üksnes raamatutrükkija palve, kes osavamaid mehi ei olnud selle tarvis leidnud. — Tarkadele raamatulaitjatele nimetame veel lõpetusel: Eesseisvas raamatus ei ole palju ühtki rida leida, kus keel nõnda jookseks, kui see rahva suus elab. Aga ei ole raamatukirjutajal iial seda mõttesse tulnud, niisugust täielikku meistritööd teha, veel vähem sõnu

kunstliku nööri järele kokku seada. — Kui maarahvas ja muu meiesugune õppimata ja koolitamata inimene sest aru saab, mis raamatus kuulutati: siis on meie soovimine täidetud. Jumalaga!

Kirjutatud paastukuul 1849.

Raamatu väljaandja.

1849

[Kalendritegija]

LÕPPSÕNA LUGEJALE.

Kalendri-väljaandja istus mõne nädala eest käsi-põsekil vaikses kambris, sõrmed kõrva tagant mõnusat nõu otsides, mis jutu-järku ta tänavuse kalendri sabasse pidi lisama, kui uks äkitselt lahti läks ja üks viisakas mees, Tartust tulles, pakikesega tuppa astus. «Hans Kaspar Tume», seisis paki peale kirjutatud, sellepärast pidime 10 kopikat hõbedat vedamise palgaks maksma, sest et muud säherduse-nimelist siin kuskil ei ela. Pakki lahti tehes leidsime esiteks sõbraliku sõnumiku Laakmanni käest, kes meelde tuletas, et uue kalendri sündimise tund juba ukse ees, aga saba-koormast mitte kübetki kirjakokkuseadja[1] kätte ei ole talitatud. Nüüd oli kiirus käes, siiski ei raatsinud ma pakikest vaatamiseta käest ära panna. Mis pikemalt silma puutus, näis nii uskumata ime, et silma hõõrumine tükk aega viitis, enne kui selgesti aru saime, kas nähtav asi unenägu või tõsi pidi olema. Neli kena pildikujudega raamatukest, mitmekordse paberi sisse mässitud, seisid pakikese tuumas. Raamatukeste ristitud nimi oli

MAAILM
ja mõnda, mis seal sees leida on.

Oh sa imeline, mis targaks nüüd meie maarahvast ühekorraga hakatakse tegema! Mis meiesugused vaesed kalendri-saba loojad nii tarkadele lugejatele uudist jõua-

[1] [trükiladuja]

me pakkuda? Juba tänini tegi asi kihelemist küllaltki ja ei olnud võimalik kõikide soovimist täita, sest mõned himustasid vaimulikke, teised jälle ilmlikke lugusid kuulda saada; üks osa tahtis ohkamisi ja silmalaugude niisutust, teine kisendas pakitades: «andke niisugust tükki, et ihukarvad lugedes püsti tõusevad!» Kes nende tahtmisi jõudis täita? Seal juhtus kogemata vana Reinuvaderi lori meile silma, millest paar aastat tükikese turule viisime; aga juba lugemise liignimi: «Ennemuistne jutt» tõmbas mitme mehe nina kärssu, enne kui pikemalt juttu haisutamagi läks. «Tühi lori!» kõlas mitmelt poolt meie kõrva.

Kena «Maailma» raamat ühelt poolt ja Tallinnamaalt häälitsetud sõnumid teiselt poolt sundisid meid tänist teed maha jätma ja üle raatmaa uut tallama, kus peal — kui käik õnnelikul tunnil algas — edaspidi edasi tahame minna. — Tänavuse kalendri lugemine ilmutab tõelikke vanaaegseid juhtumisi, mis igamehe teadmise piire laiemale võivad venitada, ja pealegi ristirahvale endisest ususeisusest täielikku kuju silma ette toovad. Küll saame edaspidi ristisõitjatest pikemalt rääkima. Kui meie ka omalt kohalt ristisõidu tuhinat enam selle silmaga ei või vaadata, kuidas rahvas kaheksasaja aasta eest seda vaatas, ja meie täielikum ristiusu-õpetuse tundmine koleda vaga vere valamise pärast meid mitu korda kohkuma sunnib; siiski peame teiselt poolt häbenedes selle suure aja peale tagasi vaatama, kus põlev usuvaimustus nii suuri asju ilmale sünnitas, et rahvas tõrkumata ja rõõmuga elu ja vara usu pärast ära andsid.

1854

TEOSEST «LÜHIKENE ÕPETUS TERVISE HOIDMISEST».

1. Elumajadest.

Lk. 6.... Oleks küll väga soovida, et aegamööda s u i t s meie talurahva majadest lõpeks. Suits on silmadele kuri vaenlane, kes mitu viletsat looma poolpimedaks on teinud. — Juhtus, kui mõne aasta eest suitsutubade pärast targema rahva keskel mõnda edasi-tagasi vaieldi ja suitsu-hoonete lõpetamise pärast nõu peeti, et viimaks õigus vastupanijate kätte jäi. Mispärast? — Sulg tõrgub küsimisele vastust andes, ja tõuseb tõesti meie maarahvale laimuks, mis soovijate hea ära keelas ja teiste kätte õiguse jättis. «Niikaua» — ütlesid vastupanijad — «kui kasimata ropp elamine rahva seas liikumas, ei tohi suitsu-tubasid maha jätta, sest suits on suuremal hulgal ainukene elumaja puhastaja, mis raibet haisu tubadest vähendab. Puhastava suitsuta hakkaksid kurjad tõved veel sagedamalt liikuma.» — Mis mõningad meie maal reisimas käinud võõrad mehed maarahva ropust elamise-loost kirjutavad, on hale ja kole lugeda, nõnda et seda ei tahaks uskuda, aga kes mitmes kohas lugu oma silmaga on näinud, see peab nende jutustamist tõeks tunnistama. Eks peaks sellepärast tänapäeval, kus mõistuse vangipõli lõppemas, igamees omalt kohalt püüdma asja paremale joonele seada, et pikemalt niisugust laimu meie elamisest ei saaks rääkida ja muile rahvaile kuulutada.

Kellel iial nii palju jõudu on, see peaks aastas korra toaseinad valgeks lupjama, ehk kui jõud seda ei kanna, siis vene rahva kombel seinu nuustikuga küürima. Lupjamine oleks küll mõnusam, sest et lubi lutikaid ja muid koristamata elumajade nuhtlejaid vähendab.

Tuba peab sedamööda kütma, kuidas ilm näitab, ei iial üleliiga, sest et üleliigne toa soe tervist rikub ja keha külma vastu hellaks teeb. Iseäranis laituse väärt on parsil ja ahjulael magamine; — niisugused kõlbmata magadispaigad teevad inimese aegamööda uimaseks, lolliks ja rumalaks. Vilu magadisase on tervisele palju kosutavam; sellepärast ei kõlba õhtu eel toaahju kütmine, mis juba vingu läbi mitu õnnetust teinud ja veel edaspidi saab tegema, kui seda halba kommet maha ei jäeta.

2. Õhust.

Lk. 9. ... Kui juba inimeste higi ja hingamise aur tungis elamisel õhku roojastab ja sissehingamise tarvis kõlbmatuks teeb, siis võib hõlpsasti ära mõista, mis vilets lugu ropus, koristamata majas on, kus mitmeid haisevaid ja lehkavaid asju toas peetakse, kus laisk perenaine pühkmete hunnikusse lapsi pakutab, haisev sitane solkämber ühes, hallitanud kaljaastja teises nurgas seisab või kus naha-hapme astja seina ääres ja sinivilla pott ahju lael peetakse, ja kus kasimata lapse kätki roojaste mähkmetega juba eemalt vastu lehkavad! Niisugustes hooletuses ülekäte läinud elumajades ei jõua enam ahjusuits õhku puhastada; sest need ei ole mõistlikkude loomade hooned, vaid üsna metsaliste pesad. — Aga ka pestud riiete kuivatamine, mis märjalt tuppa toodi, võib talvisel ajal õhu nii halvaks teha, et inimesed haigeks jäävad ja mõnikord vingu surevad.

Koristatud puhtas toas ei tohi pühkme-sõnnikut põrandal ega nurkades sallida; ei pesemata riistu lee peal ega söömalaual, ei ämblikuvõrke, tolmu ja sitta kuskil kannatada. Hoolas perenaine ei pea nuustikut ja luuda majas kuskil hellitama. Tuba seisku igal ajal puhas ja haisuta, et sisseastujal võõral tarvis ei oleks nina kinni pidada või välja minnes ütelda: «Hais oli nii paks, et

peal oleks võinud lennata!» — Viisaka rahva keskel ei tohita ka altpoolist püksi-värvli auramist mitte sallida.

3. Keha puhastamisest ja harimisest.

Lk. 15 jj.... Niisama puhtad peavad ka riided inimese keha ümber olema, iseäranis särgid, püksid, sukad ja rätikud, mis ihu külge puutuvad. Nädalas kord on tarvis puhas särk selga panna, ja kellel iial võimalik, see pangu musta töö juures veel sagedamalt. Ei tohi seal riide kulust pesemise juures hoolida; tervis on kallim kui riie. Mis roojaseid põrssaid mõnikord nõuka rahva hulgas leida, seda oleme oma silmaga mitu korda näinud. Mõni aasta tagasi elas **vere kihelkonnas üks siga, ise nõukas maja-peremees, kes, kui ta uue särgi selga oli pannud, seda enne seljast ei võtnud, kuni viimased narakad kaeluse küljest pudenesid. Ta lõppes viimaks kärnade ja elajate kätte, nõnda et elusa kehaga juba mädanes ja täidele söödaks sai. — Seal ligimail elas üks kehv lesknaine kolme lapsega väikeses saunahurtsikus, ja et vaesuse pärast igal lapsel enam ei olnud kui üksainuke särk, ei olnud emal paremat nõu, kui kattis igal laupäeval lapsed sängi riide alla, kuni ta nende särgid puhtaks pesi. Pühapäeva hommikul olid lapsed kui nukud puhaste särkidega külavainul teiste hulgas.

... Pingid, lauad ja muud majariistad seisku puhtaks küüritud, mis virga perenaise au igaühe silma kuulutavad. Iseäranis peavad söögi- ja piimariistad — nagu vaagnad, pütid, lüpsikud ja kapad — ühtepuhku liivaküna ja nuustiku voli all seisma, ja ei mitte *Krantsi* ja *Karjapoisi* keele-lakkumise puhastusel. — Tundsime üht nurja-läinud roppu perenaist, kes — kui hunt talvel õuekoera ära oli näpistanud — kõigele külale naeruks nuttes kahetses: «Oh minu kallist kadunud Krantsikest! Oli kui virk tüdruk mul alati abiks; ei olnud leemekausi, lusika ega piimapüti loputamist. Krantsike lakkus keelega kõik puhtaks!»

4. Ihukattest.

Lk. 19 ... Siin saagu veel nimetatud, kuidas metsas märja maa peal magamine inimese tervisele kahjulik on, iseäranis sel ajal, kus kurjad kõhutõved liiguvad. Mõni lugeja võiks siin ütelda: «Sul on hea seda kirjutada! Aga tule, vennikene, meie põlve katsuma, küll siis näed, et niisuguste õpetuste täitmine meil võimalik ei ole.» Armas lugeja! Tunnen küll sinu kitsikut elu, ja tean sinu kehva jõudu, mis üht ja teist paremat jalule ei lase saada. Sul vaesel ei ole töö ajal, niisamuti öösel hobustekarjas ja teed käies paremat magadisaset saada. Siiski tahan sind juhatada, kuidas sa odava hinna eest enesele varju võid teha, et maapinna ja muru rõsi sinu külge ei pääse. Üks süllapikkune ja nelja jala laiune tükk jämedamast toimsest või kotiriidest, mis ühelt ja, kui võimalik, mõlemalt poolt tõrvatakse, ei lase märga ega rõsist auru läbi. Seda võid sina oma keha alla laotada ja siis kas või soos magada, maarõsi ei puutu sinusse. Kui riie natuke laiem, siis võid vihmasel ajal poole alla, teise poole peale katta, ja sina oled vihma- ja maa-vee eest varjatud. Pealegi on niisugune tõrvariie vihmasel ajal väga mõnus koormakate. Kellel jõudu ei ole tõrvariiet muretseda, punugu enesele õlest matt (nagu neid taimelavade peal peetakse), mida kokku võib rullida ja märja maa peal kuiva külje-aset annab.

9. Iseäranis mõnede kehajagude ravitsemisest.

Lk. 30 ... Meie maarahvas tarvitab enamasti tubade valgustamiseks peergu, harvasti siin ja seal õlilampisid, väga pisut küünlaid. Peerg annab, kui tal sagedasti süsi küljest ära võetakse, küllalt valgust, aga valgus on silmile väga valus ja suits niisamuti nägemisele vaenlaseks. Õlilambi valgus on tume ja haisev, sellepärast võib küünla valgust kõige paremaks kiita. Ehk küll kehvadel jõudu ei ole küünalt põletada, siiski katsugu nõukamad küünla valgust oma tubadesse saada, mis pererahva silmile väga tulusaks tuleb kiita.

Enne kui jutu silmadest lõpetame, peame veel üht

tükki avaldama, mis tänini meie paigas palju inimesi poolpimedaks ja mõnda üsna pimedaks on teinud. See vilets lugu sünnib enamasti ikka oskamata haigete silmade arstimise läbi. Silm on kõige õrnem liige meie keha küljes, mis juba pisikese roistukese läbi kibedat valu võib teha, ja siiski ei leita kuskil muu haiguse juures nii sagedaid mõistmata arstimite tembutamisi kui silmahaiguse juures. Enamasti igas külas elab üks nurjatu vanamoor, kes silmaarstimist tuuseldab ja nägemist kustutada püüab. Nende silmaarstimise rohud on nii koledad, et neist iga kord silmile kahju sünnib. Kelle silmad iial vigaseks saanud, see mingu kui võimalik viibimata õpetatud arsti juurest abi otsima, ja kui neid ligimailt saada ei ole, siis on parem pimedasse tuppa jääda ja külma allikavett silma peale panna, kui külaeitede ja aidameeste-emandate rohtusid silma sisse panna. Kõige kurjem silmatõbi ei jõua iial nii suurt kahju saata kui mõistmata silma-arstimine.

11. Kuidas inimene haiguse ajal ennast peab hoidma.

Lk. 38. . . . Väga pisut inimesi on nii mõistlikud, et seda haigele teevad, mis praegu juhatasime. Suurem osa tõrgub vastu haiguse vimmaga sängi heita; mõningad ütlevad: «Ma lähen tuule kätte haigust jahutama; tuul ajab tõve metsa.» Teine rumalam kuuleb seda nõu, käsib paar suutäit viina võtta, kiites: «See lahutab tõve küljest.» Seesugune rumalus teeb igas kohas haiguse raskemaks. — Mõned ei taha kannatlikult seda teha, mis arst neile õpetanud, vaid arvavad, kui nad paar korda rohtu sisse võtnud ja sellest silmapilk abi ei tundnud: «Ei see sitt aita!» «Tõsi küll,» kiidab teine, «arstirohi on sitt! aga mis vana Tungla-eit ja Junkru-mamma annavad, see aitab kohe.» Nüüd minnakse eide ja mamma käest abi otsima. Vanamoorid sõimavad arste ja lubavad rohtu anda, mis sisikonnad küpsetavad ja silmapilk terveks teevad.

Tõsi on küll! Vanamoorid hangivad, arstivad ja tuuseldavad mõnikord paari päevaga tõve küljest ära, kus õpe-

tatud arstid mitu nädalat rohitsevad. Nõnda arstivad eided sammaspoolse keha pealt ruttu, aga tõve kuri vimm läheb sisemiste liikmete peale ja tapab inimese, kui arsti abi sammaspoolt keha peale tagasi ei jõua soetada. Pea pealt oskamata kärnaarstimine tegi mitu inimest juba pimedaks ja kuulmatuks. Prantsuse-tõvelised leiavad suitsetajate juures kiiresti abi, aga suitsetamine lõpetab tervise elu otsani. Tundsime üht vene naisterahvast, kes, 24 aastat vana, suitsetamise tõttu kätest ja jalust kokku kistud, hirmsat valu kolmteistkümmend aastat kannatas, enne kui surm teda viletsat päästis. Ei jõudnud siin ükski arstirohi kehast enam välja ajada, mis suitsetamine luie sisse oli külvanud. — Üks teine tugeva kehaga noor naisterahvas oli jõulukuul 1850 prantsuse-tõvest suitsetamise läbi pääsenud, aga suri kolm kuud peale seda laatsaretis veetõppe, kus käesõrmed ja jalavarbad enne surma otsast ära mädanesid. — Niisuguseid koledaid suitsetamisega arstimisi, mis ma ise oma silmaga näinud, võiksin palju jutustada. Andku jumal meie maarahvale paremat valgust, et kui nad kuskil ligimail suitsetaja-eitesid kuulevad olevat, seda kohe kohtule teada annaksid, kus suitsetajad teenitud palka leiavad.

1854

KUIDAS INIMESED ISEENNAST PETAVAD.

Meie võime asju ja inimesi, kes meist kaugel on ja keda meie silmaga ei näe, mõttes nii elavalt meelde tuletada, nagu seisaksid nad praegu meie silmade ees või kui oleks nende kuju meie vaimu ette maalitud. Seda meie sees elavat vaimlikku võimet nimetatakse l u u l m i s e- ehk s e e s l o o m i s e-v ä e k s, mis üks neist kenamaist jumala poolt meie hingele kingitud armuannetest on. Selle väe läbi võime armsaid omakseid, tuttavaid ja sõpru, kes meist kaugel elavad või juba seal paremas ilmas on, elusarnasel kujul oma vaimusilmaga näha. Me võime mitmeid kaugeid paiku ja kohtasid mõttes endale nõnda ligendada, nagu oleksime seal. Me võime möödaläinud rõõmu ja raskeid päevi tagasi kutsuda, ja luulmise väel õnne ja kurvastust tunda, nii sagedasti kui ise tahame. Niisamuti võime lootuse läbi tulevaid asju ammu ette maitsta, enne kui nad kätte jõuavad. Seemneid mullapõrmu visates näeb künnimees juba tulevat aega, kus ivadest kõrred tõusnud, mis õitsevad ja rohket vilja kannavad. Ema ja isa rõõmustavad ette täiskasvanud tütre või poja abi peale, kui mähitud lapsuke alles kätkis magab. Rammutu haige rõõmustab omas valusängis end metsa ja nurme ilust, kuhu ta loodab tuulutama minna, kui ta jälle natuke toibuma hakkab; ja üks raske haige, kellel enam elulootust südames ei ole, unustab valud ja piinad, taeva rõõmusid ette maitstes, mis luulmise väel

tema vaimusilma ees nähtavale tõusevad. Mida noorem, tugevam ja elavam meie vaim on, seda selgemalt paistavad kõik luulmise kujud, mis meie hinges sünnivad.

Aga luulmise vägi võib meile ka asju ette maalida, mis meie iial ei ole näinud ega kuulnud, ja mida maapealses nähtavas maailmas kogunisti leida ei ole. Seesugused valekujud, nagu sarvilised hobused, tiibadega sikud, kahe ninaga inimesed, sulgis kalad, neljajalgsed linnud või puud, mis õunte asemel vorste kasvatavad — on kõik üsna pettus. Kes nõndasuguseid luulmise valekujusid tõeks arvab, see petab iseennast väga. Kes lapsepõlves midagi imelikku või koledat lugu teise suust kuuleb, võib seda hõlpsasti luulmise väel endale hirmutuseks sünnitada, liiatigi kui ta kartlik on. Sest kuuldud lugu astub seal nagu sündinud juhtumine silma ette.

Looja tarkus on luulmise väge meile selleks kinkinud, et meie vaim iial mõtteta ei pea seisma, vaid ka seal, kus meie tööta seisame või seesugust näputööd valmistame, mis mõtlemist ei tarvita, endale kaunist ajaviidet võiksime valmistada. See, kes teiste kasuks head tööd toimetab, pidi looja tahtmist mööda juba enne õnnelikku rõõmu tundma, kui töö valmis saab. Aga et inimene jumala armuandeid õigel kombel ei oska pruukida, sellepärast pruugib ta ka luulmise väge sagedasti endale kahjuks. Tema vaevab ennast enneaegu viletsuste kujudega, mis ta tulevail päevil arvab tulevat või koormab ennast möödaläinud raskete tundidega. Jah, ta sünnitab endale hirmu ja kartust niisugustest luulmise valekujudest, mis kogunisti võimalikud ei ole. Siia kohta tulevad kõik tühjad rahva suus liikuvad lorid arvata, kus t o n t i d e s t, k o d u k ä i j a t e s t j a n ä h t a v a i s t v a i m u d e s t räägitakse, keda ebausk siin ja seal avalikuks arvab saavat. Nõnda arvatakse neid kartuse läbi sündinud valekujutusi kiriku ja matusekohtade ligidal kõige rohkem liikuvat. Mitu ebausklikku rumalat ei usalda pimedas nimetatud kohtadesse minna ega üksi surnu juurde jääda. Mõned ei tohi pimedas üksi toa ette astuda või värisevad juba toas, kui nad öösel midagi kogemata kolinat kuulevad. Juhtuks neid keegi võõras öösel kogemata õnnetusel

abiks kutsuma, siis ei julgeks nad toastki välja minna. Üks ebausklik kartlik inimene, kes pimedast metsast läbi läheb, saab mitukümmend korda puid ja muid kände viirastuseks arvama, kellele tema luulmise väel sarved ja tulipõlevad silmad pähe loob. Sarved olid aga käharad oksad, ja põlevad silmad — pimedas hiilgav mädanenud puu.

Meie rahva keskel liigub paljugi mitmesuguseid tühje jutte tontidest ja kodukäijatest, mida siin ja seal tõesti nähtud pidavat olema. Siin tunnistab üks teise valet tõeks, ilma et keegi ise asja oleks näinud. Suurem osa neist juttudest on e n n e m u i s t s e d ehk ebausu pärandused, mis üks kergeusklik teisele luisanud ja mis sedaviisi ühe põlve suust teise põlve suhu ulatavad. Sest ep see siis tuleb, et üks ja seesama lugu mõnikord kümnes kohas pidi juhtunud olema, aga igas kohas ikka natuke teisiti. Küsid sa jutumehe käest, kas tema ise iial rääkimise sarnast lugu oma silmaga oli näinud, siis kostab ta enamasti: «Ei mina küll, aga minu kadunud vanaisa või onu ja tädi olid meest tundnud, kellele see lugu nähtavaks saanud.» Kus jutu-juur kadunud onude ja tädide hauarünkast välja kasvab, seal võid sa julgesti tunnistada, et see selge vale on; seal oli igakord kartus luulmise väel arvatud nägemise ilmale toonud. Lendavad tulekarva varandusekandjad, mis siin ja seal katuse olvist sisse pugesid; vaimud, mis mahamaetud raha aukusid hoiavad; valged kujud, mis kellegi surma ette peavad tähendama; öösised laudadeviskamised lakas; mustad kuked, kassid, varesed, kirikuhakid ja muud nendesarnased, mis kesköösl surnute ligi tulid, rändavad kodukäijad ja kuusekoortest kasukaga majatondid, keda peremees või perenaine salaja olid söötnud: — need on kõik tühjad valesünnitused. — Nõnda pidavat — lorisevad rumalad — mõnes majas kambreid või tubasid leitama, kus keegi rahulisti ei või magada, vaid ikka kas kujusid näeb või kolinat kuuleb. Kus meie aga juhtumise kombel mõne kodukäija-nägijaga kokku saame ja asja sügavamalt läbi kuulame, siis leiame iga kord, et kõik harilikul loodud kombel oli sündinud. Kõik imelikud tükid olid vaatajale kartus luulmise väel loonud. — — — Sellepärast, sõber, kui kuskil midagi kahtlast asja pime-

das sinu silma peaks juhtuma: mine aga julgesti selle peale ja sasi kahe käega kinni! Viga ei ole sealjuures iial karta.

Siin tahame lugejale paremaks seletuseks mõned tõelikud juhtumised lisaks panna, millest igaüks võib näha saada, kui hõlpsasti inimene iseennast võib neis asjus petta. Mida kindlamini keegi ebausu kütkes seisab, seda enam valekujusid saab luulmise vägi temale sünnitada.

Suvel 1797 seisis Preisimaal, Mideni linna ligidal, ühes vanas kuninglikus lossis üks väepealik oma soldatitega korteris. Teises lossi osas elas kohtuvanem oma perega. Seesinane vanal ajal ehitatud hoone oli väga kindel olnud, nagu lagunenud müürid ja tornid õue ümber praegu tunnistavad. Tornide ja müüride all olid suured keldrid ja pikad urkaviisi võlvitud salateed, mis risti ja põigiti maa all jooksid, ja kus vanul vaenupäevil inimesed varjupaika leidsid. Nagu enamasti kõigis niisugustes paikades lugu, nõnda räägiti ka siin, et enne salateedel mõnd viirastust kuulda ja näha oli olnud. Sõjamehed naersid iga kord, kui neile vaimude rändamisest midagi räägiti. Ometigi pidi viimaks naljaks arvatud loost tõsi tõusma.

Keegi soldat seisis kaunis valgel suveööl vahikorral ühe vana torni värava ees, kust kitsas trepp üles sinna kambri viis, kus pealiku korter oli. Vaht kõnnib, püss õlal, edasi-tagasi värava ees, kui äkitselt üks valge hobune õue peal nähtavaks saab. Väljast ei võinud elajas sinna tulla, sest ümberringi õue jooksid kindlad müürid, ja väravad olid lukkus. Hobune vahtis hiilgavail särasilmil vahisoldati peale. Julge südamega mehel ei olnud kartust, vaid ta pidas nõu, hobune kinni püüda, lootes hommikul peremehe käest jootraha teenida, kui ta hobuse kätte viib. Terasemalt vaadates nägi mees, et kimlil teravate kõrvade taga suured siku sarved seisid ja inimese jalad all olid. Seal kukkus mehe süda püksi ja tegi jalad nii raskeks, et ta sammu paigast ei jõudnud tõsta. Ta mõtles: «Kui sina mulle midagi viga ei tee, siis ei taha ka mina sinu külge puutuda.» — Torni kell lõi praegu üks, seal kadus hobune ära, kui oleks ta maa sisse vajunud. Nüüd ajas hirm mehikesel juuksed

püsti kui seaharjased; hirm oli teda küpsetanud, nii et ta sõnagi ei võinud suust välja saada, kui teine mees teda vahikorralt päästma tuli.

Päevavalgus tõi teisel hommikul mehele julgust ja tegi keelepaelad valla, ta jutustas oma öösist imelikku lugu teistele; jutt tõusis aegamööda ka pealiku kõrva, kes seda asja naeruks pani. Aga kui sest nähtud hobusevaimust pikemalt sõjameeste hulgas suuremat lori tehti, kui pealiku meelepärast oli, ja tema nägi, et mitu vahvat sõjameest tondikartuse kütkesse langes, siis laskis ta tondinägija oma ette kutsuda. Siin sõitles ta soldatit ebauskliku meele ja tühja kartuse pärast; sellepeale andis ta kõigile alamatele kindla käsu: et esimene, kes öösel kimlit jälle silma pidi saama, sedamaid tema toapoisi pidi kutsuma. Toapoisile kinnitas pealik: sina pead mind unest üles äratama, et ma oma silmaga võin lugu näha saada.

Mis nüüd sündis? Enne kui nädalapäevad mööda jõudsid, tuli toapoiss ühel ööl härrat äratama; sest kimmel hobune seisis jälle sealsamas kohas, kus teda esimest korda oli nähtud. Väepealik tegi kohe kära; rahvas jooksis igalt kohalt kokku, imeelukat vaatama; ka kohtuvanem tuli oma sulastega sinna. Lugu oli tõsi! Kimmel seisis nende silmade nähtaval. Igamees võib küll arvata, mis suur nende imekspanemine oli; sest ei pealikul ega kohtuvanemal olnud niisugust hobust tallis, mis ennast oleks võinud lahti kiskuda ja hoovi peale tulla. Kindlalt lukkupandud väravad tunnistasid teiselt poolt, et väljast keegi sisse ei võinud pääseda. Siiski nägi pealikuhärra, et hobusel ei siku sarvi peas ega inimese jalgu all ei olnud; vaid sarved ja inimese jalad olid vahisoldati kartus luulmise väe abiga elaja külge lisanud. Mehed läksid hobuse ligemale ja tahtsid teda kinni püüda. Ühekorraga hakkas kimmel taganema; ei jäänud temast suuremat järele, kui üks paljas varjukuju müüri külge. Kui asjalugu sügavamalt hakati läbi katsuma, siis leiti viimaks, kust hobuse varjukuju seinamüüri külge oli sündinud. Teiselpool hoovi, otsekohe müüri seinaga vastastikku seisis üks magamiskambri aken; sinna aknaruudule oli hobuse kuju maalitud. Kui nüüd kogemata toas põleva küünla valgus nõnda hobuse

kuju peale langes, et vari müüri kohta puutus, siis tõusis kimmel hoovi peal nähtavaks. See asi sündis üksnes siis, kui küünla kõrgus nõnda juhtus, et tulevalgus maalitud kuju keskpaika kukkus. Kui küünal teise kohta pandi või ära kustutati, siis kadus ka hobune hoovi pealt.

Saksarahval on mõnikord laternad maalitud klaasidega, mis nõnda tehtud, et kui küünal laternas põleb, siis tulevalgus klaasi peale maalitud kujud eemale seina peale viskab.

See õpetatud mees, kes ülemal kuulutatud jutu ühte saksa keeli raamatusse üles pannud, lisab veel kaks tondilugu juurde, mis tema ise näinud ja mis selge tõsi pidavat olema. Tema räägib nõnda:

«Mul oli poisikese-põlves kaks väikest trummi; nende peal paristasin mängides enamasti hommikust õhtuni, kuni isa käest käsu sain, trummid toalakka viia, kust neid hiljemini mõnel harukorral mänguks tohtisin võtta. Need trummid hakkasid ühel päeval pärast lõunat iseenesest lakas parisema ja paukusid nii korrapärast teineteise järel, kui lööks keegi kepikestega nende peale. Aga lakas ei võinud inimeselooma olla, sest uks oli lukkus. Mina läksin tasahiljukesi treppi mööda üles, luurisin salamahti ukse vahelt ja nägin, et trummid omal paigal seisid ja kedagi nende ligimail nähtaval ei olnud. Siiski kuulus trummimise parin ühtepuhku pumps, pumps! minu kõrva. Südant võttes läksin ma rutusti ligemale; seal leidsin siis silmapilk trummali, kes minu trummid oleks hukanud, kui ma temale mängimist ei oleks keelanud. Vihm oli sadanud ja katuse hari üleval ühes kohas vigane. Sisseimmitsenud vesi oli ühe laua peale kokku valgunud, mis kõrgel pennide peal seisis; sealt kukkus vesi tilguti mõlemalt poolt laua serva minu trummide peale ja tegi seda naljakat parinat.

Noormehe-põlves olin ma ühe mõisniku poja juures kodu-õpetaja. Seal juhtus ühel päeval mitu inimest kuulma, kui mina oma koolilapsele seletasin, et tontide, kodukäijate ja muu viirastuste kartus üsna tühine on. Õpetusele lisasin mõne sündsa jutu kõrva, kus igamees näha võis, kuidas inimene ikka iseennast petab, kui tema niisugust asja usub. Üks neist jutu kuuljatest

pahandas meelt minu uskmata olemise pärast, manitses mind ähvardades, et mulle enesele ükskord midagi niisugust juhtuda võiks, mis mulle paremat õpetust annaks. Mõni aeg pärast seda magasin ma sängis; seal kuuldus kahin minu kõrvu, nagu püüaks keegi salamahti voodi ligidale tulla. Silmapilk tuli mul meelde: see ei või keegi muud olla kui seesama mees, kes mind viimati ähvardas, et ma pidin kartma hakkama. Mina valmistasin ennast selle vastu, et hirmutajale näidata, et ma ennast nii kergel kombel ehmatada ei lase. Ühekorraga kukkus seinapoolt sängi küljest otsekui üks raske kott minu peale ja võttis üks käsi, mis külm kui jääpurikas oli, minu käest kinni. Siin ei ole enam nalja, mõtlesin mina; esiteks peame katsuma, kas lugu tõsi või unenägu on? Ma tõusin istukile voodisse, kiskusin silmad laiali ja vaatasin ümber. Tuba oli heleda kuupaiste läbi valge kui päeval, voodi seisis seina ligi, et linnupoegki seina ja voodi vahele ei mahtunud, ega olnud sängis ega põrandal midagi võõrast näha; kuid ikka veel tundsin rasket koormat enese peal rudjumas ja külm käsi pigistas minu kätt kinni pidades. Viimaks pääsesin ma une paelust ja nägin, kus nägemata tont aset pidas: see oli minu parem käsi, mis pahemast käest kinni oli võtnud. Parem käsi oli magades teki peale, pahem teki alla juhtunud, aga külm talveöö oli toa jahutanud ja teki peal seisva käe palju külmemaks teinud kui tekialuse, teise käe. Sooja ja külma tundmine oli tõsine, kõik muu asi unenägu olnud, nõnda kui teised unenäod. Aga sest oleks kena tondi- või kodukäijajutt võinud tõusta, kui mina hirmuga pea teki alla oleksin pistnud ja silmad kinni vajutanud.»

Siin võiksime sada niisugust juttu üles kirjutada, kus kõik nõnda sündis, et kuskil kodukäija ega tondi abi tarvis ei läinud. Enese juhtumisest võin lugejale veel tükikese lisaks panna.

Oma noorel põlvel elasin ma Tallinnas ühes suures majas, kus enam tubasid kui inimesi oli. Minu väikese korteri kõrval seisid kaks suurt tuba enamasti kõige aasta tühjad. Paar treppi kõrgemal suri keegi vanapreili, ja et trepp väga kitsas oli, sellepärast kanti surnu kirstuta trepist alla, pandi siis puusärki ja jäeti ööseks sinna

tühja tuppa seisma, mis minu toa kõrval oli. Õhtul lukustasin ma ukse kinni ja heitsin magama. Et rotid igal ööl tühjas toas kolistasid, oli mulle tuttav asi, aga ei tea, kust see tuli, et nende kolistamine nüüd ühekorraga minu meelest koledaks läks. Mina ei kartnud enda teades küll surnut, siiski ei võinud ma magama uinuda; kõrvad olid palju ärksamad kui muidu. Kolin ei võinud rottidest üksi tulla, sest mina kuulsin mitu korda komps! komps! nagu inimese sammusid põrandal, vahete-vahel jälle kahinat, nagu käiks keegi naisterahvas siidkleidiga ümber. Äkitselt kuulsin selgesti eestoa ukse lahti paugatavat ja mehe saapatalla sammud minu ukse poole liikuvat. Vist võis minu hääl vabiseda, kui ma arglikult küsisin: «Kes seal on?» — Ma kuulasin ärksasti, aga ei saanud vastust ega kuulnud ka tuppatulijat välja minevat. Hirm ajas mul keha higitsema, nii et kui veest välja olin tõmmatud. Väriseva käega tõmbasin teki ja lina üle pea, ja palusin jumalat koledat ööd lühendada; und ei tulnud seal üldse silma.

Ühekorraga — oh seda hirmsat lugu! hakkab üks võõras käsi oma sõrmega taps, taps! minu jalgu katsuma, tapsib siis ikka kõrgemale üles tulles, kuni ta pärast sõrmed minu rindade peale paneb. — Kisaga, nagu oleks keegi praegu tahtnud mul kõrist kinni hakata ja elu seest võtta, kargasin ma voodist keskpõrandale!

Kuuvalge valgustas tuba, ja üks suur must kass seisis põlevate silmadega minu voodi all; sealt kargas ta lauà peale ja kadus ära. Mis see nüüd muud võis olla kui kodukäija? —

Akna ligemale astudes nägin, kust tont oli tulnud ja kuhu läinud. Üks toa tuulutamise tarvis tehtud klappaknaruut oli õhtul unustatud kinni panna; kass oli sealt sisse tulnud ja hiljemini ka välja läinud. Ehmatuse läbi soojaks läinud veri ei lasknud mind enam magama heita; ma panin riided selga ja läksin uulitsale keha ja meelt jahutama. Turule jõudes lõi kell kirikutornis kaks. Seesinane ehmatus poisikese-põlves oli seda õnne toonud, et mul hiljemini iial enam kodukäija kartust ei tulnud.

Mõned inimesed vaevavad ennast sellega, et nad valeluulmise abiga usuvad, kuidas neile nõiad kõiksugu vigu,

tõbesid ja õnnetusi tegevat. Seda nimetatud rahvasugu ei ole kuskil maailmas leida, vaid igaüks, kes ennast nõiaks või targaks laseb sõimata, annab sellega tähte, kuidas tema ümberkaudu üsna ebausklikud, mõistmatud inimesed elavad, kelle rahakukruid tema pettuse läbi saab tühjendada.

Mitmesugused haigused ja vead võivad inimesele tulla, millest me ei tea, kust nad on hakanud, aga arstid teavad seda selgesti. Teadmata rahvas räägib: tõbi on mulle p a n d u d ehk tõbi on tuulest tulnud. Mõlemal korral pidavat keegi kuri inimene tõvesünnitaja olema, kes kaugelt vea tuulega teise külge läkitab! Kuidas võib üks mõistlik inimene nii rumalat lori uskuda või seda karta? — — — Võimetu nõrk inimeseloom ei või oma viha ega kurjust tuulde panna, ei ka midagi tõbe teisele läkitada. Kõik tõved tulevad loomulikus korras.

Tõbede kurnamine võib inimese keha ja meelemõistust teiseks moondada, iseäranis leitakse vahest haigeid, kes haiglasel luulmise väel endal imelikke vigu arvavad olevat. Nõnda on seda nähtud, kus üks ja teine ennast klaasist usub tehtud olevat; mõni kardab, et tema käed või jalad klaasist on ega raatsi neid kuhugi panna; mõnel teisel on laululind pea sees, kass, hiir, konn või mõni muu elukas kõhus; mõnel neli ja viis konna ühekorraga! Sagedasti leitakse lapsi, kes palju süüa tahavad ja siiski ära lõpevad, mis enamasti soolikate tõttu sünnib. Nõnda kaotab mõnikord lehm piima udarast, kui ta kogemata seesugust rohtu juhtub sööma, mis temale viga teeb; hobused võivad äkitselt otsa lõppeda, kui hooletu sulane üleliiga koormat peale paneb või hobust soojalt joodab, teinekord jälle palaval kuival ajal jootmata jätab. Seal arvavad siis rumalad inimesed: et haigeile inimestele ja elajatele vead peale olid «pandud», või et lapse kosumine «ära võetud» on. Sortsid ja nõiad pidid kuradi abiga tõbe kas nõiakeraga või muul viisil teele saatma. Teised olid kavalamad petised, ütlesid: meie võime pealepandud ja tuulesttulnud veale abi teha; meie paneme, kui tahate, veel raskema vea sellele, kes teile kahju oli teinud. Nad tegid mitmeid viisi tempusid, pobisesid sõnu viina sisse, mis haigele juua anti, või millega teda pesti; mõnikord keedeti ka maarohtusid

ja anti haigele sisse. Saab mõni haige aegamööda vägeva elu-rammu läbi terveks, siis öeldakse: see või see külaarst või maatark on temale abi toonud; see oskab igale veale vastust teha. Sedaviisi tuleb rumalate lori järel teisi veel rumalamaid; need usuvad, et mõnel manajal tuuletargal meelevalda on, miska nad nõia ja kuradi tööd tühjaks teevad. Kes neilt abi läheb otsima, see peab rohkesti andeid viima, raha maksma ja mõnikord veel teist tasumist tõotama, mis sügisel kätte viiakse. Neid kuulsaid tarku veetakse ühest kihelkonnast teise, lunastatakse nende käest sõnu tõbede ja vigade vastu, lastakse varga kuju viinapudelis näidata, saksa viha küljest võtta, konni seest välja ajada ja muid imetegusid sünnitada.

Järvamaal elas — mõni aasta tagasi — üks põdeja naisterahvas, kes tõesti uskus, et teine kuri inimene konnad tema sisse oli läkitanud. Ta läks Rakvere ligidale ühe kuulsa targa käest abi otsima. Tark ütles, kui ta tegija kuju viinast näha oli saanud: «Sinu konnad on kolme ahelaga kinni köidetud, aga mina päästan sind siiski nende käest.» — Ta andis naisele rohtu, mis naine teisel hommikul enne päeva tõusu sisse pidi võtma. Kui ta rohu peale pööritama või oksendama hakkaks, siis käskis tark: pimedas nurgas ämbrisse oksendada, ämbri pealt riidega kinni katta ja tugevasti vastu hoida, et väljatulnud elukad enne ei pääseks, kuni arst sinna jõuab. Kõik sündis nõnda, kuidas ette öeldud. Tark ütles, kui ta ämbri nurgast päevavalgele tõi: «Sina ei ole tugevasti kinni pidanud; vanad on välja pääsenud ja kaks poega aga järele jäänud,» — seda öeldes võttis ta kaks väikest konna ämbrist, mida ta naisele näitas. Naine aga sai terveks. Et tark ise konnad kaasa oli toonud ja need ämbrisse pannud, seda võib iga mõistlik inimene arvata; niisamuti ka seda, et naisel konni sisikonnas elamas ei olnud, vaid vale luulmise vägi oli need konnad sünnitanud. — Sellepärast, armas lugeja, mis ebausk nõidade ja sortside kohta loriseb, see on üsna tühi pettuse asi, mis enamasti vanast pimedast ajast päritud on, aga meie päevil kuskil ei kõlba uskuda.

Maa peal kasvab mitu isesugust rohutaime, mis inimese uimaseks teevad, nõnda et ta raske une sisse lan-

geb ja magades nii elavalt und näeb, kui sünniks unenäo kuju tema ärksa silma ees. Vanal ajal leiti petiseid, kes niisuguseid rohtusid ja nende uimasekstegevat väge tundsid. Kavalad petised lorisesid ebausklikule rahvale, kuidas nad võisid rahakandjaid ja tontisid teha, mis peremehele vara kokku pidid kandma. Teistele lubasid nad imevoli anda, millega nad ennast libahundiks või muuks elajaks võisid moondada. Aga kes kõik nõiduse sügavused põhjani tundma soovis saada, see pidi nimetust sõrmest natuke verd andma, misläbi ta põrgu orjaks pidi kihlatud saama. Kui niisuguse rumala lori läbi ühe ebauskliku inimese luulmise vägi elavaks oli läinud, siis anti temale uimaseks-tegevat rohtu sisse, nii et ta magama uinus. Nüüd teab igaüks tähelepanija, kuidas unenäos enamasti ikka niisugused asjad meie ette tulevad, millele meie õhtul olime mõtelnud. Seal sündis, et mõningad unenäos libahundi kombel või tuulispeal ümber sõitsid, vahel vanasarvikuga ennast kihlasid ja muid alpe asju tegid. Raskest unest ärgates olid pead nõnda uimased, et mitu vaest petetud looma unenägu tõsiseks juhtumiseks arvas. Nemad rääkisid oma lugu teistele, teised läksid asja ise katsuma ja leidsid sedasama; seeläbi tõusis nõidade hulk päev-päevalt suuremaks.

Vanal ajal leiti ka suurematsugu rahva seas enam kergeusklikke kui praegu, sest õpetuse tarkus ei olnud maailma veel nõnda valgustanud. — — — Sealtap see siis tuli, et nemad rahva keskel liikuvat nõidade lori uskuma hakkasid, ja viimaks kindlasti ära keelasid, et keegi sortsi ja nõia ametit ei tohtinud pidada, vaid keda selle pealt kinni tabati, see pidi surmakohtus hukka mõistetama. Kui siis kellegi õnnetu inimese peale kahtlast juttu tõsteti, et ta nõid pidi olema, siis viidi ta kohtu ette ja piinati nii kaua koledal kombel, kuni ta viimaks enam valu ei jõudnud kannatada, vaid ennemini tunnistas: «Jah, mina olen nõid!» Siis hakati neid uuesti piinama, kuni nad oma tuttavaid pidid tunnistama, kes ka nõiatempusid pruukisid. Mõned raskestipiinatud hinged nimetasid valu pärast hulga inimesi, kes neile meelde tulid. Need pandi ka vangi ja piinati nii kaua, kuni nad enda peale tõstetud vale tõeks tunnistasid, — sest lühi-

kene surmavalu näis palju kergem kannatada kui seesinane raske piinamine tuliste tangidega, raudnäpitsatega, liikmete väljavenitamistega ja muude koledate piinamise-riistadega, mida inimestesoole häbiks vanal ajal igas kohas valmistati ja tarvitati. Seal viidi mõnikord õnnetuid hingi hulgakaupa tuleriitadele ja põletati nad elusalt. Siiski ei lõppenud nõidade selts maa pealt otsa!

Sel viisil sai vanal ajal mitutuhat ilmasüüta inimest piinatud ja ära hukatud, üksnes selle vale, naeruväärt arvamise pärast, et nõiad kuradiga kaupa pidid olema teinud. Ja seesinane kole õnnetus oli igal maal; Saksamaal põletati saja aasta eest viimane nõid. Ka meie maal leiti niihästi endise piiskopi- ja rüütli- kui ka hiljemini Rootsi valitsuse ajal sagedasti nõidade peale kohtumõistmisi ja nende hukkamisi. — Nii oli, sõber, vana pimeda aja kuju, enne õnnelikku Vene keisrite valitsuse hakatust! Kõik headused ja seaduse kergendused on, nõnda kui ka täielikum õpetuse-valgus, viimasel poolteistsajal aastal meie maale osaks saanud. Seda meelde tuletades peaks küll igaüks, noor ja vana, jumalale tänu andma, ja selle järel armulisele riigivalitsejale, suurele keisrile! Iseäranis nüüd, kus meie riik vaenlaste pakitusel on, peab iga alam — see on lapse kohus — heldele isalikule ülemvalitsejale jõudumööda tegude läbi välja näitama, et meie armuannete vastu mitte tänamata loomad ei ole. Tugevad nooremad mehed kogugu rõõmuga sõjalipu alla kokku, isamaa rajadele varjuks, «raudaseinaks raukadelle!» Vanad ja rammutud püüdku noorematele seda vahet seletada, mis endise ja meie aja vahel on, sest

«Vanast oli pikka piinaaega,
Nüüd aga üsna õnneaega!» —

kiidab tõtt mööda laulusõna, mida ei ole võõrad laulikud loonud, vaid mis Eesti külavainul, kodulapse kombel, üles kasvas. — Küll oleks mõnus ja auväärt, kui siin ja seal meie maal ka pisut nähtavaks tõuseks sellest, mis Venemaal viimasel sõja-aastal igas linnas, külas ja üksikutes peredes juhtus. Isad, kes tugevad olid, tulid

poegadega seltsis ennast sõjameheks pakkuma; teised tõid raha, nende hulgas palju, kes evangeeliumis räägitud lesknaise kombel üheainukese teenariraha kasti panid. Ja tõesti, nemad olid enam toonud kui rikkad oma tuhandetega, sest jumal ei vaata mitte ande, vaid andja südame peale. Nõnda ka siin, mis riigi ja isamaa kasuks tuuakse, ja mitte selle pisukese ande, vaid andja lahke südame pärast vastu võetakse, kõik nende heaks kokku pannakse, kes sõjas haavatud või vigaseks saavad. — Aga kallame jutujoonele tagasi.

Meie päevil on valitsuse poolt käsk antud, et kuskil enam kellegi peale nõiduse pärast kohut ei tohi mõista. Sest nüüd on tõesti teada, et millalgi maa peal nõidu ei ole olnud, kes tuules tõbe võisid saata, viga peale panna, kuradiga kaupa teha või ennast kurjavaimule peiuks või mõrsjaks kihlata; ehk küll mitmetsugu rohtusid metsas ja lagedail kasvamas on, mis inimestele ja elajaile kahju võivad teha. —

Siin tuleb veel üht viga nimetada, mida ebausk vale luulmise väel on sünnitanud ja mida rahvas

luupainajaks ehk rõhujaks

kutsub, ja millest mõnda tühja juttu liikumas on. Tema pidavat öösel kui raske kott magavate inimeste ja elajate peale langema, neid rõhuma. Mõned ütlevad, luupainaja pidavat sagedasti üks moondatud naisterahvas olema, kellele nõiduse vägi seda peale on pannud, et tema nägemata viisil teisi peab rõhuma. Sellest albi jutust ei ole mitte üks sõna tõsi, vaid arvatud luupainaja rõhumine sünnib nõnda: Kui üks tugeva kehaga, vererikas noor inimene selili magab, siis valgub veri, mis looja seadust mööda alati edasi-tagasi soonte sees voolab, rohkem südamesse. Verega pakile täidetud süda hakkab tugevasti põksuma, teeb ahastust ja raskendab hingetõmbamist, nõnda kui oleks raske koorem meie rindade peal. Seesinane vajutamine kaob usinasti ära, niipea kui inimene ennast parema külje peale käänab; aga koorem läheb iga kord raskemaks, kui kartus ja ebausk inimest vaevavad, et luulmise väes sünnitatud luupainaja meid rõhumas on.

Seesugust valearvamist leitakse veel tänapäeval mit-

mes kohas rahva keskel, ja mõned rumalad inimesed raskendavad nõnda oma elu, ehk küll ebausk enam nii laialt ei liigu kui enne. Sest inimesed on nüüd palju sügavamalt tarkust sellest saanud, kuidas üks ja teine lugu looduse kombel sünnib; nemad teavad, et jumal maailma tarkade, muutmata seaduste läbi valitseb. — — — Kui meie lühikene mõistus ka kõiki asju selgesti ja põhjani ei jõua läbi arvata ja ütelda kuidas? mispärast? misläbi? või mistarvis? kõik sünnib: siiski leiame meie, nii pikalt kui mõistus meil ulatab, et kõik omal loomulikul kombel sünnib. Sellest võime hõlpsalt arvata, et igaühe, meile alles tundmata muu asjaga lugu nõndasamuti võib olla.

Oleks veel paljugi neist asjust siin jutustada, mis inimesed endale rumaluse, vallatuse, kurja tahtmise ja patu läbi ihu ja hinge hädaks peale panevad, seeläbi oma elu ilmaaegu koormavad, aga see saaks jutu väga pikaks tegema. Jäägu teiseks korraks. Kell lööb praegu öösel kaksteistkümmend, miska siis päeva ja tööd lõpetame.

1856

LIGIMAILT JA KAUGEMALT.

Viimase sõja jälilt nopitud.

Õnneline rahuaeg, mis ligi poolteistsada aastat vägeva Vene valitsuse all meie maakest — kui ema lapsukest kätkis — kiigutanud, kippus viimaseil aastail lõppema; sõjakära ja verine möllamine rändasid meie ligimail; vaenulaevu võis kõrgelt kaldalt merepinnal näha, nende suurtükkide mürinat sagedasti kuulda; rannarahvas kartis iga päev nende pealetükkimist. Mõningad vaenlase laevamehed olid soola-, puude- ja muid tühiseid kaubapaadikesi merel kimbutanud, ükskord — võib-olla ehk kogemata — Malla väljal tütarlapsi surmavate kuulidega ähvardanud, seeläbi õnnetust sünnitanud. Meie põhjapoolsed rajanaabrid, soomlased, olid nendega enam kimbus, pidid tükati verist mängu ja tulevitsa kurna kannatama, aga — tänu jumalale ja austust vahvatele soomlastele, kes elust hoolimata vahvasti vaenlaste vastu hakkasid, nõnda et need, kes korra soome vemmalt maitsenud, enam ei usaldanud sinna tagasi tulla. —

Suurem sõjaviletsus juhtus meist kaugel, lõunapoolsel Vene riigi rajal, Musta mere ääres, kuhu vahvaid mehi mitmest rahvasoost paljugi põrmu langes. Pisukeseks osaks neist surnutest tuleb seda hulka arvata, mis surmavad sõjariistad hukkasid, palju suurem osa vaenlase väge leidis otsa tõbede kurnal, toidu kasinusel ja talve-

külma näpistusel. Juba kaugel mereteel, veel enne kui nad Türgi randa jõudsid, langes raske tõbede nuhtlus sõjalaste kaela nagu jumala vits. Kui hiljemini V a r n a linna alla ja muudesse paikadesse laevult sõjaväge paksuks kogus, tegi äge päikese palav, joogivee puudus ja harjumata võõras koht omalt poolt rahvale kahju; kuri koolera-tõbi venis päev-päevalt laiemale, sõjaväe ridasid hõrendades. Vanemad, karastatud ja mitme võõramaa tuuleõhuga harjunud sõjamehed pidasid tugevamalt vastu, kuna kodunt tulnud nooremaid mehi, kes tänini veel midagi hädakitsikust ei olnud kannatanud, surm nagu lademes maha niitis ja hulgakaupa mulda viis, enne veel kui nende silmad lahinguvälja ja vaenlase varju eemalt nähagi saanud. Sellepärast siis võttis Prantsuse keiser, kui ta sõjameeste nurisemisest sõnumeid saanud, ühes Inglismaa valitsusega salaja aru pidades, nõuks sõjaväge Varna linnast mere kaudu K r i m m i poolsaarele, Musta mere randa, läkitada, kus loota võis vahva Vene väega rammukatsumist alustada; ja kui asi mõeldud viisil edeneks, siis nimetatud maakohad oma voli alla saada. — —

Hulga sõjaväe laevale saatmine ei ole mitte üks naljaline kerge asi, sest enne kui kolmkümmend ja nelikümmend tuhat meest kõige oma moona ja trossiga laevade peale saab paigutatud, kulub vähemalt paar nädalat aega. Jalaväe laevale saatmine on pisukeseks toimetuseks selle vastu arvata, mis hobusevägi tüli ja ajaviitmist teeb, kus hobune hobuse järel ükshaaval sadamasillalt laevale viiakse, kus neid ühe kõrge masti külge kinnitatud vinnaga sillalt üles vinnatakse, hiljemini jälle laeva põhja alla lastakse. Kaks tugevat vööd jooksevad hobuse keha ümber, seljapool vöös raudrõngad, kuhu vinna köie otsad kinni sõlmitakse. Kes seda iial oma silmaga näinud, kui palju perusid ja tuliseverelisi ratsahobuseid ühesainukeses rügemendis on, see võib hõlpsasti arvata, et niisuguste loomade laevaleviimine naljaasi ei ole, vaid inimestele palju risti teeb, ja et saatjatel meestel muhkude ja muljumisevigade puudust ei või olla. — — — Üks noor hobune, kes mereteel veel ei ole käinud, laseb ennast taltsamalt laevale viia kui vanemad elajad, kes juba ettevalmistustest märka-

vad, mis see lugu tähendab. Sest ehk küll hobused laeval pehme liiva peal paigal seisavad, siiski kurnab neid nädalapikkune õppimata vintsutamine laevas rohkem kui kahenädalane käik omal jalal koorma all taheda peal. Mõnda peru hobust ei jõuta mitu korda laevale viies muidu talitseda, kui et neil pea vaibaga kinni kaetakse ja nad sõgesilmil laevale toimetatakse.

Kohta, kuhu sõjavägi laevul pidi minema, peeti esiotsa üsna salajas. Ülemad Prantsuse ja Inglise väepealikud ei teadnud laevadele minnes teekäigust pikemat otsust kui nende alamad. Vast kõrgel merel, nõnda kinnitas käsk, oli neil luba kaasaantud teejuhi-kirju pitserite vangist lahtistada, mis pikemat otsust pidi andma: kuhu minna ja mis seal ette võtta. Kaval saladus oli sellepärast, et Vene väeülemad mingit märku ei saaks, kustpoolt vaenu rahepilv kõige esiteks nende kaela langeb. Merel said pealikud käsu, kuskilt kohalt Krimmi poolsaarele tungida, kust ettearvamist mööda asi kõige hõlpsamalt võimalik näitaks.

Meie kindel mereäärne linn Sevastoopol Musta mere kaldal oli, nõnda kui Tallinn, Kronstat ja Sveaborg Soomemaal, rohkesti suurtükkidega ja tulepommi müüsritega seest- ja väljastpoolt täidetud, mispärast vaenlaste laevadel himu ei olnud linnaga ligemalt tutvuneda. Niisugune tuline vene sool — laeva saba peale raputatud — teeb laeva taltsamaks kui meie leivakõrvaline sool linnu, keda pihuga pidavat võima kinni võtta. Ärksad Viru linnud ei lasknud mind noorel põlvel ligidale, muidu oleksin vist püüki katsunud; aga kui lugeja kuskilt julgemaid linde peaks leidma, palun katsetükki vaevaks võtta ja asja otsust mulle kuulutada, et tuleval aastal teistele võiksin teada anda, kas õpetus tõsi ehk vale on.

Evpatooria, üks väike linnake Musta mere kaldal, kus sel korral väga vähe Vene väge varjuks sees, oli kuivikule mineku kohaks valitud. Varem kui meie vägi vaenlaste pealekippumist võimalikuks oli arvanud, langes äkitselt Prantsuse ja Inglise väge, nende seltsis ka türklasi, otsekui paks sääseparv ladusal kevadisel õhtul, kaldale. Seni kui hobu- ja jalaväge laevult randa talitati, seisid tulevirtsudega täidetud vaenlaste sõjalaevad,

enamasti kõik auruga aetavad, reas kalda ligidal, kust nende suurtükkide kuulid ja tulega täidetud pommid kaugele randa ulatasid ja mõnegi vahva mehe meie sõjaväest murule sirutasid. Ei olnud väikeses linnakeses ühtainustki nii jämedat kuulikandjat suurtükki, mille laeng laevadeni oleks ulatanud. Veel vähem võis neist väikestest suurtükkidest abi loota, mis ratsasõitev artilleeriavägi ratastel oma kaasas veab. Need ei jõua jämedamate linnavallide ja laevasuurtükkide vastu midagi. Sest sedamööda, kuidas suurtükk püssirohtu ja kuuliraskust tarvitab, jookseb ka tema laeng mõnikord penikoorma kaugusele.

Vene väe ülempealik tundis silmapilk, kuidas tema pisuke väehulk pereka vaenlase vastu midagi ei võinud teha, veel vähem nende kaldaletulekut ära keelata, sellepärast võttis kaval mees nõuks sõjaväega rannast kaugemale maa poole taganeda, kuhu laevade suurtükid ei ulatanud. Seal lootis ta lähemalseisvat väge lisaks koguda ja aegamööda vaenlastele hambaid näidata. Enne taganemist laskis ta kõik eest ära hävitada, mida kaasa ei võinud võtta ja millest vaenlastele kasu oleks võinud sigineda. Nõnda süüdati magasinid ja moonaaidad minnes põlema, hävitati kaevud ja veeallikad ära, et vaenlased keelekastet ei leiaks. Ligemais külades asuv rahvas põgenes kiiresti sõjapakku ja mõni peremees pani oma käega tulekuke katusele laulma, et vaenlased tema palehigis korjatud varast midagi tulu ei pidanud saama. Seetõttu ei leidnud vaenlased hiljemini ei rahvast ega moona kuskil ees, vaid pidi selle turvul[1] elu ülal pidama, mis laevul Varna linnast kaasa oli võetud ja kuipalju nad sellest hobuse ja enda koormal edasi jõudsid vedada. Vaenlaste ülemad pealikud mõistsid sedamaid, et kui nad meelega näljahädasse ei taha langeda, siis nende tee üksnes merekallast mööda võimalik oli, kus laevad neile kui lüpsilehmad igal silmapilgul moona, sõjavara ja muud tarblikku lisaks võisid anda, nõnda kui ka ootamata hädapakitusel venelaste vastu tuge jagada. — Seda tarkust oli juba suur Prantsuse keiser Napoleon I õpetanud, kes väga kaval ja vahva sõjapea-

[1] [varal, abil]

lik oli, ehk ta küll ükskord ise andeksandmatul viisil selle õpetuse vastu eksis, kui ta 1812 põhjatu väehulgaga Moskva linna peale tungis, seeläbi hiljemini oma kuulsa sõjaväe Venemaa lumehangedesse mattis ja viimaks riigivalitsuse kaotas. — —

Meie vägi taganes väga korralisti samm-sammult vaenlaste eest, ja et nemad kuskil eespool teed ei saaks takistada, sellepärast jäeti kasakaid ja muud kergemat hobuseväge niipalju seljavaruks järele, kui tarvis oli, et vaenlasi teel kiusata. Suurem väeosa tahtis, nagu ülemal nimetasin, lisa korjata ja mõnusat lahingupaika otsida, kus vastuhakkamine võimalik näiks.

Vene kasakate kiirus ja julgus on maailmas väga kuulsaks tõusnud, ega ole võõramaade rahvastel kuskil koledamat hirmutavat tonti kui vene kasaka nimi, ehk küll meie kasakad rahu ajal väga vagasel kombel kodus oma külades elavad. Ka uhke Prantsuse ja Inglise sõjavägi pidi nüüd end hädakombel kardetud kasakatega tutvustama. Mitu suurtsugu rahvapoega oleks ennemini ühe kauni osa oma varast ära kaotanud, kui tal seeläbi võimalik oleks olnud ennast kasakate ligemast sõprusest päästa. Meie kasakad tegid ka siin oma kardetud kuulsale nimele au; kui palumata võõrad olid nad igas kohas varmalt platsis, kus midagi ripakile oli jäänud. Nõnda ärritasid nad mõnikord vaenlast otsekui nalja pärast, aga enne kui vaenlased neile vastupanemist jõudsid talitada, olid kasakad kui lendavad linnud nende silmast kadunud. Ühes kohas võtsid vaenlaste käest moonakoormaid, sõjavara ja muud ripakile jäänud asju; teises paigas jälle tropikese mehi ja hobuseid vangi, mis kogemata teistest eemal viibinud või natuke teelt olid eksinud. Kust nad nii kiiresti välja tulid või kuhu nad ühekorraga jälle vajusid — see näis mõnele kui mõistatus. Varem kui valvel vaenlaste silm kuskil hädaohtu nägi, olid lennukad hobulinnud äkitselt nende kallal, otsekui üks tuulest mahapuistatud herilaste pesa. Kasakad võtsid moonakoormad meestega seltsis vangi, ja paari silmapilgu pärast oli koht jälle kui pühitud. Vaenlastel oleks ees ja taga silmi pidanud olema, aga ei tea, kas nad siiski kasakate küüsist igakord oleksid võinud pääseda. Mõne päeva pärast oli Vene vägi natuke lisa

toeks saanud, kes A l m a jõe ligidal kauni mõnusa koha leidnud, kus vastuhakkamine võimalik näis. Siin süttis siis 8. mihklikuu päeval 1854 esimene verine lahing põlema.

Aastasajad, võib-olla ehk aastatuhanded olid Alma jõe lained rahulikult vaiksete mägede ja kaljuliste küngaste keskelt teed uuristades kõrgete kallaste vahel mere poole voolanud, ilma et suurem osa õpetatud meestest ja virgad seitungilugejad jõe nime kordagi oleksid kuulnud. Kaheksandal mihklikuu päeval tõusnud sõjamässamine pidi nüüd jõe nime kuulsaks tegema ja igaveseks mälestuseks veriste kirjatähtedega ajaraamatusse üles panema, sest nimetatud päeva verine surmatöö nimetati «Alma lahinguks».

Mõlemalt poolt, niihästi pealetungijate kui vastupanijate poolt, ilmutati sel päeval väga palju vahvust, külmaverelist aru ja surmapõlgust, nii et seda imeks tuleb panna. Nende mehekomblikud teod oleks küll parema asja väärt olnud kui selle, mispärast neid siin tehti, kus tühi uhkus ja kõrkus sel silmapilgul hulgal kristlastel meele nõnda oli ära seganud, et neil seda mahti ei olnud meelde tuletada, kuidas avaldatud vahvus kõrgemat võidupalka ei võinud anda kui ristiusu pärisvaenlast — türklast — kangemaks teha. Selle asemel, et igamehe kohus oleks olnud vana kihvtise mao pead maha rõhuda, püüti vägisi tema kaela kangustada ja hambaid teritada. — Meie suur Vene keiser oli oma truude alamatega üksnes sellepärast mõõga tupest tõmmanud, et suur osa Türgi riigis asuvaid kristlasi türklaste raske raudpiitsa all ohkas. Kuid vaata imet — kaks kuulsat kristlaste riiki Euroopas — Prantsus ja Inglane — läksid Türgile abiks!

Kui mitu tuhat neist, kes lahingupäeva hommikul koidu piirel lahkelt olid päikesetõusu teretanud, ei pidanud õhtul päikese veeru mitte enam nägema. — Aga kui palju teisi tuhandeid oigas murul maas oma veres, mõnel käed ja jalad suurtükikuulidest puruks murtud või küljest ära katkutud, teisi hulgakaupa mitmes ja mitmes kohas rohkesti veriseid haavu vahva töö mälestuseks kandes — ja enamasti kõik abita ja troostita, kanges valus ja janupiinas, kus kedagi ei olnud, kes nende

kuivakspõlenud keeli veepiisaga oleks karastanud, veel vähem enam halastust neile näidanud. — — —

Ehk küll viimaks, kui ööpimedus verise mässamise lõpetanud, vaenlased lahinguväljale jäid ja Vene vägi nende eest taganes, siiski ei tohtinud nad enda võitu miskiks arvata, kui nad oma surnuvirnade peale vaatasid või sõjatööle kõlbmatuks tehtud haavatud vendade tuhandete peale silmad tõstsid, kes igalt poolt abi palusid ja kus igas kohas aitajaid käsi puudus. Nad tunnistasid hiljemini ise, et Alma lahingus ligi üheksa tuhat meest raskesti haavata said ja kahevõrra rohkem surmasängi langes; sest kolmkümmend tuhat meest oli see ainuke päev nende sõjaväge kahandanud. — Ei tohi ka mitte Vene väe kahju siin pisukeseks arvata, kui meelde tuletame, kuidas palju perekam vaenlane kahelt poolt meie vahva sõjaväe peale rõhus, rohke väehulgaga maa poolt, ja suurtükikuulidega ja tulepommidega mere poolt. Umbarvates oli Alma lahingus ligi kahevõrra vaenlasi rohkem kui meie väge mässamas.

Veel kaks päeva pärast lahingut, kirjutab üks mees, kes lugu oma silmaga näinud, leiti — surnuid kokku kogudes — palju haavatud inimesi elusalt surnute hulgast, ja püüti neile hädalistele — küsimata: kas ta sõber või vaenlane? — armu ja abi näidata, niipalju kui jõud ulatas. — Ühteainukesse kalmu maeti tuhat kakssada kolmkümmend surnut. Jäägu nimetamata teised väiksemad, mis ehk sadade ja tosinate kaupa surnuid oma rüppe sängitasid.

Õnnelikuks tuleb aga rahulikku puhkajate põlve põrmu vilus, emalikus kaisus nende vastu kiita, kes raskesti haavatult päeva ja kaks ilma abita valu, nälja ja janu piinal verisel murul oigasid, enne kui päästjaid leidsid. Enamasti kõik raskemini haavatud sõjamehed vaenlaste väest viidi laevadele, mis neid üle mere Türgimaale vedasid, kus nende laatsaretid olid. Aga enne kui laevad sinna jõudsid, lõpetasid paljud haavatute hulgast juba merel oma vaeva; teistel läksid haavad palavaga hukka, enne kui nad kaldale ja sealt laatsarettidesse jõudsid. Ehk küll mitu suurt hoonet, kus mõnes sadade kaupa sängisid sees, haavatud sõjameeste vastuvõtmiseks valmistatud oli, siiski läks ruum kitsaks, nii et võimalik ei

olnud siin kõiki korralisti sängitada. Laatsarettides suri iga päev kümme sajast, — sedamööda võib hõlpsalt välja arvata, kui palju aegamööda neist toibuma hakkas.

Oleks see esimene lahingupäev vähema verega oma jälgi tunnistanud, kes teab, mis kahju siis meie väele ja Sevastoopoli linnale oleks võinud tulla. Vaenlased oleksid meie pisukest hulka kui hundikari lammast enda ees kihutanud, siis maa ja mere poolt ühtlasi linna peale tunginud ja linna tormiga võtnud, kus sel puhul väga pisut sõjaväge vastupanijaks sees ja veel vähem kindluse varju ümber oli. Aga väsimuse puhkamine, sõjariistade kohendamine, surnute matmine, haavatute ravitsemine ja laevule saatmine, nõnda kui mitmed muud talitused, viivitasid neil väga palju aega. Sellepärast ei võinud nad silmapilgulisest kasust midagi pikemat tulu saada, vaid pidid tagantjärele vaatama, kuidas pisuke Vene väeseltsike nende käest pääses. Kui nad viimaks kahe nädala pärast teele jõudsid, oli meie väe ülempealik vaheajal mahti leidnud sõjaväge Sevastoopoli linna müüride taha varjule viia, pealegi veel väge igalt poolt lisaks juurde talitada, moona ja muid tarvitusi kokku korjata ja linna kindlust igapidi kasvatada. Linna ümber ülesvisatud varjukantsid, mis suurtükkidega ja pommimüüsritega kindlaks tehtud, andsid nüüd, nagu teravaokkaline rõngas koera kaelas, linnale tuge, nõnda, et hammustaja ennemini suud veristas, kui jõudis kägistada.

Kui vaenlased hiljemini Sevastoopoli kaugelt silma said, leidsid nad linna igal pool kindla ja rohkesti sõjaväge sees, mis nende võitmisehimu ühekorraga nõnda ära jahutas, et neil enam lusti ei olnud linna peale hakata. Nad jätsid Sevastoopoli paremat kätt tee kõrva ja läksid nii kaugelt linnast ümber mööda, et kantsidele seatud suurtükkide kuulid neisse ei võinud puutuda. Siis kallasid nad jälle mere poole ja läksid väikese Balaklava linna alla, kus kaunis sadamapaik sõjalaevade liginemise võimalikuks tegi. Siia lõid nad laagri üles ja jäid esiteks korteri.

Laagrile ehitati tugevad varjukantsid kindluseks ümber, veeti laevadelt palju suurtükke sinna, toodi enamasti iga päev uut väge Inglis-, Prantsus- ja Türgi-

maalt, hiljemini veel Sardiiniamaalt lisaks peale, ja kui kõik need toimetused valmis saanud, siis hakkasid nad viimaks Sevastoopoli ligemale minema ja linna ümber piirama. Esiotsa kaugelt tõmmatud rõngas pingutati aegamööda ikka koomale ja samm-sammult linna ligemale. See ei olnud kogunisti kerge töö, sest varjukraave lõigates tuli ühe ja kahe jala sügavusel igas kohas kaljune põhi vastu, ega võinud mehed muidu varju leida kui suurte liivaga täidetud kottide taga, mis laevadega sadamasse ja sealt laagrisse veeti.

Siit kantsidelt on nad rohkem kui aasta järjestikku suurtükikuule ja tulepomme Sevastoopoli linna peale kui rahet pillutanud, aga siiski ei jõudnud nad linna ära võita, kust meie vahvad sõjamehed niisamuti ööd ja päevad väsimatult surmavaid kuule nende peale raputasid, — surma surmaga kätte tasudes. Meie väeülemate tarkus ja sõjameeste tüdimatu virkus tegid jumala abiga võimalikuks, vaenlaste alalise tule kęskel linna päevpäevalt tugevamaks ehitada; ega jõudnud ka vaenlased maa poolt teed iial nõnda kinni panna, et meie vägi rahvast ja moona lisaks ei oleks saanud. Ja kui nemad viimaks raskel verevalamisel surnukuhjade üle ronides ühe linnaosa enda kätte said, kus enam palju kivi kivi peal ei olnud, siiski jäi kindel linnapesa kuni sõja lõpuni venelaste kätte.

Sest ajast saadik, kus ajaraamatute ülespanemised muistepõlve aastatuhandete põuest sõnumeid kuulutavad, ei ole tänase päevani maailmas veel kuskil seda nähtud või kuuldud, et ükski linn nii pikalt vaenlaste tungi vastu oleks seisnud kui Sevastoopol Musta mere rannas. Üks tark mees on välja arvanud, et Prantsuse keisri Napoleon I valitsuse ajal, kelle vägevad sõjaväed enamasti kõik maad läbi käinud ja palju kuulsaid lahinguid võitnud, neis lahinguis ühtekokku arvatud nii palju püssirohtu ja kuule ei ole kulutanud, kui Sevastoopoli linna hävitamiseks üksi ära raisati. — — —

Aga ka vaenlastele peame, õigust tehes, kiituseks kuulutama, et nemad nagu mehised mehed nälga, suvel palavust, talvel külma, tõbede kurna ja palju muud vaeva tüdimata kannatanud, ja sealjuures iial ära ei väsinud õige sõjamehe kohut igapidi täites, ega tegemata

ei jätnud, mispärast neid kodunt välja oli saadetud. — — —

Nii kaua kui veel laulusuusid
On vahvat tegu ülendamas,
Nii kaua kiituskuulutusi
Sevastoopolit nimetamas:
Kus mehepojad vahval tööl
Ei päeval väsind ega ööl.
Kes surma läks kui võidumees,
Ei lõppend, — elab au sees;
Sest tulevpõlve rahvasugu
Saab laialt kiitma nende lugu.

Inglise sõjavägi oli penikoorma kaugusel sadamast laagris, Prantsuse vägi kaunis tükk kaugemal, mispärast, kui sügise sajused ilmad tee pehmeks ja poriseks tegid, moonavedamine laagri ja sadama vahel päevpäevalt ikka raskemaks läks. Hobused tülpisid aegamööda porisel teel; suurem hulk neist, toidu puudusel juba kroniks läinud, ei jaksanud enam koormaid vedada, vaid lõppesid enamasti teele. Laevad kandsid moona igalt poolt rohkesti sadamasse kokku, kus mitmest asjast üleliiga oli, kuna laagris kõigest kibe puudus kätte tuli. Kellel hobune keset teed koorma ette maha langes, see ladus nii palju kui jaksas oma selga, ja jättis koorma jumala hooleks vahtida. Hiljem, kus hobused ikka kasinamaks läksid ja need, mis jalul, enam teel ei jõudnud edasi minna, pidid mehed, kui nad nälga ei tahtnud surra, enamasti kõik tarvitused oma seljas laagri kandma. Kui kõigil priske tervis käes, kõht täis ja mõnus kate keha ümber oleks olnud, siis poleks vist kellelegi seitsme- ja kümne-verstane tee peavalu teinud; aga siin näitas lugu igapidi teisiti. Seeläbi, et palju haavatuid ja haigeid laatsarettides oli, läks teenistus teistel väga rängaks; nad pidid ööd ja päevad kordamööda laagri ümber vahil käima, valle ja kraave ümberringi tegema, lõhutud varjusid parandama, vahetevahel vaenlaste vastu sõdima, kes neile palju mahti ei andnud. Harva läks üks öö rahulisti mööda. Venelased tungisid pimeduse varjul enamasti igal ööl Sevastoopolist välja, roomasid salamahti kassivarbail ligemale ja langesid siis äkitselt vaenlaste

peale, kus kõik, mis neile ette juhtus, puruks tehti. Seesuguse alalise ränga teenistuse ikkes ei olnud meestel palju aega sadamast minna moona tooma. Ja siiski, nii võimatu kui see asi näib, leiti iga päev hommikust õhtuni prantsuse sõjamehi laagri ja sadama vahel teel, raske koorma all pealegi rõõmsad ja naljakad. Tee ei olnud mitte kerge; seal lamas lõppenud hobuste raipeid, lagunenud vankrite risu ja palju muud koli ja kraami sagedasti hunniku kaupa, mis sõitjate ja jalameeste käiku mitmel kombel raskendasid.

Enam hellitatud inglise sõjamehed, kes tänini kui emapojakesed kodus ahjupingil, lihavaagnate naabruses istunud, sirutasid ka siin, kus nad teenistuse volist natuke mahti said, selili või küljeli, kuidas juhtus, lootes, et toit — nagu hiireke magaja kassi suhu — nende kätte jookseks. — Aga toidul ei olnud jalga, miska võis tulla, ja veolojuste hulk sulas iga päev pisemaks kokku; viimaks ei olnud meestel paremat nõu, kui pidid tühja kõhu sunnil ise teele minema. Hiljemini ehitati küll raudtalaline tee ja seati auruvankrid talade peale veerema, mis üks väga mõnus ettevõtmine oli, aga kahjuks siin väga hiljaks jäi. Ehk küll auru ramm meie päevil mitmeid imesarnaseid tegusid toimetab, siiski ei olnud enam võimalik neid sadasid jälle elusse kutsuda, kes enne seda otsa olid saanud. — Teine viga tõusis sellest, et Inglise sõjaväel osavaid asjatalitajaid ei olnud, kes, kui lugu kuskil etteseatud nöörikriipsust vähe kõrvale jooksis, kohe oma pea abiga asja joonele oleks osanud kohendada. Ehk küll inglased muidu kõigesugustes uute tarkade tööde ettevõtmises väga osavad näivad, siiski leitakse neil sagedasti seda meelemõistuse puudust, mis inimesel igapäevasel talitamisel tarvis on. Meie Vene ja Prantsuse vägi oli selle poolest palju osavam. Kui pöörane Inglise talituse-valitsus mitmes tükis oli, seda saagu siin ainult üks tükike räägitud. Sel ajal kui sõjameestel kõige kibedam puudus jalayarju pärast kätte juhtus, seisis üks kingadega täidetud laev neli nädalat Balaklava sadamas ja läks viimaks sealt Varna linna kõige koormaga jälle tagasi, kuna seda meest ei leitud, kes kingi pidi vastu võtma. — Kodunt saadetud moona ja tarvitusi oli mitmes tükis üleliigselt

sinna kokku veetud, nõnda et kuule sadade kaupa mere kaldal virnas seisis, aga kui midagi kibedasti tarvis oli, siis ei teadnud keegi, kust seda otsida. Sellepärast hallitas sadama ligidal või läks muidu palju asju nurja, millest laagris keegi kasu ei saanud.

Kui vana Pakase poeg, talve külm, porise tee oli tahendanud ja kindla sillaga üle tõmmanud, nii et meestel moonatoomine hõlpsamaks läks, tõusis jälle teiselt poolt puudus, niihästi mõnusa talveriide kui kindla peavarju pärast. Laevad, mis talveriideid kodunt toonud, olid marutuule hullamisel koormaga tükkis mere põhja läinud, pealegi mõnegi laevamehe seltsis uputanud. — Vaevalt leidsid mehed laagris niipalju põletamise tarvitusi, et kohmetanud näppude painutamiseks tuld võisid teha. Suuremal hulgal ei olnud tuule ja külma vastu mingit hurtsiku-sarnast varju, vaid nad pidid rebase kombel koopaid maa sisse uuristama, kui varju tahtsid saada. Mullane, sõmerane ja savine maapind kergendab säherdust tööd, aga kuna siin igas kohas kaljune põhi vastu tuleb, läheb koopa kaevamine raskeks tööks. Mõnel oli hobuse nahk, teisel paljas riidetükk koopa katuseks seatud; suurem osa väge seisis talve hakatusel suvistes, riidest tehtud telkides, mis vaevalt vihma, aga ei iial tuule ega külma varju võinud anda. Sagedasti kiskusid rasked tuulemarud telgid ja koopa katused meeste pealt ära ja viisid need kaugele.

Mõne nädala pärast tõid laevad Inglismaalt laudadest kokku löödud hurtsikuid sinna, kus sees 20 meest aset võisid võtta, nõnda toodi ka kivisüsi soenduse tarbeks ja hukkaläinud laevakoormate asemele talveriideid ja villaseid sukki.

Aga neist viletsustest ei tahtnud ma siin jutustada, veel vähem sõja verevalamise tegusid pikemalt maalida, millest omal ajal «Tallinna kodaniku sõpradele kirjutatud raamatukesed» mõne tähelepanemisväärt tükikese juba avaldanud. Üht küsimist ei tohi ma mitte jätta. Mispärast, aulik «Tallinna kodanik!», kes teie Soome ja Kuusalu ligemal elate kui mina, ja ennast muidu edasiastuja rahva seltsimeheks tunnistate: — mispärast olete oma jalga vana pöörase kirjakombe kammitsasse sidunud? — Kes oma parema tundmise vastu, üksnes pime-

date meeleheaks, k o l l i kartes, kõik vana risu ja k o l i rajatud k o o l i teelt ei usalda ära koristada, sellel ei ole veel tõsist mehe julgust. «Tee aga mõnele hästi, hulga meelt mööda käik on halb.» — Tõsi saab ikka aegamööda igas kohas teed murdma. Meie vaimupriskuses kosuv maarahvas saab ükskord köstrite kirjutamisest ja K o l i (!)-raamatu õpetusest lugu pidamata tundma, et üksnes loodudkombeline kirjutus elava sõna jälgedel käib. M i n a ei eksi mitte maakeele sõna helina vastu, kui ütlen: M i i n a tahab sügisel mehele minna. Kui s i n a minu s u l e kirja ei usu, siis juhatan S i i n a i mäelt s u l l e targema mehe ja läkitan sind s i n n a, kus tühja lori s u u l e lukk ette pannakse.

Lähme nüüd jälle endisele teele tagasi. Mis mina viimasest sõjast veel lugejale nimetada tahtsin, seda ei tohi siin mitte ütlemata jätta. Ka koledal sõja ajal ja verisel lahinguväljal võib inimesesõber rõõmuga näha, kuidas elavamaks läinud ristiusk igal maal rahva kombeid on parandanud. Niipea kui kuskil sõjamässamine lõppes, oli meestel kohe esimene mure haavatud vendadele abi talitada, nii pikalt kui jõud iial ulatas. Ega küsitud seal, nagu ülemal juba ütlesin: kas see omane või võõras, sõber või vaenlane, vaid Samaaria mehe eeskuju järele puhastati ja seoti nende haavad ja tõsteti nad hobuse selga. See, kes abita vere sees oigas, ei olnud enam vaenlane, vaid abitarvitav hädaline. Nõnda mõtles ja tegi vahva Vene vägi, nõnda mõtlesid ja tegid meie vaenlased, prantsused ja inglased. Prantsuse sõjaväe ülempealik oli Alma lahinguväljal ühe arsti üksnes haavatud venelaste tuluks maha jätnud, ja kui keiser Nikolai I sõnumeid saanud, kuidas Soomemaal palju haigeid vaenlasi abita maha jäänud, läkitas ta sedamaid arste haigetele abiks. — Kui palju parem lugu oli siin, kui mõne rumala poolt kiidetud «paremal» vanal ajal. Läkita silmad vanapõlve päevadele ja vaata, kuidas seal sõja lugu käis; siis pead sa häbiga tunnistama, et asi igapidi palju halvem oli kui praegu.

Sest ajast saadik, kus meie maakest esimest korda ajaraamatutes nimetatakse, kuni mineva aastasaja esimese kümneni, see on: Vene valitsuse hakatuseni, ei nähtud siin palju muud kui alalist sõda, vahete-vahel pii-

navat nälga ja koleda katku-tõve kurnamisi. — — — Vaenul ei olnud iial püsi ega verevalamisel otsa; igamees elas kui lind puu oksa peal, alalises kartuses, et kuskilt kogemata vaenlane kaela peale langeks. Ei olnud seaduse voli seestpidise ega varjajat tuge välispidise vaenlase vastu. Meieaegseid sõdasid võib lapsemänguks nende koleduste vastu arvata, mis vanaaegsed sõjad tõid. Seal ei leidnud keegi armu, ei naine ega tüdruk, ei vanarauk ega rinnalaps.

«Mõõk oli mõrtsuk möllamas,
Oda hullem surmamas,
Tapper aga taga tappemas,
Röövel kurjem riisumas!»

Nõnda seisab praegu vanapõlve mälestus ühes rahvasuust üleskirjutatud laulus. Pisut õnnelikke ehk oli nii hõlpsalt surma leidnud, suurem hulk lõppes enamasti pikkade piinade kätte, kus neid mõnikord lusti pärast vaevati ja tule paistel küpsetati või elusalt ebajumalatele ohverdati. Ühel lõigati keel suust, teisel kõrv ja nina, kolmandal üks käsi otsast või tehti veel koledamaid tegusid. — — —

Hilisemad Poola ja Rootsi valitsused ei jõudnud ka sõjakära meie maalt kustutada, kuni viimaks 1710 suur Vene keiser P e e t e r I meie maa oma voli alla võites, pikalist sõda vaigistas ja õnnelikku rahuseemet verisele põllule külvas.

Nõnda näitab tõelik vanaaja kuju, ja võib sest igamees ise arvata, et laulikutest laulus ülendatud õnnepäevad täis hädaohtu ja viletsust olid. Kui hilja-aegu lõpetatud viimase sõja risti vanapõlve kõrval vaatame, läheb meieaegne häda üsna tühjaks. Meie maa rahvas ei ole sest sõjast muud raskust tundnud, kui et sool kallimaks läks ja rohkem noori mehi kui rahuajal väeteenistusse võeti. Kas tohime seda koormaks panna? — Meie oleme, jumal tänatud, rahulisti põldu harinud ja igapäevast leiba söönud, ehk küll vaenlased kaks suve järjestikku meie ligimail merel asusid, on meie maad vägeva Vene kotka tiib varjanud ja kõige kahju eest hoidnud. — — —

Siit kõverdusest tõttame jälle sõja-jutustusele tagasi.

Esiteks tahame silmavaatamist Inglismaale visata ja lühidalt sõja vastu valmistamist tähele panna, mis siin igas kohas — võib ütelda — Kalevipoja rammuga — toimetati. Kõigis sadamates katsuti hoolega sõjalaevu läbi, kohendati ja parandati, mis iial vigane leiti ja täideti siis moona ja sõjariistadega pika teekäigu tarvis, et millestki puudust ei pidanud tulema. Uued laevad, mis pooleli, tehti kiiresti valmis, kuna meistrid teisi jälle ehitama hakkasid. Otsata palju rauda valati vormides suurtükkideks ja nende kuulideks, või moondati püssideks ja mõõkadeks, sel ajal kui suured vabrikud ööd ja päevad ühtepuhku püssirohtu valmistasid. Lühikese aja pärast oli üks osalt purjetav, suuremalt osalt aurust aetav mere-sõjavägi lainete pinnal kiikumas, kelle sarnast maailmas tänini veel kuskil inimese silm ei olnud näinud. Seda uhket mereväge nähes tuli arvata, et need sõjariistadega täidetud laevad ei mitte üksnes Vene riiki, vaid kõik maailma maad saaks ära võitma või puruks ja pihuks tegema. Mõned laevamehed uskusid uhkel meelel, et kui laevad meie kaldale jõuavad, siis on võit kohe käes! Ja räägitakse ühest laevade ülempealikust, kes kiites oli lubanud — ehk küll minu kõrvad seda ei kuulnud: — keskhommiku eineks Kronstati võtta ja lõunasöömaks Peterburi minna!

Inglise surma- ja tule-ähvardajatega täidetud laevu liikus Mustal ja Soome merel kui sipelgaperet, ja arvatakse, et vähemalt viis tuhat suurtükki nende laevade põues merepinnal ujus, sealhulgas palju raudtorusid, mis üle penikoorma kaugusele rohkem kui neljaleesikalisi kuule jõudsid kihutada. Peale nimetatud merel-ujuvate laevade seisid veel neljas Inglise sadamas sada kuuskümmend üks sõjalaeva kuue tuhande kaheksasaja suurtükiga, osalt juba valmis, osalt valmissaamise ligi. Aga ei oldud veel nendega rahul, vaid lasti 39 uut laeva lisaks ehitada, nõnda et kui mingil kogemata äpardusel Mustal ja Soome merel kõik uhke merevägi, viimse mehe ja rotiga tükkis otsa oleks saanud või merepõhja vajunud, siis lühikese aja pärast uus, veel tugevam merevägi kohe asemel oleks olnud, — kellel kakssada laeva ja kaheksa tuhat suurtükki käsutada olid. — Siin peame veel meelde tuletama, et üks suur osa Prantsuse mere-

väge Inglase väega seltsis meie Vene riigi vastu sõdimas oli.

Kui palju rahakulu selle laevade hulga ehitamine ja täielik väljavalmistamine tarvitanud, seda ei jõua mina üles arvata, aga niipalju tohin tõelikult tunnistada, et miljoneid hõberublasid siin mitte enam tosinate ja sadade kaupa ei tohi lugeda, vaid miljoni-tuhanded selle asja tarbeks ära kulusid. — — —

Mis kaalub selle otsata sõjakulutuse vastu see pisuke kasu, mis sõjameeste teod on sisse saatnud? Kaks suve järjestikku ujus suur laevade hulk Soome merel, kus nende vahva tegu muud ei jõudnud toimetada, kui mõned kaubalaevad ja paadikesed ära riisuda. Nemad rikkusid B o m a r s u n d i linnakese Ahvenamaa saartel, põletasid mõnes teises kohas Soomemaa mereäärsetes linnades mõne tündri tõrva, puuvirnasid ja mõningad hurtsikud ära, puistasid mõnisada suurtüki-kuuli Sveaborgi linna kaljuste müüride vastu, kus tulepommid mõned kodanikkude majad põlema sütitasid — ja selle pisukese asjaga olid kõik võidud valmis. Kui kõik nende saagid rahahinnal kokku arvata, siis võis ehk niipalju välja tulla, kui neile nende sõjaväe ülalpidamine ü h e l nädalal kulutas.

Pealegi pidi palju kaubalaevu veel selle tarvis palgatama, et need ühtepuhku mere- ja maaväele kodunt moona veaksid. Seesinane lõpmata toiduvara väljavedamine tõstis Inglis- ja Prantsusmaal aegamööda leivahinna väga kõrgele, osalt seeläbi, et kaubalaevad meie maalt kuskilt vilja lisaks ei saanud, miska rahvas tühjendatud salvesid oleks võinud täita. Arvame nüüd räägitud kibeda leivahäda kõrva meie maa kallimat soola hinda, siis näitab meie kahju nii pisuke, et sest pääsukese sabale koormat ei oleks tulnud.

Tallinna vaatasid vaenlaste laevamehed mõlemal suvel tükk aega Naissaarelt, kuna mõningad üksikud laevad aeg-ajalt ligemale tulid; nad ei usaldanud siiski iial selle piirini, kuhu meie kaldale ja vallidele linna varjuks pandud suurtükid oleksid võinud ulatada. Niisamuti seisis Inglise ja Prantsuse ühendatud merevägi mitmet puhku Kronstati linna all, ilma et neil julgust oleks olnud linna

peale tungida, kus rohkem ja tugevamini tulekurkusid vastas oli kui Tallinnas. —

Siit ei raatsi ma enam lugejaid sõjakärasse tagasi viia, kelle koledusest ülemal juba mõnda jutustasin. Parem kuulutan siin rõõmsamaid sõnumeid ja räägin tükikese sest, mis ligemisearmastuse — — — tegudes üles on näidanud. Seda, mis valusa sõjajälgede kustutuseks, haavatuile ja haigetele tuluks viimsel sõjaajal arm on ilmutanud, ei tohi meie unustuse katte alla jätta. — Nõnda läksid, kui lahinguväljal rohkesti haavatuid ja haigeid valupiinades olid, esiteks Inglismaalt, mõned suurtsugu, nõukad ja koolitatud naised ja tütarlapsed armusunnil Türgimaale, hädalisi vendi ravitsema, nende mädaseid haavu puhastama ja iga päev uuesti kinni siduma. Nende hulgas oli üks rikas noor preili, nimega Nihtingale, kes seda mõtet oma südames üles võtnud, palju vaesemaid oma kulu peal teele talitanud ja hiljemini kui üks halastaja ingel väsimata ja tüdimata teistele eeskujuks sai. Nõnda läks hiljemini meie Vene riigist suurvürstinna Helene Pavlovna kutsumise ja kulu peale palju helduse ja halastuse meelega naisterahvaid Sevastoopoli linna laatsarettidesse arstidele abiks haigeid talitama. Ka noori tohtreid oli meie suurvürstinna oma kulu peal sinna läkitanud, ja muretses emaliku hoolega igapidi nende — enesele otsekui kasvandiklapsiks võetud — armu-töötegijate eest. Nõnda läks viimaks ka Prantsusmaalt naisterahvaid sinna, lahinguväljal närtsinud vendi toibutama. Arstid ja haiged said naisterahva abiga mõndagi kergendust, nõnda kui tuimaks läinud laatsareti-teenrid uut kiirust, kui nägid, mis hoolikalt ja tüdimata naised ööd ja päevad oma teenistuses olid. Ei jõua halastuse-tööl kuskil üks mees naisterahva vastu, kelle eluseaduseks jumal seda on loonud, igas kohas nõtru ja hädalisi toetada. Juba ema armastus lapse vastu võib seda asja selgesti tähendada.

Kes iial oma silmaga näinud või kord nägijate suust kuulnud, mis raske niisugune halastuse-teenistus suurtes laatsarettides on, see võib elava meelevaimu abil mõttes hõlpsalt arvata, kui suur see armuohver oli, mis need kristlikud õed hädaliste kasuks on viinud. — Alaline

oigamine ööd ja päevad, kus mõned surmaga võitlevad, teised hinge heites valu käest pääsevad; haisevad haavad, rasked tõved, mis hõlpsalt ka terve külge hakkavad, lühidalt kõiksugu koledusi on sõja-laatsarettides leida. Aga nende hirmutused ei jõudnud armutööl väsimata naisterahvaid kuskil kinni pidada. Elav usk jumala abi peale, kes neid siin surijate ja haigete keskel niisamuti võis hoida, kui kodus vaikses kambris, andis neile rammu oma rasket teenistust täita, ja toetas nende nõtra keha kindla tahtmise võimu läbi, et tõbede vimm nende külge ei hakanud. Eks saanud siin iga päev avalikuks, kuidas jumal ka nõtrade sees vägev võib olla. Üks pehme südamega, hellitusel kasvatatud naisterahvas, kes tänini verepiiska ja haava nähes silmad kohkudes ära käänas, puhastas ja sidus siin kõige suuremaid haavu oma käega, või pesi haisevat mäda, nagu oleks see paljas ila olnud. Jah, mõningad olid juba lühikese aja pärast nõnda julgeks läinud, et laatsarettidest lahingukoha ligidale läksid, kus nad arstidele abiks olid, kui purukslastud käsi või jalgu keha küljest maha lõigati. — Kui mitu- ja mitusada tänulikku südant saavad nende armutööd õnnistama, kellele need halastajad õed valutundidel otsekui taevast tulnud kõrgemad olevused näisid, kes neile keelekastet, arstirohtu ja toitu andsid, troostliku ema kombel lahkesti nendega kõnelesid, ja ööd ja päevad väsimata abiteenistust toimetasid.

Enne kui ettemääratud arvust kogemata pikemaks läinud sõjajutustuse lõpetan, käänan veel kord teerada oma maa murule tagasi. Hiljaaegu tõid seitungid sõnumeid ühest meiemaa mehest, kelle nägu viimati ühes vene keeles trükitud ja mereväe tuluks välja antud raamatus ülesmaalitud oli. HINRIK NUMA, Tori vallast Pärnu maakonnast, kes 1835 nekrutiks antud, praegu paadimees 23. mereväejaos sõjalaeva «Rossia» peal teenib. Tema on kahekümne-aastases teenistuses mereväes palju teekäike merel käinud ja palju tarkust endale korjanud, ja kiituseväärt virkuse läbi omas seisuses, nõnda kui oma ausa elukombe läbi kõigi laevameeste poolt austust ja armastust leidnud. Tema sõna sai sellepärast teistest sõjaseltsilastest ikka tähele pandud ja tema nõu vastu tõrkumata täidetud. Igas kohas, kus hädaohtu näh-

taval, oli Hinrik esimene platsis ja kui inglaste ja prantslaste ühendatud merevägi 28. ja 29. heinakuu päeval 1855 Sveaborgi linna tuliste kuulidega, tulepommidega ja rakettidega kiusas, siis kukkus seda sütitavat tulist vilja ka «Rossia» peale, kus nad mitmet puhku laeva põlema panna ähvardasid. Seal andis Hinrik teistele julgust oma eesmärgi läbi; püüdis targal kombel ja väsimata tuld kustutada ja mõnusa nõu läbi laeva kahju eest hoida. Tema endasalgamine ja töökiirus ei jäänud unustusse, vaid leidis valitsuse poolt teenitud palka. Kena aurist ehib tema vahvat rinda ja kaks kuuevarruka peale õmmeldud kuldtressi tunnistavad tema pikka laitmata teenistust.

Ehk küll sellepärast kahtlust ei ole, et Hinrik Numal oma Riia ja Tallinna kubermangust sündinud maameeste hulgas sõjateenistuses, niihästi mere- kui maaväes, veel palju temasarnaseid on, kes teenistuse kiiruses, vahvuses, mõistlikus meeles ja sõjatarkuses nõnda kui rõõmus keisri ja isamaa eest hädaohu tunnil oma elu julgesti lõpetada — temast maha ei jääks; siiski on tema see esimene nende hulgast, kes selle eest oma ülemate poolt seda au on leidnud, et tema pilt ühte laialtkäivasse ajakirja mälestuseks üles pandi. Tema nimi ei tohi sellepärast ka meie «Kasulises Kalendris» mitte kuulutamata jääda, ja saaks kirjutajal suur rõõm olema, kui aastaaastalt ka meie eesti poegade sugu sõjateenistuses kuulsamaks tõuseks, ja tegudes üles tunnistaks, et nemad seal sündinud, kuhu muistne jutt Kalevipoja kätkijala maha oli toetanud. — — —

Kirjutatud jaagupipäeval 1856.

C. EES- JA SAATESÕNU (1805—1862).

1850

MUINASJUTU «TÄNULIK VÜRSTIPOEG» EESSÕNA.

Fr. Kreutzwald.

Niisama nagu rahvalaulud ja saagad, võivad teatud mõttes ka rahvamuinasjutud neid loonud ning edasi arendanud rahva vaimset elu kujutada ja mõnedki selle iseloomu, usundi, eluviiside ja hariduskäigu omapärasused piltlikuks teha. Sest muinasjutud on veel lapse arenguastmel oleva rahva luule, kus veel valitseval kohal olev fantaasia ka ime-elemente rõõmuga vastu võtab ja kus teravamalt väljakujundatud mõisted nooruslikule nägemisviisile veel mingeid piire ei pane. Mida enam siis mingi rahvas oma lapsepõlves elab, seda tühjaksammendamatum on ka tema muinasjuttude allikas, kuna vaimude maailm siin veel tuhande käega inimlikesse suhetesse vahele segab, ja kõik see, mis vähearenenud mõistusele seletamatuks jääb, tundmatu, mingi sagedasti mõistatusliku jõu arvele kirjutatakse. Meie ei tarvitse muinasjuttude hälli mitte idamail otsida, sest et igal rahval oma isiklik häll on, kus ta oma fantaasia sünnitused suureks kasvatab.

Eesti rahval on väga ulatuslik muinasjuttude tagavara, ja sellest hoolimata, et seal väga palju võõraid elemente võib peituda, tohime peajoontes ometi väita: et mitte üheski neist muinasjuttudest omapärane rahvuslik värving ei puudu. Rahvas on vastuvõetud võõrad elemendid nii täielikult assimileerinud, et ka ülevõetud aine

oma vereks ja närvisubstantsiks muudeti, seega kõik oma võõrapärasuse kaotas. Kes eesti rahvamuinasjutte tahab avaldada, peab neid nõnda andma, nagu nad rahva suus elavad, mitte aga katkendlike märkustena, nagu neid vahest mõne surnu paberites eest on leitud. Koguja teeb sagedasti märkusi, mil muud eesmärki pole kui tema mälu toetada; sellepärast on ikka väga kahtlane ainult mõne käsikirja surnud kirjatähtede järgi käia, ilma et elult endalt nõu küsitaks.

Hiljuti on «Inlandis» teenerikka, surnud Knüpfferi pärandusest N e u s i poolt avaldatud mõned eesti rahvamuinasjutud; suurem osa neist olid minule tuntud, kuid sel kujul, nagu nad trükis ilmusid — täiesti u u e d. Alljärgnev muinasjutt «Tänulik vürstipoeg» on pärit sellest kihelkonnast, kus Knüpffer pastoriks oli, ja et sellesama pealkirja all (vrd. Inland 1847, nr. 14, Beilage) meile Knüpfferi kogust üks eesti rahvamuinasjutt esitatakse — kus küll juhuslikult k a h e muinasjutu põhielemendid koos on —: siis olen ma just seda ka siin avaldamiseks tarvitanud. Kes mõlemaid jutte teineteisega tahab võrrelda, see leiab, et peale pealkirja ning sissejuhatuse neis mingit sugulust ette ei tule, ja on raske mõista, kuidas nii piiratud maa-alal üks ja sama lugu end nii erinevalt võis välja kujundada. Kas peaks Knüpfferil, kes kogus säärase innuga, alati see õnnetus olnud olema, et ta ikka jutustajaile sattus, kes ainult katkendeid teadsid ja neid nagu kapsaid ja naereid segi paiskasid? — See näib mulle olevat mitte-tõenäolik.

Selle probleemi edasine jälgimine ei ole aga minu kavas. Ma tahan selle rahvajutu nõnda jutustada, nagu ta rahva suus elab, sellepärast annan ma jutustuse ilustamatult edasi kogu tema laiuses ja lihtsuses, isegi ilma et oleksin sagedaid kordusi välja jätnud, mis niihästi lauludes kui ka juttudes just eesti rahvaluule rahvuslikku, omapärast külge iseloomustavad. Mõne Musäuse või Hauffi osav sulg oleks sellest muinasjutust meeldiva lektüüri loonud, aga siis poleks see enam eestiliseks jäänud. Saksa kirjanduses on ajaviiteteoseid külluses, sellele pole vaja soetada uut juurdekasvu eesti omast. Et aga, muide, mõni osavam jutustaja ka, ilma et ta ustavusele liiga teeks, seda juttu paremini võiks jutustada,

kui see siin on sündinud, selles olen ma veendunud, aga keegi ei saa oma mõõtu ühe tolligi võrra pikemaks teha. Seda pidagu heatahtlik lugeja meeles ja võtku head tahetki juba teona.

Võrus, 6. oktoobril 1849.

1853

[«Alg-Kalevipoja» saatesõna]

KÕRGEAULISELE ÕPETATUD EESTI SELTSILE TARTUS.

Pärast meie omaaegse teenerikka presidendi dr. Faehlmanni surma on allakirjutanu Õp. Eesti Seltsi üleskutsel enda peale võtnud K a l e v i-l o o koostamise, s. o. rahva suust kogutud katkete säärase kokkuseadmise, et nad enam või vähem ühtekuuluva terviku moodustaksid. Nüüd, kus see töö niikaugele on edenenud, et teda lähemal ajal Seltsile võib tutvumiseks esitada, loen ma oma kohuseks selle üle lühidalt aru anda.

Nagu kõigi rahvaste muinasloolisel ürgajal mõned keha jõuga või vaimu tugevusega silmapaistvad, suurest hulgast esileküündivad isikud on peaaegu jumaliku ausära omandanud, kuna nende teod, mis esialgu mitte üle inimliku piiri ei ulatanud, seda suurepärasemaks muutuvad, mida kaugemale nad, nagu pikenevad õhtuvarjud, minevikku kaovad, nõnda leiame ka eesti rahva juures kuulsa K a l e v i p o e g a d e soo. Selle hiiuloo häll võiks ehk olla otsitav Aasias, nagu rahval endalgi, ja tema aluseks olla eelajaloolised hiiusugukonnad, kellede olemasolus kaua on kaheldud ja seda eitatud, kes aga võib-olla siiski kord muinasjuttude riigist tõsiellu astuvad, kui teaduslik kriitika mõned hiljuti leitud luukered peaks inimeste jäänusteks tunnistama. Olgu sellega kuidas on, ja kuigi me mitte ühes hr. von R o u g e m o n t i g a esialgset inimsugu ei taha r o h u s ö ö j a k s pidada ja lihasöömise hammaste väljaarenemist hilisema patuse tüübi omaks arvata, ei või me päris eitada ole-

tust, et mõnel veeuputuse-eelsele ajale lähemal seisval ajastul on võinud eksisteerida ka inimese hiidlikumaid vorme.

Ükskord nii arvurikka soome hõimu harunemisel läks algkodumaalt kaasa toodud hiiulugu üle mitmesse harusse, kus ta uues ümbruses mõni aeg suvel lendavate niidikeste taoliselt õhus hõljus, kuni teda aegamööda tema uue elukoha sobivate maakohtadega siduma õpiti ja nõnda oma fantaasiakujule nähtav põhi anti. Ühtlasi võib sellest laadist ja viisist, kuidas keegi rahvas vana saagaainet oma kujutluses ümber töötas, selle rahva vaimset arenguastet ära tunda. Mida vähemate teadmistega ja toorem, s. o. oma lapsepõlve piirile lähemal keegi rahvas on, seda muinasjutulisemalt kujunevad ka tema saagad. Kui me selle mõõdupuu järgi tahaksime soomlasi eestlastega võrrelda, peaksime küll ütlema, et eelmiste esivanemad madalamal astmel olid kui eestlaste omad, sest et soome muinaslugudes mittetõenäolise ja võimatu piirid palju kaugemale ulatuvad kui eesti Kalevipoja loos. Viimane kaotas näit. ainult oma jalad, ja kuigi teda muidu jumalate erilise kaitsealusena kujutatakse, pidi ta selle haava tagajärjel ometi surema, nii siis teiste surelike saatust jagama. Sellevastu näeme «Kalevalas» üht soome kangelast, kes mere põhjas hakklihaks oli ette valmistatud, hiljem oma ema osavuse tõttu kokku pandud olevat ja hiljem päris ladusalt edasi elavat, nagu poleks see tühine vahejuhtumine ja kotletiseisukord mingit muud halba mõju tema elule avaldanud. — Sääraseid võrdlusi võib tosinate kaupa tuua, kui me soome kangelasi meie Kalevipoja kõrval ligemalt tahaksime vaadata.

Ma jagasin varemini teiste arvamist, et eestlaste Kalevi-lugu ialgi seotud kõnes pole rahva seas võinud eksisteerida, kuna kõik selle pärimused — välja arvatud väga vähesed sellega seotud jäljed vanemais rahvalauludes — nüüdisaegse eesti rahva seas meile proosa kujul esinevad. Ligemal tutvumisel laulurikaste Pihkva eestlastega olen ma teisele arvamisele jõudnud ja olen nüüd kindla veendumuse omandanud, et aastasadade eest terve Kalevi-lugu rahva suus laulu kujul pidi elanud olema. Suur hulk laialipillatud laulukatkeid, mis meile «*vana*

väga pika laulu sõnad» öeldakse olevat, on ilma iga kahtluseta vana Kalevi-loo jäänused, sellepärast pole ma sugugi kahelnud neid laulukatkeid sobivais kohtades muinasloosse sisse põimida.

Meie Seltsi üks austamisväärne liige (hr. dr. Georg Schultz) on aastate eest kord öelnud: «Midagi täielikku Kalevipoja üle anda on praegusel korral võimatu, sest et veel jätkuvaid uurimusi selleks tarvis läheb, et tumedaisse pärimustesse enam selgust tuua.» — Üldjoontes pean selle vaatega nõus olema, eriti mis puutub täielikkusse; aga kas peaksime sellepärast olemasolevaid katkeid kirstus laskma ära hallitada ja koide poolt katki närida, et nad veel täielikku tervikut ei moodusta või et kõik tumedad kohad veel selgitatud pole? Sellele pean mina otsustavalt «ei» vastama. Just mitmesuguste katkendite kokkusobituse ja väljaandmisega aitame selleks kaasa, et aja jooksul ka teised, meile praegu tundmatud saagaosad päevavalgele tulevad. Ühel või teisel lugejal tuleb lugedes midagi meelde, mida ta raamatus ei leia, ta teatab sellest oma naabrile, see jutustab seda edasi, kuni asi õnnelikul juhtumisel ühe kõrvani jõuab, kes sellest leiust oskab kasu saada. Säärased hiljemsaadud katkendid lasevad end hõlpsasti juurde lappida, kui ainult enne kas või auklik ülikond valmis on, millele lappimisega heategu võib teha.

Mis seni eesti Kalevipoja üle avaldatud, see on selle vägimehe tegusid näidanud osalt liiga puudulikult, osalt liiga segasel kujul. Meie õnnis Faehlmann, kes väsimata agarusega saagasid korjas, on kahjuks Kalevipojast ainult väikese osa põgusalt paberile pannud, kuna ta — oma suurepärast mälu usaldades — kuni oma hauani end väära lootusega hellitas, et tal õnneks läheb kord täielikku tervikut anda. Selleks otstarbeks tahtis ta enne ränaku läbi Liivi- ja Eestimaa ette võtta ja kõiki muinasloo kohalikke pidepunkte oma silmaga tundma õppida. See pärimuste hulk, mis Faehlmann oma mälus kandis, oli suur ning selle kaotsiminek asendamatu. Kui minule ja tema teistele sõpradele ka üht ja teist juhuslikest teadustustest püsima on jäänud, siis oleks igatahes raske kedagi leida, kes neid tõsiasju võiks edasi anda lahkunu õnneliku jutustajaandega. Ka mina oleksin seda endale

suureks paremuseks pidanud, kui mul võimalik oleks olnud Kalevipoja tegude kohalikku tegevusvälja enne ligemalt tundma õppida, mistõttu mu töökene mitmes kohas rikastust oleks leidnud. Looga ühenduses olevaid kohti Virumaal olen 40 aasta eest külastanud, mistõttu mälupildid juba kaunis kahvatanud on. Vastavaid kohti Peipsi ääres ja Viljandimaal ei tunne ma üldse.

Kalevipoja jälgi [s. o. muinasloos mainitud kohtasid] näikse esinevat järgmiselt: Vana Kalevi elukohta tuleb otsida praeguse Tallinna ümbruses, kus leiduvad tema kalmuküngas — Toompea, lese poolt nutetud pisarate järv ja lõpuks tema kiviks muutunud ema — Irumäel. Siis tuleb pikem vahemaa ilma meie muinasloo jälgedeta, kuni me Piibe tee ääres Raudojal kohtame kangelase ühe magamisaseme ja seikluse veerikka hiiuneitsiga. — Siit peale võib Kalevipoja teed kuni Tartuni, Peipsini ja Virtsjärveni dokumenteerida mitme peatuskohaga. — Narva postmaanteel peab Irumäelt kuni Palmseni sõitma jälgegi leidmata; alles Palmses näitab rahvas meile püstiseisvaid kaljutükke, nn. *«Kalevi neitseid»*. Siis tulevad aga kaks kihelkonda, kus, tahaksin öelda, igal sammul kangelase mälestusmärkidele põrkam, nimelt Kadrina ja Simuna. See siin on muinasloo klassikaline maa-ala ja siin oleks veel 40 aasta eest metoodilise kogumisega väga rikkaliku ainestiku võinud kokku kuhjata. Pärnu suunas võib Kalevipojast ainult väga harva jälgi leida, nimelt Rapla ja Märjamaa kihelkonnas. Ka Võru lähem ümbrus on, nagu ma pihkvamaalastelt olen kuulnud, tema tegevuskoht olnud, kuna nn. *sõja kääpad* neile lahinguile omistatakse, kus Kalevipoeg oma vaenlasi hävitas. Mainitud allika järgi seisab ka *Jäno-järv* Kõllistes ja *Tillioro* Varbuse juures meie kangelasega ühenduses.

Eesti muinaslugu laseb Kalevipoegade soo põlvneda vanust jumalaist, kes Vanaisa tahtmisel end pidid maiste neidudega kihlama, et sellest «tugevam sugu» tekiks. Kalevipoegi nimetatakse mitmel korral *«jumalikud võsukesed»*. Vanal Kalevil oli mitu poega, kelle arv rahvajutus 3, 7 ja 12 vahel kõigub. — Ainult selles sobivad kõik teated ühte, et tema surma puhul ainult kaks poega kodus olid ja et noorim sündis alles pärast isa surma. —

Vanemad pojad olid juba varem välja rännanud, kuna meie «*aher põllumaa*» mitte niipalju kangelasi ei suutnud toita. — Isa selgelt välja öeldud tahte kohaselt pidi meie maa ise «jagamatult ü h e poja päranduseks jääma ja liisk pidi valitseja ära määrama». Peale nende vendade esinevad Kalevipoja kõrval veel kangelased Sulevipoeg, Alevipoeg ja linnameister Olev, edasi üks Alevipoja noor sõber, keda loos ka Kalevipoja *kannupoisiks* nimetatakse.

Mis nüüd puutub muinasloo ümbertöötamisse minu poolt, siis olen endale ülesandeks seadnud: 1) katked nõnda üksteise otsa liita, et nad puuduvaist vahelülidest hoolimata n ä i l i s e l t terviku moodustaksid, 2) mitmed erinevad teisendid, mis rahva suus ühe ja sama sündmuse kohta on kujunenud, ü h e k s sulatada; 3) niisugused kõrvalepisoodid, mida praegusaegse seisukoha järgi tervikuga ühte liita ei võidud, välja jätta, lõpuks 4) seal, kus üks ja sama sündmus ekslikult on seotud kahe erineva kohaga, neist teine ära jätta. Nii on näit. ühes kuradiga võistuviskamise loos Kalevipoja kivi ühe teisendi järgi visatud Ülemiste järve äärde, teise järgi aga Peipsi randa. Et aga see Tallinna juures olev kivi Kalevi[poja] emaga ühenduses on, siis pidi võistluskivi õigemini Peipsi kaldale lendama.

Loo kujutamisvormi asjus ei suutnud ma kaua aega kindlale arvamisele jõuda. Esialgu olin mõned poognad proosas valmis kirjutanud ja vastavad laulukatked sobivais kohtades vahele põiminud, aga — sellest kõnelemata, et eesti kirjanduses seni veel üldse p r o o s a pole välja kujunenud ja senised katsed sel alal ainult neljanda klassi õpilase ladina keeleharjutustele sarnanevad — ei tahtnud see katse mulle juba sellepärast mitte meeldida, et paljude laulukatkete tõttu sellest liiga kirju mosaiik tekkis. Siis otsustasin ma lühidalt: hädast vooruse teha ja Kalevipoja kui eesti rahvuskangelase maailma saata ka eesti omapärase rahvalaulu kuues. —

Ärge kukkuge mitte ehmatusest toolidele, mu härrad, et te niisugust ülestunnistust peate kuulma! — Ma kuulen juba ette mind pihuks ja puruks tampivate arvustajate hääli, aga ei ole midagi parata. Oluliselt ei olnud see mitte suurem julgus kui see, et üks päkapikumees selle hiiuloo väljatöötamisele asus. Meie Õpetatud Eesti

Seltsile, kus, mis puutub eesti keelesse, praegu ühtki hiiglast ei leidu, võiksin ma küll puru silmi puistata, aga väljas olevad asjatundjad ei lase endale nii kergesti x-i u-ks teha, vaid võtavad pigemini mõnd härga lehmana. — Sündinud asja ei saa mitte enam muuta, ma pean oma vaese naha nuutide ette viima.

Teine omavolitsemine, mis ma endale süüks olen võtnud, seisis selles, et meie Faehlmanni poolt saksa keeles jutustatud eesti rahvasaagad niisamuti rahvalaulu vormi olen ümber sulatanud ja Kalevipojale «Esiandena» juurde liitnud. Sellele on mind kallutanud asjaolu, et mitmelt poolt hääli on kuuldunud, eesti keele vaesus ei laskvat niisuguseid muinaslugusid üleüldse eesti keeles esitada! Kui keeletundjad minu ümbertöötust saksa originaaliga võrrelda tahaksid, siis leiaksid nad kergesti, kuidas asi tõepoolest on. — Muinaslugu Kalevipojast pidi saama eesti rahvusteoseks, tal pidi oma rahva luu ja liha olema, sellepärast olen ma endale kohuseks teinud, mitte kuskil rahvalauliku jälgedest kõrvale astuda; end nendest k õ r g e m a l e tõsta ei võinud ma söandada juba sünnipärastel põhjustel; kui ma ainult mitte väga sügavale nende a l l a poleks langenud. — Kui mul aga siin ja seal peaks olema õnnestunud tõelist rahvalaulu nii osavalt oma sepitsusega ühte sulatada, et mitte alati piire selgelt tunda ei või, kus üks lõpeb ja teine algab, siis oleksin ma oma kõige kõrgema sihi saavutanud. Et ma mitte igal pool eesti laulikute nn. mõtteriimi pole tarvitanud, see sündis ruumi kokkuhoiuks. Käsikiri on niikuinii 10—12 trükipoognani veninud, kuid mõtteriimi range kasutamisega oleks seda hõlpsasti võinud ⅓ rohkem olla.

Minu poolt välja töötatud Kalevi-lugu sisaldab nõnda siis: 1) lühikese pühenduse («Soovituseks»), 2) sissejuhatuse, 3) «Esiande» neljas laulus, millest kolm tervenisti Faehlmanni omandus on, üks laul aga lühikesi ajaloolisi ja mütoloogilisi minevikumälestusi sisaldab. Siis järgneb 4) päris «Kalevipoeg» kaheteistkümnes laulus.

Kui ma Teile, mu härrad, lõpuks õiguse annan seda eestlaste rahvuseepost avaldada, siis pean ometi end kahe asja vastu kindlustama: 1) minu ortograafiat ei tohi puutuda ja 2) tulevane omandusõigus, et «Kalevi-

poega» uues trükis avaldada lasta, jääb ainult minule ja minu pärijaile. Kuna see minu elu peatöö on, mida 1000 aasta pärast, nagu tänapäeval Homerost, ka sääraste inimeste raamatukogudes igal pool ees leitakse, kes selle keelest i-täppigi ei taipa, siis pean ma juba oma eluajal sääraseid korraldusi tegema, et minu tulevane suguvõsa oma suure esivanema töövilja igal pool kitsendamatult nautida saaks. Niisugust raamatukaupmeest, kes rikas küllalt oleks käsikirja ära ostma, ei ole praegu meie maal veel mitte.

Võrus, 16. novembril 1853.

Kreutzwald.

1857

«KALEVIPOJA» I TRÜKI EESSÕNA.

Moto: «Mõeldi rahvasaagat üle trumbata ja on ikka temast taha jäädud; isegi seal, kus ta katkendlikult esineb, ei tohi teha täiendust, mis nagu krohv külge hakkab vanule varemeile ja juba mõne joonega nende meeldivust rikub.»

Jacob Grimm.

Õpetatud Eesti Selts Tartus, kes oma põhikirjaga on seadnud endale ülesandeks «edendada eesti rahva, tema keele ja kirjanduse mineviku ja oleviku tundmist», pidi nende uuritavate alade hulgas erilise huviga vaatlema eestlaste saagasid ja laule. Sest ainult need moodustavad rahva enda sünnitatud kõneleva mineviku-ausamba sellele rahvale, kelle vabanemine varemast orjapõlvest näib olevat ei midagi vähem kui soodus, et tunnustada ja edasi arendada seda tema vaimse toodangu kord nii õitsvat haru, pärast seda kui see läbi aastasadade on oma tundmata sünnitajate ja hooldajate juures suitsust mustunud onnides end värske hoidnud ja sealjuures mõnegi uue oksa kasvatanud. Selles rahvaluule languses me ei või näha mingit edusammu loomuliku arengu teel, vaid peame teda otsustavalt tunnistama tagasisammuks. Mitmesuguste põhjuste hulgas, mis, nagu mujal näidatud, siin on halvavalt kaasa mõjunud, teenib erilist esiletõstu meie pärismaalaste agar püüd saksa hariduse järele, püüd, mis neid näib tuimaks teinud iga rahvustunde vastu. Eestlane on, nagu vares tuntud valmis, välja kis-

kunud iseoma hiilgavalt musta sulestiku ja uhkeldab ringi võõraste kirjude sulgedega, ilma et aimakski seda juhmakust, mida ta näitab kogu maailmale sellega, et ta oma väärtuslikku varandust ei pea millekski, hinnates ainu-ilusaks ja auväärseks üksnes võõrast ja ainult seepärast, et see on võõras. Saksastatud eestlaste absurdsemad sepitsused, kirjutatud keeles, mis langeb iseoma ilusate vormide kõige naeruväärsemaisse moonutustesse, ujutavad juba kaua aega üle eesti kirjandusturgu ja rahvas neelab neid aplalt, kui nad ainult sildil kannavad meelitavat firmat «saksa keelest ümber pandud».

Niisuguses olukorras sai aga ühtlasi Õpetatud Eesti Seltsile tungivaks kohustuseks koguda veel alalhoidunud jäänused eestlaste rahvuslikust luulest ja hoida neid lõpliku hävimise eest, enne kui rahvakene ise täitsa on ära imetud teda tõmbava kahe vägeva pooluse poolt. Mitmele mainitud seltsi liikmele, kes andusid sellele asjale tunnustustvääriva agarusega, võlgneme juba tänu üksikute saagade avaldamise eest, mis ka laiemais ringides leiti olevat nii ilusad, et mõned arvustajad, kes ei uskunud eesti geeniuselt nii palju luulet, kahtluse alla tõmbasid nende ehtsuse. Nad unustasid seejuures J. Grimm'i tabava sõna, mis ütleb oma «Saksa mütoloogias»: «Iga kriitika halvab ja hävitab end, kui ta hakkab eitama või kahtlustama seda, mis sisaldub rahvasuus elavalt sündinud ja edasi kantud saagas ja nii kõigi silmade ees seisab.»

Eesti rahvaluule suurepäraseim looming aga on muinaslugu Kalevipojast, «Kalevi pojast». Isegi kehvunud, saagadevaenulisel nüüdisajal hõljub veel mälestuses mõndagi selle rahvuskangelase tegudest. Tõsi, rahvasuus elutsevad ainult lõhutud varemed kogu sellest kangelasloost, varemed, mis lasevad enam aimata kui selgesti ära tunda terviku toredust; laialipillatud liikmed osutavad ometi kõrgele, majesteetlikule kujule. Pärastki seda kui rahvasuus viimne muinasloo hääl on ammu vaikinud, juhivad meie kodupinna kivid, mäekingud, jõed ja järved veelgi neile jälgedele, mis kangelase vägev käik on järele jätnud, ja süüdistavad neid, kes kõige agaramalt vaeva nägid, et tema mälestust ühes kõigi paganliku esiaja omadega tema lastelaste südameist ära pühkida.

Iga kangelase joon alalolevais katkeis avaldab selgesti

oma loojate mittetäiskasvanud, lapsiku ajajärgu iseloomu nii silmapaistvalt, et tõesti ainult eelarvamustest pimestatud silm siin usub nägevat võltsiva käe jälgi ja meelde tuletab «macphersonlikku valet ja pettust». Kalevipoeg pole mingi sangar klassilisest antiikajast, kust meie luuletajad oma ideaale laenavad. Antiigi koolist välja kasvanud nüüdisaeg ei oskaks üldse joonistada niisugust abitut, veeuputuse-eelset koletist, nagu rahvajutt kujutab eesti rahvussangarit, kelle kehajõud iga mõõdu ja usutavuse ületab, kuna ta vaimsed võimed on nii piiratud, et ta näit. nõu küsib lindudelt ja väikesilt neljajalgseilt loomadelt kõige lihtsamais asjus, mida need iseendast mõistavad, ja arvabki end nende nõu järgi käima pidavat. Tema üle võimalikkuse piiride ulatuvaist tegudest veelgi kaugemale minevaid leiame veel ainult siinseal soomlaste «Kalevalas». Kuna aga soome saaga meie silme ette toob täitsa korraldatud, arvurikaste kujudega elustatud paganliku jumalateriigi, ei luba eesti Kalevilugu ainust pilkugi heita vanade eestlaste mütoloogiale, sest ainult juhuslikult on sisse põimitud paar selletaolist nime.

Eesti luules üldse domineeriv eleegiline suund esineb ka Kalevipoja loos ja nimelt selgemais joontes, kui seda laseb oodata kangelase vägev hiiusugu, kangelase, kelle iseloom on läbi ja läbi traagiline. Kõrgem paratamatus valitseb kõiki sündmusi, mis on ühenduses temaga või ta tegudega, ja laseb lõpuks täide minna temal lasuva needuse, sest et jumalik õigus kangelase veretööd süütu vastu võib lepitada ainult tegija enda verega. Muidu igal pool võitmatu sangar hukkub võitluses saatuse võimudega.

Juba vaevalt ellu ärganud Õpetatud Eesti Seltsi ühel esimesel koosolekul a. 1838 oli Kalevi-saaga tulnud kõne alla, ja nimelt oli minu igavikkuläinud sõber dr. Faehlmann ette kandnud sellest rea katkendeid, mis hiljem on üle võetud dr. Kruse «Ürg-ajalukku», ilma et seejuures oleks mainitud allikat, kust autor oma teated on saanud. Need katked äratasid suurt tähelepanu, ja taheti põnevusega neist kuulda rohkem. Suurima vaimustuse leiu kohta äratas aga dr. Georg Schultz Peterburist, kes sest asjast ühel hilisemal koosolekul pidas niihästi vaimurikka kui sooja ettekande, kus ta Kalevi-loole ette kuulutas veel

suurt tulevikku. «Mõelge», ütles ta muu seas, «mõelge, milline tõstev mõju rahvasse peaks olema ärganud teadvusel tema ajaloolisest olemisest ja suurusest! Kas ei oleks temaga lugu mitte nagu kerjusega, kellele äkki öeldakse: sa oled kuningapoeg! Sest kas tõestab veel miski nii vasturääkimatult ühe rahva ajaloolist tähtsust kui eepose omamine? Meil aga kui selle rahva vaimse uuestisünni edendajail, meil filestoonidel on ülesandeks see torso, mis tükeldatult ja hilisemaist lisandeist moonutatult maa kaugemais kolkades ootab tunnustust, see kaugeis orgudes ja sügavais metsades kustuv laul temale väärilisel viisil juhtida inimvaimu säravate toodete ridadesse. Seeläbi oleks ehk võimalik rahvast teha teadlikuks, temale sisendada enesetunnet ja, talle tagasi andes tema suure mineviku päranduse, teda ära pöörata ta viletsast püüdest välja areneda kopeeritud värdjastõuks.» —

Pean tunnistama, et ma ei või jagada kõneleja neid julgeid lootusi. Minu silmis ei ole eesti rahval enam võimet iseseisvaks rahvuslikuks toodanguks ega enam kõrva lihtsa, mittekunstliku loodusluule jaoks, pärast seda kui see on moonutatud ja rikutud temale peale surutud koolmeistrite ja köstrite kirjandusega.

Kalevi-loo sisust kõneleb dr. Schultz edasi: «See ligineb ühelt poolt süngeile jumalamuistendeile põhja koletislikkudes saagades, teiselt poolt aasia fantasmagooriaile. See on üle meie euroopaliste mõistete kolossaalne, dimensioonidetu, fantastiline, nagu selle esimese loomingu produktid ise. Soome põhjahobu, kelle ühest kõrvast teiseni orav pidi jooksma kuu aega, tunguuside maa-alune mammut, kellele mäed oma sündi võlgnevad kui mutimullahunnikud, kalmõkkide muistendi tuhandeliikmelised koletised, kelle kahvatanud luud moodustavad Himaalaja, ja Kalevipoeg, kes maailma ümber künnab, on vennased, sündinud aasialis-fantastilisest tundeviisist ja eelajaloolise, meile arusaamatu jõutunde väljendusest jne.» —

Kõik juuresolijad, kes olid kuulnud seda ettekannet, olid asja heaks elektriseeritud, nende seas eriti dr. Hueck ja dr. Faehlmann. Mõlemad kirjutasid mulle seekord vaimustatud epistlid dr. Schultzi ettepanekust, ühtlasi

mind üles kutsudes mulle tuntud Kalevi-saaga üksikasju kirja panema ja samal ajal sõprade ja tuttavate kaudu Eestimaal uusi teateid koguma. Dr. Faehlmann lõpetas ühe oma kirja seletusega, ta olevat «endale teinud elu-ülesandeks laialipillatud osad ühendada tervikuks». Surm teatavasti tegi tühjaks tema kavatsuse ja mõnigi huvitav saagakatkend, mida ta ainult oma ustavas mälus hoidis, kadus ühes temaga.

Pärast dr. Faehlmanni surma tegi Õpetatud Eesti Selts minule ettepaneku Faehlmanni kavatsuse täide-viimine endale võtta. Ta eeldas põhjendatult, et ma täiesti tuttav olen kadunu poolt kavatsetud plaaniga ja uskus mul olevat küllaldast rahva keele ja kommete tundmist, et täide viia tööd, mis mind ikka elavalt on huvitanud ja milleks ma palju aastaid juba ülikooli õpilasena oma koolivaheaegadel ja muil juhtudel, mis mind maarahvaga ligemasse kokkupuutesse tõid, jatkuvalt vaeva nägin, et aineid koguda ja võimalikuks kasutuseks säilitada ning korraldada. Ma ei tohtinud mitte tagasi lükata seda austavat ettepanekut, juba hea asja enda pärast, mille edendus mu südamel ei seisnud mitte vähem kui kellelgi teisel Õp. Eesti Seltsi liikmel. Pealegi teadsin ma, et olin vastu võtnud mõnegi teenimatu auavalduse Seltsilt, mille sihtide heaks ma seni mitte nii palju polnud teinud, kuivõrra minult õigustatud oldi nõudma. Teatasin seepärast, et olen valmis täitma Seltsi soove, ei ole aga lubades ega töö kestel kunagi võinud aru saada tunnet, kui vähe mul jõudu jatkub rasket ülesannet lahendada isegi kõige mõõdukamate nõuete kohaselt. Kõik Õpetatud Eesti Seltsi arhiivis kogutud asjakohane materjal saadeti mulle minu palvel kohe kätte, ühes vastavate paberitega dr. Faehlmanni päranduses ja ma algasin oma tööd, ära ootamata tulemusi vahepeal publikule saadetud üleskutsest: oma lahkete teadetega seda ettevõtet aidata.

See üleskutse pole siis ka tõesti, nagu ma juba oleksin võinud ette näha, mitte üksnes olnud tagajärjetu, vaid on ka avalikes lehtedes esile kutsunud väljendusi, mis kogu ettevõtet ja sellega teotsejaid püüdsid mitmest küljest asetada ebasoodsasse valgusse. Kuid see pub-

liku osavõtmatus resp. vastumeelsus ei võinud mitte takistada töö jatkumist, sest et mul ühelt poolt oli kasutada nii rikas aine, kui ma esialgselt vaevalt võisin soovida, teiselt poolt olin asjasse tunginud nii sügavasse, et end mitte lasta eksitada väikestest, küll vahel kaunis kurjadest, kuid tegelikult ometi mitte pihtasattuvaist torgetest.

Kõik, mis mulle Kalevi-loost oli meelde jäänud minu noorusest alates ja mis ma olin kuulnud asjatundlikumailt oma hilisemail aastail, oli juba täielikult paberile pandud enne minu lepingut Õp. Eesti Seltsiga. Hiljem täiendus see kogu mitme tähtsa jutukatkega kadunud pastor Kolbe poolt Võrus, kes Palamuse kihelkonnast, kus ta sündinud, võis anda palju teateid, ja ühelt Võrus asuvalt eestlaselt Laiuse kihelkonnast, kes mulle ka keele poolest oli väga kasulik. Peale nende kahe allika pakkusid Pihkva eestlased kõige rikkamat materjali lisaks mul juba olevaile kogudele, nimelt lauludega. Pihkvalased hoidusid aga nimetamast neid laule niisugusteks, mis kõnelevad Kalevipojast, nagu oleks kõvasti keelatud selliseid omada ja levitada. Ka hr. revident Rosenpflanzer sai seda tunda ühe Pihkva eestlase juures, kes temale lubas Kalevi-laule teatada ainult tingimusel, et keegi sellest teatusest ei kuule, ja nimelt mitte kohalik vaimulik ega ringkonnaülem. Kuigi talle seda lubati, ei andnud pihkvalane ometi enam end näha. Mõnegi huvitava lisandi sain ma hiljem ka Laiuselt, Tormast ja Tarvastust. Tarvastu omad olid enamasti lühikesed katked, mis aga tihti sobisid Pihkva eestlaste laulude juurde nii täpselt, et nood alles nende läbi näisid saavat oma täienduse, nagu oleksid nad nende küljest ära murtud ja mingi sündmuse läbi kaugele paisatud.

Kokkukuhjatud ainestiku sõelumine polnud kerge töö. Vahel tõusid raskused, mis alles pärast pikka mõtlemist ja kaalumist lasksid otsusel valmida. Mitmed katked näit. ei tahtnud kokku sobida üksteisega ega kavatsetud terviku mõne liikmega, sest et siduvad vahelülid kas päris puuduvad või võõrainetega segunedes moonutatult on muutunud nii äratundmatuks, et neid esimesel pilgul ei peetud millekski vähem kui Kalevi-loo katkeiks.

Nii tuli, nimelt Viljandimaa saadetistes, tihti ette saksa muinasjutte ja kuradilugusid, kristlikke legende ja muid mitte siia kuuluvaid asju, — ometi olid nad segatud tunnustega, mis ligemal katsumisel neid selgesti laseb pidada Kalevi-loo juurde kuuluvaiks. Näit. teod, mis muidu üldiselt loetakse Kalevipoja omaks, lastakse ühes sealt pärit katkes teha kuradil. Ühes teises samalaadi teates samastatakse Kalevipoeg tema kuulsa hobusega, kelle kabjajäljed seletatakse sangari enda jälgedeks. Kõige uuema aja teated olid muidugi kõige enam moonutatud. Peale Viru- ja Järvamaa on Laiuse, Palamuse, Torma ja Kodavere kihelkonnas ja Pihkva eestlaste juures esivanemailt päritud saagad hoidunud kõige puhtamini. Siin vähemalt polnud nendega segatud võõraid aineid, kuigi juhtus, et vägilase üht tegu jutustatakse kord nii, kord teisiti, mõnd teist aga üldse ei saadud liita olevate liikmetega. Esimesel puhul tegin ma vahel ruumi mõlemale teisendile üksteise järel, teisel juhul loobusin üldse kasutamisest. Mulle kogunenud ja tervikusse põimimiseks ainult osati kohastest lauludest, kus leidus mitu varianti, valisin loomulikult paremad ja heitsin nõrgemad üle parda.

Ka üksikute sündmuste koha määramisega olin sagedasti kimbus, leides Kaleviidi üksikuid tegusid, mis on tuntud kogu rahvale, kord seotud eri kohtadega, kord ilma tugipunktita õhus rippuvat, kord koguni ühendatud paikadega, mille asukoht ei tahtnud sobida sündmuse endaga. Kõige sagedamini vahetatakse üksteisega need kohad, mis jutustajast kaugel, sest siis jatkub juba kahe-kolme kihelkonna lühikesest vahemaast, et teha ses suhtes kõige imelikumaid eksioletusi. Kõneleb virulane või järvakas sündmustest, mis ta asetab Tartu lähedusse või koguni Tartu, siis on täielikult otsas ta geograafia, ja Tartu eestlane ei või juba sellepärast anda vajalist seletust, et ta Kalevipoega tunneb vaevalt nime järgi ega tea selle tegudest midagi. Siin jäi mulle ainult kaks pääseteed: kas jutustatud sündmus jätta hoopis ilma kindla kohaliku aluseta, või ta siduda kohaga, mille loomulik ehitus oli sellega ühendatav. Esimese reegli järgi talitasin Soome sündmustes, viimase järgi meie vägilase Tartu ja Võru vahel toimuva-

tes seiklustes. Nii näit. oli Viru saagas öeldud ühest ojast «taga Tartu», et selle nimi on Rakuoja (Blasenbächlein), mis öeldakse olevat sündinud Kalevipoja loomulikust enesetühjendusest, vastavalt Pihkva saagale, kus oja kutsutakse P u s i r a j õ k e (tõenäoliselt kujundatud vene sõnast пузырь), et aga Tartu mail ei leidu ühtki sellenimelist jõekest, lubasin ma endal mõista eesti rahvusvägilasest päritolemise au jõekesele, mis voolab läbi Tillioru Varbuse juures, sest orukitsuse nimi tuletab meelde t i l l i - o j a nime, nagu Eestimaal naljatades kutsutakse väikesi üleujutusi, millega poisikesed harilikult rikastavad sängi või põrandat; ka on selle kitsuse lähedal J a n u - j ä r v ühes mõnede vanade eesti kalmetega, mida võis sundimatult põimida Kalevisaaga mainitud loosse. Loodetavasti kõige valjem kriitika, kui ta ainult tahab olla õiglane, ei pea niisugust teguviisi mulle antud töös mitte tahtlikuks rahvaloo moonutamiseks või isegi omavoliliseks fiktsiooniks! Sama põhimõtte järgi olen ma saaga fakti, et Kalevipoeg olevat ehitanud silla üle P ü h a - j õ e, et sõjaväega jõuda teisele kaldale, tarvitanud Voo-, varem Võhandu-nimelise jõe kohta, sest selle püha jõega ei või olla mõeldud Emajõge ega Aa'd (Koiva jõge) juba sel lihtsal põhjusel, et mõlemad jõed saagas esinevad üldiselt nende harilikkude nimedega ja Voo jõgi vanadele eestlastele tõesti oli püha ning koguni veel kristlikul ajal, jah, kuni meie päevini eestlased tõid salaja ohvreid sellele jõele. Sel puhul mainin siin üht selle sillaehituse kohta käivat teisendit, mida ma ei saanud tarvitada, sest et seda mulle ei saadetud küllalt aegsasti. Selle järgi oli Kalevipoeg just nõuks võtnud alustada kivist silla ehitust, milleks ta juba oli kokku toonud paar sületäit kive, kui keegi tark lind talle kõrva sosistas: «p u u o n k e r g e m k u i k i v i». Ruttu mõtles ta ümber, jättis kivid tarvitamata lamama, läks kohe lähemasse metsa ja tõi silla jaoks palke.

Meie vägilase kuulsa ujumisloo üle Soome lahe olen ma joonistanud täpselt saaga piirjoonte järgi. Ei nimetu väikese saare puhul, kus ta puhkas ja armuloo läbi elas, ega saarepiiga surma puhul, mille motiive saaga mitte rohkem ei selgita, ole ma teinud mingeid parandusi.

Nii olen alal hoidnud lauludes tarvitatud uppunu nimetuse «sõsar», kuigi seeläbi võiks kahtluse alla tõmmata vastava isiku identsuse, kui mitte ei taheta oletada, et saarepiiga oli tõesti vägimehe tundmatu õde ja, kuuldes oma sugulusest temaga, otsis endale surma lainetes. Olevais saagades ja lauludes pole viimane moment kuidagi toonitatud, ja dr. Lönnrot, kellelt ma pärisin võimalikku seletust sugulaslikus soome saagas, ei ole seni minu kirjale mitte vastanud; kaldun aga väga just seda saaga vaikimist selles asjas võtma nagu teadmatult eksinute õrna säästmist ja nagu püha kartlikkust kõigist eksimustest kõige hirmsama paljastamise ees. Selles arvamises on mind veel kinnitanud Schiefner'i töö «Kullervo-episood soome eeposes «Kalevala»», mille autor mulle sõbralikult saatis eritrükina «St. Petersb. Zeitung'ist» 1852.

Põhjused, mis mind panid tarvitama Linda nime meie kangelase ema kohta, olid mulle liiga kaaluvad, et oleksin võinud tähele panna ülalmainitud teadlaste erinevat arvamust, kes sest asjast on kõnelnud suurema teravmeele kui teaduslikkusega. Nimi on ilmselt Kaleviloosse kuuluv, esineb igatahes harva; aga kus ta ilmub, ei jää vähemalt minul mingit kahtlust, keda temaga tuleb mõista.*) Pean endale keelama siin püüda pike-

*) Juba a. 1821 esines mulle nimi Linda ühes väikeses rahvalaulus Hageri kihelkonnast; tookord, tõsi küll, polnud mul aimugi, et see kuidagi võiks ühenduses olla Kalevi-looga. Alles 26 a. hiljem sai mulle teatavaks saagakatke, kus lese nutetud Ülemiste järve Tallinna juures nimetatakse «Linda pisarate järveks». Teadete hulgas, mis Õpet. Eesti Seltsi arhiivist mulle saadeti, leidsin ma ainult ühe korra meie vägilase ema nimetatud selle nimega, ja nimelt hr. dr. G. Schultz'i sõnades: «Kalev, põhja hiidkuningas, ja Linda sünnitasid 12 poega». Kolm kuud pärast seda, kui minu töö esimeses redaktsioonis oli saadetud Õpet. E. Seltsile, sain ma Pihkvamaalt laulu, kus Salme ja Linda esinevad koos kasuõdedena. See tähtis leid oli lähim põhjus hiljem kogu saaga ümbertöötamiseks. Minu austatud sõbra ja ametivenna hr. dr. Woldemar Schultz'i teadete näol Tartus olid vaheajal tulnud uued lisandid Kodaverest ja samuti hr. Lagose kaudu Tarvastust, mis teost väga laiendasid. Esimese redaktsiooni 12 laulust sai nüüd 20 laulu, ja esianne neljas laulus, millest kolm terveni sisaldasid dr. Faehlmanni omanduse, pidi ära langema liiga kitsa ruumi pärast. Vrd. G. M. Santo kirjutust Õpet. E. Seltsi Toimetistes III, 1, lk. 77 jj.

malt õigustada oma vaadet, sest oma ettevõtte heatahtlikele sõpradele olen öelnud juba küllalt, vastaseid veenda aga oleks asjatu vaev. Kangelasele endale jätan ma nimed K a l e v i p o e g, K a l e v i n o o r e m p o e g, nagu see on levinumais lauludes, kuigi ta ühes dr. Faehlmanni ülestähenduses Sohn'i, teises dr. G. Schultz'i omas Soini nime kannab. Mõlemad viimased nimed on aga rahvasuus tundmatuks jäänud.

Minu poolt valitud kujutusvormist on juba, mis tarvis, öeldud Õpet. E. Seltsi kadunud presidendi, ülemõpetaja Santo eelteates allts:teeritud «Toimetiste» vihus ja ma võin siin ainult juurde lisada, et põlise rahvalaulu vorm mulle juba seepärast sobis kõige paremini, et nii palju saaga jaoks kasutatavast ainest juba valmis oli selles vormis, ja et meil, teiseks, veel pole algupärast (genuiinset) eesti proosat ning, nii nagu asjalood on, vaevalt ka tulevikus saab olema. Santo nõuandel olen päris rahvalaulu sõnad märkinud tähekesega alguses ja lõpus. Paljud reministsentsid rahvalauludest, mis esinevad veel peale selle, ei ole seda märki mitte saanud; nende kuhjamine oleks olnud lugejale eksitav, sest et ma neid oleksin pidanud panema tihti ka sinna, kus värsistus on minu. Sest ma olen alati tarvilikuks pidanud proosas jutustavailt eestlastelt sõnasõnalt kirja pandud saagakatkeid edasi anda võimalikult truult mitte ainult üksikuis sõnus, vaid ka terveis kõnekäändudes, nii et mul küllalt põhjendatud õigus on öelda: Kalevipoeg, nagu ta selles redaktsioonis ilmub, on vormi ja sisu poolest läbi ja läbi eesti rahva üdi, luu, liha ning veri ja mitte ainult «eesti sünnituseks nimetatud seevõrra, et ta väljaandja on eestlane».

Teose paljudele sõpradele ja edendajaile, kes mulle igasugu teadete läbi nii palju abi andsid, eriti hr. dr. Wold. Schultzile Tartus tema lisandite eest Kodaverest, avaldan oma kõige otsekohesemat tänu. Ma ei või salata, et mulle see kaevamine meie rahva varades on pakkunud tõsist heameelt ja et paljude laialipillatud ja väliselt vähe ühtekuuluvate Kalevi-loo katkete liitmine mosaiigitaoliselt suuremaks pildiks, kus teravais joontes pidi näha olema ja kohase täitega ilustatama ja ümmardatama eesti rahvuskangelase elulugu ja juhtu-

mised algupärase rahvalaulu keeles ja rütmis, oli mulle tööks, milles ma ikka leidsin puhkust ja mille juurde ma meelsasti põgenesin, kui süda raskeil ja tumedail aegadel troosti ja rahustust igatses. Nüüd, kus töö valmina mu ees seisab ja ta algus kohe maailma peab astuma, teatan, et võistlus eesti rahvaeepose loomiseks, nagu seda dr. Schultz vaimus nägi, jääb lahti igaühe jaoks. Vähemalt minu «Kalevipojal» ei ole kõige vähemat pretensiooni nii kõrgelennulise tiitli kohta ega taha see olla poeetiline kunsttöö, vaid ainult kogu tõesti rahvasuus elavaid lugusid, mida olen püüdnud üksteisega ühendada teatavas korras.

Saksa tõlge, mis siin ilmub eesti originaali kõrval, kuulub hr. pastor Carl Reinthal'ile. Õpetatud Eesti Seltsi poolt selleks palutud, on ta hoole ja armastusega andunud sellele tööle, mille raskust iga asjatundja teab hinnata, ja agaralt püüdnud anda algupärandi truud vastet. Tema töö on sündinud n. ö. minu silmade all: ta saatis mulle aeg-ajalt üksikud valmis laulud puhtakskirjutatult ja ootas ära minu heakskiidu ning pani tähele minu vastavaid märkmeid, enne kui nad anti trükki, mille viimast korrektuuri samuti veel mina lugesin. Peamõte, mille järgi ta on käinud oma tõlkes, nimelt algupärandi sisu selle omapärases värsimõõdus edasi anda nii, et kaotsi ei lähe ükski mõte, mis saksa keele geenius võis edasi anda ilma endale ümber saamata vaba liikumist takistavat sunnikuube*), on igatahes kaasa toonud asjaolu, et harva esineb nn. sõna-sõnaline ühtekuuluvus algupärandi ja tõlke vahel; selle eest võib aga tõlget ennast lugeda peaaegu üldiselt nagu originaali, ja kus see pole mitte nii, seal on tõlkija silmanähtavalt püüdnud päästa teksti mõtet, maksku mis maksab.

Võrus, märtsikuus 1857.

F. R. Kreutzwald.

*) Nii on tõlkija paiguti pidanud siin ka keelduma eesti luulele omast alliteratsiooni edasi andmast. Võib-olla õnnestub mõnel hilisemal tõlkijal puuduvat täiendada.

1860

Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud. I jagu.

EESKÕNE.

Meie eesti rahval on üks vanast ajast päritud rikas varandus, mis tänapäeval mitmes paigas meie maal nõnda varjul maa all seisab, et mitte tulukegi jaaniööl seda kui rahaauku enam ei tunnista. Kündja leiab mõnikord sahavaol põllu pealt vanaaegseid hallitanud ja roostest pool-ärasöödud pisukesi rahatükikesi, kust targemad mehed, kui need rahad nende kätte juhtuvad, pool-kustunud kirjast ja kujust mõndagi oskavad välja lugeda, mis meie maa muistepäevade ajalugu mitmel kombel aitab seletada. Niisamasugune meie rahva vana varandus on tema ennemuistsed jutud ja vanad laulud. Sellest rikkusest, millest rahvas isegi palju enam ei tea, on mõni kogemata leitud kuldpenning juba võõrale maale viidud, kus nende läbi ammugi eesti rahva nimi au sisse on tõusnud, ja kui juhtumise korral neist võõramaade rahvaist üks või teine meile võõrsile tuli ja oma silmaga meie rahva välispidiseid kombeid — seda näotut koort — nägi, siis ei võinud ta kogunisti uskuda, et selle koreda koore all nii kena tuum võis kasvada. Ja ometigi oli lugu selge tõsi.

Need vanad jutud ja laulud ep ole küll mitte jumalasõna, ega ole neid õppinud ja koolitatud mehed rahva õpetuseks ehk ka muidu ajaviiteks teinud. Vaid nagu lind laulab, sest et südameke teda ajab, nõnda on mingi

jumalast antud vaim ka inimeste hulgas mõnel vaimu äratanud, et temal kogemata kenad targad sõnad suust on kukkunud ja endid lauluks või mõistukõneks kokku seadnud, ilma et inimene ise seda oleks võinud ära arvata, kust ja kuidaviisi see tulnud. Ja niisamuti kui metsas ü k s lind häält tõstab, teine kohe järele laulab ja pea kõik mets laulust kõlab, nõnda on ka ü k s inimene laulu või jutu hakatust teinud ja teised on aegamööda omad sõnad juurde pannud, nii et nüüd mõni ennemuistne laul ja jutt, nagu see kuulus laul «Kalevipojast», nii suureks kasvanud, et koguni paksu raamatu täidab.*)

Igal rahval on omad vanast päritud laulud ja jutud, ja üle kõige maailma korjavad koolitatud mehed ja kes iial oma rahvast ja suguseltsi armastab, need vanad riismed teelt kokku ja panevad neid trükki, et see armas vanemate pärandus mitte ära ei kaoks. Nõnda on saksa mehed juba ammu ka meie eesti rahva vanu laule hakanud korjama ja neid mõne aasta eest saksa rahva tarvis trükki pannud, ühe lehekülje peal maakeeli, teise peal saksa keeli.**) Vaata, nõnda peavad v õ õ r a d meid õpetama oma kallist vanemate pärandust austama! Aga millal meie ise seda ära mõistame, et see halvaks peetud vanemate pärandus meie eesti rahva a u ja i l u on?

Enne kui selle lühikese eessõna lõpetan, tuleb siin veel lisaks panna, et niisuguste vanade laulude ja juttude laulmine või lugemine kellelegi ristiinimesele patuks ei tõuse, ja kui ka vanem inimene neist suuremat lugu ei taha pidada, siiski on nad lapse vaimule igas tükis enam äratamiseks ja kasuks kui kahjuks arvata. Et need lehekesed noore rahva hulgas mõnda head mõtet saaksid äratama ja kosutama, seda soovib nende kirjutaja kõigest südamest.

---

*) Tartus, Laakmanni juures trükitud [Kalevipoeg. 1857—61].
**) Tallinnas, Lindvorsi pärijate juures trükitud [H. Neus, Ehstnische Volkslieder. 1850—52].

1861

«Angervaksade» eessõna.

LUGEJALE.

Kui see nõu igale kirjutajale kasuks võiks tulla, mis üks kuulus Rooma rahva laulik vanal ajal oli andnud, — «kirjutust üheksa aastat kapis hoida, enne kui seda teistele lugeda anda», — siis tohiksin täna julgesti toast astuda ja varjul peetud varandust teiste kätte anda. Need lehekesed on seda aja-küpsetust enam kui kolm korda üheksa aastat vastu pidanud. Kui nemad siiski nii siledad ei näi kui sooviksin, siis ei ole see mitte aja, vaid kirjutaja süü, kellel jõud kaugemale ei ulatanud. Ehk ma küll mitmes kohas parandava käega üht ja teist püüdsin kohendada, ei usaldanud ma ometigi ükskord loodud tööd hoopis teisiti moondada. Üks vanarauk ei tohi mitte noore mehe tööd selle sammuga mõõta, mis õhtu vilus temale kõige parem näib. Noorel oli süda soe, vanal külm, — see on see vahe, mida me ei tohi unustada. Koidukuke poja laul on teine kui ehakukel, ja kevade ei sünni mitte sügise kõrva, sest suvi seisab nende vahel.

Võib-olla, et need laulukesed iial päikesepaistele ei oleks astunud, kui mitte meie kuulsad laulikud mõnda võõrast põllutükki eesti sahaga ei oleks läinud kündma, mida mina juba noorel eal oma adraga olin läbi sorkinud. Neile soovisin näidata, et mäe taga ka rahvast elab, mis — kui ei ka jõu, ometigi hea tahtmise poolest — neile ehk tohiks kannupoisiks minna. — Kui mina eesseisvais

lehtedes sakslaste laulud nende loodud vormil eesti peenrale istutan ja pealegi veel üht enese tehtud lugu selles vormis valan, siiski ei taha ma seda kellelegi eeskujuks kiita. Meie keelel ei ole loodud kõlksusid värsi-sõnade sabas, nagu sakslaste ja mõne muu rahvasugu keeltel, mida r i i m kutsutakse. Mis meie eesti keel sellesarnalist ilmale toob, on ikka üks võõrasema laps, ja sellepärast poolik asi, mis kammitsaid jalga teeb. — Kõigest südamest tuleb seda pimedust kahetseda, mis iselikku loodud kenadust meie eesti rahvalauludest ei oska ära tunda, vaid sõnasaba-kõlksusid kõige ü l e m a k s laulu küljes arvab ja sellepärast võõrad ikked oma sarve külge sõlmib.

Esimesed kuus laulu on saksa keelest võetud, viis tükki ühtjärgi kuulsa lauliku S c h i l l e r i, kuues niisama kuulsa G o e t h e lauludest; sest need nimetatud kaks meest on Saksamaa laulikute taeva küljes kõige heledamad tähed, kelle hiilgust aastad ega aastasajad ei jõua kustutada. — Nii pikalt kui eesti keele tiivad ulatavad, olen püüdnud seda märki anda, mis ja k u i d a s need kuulsad laulukuningad oma laulusid olid loonud. Pea loodan üht pikemat eesti rahvalaulu lugejate kätte anda, aga kes teab, kas külaleib saia kõrval enam maitseb, ehk on juba kõht, nagu mõni muu — saksaks läinud!

V[õrus] 20. küünlakuul 1861.

Viru-laulik.

1862

«KALEVIPOJA» TEISE TRÜKI EESSÕNA.

Eestlaste kuulsam ennemuistne jutt Kalevipojast astub siin, laiali pillutatud jutu- ja laulusõna riismetest kokku korjatud ja uuesti jalule seatud, rahva ette, nooremate enamasti küll üks tundmata võõras, aga siiski on ta sündinud oma küla laps. Tema toob meile sõnumeid vanemast ajast, näitab meie suguvanemate elust ja vaimutööst avalikke märke, kuidas nemad kuulsat juttu olid sünnitanud. Aastasajad on mööda läinud, rasked sõjakurnad, katkusurmad, näljapiinad ja orjakütked olid küll mitmel puhul rahvast muljunud ja maad mõne korra tühjendanud; aga kõik need viletsused ei jõudnud mälestust mitte inimeste meelest kustutada, mis kaugemast õnneajast — Kalevipoja päevist — üle oli jäänud. Kui palju tema elust ja kangeist tegudest tõsi on, ja kui palju laulikute meelemõlgutused sinna kõrvale iluks olid lisanud, sellega ei ole meil siin pikemalt tegemist. Arvamisel võiks küll lugu otse kui ühe vana inimesega olla, kellel endine lapsepõli üsna õnnelikum ja parem näitab kui praegune aeg; seal oli päike heledamalt paistnud, taevas selgem ja maapind palju ilusam olnud — räägib vanarauk, ehk küll tõeliselt välispidistest asjadest midagi teisiti ei olnud, vaid et aga vaatajal süda ja silm nooruses palju selgemad olid. — Nõnda on ka rahvasugudel ükskord nende noorpõli olnud, mis hiljem kui kuldne aeg nende mälestuses läigib, ehk küll neil, kes kiidetud ajal elasid ja asju toimetasid, niisamasugused mured ja vaevad kanda olid kui meilgi. Ainuke vahe võis selles

olla, et seal kehakangus mehe kuulsaks tegi, kuidas nüüd vaimuanded teda ülendavad.

Meie päevil on asjade lugu kõigelt poolt hoopis teiseks läinud, meie oleme nimelt ristiusu läbi täielikumale jumalatundmisele jõudnud, ka muidu mõnes tükis mõistlikumaks saanud, sellepärast ei või meile vana aeg mitte enam nii kallis olla kui neil, kes seitsesada aastat enne meid siin elasid ja kellel tõevalguse koit veel silma ei olnud selitanud. Seepärast oleks suur rumalus, kui keegi pimedat ebausuaega tänapäeval ülemaks tahaks kiita kui seda, mis tal praegu käes on. Aga teiselt poolt ei oleks see mitte vähem rumalus, kui meie tühja uhkuse pärast seda läheksime põlgama, mis suguvanemate mälestustest meie päevini on ulatanud. Teistel, targematel rahvasugudel leiti juba mõne tuhande aasta eest kirjatundjaid, kes tähtsaid juhtumisi tulevasele põlvele oskasid üles panna. — Kõik, mis meie maal enne seda aega oli sündinud, kui sakslaste kaupmehed esimest korda laevaga teed siia leidsid, seisab paksus uduvõrgus. Sellepärast peame seda suureks õnneks pidama, mis vana jutusõna sinna pimedasse jälgi on teinud. Mõtlejad lugejad võivad Kalevipoja elukäigust mõnda vanast ajast tundma saada, kuidas neil päevil juba korraline valitsus ühe kangema mehe voli all ja omad seadused olid olnud.

Kes siis sündinud eestlastest «Kalevipoja» kätte võtab ja loeb, sellele soovime, et ta seda niisuguses armastuses teeks, kui raamatu väljaandjal nende vanapõlve mälestuste kokkuseadmise juures oli, kes seda tööd endale kõige ülemaks arvab, mis ta tänini jumala helduse läbi oli jõudnud toimetada. — Saagu meie päevil jälle tõeks minema, mis teises «Kalevipoja» laulus seisab:

Kastel tõustes kanarbikust,
Udu-kuue ummuksesta
Tungib Kalevi tunnistus
Läbi tammise tänava,
Üle vaskise värava,
Kindla kalju keske'elta,
Läbi raudamüüridesta,
Teraksesta tornidesta.

1866

«EESTI RAHVA ENNEMUISTSETE JUTTUDE» I TRÜKI EESSÕNA.

Ennemuistsed jutud on koduta loomade sarnased, kelle sündimise paik mõnikord teadmata on, kuid kes siiski igal maal ja kõigi rahvasugude keskel elavad, ja ehk küll esiotsa kui võõrad sinna tulnud, aegamööda sealse rahva kombeid ja viise mööda endid kujundavad, nagu oleksid nad praeguses paigas sündinud ja maast-madalast üles kasvanud. Meie päevil, kus vanu jutte mitmelt maalt hoolega kokku korjatakse ja kirja pannakse, võivad õpetatud mehed selgesti tunnistada, et mitme laialilagunenud jutu eod ühest tüvikust on üles kasvanud, kust võsusid teistesse kohtadesse viidi ja kus nad hiljemini sedaviisi kasvasid, kuidas päikeseterad, vihmasajud ja tuulehood neid kosutasid, või tähendus-sõnata üteldes: kuidas iga rahva mõistus, vaimuharidus ja elamise viis nende külge puutusid. —

Nõnda leiame ka eesti rahva ennemuistsetes juttudes palju saksa, rootsi ja muude rahvaste käest päritud idusid, mida nende kasvatajate käsi mitmes tükis niikaua eesti pakul väänas ja painutas, kuni nad viimaks säherduse kuju said, nagu oleks juba alguses Harju, Järva, Lääne ja Viru põld nende külvamise paik olnud. Mõned teised ennemuistsed jutud nende kõrval tohime tõsiselt oma kodumaal sündinud laste sekka arvata.

Meie rahval on hea kogu ennemuistseid jutte ja neist võiks vist mitu raamatut täita, kui kõik tuttavaks saaks, mis praegu siin ja seal rahva keskel alles varjul

elab ja millest õnnekorral üht ja teist leitakse ja päevavalgele tuuakse. Valelik arvamine ühelt poolt, nagu ei kõlbaks niisugused jutud targema rahva suus rääkida, teiselt poolt niisama kitsa mõistuse lorisemine, mis vanu jutte patuks nimetab, on neid viimasel ajal meie maalt paljugi hävitanud. — Mõistlikumaile juhatuseks saagu siin paar sõna vanade juttude seletuseks räägitud.

Rahva ennemuistsed jutud on niisugused luulmise väel sünnitatud kõned, kus meie ette tegusid ja juhtumisi tuuakse, mis inimliku elu imelikul viisil hoopis või osalt vaimude väe alla panevad, nõnda et vaimude ilm ennast inimese eluga ühendab. Usk imesünnitustesse on looduse poolt meie südamesse antud, mispärast niisuguste lugude kuulmine meile rõõmu teeb, iseäranis lapsepõlves, kus meelemõistus alles nõder on ja meie asjade sündimise vahet veel selgesti ära ei tunne. Ennemuistsetes juttudes avaneb niihästi inimese kui rahvaste lapsepõlv, kus täielik mõistus luulmise radadele veel tõkkeid ei ole ette teinud, mispärast meie imetegusid usume ja küsima ei lähe, kas nende sündimine loodud kombel on võinud võimalik olla.

Laste kõrval leiame jälle lapseliku südamega inimesi, kes, ehk nad küll selgesti teavad, et lugu tõsi ei või olla, siiski vana juttu rõõmuga loevad ja sealjuures oma elukevade õnnelikku aega meelde tuletavad, kus jutt neile üsna tõsine näis ja neil veel kahtlevat mõtlemist ei olnud. Ka üks kuulus saksa laulik kiidab neid õnnelikuks, «kes oma teadmise vara südame hinnaga ei ole ostnud».

Mida enam muinasjutus inimese loodud kombed, imeteost hoolimata, avalikuks tõusevad ja mitmes tükis tõsist elu näitavad, seda täielikum on jutu loomine. Aga ka tõeõpetust võib vana jutu kombel anda, ja mõnikord paremini kui muul viisil. Juba neis järeltulevates eesti rahva juttudes on mõned nii ilusad ja viisakad, et neid iga mees lusti pärast võib lugeda; mõne teise seest variseb õpetuseivasid, mis omal kohal vilja võivad kanda, nõnda kui viimaks veel mõningad naljaviisil inimeste rumalust püüavad sugeda.

Missugune ärksa vaimuga mees ei peaks rõõmuga

tunnistama, mis armast ajaviidet temale ennemuistsed jutud lapsepõlves on teinud? Kes ei peaks seda lahkesti meelde tuletama, kuidas ta ammuli suuga jutuvestja peale vahtis, nagu tahaks ta iga sõna alla neelata, et pisematki raasukest kaotsi ei läheks! Videviku pidamisel, või kui eit ja tütarlapsed õhtul vokkide taga istusid, oli kõige magusam jutuvestmise aeg, ja oh mis kiiresti kadusid seal pikemad talveõhtud meil käest, nii et igakord ehmatust tegi, kui eit meid magama pidi sundima. Lahked imelikud unenäod venitasid jutte pikemaks ja kudusid neisse uusi iludusi. On meil pisematki õigust seda oma lastele keelda, mis meile noorpõlves nii suurt õnne on valmistanud? Üksnes kivitüimad südamed võiksid oma laste vastu nii armutud olla.

Ärksast tähelepanemisest kasvab lastele tulu, misläbi nad paar aastat hiljemini, kus neile kooliõpetust hakatakse kuulutama, juba natuke teerada ees leiavad, kus peal õpetuse sammud hõlpsamalt edasi lähevad, sest nende vaim on unest ärganud ja ei maga enam nagu teistel, kellele niisugust õnne osaks ei saanud. Missugune lasteõpetaja ei peaks tundma, mis vahe on ühe aegsasti äratatud lapse ja teise temavanuse vahel, kes kodus kui kotis üles kasvas? — Laps, kes maast-madalast vanu jutte kuulis ja neid teistele lastele oskas rääkida, on oma vaimuandeid ergutanud, tema oskab koolmeistri suust õpetust vastu võtta ja nii pikalt tallele panna, kui tema mõistuse piirid ulatavad. Sellepärast ei või osavale õpetajale paremat andi soovidagi, kui et tema esimesed õpetused laste mõistuse piiridest üle ei läheks, vaid igal sammul nende pisukese aruga kokku jookseksid. Sedamööda, kuidas lapse mõistus kasvab, peab ka õpetuse koorem kasvama. Nõnda kui me oma liikmete rammu ühtepuhkuse liigutamise ja painutamise läbi kosutame, tuleb ka vaimu rammu päev-päevalt kasvatada, kuni mõistus aegamööda mehe-ealiseks saab.

Kui nüüd eesseisvas raamatus eesti rahva suust kirjutatud ennemuistseid jutte lastele ja noorematele inimestele ajaviiteks pakutakse, siis sünnib see esiteks sellepärast, et need vanema põlve pärandused meie põlve rahvale jälle tuttavaks saaksid, teiseks, et nende luge-

mine omast kohast meele ja mõistuse äratamiseks targemaile õpetustele teed läheks valmistama.

Enne kui eessõna lõpetame, peame siin veel iseäranis Soome Kirjanduse Seltsile Helsingis selle eest suurt tänu ütlema, et tema raamatu trükkimise kulu on enese peale võtnud. Ilma niisuguse abita ei oleks raamat iialgi päevavalgele võinud tulla, sest et meie paigas kuskilt seltse ega mehi ei leita, kes nii suure kulu enese peale oleksid võtnud, kusjuures nii pisut lootust on rahakulu aegamööda tagasi saada.

Võru linnas, jaanipäeval 1866.

D. ARTIKLEID JA POLEEMIKAT 1850—1860-NDAIL AASTAIL.

1858

[UUE KIRJAVIISI KAITSEKS]

Auväärt postimees! Teie püüate mind vägisi küla vainule võitlema? Sündigu siis teie tahtmine! Rammukatsumist ma ei karda kellegagi, olgu ta kangem kui kange, kus t õ e pärast vaidlemine tõusis. Tulev põlv saagu meie vahel õigusemõistjaks! —

Mis teie minu «imelikust kirjutamisest» kaebate, et see teile lugemise juures palju vaeva peab tegema, sedasama pean mina teie kirjutamisest iga nädalas tõtt mööda tunnistama, kui teie postitaskust mõni uus leht mulle silma juhtub. Patustamisest grammatika reeglite vastu ei taha ma sõnakest rääkida, see oleks, nagu püüaksin venna silmast pindu otsida ja palki enese silmas ära salata. Ses tükis oleme mõlemad ühesugused süüdlased ja Kuusalu papal on õigus meile vallatuse palgaks rooska anda! Aga mis ma viimati teie kirjutamise kombest, pookstavide seadusest (Orthographie) nimetasin, seda pean ma täna niisamuti avalikult tunnistama: tondi keel see on ja tondi keeleks ta jääb, kui teie paremat teerada ette ei võta. Olin kolmkümmend seitse penikoormat Araabia kõrbes rasket liivateed käinud, seal leidsin täna kogemata halja murukese lagedalt, kus üks «vana karjakrants» esimest korda maakeeles mulle vastu haukus, et lust kuulda! — Väga kahju oleks, kui «vana püha-jüri» ja «vana krantsike» vanuse pärast teie postitaskusse enam poegi ei peaks soetama! Neist kutsikatest võiks aegamööda kena karjuke kasvada, mis tondi poegi posti-

mehe nurmelt metsa pillutaksid, kust neid inimeste silma enam ei tõuseks. Tuttavale ei saaks krantsikesed hammast näitama, vaid tuleksid sabaga liputades juba eemalt vastu, kui külaline kas munakindaga või marjatorbikuga postimehele võõrsiks tuleb.

Andku jumal ükskord õnnelikumat aega, kus need soovimised tõeks läheksid, mis mul enne Tartu talurahva postimehe sündimist südames liikusid. Jah, enne kui lapsuke ilmale sündis ja tema isal ja vaderitel väeti kasvatamise pärast mõnda muret oli, olin ma nende hulgas, kes isale tõotasid, jõudumööda lapsukesele andeid tuua, kui ta päris e e s t i s o o s t ennast pidi näitama. Esimene kuulutamine postimehe sarvest rahva kõrva näis seda lootust tõeks tahtvat teha, kuni nädal nädala peale jõudis ja teine uus kuulutuse-leht kõik üsna valeks tegi, mis esimene oli tõotanud. Kes vana kammitsast oma jalga ei julge päästa, see ei ole minu seltsimees! Ja kuhu neid mehi palju ühtekokku astub, sinna ei tõsta ma sundimata oma jalga mitte. Minu tee läheb e d a s i! — Kes paigale s e i s m a jääb, astub teadmata iga päev sammu tagasi.

Ma olen kaua küllalt võõras ikkes vedanud, sakslaste adraga meie põldu kündnud ja tondi äkkega äestanud, enne kui targemate õpetuse abiga märkama sain, et asjalugu loodud kombel sedaviisi pikemalt edasi ei võinud minna. Üks kuulus kirjatark soomlane, kes juba muru all igavest rahu puhkab, oli eksituse võrgu mul silmast päästnud. Ühe teise, ka juba hauasängi magama läinud noorpõlve-sõbra nõul olin parajasti Sauluse kombel kodunt välja läinud hullates valguse vastu mässama, aga enne kui Damaskusse jõudsin, sain ma usklikuks Pauluseks, ja nägin selgesti, et neil, kelle vastu ma vaimupimeduses olin sõdinud, igapidi õigus oli.

Niisugust pööramise õnne eksimise teelt soovin teile ja teistele, kes tänini vastu okast lakuvad. Sellega üksi võiksite tõeks teha, mis viimati ühe riialase vastu kiitsite, et tõsine armastus maarahva vastu teil südames elab. Niikaua kui kirjutamise viis teil öörüüd kannab, ei tohi ma teie tunnistust tõeks pidada. Kes pimedamaid armu pärast päevapaistele tahab viia, see ei tohi mitte

üht sammu koidu ja teist videviku poole astuda: seal ei pääse ta paigastki, ja tarretab viimaks kui Loti abikaasa soolasambaks. —

Võtke kord pisuke vaev ette, asjalugu selge silmaga läbi katsuda, ja mitte sakslaste prilliklaaside läbi, nagu tänini tegite, küllap siis leiate, kuidas maakeele kirja mitte saksa keele kirja vormidesse ei tohi valada; nemad on teineteisega üsna võõrad, kes kuskil kokku ei sünni. Maakeele ema ja vanaema õde elavad praegu alles veel Soomes, sealt peame nõu ja abi otsima, kui meie õigelt teelt umbkeele metsa ei taha eksida. Lugege, kui mahti saate, Kuusalu papa õpetuse-raamatut ja siis — sündigu kuulajast sedamaid p a r e m a tegija. Seda andku jumal!

Saksa mehed olid esimesed, kes jumala abiga ristiusku ja õpetuse valgust kaheteistkümnendal aastasajal meie maal hakkasid külvama; nende hulgast siginesid aegamööda esimesed maakeele raamatute kirjutajad. Sellepärast ei tohi imeks panna, kui nemad tundmata keelt, mis nende kõrvus üsna võõras, õigel kombel ei osanud kuulda, veel vähem kuuldud sõnu nõnda kirja panna, kuidas rahva elav keelemurre tarvitas. Teine suur eksitus tõusis sest, et maakeel ladina keele vormidesse valati, misläbi ta aegamööda üsna võõraks läks. Sest ep see tuleb, et meie kirjameheks läinud kadakasaksad enam päris küla- ja rahvakeelest midagi ei tea, vaid üsna võõra linnu munade peal hauduvad ja keelevärdjaid ilmale sünnitavad, mis kuskilt pärit ei ole. —

Võõrad kammitsad ja raudahelad, mis ligi kolmsada aastat maakeelt vangis pidanud, lõhkus mõne aasta eest üks väga terase vaimuga, vahva ja tuline sakslane, Kuusalu õpetaja E d u a r d A h r e n s, kes nagu õnnis Lutherus omal ajal ristiusu, meie keele võõrast ikkest päästis. Tulise mõõgaga hävitas ta umbrohtu ja ohakaid põllult, kus neid ees leidis; aga tema tuline sõjasahk puutus siin ja seal katuse räästasse, kus ta kuivi õlgi kõrvetas ja mõnikord ka inimest näpistas, kus üksnes asja oleks pidanud puutuma. Ei sest ole viga; kes tõe ja valguse eest võitleb, see jääb inimlikust nõtrusest hoolimata — siiski suureks meheks. Ehk küll temale enne

õigust ei tehta, kuni ta külmaks läinud südamega kuus jalga sügavamale magama läheb kui meie. — Aga nüüd, postimees, paikene! Käpp südame peale ja siis tunnistage: mis teie sest hüüdja häälest meie keele kõrbes tänini olete tähele pannud?

Nõnda kui üks võõras, kes maakeelt iial rahva suust ei ole kuulnud, vanavärki kirjutamist mööda nagu kelk künklikul maal seda loeb, nõnda olid vanal ajal sakslased seda keelemurret kuuldes esiteks kõrvaga eksinud, ja hiljemini seda eksitust kirjatähtedega teiste silma ette toonud. Kus loodud kombel üks hääleta pookstav sõna keskel seisis, sinna asutati kaks, ja kus kaks häälega kirjatähte pidid olema, sinna pandi üks. Sedaviisi kirjutati siis: «minno emma, sinno issa, temma Jummal, rummal sanna, parrem sannum, võera male, sola tünder jmt.; ehk küll rahvasuus keelemurre kuskil teisiti ei võinud olla kui praegu, kus: minu ema, sinu isa, tema Jumal, rumal sõna, parem sõnum, võera maale, soola tünder jmt. pidid kirjutatud saama. Seeläbi sündisid kõik need lugemata eksitused ilmale, mis meile täna veel vaeva teevad ja jalga komistama panevad. — Katsuge nalja pärast, ma palun, saksakeele nime Emma (emma) ja teie kirjutuse kombel «emma» (Mutter) või saksakeele sõna Minne (armatseminne) ja eestikeele «minne» (gehe) teineteise kõrvas nimetada, küll siis leiate seda vahet, ja hakkate tundma, et õigus nende kätte jääb, kes «ema» ja «mine» kirjutavad. Ehk küll teie seda teate, mis vahe kanga v a n u t a m i s e ja kohtumeeste v a n n u t a m i s e vahel on: siiski ei tee teie kiri sugugi vahet, Teie v a n n u t a t e kangast ja kohtumehi ühe pingi peal; tuul on teie keeles v i l l o ja laadalt ostate v i l l o, niisamuti ei ole õ l l e vaadil ega õ l l e k u b b u l midagi vahet. Aga rahvasuu tunneb v i l u tuult ja ketrab v i l l u, teeb õ l l e vaadi, ja õ l e koo igas kohas teiseks, kui ka teie Koli Märt ja K o l l i Jüri sest aru ei peaks saama, küll siiski mõni K o o l i Märt aegamööda märkama hakkab. Aga pimedamad pimedate juhatajad, nagu üks Pärnu kilplane hiljaaega avalikult tunnistas: ei oska enam eesti keelt kilpla keelest lahutada. Paremini ei võinud ta seda tõeks teha, mis «Kilplaste» jutu lõpetusel räägiti, et kuulus kilplaste sugu meie maalt

veel ei ole ära kadunud. Vändra metsas on nende pesa.

Seesuguste sõgedate lorist pole midagi karta; tõsidus [tõde] on üks vägev võitja, mis aegamööda kõikide üle võimust saab. Hiljaaegu kirjutas mulle üks sõber Tallinnast, et mõlemad seal väljaantud maakeele kalendrid loomuliku kirjutamise viisi on omaks võtnud, nõnda nagu ka tänavune Tartus välja antud Tartomaa Kalender seda oli teinud. Aga mis veel suuremaks õnneks tuleb kiita: Uus «Eestimaa Talorahva Seadus» on loomuliku maakeele murdel trükitud ja välja antud, mida ma suure rõõmuga praegu, kui mahti leian, loen ja tundmata lahkele saatjale tänu annan, kes kena raamatu mulle sõbralikuks mälestuseks kinkinud.

Vorurtheil (enneaegne äramõistmine), armas postimees, on kõige kurjem vaenlane, ja starres Anhängen am Alten (vanast asjast kõvasti kinnipidamine) tema vanem vend. Need kaks kelmi segavad inimeste silma, ja teevad, et meie asju nõnda ei või näha, kuidas neid jumal loonud, vaid kuidas meie mõtted neid olid sünnitanud.

Pikka juttu lõpetades pean viimaks veel küsima: mispärast teie võõraste maade, linnade ja inimeste nimesid kirjutades neid kirjatähti ei tarvita, mida iga laps juba lugemise õppimisel tundma saab? Mitmes paigas Saksamaal leitakse rahvast, kes niisama nagu meie maa inimesed suuga T ja D, P ja B, G ja K vahel sugugi vahet ei oska teha; siiski ei kirjuta seal keegi Pelgia maa, Perlini linn, vaid Belgia, Berlin. Iseasi on seal, kus meie keeles neid tähti ei ole, mis saksa või muu võõras keel tarvitab. Aga soovida oleks ka seal, et inimeste ja kohtade nimed omal kombel saaksid kirjutatud ja, kus tarvis, lugemise abimehed rõukude [sulgude] vahele pandud, kuidas neid nimesid tuleb lugeda, kui meie keelega neid tahame ütelda.

Niisamuti sooviksin ma kõigest südamest, et teie ükskord kõrtsi-prouadest ka sõna kuulutaksite, kuningaemandatest oleme tänini küllalt kuulnud. Mis ühelt poolt maha võetakse, seda tuleb teiselt poolt üles seada, muidu ei näita keel enam õigust. Mina olen juba tükk aega «keisrina» ja «kuningana» kirjutanud ja pean veel

tänapäev valitseva kõrge rahva kohta neid nimesid paremaks kui teie «kuninga emand» ehk «k u n n i n g a e m m a n d». Niisama hästi peaksite teie keisri- ja kuninga-i s a n d a s t rääkima. Ma lõpetan Goethe sõnadega:

Ju sõnu küllalt vahetatud.
Nüüd näitke mul ka tegusid!

1861

NÄITEID TEOSEST «SIPELGAS. TEINE JAGU».

Eessõna.

Kus niipalju lumehangesid sulaga lagunenud ja uuesti peale tuisanud, kui «S i p e l g a» esimese ja teise jao vahel aega on läinud, seal võib juba vähemgi arvata, et raamatukese väljaandja enam seal paigal ei või seista, kus ta esimese jao kirjutamise ajal oli seisnud. Elu ja aastad küpsetavad inimest kui päikeseterad vilja nurmel. Igaüks, kes ise tõelikult püüab edasi minna ja teisi nõdremaid soovib üle piiri kaugemale talutada, ei tohi oma jalga mitte kammitsasse siduda. Kammits kinnitab sammu ja raskendab teekonda. —

Mõistmata loomade pilkusest ja naerust hoolimata, mis minusse nii vähe puutusid kui hane selga valatud vesi, olen juba mõnda aastat ennast vanast umbkirja kütkest lahti päästnud ja uut rada eesti keele loomulikul piiril edasi läinud, kuhu viimasel ajal ka juba mõningad teised on usaldanud järele astuda. Kes kombeks võetud pimedust nagu sülelast püüab hellitada ja oskamatuile meeleheaks paremat ei viitsi ette võtta, nendega ei ole mul pikemat tegemist; aga kes jõudumööda püüavad edasi minna ja risu jalgade eest kõrvale koristada, neid palun asjalugu teraselt läbi katsuda. Aga ilma võõra ja pettuse prillita peavad nad selge silmaga vaatama, ja siis ise tunnistama: kas asi m u s t või v a l g e paistab. — Kes kuskil paremat teed valmistavad, kui tänini

leiti, need ei ole rahva segajad; aga kellel kukrute kasu ülem näitab kui t õ s i ja kes mammona teenistuse pärast vanast patust ei raatsi lahkuda, vaata — need on kõige kurjemad rahva segajad, ehk nad küll iseennast r a h v a s õ p r a d e k s sõimavad.

Kui meie kallil, jumala andidega rohkesti õnnistatud i s a m a a l aegamööda asjad paremale korrale lähevad, ja rahva mõistus õpetuse valgusel laiemalt koitma hakkab, küllap siis läheb ka meie seisukord ja elamine igapidi täielikumaks, kui seda tänini on nähtud. Kaugele tundmata võõrastesse kohtadesse väljarändamine ei või kuskil rahvast kosutada, küll aga vara pillutada, nagu, paraku jumal, seda viimasel ajal sagedasti oma silmaga nägin, sest et minejad ja tagasitulijad minu ukse eest mööda läksid. Missugune tagasitulijate lugu oli, seda laskem armu-vaibaga kinni katta. Ei või siin kellelgi pilkamist ega naeru olla, kus süda nutab. Kergeusklikud inimesed on suurt kahju leidnud ja häda läbi paremat õpetust saanud, — loodame siis, et nende vilets eeskuju teisi targemaks saab koolitama. Need vaesed rändajad on seda tarkust väga kalli hinnaga ostnud; mõni endine nõukas peremees on praegu teise sulane, ja tänab veel õnne pealegi, et eluga tagasi saanud. Üks vanasõna ütleb: Jää omale maale ja toida ennast ausasti!

Kuidas meie maal juba asjade lugu mitmetpidi e n d i s e s t paremaks on läinud, sellest saagu siin aga meelde tuletatud, et talumaade rentnikkude selts päev-päevalt suuremaks kasvab, ja juba mitu ja mitu peremeest oma päriskoha peal elab. Ja edaspidi saab päriskoha peremeeste hulk ikka enam kasvama, sest mida laiemaks ja siledamaks uus tehtud tee aetakse, seda rohkem kasvab käijate hulk. Saab jumal edaspidi viljapõldusid nõnda õnnistama, kui viimaseil möödaläinud aastail, siis tuleb talumehel rahakopikaid mitmelt poolt sisse, ja kes ise raiskaja ei ole ja kokkuhoidmise kasu tundma saanud, küllap see peagi niipalju jõuab korjata, et rentkassa abiga endale päriskoha võib muretseda. — — — Siiski — hüva asi tahab aega, enne kui ta korrale läheb, ja meeletu äkiline töö teeb enam kahju kui tulu. — Puu, mis kevade istutakse, ei või sel suvel veel vilja kanda, aga aegamööda tuleb vili.

Aga ka päriskohtade peremeeste lugu jääb lonkama, kui mitte täielikuma hoolega õpetust ei hakata nõudma kui praegu, kus suurem osa alles magab. Kui meie vanad ka enam palju uudist peale ei või õppida, vaid selle kasina varaga hauda peame minema, mis meile noorel põlvel osaks oli saanud, — siiski on meie kohus, järelkasvavale soole paremat õnne valmistada, misläbi nemad meist kaugemale jõuaksid astuda. — «Mis põllumehele koolitamist tarvis,» seda rumaluse pärandusest võetud sõna ei tohi meie päevil keegi enam suhu võtta. Õpetust on meile tarvis, nii jumala tundmises kui ilmalikes asjus. Tänagu igaüks isa taevas selle õnne eest, et tal meie päevil võimalik on oma lapsele rohkem vaimlikku moona eluteele kaasa anda, kui ta ise kodunt oli saanud. Mida laiemaks meie vaatamise piirid venivad, seda hõlpsamalt leiame siis neid salatakistajaid, mis suuremale hulgale silma ei paista, sest et nende silmad alles uduvõrgus seisavad. Tuleb nooremale soole täielikum õpetuse valgus, küllap siis ka majaelamine, laste kasvatamine, põldude harimine, õueaedade pidamine ja lojuste sigitamine paremale korrale saavad. Kas meie karja- ja heinamaad mitte niipalju hobuseid ei peaks jõudma kasvatada, et neid Venemaalt peame ostma? — Meie maapind ei ole kuskil tänamatu selle eest, kui talle sõnniku väge antakse, vaid võiks hoolikama harimise ja kosutamise läbi palju rohkemat vilja anda, kui tänini näha oli. Ruumi poolest oleks meil elamine väga lahke ega tuleks veel kuskil kartust, et inimeste tung peale tuleks; — jah, meil võiks palju rohkem rahvast olla kui nüüd, ja ometi leiaksid nad kõik leivamaad. —

Meie kenad okas- ja lehtpuudega täidetud murud ja maapõuest immitsevad allikasooned on tuhat korda enam väärt kui rumalusest kiidetud nõmmelagedad, mis puud ega võsa ei kasvata, ja kus muud joogivett ei leita kui seda pisut, mis kevadine sula lumehangest sünnitanud või suvine vihmapisar peale on sigitanud. Mis maa seest tõuseb, on üsna soolane ja ei kõlba mitte joogiveeks. — Kes oma sugurahvast armastab, see ei tohi kõlbmata asja mitte kiita, vaid peab tõtt rääkima. Mitte pilkamise ega naeru kombel, vaid venna-armastuses

peame eksijaid hullult teelt ära keelama. «Ärge kuulake eksitajate magusat juttu» — seda ei või eestlaste suuremale hulgale sagedasti küllalt meelde tuletada. —

Kellel kirjutades paremaid mõtteid ei oleks kui neid: «saaks raamat aga lugejate meele pärast olema!» — sel ei ole veel täielikku mehe aru ega julgust. Raamatu kirjutaja peab terava noaga kõik hukkaläinud tükid maha lõikama, nii nagu tohter surnuks läinud liikme terve keha küljest maha võtab. Elaval kehal ei tohi mitte vähematki surnud tükki küljes sallida, muidu läheb ka terve liha mädanema. Minu pärast võivad need lehekesed suuremale hulgale teadmata ja tundmata jääda, aga kui viiesaja lugeja hulgast üksainuke neid kätte võtab ja lugedes midagi juhatust nende sees leiab, mis tal siiasaadik teadmata oli: siis on see kirjake seda täitnud, mis ma temast lootsin. Suurel karjal on palju karjaseid, mispärast peaksin mina ennast nende seltsi tungima?

Kui siis, nagu ma kõigest südamest soovin, koolitamise asjad päev-päevalt paremale korrale saavad, siis hakake kõige esiteks, armsad vennad, e e s t i k e e l t nõnda kirjutama, et kiri suusõnaga kokku jookseb. Need, kes vana päritud kirjutamise kommet teile kiidavad, ja sellepärast kõige paremaks arvavad, et Piibel ja Lauluraamat enne nõnda olid kirjutatud, need ei oska veel asjaloo, veel vähem musta ja valge vahel vahet teha. Piibli õpetus on selge jumalasõna, aga jumal ei ole seda mitte meie keeli kirjutanud, vaid seda tegid inimesed. Mõtelge nüüd veel, et need, kes eesti rahvale Piibli ja Lauluraamatu kirjutanud, võõralt maalt tulnud mehed olid, kes meie keelest väga vähe ja tema seadusest m i d a g i ei teadnud, siis võite kohe arvata, kuidas siin eksimine võis tulla. See tuli sellest, et meie keele saabas saksa liistu peale pandi ja seal hoopis teistviisi venitati, kui keele loodud komme seda oleks tahtnud või lubanud. — Saaksid esiteks kõik teised meie päevil kirjutatud raamatud parema kirjutuse joonele seatud, ega siis ka Piiblil ja Lauluraamatul enam mahti ei oleks vana kütkesse jääda, vaid nemad peaksid viimaks ka eesti keelemurdel ümber kirjutatud saama.

Kui lõpuks vaatame, kes need mehed on, kes vanast kirjutusest ei usalda lahkuda, vaid seda pöörast kõige

kallimaks kiidavad, siis leiame kolm seltsi. Esimeses seisavad sakslased, kes meie keelt oma küünraga püüavad mõõta, ja veel niipalju vaimuvabadust ei leia, et nad asja seadust segamata silmaga võiksid näha. Teises seisavad mõned rumaluse kütkes eestlased, kelle silma keegi targem ei ole selitanud. — Mõistlikule inimesele nõnda kui väikesele lapsele, kes vast lugema hakkab, võib igaüks poole tunniga asja vahet ära seletada, kui ta neile üht kirjatükki nõnda ette loeb, nagu trükis seisab. Võlla raamat (Galgenbuch) ei või iial võla raamat olla, ehk küll meie kuulsad kirjutajad esimest teise asemel pruugivad. Kolmandas seltsis seisavad kõige kurjemad uuenduse vastupanijad, meie eestlaste koolitatud mehed, kes sakslaste õpetuse läbi vaksa teistest kaugemale ulatavad, aga uhkuses seda vaksa kümne sülla pikkuseks peavad ja siiski niipalju vaimuvabadust ei leia, et julgeksid oma emakeelt nõnda kirjutada, nagu olid kuulnud.

Ei sest ole lugu! Koit on juba väljas ja päikese tõusmine ei või enam kaugel olla.

Võru linnas, paastukuul 1861.

V. R. Ristmets.

Eesti rahva lauludest ja ennemuistsetest juttudest.

Igal rahvasool leitakse iselikud laulud, mis looja neile nagu lindudele andnud ja igaühele keele peale pannud. Ehk küll ööbiku lugu teisiti käib kui pääsukesel ja varblasel, — lõokene, rästas ja kägu jälle isevärki häälitsevad, siiski kostavad üheskoos nende laulud kaunisti meie kõrva, kui nad kevadisel ilul metsasid elustavad. Nõnda kui lind oksa peal oma lusti tunnistab, nii püüab ka inimese süda kurval ja rõõmu ajal sest märku anda, mis teda liigutas. Aga kõigile ei ole seda õnne kingitud, oma südame tundmustele osavalt sõna anda, vaid neid leitakse igas kohas harva, kes seda oskavad. —

Kui nüüd igal rahvasool ühesuguses seisukorras ühesugused rõõmud ja kurvastused juhtuvad, siis võivad ka nende omal maal sündinud laulikud kõige osavamalt rahva tundmustele sõna anda. Ja et lauliku sõna igale

kuuljale nii tuttav näib, kui oleks kuulja seda ise teinud, sellepärast jääb lugu kohe kuuljatele pähe ja lendab edaspidi ühest kohast teise. Seal ei olnud mitte tarvis laulu esiteks Tartu Laakmanni kätte trükkida läkitada, vaid laul langes kui elav vaim järsku teise südamesse. Kes ei peaks mitte eesti tuttavat sulaselaulu tundma?

Ehk tuli tulista lunda
Ja sadas sula raheda,
Valas vihma varda'asta:
Ikka pean mina minema, jne.

Seda laulukest lauldakse Läänemaal ja Peipsi rannas, Alutaga ja Virumaal. Mispärast? Ühesugune orjus ja töö teeb laulu igamehe kohaseks. Üks laulab praegu, teine kuuleb põõsa tagant ja mõtleb: just kui minu lugu; ja teisel päeval oskab ta niisama osavalt kuuldud sõna järele laulda. Kes seda laulu algmiselt oli sünnitanud, see on teadmata, ja sellepärast nimetatakse kõik niisugused laulud, kelle tegijad tundmatuks jäid: r a h v a l a u l u k s. Need laulud on üks päris rahva omandus ja näitavad kohe teistvärki vormi kui need, mis võõrast keelest võetud või võõra keelte vormil on tehtud. Teie näete ise, siin ei ole kuskil sõnakõlksusid värsisabas, nagu saksa, vene ja mõne muu rahva lauludes või nagu meie kiriku lauluraamatus, mis saksa laulu värki on tehtud. Aga siiski ei ole eesti ja soome rahvalaulud mitte ilma kunstliku viisita, nagu kohe alamal pikemalt saan näitama.

I g a s r e a s, see on: igas värsis hakkavad kõige vähemalt kaks sõna ühesuguse pookstaviga, ja on neil veel mitmed kunstlikud isekombed, nõnda et üks minu sõpradest eesti laulu loomise kombest ühe pika õpetuse saksa rahvale on kirjutanud, kus sees kõik eesti rahva laulikute salakombed avalikuks tehakse, nõnda et targemad mehed imeks panevad: kuidas koolitamata ja õpetamata rahvas seda on võinud sünnitada. Harva leitakse meie rahvalauludest üks mõte, mis üksi seisab, vaid mõttel on ikka kõige vähemalt ü k s, mõnikord kaks ja veel enam teisi toeks kõrval. Ülemal teomehe laulus leiame esimeses mõttes: t u l i s t a l u n d a, teises s u l a r a h e d a ja kolmandas v i h m a v a r d a'a s t a. Lumi,

rahe ja vihm tulevad kõrgelt pilvest, ja on meie silmis kõik kolm ühtvärki nähtused. Nende kõrval on jälle t u l i s t a, s u l a ja v a r d a'a s t a, nõnda kui t u l i, s a d a s ja v a l a s jälle ühtvärki. — Kas näete, mis kunstlik ja kena laulu loomus! Katsugu seda mees ühes teises võõras keeles nõnda teha! See saaks talle palju higi kulutama ja siiski jääks töö poolikuks ja mitmes kohas lonkama. Nõnda on eestlaste sündinud, jumalast neile antud värsi tegemise viis või lauliku kunst. Endisil päevil leiti meie maal palju lauluseppi, nagu järelejäänud lauluriismed igas kohas tunnistavad, ja Soomes on veel tänapäevalgi laulikud kuulsad mehed rahva hulgas.

Ja seda jumalast antud isendust tahate teie uhkel kombel põlata! Teie tahate oma lihaliku ema maha jätta ja võõra ema sülle minna! On teil südant ja julgust seda teha? Oh, kuis on tühi uhkus teie vaimusilma pimestanud! Teie põlgate seda ainukest varandust, mis teie mitmel kombel sõimatud nimele võõra rahva keskel austust võib teha. Tänini ei ole eestlastest veel miski nii kuulsaks saanud kui nende r a h v a laulud. Aga k õ i g i l o n o m a a e g, ütleb juba tark ja vaga kuningas Salomon. Räägid sa jumalaga, olgu kas kirikus või kodu, õhtu-, hommiku- ja söömapalves, siis laula Lauluraamatust tänu ja kiitust isale taevas. Ja mis kaunis on see viis, kui juba laupäeval heledad tütarlaste hääled kirikukoraali laulavad, mis pühapäeva ette kuulutavad ja meie hinge kalli päeva vastu valmistavad. Aga kui sa argipäeval nurmel või metsas töö juures oled, kevade ja suve ilu sul südant liigutab, siis laula oma päris rahvalaulukesi, mis jumal ka sulle on andnud, nõnda kui linnule põõsastikus. Üks ei lükka teist mitte omast kohast ära, vaid mõlemal on o m a a e g. Kui üks lakekoer kõrtsis laulu kisendab ja lobasuuga roppe sõnu laulu sisse lisab, kas see on siis laulu süü? Ei tõesti mitte, vaid see on kuradi viina süü. Kas tuluke ei ole meil mitte üks kallis jumala anne, või ehk sellepärast kuradi loodud, et ta meie hooletuse läbi hoone põlema paneb? Põgenege viina eest, mis meil elu igapidi rikub, aga meie eesti rahvalaul jäägu kalliks päranduseks meile ja meie lastele!

Rahvalaulude kõrval leitakse pikemaid jutte. Neis räägitakse mõnda muisteaegseist juhtumistest, sealt

leiame mõnda tähendust, kuidas asjad enne olid käinud; ka võib üks mõistlik inimene selget märki saada, kuidas patust koormatud loomad enamasti ikka teenitud nuhtlust said. Teiselt poolt näeme jälle, kuidas vahvad ja õiglased mehed oma tööd püüdsid toimetada, ja kõige oma hea tahtmisega siiski eksisid, sest et täielikku olemist siin maailmas ei ole. Enamasti igal rahvasool on niisuguseid ennemuistseid jutte, mis otsekui peeglist vanapõlve rahva kuju üles näitavad. Nõnda on juutidel kõik ennemuistsed mälestused Vanas Testamendis kokku pandud, mis neile kõige suurem varandus ja tugi on. Nemad on praegu kõiges maailmas laiali pillutatud, aga nende vanad isa-isade sõnumid elavad igaühe sees, ja igaüks elab ennast nende sõnumite sisse ja jääb selles kindlaks, mis ta vanemate pärandusest on saanud. — Niisamuti on sakslastel, itaallastel, hispaanlastel, inglastel, venelastel ja teistel rahvasugudel ennemuistsed jutud meie päevini ulatanud ja kõik nimetatud rahvad peavad neid kõrge au sees. —

Ka meie naabritel Soomemaal sai rohkem kui kahekümne aasta eest üks pikk ennemuistne laulujutt trükki pandud, mis ehk juba tuhat aastat enne seda oli sündinud ja tänini suust suhu päritud, ühest põlvest teise läinud, ilma et keegi juttu varemini oleks üles kirjutanud või trükki pannud. Vana mälestust ei võinud sõjakurnad ega katkusuretused ega muud viletsused rahva südamest kustutada. Selle kuulsa vana laulu nimi on K a l e v a l a. —

Nõnda on ka eestlastel kaunis rohkesti ennemuistseid jutte, aga kes peab vaestelaste eest hoolt! Meie uhked ja nõukamad talumehed põlgasid juba ammugi oma vanemate päranduse ära, mispärast varanduse riismed karjapoisikeste ja vaestelaste kätte langesid. Meie targemad eestlased ütlesid otsekui jutule sõimuks: see on tühi karjapoiste lori! —

Seal ärkas ühekorraga õpetatud meeste hulgas tuline kihutus, niisugust vanavara, kus iial võimalik, kokku koguda ja korrale seada, et meie järelkasvav noorem sugu sest teadust saaks, kuidas nende isa-isade päevil oli lauldud, ja seda kallist isamaad armsamaks hakkaksid pidama kui praegu. —

Nõnda katsusin siis ka mina armastuses teie ja armsa emakeele vastu eestlaste kuulsat ennemuistset juttu Kalevipojast uuesti jalule seada ja aegamööda rahva kätte talitada. Iga laps on küll juba natuke Kalevipojast kuulnud, aga enamasti kõik nõnda segaselt kui udu läbi, tükk siin, teine seal, mis esimesel silmapilgul kokku ei taha joosta. Lühikese aja pärast saab teie vana kangemees teie silmade ette astuma, kõige kanguse ja kõige nõtrusega, nõnda kuidas ta mälestus juturiismetes elab. Ehk tema küll sagedasti nõder näib, siiski ei pea teie teda selle nõtruse pärast põlgama. Simson oli niisama kange ja kanguse kõrval jälle nõder, nagu tema elukäik selgesti tunnistab. Aga niisugustest ettekujutustest peab üks kange õppima ennast alandama ja kiusajat kartma, kes vihas elab, ja suurema mehe sees ikka suuremaks kasvab. Simsonil sai silmavalgus ära kustutatud, ja tema enese kanguse töö sünnitas talle surma. Kalevipojal saavad mõlemad jalad põlvini maha lõigatud, ja tema peab sellesama mõõga läbi surma leidma, miska ta ükskord ilmasüüta verd oli valanud. Siin on nuhtleja õigus nähtaval, mis kurjale tööle teenitud palka kätte tasub.

Eesti ennemuistne Kalevipoja-jutt oli nagu lagunenud vana hoone, kus palju enam ei leitud kui ahju ahervarred. Seinapalkidest oli mõnda kadunud, teised tuulest ja veest kaugele ära veetud; kui neid hoolega kokku korjati, siis leiti siin ja seal vahetükk puudu või üks nurk ei tahtnud teisega nööril kokku joosta. Seal võtsin kirve kätte ja läksin eesti metsa tarbepuid raiuma, miska vana hoonet jälle korda võiksin seada. Metsavahid ja nende ülemad ei tohtinud mind keelata, sest mets oli minu pärisoma, sellepärast et ma sündinud eestlane olen. Ma raiusin palke, kaevasin paasi ja raudkive maast, ja jumal õnnistas minu tööd. Hoone seisab nüüd vana koha peal, maa rajast kuni katuse harjani uuendatud, nõnda et kes sisse tahab astuda, seal tuule- ja vihmavarju leiab. Kui siiski kellelgi midagi leitud tagavara veel peaks vanast Kalevi-hoonest olema, mis sinna külge passib, seda palun kõigest südamest, et ta leitud tüki mulle toob, küllap lisan aegamööda juurde, kus midagi puudub. Vanal jutul on võimalik

igapidi laiemaks venida ja palju oma sülle võtta, nõnda kui ühte merde palju jõgesid kokku jookseb. — Pange tähele, mis ma ütlesin: kus kuskil paigul meie maal veel midagi Kalevipoja-juttudest peidus peaks seisma, mis minu raamatus ei ole üles pandud, siis palun ma teid mulle seda teada anda. Mina seisan ameti kütkes, mul ei ole mitte mahti maad mööda ümber luusida ja küladest või üksikutest peredest iga tivakest üles noppida, mis sinna ja tänna oli varisenud. Võib sellepärast mitmes kohas veel mõndagi varjul magada, millest ma midagi ei tea.

Kalevipoja-jutt on juba kord trükitud, aga ühes raamatus, kus saksakeele tõlge iga lehekülje kõrval seisab, mispärast raamatu hind väga suureks on tõusnud, nõnda et jutt sel kombel eesti rahva kätte ei või ulatada. Sellepärast saab nüüd teine, odavam trükk valmistatud, mis kõige hiljemalt selle aasta lõpul võiks valmis saada.

Kellel siis himu on «Kalevipoega» lugeda, see ärgu tehku seda mitte üksnes ajaviiteks, vaid lugegu järelemõtlemisega. «Kalevipoeg» olgu eestlastele üks vanaaja mälestus, tema sütitagu meie südames paremat vaimu, et me oma sugu ja isamaad kallimaks hakkaksime pidama, kui siiasaadik oleme pidanud. Mis «P e r n o P o s t i m e e s» ses tükis oma nädalalehes aeg-ajalt kirjutab, seda tahan ma sõna-sõnalt ka omalt poolt tõeks tunnistada ja jumalat paluda, et asi rahva südametes elama läheks. Õnnis keiser Aleksander I on meile priiust andnud. Oh, kui meie seda vaba põlve selleks oskaksime pruukida, et vaimu tiivad kõrgemale lendaksid, õpetuse viljapõld õitsema läheks ja meie järelkäijad igapidi kaugemale astuksid! — Vanduge viina-kuradit maha! See põrgu kütke kammistab igal sammul meie jalga. Saage jälle tugevaks, heaks ja kõlblikuks rahvaks! Kalevipoeg olgu teile ilmalikuks troostiks, nõnda kui pühakiri vaimulikuks. Ennemuistsed jutud on karastav rahva sool; tahaksite teie oma soola maha puistata, siis läheks kõik liha mädanema. Kes enam eestlaseks ei taha jääda, see jätku «Kalevipoeg» lugemata; aga tema tuletagu musträsta poja juttu meelde, mida siin tahan kõnelda.

Kord elas üks musträsta poeg, kas Viru või Harju lepikus — sest ei ole pikemat lugu. See uhke linnuke

pidas sugulaste laulu naeruks ja lendas kaugele ühe võõra linnu juurde, kes üle mere kas Saksamaalt või mujalt oli tulnud. Võõral linnul oli Kurrukuk nimi. Kurrukuk õpetas musträstale mitmeidsugu raskeid laule, kus kurr-kurr ja murr-murr iga sõna taga laksas. Suure vaevaga vilistas musträstas neid võõraid lugusid, mis ta meistri nokast kuulis, ehk küll temal nokk ja keelepaelad kogunisti teisiti olid loodud, ja kurr-kurru laulu ei võinud selgesti vilistada. Rästapoeg mõtles uhkuses: nüüd olen ma võõramaa lind.

Nõnda lendas ta teisel kevadel endisse lepikusse tagasi. Kõik teised linnud tulid lahkesti teretades temale vastu: «Musträstas, tere tulemast!» — Musträstas ajas vihas suled purje, vahtis vihaga teiste silmi ja ütles: «Mina olen üks Kurrukuk,» ja hakkas sedamaid Kurrukuke lugusid vilistama. Teised sulglased naersid ühest nokast, et mets vastu kõlas. — Nõnda olgu lugu kõigiga, kes oma loodud aukuube põlgavad ja teisiti püüavad laulda, kui jumal neile noka lasknud kasvada! —

Siin tahan teile lühidalt ära seletada, mispärast paljud eestlased, nõnda kui ka nende naabrid lätlased, mitte enam selleks ei taha jääda, mis nad on. Mõlemad rahvasood on väga pisukesed, ja neil ei ole mitte neid õpetuse-raamatuid, kust nad midagi pikemat tarkuse otsust võiksid leida. Kui üks eesti noormees jumala poolt vaimuandeid on saanud, et enam õpetust võiks osaks katsuda, kui adramehel tarvis läheb, siis peab tema, tahtku või tahtmata, üht võõrast keelt õppima, mille abil ta neid tarvilikke õpetuse-raamatuid võib leida, mis teda kaugemale juhatavad. Aga Soomemaal õpetatakse meie päevil juba külakoolides ladina keelt: sellepärast on soome rahvas ka igas tükis hoopis teine. Seal räägivad tudeeritud mehed, kui sündinud soomlased, üksteisega soome keelt, ehk neil küll rootsi, nõnda kui meil saksa keelt ülemaks peetakse. — Aegamööda võime loota, et ka meie maal ses tükis lugu teiseks saab minema. —

Ja mis sest siis viga on, kui üks eestlane saksa keelt õpib ja tudeeritud meheks saab; aga tema peab omas südames sugurahva vastu truuks jääma ja mitte seda suitsunud kätkit ära põlgama, mis teda lapsepõlves oli kiigutanud. Nõnda on õnnekorral minuga lugu olnud,

ja ma olen õige uhke selle peale, et ennast eestlaseks tohin nimetada. Neid väeteid kahetsen ma kõigest südamest, kellel puna palgesse tõuseb, kui kogemata avalikuks ilmub, et nad eesti poisikesed olid olnud. Eks see ole inimesele auks, kui ta kõrgemale võis tõusta. — — Eks see ole mõnus ja kiiduväärt, kui niisama palju võisime õppida kui teised, kes saksa rahva soost sündisid ja õnne rüpes üles kasvasid? —

Kord oli üks kuulus prantsuse raamatukirjutaja, suurtsugu sündinud mees; see vihkas üht juuti, kes madalast põlvest ennast üles oli vinnanud ja nüüd ka rahvale häid raamatuid kirjutas. Seesinane uhke prantslane tunnistas ükskord avalikult: vaadake, see juut on üheksanda aastani küla lehmakarjas käinud. Seal kostis juut: «Tänage jumalat, et teil õnn olnud rikkaist kristlikest vanemaist sündida ja mitte minu asemel; sest muidu, aus härra, oleksite teie kõige oma eluaja lehmakarjas pidanud käima!»

Niikaua kui meil veel kõrgemaid eesti koole ei ole (ja neid ei ole sellele väikesele seltsile veel mitte tarvis, kes rahva seisusest tahavad välja astuda); niikaua kui meil veel neid raamatuid ei ole, kust seest meie pikemat tarkust võiksime õppida, kui põllumehel tarvis läheb, peame meie, kui keegi tahab suurkooli peale minna, üht võõrast keelt õppima, kus sees neid tarvilikke raamatuid leiame, mis meid edasi aitavad. — Poolest miljonist eestlasest on ehk vaevalt kümme iga aasta selleks kutsutud, et nad teiste seisusepiirist üle astuvad. Kas sellepärast pool miljonit inimest selles usus peavad elama, et nemad halvemad on kui need kümme? — Ei mitte, vennad, seda ei pea nad mitte; aga nad peavad tundma saama, et neil üks kallis varandus on, mis nende talupoja-põlve otsekui kullaga üle tõmbab. Seesinane varandus on teie päritud rahvalaulud ja jutud, mis teile avalikult õpetavad, et teil niisama palju loodud vaimuvara oli antud kui teistele rahvasugudele. —

Ehk teie küll nõnda kaunisti ei oska laulda kui kollased kanaarialinnud puurides, siiski on teie laul parem kui mitmel muu rahval. Mõned meie eesti rahvalauludest on nii ilusad, et neid paremate Kreekas sünnitatud laulude kõrva võiks panna. Neid on juba sagedasti saksa

keelde ümber pandud, viimasel ajal ka prantsuse keelde, ehk küll seal palju kenaduse tolmu loodud õilmete pealt maha varises. Seitungite läbi kuulen, kuidas üks minu sõpradest ühele kuulsamale Saksamaa laulikule eesti rahvalaule tõlgitult ette oli lugenud ja kus laule väga kiideti. Saab kooliõpetus kaugemale ulatama, küll siis ärkab meie soost ka mehi, kes lauludele ilusamaid viise oskavad sobitada, et neid mitte enam kõiki ühtede ja samade nootide järele ei laulda.

Sellepärast võtke siis see kaua aega unustusse jäetud lapsuke jälle oma südamesse tagasi ja pidage teda kalliks. Kuis julgete seda halvaks panna, mis targemaile rahvasugudele rõõmu teeb ja eesti rahva nime austab? — Üks võõramaa mees, kes teid kündmas, sõnnikut vedamas või kive kangutamas näeb, keeleta ja hääleta, nagu Lauk ja Tõmmu adra ees, see mõtleb omas meeles: mis tuim, rumal ja tige rahvas siin elab. Aga kui tema teie rõõmsat lauluhäält kuuleks, siis ütleks ta kohe: see on üks ülesärganud rahvasugu, kes pead veepinnast oskab kõrgemale tõsta.

Seal, kus laulu kõlab, sinna laske maha,
Kurjad inimesed ei oska laulu teha.

Sood ja rabad.

Meie maal on enamasti kõigis paigus veel palju rohkem kohti muru all söödiks, mis viljamaaks kõlbaksid, kui neid, mis juba viljapõlluks on haritud. Enne aga kui need saavad põlluks haritud, ei või küll seda lootust olla, et rahvas soost või rabast hakkaks viljamaad tegema. Siiski võiks mõnes kohas, kus päriskoha peremehel kas põllu- või heinamaa tükid kitsad näitavad, aga tema koha piirides mingi soo või raba tükk juhtub olema, sest tulu saada, kui ta vaeva ja kulu ette võtaks, et sood esiteks veest kuivatada ja hiljemini kas heina- või põllumaaks teha. Juhtub koht niisugune olema, kus lõigatud veekraavidele kuhugi poole väljavoolamise väravat võib teha, siis on kuivatamine hõlpus asi. Aga kui soo ümber igalt poolt kõrgem maakoht seisab, ja märg maa palju madalam on, seal on kuivatamine juba

raskem, aga siiski mitte võimatu asi. Lõigatakse keskelt läbi üks lai ja sügav kraav, kuhu sisse mõlemalt poolt kitsad madalamad kraavid vett võivad valguda, siis läheb pealmine maapind pikapeale kuivaks; aga see võtab enam aega kui seal, kust vett võis välja lasta.

Oli väljakaevatud maa kraavi põhjani selge must raba, mida harva leitakse, siis võib peremees seda suure kasuga talvel oma põllu peale vedada, kus, kui seda rabamulda teise maapõrmuga segatakse, väga hea viljamaa tuleb. Aga suuremal osal vesistest kohtadest näeme ainult jala või poolteise jala paksuselt mullamaad pealpool, kuid all on selge savi või saviga segatud liiv ja kruus. Ka neid kohti võib pärast kuivatamist põllu- ja heinamaaks pruukida, aga kus neid viljapõlluks võetakse, seal tuleb aegamööda sõnnikut peale vedada nagu muulegi põllule, muidu läheb maa lahjaks. Rabasool põletatakse pärast kuivatust sammal pealt ära ja küntakse ta ümber, siis on põld valmis.

Seni kui meil veel põllumaast hädatungi ei ole, võetakse uuest rabast tehtud maast kolm, neli või viis aastat järjestikku vilja ja jäetakse ta siis kui metsamaa heina kasvatamise tarbeks, aga seal on mõnus, kui pärast viimast lõikust heinaseemneid peale külvatakse ja sinna sekka rohkesti meie oma maa härjapea- ehk ristheina seemet lisatakse, sest see annab head heina. Rahvale, kel heinamaad väga kitsalt on, võiks seesugune lisatükk kaunist abi anda.

Üks teine, veel palju suurem kasu, mis soo- ja rabatükkide kuivatamisest tõuseb, tuleb inimeste ja elajate tervisele, mis ikka seda parem on, mida vähem sood ja raba elukohtade ligimail leitakse. Õhtul, kui päike alla veerenud, tõuseb soost paks udu kui suits üles, mis kõik kohad ümberringi kinni katab. Juba see kaste on tervisele kahjulik, aga mõnes soos leitakse ka vett, mis elajale juues kahju võib teha. Kel iial võimalik on elukoha ligidal märga maad kuivaks moondada, see ärgu jätku seda mitte tegemata, veel vähem pidagu tema asja tühjaks.

1862

MÕNI SÕNA VASTUVAIDLUSEKS.

Ajakiri «Inland» tõi oma 22. numbris Tallinnast saadetud sõnumiku, mis tahtmata La Mancha kangelase tegu meelde tuletab, kus arvatavate hiiglaste vastu ette võetud võitlus niisamuti tabab ainult süütuid tuuleveskeid, s. o. fantaasiakujusid. Pealetormamise viisis ja laadis näeme meie rüütlit tema kuulsast eelkäijast aga erinevat, kuna tolle loomulikust heasüdamlusest pole siin jälgegi. Oma «geograafiliste, klimatoloogiliste ja meteoroloogiliste» vaatlustega kuulutab kirjasaatja oma õpetatud seisukohta, mistõttu lugejal olevat «vähemalt see paremus», et ta tema võimsast iseloomust saaks «õige kujutluse, seevõrra kui säärast võimalik on realiseerida».

Siis upub korrespondent «ainelistesse ja vaimsetesse aladesse», heidab juhuse korral kõrvalpilke «humaansusele ja inimõnnele», kõik ainult linnulennult, sest et ligemaks uurimiseks «pikem ettevalmistusaeg vaja võiks olla». — Täna võitleb ta «esiletikkuva hääle» vastu, kes söandab «tooni» anda, mis meie kangelase õrna kõrva karmilt puudutas. Seda suurtsugu rühmkonda oleme viimasel ajal küllalt tundma õppinud; igal pool, kus aga võimalust oli tagasi kiskuda, seal oli ta vahvalt platsis; nii eelmisel aastal eesti kooliasjade arutamisel, ja tänavu — osa võttes vaidlusest brošüüri üle «Eestlane ja tema isand». Tema tahab kõike paremini teada ja viimase sõna endale jätta, kuna ta oma vaadet peab ilmeksimatuks.

Mida meie mainitud kirjasaatja juures veel eriti laitma peame, see on tema hoolimatus oma vastaste vastu, sest see läheb paiguti nõnda kaugele, et ta isegi kiidetud «looduse jumalikku toorust» näib ületavat. See on meid tublisti «üllatanud». Mispärast on vaja kahtlustada heasoovlikku häält, et see end tõstis oma arengus takistatud rahva kasuks? «Nagu tormi tiivul» vuhiseb vägev kotkas eestlaste sõbrale alla, kelle saksa veri temale kahtlane näib, kuna ta enda järgi ka teiste üle otsustades — olgu see öeldud tema häbiks — ei taha anda ruumi mõttele, et sakslaste juures üldse võimalik oleks eeldada mingit omakasupüüdmatut huvi meie eestlaste vastu. Milliste vaadetega see enese moraalselt pankrotiks tunnistamine seotud on, seda oleme juba näinud küllalt sagedasti. Nii nimelt oleme koolivaidluste puhul lugenud, et oma adra taga käiva eestlase õnneks midagi muud vaja pole kui et tal — nagu ta adra ette rakendatud veoloomadelgi — ainult küllaldane hulk toitainet kõhus oleks, kuna ta ju pühapäeval niikuinii võivat end päikese paistel kõhuli visata ja magada! Mis puutub inimese «arenguvõimetesse», siis pole kahtlust, et need erinevail rahvail väga erinevad on, aga küll mitte ühelgi täielikult ei puudu. Looja on kõigi inimeste ajukäärud ühtviisi keerutanud, seepärast siis kindlasti ka igale poole eelduse eokesi asetanud, nõnda et nende arendamise ja edendamise läbi ka vaimne elu võib lõkkele lüüa. Ilma äratuseta, s. o. kujundava kasvatuseta, ei või kõike seda mitte saavutada, ja ka kõige kultuurivõimelisemate rahvaste juures ei jää täielik kängumine saabumata, kui nende juures lugu eelmainitud haridusvahenditega niisamuti on.

Meie korrespondent põhjendab oma arvamist eestlaste «mineviku ajaloole ja ajalooliselt kujunenud praegusele olukorrale», tunnistab aga avameelselt, ta ei teadvat m i d a g i sellest ajaloost ja ignoreerib seejuures täielikult, mis 700 aasta jooksul selle rahva arenduseks m i t t e pole tehtud. Kui soomlased, kellele «Revalsche Zeitung» «armunud pilke heitvat», «rahvaks» on saanud, siis on nad selle eest tänu võlgu oma suuremale vabadusele, mis nimelt nende arengut soodustas. Nende kristluse-eelsest minevikust on meil niisama vähe ajaloolisi teateid kui eestlastelgi omast. Oleks saatus viimased

asetanud samasugusesse olukorda kui nende põhjapoolsed naabrid, s. o. olukorda, mida me äsja nimetasime vabamaks, siis oleksid ka nemad tüki maad kaugemale jõudnud ega seisaks mitte nii palju oma vennasrahvast tagapool. — Meie ei taha hukka mõista minevikku, kes mitte ei teadnud, mis ta tegi, niisama vähe igavesele maailmakorrale teha etteheiteid, et ta seda teisiti pole lasknud sündida, aga sellest hoolimata ei ole meie ajal kellelgi õigust nimetada «blaseeritud päevavargaiks» neid, kes ette on võtnud teistele meelde tuletada, et aeg on ka eestlaste saatust paremaks kujundada.

Mis puutub «rahvuslikusse [elu]jõusse», mida «Inlandi» kirjasaatja eestlaste juures täiesti tahaks eitada, siis peaks raske olema selle üle ka umbkaudselt midagi õieti otsustada, sest et igapäevane kogemus küllaldaselt õpetab, kuidas ka inimese kõige hiidlikum jõud aastaid kestnud kütkeisolemise tõttu saab halvatud või isegi hävitatud. Pärast vabaduse jällesaavutamist on vaja veelgi kauakestvaid harjutusi, enne kui see jõud uuesti tegutsema hakkab, kusjuures ikkagi veel kahtlaseks jääb, kas ta kunagi oma algupärase tasemeni suudab küündida. Lehitsetagu ainult eesti rahva lühikeses paberlikus minevikus ja vaadatagu neid sagedasi, kuigi viljatuid pingutusi, mis ta tegi, et oma vana iseseisvust uuesti saavutada. Või kas ei eelda säärased teod mingit jõudu?

Me tarvitseme vaevalt meelde tuletada, et meie korrespondent oma «rahvusliku jõu» eitamisega vasturääkivusse satub ka ühe oma mõttekaaslasega, kes kurikuulsas «eksekutsioonis» näeb ainsat päästeabinõu, et «mitte kõik sakslased ei oleks eestlaste poolt maha tapetud». Kas pole eestlaste elujõuga lugu niisamuti nagu taltsutatud hobuse omaga, kes teda juhtivate ohjadega nõnda ära on harjunud ja oma loomuliku jõu tarvitamisest niivõrd võõrdunud, et temale mõttessegi ei tulnud seda oma juhtijate vastu suunata.

Eestlaste «haridustungi saksa hariduse järele, mille poole ta tunneb end aetud olevat» ei tahaks me eitada; aga temale ei jää ju mingit teist teed, et oma armetust seisukorrast pääseda, seni kui pole hoolitsetud paremate koolide eest kui praegused, mis seda kõrgekõlalist nimetust üldse ära pole teeninud. Kas korrespondent oma

teravmeelsuses on jätnud tähele panemata, et ta seda asjaolu esitades just ise oma valet paljastab? «Hukkaläinud», «juhm» eestlane püüab kõige oma jõuga end sellest olukorrast vabastada! Teiste abiallikate puudusel klammerdab ta end saksa keele külge, ja seda just heidab meie tark härra temale ette. Eestlaste «ekvivookseist haridusvahendeist», mida meie tunnistaja tahab olla ära tundnud «oma rahvusliku ilme kaotanud füsiognoomiaist, tualettidest ja kombeist», ei tahaks me pikemalt kõnelda, sääraseid varjukülgi leidub ka paremate rahvuste juures. «Inimesed sellest ringkonnast», kes olevat «mõne aasta eest eesti rahvast sellekohaselt tublisti läbi töötanud ja sakslaste, eriti mõisaomanike vastu nii üles ässitanud ja vihale ajanud, et see seadusevastaste tegudeni viis», võivad ise enda eest vastutada, kui sääraseid ässitusi üldse olemas oli. Esialgu olgu meile lubatud selle fakti tõepärasuses kahelda. Iga vibu võib pingutada ainult teatud astmeni; kui see ületada, siis vibu murdub. Aga pingutaja egoism ei taha oma süüd mitte tunnustada, katkemise eest peavad süüd kandma vibu ja teised juhuslikud asjad. —

Siin ja seal leidub ka selgema peaga mehi, kel mõnikord veel tuleb kannatada lastetoast kaasa toodud tondikartuse all; me arvame, et me ei eksi, kui seda kartust nimetame põhjuseks, mis on sünnitanud kõigi Eestimaa sakslaste mahatapmise viirastuse. Ka suurtel meestel on oma nõrgad küljed ja nende teod on sageli väga väikesed, võrreldes kõneldud ja kirjutatud sõnadega! Võib-olla leidub Tallinnas veel kiidetud Merlinski prille, mille abil asju täpsemalt võib tundma õppida.

J ä r e l k i r i. Vaevalt olime eelseisvad read kirja pannud, kui «In.landi» 23-ndas numbris sellesama Tallinna korrespondendi poolt tulnud samasugused laiutused sellesama teema kohta meie silma puutusid. Nende juurde pärast eraldi tagasi tulla tasub end vaevalt, seepärast lubame endale siin kohe mõne sõna ütelda ka nende üle.

Kui juba eelmise artikli lõpul — nimelt sellel kohal, kus autor oma koolipoisilikult kõlavate ajalooliste mälestustega jõuab suure tõe juurde, et ka kultuurrahvastel oma saatus on, ja selle tõe illustreerimiseks upub maailmavalulistesse küsimustesse: kuhu on jäänud

kreeklased, roomlased, «laialtlevinud» keldid, ja isegi Kaukaasia osseedid (kas see ka oli vana kultuurrahvas?), kuni me äkki väsinud võitlejat oma paukherneste läbipekstud kõlgastel lamavat näeme, — me ütleme, kui juba seda nähes mõnelgi hirm hakkas selle mehe vaimsete omaduste pärast, siis on ta oma artikli jätkus nr. 23-ndas alles eriti püüdnud meis äratada tõsiseid kahtlusi, kas tal üldse võimeid on käsitleda sääraseid küsimusi, nagu seda on eestlaste tulevik. Kas see pole seesama võitlus tuuleveskitega, mida me siin jälle kohtame, kui kohe artikli jätku alguses öeldakse (me lisame need laused kirjutaja iseloomustamiseks siia täielikult juurde): «Kui jutt on ühe rahva haridusvahendeist, siis ei aita võrdlused kõige lähemaks eesmärgiks üldse kaasa. — Asi seisab selles, et tuleb välja selgitada selle rahva hädavajalikud tarbed tema praeguses seisukorras, tema siinses elukohas ja tema poliitilistes suhetes. Siin üldiselt tänulikul, aga väga ühetoonilisel, lamedal, laiskusele uinutaval maal, milles mingid silmapaistvad looduseilud südant ja meelt ei avarda, peavad haridusvahendid meie põlduharivais eestlastes kahekordse hoolega püüdma äratada kogu tema vaimset jõudu ja tema temperamendis ning iseloomus uinuvaid võimeid. Tema osaks on antud oma maa loodust kasutada — selleks siis tulebki teda õpetada, et ta enda jõud koondaks. Selgitatagu temale selle maa maapinna ehitust, selle ilmastikku ja klimaatilisi tingimusi, üldisi looduseseadusi, tema põllu ja tema muu maa tootmisvõimeid, nende ärakasutamist, põllult ära võetud kultuurainete tagasiandmist, taimede tundmist jne. Kõigepealt, et temas poliitilist meelt ja iseteadvust äratada, antagu temale piibli katekismi kõrval kätte ka asjatundja poolt koostatud seaduste katekism. Möödaminnes olgu öeldud, et roomlaste juures «12 tahvli seadused» olid koostatud nõnda täpseis, selgeis sõnades, et iga rooma laps need pähe õppis.» —

Mis on nüüd selle pika kõne lühike mõte muud kui: tehtagu midagi eestlaste hariduse heaks! — Aga kas on siis «Revalsche Zeitung» (kellele vaene korrespondent parema puudusel püüab kätte maksta väga ärakulunud naljasõnaga) iialgi taotlenud

midagi muud? Mis tahtis ka Soomele viitamine muud öelda kui: minge ja tehke niisamuti, s. o. võtke eesti rahva hariduse tõstmine niisamuti kogu jõuga käsile, kui seda on teinud rootslased soomlaste puhul? Milleks siis nii kohmaka piigiga kallale tungida, kui oluliselt tahetakse sedasama? Kas ei tähenda see mitte võidelda tuuleveskitega?

Jah, aga kuidas on, kui meie korrespondent oluliselt s i i s k i mitte sedasama ei taha? Kas ta ei kõnele kirevalt kokku tuulest, ilmast, maapinna ehitusest, vana- ja uuskreeklastest, piibli- ja seadusekatekismist ja tuhandest teisest asjast ainult selleks, et eestlastele tõelise l ä h e n e m i s e mõtte eest, mida ta otse lapsikul viisil kardab, igasugustel kõver- ja kõrvalteedel e e m a l e h i i l i d a? Eestlaste suurema hariduse postulaati ei tahaks nende väga kahtlane sõber küll mitte tagasi lükata, selle eest lükkab ta selle aga mittekättesaadavasse kaugusse. Enne peab eestlane ise uskumatult palju korda saatma, kõik oma vead ja nõrkused maha jätma, elukutseliseks füüsikuks, keemikuks ja botaanikuks saama, peale piibli katekismi ka veel seaduste katekismi pähe õppima, end «teda iseloomustavast mõttelagedusest» vabastama, ühesõnaga: olendiks saama, kes siis kahtlemata isegi meie härra korrespondendi kaugelt ületaks (kas ta ei tee seda juba ka nüüd?): siis, jah, siis alles võivat kõnelda mingist lähenemisest ja «läbikäimisest», mis mitte «hukatusttoov»(!) ei oleks. —

Mis on see siis aga muud kui jälle v a n a poliitika? Palju kõigist võimalikest nn. orgaanilistest sidemetest rääkida, mis väga silmapaistvail põhjustel mitte kättesaadavad pole olnud, kõik tegematajätmise patud samasuguste fraaside mõnusale diivanile puhkama panna, ja selle abil saavutada sedasama, mille abil maailmas juba niipalju on saavutatud — e d a s i l ü k k a m i s t *ad graecas calendas*.[1] — Selle poole on ka siin sihitud. Ja sellepärast siis ka see peitmatu pahameel Soomele viitamise pärast! Sest see Soome eeskuju on nõnda selge't konkreetne, käegakatsutav, kõige lähemasse naabrusse ja olevikku kuuluv. Mitte, et peale meie

[1] [mitte kunagiks, lõpmatuseks]

tõeliselt *contra aras et focos*[1] võitleva korrespondendi ka keegi teine peaks mõtlema mingile «ülehüppele» sealseisse oludesse — aga seesama armastus, seesama agarus, mis seal soomlaste heaks on päevavalgele tulnud, miks ei peaks seda esinema ka siin eestlaste heaks — nõnda peab igaüks küsima. Ja see teojõulise meelsuse nõue, mida «Revalsche Zeitung» mõlema maa kõrvutiasetusest on järeldanud, s e e on, mis meie kirjasaatja nõnda vihale ajab, et ta mitte ainult Soome graniitkaljud liikuma ei pane, et püsivat vaheseina siinsete ja sealsete olude vahele püstitada, vaid et ta ka — mis muidugi veel enam peab ütlema — e n f a n t t e r r i b l e'iks[2] saab. Kas ei meenuta just ühe säärase lapse teadvusetut väljalobisemist, kui meie läbikäimisest süngestunud korrespondent eestlaste «onnide» laadist igasugu asju tunnistab, mida nii mõnigi teine ühelgi juhul tõeks ei taha pidada.

---

[1] [altarite ja kodukollete vastu]
[2] [hirmuäratav laps, oma kaaslasi blameeriv isik]

1863

KRIMMIST TAGASIPÖÖRAJAD.

Võru linnast, 19. juunil. Mineval aastal nelipühi laupäeval läks meilt korraga läbi suur voor väljarändajaid Krimmimaale, 128 vankrit ja enam kui viissada hinge inimesi; väiksemate seltsidega, mis pärast ja enne siit läbi läksid, arvatakse ühtekokku poolteist tuhat hinge, keda valeprohvet Maltsvet oli eksitanud. Kõik, mis silma paistis, tunnistas nõukat olemist: kenad, enamasti uued raudvankrid, valgest riidest kummid peal, lihavad prisked hobused ees, rahvas korjatud viisakas riides. Kindel uhke lootus hiilgas igal pool meeste silmist, aga naisterahvaste hulgast leiti palju, kellele lahkumise kurbus murevarju palgetele teinud. Juttu ei tahtnud keegi pikemalt alustada, kõik mis meile küsimiste peale vastuseks anti, kuulutas ülepea:

«Meie läheme Krimmimaale, kohad on ees valmis, meie saadikud on juba seal käinud ja kõik korrale toimetanud; ega meie tühja tuule peale kodunt oleks välja läinud jne.»

Juhtus mul sel päeval natuke asjatalitamist maakohtus, seal leidsin eestoas kolm meest ühe kohtukirja peale ootamas; nende suust kuulsin, et väljarändajad suuremalt osalt Järvamaalt Madise ja Jaani kihelkonnast, teised jälle Harjumaalt Kuusalu kihelkonnast olid tulnud. Minu küsimise peale, kas sealpool rahva paksus neile väljarändamise tungi oli teinud, et enam mahti ei olnud elada, anti vastuseks: «Ei seda küll veel ole»;

aga siiski ei nimetanud mehed põhja, mispärast nad kodust olid lahkunud. Lahkudes soovisin minejatele jumala õnnistust teele, et keegi hiljem ettevõtmist kahetsema ei hakkaks. —

Minu kartus näis kiiremalt tõeks minevat, kui seda keegi võis ette arvata. Juba mineval sügisel mardi- ja kadripäeva vahel tulid minejatest mõned tagasi, aga tiivad longus ja otsekui oleksid häbenenud silmi üles tõsta. Mõned olid ühe pagari majas sees käinud ja seal kibedalt kaevanud, et teiste pettus neid raske viletsuse sisse oli saatnud. Hobused nende vankrite ees olid küll lahjaks ja kõhedaks läinud, aga nende silmist paistis rohkem julgust ja elurammu kui peremeestel, ehk nemad küll kasina toidu ja raske koormaga seda pikka teekonda edasi ja tagasi olid käinud. Kallid loomad, kellele looja hädakaebamise häält ei ole andnud, millal saab teie põlv ja pidu ükskord nii pikalt paranema, et rahva tuimus ka teie peale enam armu heidab ja teie eest hoolt kannab! —

Aga jätame hobused ja astume aja teel ühe aasta edasi. 7. selle kuu päeval õhtul päeva veeremise ajal nägin linnast välja minnes poole versta kaugusel maantee ääres järve kalda ligidal kogemata 5 niisugust voorvankrit, kui mineval aastal väljarändajatel oli olnud. Uusi väljarändajaid silma ees arvates, ruttasin teekäijate ligemale, ja vaata — lugu näitas teisiti. Need rändajad olid kaugelt õnnemaalt tagasi tulnud! Rahvas istus murul väikeste tulukeste ümber, kus iga tule kohal keedupada kolme jala peal seisis. Ehk küll kõigist, mis mulle silma tõusis, kuningas Vaarao unenäo teine jagu, see on: lahjade lehmade pilt avalikult välja paistis, siiski oli inimestega imelik muutus sündinud. Kibeda häda tuluke oli neid aasta jooksul puhastanud. Mineva-aastane uhke lootus ja sõnadekasinus oli alandlikule olemisele ja lahkele jutule maad teinud. Kõvem süda pidi haledaks minema, nende suust kõike seda häda ja vaeva kuuldes, mis nemad seal olid kannatanud.

Sellest võiks mitu «Postimehe» numbrit täita, kui kõik tahaks üles panna, sellepärast arvan mõnusamaks, kohti nimetada, kuhu need õnnetud inimesed siit läksid: Albu valda Madise kihelkonda ja üks perekond Roosna-

Alliku valda Peetri kihelkonda. Kes pikemalt himustaks veel omalt maalt välja rännata, need mingu esiteks tagasitulijate käest teed ja nõu küsima. Küll need viletsad teavad palju sellest rääkida.

Üks mees ütles mulle, et temal 300 hõberubla välja minnes raha oli olnud, teisel jälle 600 hõberubla, «aga tagasi viia ei ole meil muud kui täid». Üks elatanud abielupaar, mõlemal hauaõilmed — hallid juuksed peas, tänasid jumalat, et nende lapsed koju olid jäänud, kes neile siit teeraha järele olid saatnud, millega nad võinud tagasi tulla. Üks tütarlaps ütles: «Mul oli õnnekaupa hea teenistus Simpverpooli linnas, sain 3 rubla kuus palka, aga kui kuulsin, et meie rahvast mõned tagasi lähevad, seal ei jõudnud mind keegi enam kinni pidada. Ehk ma küll pikal teel mõnel päeval suutäit leiba ei ole saanud, siiski toetas mind rõõmus lootus omale maale tagasi saada, ja jumal on mind siiasaadik aidanud. Kui Pihkva piiri peal jälle kallist maakeelt kuulsime, seal langesime kõik põlvili maha ja andsime silmaveega tänades maale suud, et jumala arm meid oli päästnud.» — — —

Surmavikat oli juba minnes palju inimesi maha niitnud, keda igale poole tee äärde mulda pandi. Sinna jõudes oli kuri kõhutõbi liikuma pääsenud, mis lapsi ja vanu tosinate kaupa hauda viis. Rahva arvates oli rohkem kui kolmas osa mineva-aasta minejatest surmasängi läinud.

Nüüd tõusis ka tõsine põhjus avalikuks, et nemad ei mingi häda pärast omalt maalt ja sugurahva seltsist, vaid üksnes Maltsveti pettusel välja olid läinud, et nad selle läbi «ihu ja hinge igavesest tulest võiksid päästa!» — Aga prohvet Maltsvet oli Krimmimaal nende silmist nägemata jäänud. Üks mees ütles ähvardades: «Oleks ma ta, ülekohtuse, kätte saanud, ma oleksin ta oma käppadega ära kägistanud.» Kõik oleksid tagasi tulnud, kui neil seda jõudu oleks olnud, ütlesid inimesed. Minu küsimise peale, kas neil tee peal minejaid vastu ei tulnud, kostsid mehed: «Tuli küll, aga need ei olnud meie ligidalt, vaid siit Tartumaalt, Peipsi järve poolt.» Kas teie neile oma viletsat lugu ei rääkinud? «Rääkisime küll, aga nemad ei uskunud, vaid tahtsid seda ise näha saada!» Siin pidin ohkama: oh teie

pimedad ja viletsad eestlased, kes ka siis, kui Laatsarus Aabrami sülest tagasi tuleks ja rikka mehe piinamisest räägiks, seda ei hakkaks uskuma! —

Õpetuse koiduvalgus üksnes võiks aegamööda niisugust pimedust parandada, aga seda lootust ei tohi meil olla, niikaua kui veel igal pool kõrtsides rublatükk rublatüki järel viinale ohvriks viiakse, aga 10 kopikat kooli tarvis iga aasta raskeks koormaks peetakse. — — —

1866

[EESTI RAHVUSLIKU LIIKUMISE OLUKORRAST]

[Kreutzwaldi vastused Y. Koskineni küsimustele 1866]

Austatud härra!

— — — Umbes nädala eest teatati mulle Tartust sõbralikult poolt, Teie olevat «Eesti Postimehe» toimetajale kirja saatnud ja seal mõned küsimused esitanud, millele vastamine kirja saajale teatud raskusi tegi, mistõttu see olevat otsustanud kõik Tartus elavad vähegi haritud eestlased ja kõik vähesed sellesse rahvusesse kuuluvad haritlased kokku koguda, et ühiselt nõu pidada, m i d a Teile peaks vastama? — — Mis tulemused sel nõupidamisel on olnud, seda pole ma teada saanud, silmanähtav aga on tõsiasi, et Teie auväärt algkiri minule saadeti ühes palvega: üht-teist ära märkida, m i d a sellele küll vastata v õ i k s? — Minul on viisiks oma arvamist mitte vaka all hoida, niisama vähe kõrvalteid valida, kui teerada olemas on, mis otsekohe sihile viib. Sellepärast otsustasin selle vastuse anda Teile, mu härra, ilma selleks teisi vahetalitajaid otsimata.

Kõigepealt, enne kui Teie kirja sisu juurde minna, lubage Teile öelda südamlikku tänu minule hiljuti saadetud väikese brošüüri eest, mille sisusse kavatsen süveneda esimesel võimalusel. Teiseks tänan Teid nagu kõiki teisigi soome teadlasi selle elava huvi eest, millega te meeles peate meie olukordi, mis, ah, veel nõnda palju soovida jätavad. Rahvusliku progressiivse partei viimaste

aastakümnete edusammud Teie isamaal on mind täitnud ühelt poolt rõõmu ja imetlusega, kuna teiselt poolt mind sagedasti masendas terav valu, et meie pool kõik veel alles seisab, või siin ja seal ainult midagi somnambuulset esile tuleb. Mõlema rahva võimalused olid algusest peale erinevad. Teie rahvas oli ilmselt Fortuna urnist parema loosi välja tõmmanud kui meie oma, sest eestlased pidid aastasadade jooksul jagama neegriorjade saatust, kus nende rõhujad kõik mängu panid, et orjastatuid loomalikul tasemel hoida, ja kui nende soovid oleksid täiesti korda läinud, siis oleksid eestlased küll lojuste hulka langenud. Nii ei võinud ka isiklik priius esimestel aastakümnetel mingit vilja kanda, kuna harjumuseks saanud tukkumisest ärkamine liiga raske oli. Sealjuures mõjus veel halvavalt see, et needki vähesed, kes mingi õnne korral olid võinud enam arusaamist ja haridust omandada, end rahvast tagasi tõmbasid, et ühes saksa kuuega seljas ja saksakeeli sõnadega suus end sakslasena näidata ja kui nad pisut võimu saanud, siis seda omaenda vendade vastu veel pahemini kuritarvitada kui ükski sündinud sakslane. Eesti mõisavalitsejad, rentnikud ja mis nime nad muidu võiksid kanda, olid kõige pahemad rahva rõhujad. Säärastes tingimustes pidi rahva seas arenema viha nende tõusikute vastu, kes siis omakorda muud pääseteed ei leidnud, kui ikka lähemalt sakslastega liituda. Kui näit. keegi eestlane oli saanud kõrgema hariduse, siis oli ta ühtlasi eesti keelele võõraks jäänud ning läbi ja läbi — *saksa mees.*

Sellest võib nüüd umbes 40 aastat tagasi olla, kui mõned üksikud hakkasid mitte enam oma päritolu salgama; — selle muutuse kõige lähem põhjus oli vahest see, et neil aastail, kui mina ülikoolis õppisin — 1826 — 1831 — paar silmapaistvat noormeest oma parema jõu selleks rakendasid, et põlatud eestlaste rahvust jälle teatud ausse tõsta. Pikkamööda kujunes väike ringike, kes aeg-ajalt kokku tuli ja spetsiaalselt eesti huvidega tegeles. Kõige selle hingeks oli kahjuks liiga vara surnud dr. Faehlmann, mees, kelle kaotust me mitte niipea küllalt ei suuda kahetseda; teist niisugust sooja südant rahva vastu, mis ühtlasi seotud nii selge pea ja haruldase iseloomukindlusega, sünnib küll vaevalt enam nii-

pea. Kõige selle parema eest, ehk seda küll veel vähe on, mis viimased 30 aastat meile toonud, võlgneme tänu Faehlmanni mõjule, ühtlasi peame aga kahetsema, et me veel kuni praeguseni kedagi pole leidnud, kes alustatud tööd tema vaimus oleks võinud jätkata. On küll tehtud mõningaid koolipoisilikke katseid, aga et keegi ei olnud lahkunu kõiki andeid pärinud, siis jäid saavutused heast tahtest kaugele maha. —

Mis puutub eesti keelesse, siis hingitseb see küla- ja kirikukoolides viletsalt edasi elada; saksa koolid ei pane teda tähelegi; Tartu ülikoolis on küll aupärast eesti keele lektor, aga see kuulub ülikooli koosseisu nagu vanasti kuningate õukonda — kojanarr. Lektor teab ise vähe sellest keelest, mida ta õpetama peab ja üliõpilased loevad selle äraõppimist asjatuks toreduseks. Nad teavad ju kõik, et nad talupoegade juures saavad läbi ka selle vähesega, mis neile on andnud juhus. Kui vaadata niinimetatud kirjandusele, millest ajalehed mõnikord suu täis võtavad, siis leiame enamasti ainult aganaid ja nimelt keeles, mis on otse armetu. Kõigis teistes keeltes nõutakse inimeselt, kes selles midagi tahab kirjutada, et ta seda keelt peab o s k a m a, eesti keele puhul pole säärast nõuet olemaski, palju enam kirjutab igaüks ise oma keelt, jah, võiks isegi uskuda, et me seisame just parajasti Paabeli torni hävitamise juures. Seepärast ei tohi keegi imestada, et l u g e v a d eestlased aja jooksul oma emakeele ära unustavad. —

Kui nüüd ligemalt Teie küsimuste juurde tulla, siis tohiks neist esimene olla vastatud juba sellega, mis eelpool ütlesin. Kirjanduslikke abivahendeid ja ressursse võib hinnata peaaegu nulliga. On võimalik, et «Postimehe» toimetaja Teile siin saab nimetada paar nime ja teost käesolevast ajast, aga võite olla kindel: seal pole midagi peale sõnakõlina. On küll kaks eesti ajalehte «Perno» ja «Eesti Postimees»; viimase toimetajal on silmapaistev and, nimelt oskab ta suurepäraselt tabada rahva kõneviisi, aga tal puudub kindel meelsus ja iseseisvus, ta on tuulelipp, mida pööratakse iga tuulehoo poolt. «Perno Postimehe» redaktor võiks minu arvates olla kõike muud, ainult redaktoriks puudub tal igasugune and.

Ad 2. Kas eestlus ja eesti keel võivad loota teatud toetusele haritlaste poolt? — Kui te viimastega mõtlete neid, kes saksa rahvusesse kuuluvad, siis pean sellele küsimusele vastama eitavalt. Käesolevast ajast võiksin nimetada vaevalt ühtki, kes selle vastu huvi tunneks. — Mis seisukohal asuvad vaimulikud mehed? Ma arvan, umbes selsamal mis ennegi, kuna nad enam või vähem vennastuvad aadliga, üksikuil juhtudel näiliselt rahvale lähenevad, aga üldiselt eesti talupoegi oma lüpsilehmadeks peavad. Ainult ühes punktis on senised vahekorrad muutunud, nimelt selles, et selsamal määral kui riigivalitsuse liberaalne seadlusandlus aadli võimu on vähendanud ja rahva kehalistest kõidikutest vabastanud, vaimulikud mehed ametis on olnud sellega, et rahva vaimu kõita. Et kõigepealt rahvakoolid nende kätes on, siis ei saa nende mõju mitte väikeseks lugeda. Pastorite seas on ka mõned vähesed eestlased, need aga peavad end üleval nagu kõige puhtamat sorti *kirikusaksad;* nad on kogu kaastunde oma rahva ja tema huvide vastu oma ametikuue voltidesse matnud. — Kus seda just vaja on, räägitakse ka rüütliseisuses eestimeelsusest, süda jääb aga sellest puutumata. — Nüüdne olukord üliõpilaste seas Tartus on mulle tuttav ainult pealiskaudselt, oma äranägemise kui ka mujalt saadud usaldatavate andmete järgi ei või ma Teile midagi kindlasti öelda, aga 3 kuu eest Tartu tehtud ühe minu külaskäigu muljeid peate Te kuulma. Nagu eestluse tuntud eestvõitlejale tuldi mulle mitmelt poolt sõbralikult vastu, tunti näiliselt elavalt kaasa eestlaste mitmel pool ilmsiks tulevate hariduspüüetele, kelle lapsed isegi kõigis alamais ja kõrgemais saksa õppeasutustes oma hoole ja komblusega silma paistavad jne. Need olid vanad koolimehed, oma ala veteraanid, kes minu vastu end nõnda väljendasid. Seda ebameeldivamalt pidi mind järgmisel päeval puudutama autentne teade, et just nood ilukõnelejad koolis need olevat, kes eesti poisse teiste ees naeruväärseks teevad. Ka paari eesti rahvusest üliõpilast õppisin seal tundma, kes oma rahvuse vastu tulist huvi üles näitasid; aga kahjuks oli üks neist teoloog, kelle tulevasest meelsusest ma seepärast midagi kindlat ei looda.

A d 3. Nii nagu asjalood meil praegu on, ei või saksluse ja veneluse vahelises võitluses kujuneda mingit tähelepandavamat, iseseisvat eestlaste seisukohta; just vastupidi, viimaseid tõmmatakse nagu mängupalli kahe erineva pooluse poole, idasse ja läände, kusjuures vaevalt ärganud iseseisvus tugev küllalt ei ole, et keskteed käia. Niinimetatud agarate rahvasõprade väikesel rühmal on liiga palju tormakat nooruslikku verd soontes; oma pimedas vihas sakslaste vastu ei näe nad sedagi head, mis viimased meile toonud ja püüavad alaealist rahvast kõige täiega venelaste käte vahele viia, sellele mõtlemata, et nii pime enese äraandmine rahvusele veel halvemaid tagajärgi võiks tuua. Me võlgneme liberaalsele Vene valitsusele küll lõpmata palju, kui me minevikuga võrreldes olevikku mõõdame, kuid sellest hoolimata ei tohi me iial unustada, et slavofiilide püüded on sihitud sellele, kuidas varem või hiljem meilt võtta kõiki meie rahvuslikke omapärasusi.

A d 4. Eesti ja Läti püüdluste vahekordi tunnen ma vähe, üldiselt näib aga lätlaste seas germaniseerimine edenevat kiiremini kui meil, ka on seal koolide heaks rohkem tehtud, ja kui võib usaldada *Rigaer Zeitungit,* kes selles suhtes ju parteiline on, siis on lätlastel ette näidata suurem kirjandus, aga selle hulgas vahest veel vähem iseseisvaid raamatuid kui meil eestlastel.

A d 5. Õpetatud Eesti Seltsi praegust seisukohta võiks niisama suure õigusega mitme teise rahvuse omaks nimetada, kuigi ta endale juhuslikult e e s t i nime on valinud. Oma sündimistunnist peale on ta eesti asjadest vähe hoolinud, kuigi esialgu seal mehed töötasid, kes eestluse vastu sooja südant rinnus kandsid, nagu Faehlmann, Jürgenson ja tubli Hueck. Eesti asi oli ja jäi kõrvalasjaks. Erilise seltsi asutamine ainult eesti keele ja kirjanduse jaoks poleks meile mitte ainult vajalik, vaid selle peab tingimata elusse kutsuma, kui elatakse lootusele, et 100 aasta pärast eesti rahvast veel midagi eksisteerimas võib näha; kuid esialgu me seisame kahe ülepääsematu raskuse ees, — selleks puuduvad tegutsevad jõud kui ka rahavahendid. Võrreldes Teie kaasmaalastega, on viimaseil aastail talupoegade aineline olukord silmanähtavalt paranenud, aga vana kitsarindlus ja

ihnus on jäänud; kõige rikkama talupoja süda ei luba üldise asja jaoks ohverdada kõige vähematki. Eestlasel on küll võtmisekäsi 10 sõrmega, kuna andmisekäel on ainult üks kängujäänud sõrm.

A d 6. Ahrensi ortograafia oleks meil ammu üldiselt läbi läinud, kui mitte pastorid, nende käsilased — köstrid ning koolmeistrid ja iseäranis paberitmäärivad kirjamehed selle vastu ühes vandenõus poleks. Ja mispärast? Sest et nad liiga laisad on ja väikest vaeva kartsid, et end uuesse kirjaviisi sisse töötada.

Tegelikult lugev rahvas ei ole kunagi selle vastu olnud, vaid kes ainult lugeda mõistab, see loeb mõlemaid kirjaviise ühesuguse kergusega, harjumata algaja aga uut ortograafiat palju kergemini kui ebaloomulikku vana. Keegi koolmeister seletas eelmisel aastal «Eesti Postimehes»: tehtud katsed on kahtlemata näidanud, et lapsed uue kirjaviisi järgi palju hõlpsamini lugema õpivad, mistõttu tema ja tema ametikaaslased uue kirjaviisi koolidesse tooksid kui «ülemad», s. o. pastorid seda lubaksid. Üht koolmeistrit, kes sellega katset tegi, ähvardati tema ülemuse, pastori, poolt ametist vallandamisega, kui ta veel säärast ketserlust püüaks läbi viia. Kui mineval talvel Paistu kihelkonna koolmeistrid koos olid, panid kõik, peale kahe, protokolli oma palve: lubatagu meil uut kirjaviisi koolidesse viia, kusjuures härra pastor oma kahtlust väljendas: ta kartvat, kas niisugusel korral viimati uus vana üle võitu ei saa. Vaene kartlik mees! Ma kardan, et tema hirm teda mitte enam kaua selle ähvardava ohu eest ei suuda kaitsta. — Keegi teine pastor minu naabruses oli selles asjas julgem. Üks kihelkonnakooli õpilane oli oma kirjaliku töö uues kirjaviisis kirjutanud, mille aga pastor temale nina ette viskas sõnadega: «Ma uskusin ikka, dr. Kr[eutzwald] on ainus valge vares eestlaste hulgas ja sina julged tema jälgedesse astuda?» — Hiljuti teatati mulle Viljandimaalt, et ühel hiljutisel konverentsil koosolevad köstrid ja koolmeistrid (s. o. kihelkonnakoolide õpetajad) suure enamusega end uue kirjaviisi pooldajaiks olid tunnistanud. Et head asja kiiremini ka praktiliselt läbi viia, saatis konverents üheaegselt mõlema «Postimehe» toimetajale Tartus ja Pärnus kirjad, kus neid härrasid kõige

viisakamalt ja tungivamalt paluti, alates 1. jaanuarist 1867 nende ajalehti uue kirjaviisi järgi toimetada. Pärnulane, kuigi läbi ja läbi vanameelne, vastas: ta olevat valmis seda soovi täitma, k u i Tartu ametivend s e d a s a m a teeks. See aga, hr. Jannsen, puikles kõrvale ja tegi ettekäändeid, näit. selles, et teine pidavat enne mõned numbrid omast lehest välja andma, siis tahtvat ta temale järgneda; ja kui sellest punktist üle saadi, tekkisid uued kahtlused! «Kui mõlemad «Postimehed» uues kirjaviisis oma lehti välja hakkaksid andma, siis võiks kergesti hädaoht tekkida, et keegi k o l m a n d a lehe vanas kirjaviisis asutaks, mis siis mõlemad vanemad vennad surnuks võiks võistelda». — Edumeelsed on otsustanud härra Jannseni juures veel viimase katse ette võtta ja ma olen uudishimulik, mis sellest välja tuleb. Võ:b-olla väljendab ta Teie vastu ise oma vaateid ja kahtlusi?

Sellega siis, kõrgeauline härra, olete oma küsimustele saanud vastused kelleltki, kes mitte selleks pole kutsutud; on võimalik, et Teile kõigi küsimuspunktide kohta «Postimehe» toimetajate poolt teistsuguselt ja põhjalikult vastatakse, aga see ei tee viga, sest just mitmepoolse valgustuse läbi tõuseb asi selgemini nähtavale. — — —

Kreutzwald.

1868

ÜHE LAIMATU AU KAITSEKS.

Tänavune «Rigasche Zeitung» nr. 15—18 tõi äratrüki Paistu pastori härra Hanseni sinodiettekandest, mis ilmus teoses «Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Kirche in Russland». Seal leidsime mõndagi tabavat tähelepanekut Liivimaa maarahva koolide olukorra kohta, mis aga oma eesmärgile rohkem oleksid vastanud, kui seal mõned niisama vaenulikud kui põhjendamatud väljendused ära oleksid jäänud. Niikaua kui esialgu kitsamale ringile määratud artikkel selle piiridesse jäi, ei vajanud ta mingit selgitust, aga nüüd, kus ta «Rigasche» ja «Revalsche Zeitungi» poolt paljundatuna Baltimaa haritud publiku üldvaraks on saanud, peab temas leiduvaid ekslikke väiteid õiendama.

Kaks asja näivad auväärt härra autorile pinnaks silmas olevat, mistõttu tema muidu selge pilk segaseks muutub ja oma võime kaotab, asju näha nende loomulikul kujul. Need segajad on 1) paari aasta eest Tartus asutatud eesti lauluselts «Vanemuine» ja 2) «Eesti Postimehe» toimetaja härra Jannsen, keda ei süüdistata mitte vähemas kuriteos, kui et ta olevat enda peale võtnud «noor-eestluse juhtimise». Püüame selle süüdistuse tõelevastavust kaaluda ligemalt.

Eesti lauluseltsi «Vanemuine» tegevuse üle on «Baltische Monatsschrift» [juulikuu nr., 1867, lk. 70—78] avaldanud asjaliku ja tõepärase kujutuse ja meie omalt poolt võime igale sõnale, mis seal öeldud, hea sisetun-

dega alla kirjutada. Esialgu lauluseltsina ellu kutsutud selts on aegamööda kasvanud haridusseltsiks ja pakub niisama kui Riia Käsitöö- ja Tartu Käsitööliste Selts oma liikmeile (peale õpetuse ja vaimse äratuse) ka seltskondlikku meelelahutust. Mitmelt poolt Tartus kuuleme tunnustavalt kõneldavat «Vanemuise» püüdlustest ja saavutustest, nimetades neid heateoks eesti keelt rääkivale rahvale.

Kui härra pastor Hansen tema juures laidab, et Selts haritud rahvaste — siin siis kõigepealt sakslaste — eeskuju järgi ka oma seltskondlikke kombeid tahab kujundada ja neid eestlaste seas läbi viia, siis ei saa me siin auväärt hr. autori laitusega kuidagi nõus olla, niisama vähe selles asjaolus midagi kahtlast ja hädaohtlikku näha. Asi näib minevat oma päris loomulikku käiku. Kust peakski vähearenenud, hariduseta rahvas tsivilisatsiooni eeskuju võtma mujalt kui mõnelt kultuurrahvalt? Ja kas peame ta sellepärast hukka mõistma, et ta seda võõrsilt laenab, mis tal oma kodunurmel veel ei kasva? Halvem ja laiduväärt oleks asi siis, kui väikerahvas end eraldaks ja teistest vägevaist rahvustest eraldi mingit ekstravagantset iseseisvat kultuuriarengut taotleks. Või ei tahagi auväärt härra autor näha eestlaste seltskondlikes kombeis ja olukordades mingit edusammu? — Näib küll nii, sest ta leiab olevat kahtlase, et ka maalt tulevad eestlased heameelega «Vanemuises» käivad ja et nad end selle poolt tunnevad külge tõmmatud olevat. Kas just see ei kõnele sellest, et ka maaeestlaste juures on ärganud tung oma silmaringi laiendada? — — —

Lõpuks peame viimasel ajal lööksõnaks saama kippuva «noor-eestluse» juurde asuma ja seda kardetud tonti ligemalt tundma õppima. Siin tõuseb kõigepealt üles küsimus, kas säärane koletis üldse olemas on? Meie omalt vaatekohalt peame sellele küsimusele vastama otsustava «ei»-ga. Pärast seda kui keegi geniaalne pea õnnelikult oli leiutanud väljenduse «noor-lätlus», läks asi selle avastusega niisama nagu trihhiinidega sealihas, — väsimatult hakati seda kardetud loomakest otsima igal pool. «Juba ette kindlaksmääratud arvamiste» mikroskoobis nähakse asju palju teravamini kui ka kõige paremini lihvitud läätsklaasid seda meile näi-

tavad; nii siis ei võinud ära jääda, et varsti seda n o o r-trihhiinikest leiti küllaldaselt ka eestlaste lihas. Lühidalt, ühel ilusal päeval lendas see mõnes ajutus peas väljahautud mikroskoopiline linnuke lustlikult mööda maailma ja oli juba ühes pääsukesega võitnud kodanikuõiguse teatud katuste alla pesagi teha.

Ühtlasi on aga asjal ka oma tõsisem külg. Kas siis kõiki, kes seni hooletusse jäetud eesti rahva vaimseks ja moraalseks harimiseks ja tema sotsiaalse asendi parandamiseks oma mitmesugustel tegevuspõldudel kaasa aitavad, tuleb otsekohe nimetada neiks ideaalseiks entusiastideks, keda vihatud «noor-eestlase» nimega häbimärgistatakse, nagu härra pastor Hansen seda heaks arvab teha, kui ta püüab laimata seni laitmatut meest, kellel eesti rahva ees suured teened on, ja kelle ümber mitte, nagu Paistu pastorihärra mõtleb, ainult need ei ole kogunenud, «kelle südames rahvusliku iseteadvuse lained kõrgelt käivad», vaid peaasjalikult need, kes juba natuke kõrgemale kultuuritasemele on jõudnud kui veel väga väikese haridusega rahvamassid. — Nii puudulikult kui meie senised rahvakoolid ongi korraldatud, oleksid nad ometi v õ i n u d enam vilja kanda, kui mitte niisama ühekülgne kui kitsarindlik piiramine just nende kõige lähemate ülemuste poolt neile poleks takistavalt mõjunud.

Kes tahaks eitada, et igal ajal ja igal pool entusiaste on olnud, kes kas mitte ei tea, mis nad tahavad, või endale ebamõistlikke eesmärke ette seavad või veel vähem mõistlike abinõude järele haaravad, et neid eesmärke saavutada. On ju kahjuks küllalt tuntud, et viimaseil aastail eestlaste seas ekstravagantsusi pole puudunud ja et neis süüdlased on seaduslikule vastutusele võetud. Aga kes tohib selle eest vastutavaks teha rahva paremaid poegi? Sellepärast astume me härra pastor Hanseni väidetele «Vanemuise» seltsi ja selle eestseisuse asjus otsustavalt vastu ja lükkame nad tagasi kui aluseta tendentslikud kahtlustused.

K.

1869

PAAR SÕNA KOGUKONNA RAAMATUKOGUDEST.

Mis mul juba tükk aega ja mõnda päeva südame peal kipitanud, tahan sulle täna, «Postimees», kõrva sisse ütelda, ei ometi kui saladust, vaid kindla palumise ja soovimisega, et sinu hele postisarv katustelt asja igale poole laiemale laotaks, misläbi see ka mõnesse kõrva ulataks, kes heatahtliku südamega naabruses elab. Mõne aasta eest olen juba ühe ja teisega sellepärast rääkinud, ilma et sel puhul nõupidamisest midagi pikemat välja tuli. Kui hilja aja eest Riias väljaantud saksakeelne ajaleht «Zeitung für Stadt und Land» omalt poolt sedasama tululikku asja jutuks võttis, nägin rõõmuga, kuidas edenevad ajasammud ka teisi targemaid sarnastele jälgedele olid juhatanud. Nüüd ei tohtinud ma nurga tagant vahtides pikemalt vait olla, vaid tahan oma pihutäie ka vaka põhja puistata, kuni teised nõukamad andeid peale lisavad, nii et mõõt viimaks täide tõuseb!

Nagu silmaselitajad ajalehtede lugejad isegi teavad, oleme meie rahvakoolidega viimasel ajal mõne hea sammu edasi läinud, misläbi meie endine pime eesti suitsutuba mitmes paigas aknad on saanud, kust rahva silmad aegamööda valgust leiavad ja udupilved mitmel peaajus päikese paistel võiksid ära kaduda. Aga küsime, kas nimetatud akende valgus kõigis paigus juba niikaugele ulatab, et ümberkaudne rahvas valgusearmastajaks kasvavad, siis peame kahetsedes kostma: et k o o l i d ü k s i seda ei jõua täita, kõige vähemalt seal, kus

nende eesseisjatel veel udu silmist ei ole kadunud. Neile tuleb abi juurde panna, misläbi neist tõusnud valgusehämar kaugemale ulataks, nõnda et koit ja päevatõus taga järele tuleks.

Seal ei ole paremaid abilisi kuskilt leida, kui et mõistlikumad kogukonna valitsejad üheskoos nõuks võtaksid: igaüks omas kogukonnas raamatute-kogusid (Bibliotheken) jalule seada, kust kõik kogukonna liikmed, kellel endal jõudu ei ole raamatuid osta, laenu viisil oma õpetuse-janu võiksid kustutada. Säherdused raamatute-kogud on koolide kõrval kõige mõnusamad tiivad, mille peal mitme vaimud lendama õpivad, kelle sammud tänini murust kõrgemale ei ulatanud kui — jalaastmed. — Nii madal vaimukäik ei jõuaks meie päevil koguni enam seda täita, mis õigusega ühe lugemistõppinud inimese käest tuleb nõuda. «Sorinal lugemisel» ja mõistusega lugemisel on palju suurem vahe kui külast kiriku! Uus kogukonna valitsus on iseäranis meile tagakihutamise piitsaks, et adrasahad isaisade vagudest peame välja tõmbama ja paremat kündi ette võtma. Peavad umbrohu juured meie põldudelt kahanema, siis ei aita mullapinna ümbersiblimine ja silitamine, vaid sahad peavad sügavamal käima, kui umbrohu juured ulatavad. —

Kui vaatame praegusi meiekeelseid raamatuid, siis on neid mõne arvamise järele juba hea hulk rahva kätte muretsetud, niihästi paremaid kui halvemaid; et viimaseid leitakse rohkem kui esimesi, tuleb enamasti sellest, et trükkijad palju raamatuid oma kulu peale ei usalda võtta, mille müümise hind viiest, kümnest ja kahekümnest kopikast kõrgemale ulatab, sest et — nagu nad ütlevad — rahvas kallimate eest raha ei raatsi kulutada. Nüüd ütleb üks vana tõesõna: «Kuidas hind, nõnda kaup!» Seda tõestavad ka meie raamatud. Kes midagi paremat läheb kirjutama, tahab ka oma vaeva ja ajakulutamise eest midagi saada, niisamuti kui teised teomehed, kes sülla puid raiunud või muud peremehele teinud, — vähemalt igapäevast leivapalukest ja hilpusid selga. Ega raamatute kirjutajadki liblikad ole, kes tuuleõhust ja päikeseteradest üksi võiksid elada! Aga läki nalja radadelt teele tagasi.

Tõuseksid kogukondades raamatute-kogud elusse, siis oleks meil lootust aegamööda paremaid raamatuid rahvale näppude vahele ja silma ette tuua, iseäranis säherdusi, mis silmade selitust tooksid: et m e e l e t u väljarändamine ja sarnased valepilli puhumise järele tehtud tantsud meile õnne ei või tuua, niisama vähe, mis üks vana oskamatu tädi ühtepuhku eesti- ja lätikrappide luiskamist mööda loriseb. —

Iga raamatutrükkija, kes ülemalnimetatud kartuse pärast tänini midagi paremat ja kallimat raamatut enda kaela raskuseks ei usaldanud võtta, saaks neid sedamaid turule tooma, kui temal sihimärk ees seisaks: meie maal on nii- ja niipalju kogukonna raamatukogusid, kellelt lühikese ajaga ühe osa omast kulust jälle tagasi võin saada. — Sel määral, kuidas paremate raamatute hulk peale kasvab, rahvas silmi ja mõistust tarvitama õpib ning musta ja valge vahet harjub tegema: saavad ka senised aganiku ja kõlgastiku pühkmed tagaküsimiseta raamatupoodides hallitama või rottide hammastest ära näritud. — Meil on, jumal tänatud, vanemast ja uuemast ajast mõndagi trükikirja, mille lugemisest igamehele tulu võib tulla, aga kahju, et lugejad neid pühkmehunnikust ei oska välja otsida.

«Kui see nõu peaks muidu ehk korda minema,» — ütlevad mõningad — «siiski tuleb üks vigadus, mis asja edasimineku iseenesest kammitsasse paneb: kust tarvilik raha peab tulema, millega raamatuid ostetakse?»

Peaaju vaevamist, seda ei lähe ükski salgama, võiks m õ n e s p a i g a s rahapuudus küll teha — ehk küll suurem osa meie Liivimaa kogukondadest säherdust takistust enam ei tunne ja nii pisuke ohverdamine neile mitte kassisaba võrra raskust peale ei kasvataks. Aga mis meil siin väga puudub, on: et meile k õ i k l i k u s t [kollektiivsest] vaimust mitte pisemat osa ei ole antud, vaid igamees iseenese eest muretseb ja teised kõik taevaisa hooleks jätab, unustades selle kõrgema õpetaja käsu: «Mis teie iial neile teete, seda olete minule teinud!» — Siin peaksid nüüd nõukamad ja targemad enda poolt pisukese ohverdamisega teistele eeskujuks astuma ja tegudes üles näitama, kuidas neil tulisemat igatsust südames ei ela, kui eesti rahva vaimu pimeduse kütkest

vallale päästa. — Mina ei jõuaks mitte uskuda, et kõigi nõukamate meeste südamed rahakoti külge on liimitud. Säherdune usk paneks mul palged punetama, kui meelde tuletan, et ise eesti rinnul olen imenud ja sealsamas kätkis jalakandjaks sain kiigutatud, sellepärast lihast ja verest tema poeg olen.

Aga kui, mis ma täna veel ei tahaks uskuda, jõukamate meestega nii vilets lugu peaks olema, et keegi neist südame pärast kopikat teiste tuluks ei raatsiks välja anda, — mis teie siis, silmilised kogukonna vanemad ja volinikud, sellest nõust arvate, kui teie paar aastat järgemööda igaühe kogukonna nimekirjas oleva maksuarulise inimese peale kopika või poolteist lisaksite, millega raamatukogu võiks alustada? Kas nii pisuke maks kedagi peaks koormama?! — — —

Siiski tuleb siin ütelda: tulusa asja alustamine peab meie eneste keskelt välja minema. Juba sellepärast, et vanad tädid ja nende keelekrapid sellest märku saaksid: kui armas meile meie emakeel ja tema kosutamine on ja et meist ükski igatsemine kaugemal ei seisa, kui oma armast keelemurret mingi võõra keele vastu vahetada. Mis säherdusest vahetamisest välja tuleb, on ka mõnel mehel alles meeles. Kus meie oma keelega läbi ei ulata, seal tahame, niipalju kui iial võimalik, üht ja teist võõrast keelt õppida, aga meie kallis emakeel ja vanema rahva mälestused peavad meile kustumata jääma. —

Jumal andku neile sõnadele idanemise väge, et üks ja teine ivake juurdumise paika võiks leida!

+ld.

MIS NUMBRID JUTUSTAVAD.

I

Ehk ei tohiks «Postimehe» teekäigust väljaspool seista, kui temale mõni sõna numbrite jutustamisest tasku pista, juba sellepärast, et tema sammud kaugemale ulatavad kui noorel «Eesti Põllumehel», kes tänavu esimest teekäiku alustab ja suuremale osale alles üks tundmata külaline on. Saab meie «Põllumees» taevataadi abiga esimesed lapsekingad läbi tipsides enam kaelakandjaks, siis tohime temast palju tulu loota, miska talukoha omanikkude ja rentnikkude majapidamised haljamale mättale lähevad. —

Igale mõtlejale lugejale võib numbrite tunnistus paremat silmaseletust anda, mille abil ta poolsegaseid asju ligemal ja kaugemal paremini tundma õpib ja aegamööda märkama hakkab, kuidas mõni asi, mis tänini eemalt süsimust paistnud, terasemalt vaadates vesihall ja valvakas näib. Tahetakse endisele ja praegusele vahet teha, kumb neist parem või pahem on, siis peab mõlemaid kõrvuti panema ja kõrguti ja laiuti igapidi jalapuuga mõõdetama, kuni selge otsus kätte tuleb. Ühest asjast teiste lori järele kuulu peale rääkida on vanast ajast peale eesti rahva külge hakanud tõbi, mida praegusel ajal ükski mõistlik enam ei peaks sallima. Tühjade loride kerge uskumine on palju häda ja viletsust meie rahva peale toonud ja saab edaspidi veel tooma, niikaua kui noorte inimeste kasvatamise eest paremini hoolt ei hakata kandma, — muidu ei saa võsud iial vanast kännust kaugemale kasvama. Meie rahvakoolid peavad tegudes selleks saama, mis nende nimi tähen-

dab: mõistuse silma selitajaiks. Peavad nemad aegamööda säherduseks minema, siis on uut koolide seadust tarvis, sest et vana tiivad nii kaugele ei ulata. — Et jumalasõna ja usuõpetused üksi seda ei jõua toimetada, selle üle ei tohiks meie arvates tänapäeval kuskil enam vaidlemist olla. Südame põld jäägu pärast kui enne jumalasõna külvile, aga peaajusse peab seda seemet külvatama, mis igale haritud inimesele tarvis läheb. —

Need, kes paarkümmend aastat või rohkem Liivimaal ühe koha peal elanud ja värvimata prilliga talurahva lugu tähele pannud, peavad ühest suust tunnistama, et — tänu jumalale! — aasta-aastalt kõik asjad paremale joonele on läinud, ja nüüd, kus kivi kord veeremas, seda rutem saavad edenema, mida vähem kunstlikke tõkkeid ette tehakse. Seda võiks sündida, kui meie «maailmaparandajate» meeletud nõudmised kõrgemal kohal kõrva leiaksid ja sealtpoolt kinnitusi tuleks, misläbi loomulik edasiminek kammitsasse pandaks. — Kui viljaikaldused, koduelajate tõved ja sarnased õnnetused takistuseks vahele ei astu, siis võiksime julgesti ette ütelda: meie priiusepõlve teine poolsada aastat saab esimesest kotkatiibadel mööda lendama. Iga õppimata algamine on inimestel raske, sellepärast ei tohi imeks panna, kui 25 aastat pärast priiuse kuulutamist enam unenägu kui elu näitas, enne kui rahvas pikast uimusest ärkama pääses. — Kuidas praegune talurahva-põlv Eestimaal (Tallinna kubermangus) on, kus meeletu väljarändamise-tõbi nii raskesti rahvast kurnab, selle üle ei või varem tõsist otsust anda, kuni ka sealtpoolt numbrite jutustamist silma ette saame. Sõnumid, mida mõnikord siin ja seal kuuleme, jooksevad kui juhivitsata vankrid sinna ja tänna, nõnda et kaugelt vaataja neid rattaid ühte roopasse jooksma ei või panna. — Üleüldse tohiks niipalju tõsi olla, et Liivimaa hea tükk Eestimaast ette on jõudnud ja neil mõnda vaeva saab olema, enne kui meile järele jõuavad. Juba endistel «vakuraamatute» õitsemise päevil olid maksud ja orjused Eestimaal kõrgemad kui Liivimaal, mis sellest tuli, et neil palju kitsamad põllud ja heinamaad on kui meil. — Aga vaatame nüüd esiteks Liivimaa numbrite aru.

Liivimaa praegune haritud ehk pruugiks võetud maa (põllud ja heinamaa ühtekokku arvatud) on ülepea 3512 129 vaka alune ehk lühidalt öeldes: rohkem poolneljat miljonit vakamaad, millest ligi 70 protsenti orjuse maa osaks ja kolmkümmend protsenti mõisate osaks langeb, see teeb: rohkem kaks osa talumaad ja vähem kui üks osa mõisamaad. Juba need numbrid näitavad, et Liivimaa põlluharimise raskuskaal mitte suurtes mõisates, vaid väikestes taluperedes seisab, millest, nagu igaühel teada, suuremaid, keskmisi ja vähemaid leitakse; ometigi ei tohi ka viimased seadust mööda pisemad olla, kui et üks perekond omast talust peatoitu ja ülalpidamist võib leida.

Taluperesid loetakse Liivimaal 35 699, see on: üks vähem kui kolmkümmend viis tuhat seitsesada talu; ja 945 mõisat, ühtekokku 36 644 üksikut majapidamist. — Nimetatud väikesed majapidamised (talupered) annavad läbistikku arvates (kui kõik ühesuurused oleksid) rohkem kui 100 vakamaad iga talu peale, millest $^1/_3$ põldu, $^1/_3$ heinamaad ja $^1/_3$ metsamaad on. Aga et talud, nagu ülemal juba nimetati, mitte kõik ühesuurused ei ole, sellepärast jooksevad mõned suured 100 vakamaast üle, kuna teistel vähematel jälle kitsamad piirid on.

Taalrihinna järele arvatud olid nimetatud taludest:

	1853/54. aastal				1868/69. aastal			
Talurahva omandus:	405	taalrit	68	grossi	82 105	t.	27	g
Raharendi peal	72 675	„	28	„	464 566	„	74	„
Segarendil	21 987	„	86	„	20 601	„	57	„
Teoorjusel	428 577	„	19	„	8 208	„	89	„

Juba neist numbritest märkame virka edasiminekut, iseäranis raharendi ja taluomanikkude kasvamist, ja et tänavu kevade viimne teoorjus magama läheb, võime meie veel rutemat edasiminekut loota.

Jah, ütlevad mõned, mis see aitab, rendikohtade hind tõuseb ikka kõrgemaks, niisamuti ostmise hind, nii et kes päriskohta tahab osta, sealjuures ise enda peab ära müüma. Enne kui ligemalt selle peale vastame, saagu siin veel numbrid mõlematest rääkima.

Et rendid ja talukoha hinnad viieteistkümne aasta jooksul kõrgemaks on tõusnud, seda ei tohi keegi imeks

panna, kes teab, kuidas kapital ja intressid ikka ühel mõõdul käivad. Aastal 1853/54 oli kõige kõrgem rent taalri pealt Riia maakonnas läbistikku arvatud 5 rubla 25 kop. ja kõige odavam Võru maakonnas 3 rubla 33 kop., läbistikku üle kõige kubermangu 3 rubla 99 kop. taalri pealt, misjärel maahind, kui 5 protsenti arvame, vähem kui 100 rubla (umbarvates 80 rubla) taalri eest välja tegi. — Aastal 1868/69 leiame kõige kõrgema rendi Volmari maakonnas — 8 rubla taalri pealt ja kõige odavama Võru maakonnas — 6 rubla taalri pealt, mis üle kubermangu läbistikku arvates ligi 6 rbl. 62 kopikat taalri pealt teeb, misläbi taalri müümise hind juba ligi 230 rublani ulatab.

Pikemalt: Aastal 1853/54 leidsime kõige kõrgema rendi Riia maakonnas — 8 rbl. 3 kop., kõige madalama Valga, Võru ja Tartu maakonnas — 3 rubla taalri pealt; 1868 69 on kõige kõrgem rent Volmari maakonnas — 11 rbl., ja kõige madalam — Võru maakonnas — 3 rubla. Selle järele tuleks Volmari maakonnas taalrimaa rohkem kui 200 rbl., Võrumaal aga 60 rbl. maksma. — Ehk küll vahe siin väga suur näitab, siiski ei tohi ütelda, et 11 rubla üleliiga kõrge või 3 rubla liig odav on, vaid rendi kõrgus ja madalus ripub sellest, kuidas põllumaad, talukoha seisupaik ja raha sissetulek on. Nõnda võib Volmari maakonna taluperemees ehk oma 11 rubla taalri pealt hõlpsamalt maksta, kui kehvik peremees Võru maakonnas 3 rubla maksab.

Eesseisvad rendihinnad näitasid, kui palju mõisnikud talurahva käest taalri pealt olid võtnud; järeltulevad numbrid saavad otsust andma, kui palju talunikud isekeskis üksteise käest renti taalri eest olid võtnud:

	kõrgem rent	madalam rent
Riia maakonnas	11 rbl.	8 rbl.
Volmari „	15 „	13 „
Võnnu „	15 „	10 „
Valga „	14 „	7 „
Tartu „	10 „	6 „
Võru „	9 „	7 „
Pärnu „	12 „	6½ „
Viljandi „	15 „	6 „
Ülepea	15 „	6 „
Uus mõisnikkude rent	11 „	3 „

Nüüd tulevad, kes rendi kõrgendamise pärast oma talukohad olevat maha jätnud; neid leiame 35 699 peremehe hulgas järgmiselt:

aastal	1864	läks	taludest	välja	11 peremeest,
„	1865	„	„	„	41 „
„	1866	„	„	„	22 „
„	1867	„	„	„	78 „
„	1868	„	„	„	38 „

Ühtekokku viiel aastal 190 peremeest.

1849 kuni 1868 müüdi talukohti:

			Taalri hind:			
1849—1852	570 t. 37 gr.	63 674 r.	66 k.	eest	111 r.
1853—1855	3828 „ 9 „	453 600 „	81 „	„	118 „
1857—1860	8998 „ 78 „	1005 142 „	75 „	„	111 „
1861—1864	36 774 „ 30 „	5663 436 „	67 „	„	154 „
1865—1868	37 852 „ 69 „	6284 758 „	38 „	„	166 „
1849—1868	88 024 t. 48 gr.	13 470 613 r.	27 k.	eest	153 r.

Selle järele oli müüdud 1860. aastani
1 522 418 rubla ja 22 kopika eest;
1861. aastast kuni mineva aastani
11 948 195 rubla ja 5 kopika eest.

Läbistikku arvatud kõige Liivimaa peale leiame kõige odavama hinna aastal 1852, kus 50 rubla taalri eest maksti; kõige kõrgema hinna — aastal 1868, kus 267 rubla taalri eest anti.

Nende nimetatud kõige kõrgema ja madalama taalrihinna vahel jooksevad: 60, 65, 75, 100, 120 r. jne. taalri eest.

Ülepea oli müüdud 4200 talu, mille peremeestest kaks pankrotiks jäid, nõnda et nende omandus oksjonil enampakkujatele ära müüdi Esimene talukoht, 35 taalrit suur, oli 1866. a. 5496 rubla eest ostetud, ja sai 1868 enampakkujale 6435 rubla eest müüdud; teine talu, 22 taalrit suur, 1862 ostetud 2270 rubla eest, müüdi oksjonil 6210 rubla eest. Nõnda oli esimeses talus 1866. a. 157 rubla taalri eest makstud, kuna teisel avalikul müümisel 1868. aastal 183 rubla taalri eest anti. Teine talu, mille taalri hind 1862—103 rublaga makstud, sai viie aasta pärast 282 rubla taalri eest müüdud, nõnda et teist korda müümisel läbistikku arvates hind 30 rbl. taalri pealt tõusis.

Nüüd katsume numbrite arust lühidalt mõnda märku võtta. Ehk küll taluomanikkude hulk 15 aastaga on kasvanud, peame ometi kahetsema, kui näeme, et nende kasvamine esimestel aastatel nii laisal sammul oli edenenud, kus hinnad praeguste vastu palju odavamad olnud. Mis vigadus oli siin takistuseks ees? — Üksnes mõistuse harimise puudus. Mis iga mõistlik mees otsekohe alpuse jampsimiseks pidi nimetama, leidis kergemeelelistelt uskumist. Tahtis keegi targem neid juhatada, siis ei võetud tema jutta kuulda või naerdi seljataga veel pealegi: «See mõisnikkude sulane peab maksu eest nõnda rääkima! Kas meie s õ p r a d e suust küllalt ei ole kuulnud, et hiljemini kroonu poolt kõik talukohad kopikata meie kätte jagatakse, sest et meie õigust mööda vanast ajast juba maa pärisperemehed oleme. Miks peaksime ilmaaegu raha mõisnikkude tasku panema, neid oma higiga teenitud piskuga veel rikkamaks tegema?» — Teised kiitsid: Samaaramaal on kohti küllalt rahata saada, muud kui mine ja võta neist üks, mis sa ise tahad. — Säherdusi ja sarnaseid vastuseid oleme mitu korda oma kõrvaga kuulnud ja mõnda vastu vaielnud, siiski kõik asjata.

Ehk küll, nagu ülemal leidsime, rendid ja talukohtade hinnad endiste vastu kõrgemaks on tõusnud, siiski näeme üleüldse talurahvast aasta-aastalt nõukamaks minevat, kuna suurema osa mõisnikkudega asi teisiti näitab, nõnda et nende võlakoormad mõisate peal enamasti kasvamas on. — Siinjuures peab ometi midagi salavigadust olema, millest meie siinkohal pikemalt ei või rääkida. Aga talukohtade ostmise hinna ja rentide kõrgendamise pärast tuleb mõni sõna juurde lisada.

Kui ka hinnakõrgendamisest hoolimata talurahvas üleüldse nõukamaks läinud, siiski ei tohi salgama minna, et mõnes paigas rentide vibu juba nii pingul seisab, et pisemgi raskuse lisandus vibu katki võib murda. Rentnikkude seisus on loomulikult üleminemise aeg, sest et kõik talurahva-seisus ennast selle peale põhjendab: rentnikkudest ükskord kohaomanikke kasvatada. Rentnik, kes oma aastast renti jõuab maksta ja vaevalt oma perega ühest päevast teise elada, ei ole veel pooltki niikaugel, kui tema peaks olema, kui tal võimalik ei ole

iga aasta mõni rubla tagavaraks seisma panna. Kes on rohkem kui põllumees kogemata juhtumiste voli alla antud, kus vilja-ikaldused ja elajate taudid teda ühekorraga paljaks võivad teha? Mis peab ta seal ette võtma, kui temal häda tarvis rahakopikaid enne ei olnud tallele pandud? — Rendileandjad ei tohi kontrahti tehes säherdusi juhtumisi iial silmast kaotada, vaid parem mõelda: «m i n a tahan elada ja t e i s i elada lasta!» Ehk mis võiks suure mõisa omanikule enam rõõmu teha, kui oma silmaga näha, kuidas tema väikemaa-rentnikud rõõmsalt edasi astuvad? Meie tunneme palju auväärt mehi, kes nõnda mõtlevad ja teevad, aga andku jumal, et veel rohkem nende jälgedele saaks astuma.

Üleliigsed hinnakõrgendamised ostmisel ja rentimisel sünnitavad veel ühe teise vigaduse, mida isamaa- ja rahvasõbrad tähele panemata ei tohi jätta. Meie näeme oma silmaga, kuidas iga aasta mitu nõukat meest oma perekonnaga Liivimaalt välja rändavad, osalt Pihkva, osalt kaugemaisse kubermangudesse lähevad, kus nad kas väikesed ja keskmised mõisad rendi peale võtavad, suuremad ja väiksemad puustusemaad omanduseks ostavad, üksnes sellepärast, et mõlemate hinnad seal odavad on. Ühelt poolt läheb selleläbi palju asutuse kapitali meie maalt välja, mis enam tagasi ei tule, ja teiselt poolt lahkub palju rahvast oma isamaalt ja saab aegamööda loomadeks, keda ei kalaks ega lihaks tohi nimetada. Iseäranis kahetsusväärt on nende lapsed, kes kui poolmetsalised seal kiriku- ja kooliõpetuseta peavad üles kasvama, ja mis nemad selleläbi kaotavad, ei jõua vanemate hõbeda- ja kullahunnikud neile iial ära tasuda. — See on üks avalik viga, mis suureks võib minna, kui Liivimaa ülemad ja alamad põllumehed mitte üheskoos nõu ei hakka pidama, kuidas viga võiks vähendada.

Lõpetusel peame veel meie «maailma-parandajatele» meelde tuletama, et meile ükski asi suuremat õnnetust kaela peale ei võiks veeretada, kui nende lapsik soovimine, mis muud ei igatse, kui et kõik maa hingede järele ü h e s u u r u s t e k s lappideks saaks jagatud. Niisugune liplapiti põldude jagamine oleks esimeseks sammuks, millega mõne aasta pärast kõik meie taluperemehed karjaga laatadel kõnniksid. Juba vana Kalevi-taat oli

seda tundnud, kui ta enne surma seadust tehes naisele kinnitas: «Jääb aga riiki jagamata ühe poja päranduseks, siis on tükil tugevusta, suurel kivil kindelusta, osad väetid, võimetumad sööksid üksteist ise ära.» Mida rohkem suuremaid talusid aegamööda pärisomanikkude kätte saab, seda kindlamasti tohime loota, et ka sulased ja vabadikud päev-päevalt paremale järjele jõuavad, sest et nemad nõukate suurkoha-omanikkude käest teenistust ja leiba leiavad, kuna kõik lapikeste peremehed üheskoos kehvaks läheksid.

Meie ei või siis midagi paremat oma rahvale soovida, kui et praegune talumaade müümine ja ostmine loomulikul viisil takistamata edasi läheks. Seesinane edenemine saab seda rutem tulema, kui müüjad hindu pilvini ei hakka kõrgendama, vaid talukoha põllumaade ja paiganduse järele keskmise hinnaga lepivad, ja ostjad jälle mõtlemata ei jätaks, kui suurt kahju nemad endale ja oma lastele teevad, kui paari rubla odavama hinna pärast omalt maalt ja rahvast lahkudes kergel meelel välja rändavad. Viimastest on juba mitmed seda hiljemini kõrvatagust sügades kahetsenud, ja nad oleksid hea meelega tagasi tulnud, kui oma käega jalga seotud kammits neid ei oleks kinni pidanud. —

Tallinna kubermangu väljarändajate kohta ei maksa sõna kulutada, sest kui õpetamata inimesed kord pöörasel kombel hakkavad jampsima, siis ei või neid muud aidata kui kõige kibedam häda. Aga mis kohtuvalitsused, ülemad ja alamad selle kurja tõve vähenduseks võiksid teha, see oleks taga uurida, kust need rumalad jutud välja tulevad ja kes nende sünnitajad olid olnud? — Kui aastal 1816 Eestimaal priius kuulutati, tõsteti mitmet viisi jampsijutte, millega oskamata inimesi püüti eksitada, kuni viimaks paar tühjajutu sünnitajat kohtu näppude vahele juhtusid, kus neil kolm pühapäeva järgemööda kirikusambas nahk seljast maha võeti ja nad siis Siberi teele saadeti: seal tuli endine rahu igasse kohta jälle tagasi. — — —

UUS RAAMAT.

Teadus ja seadus põllul. Neile põllumeestele, kes oma asju mõistuse najal tahavad toimetada, kirja pannud C. R. Jakobson. Esimene jagu, 30 pildiga. St. Peterburgis 1869.

Mõnel ajal ei ole meile raamatut silma puutunud, mida suurema ootusega kätte võtsime ja terasemalt läbi lugesime kui praegunimetatud põllumeeste juhatajat, mille väljaandja kui tulusate kooliraamatute kirjutaja juba paljudele inimestele tuttav, kuid siiski veel mitte igal pool nii kaugelt, kui tema raamatud väärt on. Viga tuleb sellest, et oma silmaga nägijate pisuke selts veel suurema osa vastu ei ulata, kes ise ei viitsi vaadata, vaid nägemata tõeks peab, mis teised temale ette räägivad. Kahju, et rääkijatel asjade vahe enamasti võõraks jäänud, mispärast mõnel pisematki rääkimise õigust ei oleks. Kui kõik maailm seda, mis vana on, kõige paremaks arvaks ja kuskil sammugi ei tahaks edasi astuda, siis seisaksime meie täna sealsamas paigas, kus rahvas paarituhande aasta eest on seisnud. — Niipalju möödaminnes, ja nüüd otsekohe uue raamatu kallale.

Meie päevil venib tundmine ikka laiemale, et vanast päritud põlluharimiseviisiga enam võimalik ei ole läbi saada, vaid nii nagu meie raamatu kirjutaja eessõna tõelikult ütleb: «Maade hinnad, rendid ja tööliste palgad lähevad iga aasta suuremaks, aga sellevastu langeb põllusaak ikka alamale,» nõnda et suurt rehkendamist tarvis ei lähe, et ette ütelda, missuguse tuleviku vastu meie astume, kui asjade parandamine veel pikemalt saaks viibima. Niisamuti näitab ta, kuidas linade kasvatamine peaaegu põllumehe ainus raha sissetooja, aga

ühtlasi ka kõige kurjem põldude kurnaja on, mis igal aastal rammu maa seest välja kisub, aga midagi tema asemele tagasi ei maksa. — Ehk küll juba tükk aega põlluharimise-koolide jutt liikumas, siiski ei ole veel vähemat märki nähtaval, mis nende asutamise ligendust tõeks teeks. Tahaks igamees oodates niikaua oma käed põue pista, kuni põllumeeste-koolid elusse ärkavad, siis võiksime palju varem näljakäppa imeda, kui koole näha. Härra Jakobson on esimese teejuhi toonud, millest siin mõne sõna tahame rääkida, — kiita, mis kiituse väärt, ja laita, mis laituse väärt: nii oleks keskmine õigus igal pool.

Esimeses jagustükis kõneleb raamat lühidalt põllutööst ja põllumehest: 1) Põllutööst üleüldse ja iseäranis meie maal; 2) Vanade eestlaste põlluharimisest; 3) Õigest talupojast; 4) Kolmest põllumehelisest meelest; 5) Korralisest ja korratust loost õue peal; 6) Peremees käigu ees (teiste teejuhiks); 7) tuleb üks tähelepanelik jutt, mis protsessimisest ehk kohtuskäimisest viimaks tuleb. Neis tükkides seisab mõnda, mis iga osav põllumees enesele kõrva taha võiks kirjutada.

Teises jagustükis antakse õpetust neist asjust, mida elajate ja taimede ülalpidamise ja kasvamise juures põhjandikkudeks [põhieeldusteks] arvatakse ja milleta ühe ega teise elu ei või sigineda. Need elu ülalpidajad on: õhk, vesi, soe ja valgus, millest esiteks ülepea, pärast igaühest iseäralikult räägitakse. Ühtlasi püüab raamat juhatada, mis põhjustikkudest [elementidest] õhk ja vesi on kokku pandud ja kuidas lahutuse kunstnikud neid jagusid üksteisest oskavad ära lahutada. Meie kardame, need õpetused lendavad kõrgemale, kui praeguste lugejate suurema hulga tiivad ulatavad. Neile peab koolides enne mõned rajasilendajad antama, muidu ei ole täieline arusaamine mitte võimalik.

Kolmas jagustükk õpetab põllust ja põlluharimisest. Siin alustatakse maakera kujutamise ehk loomisega, aga peatüki nimi «Meie maakera s a a m i s e s t» näitab natuke võõras ja niisama naljakas kui: «Mulla s a a m i s e s t». Siis tulevad järgemööda mitmesugused mulla liigid, nagu savimaa, liivamaa, lubjamaa ja mädandusmaa, millest igaühest pikemalt seletust antakse. Ühtlasi

leiab lugeja juhatust, kuidas katse viisil iga mullasugu võib ära tunda ja protsentide järele rehkendada, kui palju ühest või teisest tema põllumaal leida on. Sedamööda on temal siis võimalik nende osade puudust kunstlikult täita, misläbi põld viljakandjaks läheb. Lõpetuses leiame pikemaid juhatusi põlluharimise ja põllutöö riistadest.

Neljas jagustükk räägib sõnnikust, kus esiteks meie tuttav karjasõnnik ja siis mõned kunstlikud abisõnnikud järgemööda läbi võetakse, nõnda kui ka kasulikumast sõnniku tarvitamisest tululikku õpetust antakse. Seda läheb meie rahvale väga tarvis, sest et selle poolest enamasti igas kohas väga palju eksitakse.

Viies jagustükk nr. 51—58 annab juhatust taimedest, õpetab meid tundma, mis osadest need kokku pandud, kuidas nad ennast mulla-põrmust ja õhu seest toidavad, kasvavad, õitsevad ja vilja kannavad.

Keele poolest jääb selles õpetuseraamatus küll siin ja seal mõndagi soovida, kuhu rohkem selgust tarvis läheks ja võõraste sõnade tarvitamist vähendada tuleks. Kui auväärt väljaandja vähema kiirusega ja küpsema järelemõtlemisega oma tööd oleks toimetanud, siis võiks mõnigi asi palju täielikum olla. Uus sõna «o l l u s» — saksa keele der Stoff, tuleks kõige esiteks surnukambri magama panna ja tema aset milgi teisel viisil täita. Nõnda kui: hapnik, lämmastik, süsinik ja vesinik (Sauer-, Stick-, Kohlen- und Wasserstoff) keele seadust mööda «ollus» sabata ilmale toodi, võis tema ise ka teistes paikades täidetud saada. — Ülepea ei tohi meie raamatu väljaandjat uute sõnade sünnitamisel mitte õnnelikuks kiita, vaid peame siin sellest mõne sõna pikemalt rääkima. Õpetuse-raamatutes, kus asjadest räägitakse, millest meie siiamaani midagi ei teadnud, ei või muidu läbi saada, kui et uutele asjadele ka uued nimed pannakse, aga see töö tarvitab sügavat järelemõtlemist. Nimi on ruttu antud, aga kas ka kõlblikult? — Mitut neist antud nimedest ei tohi meie heaks kiita, osalt sünniks neid lühendada, osalt paremate vastu vahetada. Seal seisab igas kohas «happatus» (die Säure), mispärast? Kui hapu «sauer» ja h a p n i k «Sauerstoff» tähendavad, siis ei seisnud midagi ligemal

kui happus selle tarvis, mis sakslane «Säure» nimetab. «Eluavaldavad-ollused» — 9 silpi pikk! — «organische Stoffe» — parem on e l a v r i i s m e d; «ära närvama» (absterben) — parem n ä r b e m a; «limak» (Kleber) — k l i i s t r i k; «juust-ollus» (Käsestoff) — j u u s t n i k; «narmas-ollus» (Faserstoff) — n a r m a n d i k; «põhjus-ollused» (Elemente) — p õ h j u s t i k u d. Mis häda pärast tuttavat m u n a v a l g e t (Eiweiss) «rebupilveks» ümber muuta? — Kaugel sihist mööda jookseb «ristikhappatus» (Kleesäure), mida me õigusega j ä n e s e k a p s a-h a p p u s nimetama peaksime. «Ära hingama» (verdünsten) — v ä l j a a u r a m a; «tolmukellukesed» (Staubeutel) — t o l m u p u n g; «vaap-ollus» (Torfstoff) — vaapnik; «v i l j a p u n g» (der Fruchtknoten) — viljasõlm; «kallis tuhk» (die Pottasche) — t u h a e h k l e h e l i s s o o l. Mispärast «salmiak- ja viinaelu» (Salmiak od. Weingeist), kui kõik teised keeled salmiak- ja viina-vaim ütlevad? Avalik eksitus on, kui «paekivi» — (Flius od. Kalkstein) saksa keeli Granit nimetatakse, viimast hüüame r a u d k i v i. Kui mitmes kohas «gaasist» ja «gaasidest» räägitakse, siis näitab lugu vastuoksa «kumi» (Gummi) kirjutada, kus g u m m i, või kui tahate, k u m m i peaks seisma. Üleliigsed on «kuurask» (Pech), «lubjapagu» (Kalkspat), «pagu» (Spat), «põldpagu» (Feldspat), «purikkivi» (Tuffstein), «roid» (Quarz), «savimettal» (Thonmetall), «savikilt» (Thonschiefer), «viljukilt» (Glimmer), sest et talumehed veel nii kaugel ei ole ega iial ka nii kaugele ei jõua, et «kivisugude õpetust» (Mineralogie) tundma saada, mida vististi neile tarvis ei ole.

Neist pisukestest vigadest ja eksitustest hoolimata täname väljaandjat kõige hea tahtmise ja vaeva eest, ja soovime ühtlasi iga mõistliku põllumehe kätte seda raamatut, mille seest palju tululikku juhatust leida on. — Mis enne seda eesti keeles põllumeeste juhatuseks on antud, ei maksa nimetamist, veel vähem nende lugemine silmakulu ajaviitmist.

K.

E. ARTIKLEID, POLEEMIKAT JA KÕNESID 1870-NDAIL AASTAIL.

1872

VENEMAA KEISRI PEETER I MÄLESTUSEKS.

Ehk küll juba 50 aasta eest Pärnu kalendris Peeter I räägiti ja mõni aasta tagasi üks väike raamat Tartus tema elust välja anti, on tema 200-aastase sündimispäeva pühitsemine mineval suvel mälestuse jälle elavaks teinud, nõnda et mõnus näib, kui temast siinkohal mõned sõnad uuesti meelde tuletame. Keiser Peetri suguseid mehi ei sünni igal aastasajal, vaid harukorral, ja kus üks neist sünnib, siis on tema vaim ikka vähemalt sada aastat temaaegsest rahvast ette jõudnud. Need, kes niisuguse mehega ühel ja selsamal ajal elavad, ei oska palju iial tema vaimu suurust ära mõista, sest et nende pisuke vaim tema kõrgusele ei ulata, aga vast tuleva põlve rahvas saab selge aru kätte. Niisama vähe tohime meie tänase mõõduga neid asju mõõtma minna, mis 200 aasta eest maa peal olid, sest iga aega peab tema oma mõõduga mõõtma. Aga keiser Peetri vaimu tohime julgesti ka praeguse mõõduga mõõta, ilma et tema suurusele sest pisemat kahanemist tuleks. Peeter oli praeguse määratu Vene riigi suuruse ja tugevuse, nõnda kui rahva harimise esimene looja, meie Eesti- ja Liivimaa kohta aga veel suurem heategija, sest et tema meie kätkimaa murupinna mitmesaja-aastasest alalisest sõjast ja verevalamisest päästis selleläbi, et ta meid Venemaa alamateks tegi. Sellest ajast peale, kus meie maa Vene keisrite valitsuse varju alla on saanud, ei tunne rahvas enam sõjakurnamist, mis muistepäevil luupainaja kom-

bel alati maad ja rahvast rõhus. [Edasi kirjutatakse pikemalt Peeter I lapsepõlvest, valitsemisaja algusest ja streletside mässust.]

— Peale selle, kui riigi rahu jälle tagasi oli tulnud, andis Peeter riigi valitsuse vürst Romanodovski ja kolme bojaari hooleks ja läks jürikuul 1697 välismaale reisima, aga mitte kui Venemaa tsaar, vaid kui ühe saadikutekogu pealik, keda vana viisi järele välismaade valitsejaid teretama läkitati. See mälestatav teekäik läks Eesti- ja Liivimaa kaudu, mis mõlemad sel ajal veel Rootsi valitsuse all seisid, Brandenburgi-, Hannoveri-, Westfaalimaalt läbi Hollandimaale Amsterdami linna. Siin viitis Peeter paar päeva aega, läkitas siis oma kaasaliste seltsi, rohkem kui 180 meest, nende seas mõned targad ja rikkad Venemaa vürstid ja rohkem kui poolsada noort inimest kõrgema rahva soost, kaugemale reisima, kus nad uudist pidid tundma õppima. Tema ise läks üksi Saardami külasse, kus Hollandi suurem laevaehitamise paik oli, pani lihtmadruse riided selga ja hakkas Peeter Mihailovi nime all käsitöölise viisil laevaehitamist õppima. Ta üüris enesele väikese kambri, laskis ennast laeva-puuseppade kirja panna ja hakkas teisel päeval tööle. Hommikul vara kell 4 nähti teda iga päev, kirves õlal, tööle minevat ja õhtul kell 8 koju tulevat. Toiduvara ostis ta enesele turult, keetis ja küpsetas, sedamööda kuidas toit juhtus olema, sõi kõhu täis, aga ei heitnud veel magama, vaid kirjutas pikad kirjad kodumaale, mis iga päev Amsterdami linna ja sealt edasi läkitati, nõnda kui Venemaalt sinnajõudnud kirjad jälle Peetrile toodi. Kõik, kes tugeva kehaga pikka noormeest tööd nägid tegevat, panid tema osavust ja keharammu imeks, kes palju iial väsimust ei tundnud. Aga temasuguseid õppijaid ei leita maa pealt palju, tema õppimine ei tahtnud teda selliks ega meistriks teha, vaid kõiki neid targema rahva käest sissekorjatud tulusaid kunste tahtis ta koju viia ja ükskord seal oma isamaa õnnistuseks pruukida. Ei leitud kuskil pisemat asja, mis tema silmale tähele panemata jäi, nõnda kui iga asi, millest ta ise omal jõul selget aru ei saanud, temale teiste poolt pidi ära seletatud saama, et midagi kahevahele ei jääks. Oma käte osavust püüdis ta mitmel vii-

sil painutada, mispärast ta puusepa-ameti kõrval vahetevahel ka tisleri ja lukussepa ja treiali tööd toimetas, arstide käest haavade ravitsemist, asemeltläinud ja murtud kontide sisseseadmist ja kinnisidumist, vigaste hammaste väljatõmbamist jne. õppis. Tema mere- ja laevaväe armastus kihutas teda ka Inglismaale minema, Inglise kuninga Villem III võõruspidule palumist täitma. Inglise madruse riides, valged püksid jalas ja lühike sinine kamsul seljas, elas ta kuningliku laevaehitamise platsil, kus ta kõige paremini laevaehitamist võis näha ja ütles sagedasti: «Kui ma mitte Venemaa tsaar ei oleks, tahaksin ma Inglismaa admiral olla.»

Rohkem kui viissada osavat käsitöölist ja kunstnikku võttis ta oma teenistusse, kes kodumaal tema alamaid pidid õpetama. Kõikide poolt, kes teda tundma saanud, austatud ja imestatud, nõnda kui Oxfordi universiteedi poolt aunimega dr. ehitud, läks Peeter, kui ta kolm kuud Inglismaal oli elanud, Hollandimaalt läbi Dresdeni linna Saksenisse ja Viini linna Austriamaale. — — — Üksnes sedamööda, mis keegi oskas ja kui kaua ta truult teeninud oli, valiti väe hulgast need, keda ohvitserideks tõsteti, misläbi mõni priikslastud pärisorja poeg kindraliks võis tõusta. Väsimata tegevusega toimetas Peeter sõjaväe kosutamise kõrval seespidiseid riigi asju ja olemist paremale joonele, nõnda et aegamööda uus riigi loomus üksnes tema vaimust ilma sündis. Avalikkude maksude sissevõtmine seati parema korra peale, ametnikele anti sakslaste moodi riided, meestel niideti pikad habemed maha ja tehti mitmel viisil kergendust, et inimesed välismaale võisid reisida, iseäranis soovitati nooremal rahval reisida, et nad võõrastelt maadelt seda õpiksid, mis kodus veel võimalik ei olnud; maanteed ja kaevatud jõed tehti kaubaajamise kergenduseks, raamatutrükkimised ja koolid seati jalule, tulusaid raamatuid laotati rahva hulka ja anti poolvägisi uued kiriklikud seadused välja. Kui aastal 1700 patriarh A d r i a n Moskvas suri, ei lasknud Peeter temale enam järeltulijat valida. —

— Nende mitmesuguste sisemiste talituste juures ei unustanud Peeter oma väljamõeldud plaani, kuskile Läänemere randa üht sündsat sadamat ja kaubalinna asutada. Kõige kõlblikum koht näis tema silmas seal

olevat, kus Neeva jõgi Soome lahte langeb. Aga jõesuu võti seisis neil päevil veel võõra peremehe taskus, sest rootslased olid nimetatud maapaiga isandad. Noor, niisama vahva kui rikka vaimuga Rootsi kuningas Karl XII näitas kui rajanaaber lahket sõbralikku viisi Venemaa valitseja vastu, aga Peeter ei tohtinud sellest lugu pidada, kui ta oma väljamõeldud plaani tahtis tõeks teha. Üksnes sel põhjusel, et temal jõesuhu sadama aset tarvis läks, tormas ta Narva linna peale ja viis oma sõjaväe Ingerimaale. Aga Karl XII lõi verises lahingus Narva linna all talvekuu 30. päeval 1700 nii valusasti Vene väele pähe, et mõni pisut vähem vaim kui see, mis Peetri sees elas, sest esimesel katsetööl saadud hoobist kõigeks eluajaks küllalt oleks saanud. Ligi 38 000 venelast sai nimetatud lahingus 8000 rootslase poolt ära võidetud; osalt surmatud või raskesti haavatud, jäid nad vereväljale maha, osalt põgenesid pakku, kes õnneks elu ja tervete liikmetega pääsesid. Peeter aga ütles: «Mina tean küll, rootslased saavad veel mõne korra meid lööma, aga meie saame neilt õppima! Aeg tuleb, kus meie neid jälle lööme. Ma arvan, lahing peab venelasi nende laiskusest välja kiskuma ja neid vägivaldselt sundima seda õppima, mida nad veel ei oska.» Natuke rohkem kui aasta pärast näis tema sõna juba tõeks minevat. Näärikuu esimesel päeval 1702 võitis Peeter Emajõel rootslasi ja pani selle võiduga esimese põhjakivi oma tulevaste võitude auväravale. Esiteks võeti Noteburgi linn rootslaste käest, mille nime Peeter Šlüsselburgiks ümber muutis; sellepeale võideti Marienburgi kindel linnake Lätimaa rajal, mille kodanikud Venemaale ära viidi. Nende vangiviidud inimeste hulgas, — nõnda räägitakse — olnud ka vaenelaps Katariina, keda üks kirikuõpetaja üles kasvatanud ja kellest hiljemini keiser Peetrile abikaasa pidi kasvama. Pärast seda kui lehekuu 4. päeval 1702 ka Nienschanz, üks väike rootsi kindlus Neeva jõesuus, venelaste poolt tormijooksul ära võideti, pani Peeter lehekuu 27. päeval 1703 nurgakivi Peterburi kindlusele, mille ümber aegamööda järk-järgult väike linnake kasvas, esiteks Vassili Ostrovi peale, kuhu esimesed kodanikumajad ehitati, hiljemini ka Peterburi saarele. Aga aastal 1705

ulatas hoonete ehitamine juba üle jõe Neeva pahempoolsele kaldale, kus hoonete ehitamised ikka laiemale venisid ja kus praegu linna suur peajagu seisab. Varjuks uuele linnale, mis edaspidi Peetrile jäädavaks pealinnaks pidi jääma, ehitati Kronstati kindlus, mis lühikese ajaga Menšikovi juhatamise all merepõhjast üles kerkis, ja mille vallidelt aastal 1704 Venemaa suurtükid müristades kuulutasid, et tsaar Peeter selle maakoha peremees oli.

Küll püüdis kuningas Karl XII vägivaldselt Rootsi käest äravõetud maakohti tagasi kiskuda, aga Peeter ei andnud välja, mis ta oli sõjas võitnud, hoolimata Austria, Hollandi ja Inglismaa nõuandmistest, kes teda järeleandmisele püüdsid pehmitada, sest et Venemaa suuruse kasvamine neile vastumeelt oli ja neid kartlikuks tegi. Nemad lootsid sõpruse paelu Poola- ja Venemaa valitsuse vahel katki kiskuda, mis neil niisama vähe korda läks; õnn jäi Peetrile truuks. Üks Rootsi sõjaväe parv, milles 13 sõiduriista, sai Peipsi järvel venelaste poolt ära võidetud ja püssirohuga tuulde puistatud, nii et midagi järele ei jäänud. Siis võeti Tartu, Narva ja Ivangorodi kindlused lehekuu 4. päeva ja lõikuskuu 20. päeva vahel 1704 üksteise järel Rootsi käest ära. Ehk küll hiljemini rootslased paar korda natuke Kuramaal olid võitnud, ei ulatanud siiski nende pisuke kasu kuigi kaugele. Kui Karl XII sügavamale Venemaa sisse tungis ja ühe kasakate valitseja abiga seltsis Poltaava linna ümber piiras, lootes sellega venelastelt kahjutasu saada, löödi temale heinakuu 8. päeval 1709 nii tugevasti pähe, et Peeter, kes selle võidu suuruse silmapilk ära mõistis, lahinguväljalt admirali Apraksinile kirjutas: «Meie vaenlane on põlenud tiibadega pilvist maha langenud, ja nüüd on meie Neevalinna (see on Peterburi) põhi kindlalt maha pandud.» Pärast seda kui ta oma võidu rõõmupidu Moskvas oli pühitsenud ja sõjaväele natuke puhkamiseaega andnud, alustas ta sõjateed Liivi- ja Karjalamaale. Viiburi, Riia, Pärnu, Tallinna ja Keksholmi linnad said üksteise järel 1710 venelaste poolt ära võidetud, linnadega üheskoos kõik Eesti-, Liivi- ja Karjalamaa.

— Nõnda lõppes siis kahekümneühe-aastase võitlemise

järel pikk vaenuaeg, mida ajaraamatuis «Põhja sõjaks» nimetatakse ja mille läbi Venemaa vägi ja volidus kõigiks aegadeks kindlasti põhjendati, ilma et Peetri abiallikad sealjuures ära oleks kuivanud. Nüüd oli suur mees omas majas täielikult peremees, toauksed ja õueväravad tema käes — s. o. Tallinna, Pärnu, Riia ja Kronstati sadamad, kust laevad sisse ja välja võisid käia; aga niisama hõlpsasti võis peremees uksed ja väravad lukku panna, kui keegi võõras tema tahtmata sisse tahtis tungida. Suuremate jõgede suud ehk merde langemise paigad seisid Venemaa valitsuse all, niisama merekaldad jõesuude ümberkaudu. — — —

1877

[KÕNE ALEKSANDER I-ST JA TALURAHVA PRIIKSLASKMISEST]

Austatud kooskond! Mälestuse-päeva tähtsus, mille pühitsemine meid täna siia kokku kutsunud, on igaühel teada, ja sellepärast meeldetuletamise väärt, et täna saja aasta eest, 12. jõulukuul 1777 keiser Aleksander I sündis, keda jumal valinud oli meie vanemaid pärisorja-ahelaist päästma ja nende rõhutusi kergendama. Juba enne tema sündimist oli muudetud ajavaim mineval valguse aastasajal nii kaugele astunud, et inimlik lahkus, nooremate meeste keskel laiemale tungides, kõigile inimeseõigusest osavõtmist soovitas. Sinnaajani ei olnud sellest meiega kaasa sündinud õigusest veel kuskil juttu tehtud. — Suur keisrinna Katariina II, üks tark ja valguse vaimuga rohkesti õnnistatud naisterahvas, oli oma poja-poja, tulevase Vene riigi troonipärija kasvatamise ja koolitamise enese hoole alla võtnud ja valis oma arvamist mööda noorele suurvürstile kasvatajateks ja õpetajateks mehi, kes uue ajavaimuga imetatud, keiserlikule kasvandikule oskasid teed juhatada, kust riigialamatele tulu võis tõusta. — Lahkus ja inimestearmastus olid looja poolt Aleksandri südamele osaks kingitud, misläbi ihu- ja vaimusilmi teritavast koolitamisest rahvamiljonitele õnnevilja pidi kasvama. — — —

— Kõigest, mis keiser Al. oma valitsuse ajal riigi ja rahva kasuks teinud, pole võimalik siin rääkida, sellepärast nimetame ainult, mis tema vaimuvalguse laiendamiseks on korda saatnud. Neist õpetuse külvipaikadest loeme seitse universiteeti (ülemkooli), nende hulgas

ka meie Tartu oma, mis täna 75 aastat vanaks saanud, 204 gümnaasiumi ning seminari ja rohkem kui 2000 alamat rahvakooli. — Ülemat asja, mis meid pidustama sunnib, nimetasin juba; lubage veel lühidalt mõni sõna neist koormate kergendustest ütelda, mis enne priiuse alustust meile tehti.

Kolm aastat pärast õndsa keisri valitsuse hakatust, 1804, tuli esimene talurahva seadus Tallinnamaal välja, milles teoorjuse ja kohtumaksude suurus käsuga ette kirjutati, ja kui mälu mind ei peta, oli keiser seda mõisnikkude palumist mööda nende pärisinimestele teinud. — Umbarvates 40 aastat varem tahtis suur keisrinna Katariina Liivimaa talurahvale luba anda, mõisnikkude üle kaebama minna, kui need oma pärisorjadele kuskil ehk juhtunud üleliigust tegema, aga juba keiserliku tahtmise kuulutus oli nagu kange tuulehoog äikesevihma eel Riias rüütlisaalis nii kõrget vastupanemise kära sünnitanud, et kui maru mühin natuke rauges, pika nõupidamise järel viimaks otsuseks leiti: asi olla kogunisti v õ i m a t u, mispärast keisrinnale alandlikus palvekirjas ette pandi: käsu täitmist sel puhul maha jätta, sest et rahvas selle lubaduse pruukimise tarvis kaugeltki veel küps ei olevat. —

Üks mõisnik Lätimaal oli selsamal ajal oma valla rahvale seaduseraamatu lasknud trükkida, aga teda s u n n i t i kohtu poolt rahva käest raamatuid tagasi võtma ja ära hävitama. — See tükk annab mõtelda ja võib temast mõndagi õppida, iseäranis seda, kuidas need, kes ajavaimuga ühel sammul astudes edenemist püüavad toetada, omil päevil palju peavad kannatama, nimelt — laia laitust, kiusu, sõimu ja vihkamist, kuna kaks-kolm põlve hiljem, kus nende kehad vilus sängis puhates ammu tolmuks pudenenud, tulevik nende nimesid ausse tõstab. — Parun Schou[l]tz-Ascheraden, Garlieb Merkel, kindralsuperintendent Sonntag, landrat Samson Himmelstierna ja parun Hamilkar Fölkersahm on meeste nimed, keda meie järeltulijad vististi mitte unustuse-hauda ei tohi matta, kui kuskil priiuse sündimispäeva saja-aastast mälestust peaks peetama.

Aastal 1816 tuli Tallinna- ja kolm aastat hiljem, 1819, Riiamaa talurahva priius välja, millega ta pärispõlvest

päästeti. Esimese kuulutust olen ma oma kõrvaga kuulnud ja silmaga näinud, ka nii pikalt kui 13-aastasel poisikesel võimalik, osa võtnud. Pidukärinat ja rõõmuhõiskamisi uue õnne üle ei olnud kuskil pool kuulda. Igas kirikus pidi käsu järgi üks selle tarvis tehtud, valmis trükitud jutlus priiuse kuulutuse päeval kantslilt rahvale ette loetama. — Kui palju kuulajaid kuulutusest aru said, seda on raske öelda; aga ma ei usu kellelegi ülekohut tegevat, kui suuremast kuuljate hulgast tunnistan, et pimedus ja tuimus teda keelas kuulutuse sisu tähele panna ja temast aru saada, veel vähem teistele midagi koju viia. — Neist, kes tuumast äima, või rohkem või vähem magu said ja teistele seletajateks astusid, ei võinud ma mitte öelda, et nemad priiuse üle väga rõõmustasid. Üks asi pahandas kõigi meelt; mispärast rahvas järk-järgult, mitte ühekorraga, hookaupa priiuse osaliseks pidid saama. «Mispärast ei tehta meid ühekorraga priiks? Kas ühed on paremad kui teised?» Nõnda küsiti mitmelt poolt ja loriti, lõnga edasi kedrates, pikemalt: «Esimesed peavad tuleval kevadel pärispõlvest lahti saama, siis aasta-aastalt ikka selsamal viisil edasi üks osa teise järel, kuni viimne jagu vast nii ja nii mitme aasta pärast pärispõlvest lahkub.» —

«Võtku see ja teine! Ega iial keisrihärra tahtmine nõnda võinud olla, — seda on jälle meie saksad teinud. — Oleks meil mehi, kellel vene keel selge suus ja julgus südames, neid saadaksime Peterburisse, sealt tuleks meil selge otsus kätte.»

Külmema vere poolt puhuti vastu: «Tühi tuul ja asjata raha kulutus oleks seesugune narri temp ja jampsus. Kes neid, keda sinna saadaksime, keisrihärra silma ette laseks? Pannakse enne kinni ja läkitatakse tagasi. Ehk kas olete juba teiste kaebajate loo unustanud, keda sealt, käed-jalad rauas, tagasi toodi, vangis peeti, nuheldi ja siis tühjale maale viidi, nõnda kui mõne aasta eest meie ligemaist naabritest Kärneri-Hans, kes, kui surm teda'p ole päästnud, praegu seal istub.» —

«Tühi lori!» — vaieldi vastu — «tema elab praegu seal palju paremini kui meie siin, tal pole midagi viga, kui kahetseb aga, et minnes naist ei olnud kaasa võtnud.»

Teiselt poolt küsiti: «On Hans ise sulle või oma nai-

sele seda kirjutanud?» — «Ükspuhas, kust ma sõnumid sain,» vastas tühjamaa kiitja: «ma tean, et Hansu käsi hästi käib, tema peab ühes mõisas oma endist õpitud kärneriametit edasi» — jne.

Nõnda mõteldi ja räägiti 62 aasta eest Tallinnamaal priiuse kingitusest. Kuidas kolm aastat hiljem temaga lugu Riiamaal oli olnud, sellest puuduvad mul kõik teadmised, aga siin olid õpetuse-põllud mõnes paigas virulastest ette jõudnud.

Neli aastat enne Tallinnamaa priiuse kuulutust, kui Prantsus Venemaale tulnud ja parajasti oma sõjaväega Moskva poole tungis, kõlas kellade helin teisiti. Seal oodati ja sooviti nende tulekut meie maale kui päästjaid. — «Saksad võivad neid karta, aga meile toovad prantslased õnne ja priiust.» Mehed, kes taga Riiga küüdis käisid, olid kuulnud, kuidas Prantsuse kuningas, Poolamaalt läbi tulles, sedamaid rahvale «priiuse olla andnud; nõnda saaks tema ka meile tegema». — — — Sellest väikesest pildikesest võib igaüks näha, mis vilets lugu rahvaga on, kus ülemad ja alamad kui vaenlased üksteise vastu seisavad, teiseks jälle: kui palju priiuse kuulutamisest kuni meie päevini asjad edenenud ja paranenud on.

Tahaksime praegusest seisupaigast kriitiku silmaga maalitud aja peale tagasi vaadata, siis peaksime tunnistama, et kaua loodetud ja oodatud priiuse viljaterad küll kerged kaalusid, ja pilkajaid ei tohiks laita, kui nad meie rahva vabadust linnupriiuseks nimetasid, sest et põllumeestele niisuguse kindla põhjata priius õnnetuseks oli ja neile kibedat vilja kasvatas, mille magu mitmes paigas veel tänagi neil suust ei ole kadunud. — Aastat kümme pärast seda, kui käsulik lubaduse täitmine oli alanud, et talurahvas ühest paigast teise võisid minna — p a r e m a t otsima, leiti valdasid, kus enne nõukad peremehed, nende hulgas mitu o m a - l e i v a - m e e s t elanud, nüüd hilpharakaid ja kehvi täis, sest nende lugu oli halvemaks läinud. Põldnikud on metsapuude sarnased, kes, mida kauem nad omas paigas kasvanud, seda vähem ümberistutamist sallivad. Kolmekordne elukoha vahetus peab vanasõna järele niisama palju tähendama, kui oleks tulekahjul kõik varan-

dus ühekorraga tuhaks põlenud. Väga pisut valdasid oli neil pillutuse-päevil jõudnud vastu seista, teised hädapärast endid pooliti jalul pidada, aga edenemist ei nähtud kuskil. Ainult P a l m s e vallas, Virumaal, kus mitme rahvapõlve ajal hõlpsama orjuse tõttu juba praeguse aastasaja alustusel nõukas talurahvas elas, võisid taluperemehed vähema kahjuta läbi pääseda, kui teised kitsikuse küüsis ohkasid. Sellepärast peame oma sugurahvale kiituseks nimetama, et nende ennemuistsed jutud parun Pahleni härrade soole kiitust ja tänulikku mälestust meie päevini on hoidnud. Sellest peame siin paigas seda valjumalt ja tungivamalt tunnistama, mida sagedamalt üleüldine arvamine eesti rahvasoo üle kostab: pettus, vale, vargus, truuduse puudus ja tänamatus pidavat meie l o o d u d i s e l o o m u j o o n e d olema. — — —

Ehk küll esialgu priiusepõld, nagu näitasime, loodetud vilja asemel rahvale ohakaid oli kandnud, ei tohita siiski seda kellelegi süüks mõista, kõige vähem keisrile, niisama vähe kõiki priiuse vigadusi üksnes mõisnikkude rehnungi peale kirjutada, sest et nii neile kui meile asi alles teadmise, aga ei mitte katsumise teel tuttav oli. Keisri tahtmine oli hea, aga priius temal esimene katsetükk, mis, nagu igamees teab, iial meistertükk ei või olla. Iga hakatus on raske. Keiser Al. I oli sagedasti, võib-olla ehk palju rohkem kui teised ülemvalitsejad enne teda oma laialises riigis ümber reisinud, lootes oma silmaga nähes asju sügavamalt tundma õppida; aga see'p see keisrite ja kuningate õnnetus on, et nemad kuskil enam näha ei või, kui neile t a h e t a k s e näidata. Uue, valguse- ja inimesearmastuse aja lapsed olid meile välismaalt toodud tundmata külalised. Mõtlemise ja kuulduste piirkonnas oli priiusel suur nimi, aga eneste katses ei teatud temast musta ega valget. — — —

Kõigist vigadest hoolimata peame siiski tunnistama, et ka naerdud linnupriiusel omajagu õnnistuse-seemet sees elas, sest et tema läbi mitutuhat inimest orjakütkest pääsesid, kellel maja ega põldu kinnipidajaks polnud, vaid kes nagu pääsukesed ja teised rändajad linnud uut paika otsima lähevad, kui endises kohas moonaait oli tühjaks söödud. Need olid mõisateenijad ja ametnikud, kellest mineviku-päevil meie maal kuskil

puudust ei leitud. Päris poisikesed ja noored mehed läkitati Tallinna ja Peterburi meistrite juurde mitmesuguseid antvärgi-töid õppima, kes sealt tagasi tulles toidu ja riiete eest niikaua mõisnikku pidid teenima, kuni nõtrus või surm neid viimaks vabastas. Mõisapere kasvas selleläbi küll suureks, nõnda et mõnes kuue riia adramaa suuruses mõisas kaks-kolmkümmend inimest perelauas iga päev sõid. Mõisnikud ei rehkendanud siis veel riiet ja toitu, sest et vald neile mõlemaid pidi muretsema; kulunud aega ja inimeste rammu, — kes nende tühjade asjade peale võis mõtelda!

Aja kasinuse pärast ei ole mul mitte võimalik Tallinnamaa priiuse edenemisest pikemalt kõnelda, vaid pean joostes neist aastatest läbi minema, mis keiser Aleksandri viimasest eluajast kuni tänapäevani priiuse nurmel korda saadetud. Kahetsedes tuleb siin tunnistada, et keisri valitsuseaja viimasel kolmandikul üks Saksamaalt tulnud tagasikiskuv, vagaduse varjuga ülepintseldatud võõras tuul meie maal puhuma pääses, mis seetõttu, et keiser juba poolhaiglane ja muredest rõhutud, selge mõtlemise vastu kahtlevaks läinud — temast kahju tegemata mööda ei võinud minna. Ka jesuiitlaste kaasvennaksed, kellest kuskil puudust ei leitud ega leita, ja kelle osavad koonud teisele kaarele pööranud tuule puhumist märkasid, pugesid peiduurkaist lagedale rauda taguma, enne kui raud külmaks jahtub. Ja — vaata, aeg oli paras! — Vagaduse varjukandus, silmakirjus ja mokkade-teenistus seisid hinnas ja aitasid mehikesi edasi! Aga sellest ei tahtnud ma rääkida.

Priiuse teele tagasi minnes tuleb nimetada, nagu katseteel mõne aasta pärast tundma õpiti, et inimese priiusest üksi põllumeestele loodetud tulu ei võinud tulla; neile pidi esiteks kindlamad asupaigad põhjatatama[1], muidu vajus kõik tühja. Keiser Nikolai valitsuse ajal oli Riiamaal sagedasti maapäevade kokkutulemistel nõu peetud, kuidas asju parandada. — — —

Aastal 1842 oli Riias rüütlikojas esimene käre ja pikk võitlus uue- ja vanaaja vaimuga kasvatatud meeste vahel (kus nende vaimud üksteise vastu lõhkusid) selle

[1] [rajatama, omandatama]

üle tõusnud, kuidas kõige mõnusamalt kindlaks pidi pandama[1], et põllumehed liikumata oma kohtadesse jääksid? — Et 3, 6 ja pikema aja peale tehtud rendikontrahid seda ei jõudnud toimetada, oli aeg küllalt õpetanud. Siin nähti aga kaks teed, mis ettemääratud sihile võisid viia: pärisrent 99 aasta peale või talukohtade müümine, üks neist pidi valitama. Parun Fölkersahm ja tema seltslased oli «vabaduse ja inimliku lahkuse» oma lipu peale kirjutanud ja sõdisid mitu aastat väsimata, kuni viimaks võit nende kätte langes ja talumaade müümine algas. Sellega oli põllumeestele edenemise tee lahti tehtud: kellel kopikaid taskus, võisid endale päriskrundi osta, teistele asutati rentkassa, kelle abiga ka nemad kohaomaniku õiguse võisid saada. Kes kõhkluseta õnne sarvist oskasid kinni võtta, on nüüd nõukad mehed. Viimasel kahekümnel aastal on meie Liivimaa talurahvas Kalevi sammuga kiiresti edasi astunud, nõnda et teised kaugele nende selja taha maha on jäänud ja neil palju tegemist saab olema, enne kui nad meile järele jõuavad. Sinna kõrva tuli veel üks meie armulise keisri helduse kingitus, kus ka kogukonna valitsused rahva enda kätte usaldati — — —, õigest seisupaigast välja minnes, et kes ujumist tahab õppida, see enne peab vette minema, ja kes eluajaks eestseisjate talutusele jäävad, need iial lapsekingadest välja ei pääse; ka siin saab häda õpetus meie rahvast ükskord meheealiseks tegema. Aga kui keisri andest täielikku tulu tahetakse saada, tuleb vaimupriiuse ja mõistuse seletuse eest rohkem hoolt kanda, muidu ei aita seisuse kergendused mitte, vaid me jääme pärast nii kui ennegi targemaile ja kavalamaile lüpsilehmadeks. V a i m või j u m a l i k ollus meie sees, mida looja meile teejuhiks andnud, ei tohi kuskil ära salatud saada. Üks meist targem mees ütleb: «Üleliigne vanaaja austamine peab hea tüki kahanema, sest meie ei tohi mitte kiidetud vanaaega kõige tarkuse tagavarakambriks nimetada, muidu tõstaksime mineviku hinna oleviku kulul palju kõrgemaks, kui ta väärt on, ja teeksime selsamal mõõdul oleviku halvemaks, aga sellega lööksime tõele vastu silmi.» — — —

[1] [kindlustatama]

1878

TERETUS JA ÕNNESOOVITUS «SAKALALE».

Haritud rahvastel on kombeks võetud, et kui naabruses kuskil lapsuke sündinud, siis sõbrad, sugulased ja tuttavad tite-ema teretama ja lapsele õnne soovima ruttavad. Seda meiegi maal vanast päritud viisi ei tohiks järsku laita, aga mõnusam oleks, kui tulevikus neid vaatamaskäike vähema rutuga võiks toimetada, sest et õpetatud arstid, kes neist asjadest enam teavad kui meie ja meie külade targad, ühest suust puhuvad: «Nurganaisele ja tema loomakesele ei või esimestel päevadel suuremat head teha, kui neid puhtas vaikses toas rahule jätta.» Mõned tohtrid ja ämmad ei luba sellepärast enne möödaläinud üheksandat päeva kedagi võõrast nurganaise ligidale, ja mina, kui minul arstiamet oleks, lisaksin peale: laia jutuga, sõnarikkad naised, kes juttu ei oska lõpetada, peavad kolm korda üheksa päeva ootama! —

Kui minul täna kogemata sõnad ja tegu ühte ei lähe, tohiksin ennast ehk sellega vabandada, et meie lapsuke kui i m e t e g u, looduse seaduse vastu — e m a t a on sündinud, ja isa poolt juba enne ilmale tulemist ristimata ja vaderiteta n i m e k a n d j a k s sunniti. Kas tohime siis võõristada, kui säherdusel vastuoksa lool lapsuke juba enne murule veeremist v a s t a s e i d pidi leidma? Raske sõjaaeg tõstab hinnad kõrgele, teeb elamise päev-päevalt kallimaks, ja seal tuleb veel üks uus näljane sööja peale, kes sestsamast leivakannikast osakest tahab, miska meie vaevalt oma kõhtu jõudsime

täita. — Tõesti, kui meie külma verega asja igapidi läbi mõtleme, siis peaks võõristamine palju kohasem olema sel korral, kui v a s t a s e i d kuskilt ei leitaks. Üks vana saksa rahvasõna ütleb: «Palju vaenlasi, palju au!» Meie vastased ei ole mitte vaenlased, me tohiksime neid suurema õigusega sõpradeks nimetada, sest nemad sunnivad meid võitlema ja rammu katsuma. Võitlemiseta ei ole kuskil elu; kes edasi tahab saada, peab võitlema. Häda õpetus on vali, siiski suuremal osal parem kasvataja kui pehmuse hellitav rüpp.

Ehk küll sinu tulevik, nõder «Sakala», paksus udus seisab, astu julgesti rändama ja leivapalukest teenima, kes teab kust ilmakaarest ka sinule ükskord õnnetuul hakkab puhuma, kui sa vanemaks ja targemaks lähed. Ja nüüd märka veel sõbralikku juhatust: 1) Õpi aegsasti silmi selitama ja mõistust teritama, et sa värvide vahet tundma ja mõistma saaksid, et nemad loomulikult kõik m u s t a ja v a l g e vahel seisavad ja sedamööda endid muudavad, mida ligemal nad esimesest või teisest on, kas tumedamad või heledamad. Meie kodupaigas, põhjapoolsel maal on talv juba loomulikult pikem, sinna juurde langeb iga kord tükike kevadest ja sügisest, nõnda et üleüldisel arvamisel ühe tuttava naljahambaga võiksime öelda: meil ei ole rohkem talve kui kaheksa kuni pool üheksat kuud, mis sellest üle jääb — kõik lausa suvi. — Sealt ep see tuleb, et öö validus päeva kipub katma; sellepärast ära unusta, 2), kui kodust lähed, laternat küünla-otsaga kaasa võtta, sest et kõige tugevam silm pimedas teelt võib eksida. Iseäranis hoia ennast nende eest, kes sind kõrge palga eest võõra teenistusse püüavad meelitada. Seal peaksid sa kui lipuke tuuleõhus peremehe pilli järele tantsima.

Kolmandaks ja viimaseks: Mis sinule mõtete arvates ja elu õpetusel küpsetatud, täieliseks omanduseks saanud, seda pea kinni, kuni teised targemad sinule on selgeks teinud, et sa looduse seaduse vastu olid eksinud. Oled sa nii kaugele saanud, siis jää kui mees oma paika ja räägi, kuidas sa mõtled, ei mitte nõnda mõtlemise v a s t u, et Lori Laur ja Krapi Kai sind selle eest tänavad. — Ja nüüd soovin tuttava lauliku sõnadel, mis kohalikult muudetud:

Et rõõmukella helinaga
Sind rahvas lahkelt teretab,
Kus koidupiirel esirada
Sul nõder jalg vast alustab.
Nüüd puhkavad veel aja kaisus,
Mis elus must, mis lahkelt paisus:
Sest isa valju kepi hoolel
Ei näita kõik sul kuldsel koorel.

K.

RAHVAD JA NENDE VÕITLEMISED.

Tartus, lõikuskuu algul 1878.

Kiiresti voolavad aja lained vintsutavad meid päevast päeva, et iga kord mahti ei ole praegust kujutust täielikult vaadatagi, kus teine juba tema asemele astub ja meie tähelepanemist endale nõuab. Viimaks möödaläinud nädalad on uuemaid ja vanemaid asju toonud, millest võimalik ei ole sõnalausumata mööda minna. Seal seisab esiteks küsimus: kes mõlemast, kas eestlased või lätlased on vanal ja uuemal ajal — üksteist teelt kõrvale tungides ja edasi minnes — maad laiemalt enese kätte võitnud? — Ka «Sakala» nr. 19 nimetab lühidalt seda vaidlemist kahe Riia ajalehe vahel, kellest venekeelne lätlasi, saksakeelne jälle eestlasi edasi-minejaks nimetab. Ometi ei ole asjalood veel otsani ära seletatud, vaid meie õpetatud mehedki seisavad alles kahes laagris, laiemalt sõnumeid oodates, enne kui sügavamat otsust usaldavad anda. Kes selles kaheldavas asjas midagi tõelikke sõnumeid jõuab avaldada, nimelt uuemalt ajalt, saaks vististi tänu leidma.

Umbarvates rohkem kui sada aastat tagasi oli Valga linnast lõuna-ida sihis, Marienburgi lossi poole minnes, kolmest läti kihelkonnast üks hulk meie rahvast lätlastest läbi läinud ja Marienburgini või kaugemale ulatanud. Nemad olid nagu puulõmmu sisse aetud talb, mis läti rahva keskele tungis; kuidas nad sinna olid saanud, on mul teadmata jäänud. — Aga kui 30 aasta eest neist

kihelkondadest mindi järele nõudma, kus vanemate sõnumite järele nimetatud eestlased enne pidid elamas olnud olema, ei leitud neist kõigel teel mujal riismeid kui ühes üksikus Marienburgi külas, mis rohkesti kolm penikoormat teistest eemal seisab; nende keel oli mitmes tükis läti keelega segatud. — Kui need sõnumite allikad selge tõepõhja peal seisavad, millest mineva aastasaja kõige virgem Eesti- ja Liivimaa sündinud lugude üleskirjutaja, väga austatud endine Põltsamaa kirikuõpetaja A. V. Hupel, ülevalnimetatud eestlastest teadust annab, siis on nende järeltulijad ennast nõnda lätlasteks muutnud, et neist pisemat märki üle jäänud ei ole, mis nende suguvanemaid tunnistaks.

Vaatame oma rahva järeltulijatele, kes Pihkva ja Viitebski kubermangudes, esimesed venelastega, teised lätlaste ja leedulastega segamini, rohkem kui 300 aastat elavad, ilma et nad emakeelest ja suguolemistest ära võõrdusid, siis näib lugu esimesel silmapilgul küll natuke kahtlane ja on raske uskuda, kuidas seal kolm aastasada seda ei jõudnud teha, mis siin ühel aastaajal korda läks. Pihkva eesti rahvas, keda setukesteks kutsutakse, ei tea oma esivanematest muud rääkida, kui et nemad «püha Maarja» (katoliku) usku olnud, aga hiljem «õigeusku» (vene ristiusk) on saanud. Sellest võib näha, et nad varem praegusesse elukohta elama asusid, kui lutheruse usk siia toodi. See võis Poola kuningate valitsuse ajal sündinud olla, kus Liivi- ja Tallinnamaalt toodud sõjavangid nende tänastesse elupaikadesse asuma sunniti, sest et sõjad ja katkud ja näljakurnad kõik paljaks olid laastanud. Viitebski eesti sugurahvas teab kõnelda: nende suguvanemad olla siia toodud «Saaremaalt»; kes toojad olid olnud, mil ajal see juhtunud, mis usku nad olnud, see on neile kõik teadmata.*) Kas nüüd nende Saaremaa tõesti Kuressaar või kuskil rannakoht mere ääres olnud, ei või nende ütlemiste peale keegi kinnitada.

Pihkva setukeste omaduste pikem kinnipidamine tuli

*) Mina ise ei ole Viitebski eesti rahvast kedagi näinud, ja see tuttav, kes minu palumist täites, kõrvakuulmisel mõned laulud nende suust üles kirjutanud, ei osanud ise mitte sõna meie keelt, misläbi hõlpsasti mõni eksitus võis juhtuda.

sellest, et nemad kohe suuremal hulgal siia said ja külasse elama asusid, igal pool vaba lai ruum nende ümber. Üks osa oli neist muiste Petseri kloostri valitsuse, teised kõik kui kroonu talupojad ja vabad riigivalitsuse all elanud. Hiljem olid mõned mõisnikud siin ja seal maatükke ostnud, niisama ka päriselanikud, kes suuremal arvul kõik venelased on. Teine lugu oli Lätimaal asuvate eestlastega, kes ümberringi teisest suuremast rahvasugust nõnda sisse piiratud olid, et neile ainult pisut hingamise, veel vähem liikumise ruumi üle jäi. Seal pidid siis nende järeltulijad teises ja kolmandas põlves lätlastega kokku sulama, niisamuti kui endine perekas liivi rahvas aastasadade jooksul läti rahvasse uppus, et neist aga pisut riismeid veel Kuramaa rannas nähtaval on.

Nüüd astume üleval küsimusele tagasi ja vaatame, kuidas asjalood kõige uuemal ajal, käesoleval aastasajal endid olid kujutanud. Et Mõisaküla ja Metsküla vallad vanal ajal lätlaste asutused oleksid olnud, selle vastu tunnistavad juba kohtade nimed, mida meie oma keelest sünnitatud leiame. Aga 40 aasta eest rääkis mulle keegi tuttav mees, et Metsküla vallas üsna selge läti rahvas elab ja mitte ühtainust eestlast seal enam ei nähta ega sõna nende keelest kuulda. Kümme aastat hiljem tunnistasid kaks Metsküla ligidalt mõisaomanikku seda ütlemist tõeks. Sedamööda oleksid siis, nagu ka «Sakala» arvamine näib olevat, endised vanad eestlaste elupaigad, kui lätlaste poolt ära võidetud, tükk aega nende käes olnud, kuhu viimastel aastatel meie rahvas talukohtade ostmisel jälle püüavad tagasi minna. See näitaks siis, kui oleks eestlaste kasinus, raha ja virkus nüüd tagasi võitnud, mis teiste vägi nende vanemate käest oli riisunud. — Muistepõlve eestlased olid keha tugevuse ja vahvuse poolest lätlastest ülemad, aga et need omadused nüüd palju ei maksa, on lätlased — ajamärke terasemalt tähele pannes — vaimu harimises ehk mõnes tükis meist ette jõudnud, nõnda et tiibasid uuendamata meil raske võiks olla nendele järele saada. — Sarnast asja, mis praegu lääne poolt rahvaste rajalt kuulsime, kõneles mulle hiljaaegu ka üks kooliõpetaja ida rajalt, kus Oppekalna kihelkonnas Vana-Laizena vallas veel

viie-kuuekümne aasta eest eesti rahvas asunud, nüüd aga läti rahvas elab.

Väga tänuväärt oleks, kui raja ligemalt kooliõpetajad ja teised osavamad kirjamehed vaevaks võtaksid asjalugu sügavamalt läbi kuulata, nimelt: kas viimasel 60 aastal lätlased põhja poole või eestlased lõuna poole kaugemale on läinud. «Sakala» toimetus saaks vististi neid avaldusi lahkelt vastu võtma.

Teine tükk, millest puhuda tahtsin, olid meie rahvakoolid; aga et esimene mul palju pikemaks veninud, kui ette arvasin, ei ole selletarvis täna enam ruumi. Üle selle on viimasel ajal nii palju koolidest ajalehtedes, osalt mõistlikult, osalt mõistmata räägitud ja vahel nii võõriti asju sinna vahele toodud, et lihtne, igapäevane inimese oid enam kõigest ei jõua aru saada. — Nõnda soovitakse ühelt poolt: koolide paljustust, mõistuse laiendust, õpetuse rohkendust — jah (kes seda tohiks uskuda!) — vaimu vabadust. Koolis pidada täielikumat looduseõpetust, ülemaid matemaatika rehkendamise, füüsika ja keemia (kerede elu ja lahutamise) õpetusi antama, ja taevas ehk võib teada, mis tarkusekunstisid veel? Teiselt poolt kardetakse jälle, et koolmeistrid ja rahvas juba üleliiga palju mõistavad, palju enam, kui neile tarvis läheb, sest mõned (oh seda kahju!) hakkavat juba mõtlema ja meelde tuletama, et jumal neid neljajalgsetest teisiti on loonud. Sellepärast olla kibedasti tarvis, nende «ninatarkust» kärpida, mõistust tagasi kruvida, viimast üleüldse kristlastele kui kõige kurjemat vaenlast tundma õpetada, kui ülemat kurjategijat ära needa ja jalgade alla sõtkuda, sest et see, kes teda tarvitavat, olevat: jumala salgaja, ristiusu lõhkuja, kirikute mahakiskuja. Kui vanad tuulesarved üksi nõnda puhuksid, siis ei oleks kellelgi tarvis nende pärast üht sõnakest raisata. Aga kui targemad mehed(?), kelle arvates praegused koolid õpetuse poolest väga madalal seisavad, sellepärast neile kõrgemat järge soovivad ja rahvast endid kooli sõpradeks lasevad sõimata, — sellesama tuima sarve toonil laulavad: siis seisab inimese mõistus vaikselt paigal ja ei oska enam seda pühakirja sõna seletada: «jumal lõi inimese oma näo järele.»

II

Tartus, 29. novembril 1878.

— Minu viimati (vaata «Sakala» nr. 30) pooleli jäänud koolide jutustus pidi ettevõetud nõu järele ka käesoleval sügisel lõpetust leidma, aga «inimene mõtleb ja jumal lükkab». — Tema viibimisest ei karda ma siiski kahju, aeg küpsetab asjad, sellepärast ei jää kõik tuleviku põldu külvatud lootused iial hiljaks, vaid sedamööda, kuidas õnnetuuled ja parajad ilmad seemne idanemist kosutavad, läheb hiline külv vahel varasest möödagi. — Noore «Sakala» põld on — nagu iga uus asutus — praegu veel kitsas ja mitmelt poolt vaenlastega ümber piiratud, kes (kas kadeduse või kasu pärast?) tema vastu sõdivad, teda maha suruda püüavad ja kui vägi neil tahtmisega ühte ulataks: siis järsku surnuks kägistaksid. Käiks nende võitlus otseteel, seaduslike sõjariistadega, siis võiksime selle üle rõõmustada, sest mida hoolsamalt vilja sõelutakse ja tuulutatakse, seda paremini lahkuvad tuumakad ivad alustest ja libledest; eesnimetatud võitluses tuleb aga kahetseda, et tõearmastus ja -osavus kõrvale jäetakse, põõsaste ja nurkade tagant poolsalamahti hoope rabatakse ja siis vastase eest pakku plagatakse. See ei ole mitte vahvate sõjameeste komme ja viis! —

Nemad kiitlevad oma vankumata seisukoha igavest kindlust, ometi näib nende tegudest enam kartust kui julgust välja paistvat, muidu ei püüaks nad vägivaldselt oma vastaste suid kinni sulgeda ja neid, kelle üle neil rohkem võimu — valetunnistuse andmisele s u n d i d a. Kui ühel luba on t e i s i t i r ä ä k i d a, kui ta mõtleb ja teab, siis peab ka teisel vabadust olema, oma mõtteid ja teadmisi v ä r v i m a t a t õ s i d u s e l avaldada, kuidas südametunnistus teda käsib ja õiglase mehe kohus nõuab, kui ta varjukandja petis ei taha olla. Meie võime küll iseennast ja kavalusega ka teisi inimesi petta, aga jumalat ei jõua keegi petta.

Maakera peal ei ole tänapäevani midagi parandamist ja uudist ilmunud, millest omal ajal laia kisaga paksu tolmu üles ei oleks keerutatud, otsekui loodeti sellega rahvast kurdiks ja pimedaks teha; — aga kisa vaikis,

tolm langes maha, ja seda hiilgavamalt tärkas varjutuse alt pääsenud päikesetera inimeste silma. Käratsejad ja möllajad olid suuremalt osalt igakord oskamata inimesed, kelle lühikene oid vaidlemise asjade põhjusest midagi ei teadnud, vaid kavalamatest, kes enda nahka turule ei raatsinud kanda, taga ässitatud said.

Et viimasel ajal mitmel pool ristirahva keskel asjad väga sassi läinud, on mõnede inimeste seltsis hull ja kuri mässamine ülekätt võtnud. — — — Säherdusel kurval lool ei võinud siis tulemata jääda, mis targemad tõemeelelised ammugi ette kartnud, et keisrite ja kuningate vastu mõrtsukatööd püüti teha. — — — Muidugi tõusis nüüd suur kahin ja mühin, iseäranis kui küsima mindi: kus laagris raskemad süüdlased pidid seisma? — Niisugust koormat ei taha keegi hea meelega oma pihta võtta, mispärast igamees, nii palju kui võimalik — rõhujad teiste kuklasse püüdis veeretada, ja kiriklased, — kes enamasti kõik, üks rohkem, teine vähem, end inimlikust eksimisekütkest vallali pääsenud usuvad olevat, kargasid kõrge hobuse selga, hüüdes: «Eks me olnud ammu ette kuulutanud, et asjalugu sedaviisi pidi tulema, aga kas ilmalapsed meie noomimist hoolivad? Kõik süü langeb üksnes vabameeleliste peale!» — Aga need ei olnud ka laisad, vaid ruttasid, kui pattude koorma vankrit eemalt nägid, üheskoos külatänavasse vastu, käänasid aisad ümber ja kihutasid ta selsamal teel jälle tagasi neile, kes koorma olid saatnud. — Kummal pool suurem või kummal pool pisem õigus seisab, selle üle tõsist otsust anda on silmapilklikult võimatu, sest et asi uus ja meeled mõlemalt poolt liig kuumad ning jahutust tarvitsevad. Ainuke suur segaduste seletaja — a e g — saab ükskord tulevikus vast selle üle otsust tegema. Loomulikult arvab igamees oma seisupaika hea tüki kõrgemaks sellest, kus peal teised asuvad, unustab aga sagedasti p i n n u ja p a l g i vahe, mis teda enese nägemise viga võõras silmas otsima paneb.

Võitlemised vältavad niisama kui ennegi edasi, mis teisiti ei või olla, sest puhkamine oleks t a g a s i astumine. Meil ei ole sel puhul nendega tegemist, enne kui vana aasta võlga natukene vähendada saame; laste kasvatamine ja koolitamine tarvitavad kõige kibedamalt abi. Kui pahasid asju parandada ja inimeste elu seaduslikkudele radadele tahetakse juhtida, siis peavad mõistlikumad üheskoos käed adra külge panema ja ühel meelel tüdinemata kündma, kuigi nad ehk paar rahvapõlve varem mulda võiksid minna, kui uus oras maast tärkama ja põld haljendama hakkab. Iga algamine on raske, aga et iseenesest midagi ei sünni, peab peale hakatama. — — — Kõveraid ja vigaseid vanaks läinud puid ei või ka kõige targemad kärnerid enam parandada, küll aga noori, ja mida varem siin peale hakatakse, seda hõlpsamini läheb töö edasi. Laste kasvatamisest algab inimeste ja rahvaste kasvatamine. Laste kasvatamine peaks kätkist algama, kui emasid ja lapsehoidjaid oleks, kes seda toimetada oskaksid.*) — Suurem tööraskus langeb esiotsa jälle koolmeistrite kaela, kes meie maal nii nagu teisteski paikades — kasinale toidule ja leivapalukese murele rajatud tööloomad — ametlikult sunnitud on raskemaid sööditükke üles kündma ja viljapõlluks ümber muutma. Üksnes osavuse ja virkuse läbi võiksid nad endale sellega abilisi saata, kui neil emade kasvatamine korda läheks. Saavad emad aegamööda nii kaugele, et nad lapsi kooli läkitades neile leivakoti kõrvale natuke s ü d a m e- ja p e a-palukest võiksid kaasa anda, siis võivad koolmeistrid vähema vaeva ja suurema õnnistusega töötada.

Looja on inimeseloomale ilmale tulles kehaeluga ühtlasi kõrgema vaimuelu eod kaasa andnud, ehk neist küll esiotsa palju midagi märki ei nähta, kuna kõik unekaisus puhkab. Vast mõne nädala pärast — üks varem, teine hiljem — hakkab laps aru saama, mis tema ümber

*) Rõõmsa meelega kuuleme, et üks lühike õpetuse-raamat emadele käsikirjas valmis olevat, lootes ligemail nädalail päikesevalgele astuda.

sünnib, siis terasemalt tähele panema ja aegamööda asjadele vahet tegema, kus ta esiteks ema ja hoidjat, pärast teisi majainimesi tundma õpib. Aga vahe nende ja võõraste inimeste vahel ei näi veel selge olevat. — Kui laps hakkab «võõristama», oma ja võõra inimese vahel vahet tegema, siis on ta ühe tähtsa sammu edasi astunud, miska ühtlasi emadele märki antakse, et kui nende kasvatamisetöö siiasaadik lapse keha kosutamise kõrval ajaviitlik mängitamine oli olnud, siis nüüd aeg kätte on tulnud sisemist põlluharimist alustada: südant soojale ja vaimu ärkusele õpetada. — Emad! Looja on seda toimetust teie hooleks usaldanud, millest — sedamööda, kuidas teie oma kohust täidate — laste tulev õnn või õnnetus kasvab. Ärge unustage sellepärast mitte, et lapse kasvatamine lambatalle, põrssa ja vasika ravitsemisega ühte ei lähe, sest üks inimestele antud *eri kingitus*, mis kui jumalik osa meid muude elavate loomade riigist välja võtab ja neist kõrgemale tõstab, on *mõistus*; tema varase äratamisega kergendate teie eneste kasvatamisetööd ja teete tulevale kooliõpetusele kergendust. —

Teie õpetus püüdku kõigepealt eeskuju ja sõnadega lapse *südant* harida ja, nii pikalt kui teie oskate ja lapse vastuvõtmine kannab, tema *meelemõistust* äratada. Mida varem ja osavamini need tööd käsile võetakse, seda julgemalt tohitakse loota, et täiskasvanud inimesel pea ja süda õiges paigas seisavad. Armastuse päikeseterad peavad ema tööle parajat sooja andma, aga ei tohi mitte tema silma sisse paista, muidu läheks nägemine segaseks ja lapse vead jääksid tähele panemata. Ema peab hoolsalt selle üle valvama, et umbrohu seemned lapse südames idanemise ruumi ei leia, ta peab need rutusti välja kitkuma ja pesapaiga võimalikult juurikatest puhastama, et need uuesti kasvama ei pääse.

Kaht asja pangu iga ema oma lapsele ülemaks kohuseks ja valvaku alati terase silmaga nende täitmise üle, ega tohita ühtki eksitust nende täitmise vastu nuhtlemata jätta, olgu see pisuke või suur. Lastekasvatamise need kaks nurgakivi on: *alandlik ja vastutõrkumatu sõnakuulmine ja tõearmastus*, nende peal seisab kõik laste ja inimeste kasvatamine,

sest et enamasti teised vead neist juurtest edasi kasvavad. Laps peab vanemate sõna kuulma ja nende käsku täitma, muidu ei või temast i n i m e n e kasvada, ja neid peame ligemalt kasvatama, kui rahvaste elu parandamist silmast ei taha kaotada. Neid nende sugude nimel kasvatada või mingi uhkuse kibet noorte südametes põlema lehvitada, kui võiks neil sündimise poolest midagi eesõigust olla, on pöörane alpimine. Tõsisel kasvatamistööl ei ole muud silmas kanda, kui last inimese kohustetäitmisele juhatada, ühtlasi neile meelde tuletada: «Kui te olete kõik teinud, mis teile on kästud, siis ütelge: meie oleme kõlvatud sulased, sest meie oleme teinud, mis meie kohus oli.» — — — Meie noored i s a n d a d ja noored n e i t s i d on vanematest palju targemad, neil on igaühel õigus käes teha, mis nad tahavad, nemad on v a b a d inimesed, aga mis vabadus tõesti tähendab, sellest ei ole t-ninad vähemat märku saanud. Mõned oskamata emad võivad sõnakuulmist lastele sellega raskendada, kui nad, mitte oma mõistuse, vaid tujude järgi, täna lapsele midagi lubavad ja homme ära keelavad. —

Niisamuti tuleb last maast-madalast tõearmastuse poole juhatada ja teda valetamise eest nuhelda, sest valest ei kasva üksnes vargus, vaid palju teisi vigu. Väga kahetsemise väärt on, kui targemad, kes rahvale igas tükis eeskujuks peaksid olema, eneste kasu ja kavaluse pärast tõe silmast kaotavad ja alati selle vastu eksivad. Kasvaks tõde, siis kaoksid varjukandjad ja silmateenrid maa pealt.

K.

NÄITEID SÕNUMIKEST «SAKALALE».

Sakala, nr. 12, 13. V 1878. a.

Tartus, jüripäeval 1878.

Kui ma 28. märtsil teile kadunud talve ärakoristamisest, kevade tulekust ja lõokeste lõõritustest puhusin, ei puudunud palju, et ise viimaste kooris suve ilu hõiskama oleksin läinud, kui mind mitte eesseisva jürikuu tujude meeldetuletus poleks jahutanud. Ettevaatus, pikk meel ja külm veri on tänuväärt vanaduse-omadused, mis meile varem osaks ei saa, kui mõnekorra käpad hästi oleme kõrvetanud. Iseäranis peaksid prohveti-ameti pidajad, olgu nad ilmade või poliitika ettekuulutajad, «lendavate sõnade» eest hoidma, mida nendepärteilased teistesse keeltesse ümber tõlgivad, teist ja kolmat korda jälle trükivad, sealjuures sõna-sünnitajale viirukit suitsetavad, tema kammi kõrgemaks kasvatavad, nii et mehike kui pool-uimane aega ei leia oma suure teo üle järele mõtelda. — Seal langeb äkitselt kiitust kui rahet tema kaela; see äratab unest ja sunnib teda mõtlema. Aga mis kord trükitult laia ilma kätte oli läinud: mine tuult kinni püüdma?! — Salgamine ja tagajärele vabandamine ei jõua nurjaläinud asja enam parandada; puder, mis paja põhja kinni põlenud, ei kaota kõrbenud magu küljest, ehk sa teda sada korda hiljem läbi segad.

Hilja aja eest kuulsin ühest «mõõtu-andvast» suust, mis meile targemad inimesed juba tuhat korda ütelnud, et — + + + Aleksandrikooli asutamine üks tühi alpide jampsimine pidada olevat, sest et temast ometigi iial elulooma ei või tulla. Sellepärast arvan mõnusaks, edaspidi — kus selle surnultsündinud lapse nime

peaks tarvitatama — iga kord kolm ristikest nime ette panna, nagu vanemal ajal tehti, kui vana põrgupapat tema pärisnimel kutsuti. — Ma olen viimastel nädalatel palju selle asja üle mõtelnud ja pean täna kahetsedes tunnistama, et teistega ühes sõgesilmil eksiteel olin sõitnud, kui siin ja seal kogemata sõnakese Al. kooli kasuks juhtusin kulutama. Ütelge ise — aga esiteks käpp südame peale t õ s i d u s e tunnistuseks! — mis võib üks «rumalast rahvast» välja arvatud ja asutuseks võetud k o o l ühele inimestesoole tulu tuua, keda suuremad «k u l t u u r l a s e d», nagu räägitakse, kuus- või seitsesada aastat väsimata on õpetanud, juhatanud, kasvatanud — suuremalt osalt võsandikkude kulu peal, aga — (kellel kõrvad, need kuulgu!), kelle 40- ja 50-aastased lapsed praegu veel «tuletikkudega ja teravate riistadega» ei oska ümber käia! Mees, kes seda ütleb, on ise, kui ma ei eksi — rohkem kui veerandsada aastat vaimuäratamise (?) tööd nende kallal püüdnud toimetada.

K.

Sakala nr. 23, 22. VII 1878. a.

T a r t u s, 2. j u u l i l.

Ajamarude möllamistel kokkuaetud aastasadade liiv ja tolm on eesti rahva mineviku nii sügavasti kinni matnud, et kõige terasemad silmad tema kätkipõlve jälgi ei jõua üles leida. Histooria tundjate arvamist mööda tohiksid meie esivanemad kõige varemalt viienda aastasaja lõpul või kuuenda alustusel Aasiamaalt tulles siia jõudnud olla, aga maapind ei olnud siin enam tallamata. Teised uurijad tahavad mõnest vanast leiust, mis meie ajal kogemata juhtumisel nähtavale tulnud, tunnistada, et umbarvates juba 200 aastat enne Kristuse sündimist, see oleks 700 aastat enne eestlaste tulemist, inimesesugu meie maal on elanud. Kes need olnud, see on teadmata, aga harimise poolest võisid nemad meie esivanematest veel palju alamal seista. Aga need arvamised kõiguvad kui kerged udupilved tuuleõhus k i n d l u s e t a. Kirja teel korjatud riismed enne sakslaste siiatulemist, mis mõne muu rahva kirjanikud sinna-tänna maha pillutanud, on niisama kerge vili, et pisut ivasid sees

leida, mis vaidluseta tõsi tohiks olla. Suuremal osal ei näi olevat enam tõtt kui ennemuiste-juttudes, see on: pisut sündi ja rohkesti luuletust. — Isegi esimesed kirjasõnumid pärast sakslaste siiaasumist, mis Läti Henrik üles pannud, tarvitavad ettevaatust ja sõelumist, enne kui meie värvide vahedest selget aru leiame: kas asjad ise nõnda olid või kas nad vaataja silma nõnda paistnud? Henrik oli võõraste kasvandik ja õpipoiss, lapsepõlves omast rahvast lahutatud, sakslaste poolt koolitatud ja viimaks preestriks õnnistatud, enne kui teda kodumaale tagasi toodi. Üksnes niipalju tohime nimetatud allikatest tõeks pidada, et enne sakslaste tulekut üks osa eestlasi, ehk nad küll Venemaa vürstidele kümnist maksid, muidu ihulikult vabas põlves elasid, ja nende rahvastega, kes neil naabruses asusid, vaimu ärkuse poolest ühesarnased leiti. Ehk küll ebajumalate kummardajad, oli neil üks ülem jumal «Taara» ja «Vanaisa» nime all, kes alamate jumalate ja inimeste üle valitses. Rahva usaldus kõrgemate abiandjate peale seisis kindel veel mõnisada aastat pärast seda, kui neid ristimiseveega oli kastetud, ja läks vast kaua hiljem kristlaste jumala peale, kui endised aitajad neid näisid ära unustanud olevat. Kindlas usalduses oma jumala peale olid nad julged ja vahvad sõjamehed, kes, oma vabadust ja elukohta varjates, iga kord oma elust hoolimata vaenlaste vastu välja läksid. Nemad ei tundnud lukku ega taba: mehe sõna tõotusel oli kindlus. Juba nende kauavältav vastupanek kangetele raudlastele, enne kui viimsed vahvad vereväljal olid langenud, tunnistab nende visadust, mis osalt tänapäevani veel elab. — Kui võimalik, loodame teisel korral sest asjast pikemalt kõnelda, täna lubage aga mul selle üle oma rõõmu üles tunnistada, et nooremad historiia uurijad — nagu «Sakala» nr. 19 tunnistab, vaevaks on võtnud endist aega paremini valgustada, kuidas vana eesti kantsi ümber «praeguste Viljandi kirikute kohtadel metsikud olnud, kus sees hunt pesa teinud». See õnnelik aeg tuletab Aadami ja Eeva põlve paradiisis meelde, kus kõik üheskoos — kiskjad ja muud elajad inimeste ümber rahulikult elasid ja keegi kartust ei tundnud.

Jaanilaupäeva õhtul Taaramäel luusides saatsin vaatust igale poole, nii kaugele kui silmad ulatasid, kas kuskilt endist tulevalgust tõuseks — aga kõik oli p i m e d u s e mähkmes. Ennemuistse aasta kõrgema ilupidu mälestus elas kuue- ja seitsmekümne aasta eest veel jaaniõhtu tulepaistel, ehk küll päeva pidu omal ajal 2 nädalat varem, meie praeguse aasta pikemal päeval peeti. — Parema tuleviku lootjad arvasid tõrvatündri märkides tunnistähte märkavat, et ükskord ehk vaimutule valgus ka meie rahvale hakkab paistma, aga p o l i i t i k a-meeste laiad — (peaaegu oleksin ütelnud «mantlid»!) — t a r k u s e d vagaduse kilbi all ei ulata ometi Reinuvaderi saba üleüldse kinni katma — tükike ripub nähtaval.

K.

KAKS KÜSIMUST.

Avalik kirja-saadendik austatud «Eesti Postimehe» härra redaktorile.

Vaikselt lendab läbi meele
Äkitselt mul mõte:
Kesse oskab minu keelt —
Juhatab, kus tõde?

Tartus, Tiigi uulitsal
Seisab sepapada,
Suure meistri silma all
Leiad juhi rada.

Austatud härra!

Kindlas usalduses Teie keskmise[1] õiguse peale, kes sõbrast ja vastasest hoolimata igamehele teenistust mööda tema palka tasub, laotan alandlikult järgmised küsimused Teie ette, ja palun — kui kitsas aeg Teile mahti peaks andma, nendele vastust.

«Eesti Postimees» nr. 12 tõi esimesel leheküljel, esimeses rõugus kõnelemise: «Kas linnast, kas maalt» pealkirja all, mis — kui arvamine mind ei peta — poliitika värvi kannab, ja uuemal ajal mõnelt poolt soovitud asjade muutmisele teejuhiks läkitatud näib olevat.

Meie Läänemere kubermangud pidavat, nagu üks puhkama läinud mees mõne aasta eest ütles: «keskaja kolikamber» olema, kus kõik seitsmesaja-aastane hallitanud risu kokku korjatud, osalt klaaskappides, osalt raudkirstudes luku taga seisab, et see tarbe järgi käepärast oleks. Mis mujal maailma maadel, kus haritud rahvast

[1] [erapooletu]

elamas, nõnda kui terves Vene riigis, keegi enam ei tunne, veel vähem usaldab kätte võtta, seisab meie õnnistatud Eesti- ja Liivimaal kõrges austuses ja sagedases tarvituses kui üks püha isa-isade pärandus! — Kas see ütlus tõsi või vale? — ei tea mina mitte, sest mul ei ole poliitika-asjadega iialgi tegemist olnud. Niisama vähe on mul võimalik Teie, nimetatud paigas avaldatud arvamiste üle otsust anda, mis kõrgemale lendavad, kui minu teadmiste tiivad ulatavad.

Üks järguke aga Teie kõnes torkas teravalt mulle silma ja sundis mind pikemalt järele mõtlema: k e l l e pihta Teie nii valusalt rabatud vops pidi puutuma? Kui minu vaev tänapäevani asjata on jäänud, omast väest süüdlase üle selgemat teadmist saada, siis pole mul teist paremat nõu, kui esimesest allikast seletust otsima minna, kuhu ülevalkuulutatud «moto» mind juhatanud. Teie ütlete, austatud härra: «Ärgu saagu rahvale pakutud, mida rahvas veel mitte ei pruugi, muidu saaksid tuletikud ja teravad riistad laste kätte, aga ärgu saagu rahvale ka mitte keelatud, mis temale küll võib antud saada, ja seda ühel hoobil mõlema poole kasuks, sest sapikasvatamine ei ole kuskil veel head teinud.»

Nagu kergelt võis ette arvata, ei tohtinud see sõna sulatina kombel mitte tuhka kaduda. Pealegi ühe mehe suust, kes ise võib-olla ehk kolmkümmend aastat eesti rahva harimise ja mõistuse äratamise põllul vahva ja väsimata hoolega on tööd teinud ja kelle õpetuste piirid palju laiemale ulatasid kui teistel enne teda. Aga et ükski inimeseloom kui s ü n d i n u d tark ja e k s i m a t a ilmale ei tule, on ka tema oma parema tahtmise vastu mõnikord e k s i n u d, nagu mitukümmend asja avaldavad, millest meie aga ü h e a i n u k e s e siin nimetame. Kui kauema aja eest üks kuulus looduseasjade uurija professor Saksamaalt Tartu universiteeti õpetajaks oli nimetatud, üks asi, mis — möödaminekul öeldud — kuidagiviisi meie rahva külge ei puutunud — läks «Postimehe» ülbus nii kaugele, et tema kuulsa mehe otsekui sõimukaaki turu peale pani ja rumalaid tema peale ässitas! Aga, jumalale tänu, meie rahva terve meel ja mõistus kaitses neid ja ei lasknud mässamist sündida. Ja nüüd kääname mahajäänud teele tagasi.

Päev või kaks hiljem, kui «Eesti Postimehe» «tuletikud ja teravad riistad» päikesevalgele pugenud, külvas «Uus Tartu saksakeele seitung» (Neue Dörp. Zeitung) mõõtuandvad «Postimehe» seemneivad oma lugejate põllule idanema, mis mind esimesel silmapilgul natuke võõrastas, sest sinnaajani oli praegunimetatud leht: «Edenemist!» oma lipu peal kandnud, nagu «kuivade välkude» kirjavahetus mineva-aasta lõpul ja praeguse alustusel tunnistanud. «Vaata!» ohkasin väikeses kambris: — «mis kaunis hiilgus targemalt küljelt meie Postipapakese harjapuna helendab, keda sinu vanad varese silmad ei näinud.» — Teised p a r t e i l a s t e (maakeeles: vana risu armastajate) lehed, kellel suuremat kartust ei ole, kui et «vana kolikambri puhastus» võiks ükskord ka meie maale teed leida, olid sedamaid nõuks võtnud, sest raha k u r s s (maakeeles: hind) seisis m a d a l a l, «Eesti Postimehe» odavast paberist hõbe- ja kuldraha lüüa, mis paberi väljaandjat natuke ehmatas. Meelde tuletades, et säherdune metallirikkus viimaks meie kitsale maakesele liigseks saaks minema, tõttas tema (vaata «Eesti Postimees» nr. 15) rikkuse jõele tõkkeid ette tegema. Seal seletab ta otsegu enese vabanduseks, et «teised tema mõtteid täielikult pole mõistnud, ja tema arvamised hoopis teist teed mööda olla astunud, kui trükikiri neid meile avaldanud». — Noh, ükspuhas, see on tema asi, ja ei puutu mitte minusse. Aga mis ma küsida tahtsin, ja temale ei tohi kinkida, on:

I. K e s on need «tuletikkude ja teravate riistade» andjad eesti rahvale?

II. K u s elavad need 25- kuni 50-aastased, osalt mõned vist juba halli peaga lapsed, keda t a r g a k u l t u u r l a s t e seitsmesaja-aastane kasvatamine veel nii kaugele ei ole viinud, et nad «tuletikkudega ja teravate riistadega» oskaksid kahjuta ümber käia?

Lahket vastust selsamal teel oodates palub haiguse läbi pikale viibimist andestada, ja jääb enne kui pärast

aupaklikult

Teie

Tartus, *Kreutzwald.*
27. aprillil 1878.

Pisikesed õiendused, ehk: vastus vastusele.

«EESTI POSTIMEHE» REDAKTSIALE.

Kõigepealt, austatud härra! palun ma tänu vastu võtta, mis — ehk see küll nelja kuu viibimise järel tuleb — ometi koguni ära jahtunud ei tohiks olla. Nagu näete, on Teie t u b l i õpetus nii pikalt juba vilja kandnud, et «moto» (maakeeli: väljavõetud sõna) maha jätsin. «Iseäranis suure rõõmuga o l e m e ning vist ka suurem osa lugejaid — Teie nõndanimetatud vastuse (?) «kirja pidanud tähele panema,» — mis Teie seisupaigast muidu igapidi kena ja laitmata oleks, kui temas üks pisike asi: v a s t u s minu küsimuste peale mitte ei p u u d u k s. — Aga «eks see ju ole üleüldine tähtis ja kasulne asi, et meie aus, üle kõige maailma kuulus», eesti raamatute ja seitungite kirjutajate keskel h e l e d a m ehatäht minusuguse väetikese vastu oma suu on lahti teinud, kuna meie juba hakkasime kartma, et raskest tööst väsimus teda nii väga teenitud puhkele tahtis sundida. Noh eks ta ole? «Laulik ikka» — ei! «Teomees ikka tonkimaie, sepp aga valmis virutama, meister, vahva, masardama*).» — Nüüd on selgesti näha, et «meie» väsimata Postipapa, härra J. V. J a n n s e n, veel

*) Võõrast mulle tundmata sõna «masarad» ei leia ma Wiedemanni leksikust (maakeeles: sõnaraamatust), arvan aga sellest, et masarad ja vasarad üheskoos mulle selga soovitakse, mõlemaid karistuse riistadeks. — Niisamuti kirjutan ma: m i n a ja o l e n asemel siin «E. P.» eeskuju järele «meie», «meite» ja «oleme». Tahtis ta viimaste läbi teadustada, et tema vastuse juures «terve perekond», päiliste ja talgulistega seltsis «üheksamehe-rohu rammul» tööl olnud, siis ei sünni esimene ütlemisviis minu kohta. «Meiē» «minu» asemel tarvitada on kuningate ja kõrgemate kirjameeste omadus; mina töötan aga üksi.

nooremate meeste ja väetimate vanaraukade tööst ning püüdmistest raatsib osa võtta, ja see ei kinnita ning kosuta mitte üksi m e i d, vaid vististi ka kõiki teisi rahva eest töötegijaid, kes m e i e ju ammugi oleme harjunud härra J. V. J a n n s e n i t esimeseks hiilgavaks eesti eeskujuks pidama. Eeskujuks, austatud härra, võib ka seesinane Teie kiri, millega mind austada vaevaks võtsite, igapidi ja igaviisi olla mulle ja kõikidele. Ehk oleks mõni teine mees, kes mitte Teie j ä m e d u s e n i ja kavaluseni ei ulata — ja neid on lugemata palju — seda «teisiti» — ma mõtlen: natuke p e e n e m a l t — teinud ja sellega vastuse andmist raskendanud. Niisugune mees ehk ei oleks otsekohe välja astunud, vaid oleks mõnest võõrast laituse-toast oma arusaamata (?) lendavaid või lonkavaid sõnu paarituhande lugeja sekka lasknud tormata, sõnu, mida ta siis muidugi nagu Vanataadi välku vaenlase südamest läbi arvab minevat. Aga Teie õpetate kohe ja avaldate «tuppa astudes», et peenikesest poe-kalevist riided ja viksitud (maakeeli: läikima hõõrutud) saapad veel mitte igaüht h a r i t u d ja v i i s a k a k s inimeseks ei jõua teha. Olin mina, nagu Teie ise tunnistate: «v a b a ja t õ e - a r m a s t a j a meelega», mitte iseenese pärast, vaid asja pärast, avalikult Teie vastu astunud ja Teilt vastust nõudnud (aga ei mitte, nagu ekslikult ütlete: Teid vastust andma «sundinud»!), siis oleks minu arvates ka Teie kohus pidanud olema, niisamasuguse vaba ja tõearmastaja meelega mulle vastust anda. Miks ei ole Teie nõnda teinud? Mis häda pärast «kepeldate»[1] Teie jesuiitlaste (maakeeles: silmateenrite) kavalusega kui kass palava pudru ümber ja põrkate siis äkitselt teise tee peale? Ja kui j ä m e d a l kombel teete Teie seda? — Pidasite Teie mind nii rumalaks, et ma Teie nii kenasti kõlavad kiitusesõnakäänud tõeks võisin võtta, ja mitte seda meelde tuletada, et «roosipõõsa» õilmete varjul luuraja m a d u, kui ta silmad kinni pigistab, seda magamisviisi p e t t u s e k s teeb, kuni see ligemale astuks, keda ta hammustada tahtis? —

Minu k a k s k ü s i m u s t ja nende siht, millesse nad

[1] [hüplete]

pidid jooksma, olid nii selged, et neid iga mõtleja käpaga võis katsuda, aga selle vea pärast ei võinud Teie neid mitte tarvitada, sest nemad ei läinud Teie kavaluse poliitika tunnistusega ühte. Minu keskaja kolikambril ei olnud seal usuga midagi tegemist, mida Teie niisama hästi mõistsite kui teised, kes mõista tahtsid. Liivimaa kubermangu mõisnikkude maapäev oli hilja aja eest mööda läinud, ilma et neist tema peale rajatud vabameelsetest asjaparandamise ootustest midagi tõeks läks, see sünnitas paksu verd ja laialist kisa igal pool, ajalehtedes ja suusõnaga kõneldes. Kolikambri kallim varandus minu sihil olid kõigepealt: Liivi- ja Eestimaa eraõiguseid, mis Vene riigi üleüldistest õigustest kõrvale jooksevad. Nad võisid ehk omal ajal tarvilikud olla, aga tänapäeval on nad enamasti kammitsad, edasiminemise sammu kinni pidades. Nimetame siin ainult Vene riigi «rahukohtuid», kus kõik väikesed, vahest ka suuremad asjad ühel päeval paari tunniga läbi seletatakse ja otsus antakse, aga meie paigus mitu nädalat, mõnikord kuud ära kuluvad, enne kui kohtuotsus välja tuleb. Kui palju ajakulutust läheb seal kohtuskäijal ilmaasjata raisku, kui tema kohtute kauguse pärast kibedamal tööajal 25, 50 ja rohkem versta peab edasi-tagasi sõitma? Kes protsessimist (maakeeli: suurema asjaga kohtuskäiku) alustab, sel olgu pungil rahakott ja kannatust mitme aasta peale varuks, enne kui kohtuotsus välja tuleb. «Kui ma mitte seda meelde ei tuletaks, et» — looja poolt Teile kingitud «rikas» vaimuanne selle ebajumala teenistuses seisab, kelle nimi mammon (maakeeles: rahakukru kasvatus) on, siis võiksin seda imeks panna. — «Aga nagu vaimurikkad inimesed ikka, nõnda ka Teie: üks sõna äratab sada teist, üks mõte kutsub tuhat teist elusse. Sellepärast on Teil» — vastamise puudusel — «veel mitu muud kõrvalist annet Teie kavaluse külluse-sarvest minu selga kukkunud.» — Vist olite kogemata ära unustanud, et meie päevil kõik lugejad enam nii rumalad ei ole, kui Teie, aus härra, arvate ja neid endale sooviksite, vaid mõned juba — ärge kohkuge! — ise mõtlema hakkavad ja päevavalgusele ja ööpimedusele oskavad vahet teha.

Ehk küll tüütavamat tööd palju ei tohiks olla, kui iseenese eest rääkima minna, siiski ei või ma parata, vaid pean häda pärast seda tegema, milleks mul esiotsa vähemat tahtmist ei olnud. Pisut, väga pisut on mul võimalik olnud rahva tuluks kirjapõllul töötada, sest et ametlikud toimetused ja leivapalukese-teenistus mahti ei andnud kõrvalisi talitusi ette võtta. Sugurahva elu ja olemine, juba lapsepõlvest saadik mulle igapidi tuttav, näitas — mida kaugemale ma mehevanuse teel edasi jõudsin ja ülemvalitsuse poolt mitmed kergendused kingiti — õpetuse, nimelt vaimu äratamise poolest väga puudulik ja kidur olevat, mispärast ma nõuks võtsin, nii pikalt kui mu pisuke mõistus seks ulatas, inimesi järelemõtlemisele juhatada, see on: looja poolt antud mõistust tarvitama õpetada. Suurema hulga aastasadade jooksul kunstlikult magama uinutatud tõmused, arad silmad ei või ühel aastasajal lahti pääseda, seda vähem, kui pisemgi kogemata seinapragu, kust päikeseterad tuppa pääsevad, sedamaid kinni topitakse. — Et inimlik mõistus lühike ja igapidi eksiv on, inimestesugu algusest peale kuni tänapäevani palju eksis ja niisamuti tulevikus eksima saab: kes seda läheks salgama? — — — Sellepärast aga ei ole meile kuskil tükis keelatud mõistust — seda ainukest siin elus meile teejuhiks antud valgust — ära salata, või kuidas mõned tahavad: jalgade alla tallata. Nii nõder, pisuke ja väeti, kui meie mõistus ka on, siiski on meie püha kohus, kui meie halvemaks ei taha langeda kui lojused — keda loomusund juhib —: mõistust igas asjas ja igas kohas tarvitada. — Kes mitte silmateener ja varjukandja, vaid mees tahab olla, see peab nõnda puhuma, kuidas ta mõtleb. Seda pidin ette nimetama, enne kui Reinuvaderi — tahtsin ütelda: «redaktsia» — vastusel edasi lähen.

Teie tundsite poliitika-tee libedust, sellepärast kartsite sinna astuda, kus pisem jala libisemine Teid maha võis pillutada. Ehk tuli Teile isand Kriimsilma vana lugu meelde, kes praegu külmetanud peegel-hiilgava Võrtsjärve jää peale tagakiusaja mehe eest pakku põgenes, aga mehe selsamal hommikul uuesti rautatud hobuse kabjad olid libedal teel paremad toed ja kind-

lused kui Kriimsilma küüned, mispärast mehike tagakihutaja käest tulist saunaleili pidi kannatama. — Teie leidsite endale sellest mõnusa varjupõhjuse, et mina Teie «rahva-tagakihutamist mässamisele» laitsin, ühtlasi rahvast kiitsin, kes siiski rahule jäid ja Teie pärast oma nahka turule viia ei usaldanud, kus neile, nagu ette arvata, rasked nuhtlused tänupalgaks oleksid saanud. Teie põrkasite ristiusu teele, puistasite seal tühje õlgi mitukümmend kubu, küll teades, et suured karjad ja nende karjased kõigilt poolt sõdima tulevad, — keda Teie täna minu vastu, nagu mineval korral dr. Schleideni vastu ässitasite ja rahva nuhtluse alla mõistsite. Dr. Schleiden oli, nagu ütlete: «ristiusuga karvupidi kokku läinud!» See niisama jämedalt maalitud, võibolla kustki kõrtsist joobnud tülitsejatest võetud pilt teeb tõesti oma maalijale au ja ei peaks kuskil kõrtsi seinal edaspidi puuduma! — Mina ei ole dr. Schleidenit oma silmaga iial näinud, küll aga mõnda tema kirjadest lugenud, mille sees mul midagi teisiti silma ei tulnud, kui mis teised sügavamad looduseuurijad enne teda niisamuti olid tunnistanud, et: «Aeg, jumal, ilmade loomus ja looduse seadused igavesed on, sellepärast neil seadustel kuskil tükis takistust või vankumist ei või olla. Nõnda kui nemad looja sunnil miljonite aastate eest kord liikuma pandi, liiguvad nad praegu ja saavad igavesti liikuma, ilma et kõrgel targal, maa ja taeva loojal tarvis oleks kuskil midagi parandama minna.» — — —

«Mis kadumata, mis igavene on ja igaveseks ristiusus jääb, selle vastu ei või põrmuline käsi» ega põrgu vägi midagi teha, aga mis inimeste eksitus sinna omalt poolt juurde lisanud, see läheb aegamööda kõik aastatuhandete jooksul tuulde. Teie õnnistatud Eesti- ja Liivimaa «kirikuõpetajad», kui nemad ka iga päev, ei mitte «iga pühapäev», nagu Teie ütlete, räägiksid, ei jõuaks ometi terve maakera peal kõiki «rumalaid» mässama ässitada. Teie ässitamine on pime ülbus, ütlen ma jälle.

«Ega see Teile vastumeelt või olla, ega see tarka pane ahastama», kui lõpetades Teilt küsin: mispärast kardate Teie oma igavese kindla põhja peal

seistes minusugustest nõtradest oma usule hädaohtu? Mis jumalast on, selle vastu ei või inimesed midagi teha. Teie nimetate mind «luuletajaks» ja «paleuste» kaitsejaks, ja viskate mulle «Rahunurme lillede» kirjutamist ette. See näitab, kui oleks Teil ja Teie sõpradel neist kartus? Troostiks võin Teile tunnistada, et rahvas neid palju ei tunne, sest selle eest on igal pool hoolt kantud, et minu tühjad kirjatööd poes peavad hallitama. Aga et Teie mind ja teisi minusuguseid mehi, kes meie rahva vaimuvabaduse ja valguse eest võitleme: «tuletikkude ja teravate riistade andjateks» püüate teha, on ülblik vale, mida Teie ise ka mitte ei usu, vaid rumalamaid kalu oma mõrda püüdes meelituseks ette panete. Parema õigusega võiksite «tuletikkude andjateks ja teravriistade pakkujateks» nimetada neid, kes rahvale mõtlemist keelavad ja nende päid ebausu kottidesse topivad, lootes keskaja pimedust — tema piinamisriistadega ja tuleriitade peal inimeste elavalt ärapõletamisega tagasi tuua, kui nad mitte nöörimööda nõnda ei usu, kuidas Teie ja Teie sõbrad neile ette kirjutavad. Vist sellepärast juhtusite (muidugi kogemata ja tahtmata) «sotsiaaldemokraatlastest ja nende-sarnastest meestest» rääkima, ilma et sellega hoope meie külge tahtsite anda. Aeg näis selle tarvis nagu tehtud, sest et Saksamaal nende peale jahti peeti. Aga jumal tänatud, meie paigus neid veel ei ole, niisama vähe on kartust, et meie maa põllud säherdust umbrohtu kasvatama hakkavad. Aga «laimdus peab aitama, kui tõega läbi ei saa», — näib lipukandjate moto olevat, kes lugu pidamata iga vahendit tarvitavad, mis neil käte ligidal seisab. Mul ei ole selle peale muud ütelda, kui niisugustele meestele oma sügavamat põlgust avalikult tunnistada.

Tartus,
7. oktoobril 1878.

Umbes 1879

PARADIISI-AED.

Veel tänapäeval leitakse palju inimesi, kellel ihukarvad ehmatuses püsti tõusevad, kui nad targemate suust kuulevad, et Piiblis — nimelt Vanas Testamendis — ennemuistseid jutte seisab, kus luuletuse viisil lugusid räägitakse, mille ilmumist keegi elav hing ei ole näinud ega näha võinud. — — — Oskamatud, parema õpetuseta jäänud inimesed kardavad Piibli püha au selleläbi kahanevat, jumalikust ilmutusest tükki maha lõigatavat, sest et nende arvates Piibel siis mitte enam täielikuks tõeallikaks ei või jääda, nagu neile maast-madalast oli õpetatud. —

Aga meie saame ehk mõne sammu tõele ligemale, kui selle arvamise ümber kääname ja siin küsime: mispärast on Piibel meie ajal paraku hulga inimeste silmas oma endise hinna kaotanud? S e l l e p ä r a s t, et neile õpetatud oli, et k õ i k, mis Piiblis jutustatakse, kirjatähtesid mööda, sõna-sõnalt tõsine sündinud ajalugu peab olema ja pisemgi kahtlus selles hingeõnnistusele kahju teeb. Et aga mõtlejatel ja asjade vahet tundjatel inimestel seal mitu tükki järsult mõistuse ja looduse seaduste vastu käivad, siis ei või nemad ka parema tahtmisega mitte uskuda, et Elias põlevas vankris tõesti taeva sõitnud, et päike Gibeoni lahingus nii ja nii kaua tõesti paigal seisnud,*) et Bileami eesel oma peremehega tõesti

*) Et päike kui kindel täht omast paigast iial ei liigu, vaid p l a n e e d i d ehk rändav-tähed, nagu Maakera, Koidutäht ja teised nende sugulased rõngasteel päikese ümber jooksevad, seda teaduse tarkust said inimesed teada vast mõnituhat aastat hiljemini, enam kui 1600 aastat pärast Kristuse sündimist.

rääkinud oli, ja muid nende-sarnaseid võimatuid lugusid. Neil ei ole võimalik säherdusi vastu-seadust sündinud juhtumisi uskuda.*) Nemad ei saaks Piiblit põlgama, vaid temast rohkem lugu pidama, kui nad noorel põlvel juba koolides harjunud oleksid nimetatud ja nende-sarnaseid jutustusi kenaks luuletuseks pidama, mis muisteajal heebrea rahva vaga vaim ilmale sünnitanud; kui neile keegi vahetegemist oleks õpetanud, mis sündinud lugu ja mis luuletuse kujutus (ennemuistne jutt) on. Alp ja jamps arvamine oleks Piiblit sellepärast valeraamatuks pidada, et temas ka ennemuistseid jutte leitakse. Sest ka ennemuistne jutt, ka luuletus on tõde, üksnes selle vahega, et ajaloojutustus tõde alasti meie silma ette toob, mõlemad esimesed temale luuletuse-riided selga panevad, mis osavamad vaimud neile kinkinud, et nad ehtes teiste seltsi võiksid astuda. — Täielikumaks seletuseks toome ühe neist vaimurikkamaist Piibli «ennemuistsetest juttudest» lugejatele õpetuse märgiks, nimelt selle, mis temas paradiisist räägitakse.

Meile räägitakse, et ükskord maa peal paradiis ehk lõpmata õnnepõlv on olnud. Seal elasid inimesed pärast nende loomist kõige puhtamas õnnistuse-põlves. Üks kaunis rohtaed oli neile elupaigaks antud, kõik maitsemised neile lubatud, rahu valitses nende südames ja ümber, leplik olek nende ja elajate vahel, kes kõik inimeste voli all seisid. Seal ei närinud veel ükski valu inimese hinge ega roojastanud veel mingi patt «jumalanäolist» looma, seal ei sundinud veel ükski häbi tema palgeid punetama: nemad olid ihualasti, aga ei häbenenud siiski mitte. Jumalaga elasid nad kui naabrid sõpruse jala peal, jumal esineb neile kui lahke isa oma laste vastu, käib neil külaliseks ja armastab neid. Aga neil kauneil päevadel ei olnud mitte igavest vältust. Kaval madu tuleb libeda keelega ja petlike sõnadega, himu ärkab lustiga, patt on tehtud ja patuga langevad nemad vande alla. Inimesepaar peab paradiisi ja oma

*) Kavalamate seletamised, kes enda parema teadmise vastu kahejalgsete karjaloomade kahtlust ütlusega püüavad lepitada, et jumalal kõik võimalik teha olla, mis ta tahab, unustavad siin, et temal kui maailma loojal täielik olemine on ja tema tööd ja seadused algmisest igaveseni muutmata vältavad.

õnnistuse maha jätma. Mees peab palehigis leiba sööma, naine valuga lapsi ilmale kandma; ilmasüüta põlv ja rõõm on kadunud, häbi ja valu nende asemele tulnud; jah, esimese rahu asemel valitseb nüüd alaline võitlus jumalaga ja loodusega.

Kogu Vanas Testamendis ei leita kaunimat jutustust kui see. Aga kui jutule tõesti nõnda sündinud lugu põhjuseks tahaksime panna, siis kaoks tema ilu ja kenadus. Meie peame uskuma, et kõigevägevam jumal inimese kombel paradiisi püiestikus jalutamas ja meelt jahutamas on käinud, inimesega inimlikult juttu vestnud, peale selle kui ta mehelt magades ühe küljeluu võtnud ja sellest naise nikerdanud, et üks madu kõnelnud, et rohtaias üks puu on olnud, mille vilja maitsemine inimesele hea ja kurja vahetegemist osaks olevat andnud. Peale selle on endise paradiisi asupaik nõnda kujutatud, temast läbivoolavate jõgede kohad nii naljakal loomusel tähendatud, et õpetatud meestest veel üksainuke tänapäevani nii õnnelik ei ole olnud, et meile öelda võiks: kus maalt ja kust kohalt meie seda paradiisi-aeda peame otsima. Ja mis veel imelikum ja kimbakam! Me peaksime uskuma, et jumal ühe õuna maitsemise pärast inimese nii koledasti on võinud ära vanduda, et mitte üksi tema ühes naisega, vaid kõik rahvapõlvede tuhanded selle vande all peavad ohkama! Kuidas nii? Kõige maailma inimestesugude juhtumised pidid aastatuhandete vältusel sellepärast teisele joonele seatud saama, et üks naine kord keelatud õuna sisse oli hammustanud! Inimeste miljonid pidid raskes vaevas piinatud saama, pidid valu kannatama, nutma ja surema üheainukese kergemeelse töö pärast!? Kristus õpetas meile kõrgema mõttekuju jumalast, mitte aga säherdust lapselikku jumalat, kes inimese üheainsa nõtruse üle nii raskesti vihastab, et ta sellepärast kõik maailma vande alla paneb! —

Kui otsata palju kõrgem näib aga see jutustus, kui ta üks luuletus ehk mõtterikas ennemuistne jutt on. Siis on see paradiisi pilt üks nii armas unenägu, nii värske, lapselik ja elav, et ka uskmatum inimene temast kuuldes ja lugedes rõõmu tunneb. Kas võiks ilmasüütust, kes veel ei tea, mis hea ja paha on, kes häbenemist ei tunne, vaid lapselikus rahus jumalaga, maailma ja iseenesega elu-

päevi ühest teise edasi ajab, ilusamalt üles maalida, kui selles paradiisi-ennemuistses jutus? Kas võiks kiusatust, kes siledal angerja viisil, nagu ilmlik lust ja silmahimu inimese põue poeb, osavamalt maalida kui salapetise roomaja maona? Võitlust südametunnistusega, iseenesega nõupidamist, südametunnistuse vaigistamist ja viimaks k õ i k i d e üle võimust võtvat lihahimu osavamalt tähendada kui Eeva kõnelemine maoga, kui kasvav himu naise südames kaunist õuna nähes? Ja siis! kuidas nad häbenevad, peitu poevad, vabandavad, vastastikku teineteisele süüd annavad — kõik nii loodust mööda! Ja viimaks vanne — mis suurejooneline kole pilt! — kuidas lõpetab ta viimaks jutustuse leinamärgiga otsal! Kui meie Piibli sõnumeid nõnda tähendame, et tema üks luuletuse lugu kõrgematest küsimustest inimliku elu ja südame üle on, siis ei ole kõigis vanaaja muistejuttudes midagi sügavamat, tõetruumat luuletust loodud kui jutt paradiisist.

Mis tõde toob see luuletus meie silmade ette? Alustame vastust küsimisele jutu lõpetusega. «Palehigis pead sa oma leiba sööma»; «valuga pead sa lapsi ilmale tooma» — see ei ole midagi muud kui kujutus i n i m e s e e l u s t, n a g u t a t õ e s t i o n. Oma palehigis peab inimene enese elu ülalpidamise eest võitlema. Looduselt ei antud temale midagi muud kui rammu ja mõistust. Vaenulikult seisab maailm tema vastu; vaevalt tahab temale toores ja visa loodus kasinat ülalpidamist anda, inimene peab oma mõistusega looduse sisse tungima ja ta oma rammuga kõlblikuks tegema, enne kui ta oma nälga võib kustutada. Inimeste-maailm astub külmas iseduse[1] tõves enamasti vaenulikult tema vastu, mispärast ta vägevat tahtmist kõige oma jõuga hinnaks peab maksma, enne kui ta seal aset tohib võtta ja selle läbi ülepea inimene olla. Temale ei kingita midagi, ta peab enesele kõik tarvitused tööga muretsema. Aga ka oma tööga ei või tema iial valmis saada, enne kui ta oma silmad viimast korda on kinni pannud; mitmesugused pettused, nurjaläinud ettevõtmised, kannatused, mured ja vaevad peab ta läbi

[1] [egoismi]

katsuma, ja kui üks otsa lõpeb, hakkab teine jälle liikuma. Tema võitleb tõde kätte püüdes, saab vaevaga samm-sammult ligemale, siiski ei ole tal võimalik sellele täielikult ligineda. Tema püüab täiusliku olemise rahule, astub ka tõesti edasi, aga siiski ei jõua ta täiusele. Tema püüab alati, aga millalgi ei saa ta hoopis sihile.

On sel viisil mure või üleüldine elukujutus antud, siis tähendab naisele räägitud sõna veel iseäralikku muret — majaliku ja koduse elamise kohta. See ütlus tähendab nende elu võitlemiste peale, mis kitsas koduses ruumis — igapäevastes majatalitustes — peavad niisamuti ära võidetud saama kui suures väljaspoolses elus, siin iseäralikult mured laste sündimise, ravitsemise, üleskasvatamise ja tuhande teise vaevaga, mis kui rõngad kõik üheks ahelaks kokku jooksevad. Pisukeses nõnda kui suures, majas nõnda kui riigis ja kirikus, inimeses nõnda kui *inimestuses* (inimeste-sugudes) on meie elu üksainus raske vaevaline võitlus ülalpidamise pärast. Aga see võitlus peab inimesele nagu vanne tuntud olema, kui ta ainult seda eluvaeva tähele paneb, kui ta üksnes võitlust võiduta, kahtlust lepituseta oma silmas kannab. Inimene *võib* elu vandeks pidada ja tõesti omalt kohalt sagedasti nõnda tunda.

Ja tema saaks vannet *alati* tundma, kui meile käesoleva ajaliku elu kõrval *veel üks vaimne elu ei oleks elada antud*. Aga oma vaimses elus loob inimene endale uue maailma, luuletuse ideaali, mida meie siin *paradiisiks* võiksime nimetada. Unenäo kujul kõigub see luuletatud maailm meie vaimusilma ees, kus *ühendus* jumala ja inimese, niisamuti kui maailma ja inimese vahel valitseb, milles ka kõik inimesepõue igatsused ja lootused täide on läinud; see täiuse, tõe ja rahu maailm, mida meie kuu ja tähtede *all* iial näha saada ja üles leida ei või.

See *seestpidine*, lootuse väel sünnitatud maailm seisab nii järsult välispidise maailma vastu, nii järsult, et peaaegu mõtelda tohiks: et mõlemate ühendust vanne ära keelab, mis nagu rajamüür nende vahel seisab. Meie liigume kui liblekesed ja udusuled mõlemate vahel sinna ja tänna, kord kõrgemal, kord madalamal, nii kui-

das tuulte puhumine juhtub. Kaotame meie vaimumaailma silmast, siis tunneme väljaspoolt elu tema vaevakoormaga nagu rasket vannet; usume meie aga tähendatud vaimset maailma ja elame tema sees, ja käivad meie mõtted ühtepuhku tema peale, siis täidab tema ka meie väljaspoolse eluilma ja valab kõrgema õnnistuse selle üle välja, ja meie leiame kõigi vaevade, raskuse ja püüdmiste keskel südamerahu, või teise sõnaga — leiame juba keskel võitlust lepituse, nõnda kui raskemas tööpalavuse palehigis jahutuse, misläbi juba siinpool hauarüngast piinahigi kibedus maiuseks, võitlemine lepituseks ja püüdmine võiduks võivad minna.

Unenäo kujul, ütlesime, kõigub seesinane vaimne maailm, see paradiis meie ees, aga siiski usume meie, kui oleks ta vististi seal. See usk on vanast ajast saadik enam või vähem rahvaste hulgas valitsenud; aga nemad arvasid ekslikult, et ükskord aeg on olnud, kus paradiis meist väljaspool nagu tõsine sünnitus nähtaval on seisnud — ja selles tükis petsid nad ennast.

Lapsed otsisid paradiisi isade juures; aga isad ei teadnud sellest enam kui nemad isegi, see on: ei midagi, ja otsisid seda esimeste suguisade juures, aga ka need olid niisama targad, et nad paradiisist niisamuti midagi ei teadnud.

Nõnda on siis Piibel, mille tekkimise piirid meist kaugel udus seisavad, paradiisi maailma algusesse paigutanud ja tõsise elu ühest vandest lasknud idaneda, millega jumal muistepäevil esimese inimesepaari paradiisiaiast oli välja kihutanud. Tõsises maailmas ei ole säherdust paradiisi küll iialgi olnud, aga kui tõde — nii on eeltoodud ennemuistse jutu kõrge seletus — elab paradiis inimese vaimus kui tõsine uskumise ja püüdmise maailm.

Lõpetusel tahame veel paar sõnakest paradiisi ennemuistsest jutust meie aja kohta nimetada. Kui iial milgi ajal, siis näib olevikus see sõna — «palehigis pead sa oma leiba sööma» käsuks tõusvat, mis kui iseäralik märk elukuju küljes seisab. Meie aeg töötab määratul kombel. Temas valitseb peaaegu palavikuhaiguse sarnane rammukatsumine. Käsitööd ja kauba-ajamine võtavad kõik rammud ja väed oma teenistusse; masinad

töötavad ja inimeste tuhanded masinate teenistuses; alatine võidujooks laseb uued masinad välja mõtelda ja rikkad rahamehed neid tööle panna. Õpetuste, teaduste ja seltsliku elu põldudel katsutakse igal pool kaugemale minna, kui enne meid käijate sammud on ulatanud, niisamuti ka valitsuses ja sõjaväljal.

See iseäralik lootusrikas elu tuuakse nüüd mitmel viisil kohtu ette; ü h e d näevad temas jumala vannet, mis muiste esimesele inimesepaarile oli pandud ja mis veel iialgi nii selgesti ei pidavat nähtaval olema kui tänapäeval; t e i s e d kiidavad jälle olevikku kõrgemaks trepiastmeks, kuhu inimese vägi jõudnud ronida. Kummal pool seisab nüüd õigus?

Üks mõistlikult mõtleja saab siin ütlema: kui inimene oma kõige suurema rammu tööle sunnib, siis võib ta kõige täielikumalt loodud sihile saada; püüdjat inimest tuleb sada korda kõrgemaks pidada kui vedelat laiska. Sellel sihil on meie aja edasijõudmine tähtis. Aga ü h t tuleb siiski meelde tuletada: teiselt poolt ei tohita mitte salata, et üks suur hädaoht ähvardades meie ees seisab; selle hädaohu kunstnimi on [eetiline] m a t e r i a l i s m, mis niipalju tähendab kui: inimesed kipuvad ka ise juba masinateks minema.[1] Juba on tuhanded sellesse materialismi viletsusse langenud, kuna teised õnnetud kalda veerul seisavad, nii et pisem tuulehoog neid alla võib puhuda; sellega tähendatakse niisugust elukorda, mis inimese paljaks tuimaks masinaks teeb, kellel mingit põhjusseadust ja kõrgemaid mõtteid ei ole, ja misläbi ta ennast elaja sarnaseks alandab, kes üksnes süüa ja juua tahab, kusjuures ta kõik kõrgemad vaimutarvitused — — — ära salgab, — jah, need õnnetud kahejalgsed metsalised seisavad tõesti selle raske vande all, mis esimesele inimestepaarile pidi antud olema. Neil materia-teenijatel puuduvad kõik kõrgemad püüdmised, mõtted, kõrgem rõõm, kõik kõrgem ja ülem ramm, nende elukombed lähevad kogunisti raisku. Materialased on tõesti paradiisi kaotanud. Paradiisi uskumine, või teise sõnaga, — — — tõsise vaimuhariduse armastus saavad meie tugevamad abimehed olema, meid

[1] [vt. selgitavaid märkmeid kõite lõpus]

selle hukatuse eest varjama. Need vahendid üksi võivad oleviku tööd vaimustada ja nende toimetajaid kõrgemale kanda. Nemad saavad *inimsust* tõstma üle eluviiside hukatuse laia kuristiku. Nemad saavad meile vaimset väge, kiiduväärt julgust, puhast meelt, ühendust ja rahu iseenesega — lühidalt: ärakadunud paradiisi õnne ja õnnistust tagasi tooma.

Nagu veel ei millalgi enne seda on ennemuistne jutt paradiisist olevikus endale sügavama, haruldase tähenduse saanud. Oleks ta sündinud ajalugu, siis ei võiks temal seda tähendust mitte olla; üksnes kui ennemuistses jutus elab temas see surematu tähendus.

1879

NÄITEID TEOSEST «KODUTOHTER».

Eessõna.

Õhtuehal enne puhkama minekut olen püüdnud, nii kaugelt kui väsinud jõud lubas, üht mõne aasta eest antud tõotust ära tasuda, et nad mind mitte võlgniku nime all mururüppe ei sängitaks. Juba rohkem kui kolmkümmend aastat varem oli mind mitmelt poolt meelitatud säherdust juhatuseraamatut eesti rahvale kirjutama, kuidas need, kel arstide abi väga kaugel või kogunisti saadaval ei ole, ise endid ja oma ligimesi haiguste tulemisel võiksid aidata. Aga mitmesugused takistused keelasid mul nende soovimiste täitmist, millest siin ülemaid tahan nimetada, nagu: tarvilise aja puudus, teiseks kartus, et vastuoksa ja ekslik õpetuste tarvitamine rohkem kahju kui tulu võiks sünnitada, kolmandaks, et neil päevil pisut inimesi meie paigus leiti, kes antud õpetusest kasu oskasid leida, neljandaks: et mul enesel siis veel nii palju oma silmaga nähtud ja laatsaretis mitmetpidi läbi katsutud asjade tundmist ei olnud kui praegu. —

Eesseisvates õpetustes on nüüd rohkem küpseks läinud vilja minu poolt, niisamuti tohin ma lugejate poolt suuremat vaimuküpsust loota, sest meie talumehed ei ole mitte k õ i k 30 aastat maganud, vaid suur osa neist mõlemal põllul — vilja- ja vaimunurmel töötades — hea tüki kaugemale sammunud, mispärast kartust ei ole, et

nad tuletikkudega oma sõrmed ära põletavad või nuga kätte võttes tüki nina otsast maha kärbivad ja silmad peast välja torkavad, nagu õ i g e d ja t õ s i s e d rahvasõbrad kardavad.

Nagu terasemalt tähelepanejad mehed, kes oskavad nähtuste üle mõtelda ja endale kõigest eluõpetust koguda, vist isegi teavad: võime meie iga asjaga seda kergemalt korrale saada, mida varem temaga peale hakkame. Seda leitakse ka haiguste juures iga päev tõeks minevat: need on hakatusel palju kergemad parandada kui seal, kus viga viibimise läbi vanaks on läinud. Peaasi on: haigust tema märkidest aegsasti tundma õppida; pikemalt on tarvis märkide tähendustega tutvustada, nimelt neid meeles kanda, mis parandust ja mis raskendust üles näitavad. Juhtub, et haigus rohuandmise järel suuremaks läheb, siis tohime arvata, et kustutaja, kes tulekahju vett läks otsima, kogemata õli- või viinaämbri kätte võtnud ja tule lämmatuseks oli tarvitanud. Muidugi pidi leek sellega kõrgemale tõusma. — Mis praegu tähendamisesõnal ütlesin, sünnib oskamata inimestele nende tahtmata väga sagedasti, kus nad on talitanud kas omast peast või teiste — võib-olla neist enestest veel rumalamate õpetuse järele, kes endid targaks peavad, ja teised nende kiitust tõeks, ja oma, ihu tervise nende kätte usaldavad. Nõnda leiame enamasti kõigil maa-arstidel pruugiks võetud, arstimise vahendikke (rohtusid) viina ja piiritusega segatult sisse anda, olgu see püssirohi, peeneks tõugatud aknaklaas, telliskivi-puru, pipar, türgi pipar või muud, sest need peavad kõik suus või keele peal hästi kipitama või kõrvetama: kuidas võiksid nad muidu haigust ära võita? — Mis suus ei põleta, millel kibedat ja viha (mõru) magu ja kanget, vänget ja ninasse tungijat haisu ei ole, mis abi sest tühjast võib loota? — Kirjutab tohter rohtu, mis nagu selge vesi näitab või millel oodatud tublit haisu ja magu ei ole, millest haigele oli kästud paar korda päevas kas lusika või troppide viisi sisse võtta, siis naeravad mõned tema õpetust ja joovad ühekorraga oma sisse ja tulevad ehk teisel päeval uut rohtu otsima.

Sellepärast ütlen ma siin: igaühel on luba haigete juures v ä h e m teha, kui minu õpetuse piirid eesseisvas

raamatus ulatavad, aga valjumalt ära keelatud on: p o o l t s a m m u maad piiridest üle astuda ja kaugemale minna, kui ettekirjutus määrab. — Kes seda teeb, peab ise vastama ja kahju pealegi kandma.

Viimaks pean veel nimetama, et kõige raskemate ja hädaohtu ähvardavate haiguste juures, kui tohtrite abi ligimail leida, inimesel aega ja tarvilist jõudu on, tuleb arsti abi ja nõu otsima minna või — mis veel palju mõnusam — tohter haige juurde viia, siis ei tohi ta mitte rahakulust ja vaevast lugu pidada. — Üksnes seal, kus paremaid abimehi ei peaks leitama, katsugu ta raamatu õpetusel haigele kergendust toimetada. — — —

Tartus, 30. augustil 1878.

Dr. Kreutzwald.

Haiguste parandamisest.

Haiguste parandamist toimetab looduse vägi, milleta arst midagi ei võiks teha. Osav arstimine peab looduse väele abiliseks astuma ja haiguse läbi teelt eksinud toimetusi seaduslikule korrale tagasi juhtima. Looduse vägi on meister ja arst tema sulane, kes igas tükis meistri käsku peab täitma. Koolitatud arstid õpivad kõigepealt inimese keha tema loomulike toimetustega tundma, nagu need tervise puhul käivad, et kohe aru saada, mil kombel haigus neid on muutnud. — Elu ülalpidamiseks loodud a b i n õ u d, kunstkeeles o r g a n i d, peavad oma seadust täitma, muidu läheb tervis lonkama, sedamööda, kuidas vigase organi loomulik toimetus kõrgemal või madalamal seisab. Kõrgemad organid on: peaaju, kopsud, süda, magu, maks, sooled, põrn, neerud ja kusepõis, nõnda kui närvide- ja veresoonte-ühenduskond, mille esimeste keskpaik peaaju- ja selgroo-üdi, viimastel jälle süda on.*) Juhtub kuskil organis midagi seadusevastast, siis tõttab looduse vägi sedamaid tööle, eksinud asju

*) Pikemat õpetust nende organite loomuliku olemise ja toimetuste üle loodame teises paigas anda, kui elupäevad kestavad.

päristeele tagasi juhtima. Mida kiiremalt arst temale abiks läheb, seda hõlpsamalt kohendavad nad asjad korda, sest et tulekibeme kustutamine kergem on kui leekide üle võidu saamine. Pisukestes vigades saaks looduse parandamise vägi enamasti kergelt võitu, kui inimeste rumalus oma ninatarkust vahele ei pistaks.

Tahab arst haigele appi minna, siis peab ta tähele panema, mil viisil looduse parandamise vägi viga tahab parandada ja selsamal sammul astuma. Asja seletuseks olgu järeltulev tükk. Oli keegi haavatud või käe- või jalaluu murdnud, siis vaigistas arst ehk liiga verejooksmist, vajutas haava servad ligistikku ja kinnitas need, et nad lahti ei pääseks; niisamuti seadis ta katkiläinud kondi otsad vastastikku endisse paika, sidus need kas laastu või muude tugede vahele, et nad asemelt ei pääseks liikuma, ja vaata, mõlemad vead paranesid omal ajal. Aga haava kinni- ja murtud luu ühtekasvamist ei teinud arst, vaid inimese kehas elav looduse vägi. — Selsamal viisil sünnivad kõik teised meie silmale nägemata sisemiste vigade parandused, sest kindlal looduse seadusel ei ole kuskil vankumist ega või midagi vastu seadust sundida, mispärast ebausust ilmale toodud, pimedusest imetatud, kavalusest ja rumalusest üles kasvatatud imeteod loodusetundja silma eest nagu udupilved päikese paistel ära kaovad.

Kergemates haigustes võime iga päev täheleda, kuidas tervekssaamine arstimiseta korda läheb, ja seda võib harvasti ka raskemates haigustes ja kurjemates tõbedes sündida; sellepärast tohiks ütelda: maa pealt ei leita ühtainust tõbe, mida haruldastel kordadel juba looduse vägi terveks ep ole teinud. —

Mõni võiks küsida: mispärast peame arstiabi otsima, kui looduse vägi haigust parandab? Meie otsime arsti nõu, et raskele haigele kas valu kergendust või ähvardavale hädaohule keeldust püüame teha. Mõlemad tööd on osaval arstil võimalikud. Käivad looduse väe lained nii kõrgelt, et nad kas silmapilklikult või tagajärele haigele kahju teha ähvardavad, siis vähendab arst nende jõudu, annab pisut lahjat toitu ja rohkesti külma vett joogiks, või ta vaigistab valu, et haige puhkamise mahti saab. Tõusis haigus nõrkusest, siis püüab arst jõudu

toetada, et keha niikaua võib vastu pidada, kui haiguse lahendus (kriis) tuleb.

Enamasti äkilistes, aga vahel ka pikalistes haigustes, kus põdejal päev-päevalt rängemaks läheb ja mitu korda teadmata inimese arvates lugu nõnda kuri näib, kui oleks surmatund igal silmapilgul juba oodata, võib pöördus paremakssaamise poole ä k i t s e l t tulla. Haige, kelle surma ligemal tunnil või ööl oodati, elab veel teisel hommikul ja näib, ehk küll nõder — eilse vastu arvates — parem. — Kas ta võib-olla rahutu jampsimise või raske valu kaebamise järel magama uinus, või iseenesest higistama hakkas, või midagi meie silmale nägemata seestpidist muutmist temaga sündis, ükskõik: tal oli korraga teine nägu tulnud, — kustunud, tumedad silmad olid selgeks läinud, must koor mokkade pealt kooritud ja kuiv, kare keel suus leiti niiske, ja tema ehk igatses midagi toitu maitseda, mida mitmel päeval ei oldud küsitud ega pakkumise peale vastu võetud. Sagedamal korral jääb ka nüüd tahetud roog katsumata, või haige võtab suutäie ja uinub teist korda une kaissu puhkama. Seesuguse äkilise pöörduse peale algab paranemine; põdeja hakkab einet võtma, toibuma, ennast jalule ajama ja saab aegamööda endisele tervisele, kui midagi kogemata segadust vahele ei tulnud, mis lahkunud haigust tagasi tulema sundis. Räägitud pöördust ja paremakssaamist toimetas eluvägi sellega, et ööd ja päevad rahutu haige magama uinus, või tema seniajani kuiv palav kehanahk higistama hakkas, või ninast verd voolas, või ummukses seisnud kehapuhastamised vallali pääsesid, või selge kusi paksuks kui kört läks. Need praegunimetatud haiguse kergenemisel nähtavalt meie silmade ette tulnud sündmused on teada, aga mis ja kui palju tööd nende valmistamine varem looduse väele oli peale pannud, neid saladuse kambris valmistatud asju ei tunne meie mitte. — Haiguse pöördust ehk lahendust nimetatakse arsti keeles kunstnimega k r i i s.

Kui nüüd, nagu üleval kuulsime, suurtes koolides õpetatud arstid mitmes äkilises sisemises haiguses palju rohkem ei võinud teha, kui looduse väele abimeheks minna, siis võib iga mõtleja lugeja juba iseenesest ära mõista, et oskamata arstid — nagu maa- ja tuuletargad,

külaeided, pobisejad sõnamehed, lausujad ja tembutajad haigetele pisemat t u l u e i v õ i t e h a. Kõik nende ohud ja rohud, mis nemad haigetele annavad ja teevad, tohime suuremal osal haiguste kasvatajateks nimetada, misläbi hulk põdejaid varem sunniti hauda minema, kui nende elupäevade piir seatud oli; jäägu nimetamata, kui palju inimesi pärast vastuoksa arstimist vigaseks ja eluotsani põduraks jäid. Aga tänu loojale tugeva eluväe eest, mida tema inimeste ja elajate kehadesse loonud ja millega nemad mõlemad vaenlased — h a i g u s e j a r u m a l a a r s t i üheskoos ära võidavad.

Reuma-haigus. Reumatismus.

— — — Arstimisel ei tohita iial unustusse jätta, et reuma-haiguste allikas, olgu nende vorm missugune tahes, ihunaha teelt eksinud toimetuses seisab. Sellepärast peab esimene ettevõtmine olema: ihunahka loodud-korralisele tööle tagasi juhtida, teisel sõnal üteldes: teda jälle aurama ja higistama sundida. Sedaviisi, kuidas haigus ennast avaldab, kas ägedal kombel palavikuga või pikalisemal käigul palavikuta, peab ka arstimine olema.

On haige noor, priske ja tugeva kehaga inimene, kelle peale äge reuma palavikuga langeb, siis võib teda esiteks nagu ilmalesündinud last märja lina ja tekkide sisse mähkida. Tema ase tehakse nõnda enne valmis: üks lai villane tekk, või kus seda ei ole, õmmeldakse kaks kitsamat kokku, et nad täielikult haige keha ümber ulatavad; siis kastetakse lina külma vee sisse, väänatakse välja ja lahutatakse teki üle; haige särk võetakse seljast, lastakse teda alasti aseme peale heita ja mähitakse hoolsasti mähkmetesse, et need kindlalt keha küljes seisavad ja kaela ümbert soojaauru ei lase välja tulla. Mähkmete peale võib veel kasuka või muu riide katta, kuni haige higistama hakkab. Nüüd lastakse teda paar tundi higistada ja päästetakse siis mähkmetest. Enne seda peab teine külmast veest praegu välja-väänatud lina valmis olema, mis haige ümber pannakse, tema keha hästi higist puhtaks hõõrutakse, enne kui kuivata-

takse. Palavikule tuleb sellest igakord kergitust, mõnikord ka valule pehmitust. Aga kui esimesest katsetükist tulu ei nähta, siis ei maksa teist korda ettevõtmine, vaid haige jäägu voodi, mähkigu ennast kuiva villase riide sisse või sidugu sooje villu ja jänese või kasuka nahk valusa koha ümber. Kui valutavas liikmes ühtlasi paistetust leitakse, siis võib paar kuppu liikme ümber panna, ja kui keha ummukses, siis jahutavat inglisehk glaubersoola vee sees sulatatult sisse anda.

Aga kus reuma-haigus pikalisel vormil, ilma palavikuta inimese kallale tulnud, nagu seal leitakse, kus ta juba mitu aastat aeg-ajalt tagasi tulles piinab, seal peab soojaga tema vastu mindama. Sooja vee vannid, mis liig palavad ei tohi olla, toovad kergitust, kui haige pärast vannitamist ennast külmetamise eest jõuab hoida. Niisamuti võib vanni puudusel ka leilisauna tarvitada, kui haige sealt nõnda sängi veetakse, et higistamine teel ei lõpe, vaid vahetpidamata veel paar tundi edasi vältab. Kus reuma vanaks on läinud, seal ei aita paar vannitamist, vaid haige peab nädalat kaks, kas iga päev või üle päeva vannis käima, seepi ja soola vee sisse panema, kelle jõud nii kaugele ulatab. Valusaid kohti lastakse õhtul joodipiiritusega pintseldada või pannakse villplaaster peale ja lastakse nii kaua seista, kui vill üles tõuseb, siis torgatakse peenikese noa või kääri terava otsaga paar augukest sisse, et vesi välja tuleb ja pannakse küünlarasva lapp varjuks plaastri aseme üle. Sel viisil võivad põdejad ka ajutiselt valu kergitada. — Teisi sarnaseid valukergitajaid on palju, mis osalt apteekidest võib osta, nõnda kui lennuksalvi, opodeldokki, tärpentiniõli jne., osalt ise kodu valmistada. — Nõnda korjatakse kevadel kaselehe urvad enne lahtipuhkemist, pannakse need pudeli sisse ja täidetakse pudel piiritusega täis, lastakse kas päikese paistel või ahju ligidal soojas paigas seista ja pruugitakse võidmise tarvis. Selsamal viisil võib peenekslõigatud mäerõikaid piirituse sees leotatult tarvitada. Üks väga mõnus pealtvõidmise rohi ehk vahendik on, mis number 3 üleskirjutatud seisab.[1] Kus valus koht külgepuutumist ei salli, seal peab

[1] [retsept nr. 3]

võidmiserohu klaasi enne tükk aega sooja vee sees peetama, kuni määrimise vedel parajalt leigeks läheb, mida hellitatud koht paremini kannatab kui külma. — Ka soojad ümbrised, kas linaseemne pudrust või keedetud heinapebredest valmistatud, valusa liikme jatkude ümber mähitud ja aeg-ajalt uuendatud, vaigistavad valu; siin peab aga tagajärel hoolt kantama, et hautuse koht mõni päev soojema riide sees hoitakse ja pikkamisi niikaugele karastatud saab, et võib kergemat kehakatet tarvitama hakata. Üleliigne hellitamine on enamasti ikka kahjulik. Need, kes pikalist reuma-haigust põevad, peavad sedamööda riideid kandma, kuidas ilmad juhtuvad olema; iseäranis kahjutegevaks saavad neile vilud, niisked ja vihmased ilmad sügisel ja käredad põhja-idatuuled kevadel. — Võidmise pärast pean veel ütlema: tehku seda haige ise või keegi teine inimene, kuid siin peab ikka selle peale vaadatama, et rohtu aeg-ajalt natukehaaval korraga peopesasse valatakse ja niikaua hõõrutakse, kui kõik täielikult sisse tõmbab; mida kauem hõõrumine vältab, seda suuremat tulu leiab valukandja, nagu igaüks, kes selles kahtleb, ise võib katsuda.

Sisemiste rohtude pruukimise peame tohtrite hooleks jätma, kes sedamööda, kuidas haigus tarvitab, rohtu kirjutavad. Koduarstimiseks olgu ainult k o l h i k u - v e i n *(Vinum colchici)* täiskasvanud inimesele, kes sängis või soojas toas ennast võib hoida, kolm korda päevas 15 tilka sisse võtta; kellel enda toashoidmine võimalik ei ole, see võtku magama minnes ühekorraga 25 tilka.

Lõpetusel veel mõni sõna sellest, kuidas inimesed, kes sagedasti reumat põevad, endid peavad hoidma, sest eest-hoidus ja osav ettevaatus on paremad kui tagakahetsus. Niisked, rõsised elumajad, liig soojad, tuulutamata kambrid, vilud vihmased ilmad, enamasti sügisel ja kevadel, vahel ka suvel, on — nagu juba üleval tähendasin — nende tervisele kurjemad vaenlased. Sellepärast pane, kui kergel riidel toas istusid, õue minnes midagi soojemat kehavarju selga; terved, tugevad, maast-madalast sellega harjunud inimesed võivad palja jalu ja särgi väel nõnda teha, aga ei mitte kiduraterviselised, kõige vähem reuma põdejad. Teiseks käsuks olgu neile: kata ikka oma keha sedamööda, nagu ilmad tarvi-

tavad, ja kui kuskil tööl higistama hakkad, siis vaata ette, et äkiline jahutamine sulle kahju ei tee. — Tunned sa koju tulles külmavärinaid, kangust kuskil liikmes, ringutusi või muid võõralikke märke enese küljes, siis heida sängi, kata ennast riietega hästi kinni, joo sooja teevett või rohkesti palavat vett, kuni sa higistama hakkad, siis läheb haiguse vimm kehast välja varem, kui ta aega sai pikemat pesa valmistama hakata. Kellel võimalik, jäägu teisel päeval lõunani voodi ja ärgu mingu kõigel päeval toast välja.

SELGITAVAID MÄRKMEID.

Fr. R. Kreutzwaldi teadusliku, rahvavalgustusliku ja publitsistliku tegevuse tulemustest on seni väga vähe räägitud tema elulugudes, veel vähem on seda valgustatud eriuurimustes, kõnelemata sellest, et tema sellekohaseid töid oleks välja antud uustrükkides. Kodanliku võimu ajal, kellele Kreutzwaldi progressiivne ideoloogia üldse oli vastumeelt, ei võinud seda õieti lootagi. Alles nüüd, nõukogude korra tingimustes, tähistades Kreutzwaldi 150-ndat sünni-aastapäeva, oleme jõudnud esimese säärase koguväljaandeni ka tema neist töödest. Enamik neist ilmub seejuures esimest korda eesti keeles, mõned isegi esimest korda trükis. Nii on siis praegusel väljaandel suurel määral ka uudismaterjali publitseerimise, Kreutzwaldi kõige vähem tuntud toodanguliigi kogumise ja avaldamise ülesanne.

Mis põhimõtteil on toimunud käesoleva köite materjali valik? Kõigepealt on siia koondatud kõik Kreutzwaldi u u r i m u s e d, mil on veel (või oli omal ajal) teaduslik või kultuurilooline tähtsus («Fr. R. Faehlmanni elu», «Taevaskäijad») või allikmaterjali väärtus (folkloristlikud artiklid). Teiseks on siin püütud anda valik tema silmapaistvamaist valgustuslikest ja publitsistlikest kirjutustest, mis on väärtuslikud tema maailmavaate ja ajastu paremaks tundmaõppimiseks. Kolmandaks on sisse võetud hulk materjali, mis aitab valgustada Kreutzwaldi e l u l u g u ja tema tähtsamate ilukirjanduslike t e o s t e saamislugu ning allikaid, nii näit. «Kalevipoja» ja muinasjuttude eri redaktsioonide saatesõnad. Üksnes näiteid on saadud tuua Kreutzwaldi poolt välja antud Forselius-Boecleri «Eestlaste ebausukommete» väärtuslikest täiendustest, kuna need on liiga mahukad ja osalt langevad ühte teiste artiklitega. Ära on tulnud jätta ka mõned vähemad keeleteaduslikud ning arheoloogilised artiklid, mis sisult on vananenud ja huvitavad esijoones oma ala eriteadlasi ja teaduse ajaloo uurijaid.

Kreutzwaldi varasemaist s õ n u m i k e s t ajakirjas «Das Inland» 1838—49 on algul ära toodud võrdlemisi ulatuslik valik, et anda kujutlust nende iseloomust; hiljem, kui neis hakkab ilmuma juba korduvaid mõtteid, on neist valitud ainult mõned uudsemad. Eestikeelseist õpetuskirjutustest kalendrites, «Sipelgas» ja teoses «Maailm ja mõnda, mis seal sees leida on», on valitud peamiselt ainult näiteid, arvestades nende sisu aktuaalsust kui ka originaalsust

(kuigi pole välditud ka mõningaid vähemaid tõlkenäiteid). Poleemilistest publitsistlikest töödest on uuesti trükitud enam-vähem kõik vähegi tähtsam, kuna neis kõige selgemini avaldub Kreutzwaldi progressiivne võitlus. Sisse on võetud ka usulisel teemal peetud kõne «Paradiisi-aed», kuna sellel tema «ilmliku», folkloristliku ja psühholoogilise käsitlusviisi tõttu omal ajal oli suur progressiivne väärtus dogmaatilise «usuõpetuse» paljastamisel.

Välja on jäetud kõik Kreutzwaldi kirjad, kuna need ilmuvad eraldi väljaannetena. Sisse on võetud ainult kolm väliselt kirjakujulist saadetist (eesti ajakirja asutamisest, «Kalevipoja» 1853. a. väljaandest ja eesti rahvusliku liikumise olukorrast 1866), mil kõigil on oluliselt juba artikli iseloom.

Eriti raskeks on osutunud mõnikord kindlaks teha, mis pseudonüümselt või anonüümselt avaldatud materjali hulgas kindlasti kuulub Kreutzwaldile või mis mitte. Ei ole päris võimatu, et siin vähemal määral veelgi leidub materjale, mida alles edaspidine uurimine suudab selgitada. Autorsuse paremaks jälgimiseks on iga kirjutus avaldatud sellesama allkirjaga või nimimärgiga, millega ta ilmus esmakordselt. Igatahes on nimimärgid —*w*— ja *15*, milles seni on kaheldud, kindlasti Kreutzwaldi omad.

Üksikute artiklite piirides on tulnud paiguti teha kärpeid, et tihendada ja tõsta nende loetavust. Valitud teoste printsiibist lähtudes on valitud peamiselt see, mis on tüüpiline Kreutzwaldile kui progressiivsele võitlejale, kuigi see paiguti on lahutamatult seotud ka oma ajajärgust tingitud piiratud vaadetega ja vastuoksustega. Kõik väljajäetud kohad on ära märgitud joonekestega - - -, nii et uurija võib neid tarbe korral teadlikult otsida algallikaist. Toimetusepoolsed lisandid on seatud nurksulgudesse [ ]. Teadaolevad tsensori ja omaaegsete toimetajate poolt tehtud kärped on võimaluse korral taastatud ja asetatud püstsulgudesse |: :|.

Tekstide redigeerimisel on toimitud nendesamade põhimõtete järgi, mida on selgitatud juba Kreutzwaldi «Teoste» eelnevate köidete saatesõnades: on ühtlustatud ja tänapäevastatud ortograafia ja õigekeelsus, kuid püütud säilitada võimalikult kõik stiililised omapärasused. Tõlgitud kohtades on kursiiviga laotud need sõnad, mis ka originaalis on eestikeelsed.

Curriculum vitae.

Originaal: ENSV TA Kirjandusmuuseumis, Kreutzwaldi kogu 1:4.

Selle, Kreutzwaldi autobiograafilise visandi kirjutamise aeg ja otstarve pole veel päris selgitatud. Kuigi elulookirjeldus lõpetatakse juba Võrru asumisega 1833, on kirjapanek palju hilisem, kuid siiski veel Võrus olles, s. o. enne 1877. a. suve. Et see pole määratud kuskile ametlikumasse kohta, seda näitab selle vestluslik toon. Paberi järgi otsustades võiks see pärit olla u. aastast 1864, kus Kreutzwald rohkesti sama templiga paberit kasutab ka kirjades Schultz-Bertramile.

Lk. 5: aasta pärast leidis minu peremees —; see raske aeg on Kreutzwaldile vist mälus paistnud natuke pikemana, kui ta oli tegelikult. Kreutzwaldi vanematel, kes tookord peavad Ragavere-Aru kõrtsi, käivad vargad küll juba 7. okt. 1817, aga

Kreutzwald on Rakvere kreiskooli võinud siiski edasi jääda kuni 1818. a. kevadeni. Kuid juba 1819. a. jaanuaris on ta Tallinna kreiskoolis ja võib arvata, et ta juba enne seda natuke aega viibis ka Ohulepal, sest Genge sinnasõit oli juhuslik ja Kreutzwald isegi ütleb, et enne seda ... «edasi-tagasi mõeldi». Ka pärast Genge käiku tuli vastuvõtmise teade alles «paari nädala» pärast. Nii jääb «kaupmeheks» olemise ajaks üle ainult ehk natuke üle poole aasta.

Lk. 5: Eestimaa koolide-direktor — parun Christoph Stackelberg, kes oli konservatiivne pietistlik tegelane.

Lk. 6: kange herrnhutlane — herrnhutism ehk vennastekoguduse liikumine — krahv Zinzendorfi poolt 1722. a. algatatud evangeelne pietistlik liikumine, mille keskkoht oli Herrnhuti linnakeses Saksamaal, Dresdeni lähedal.

Lk. 6: Keila praost Holtz, Otto Reinhold (1757—1828) — saksa soost eesti kirjamees ja pastor Keilas (1780-ndast a.), avaldanud mitmesuguseid talurahva seaduste tõlkeid ja jutukeste kogu «Luggemissed Eestima Tallorahva Moistusse ja Süddame Juhhatamisseks» (1817).

Lk. 6: Stahl, Heinrich — pastor Tallinnas (surn. 1657), eesti vanema saksapärase kirjakeele peamine põhjendaja. Tema «Hand- und Hauszbuch» ilmus 1637. Tegelikult õpetas Holtz siiski mitte otse Stahli, vaid nn. parandatud kirjakeelt (Forseliuse, Hornungi jt. poolt reformitud kujul).

Lk. 6: Schilleri «Röövlid» —; Johann Christoph Friedrich Schiller (1759—1805), saksa tuntumaid klassikuid, oli oma noorpõlve töödes («Röövlid» (1783), «Fiesco vandenõu Genuas» jt.) teravalt väljendatud revolutsioonilise meelsusega. Oma piiratuses ta aga peaaegu idealiseerib «röövleid», kes oma käe peal aadlikkude ülekohut tahavad kaotada ja ühiskondlikku ebavõrdsust kõrvaldada. Et Kreutzwald just sellise teose oli tõlkimiseks valinud, näitab, et ta kujunev maailmavaade juba siis, 1820. a., oli teatud «mässulise» kallakuga. Ühtlasi oli tema «mässu vaim» ometi veel küllalt naiivne, et ta selle konservatiivide ja pietistide poolt vihatud «paganliku» teose osi esitas tõlkenäitena oma õpetajale, kelle pastorlikud arusaamised olid sootuks teistsugused. Võime arvata, et vähemalt juba sellest konfliktist alguse sai, õigemini, juba siin avaldus see Kreutzwaldi umbusk ja vaen kõigi «mustmantlite» vastu, mida ta ise nimetab otse «külgesündinuks».

Nagu Kreutzwald mujal tunnistab, tõlkis ta siin olles ka Schilleri lüürikat, ms. kogus «Angervaksad» (1861) ilmunud laulud ja luuletuse «Kellalaul», mis arvatavasti Holtzi poolt parema vastuvõtu osaliseks said, kuid millest Kreutzwald ise hiljem suurema osa hävitas.

Lk. 6: minu kaasõpilane kirjutas raamatukese —; Kr. vihjab siin vagatsevale raamatukesele «Essimenne Luggemisse-ramat Lastele, mis Saksa kelest Eestima kelesse on pannud Fabian Andressohn, Tallinnas, Saksa-kreiskoli õppia» (1820). Saksakeelse töö autor oli dir. Stackelberg ise. Andressoni edaspidisest saatusest Moskvas vm. puuduvad seni teated.

Lk. 7: koolera Riiga —; see esimene suur kooleralaine tuli Kaukaasiast ja haaras 1831. a. peaaegu kogu Venemaa ja suure osa Lääne-Euroopat.

Lk. 8: «gottfried» — omaaegne üliõpilasmüts.

I. UURIMUSI.

Fr. R. Faehlmanni elu.

Originaal: «Dr. Friedrich Robert Fählmanns Leben». Ilmunud Verh. GEG Bd. II, H. 4 (1852).

Varsti pärast Faehlmanni surma 9. IV 1850 pöördub ÕES-i juhatus (sekretär E. Sachssendahl) Kr-i poole ettepanekuga, et see kirjutaks ÕES-i *Toimetiste* jaoks Faehlmanni eluloo. Kr. kahtleb oma võimetes, kuid kohusetundest sõbra mälestuse vastu nõustub 5. VI 1850. Rohke ametliku tegevuse ja teiste tööde («Kalevipoja» koostamine) tõttu venib tal see kauemaks kui kavatsetud. Veel 1851. a. lõpul kaebab ta Sachssendahlile (26. XI), et töö ei edene, ja palub, et ÕES leiaks selleks kellegi teise autori. Kuid 23. II 1852 saadab ta siiski Sachssendahlile ära valmis käsikirja ja see ilmub sama aasta novembris. Saades trükitud teose, kurdab Kr., et ÕES või tsensor on kärpinud ta märkused Tartu ülikooli arstiteaduskonna vastu ja et teos on asjata ilmunud tema nimel, kuigi kogu Faehlmanni noorpõlve kohta käiv osa on võetud Jak. Nocksi käsikirjast. Nii see kui ka Kr-i enda käsikiri pole säilinud. Siinset Kr-i tööd on kasutatud kõigis hilisemais Faehlmanni elulugudes, eestikeelses tõlkes ilmub ta siin esmakordselt.

Lk. 11: Ernst Schulze (1789—1817) — saksa vähetuntud kirjanik-romantik. Tsiteeritud värsid on võetud tema luuletusest «Cäcilie».

Lk. 12: Faehlmann sündis 21. dets. 1799—; see väide on ilmselt ekslik, kuna dokumentide järgi on Faehlmann sündinud 20. dets. 1798 (vkj.).

Lk. 12: Nocks, Jakob Johann (1800—1890) — õpetaja, Faehlmanni koolivend, sündis Koeru kihelk., Liigvalla mõisavalitseja pojana, õppis Rakvere kreiskoolis, Tartu gümnaasiumis ja Tartu ülikoolis, viimases 1819—22 õigusteadust, oli aastast 1826 Rakvere kreiskooli õpetaja ja a-st 1847 selle inspektor, 1858—64 Tallinna gümnaasiumi inspektor.

Lk. 14: mõningaile sõpradele...; mõeldud on kõigepealt Kreutzwaldi ennast, kellega Faehlmann viimast korda oli koos 22. XII 1849.

Lk. 14: faiaakide majapidamine — viide Homerose «Odüsseias» kujutatud idüllilisele Faiaakide saarele, kus ka kuninga perekond elas veel talupoeglikku elu.

Lk. 15: Homanni ja Güssefeldi lehtedelt — omaaegsed maakaardid.

Lk. 16: Caliban — Shakespeare'i draamas «Torm» esinev ahvitaoline olend, mitte «Suveöö unenäos», nagu seda ekslikult väidab Nocks.

Lk. 16: Florent, Keiser Oktavianus, Ilus Mageloone — saksa vanad «rahvaraamatud», keskaegse sentimentaal-romantilise sisuga. Viimane neist ilmus ka eesti keeles J. Pärmanni tõlkes 1877. a. tiitliga «Ilus Mageloone».

Lk. 16: «Vana Fritz» — Friedrich II, Preisi kuningas (1740—1786).

Lk. 16: Suvorov, Aleksander Vassiljevitš (1730—1800) — silmapaistev vene väejuht, suurimaid sõjalisi geeniusi. Saavutas rea hiilgavaid võite sõjas Türgimaa vastu (1768—1774 ja 1787—1792) Tõrjus koalitsioonivägede ülemjuhatajana prantslased välja Põhja-Itaaliast (1799) ja teostas raske ning kuulsusrikka retke üle Alpide.

Lk. 16: Huss — Jan Hus, tšehhi usureformaator, u. 1369—1415, põletati paavstivõimu poolt ketserina.

Lk. 17: Harz — mägismaa Kesk-Saksas.

Lk. 17: «Cooki surm» — James Cook, inglise maadeavastaja, sünd. 1728, tapeti Havai saarel a. 1779.

Lk. 17: Austerlitz — linn Tšehhoslovakkias (endises Austrias), kus 1805. a. toimus kuulus lahing Napoleoni ja Vene ning Austria ühendatud jõudude vahel. Napoleoni võit selles lahingus kindlustas ta ajutist ülevõimu Lääne-Euroopas. Eylau — linn end. Ida-Preisimaal, kus oli lahing 1807. a. Vene ja Napoleoni vägede vahel.

Lk. 17: Rousseau, Jean Jacques (1712—1778) — prantsuse filosoof, kirjanik ja pedagoog, Prantsuse revolutsiooni ettevalmistajaid ja loodusromantika algatajaid kirjanduses.

Lk. 17: Pestalozzi, Heinrich (1746—1827) — Šveitsi pedagoog, XIX sajandi pedagoogika rajajaid, kes nõudis lähtumist lapse enda hingeelust.

Lk. 20: Gräfe õpetus — Karl Ferdinand Gräfe (1787—1840), prof. Berliinis, üks oma aja kuulsaid kirurge.

Lk. 20: Ivan Petrovitš Sommer — eesti kirjanik (1777—1851). Oli vene keele õpetaja Rakvere kreiskoolis (1808—1813), Viljandi ja Pärnu kreiskoolis (1815—1837). Avaldas Suve Jaani nime all jutustused «Venne Südda ja Venne Hing. Suvve Jaani mällestamised surest Venne ja Prantsuse sõast» (1841) ja «Luige Laus» (1843).

Lk. 20: õlimaal Rakvere Vallimäest — O. F. v. Pistohlkorsi õlimaal «Rakvere lossi varemed» a. 1838. Säilitatakse ENSV TA Kirjandusmuuseumis.

Lk. 21: hea Erbe — Rakvere kreiskooli juhataja.

Lk. 22: Quellenheimer — õlle sort.

Lk. 22: ihnuskoi — kreeka filosoof-küünik Diogenes, IV sajandil e.m.a.

Lk. 22: Franklin — Benjamin Franklin, ameerika füüsik, diplomaat ja vabadusvõitleja (1706—1790).

Lk. 22: Guido R. v. Liphart (1801—1852) — Vastseliina mõisnik, Kr-i sõber; Faehlmanni õppekaaslane Tartu gümnaasiumis ja ülikoolis õppimise ajast. (Vt. Inland 1843, 64 jj.)

Lk. 22: «Pöörane Roland» — itaalia kirjaniku Lodovico Giovanni Ariosto (1474—1533) muistendeist lähtuv eepos keskajast («Orlando furioso», 1516—1532).

Lk. 23: Hollmann, Rudolf Gustav (1798—1858) — Kr-i sõber, pastor Harglas, hiljem Rõuges, avaldas ms. Faehlmanni matusel peetud kõne «Bei der Beerdigung F. R. Fählmanns am 14. Aprill 1850» (14 lk.) ja mõningaid keelelisi kirjutusi.

Lk. 23: Horatius — H. Flaccus, rooma luuletaja I saj. m. a.

Lk. 24: Cichorius, Ludvig Emil (1770—1829) — füsioloogia ja anatoomia professor Tartu ülikoolis (1814—1827); tema «mõningate nõrkustega» on mõeldud üleliigset alkoholitarvitamist.

Lk. 24: Jäsche, Gottlob Benjamin J. (1762—1842) — filosoofia professor Tartu ülikoolis 1802—1839, sagedasti dekaan, I. Kanti filosoofia esindaja, tema õpilane ja kaastööline.

Lk. 24: Morgenstern, Karl (1770—1852) — antiikkirjanduse, retoorika ja esteetika professor Tartu ülikoolis 1802—1833, kelle loenguid käis kuulamas ka Kreutzwald.

Lk. 24: Ewers, Philipp Gustav — üldise ajaloo professor Tartu ülikoolis (1814—1826), Joh. Phil. Gustav E. (1781—1830)— vene ajaloo professor Tartu ülikoolis ja rektor 1818—1830.

Lk. 24: Hezel, Wilhelm Friedrich (1754—1824) — Tartu ülikooli eksegeetika ja idamaa keelte professor 1802—1819.

Lk. 25: Klopstock, Friedrich Gottlieb (1724—1815), — saksa kirjanik, entusiastlike patriootiliste laulude autor, poeem «Messias», 1848—73.

Lk. 25: Kleist, Ewald (1815—1859) — saksa kirjanik.

Lk. 26: Mefisto — kurat Goethe «Faustis».

Lk. 26: Monkewitz, Joh. H. M. (1793—1830) — arst ja apteegiomanik Tartus.

Lk. 27: Gaudeamus igitur — «Olgem rõõmsad alati», vana üliõpilaslaul.

Lk. 27: Lenz, Gottlieb Eduard (1788—1829) — pastor, praktil. teoloogia professor Tartu ülikoolis 1823—1829.

Lk. 28: teoloogide juures õiglust ei leidnud — mõeldud on Faehlmanni tüli Ahrensiga ja teoloogide poolt levitatud kuuldusi, et Faehlmann «õige kristlane» ei olevat. Neist kõneleb ja osalt möönab seda ka Rud. Hollmann oma matusekõnes («Bei der Beerdigung Fählmanns», lk. 11).

Lk. 28: Erdmann, Johann Friedrich (1778—1846) — Tartu ülikooli patoloogia, teraapia jne. professor 1817—1823 ja 1827—1842, ka Professorite Instituudi juhataja 1830—38.

Lk. 29: Hollmann —; eespool mainitud matusekõnes väidab Hollmann, et F. on oma doktorieksami edasi lükanud pärast ühe laiba lahkamist, kus selgus, et see haige parema arstimise puhul oleks võinud ellu jääda.

Lk. 29: Deutsch, Christian Friedrich (1763—1843) — naiste- ja lastehaiguste ja sünnitusabi professor Tartu ülikoolis.

Lk. 30: Schelling, Friedrich Wilhelm (1775—1854) — saksa filosoof, idealistlik-panteistliku õpetuse esindaja.

Lk. 30: hipokraatiline empiirika —; kreeka arst Hippokrates (u. 460—377 e. m. a.) oli üks tähtsamaid arstiteaduse rajajaid, kes lähtus antiikaja materialistlikust (Demokritose) suunast ja õpetas, et haigete ravimisel ei tohi aluseks võtta usulisi või natuurfilosoofilisi spekulatsioone, vaid tegelikul ravimisel saadud kogemusi, ja et neid tuleb rakendada vastavalt iga haige individuaalsele seisundile.

Lk. 30: jäme materialism — Kr. mõtleb siin materialistliku empirismi äärmust, mis oli iseloomulik marksismi-eelsele vulgaar-materialismile, mis ignoreeris üldisi teooriaid ja teaduslike abstraktsioonide tähtsust.

Lk. 31: «Piibu jutu» vastavad värsid on:

... Nõnda mo tuvike oli, keda ma oitsin ja kaitssin,
Pääval mo mõte ta, unes ta paistis mo ees.
Põlvekene kül sul rõemu oli ja vaeva,
Leidnud olin ma kõik, aga mul puudus ka kõik.
Otsisin tasakesti, peidetud põesaste varjus,
Kus mo tuvike käis üksi ja mõtete sees.
Kuni mo nime ma kuulin ta lillede-uuledest kostma,
Kohe siis lendades langesin kaela ma tall' —
Ja nüüd oli mo käes, mis leidsin ja otsisin ammu,
lilled õitsesid mul, taevas elasin nüüd.
Kül on mõnigi talv jo puhunud üle ta aua,
Ika mo tuvike veel armas ja kallis mul on,
Ika mo süda veel naerab, kui tuletab piiboke meelde
Mõnda kadunud ead—kadunud? igavad ead.

Lk. 32: O. W. Masing, Otto Wilhelm (Ottu Villem) (1763—1832) — eesti kirjamees, pastor Lüganuses, Äksis jm. Oma ajalehega «Marahva Näddala-Leht», mis ilmus aastail 1821—1823 ja 1825, ta oli eesti ajakirjanduse rajajaid. Avaldas paljuloetud jutukogu «Pühhapäva Vahhe-luggemissed» (1818), rea õppekirjanduslikke teoseid ja keelealaseid kirjutusi. Kr. hindas viimaseid samuti kui teisi Masingi töid väga kõrgelt.

Lk. 32: Faehlmanni tutvus Kreutzwaldiga — see tekkis varsti pärast Kr-i Tartu-tulekut 1825. a. hilissügisel, kusjuures esialgseks ühendajaks oli Faehlmanni huvi Kr-i rahvalaulukogu kui eesti keele allikmaterjali vastu.

Lk. 33: kolleegide ebameeldivused — mõeldud on nähtavasti Kreutzwaldi mitmeid hõõrumisi Võru maakonnaarsti Louis Poulet'ga (1795—1870; Võrus elas a. 1832—1870).

Lk. 38: Hueck, Aleksander Friedrich (1802—1842) — anatoomia professor Tartu ülikoolis, ÕES-i esimees a. 1841—1842.

Lk. 39: Rosenplänter, Johann Heinrich (1782—1846) — pastor Pärnus 1809—1846, omaaja silmapaistvam eesti keele ning rahvaluule harrastaja; tema ajakiri «Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache» ilmus 1813—1832.

Lk. 41: Jürgenson, Dietrich Heinrich (1804—1841) — eesti soost filoloog, õppis Tartu ülikoolis 1823—26, Tartu õpetajate seminari inspektor 1827—41, Tartu ülikooli eesti keele lektor 1837—41, ÕES-i sekretär 1839—41. Oli Faehlmanni ja Huecki kõrval ÕES-i

aktiivsemaid tegelasi. Avaldas esimese eesti kirjanduse ajaloo ülevaate «Kurze Geschichte d. ehstn. Literatur», ilmus Verh. GEG Bd. I, H. 2 ja 3.

Lk. 41: Hupel, August Wilhelm (1737—1819) — Põltsamaa pastor ja XVIII sajandi tähtsaim eesti filoloog ning folkloori koguja.

Lk. 42: Õp. E. Seltsi raamatulaod — Kreutzwaldi ettepanekul (Jürgensonile 25. IV 39) avati säärane ladu ka Võrus G. Steini äris.

Lk. 45: Sachssendahl, Emil (1814—1856) — arst Tartus, ÕES-i sekretär (1843—56), Kr-i sõber.

Lk. 48: ülempastor Bienemann — Friedrich Gustav (1794—1863), Tartu linnakoguduse pastor 1825—1855.

Lk. 50: ühe sõbra poolt — mõeldud on Kreutzwald ise.

Lk. 51: Faehlmann ja poliitika —; Kr. viitab sellele, et Faehlmann ei tundnud huvi aadliladviku päevapoliitika vastu; küll aga huvitas teda alati talupoegade olukord, üldised sotsiaalsed ja kultuuriküsimused.

Lk. 52: soome sunnikuube —; märkus on sihitud E. Ahrensi uue kirjaviisi vastu, mida Kr. hakkas täielikult pooldama alles pisut hiljem; osalt on see märkus nähtavasti tingitud Kr-i püüdest Faehlmanni kaitsta ka selles keeletülis, mis algas 1840-ndate aastate algupoolel, kus Faehlmann kaitseb oma uuendatud ortograafiat Ahrensi soomepärase vastu. Hiljem võtab Faehlmann küll Ahrensi uue kirjaviisi omaks, aga kui ÕES a. 1849 üht Ahrensi teravalt kirjutatud artiklit oma väljaandeis avaldada ei taha, kandub tüli ajakirja «Inland» veergudele ja Ahrens lahkub ÕES-ist, kus ta oli auliige. (Vt. Inland 1849, nr. 5, «Die Gel. Estnische Gesellschaft und meine Wenigkeit», ja nr. 14, «Ein letztes Wort».)

B. FOLKLORISTLIKKE UURIMUSI.

Mõnest eestlaste pidulikust kombest.

Originaal: «Über einige festliche Gebräuche bei den Ehsten.» Ilm. ajakirjas «Inland» 1837, nr. 12, 25, 27. Töö on kirjutatud kõige hiljem 1836. a. lõpul ja «Inlandile» saabunud 16. XII 36, nagu mainitakse kirjavastuses 1837, vrg. 127 jj.

Lk. 65: jaanipäeva tuletus läti liigopühast ei pea paika, küll aga on arvatavasti mõlemad arenenud suvisest pööripäevapidustusest, mis oli kombeks paljudel põhjamaa rahvastel.

Lk. 65: vaidelotid — paganaaegsed preestrid Lätis; sääraseid ei tuntud Eestis. Kr. on selle kujutluse võtnud arvatavasti J. L. v. Parroti teosest «Versuch einer Entwicklung d. Sprache... der Liwen, Lätten, Eesten usw.». I k., Stuttgart, 1828, lk. 340 jj., kus eesti ja läti rahvas arvatakse põlvnenud ühisest algrahvast.

Lk. 65: sikutapmine — selle ühendamine oletatava Viljandi ülestõusuga a. 1345 on ilma iga aluseta.

Eesti muinaslugu inimestest koerakoonuga.

Originaal: «Estnische Sage von Menschen mit Hundeschnauzen.» Ilm. «Inlandis» 1837, nr. 8, 24. II. On kirjutatud u. 1837. a. algul; kuna vastav läti saaga koerakoonlastest ja küsimus ilmus «Inlandis» 1837, nr. 2 («Welche Wahrheit liegt folgender Sage zum Grunde?»).

Siinset teadet koerakoonlastest, kes maailma äärel inimesi merelt maale ei lase, on Kreutzwald tarvitanud ka «Kalevipojas», vt. XVI l.

Eestlaste kombed surijate ja surnute juures.

Originaal: «Ehstnische Gebräuche bei den Sterbenden und Todten.» Ilm. «Inlandis» 1837, nr. 18.

Üht ja teist eestlaste ebauskumustest jne.

Originaal: «Einiges über Aberglauben, Sitten und Sagen der Ehsten.» Ilm. «Inlandis» 1837, nr. 41 ja 42. Ilmus allkirjata, kuid Kr. nimetab seda omaks oma teoses: «Boecler: «Der Ehsten abergläubische Gebräuche»», lk. 86 jm.

Lk. 72: k ü t i n õ i d u s — sama motiivi on kasutatud «Eesti rahva ennemuistsetes juttudes» — «Küti kadunud õnn».

Lk. 73: n ä k k — vrd. «E. r. ennem. jutud» — «Näkineitsi».

Lk. 74: j ä o-õ h t u — selle ühendamine sõnaga *jõul* või *jõu* ei pea paika. «Jäo õhtud» on olnud nähtavasti ainult ohvri «jagude» jaotamiseks surnuile.

Lisand eestlaste mütoloogiale.

Originaal: «Beitrag zur Mythologie der Ehsten.» Ilm. «Inlandis» 1838, nr. 8.

Lk. 76: P a r r o t — J. L. v. Parrot, «Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung... der Liwen, Lätten u. Eesten», I, Stuttgart, 1828. Parroti uurimus on oma üldjäreldustelt fantastiline, kuid sisaldab hulga kirjandusest kogutud vana materjali. Läti jumala nime «Pekol» seab ta (lk. 333) ühendusse eesti sõnaga «peakolu», aga ka sõnadega «pea+kuu+luu», ja see tähendavat surnute ja kuujumalust! Muidugi pole Pekoli nimelist jumalust Eestis iialgi tuntud ega ole sel eesti kuuaustusega midagi tegemist.

Lk. 77: k u u v a l g e l k i i g u t a m i n e — võib arvata, et laps, kellest Kr. siin räägib kui oma mänguseltsilisest, peaks olema Kreutzwaldi ristiema, kapteniproua v. Roseni tütar (või mõne teise Kaarlimõisa lähikonna aadliku oma).

Lk. 77: H i ä r n e k r o o n i k a — Thomas Hjärne (1638—1678), rootsi ja balti ajaloolane. Tema «Ehst-, Lyf- u. Lettländische Geschichte» ilmus trükist 1835.

Lk. 77: K u u p a l v e —; «Ku kulda pelgeks» võib tähendada vaevalt muud kui «kuu kuldapalgeks». Teise värsi algkuju võib olla umb. «rahvas raudaterveks» vms. Selletaolist kuu tervitamist

on tuntud kogu Lõuna- ja Kesk-Eestis ning saartel ja sellest on ENSV TA Kirjandusmuuseumi Rahvaluule osakonnas väga mitmesuguseid teisendeid (näit. «Tere, kuu, noori meesi, sina vanaks, mina nooreks! Sinu silmad segaseks, minu silmad selgeks!» «Mina kirpu-kergeks, sina rauda-raskeks! Seale uni, saksale tõbi, lambale laiskus!»).

Lk. 78: Sigfrid Aron — soome folklorist; tema poolt esitatud soome jumaluste nimed on pärit M. Agricola (1508—1557) «Psaltri» eessõnast 1551.

Lk. 78: Uku kui jumaluse esinemise suhtes Eestis nii laial alal on asutud kahtlevale seisukohale, kuigi see osalt võib olla ehtne. Ohvritoomist Tõnni, tondi jt. vakkadesse on tuntud laialdaselt (Vändras, Mulgimaal, Setus). Ka on need vakad vahel (näit. Mulgimaal) olnud puu otsas. (Vt. A. Korhonen, Vakkalaitos. Helsinki, 1923. Vrd. ka ÕES-i Kirjad III, 1935.)

Alulinn.

Originaal: «Allo linn» (Inland 1838, nr. 36). Selle linnusevaremega seotud loo on Kreutzwald hiljem pikemalt välja maalinud «Kalevipojas» (XV l.), tehes Alulinna sortsist kolmanda põrgupiiga röövija.

Tartu [Aruküla] labürindi muinaslooline seletus.

Originaal: «Mythische Beleuchtung des Labyrinths bei Dorpat.» Ilm. «Inlandis» 1844, nr. 44, vrg. 698—702.

Kreutzwaldi artikli lähtekohaks on prof. dr. Kruse (1790—1866) pikem uurimus «Inlandis» 1837, nr. 41, «Das Labyrinth bei Dorpat», kuna Aruküla koobaste avastus tol ajal kogu Tartule sensatsiooniks oli. Kruse arvestuse järgi võtab koobastik enda alla hiiglasuure maa-ala, alates Tallinna maanteest ja sisaldab umb. 15 000 sammast, koopad on aga ise enamasti madalad, ainult 3—4 jalga kõrged. Parema seletuse puudusel arvab ta, et selle on kaevanud Tartu keskaegsed elanikud, kes oma tubade põrandaile olevat (Saksamaa kombe järgi) armastanud valget liiva pilduda.

Kruse ise tsiteerib teiste teadlaste arvamust Kreeta kuulsa labürindi kohta, et seal mõtet polnud halva kivi saamiseks nii madalaid käikusid maa alla õõnestada, kuid peab sellest hoolimata tõenäoliseks, et Aruküla määratu koobastik on roomates tühjaks kantud ainult sealt saadava liiva pärast. Eestlane olevat nimelt valmis pigem kümneid süldasid ühes liivakotiga roomama, kui paari-kolme jala sügavust maa pealiskihti ära lõhkuma.

Aruküla koobaste algupära pole ka hiljem päris kindlaks tehtud, nii et Kreutzwaldi seletusviisil kuni praeguseni on teatud hüpoteesiväärtus. Igatahes jutustab Läti Henriku kroonika (XXIII, 10) ühest umbes samasugusest suurest maa-alusest «iideurkast» Eestimaal (arvatavasti Juurus), milles penirüütlid suitsuga lämmatasid ning tapsid sadasid eestlasi. Nii võiks Kreutzwaldi kuuldud pärimused olla rahvaehtsad, kuigi ehk hilisemast ajast. Aga

ka umbes taolisi uueaegseid liivavõtmise koopaid leidub, näit. Isborski juures ja Helmes. «Inlandis» nr. 45 möönab Kruse, et esialgu võidi koobast ehk kasutada ka elamiseks, aga et teda vähemalt hiljem on laiendatud liiva saamiseks, kuna seda tehti ka veel 1837. a. «Inlandis» nr. 51, vrg. 814 ühineb Ed. Ahrens täielikult Kreutzwaldi seletusega, öiendab ainult, et sõna «koera-koonlane» on tulnud sõnast «koon», s. o. looma nina ja lõuad, mis muidugi on õigem kui Kr-i seletus.

Lk. 82: Meruske Jahn — taluperemees Arukülast, eelpool-mainitud prof. Kruse teejuht.

Lk. 82: ...normannide lahke loaga — Kreutzwaldi irooniline vihje sellele, et Krusel oma teoses «Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands» (1842), samuti kui teistelgi balti-saksa uurijail avaldus kalduvus kõiki Eesti muinasaegseid leide omistada normannidele («varjaagidele»), mitte aga muinaseestlastele enestele. (Vrd. ka Faehlmanni kiri Kr-ile 11. V 1843 ja Kr. — Faehlmannile 17. V 1843.)

Lk. 84: Taara paik — alusetu tõlgitsus vanast Tartu (Tarbatu) nimest.

Veel üks seletus labürindi küsimuses.

Originaal: «Nochmals eine Erklärung über die Labyrinth-Frage.» Ilm. «Inlandis» 1844, nr. 51. Sama küsimust puudutab veel kord pilkavalt E. Pabst «Inlandis» 1850, nr. 12, vrg. 178; Kr-i vastust ei avaldata. (Vt. Kr. kiri Neusile 30. V 1850.)

Taevaskäijad.

Originaal: «Die Himmelsgänger», käsikiri ENSV TA Kirjandusmuuseumis, MA 69:12. Trükitud teoses «Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad» III, 1935, lk. 132—139. Uurimus on valminud arvatavasti 1845—46, Faehlmannile saadab Kr. selle 4. II 46. Jäi avaldamata arvatavasti tsensoritakistuste tõttu. Taevaskäijad; kuigi Kr-il (ja vahel ka rahval) esineb «taevakäijad», on see sõna ühtlustatud nüüdse õigekeelsusega (vrd. «linnaskäijad», «vooriskäijad»).

Nagu hiljem selgitatud (vt. Õp. Eesti Seltsi Kirjad III) sündis taevaskäimise liikumine arvatavasti Läänemaal u. 1813, igatahes toimus see samaaegselt Viruga Läänemaal ja hiljem ka Viljandi- ja Pärnumaal. Kaudselt võib üks selle liikumise äratajaid olla ka usuhullustaja Barbara Krüdeneri tegevus Riias aastail 1810—1811, millele juba 1814 järgnes usuhullustus Riia lähedal Kolzeni mõisas.

Lk. 87: Betty Paoli — vähetuntud saksa kirjanik-romantik, pärisnimega Elisabeth Glück (1815—1894).

Lk. 88: salajasi mahhinatsioone..., nagu hiljem —; Kreutzwald mõtleb siin kreeka-katoliku kiriku arvatavaid agente usuvahetusliikumise puhul 1845 jj. (vt. ka Kr-i kiri Faehlmannile 1. X 45).

Lk. 88: sõjapaanika 1812 —; teiste teadete järgi oli seda paanikat ja varade peitmist ometi, vähemalt Kagu-Eestis (vrd. Eesti NSV ajalugu, 1953, lk. 144 jj.).

Visandeid ja žanripilte eesti rahvaelust.

Originaal: «Skizzen und Genrebilder aus dem Volksleben der Esthen. Erste Lieferung: Einige Teufelsgeschichten der Esthen.» ENSV TA Kirjandusmuuseum, Rahvaluule osak. ÕES, SK 101. Ette kantud ÕES-i koosolekul 6. nov. 1846. Kavatsetud pikem sellekohane töö, millest Kr. siin räägib, on tal siiski tegemata jäänud; hiljem aga asendas seda osalt «Eesti rahva ennemuistsete juttude» väljatöötamine. Siin esitab ta ainult järgmised kuradilood: 1. Kuidas kurat pesta sai. 2. Kuidas kuradil sarvi teritati. 3. Kuidas kuradil silmi toherdati. 4. Mis kuradil tuuleveskil juhtus. 5. Kuidas kuradit püksipiksega hirmutati. 6. Kuidas kurat kirikulaule laulab. 7. Kuidas kurat ära põletatakse. 8. Kuidas kuradit petetakse *priirublatükiga*. Lõpus mainitakse lühidalt inimeste, ms. Kalevi poegade põrguskäimist.

Solvav süüdistus eesti rahva pesematusest ja roppusest, mille vastu Kr. eessõnas vaidleb, esineb eelmainitud J. G. Kohli teoses «Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen» (1841). Kohli teose pikem referaat ilmus ka «Inlandis». Eestlaste «roppust» kirjeldatakse aga näit. ka «Inlandis» 1846, vrg. 397 jj. (23. IV) ja sellele vastab keegi «eestlaste au kaitseks» «Inlandis» 1846, vrg. 566 jj.

Kuidas Olev Tallinnas kirikut ehitas.

Originaal: «Wie Ollew die Kirche in Reval erbaute.» Ilm. «Inlandis» 10. XI 1847, nr. 45, käsikiri ENSV TA Kirjandusmuuseumis, ÕES MA 169:4.

Kreutzwald saatis selle Faehlmannile (ÕES-ile) aprilli alul 1847, nagu näha Faehlmanni vastusest 14. IV 47. Lugu vastab enam-vähem rahvaehtsale (rahvusvahelisele) muistendile püha Olause kirikuehitamisest (Aarne-Thompson S 83, J. Grimm «Deutsche Mythologie», 3. tr., I, lk. 515). Samas üle Eesti tuntud loos on rahvalikult pearõhk sellel, et keegi ei tohi ehitaja (Olevi) nime teada. Oodates kodus Olevi kojutulekut, ütleb aga selle naine ise saladuse välja, lauldes lapsele: «Ole vait, Olevi poega, Homme tuleb Olup (Olev) kodu ja (toob) püta täie kulda», vms. (ÕES SK 657, 3 jj., J. Jung Vändrast, ka Kadrinast jm.). Kuuldes torniehitamise ajal hüütavat oma nime, kukub Olev tornist alla (vt. E. Normann, «Kurg kündmas», Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad III, 1935, lk. 68 jj.). Kreutzwald on käesoleva loo arvatavasti üles kirjutanud, nagu tavalisti, mälu järgi ja seetõttu osalt seganud teiste motiividega, kuna rahvalik hiiunaise lapseäiutamine on ära jäänud. Ühtlasi on aga nii sündinud selle muistendi kõige pikem ja detailsemalt väljamaalitud teisend.

Muistendi lähtekohaks on rahva usk, et nii suuri ehitusi nagu kirikud ei ole suutnud teha tavalised inimesed, vaid hiiglased, või siis inimesed mingi kuradilt saadud jõu abil, kes aga selle eest ehitaja elu ja hinge pärib. Pärimuslikult on tavalisti ehitaja ise selline ebainimlik olend, kes vahel (näit. Saksas) tasuks peab saama mitte ainult kulda, vaid ka ehitada l a s k j a inimese (püha

Olafi) hinge või südame vms., jäädes sellest ilma ainult oma naise lobisemise läbi. Kr-i teisendis on Olev seevastu ainult andekas inimene, kes aga oma «kuratliku» osavuse eest peab maksma eluga. Ka on kiriku nii pika torni ehitamisele antud praktiline tähendus, — et ta oleks võõrastele laevnikele teetähiseks. On võimalik, et säärane muistendi «inimlikustus» on pärit Kr-ilt eneselt.

Kr. oletab õigesti, et Olev või Olevine rahva suus just oma hiidluse tõttu on paiguti segunenud Kaleviga (ja et nii ka Kalev-hiiglane ehitab vahel kirikuid). Rahvalaul, millele Kr. viitab (Inland 1837, nr. 9), on tuntud «Oleksin mina Olevi, kannaksin mina Kalevi, peaksin mina pikka mõõka...» — kus nii Olev kui Kalev on lihtsalt tugeva, vägeva inimese võrdnimetused.

Teateid rahvalauludest Pihkva kubermangus asuvate eestlaste juures.

Originaal: «Mittheilungen über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten, nebst einer Beilage mit Liederproben.» Ilm. Verh. GEG II, 2, 1848. Uurimus on valminud 1847. a. suvel, pärast Kr-i Setus-käimist. Faehlmannile saadab Kr. selle 17. X, ÕES-is kantakse see ette 5. XI 47.

Lk. 110: r a h v a s k ä n g u j ä ä n u d f a n t a a s i a g a — Kr-i ja Faehlmanni enneaegne järeldus. Hilisemad korjajad on leidnud rahvaluulet küllaltki ka Tartu ümbrusest, aga loomulikult on kõigi suuremate linnade ümbruses vana luule välja surnud varem kui metsanurkades.

Lk. 112: e t t e p a n e k s a a t a l a u l u k o r j a j a S e t u s s e —; ÕES määraski selle põhjal 20. XI 1847 12 rubla teeraha Krümmeri asutuse teenrile Märt Mohnile. Viimase korjatud üleskirjutusi on säilinud ENSV TA Kirjandusmuuseumis Kr-i kogus, aga tema saak pole nähtavasti olnud just suur.

Eesti mütoloogia iseloomust.

Originaal: «Über den Charakter der Estnischen Mythologie», Verh. GEG II, 3 (1850). Uurimus on valminud kõige hiljem 1849. a. algul, sest Faehlmann saab selle juba 28. IV 49. Selles ÕES-i või tsensori poolt tehtud paar kärbet ja trükiviga on siin taastatud Kreutzwaldi enda kirja põhjal (Sachssendahlile 3. IV 50), näit. väljend «Zinzendorfi jesuiitide», mida ei leidu trükitud tekstis. Krahv Zinzendorf oli teatavasti vennastekoguduse asutaja. — Ligemaks eeltööks Kreutzwaldi käesolevale tööle on olnud Ganander-Petersoni «Finnische Mythologie» 1822 ja H. G. v. Jannau — «Über die Grund und Ursprache der Ehsten», Rosenplänteri «Beiträge» XIX, 1828.

Lk. 115: O s k a r K i e n i t z — balti-saksa reaktsiooniline ajaloolane ja literaat, «Inlandi» kaastööline. Avaldanud «Vierundzwanzig Bücher der Geschichte Livlands», I Band, Dorpat 1847, 317 lk., II B. 1849 (vt. Inland 1852, nr. 8).

Lk. 115: ...k u i k a e e s t i m i n e v i k u s t p o l e k s m i d a g i

säilinud — jälle irooniline vihje Kruse («Necrolivonica») jt. püüetele tõlgendada kõiki Eesti muinasaegseid leide germaanlaste omaks.

Lk. 122: Uku-püha pühitsemine —; selle ühendus pööripäevaga on Kreutzwaldi enda teoreetiline oletus, samuti nagu nelja peapüha oletus üldse. Selle aluseks oli omal ajal võrdlemisi üldine arvamine (mütoloogilise koolkonna teooria põhjal), et iga usundi aluseks oli päikeseaustus ja et siis päikese käändekohad olid nelja peapüha põhjustajad — teooria, mis hiljem on ekslikuks osutunud.

Lk. 122: Uku-vaka kohta vt. märge eespool. Tõenäoliselt on ohvrivakka ka meil esialgu kasutatud viljakushaldja meelituseks, alles hiljem on see sulanud majavaimu (tondi) ja katoliikliku Antoniuse (Tõnni) kultusega. Kreutzwaldi kujutuses näikse mõned detailid olevat vabalt liidetud mujalt — või ise järeldatud.

Lk. 124: Vändra uku-vakad — vt. «Inland» 1837, vrg. 279—281: «Von einigen aus der heidnischen Zeit herrührenden Opfern der Esthen». Ka siia on Kreutzwald uku-vaka nimetuse toonud ise, kuna «Inlandi» algupärandis kõneldakse tondivakast.

Eestlaste ebausukombed, viisid ja harjumused.

Originaal: «Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten, von Johann Wolfgang Boecler — Mit auf Gegenwart bezüglichen Anmerkungen beleuchtet von Dr. Fr. R. Kreutzwald. St. Petersburg. 1854.»

Põhiteose tegelik autor oli teatavasti Johann Forselius (surn. 1684), kuna selle trükis avaldas J. W. Boecler (surn. 1717). Esimene trükk ilmus 1685, teine — 1848, Fr. R. Faehlmanni järelsõnaga. Eestikeelne tõlge ilmus J. Jõgeverilt (ainult Boecler-Forseliuse tekstist) a. 1915.

Kolmandas trükis (Vene Teaduste Akadeemia väljaandel 1854) ületavad Kreutzwaldi täiendid 6—7-kordselt Forseliuse algteksti. Selle sissejuhatus on akadeemik A. J. Sjögrenilt, kus ta teatab, et Teaduste Akadeemia tema ettepanekul selle töö on tellinud Kreutzwaldilt kui eesti folkloori parimalt asjatundjalt, ja lõpuks kutsub üles selletaolisi uurimusi jatkama.

Lk. 128: Lagos, Johann — maamõõtja Viljandimaal, kes on õpetatud Eesti Seltsile ja Kreutzwaldile saatnud mitmeid rahvapärimusi, ms. Kalevipojast, mis on aga õige subjektiivselt ümber töötatud. Kriitiliselt tuleb suhtuda ka siin avaldatud Lagoselt pärinevatesse mütoloogilistesse teadetesse.

Lk. 130: Gutslaff — (Gutsleff) Johann Gutslaff, pastor Urvastes 1630—1657, avaldanud lõuna-eesti murde grammatika (1648) ja teose «Kurtzer Bericht von der falsch-heilig genandten Bäche in Liffland Wöhhandu» (1644). Seal kujutatakse samaaegseid Võrumaa talurahva rahutusi ühenduses viljaikaldusega ja pühaks peetud jõele veski ehitamisega, mille rahvas hävitas.

Lk. 132: praost Heller, Johan Friedrich H. (1786—1849) — pastor Räpinas 1814—49, avaldanud kirjutusi eesti keeleõpetuse alalt jm.

Lk. 132: «Nissi vana» — Jakob Fischer, «Toa-Jakob», endine toapoiss ja Kreutzwaldi sõber Ohulepas, kellelt ta on kuulnud palju rahvapärimusi.

Lk. 133: noorem Knüpffer, Georg Magnus (1785—1863) — pastor Väike-Maarjas, avaldanud kirjutusi eesti folkloori alalt, ms. Taarast (Inland 1836, nr. 23).

Lk. 133: Läti Henrik — kroonik-preester XIII s. alguses, kirjutanud tuntud kroonika «Origines Livoniae» Baltimaade vallutamisest saksa penirüütlite poolt (umb. 1201—1229), valgustades seda vallutajate huvide, s. o. rahvavaenulikult seisukohalt. Seal teatab ta ka, et eestlaste jumal Tharapilla olevat Ebavere mäelt (Väike-Maarjas) lennanud Saaremaale.

Lk. 133: Taara hiis Toomemäel —; Kreutzwald mõtleb siin peamiselt Faehlmanni tuntud muistendeid, mis on seotud Tartuga, Emajõega ja Toomemäega («Emajõe kaevamine», «Keelte keetmine»).

Lk. 133: pühad mäekünkad —; tegelikult ei arvatud pühaks mitte künkaid, vaid peeti neil ainult traditsionaalseid pidustusi erisuguste haldjate auks ning mõjustamiseks, näit. kevadel taimekasvu ärkamisel või suvisel pööripäeval (koos jaanitule põletamisega).

Lk. 134: Metsiku pidu —; Metsik on nähtavasti olnud üks viljakasvuhaldja nähtavaid kujutusi maagiliste eesmärkidega.

Lk. 134: Kivi-mal —; iseäralikkude, eriti inimesetaoliste kivide austamist on ka Eestis esinenud; nende hulka kuulub ka nn. Iru ämm, keda Kreutzwald hiljem samastas kivinenud Lindaga, samuti nn. «neitsikivid» või «Kalevineitsid» Viru rannas.

Lk. 135: «kultuurrahvas» ja «loodusrahvas» — irooniline vihje germaniseerija Ed. Meyeri artikleile ajakirjas «Inland» 1845, vrg. 470 jj. (609 jj., 709 jj., 778), kus see väidab, et sakslased kui kultuurrahvas peab hävitama ja endasse sulatama eestlased kui «loodusrahva» (Raçenvolk), kes oma kultuuriloomise võimet millegagi pole tõestanud.

Lk. 138: Musäus — J. K. Musäus (1735—1787), saksa kirjanik, avaldanud suure kogu saksa muinasjutte rokokoolises väljatöötluses.

Lk. 139: Mardus — on algupäraselt tähendanud lihtsalt surnut (vrd. soome marraskuu — november), eriti õnnetut surma saanud surnut, hiljem arenenud mingiks surmahaldjaks, surma ennustavaks mütoloogiliseks olendiks.

Lk. 139: Jaanilinn — Varbla linnus Nissi kihelkonnas (praegu Rapla rajoonis), mida Kreutzwald käis vaatamas Ohulepast oma poisipõlves.

Lk. 139: ehtsa eestluse roostet — irooniline vihje Faehlmanni müütide arvustajaile, kelle arvates neis müütides polevat küllalt rahvalikku lihtsust ja «terveid pärleid».

Üht ja teist eesti muinaslugude ajalooks.

Originaal: «Etwas zur Sagengeschichte der Ehsten.» Ilm. «Inlandis» 1856, nr. 39, Kr-i teatel («Quellen und Realien des

Kalevipoeg», lk. 33) on need teated Märt Mohnilt, kes oli pärit Laiuselt.

Lk. 143: Jegór v. Siversi «Väikesed ja suured kalad» —; jutustus «Die grossen und kleinen Fische» ilmus anonüümselt «Inlandis» 1846, nr. 7, Beilage 3; J. v. Sivers — balti-saksa luuletaja, avaldanud «Palmen und Birken» jt. kogud.

Lk. 144: Boecleriana — Forselius-Boecleri «Eestlaste ebausukombed, viisid ja harjumused», vt. eespool.

Eesti lõikuskombeist.

Originaal: «Erntegebräuche in Estland», ilmus teoses «Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat», 1866, lk. 15—17. Tuntud saksa etnograaf ja ÕES-i liige dr. J. W. E. Mannhardt (1831—1880) pöördus Õpet. E. Seltsi poole pikema küsitluslehega, et saada andmeid oma suurele tööle «Urkundenbuch der Volksüberlieferungen». ÕES-i soovil vastab neile Kreutzwald.

Lapse esimesest kehalisest kasvatusest.

Originaal: «Über die erste physische Erziehung des Kindes», ilmus teoses «Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat», 1879, lk. 146—150. Korraldades Moskvas a. 1879 suurt antropoloogilist näitust, pöördus laste kehalise kasvatuse osakonna juhataja dr. Pokrovski Tartu prof. Chr. H. L. Stieda poole (kes oli ÕES-i sekretär 1878—1885) küsitluslehega, et saada andmeid ka eesti rahvakommete kohta. Prof. Stieda ettepanekul vastab neile Kreutzwald.

II. PUBLITSISTIKA.

A. Sõnumikke ajakirjas «Das Inland» (1838—1849).

Lk. 156: Krümmeri asutus — Heinrich Krümmeri poolt a. 1832 Võrru asutatud keskkool, mis töötas kuni 1866. a. ja palju kaasa aitas selle väikelinna vaimseks elustamiseks. A. 1839 töötasid selles näit. 14 õpetajat ja u. 70 õpilast. Kreutzwald oli siin kaua aega kooliarstiks ja võttis elavalt osa selle draamaringi tööst.

Lk. 158: Jean Paul — saksa kirjaniku Joh. Paul Friedrich Richteri (1763—1825), Kreutzwaldi lemmikautori pseudonüüm.

Lk. 159: Schwartz, Johann Georg (1793—1874) — Põlva pastor, kooli- ja karskustegelane, «Koli-ramatu» (8 annet 1852—61) toimetaja; Kreutzwaldi sõber.

Lk. 168: parun v. Bruiningk — Karl (1782—1848), balti aadli liberaalse tiiva juht Liivi maapäeval.

Lk. 169: õpetajate seminar —; saksa koolide jaoks asutati see Tartus juba 1827, rahvakoolide jaoks a. 1839 Volmaris, mis a. 1849 Valka üle toodi ja siin J. Zimse juhtimisel ka paljudele eesti õpetajaile hariduse andis.

Lk. 172: «Võru vaade» (Kirumpäält), litograafia. Originaal Eesti Rahva Muuseumis.

Lk. 172: Heine, Heinrich (1797—1856) — saksa suurimaid progressiivseid kirjanikke ja 1848. a. revolutsiooni ettevalmistajaid, Kreutzwaldi lemmikautoreid.

Lk. 172: Manteuffel, Peter — balti-saksa soost eesti kirjamees (1768—1842), avaldas jutukeste kogu «Aiavite peergo valgussel» (1838) ja «Villem Navi ello-pävad» (1839).

Lk. 173: Fr. L. v. Maydell — balti-saksa maalikunstnik ja graafik (1795—1846), ÕES-i liige ja esimene «Kalevipoja» illustreerija. Siinmainitud 50 pildist valmisid ainult mõned üksikud.

Lk. 174: Maria-kassa —; Kreutzwald oli ise selle organisatsiooni liige ja õiendas oma aastamaksud peamiselt Faehlmanni kaudu, millest kirjavahetuses kõneldakse sageli.

Lk. 183: maarahva häda tõuseb üle iga piiri —; 1839. a. oli üle Eesti suur söödapuudus ja loomade suremine.

Lk. 185: pr. Simon, Seraphine — koolijuhataja Võrus, surnud 1834. Temale on Kreutzwald pühendanud oma luuletuse «Tolm ja põrm» jt.

Lk. 186: «Suvisted, armastusväärsed...» — värss on võetud Goethe «Reineke der Fuchs» algusest.

Lk. 189: auguurid — tulevikuennustajad vanas Roomas; Kreutzwald mõtleb siin oma ettekuulutust Võru suurest tulevikust oma esimeses sõnumikus 1838 (Inland nr. 3).

Lk. 189: üürid ja majahinnad Võrus —; arvatavasti, et pääseda kõrgeist üüridest, ostis ka Kr. endale Võrus maja (5. VII 39), mille võlga ta vaevaga tasus üle 30 aasta.

Lk. 189: raehärra G. Stein — Võru kaupmees, Kr-i sõber; tema äris toimus ÕES-i ja Kr-i vahetalitusel eesti raamatute müük; oma mitmes kirjutuses ja ühes saksakeelses sünnipäevaluuletuses 1843 kiidab Kreutzwald Steini vastutulekut maarahvale nälja-aastate ajal.

Lk. 192: karskusliikumine —; 1830-ndail ja 40-ndail aastail kulutas Kr. sellele palju oma jõudu, kuna see oli ainus võimalus rahva häda näidata. Tookordne karskustõotuse andmise liikumine levis meile Lätist (kuhu see omakorda oli tulnud Lääne-Euroopast ja Ameerikast). Üht läti keelest tõlgitud brošüüri karskusliikumisest tarvitas Kreutzwald ka oma jutustuses «Vina katk» (1840) koos J. H. D. Zschokke (1771—1848) teosega «Branntweinpest» (ilm. 1837). Kreutzwaldi jt. õhutusel asutasid pastor Schwartz Põlvas ja pastor Meyer Karulas eesti esimesed omalaadi «karskusseltsid», mis aga varsti välja surid. Intensiivsem karskusliikumine tekkis uuesti alles XIX sajandi lõpul.

Lk. 194: Villem Navi — vt. eespool Manteuffel.

Lk. 194: G. v. Liphart — vt. eespool.

Lk. 196: ...mitte mingit elukutset, nagu nende ridade kirjutaja — ilmselt Kreutzwaldi jälgedesegamine, et oma uut nimemärki jälle mitte lasta ära tunda. Tegelikult ta jätkab juba enda poolt varem alustatud statistilist ülevaadet Võrust.

Lk. 196: Võrumaalt, 12. juunil. — See sõnumik näitab selgesti talurahva hädade tunduvat kasvu 1840. aastate alul talu-

matu mõisasurve, halbade ilmade ning neile järgneva ikalduse mõjul. Nähes juba ette nälja tulekut, on Kreutzwald siin eriti sarkastiline.

Lk. 197: Hogarth, William (1697—1764) — inglise maalikunstnik ja karikaturist.

Lk. 197: Lichtenberg, Georg Christoph (1742—1799) — saksa füüsik ja kirjanik-satiirik, Göttingeni professor.

Lk. 198: «Zuschauer» — balti-saksa ajakiri Riias.

Lk. 198: v. Bock, Heinrich August — maanõunik, Loodi mõisa omanik Viljandimaal.

Lk. 199: «Karskusselts kõigis ta suhetes» — «Der Mässigkeitsverein in allen seinen Beziehungen», 1840. Seda Riias ja Leipzigis ilmunud raamatut, mis kaitseb viinavabrikantide huvisid, arvustatakse teravalt ka «Inlandis» 1840, nr. 39 ja 40.

Lk. 200: Jean Paul — vt. eespool.

Lk. 200: Las ehitavad kuningad —; «Kui ehitavad kuningad, siis saavad kärumehed tööd» — Kreutzwaldi poolt sagedasti tsiteeritud koht Schilleri epigrammist «Kant ja tema seletajad».

Lk. 201: samblaleib —; 1841. a. oli teatavasti üle Eesti suur ikaldus ja nälg, mille üheks tagajärjeks oli osalt ka «Pühajärve sõda».

Lk. 203: raharendist —; «Inlandis» 1841, nr. 27 ilmus artikkel «Die Geldpacht der Bauergrundstücke» v. Holsti poolt Riiast, kus raharenti soovitatakse kui mõisnikulegi kõige kasulikumat ekspluatatsiooni vormi.

Lk. 205: ÕES-i eestikeelne ajakiri — vt. allpool Kreutzwaldi vastav ettepanek ÕES-ile 1840. a.

Lk. 207: Köhleri näitetrupp — tuntud balti-saksa näiteseltskond Tallinnast, kes viibis palju ringreisidel, Võrus näiti. vahel ligi pool aastat.

Lk. 208: Reisipäevikust —; originaal: «Aus einem Reisetagebuche.» Ilm. «Inlandis» 1842, nr. 30. Selle anonüümse kirjutuse kuulumist Kr-ile tõestab ta kiri Schultz-Bertramile 26. II 1860 kui ka stiililine ja sisuline kokkulangus Kr-i teiste kirjutustega ja elulooga. Oma üliõpilasajal 1826—32 veetis Kreutzwald õppevaheajad suvel ja talvel vanemate pool Viisu mõisas, kust tal kerge oli Paidet külastada.

Lk. 211: välismaa sulerüütlid...teeb kapsaid — mõeldud on saksa teadlase J. G. Kohli reisikirjeldust «Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen» I—II, Dresden-Leipzig, 1841, eriti II, lk. 187—284, kus kõneldakse eestlaste kasimatusest jne. väga halvustavalt (vrd. Kr-i kiri Faehlmannile 5. VI 1843).

Lk. 213: Viru rannast — Kreutzwaldi saadetud teade, mis talle kaasa tõi sekeldusi ametivõimudega. Selle sõnumi saatjaks on peetud kooliõpetaja J. Nocksi, kes elas Rakveres, tõenäoliselt võis see ka olla mõni Kreutzwaldi sugulane, kes elas Viru-Nigulas (näit. Kreutzwaldi kälimees Carl Weiner, kes seal oli mõisavalitseja Vasta mõisas).

Lk. 214: väljarändajad Pihkvas —; see oli «vene» ehk «keisriusku» mineku liikumisega koos tekkinud esimene

väljarändajate laine, mida aga balti-saksa ametivõimude poolt jõuti pidurdada (vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 164 jj.). Faehlmann ja Kr. olid teravalt nii usuvahetuse kui ka väljarändamise vastu, kuigi sootu teistel põhjustel kui balti feodaalid; kui viimased kartsid oma orjade kaotamist, siis arvasid meie valgustajad, et nii ka rahvas ise palju enam kaotab kui võidab.

Lk. 214: «Salakavalus ilma armastuseta» — paroodia Fr. Schilleri draamale «Kabale und Liebe» («Salakavalus ja armastus»), 1784.

Lk. 214: ilukirjanduslik patuoinas — Kr. mõtleb seega nähtavasti oma saksakeelsetele luuletustele K. Friedholdi varjunime all «Inlandis», mis 1846 Ed. Meyeri poolt terava ja halvustava arvustuse osaliseks said ja siit peale lakkasid. Ka «Inlandis» 1847, vrg. 86 mainitakse Friedholdi luulet õige halvustavalt.

Lk. 218: ridade vahelt lugeja —; Kr-il on oma sõnumikkude pärast sageli tulnud kannatada kallaletunge, boikotte, insinuatsioone jne. (vt. näit. üks säärane protest «Inlandis» 1847, vrg. 232, kuulutus). Nähes, et neis tingimustes midagi kasulikku ei saa õelda, loobub Kreutzwald «Inlandile» süstemaatilisest sõnumike saatmisest. Ainult mõni juhuslik teade võib olla ka edaspidi temalt, aga seda on raske kindlaks teha. Ka juba 1840. aastate viimased teated on peaaegu kõik anonüümsed ja neid võib Kr-i omaks pidada ainult sisuliste ja stiililiste tunnuste põhjal, mis pole alati päris kindlad.

Ettepanek eesti ajakirja asutamiseks.

Originaal: «An die Gelehrte Estnische Gesellschaft» (25. IX 1840). Ilm. teoses «Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus», 1936, lk. 186. (Vrd. ka sealne pikem kommentaar.)

Lk. 219: Liivimaa Ökonoomiline Selts (Sotsieteet) — (asut. Riias 1792, siirdus Tartusse 1813); selle esimees Karl v. Bruiningk pani 12. VI 1840 ÕES-ile ette hakata toimetama õpetlikke lendlehti maarahvale.

Lk. 219: Schwartz — vt. eespool.

Lk. 219: Meyer, Friedrich Ferdinand (1799—1870) — Karula pastor, karskustegelane ja vaimulik kirjamees.

Lk. 220: «Te ainult haarake...» — tsitaat Goethe «Faustist» (proloog).

Lk. 221: «Kullategijate küla» — saksa kirjaniku H. Zschokke (1771—1848) jutustus «Goldmacherdorf» (1817). Eesti keeles ilmus see G. H. Schüdlöffeli tõlkes pealkirja all «Kuldorg, ehk Kulla saatja külla» 1842. a. Selle teose aineil kavatses Kr. kirjutada eesti rahvusromaani (Kr. kiri Faehlmannile 24. XII 1842).

B. VARASEMAID EESTIKEELSEID ARTIKLEID (1842—1857).

Leivast ja leiva-jätkust.

Kreutzwald lubab selle kirjutada D. Jürgensonile kirjas 30. V 1841 ja see ilmuski sama aasta sügisel «Tarto- ja Võrroma Kalendris 1842».

Sipelgas I.

On kirjutatud 1841 (ja ehk osalt 1840), oli valmis 10. XI 41, ilmus tsensoritakistuste tõttu alles 1843. Artiklid «Kuidas meie päevil aega tuleb pruukida», «Ameerika-maa ülesleidmisest», «Külm vesi», «Kokkuhoidmise kasu» ja «Kasinuse seltsid» on osalt tõlgitud saksa ajakirjast «Das Pfennig-Magazin» 1834 I—II köitest. «Hea sõna, kuri töö» ja «Kogemata nähasaamine» on võetud J. P. Hebeli teosest «Schatzkästlein des rheinischen Hausfreundes» (1811).

Üks kalendri jutt.

Käsikiri ENSV TA Kirjandusmuuseumis, MA 169:16; saadetud Faehlmannile 30. aug. 1843, kirjutatud vähe enne seda. Jäi ilmumata arvatavasti oma liiga terava sisu pärast.

Lk. 242: mõningad kitsa südamega inimesed — mõeldud on vagatsejaid pastoreid ja vennastekoguduse liikmeid, kes vaenulikult suhtusid kõigesse «ilmlikku» kirjandusse.

Lk. 242: maailmaparandajad — needsamad.

Lk. 245: «Kuldorg» — Schüdlöffeli poolt tõlgitud saksa kirjaniku Zschokke jutustus «Goldmacherdorf» (1842).

Lk. 246: «Uue aasta soovimine» — Kr-i enda karskusesisuline kõne, mis määratud peamiselt pietistide mõju all olevale talurahvale ja sellepärast täis alkoholivastaseid jm. piiblisalme.

Lk. 247: seesugune nimede kirjutamine saadaks enam kasu kui... — mõeldud on tol ajal massilist «nimede üleskirjutust» kreeka õigeusku astumiseks.

Maailm ja mõnda, mis seal sees leida on.

Kirjutatud peamiselt 1848. a. sügisel. Ilmus oktoobrist 1848 kuni aprillini 1849. Eeskujuks oli 1833 asutatud esimene saksa pildiajakiri «Das Pfennig-Magazin» (mis omakorda jälgis inglise «Penny-magazine'i»); selle 1834. a. I—II köiteist on siin tõlgitud ja ümber tehtud u. 40 pala, J. P. Hebeli «Schatzkästleinist» on 14 pala. Nagu Kr. märgib kirjas Faehlmannile 12. VI 49, on teda selle toimetamisele ajanud ka rahakitsikus. (Vrd. kirjad Bertramile 17. VII 66, 30. III 70, 15. III 71 ja L. Tohver: «Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist», lk. 128 jj.) Kr-i eesti «Maailma» järgi tõlgituna ilmus ka läti keeles: «Pasaule un dauds no ta, ko pasaule atrohnam. Tehrbata 1856». Lõppsõna — aurulaeva ehitaja Fultoni ütlus (lk. 52), et ta edasi töötab ebaõnnestumistest hoolimata.

Kalendritegija lõppsõna.

Ilmus 1849. a. sügisel teoses «Ma-rahva Kassuline Kalender 1850.»

Lk. 272: L a a k m a n n, Heinrich (1802—1891) — Tartu trükkal ja kirjastaja; «Maarahva Kasulise Kalendri» ja suurema osa teiste Kreutzwaldi teoste väljaandja.

Lk. 273: «R i s t i s õ i t j a d» — see Kreutzwaldi tõlketeose I pool ilmus «Ma-rahva Kassulises Kalendris 1850» ja teos tervikuna a. 1851.

Lühikene õpetus tervise hoidmisest.

Kr. kirjutas selle J. Schwartzi soovil a. 1853 ja see ilmus 1854 «Koli-ramatu» IV osana Tartus. Schwartz viis selle keele tagasi vanasse kirjaviisi. Omal ajal oli see esimene selletaoline ja väga eesrindlik teos (II tr. ilmus 1860, III — 1869), nüüd huvitab see peamiselt tolleaegsete tervishoidlike olude kajastajana; sellelt seisukohalt on valitud ka näited käesolevas teoses.

Lk. 274: m i s m õ n i n g a d v õ õ r a d m e h e d — nähtavasti on siin jälle mõeldud J. G. Kohli reisikirjeldust (vt. eespool), mida Kr. oma saksakeelseis kirjutustes hurjutab, aga talurahvale kirjutades õigeks nimetab — arvatavasti pedagoogilistel põhjustel.

Lk. 275: n a h a-h a p m e a s t j a — nahaparkimise nõu.

Lk. 275: s i n i-v i l l a p o t t — pott uriiniga villade «potisiniseks» värvimiseks.

Lk. 277: «I h u k a t t e s t» —; selle nõuande puhul tuleb arvestada, et tol ajal tuli näit. teomehel õitsil, mõisas tööl või nädalate kaupa vilja- või viinavooris olles paljal maal magada palju sagedamini kui hilisemail aegadel.

Lk. 278: n u r j a t u v a n a m o o r, k e s s i l m a a r s t i m i s t t u u s e l d a b — «tuuseldama» või «tuntseldama» (arvatavasti sõnast «tundma») — Virumaa murdesõna, tähenduses «nõiduma», «toherdama». Sealt on ka «Kalevipojas» moodustatud sõna «tuuslar» — nõid.

Lk. 279: p r a n t s u s e-t õ b i — süüfiilis.

Kuidas inimesed iseennast petavad.

Kirjutatud tõenäoliselt 1854, osalt ka tõlgitud, ilmus «Maa-rahva Kasulises Kalendris 1855. a. peale». Tsensori poolt kärbiti sellest kaks pikemat osa, milledes olevat avaldatud surnute pieteeti haavavaid mõtteid; need osad pole säilinud.

Ligimailt ja kaugemalt.

Kirjutatud arvatavasti 1856. a. suvel, muidugi teatud allikate põhjal; ilmus «Maa-rahva Kasulises Kalendris 1857. a. p.». Siin on kärbitud pikemad vaheliited soola saamisest, heeringate püüdmisest jne. Krimmi sõja peadaatumid olid: juulis 1853 tungivad Vene väed Moldaaviasse, novembris hävitatakse Türgi laevastik

Sinopes, märtsis kuulutavad Prantsus- ja Inglismaa Venele sõja, sügisel tulevad nad Krimmis maale, 8. IX 54 oli lahing Alma jõel; Sevastoopol vallutatakse septembris 1855, Pariisi rahu oli 1856. Sõja algjärgu sündmusi kujutab Kreutzwaldi «Sõda» 1854. a. septembris.

Lk. 305: T a l l i n n a k o d a n i k — Nikolaus Friedrich Russow (1828—1906), eesti kirjamees, Kreutzwaldi sõber, korjas rahvalaule, avaldas luuletuskogud «Sõalaul Eestima tüttarlastele» (1854) ja «Ued Kandle keled» (1854), andis välja 1854—57 12 annet ajakirja «Tallinna koddaniko ramat oma sõbbradele male», kus tutvustas Krimmi sõja sündmusi. Oli a-st 1859 rüütelkonna kantseleis eesti keele tõlk, a-st 1863 Venemaa Teaduste Akadeemia etnograafiliste kogude ja hiljem Ermitaaži konservaator. Toimetas 1861—62 liberaalset «Revalsche Zeitungit», kuulus Tallinna ning hiljem Peterburi demokraatlikesse haritlasringidesse.

C. EES- JA SAATESÕNU.

«Tänuliku vürstipoja» eessõna.

Originaal: «Der dankbare Fürstensohn», Verh. GEG II, H. 3, 1850. Artikkel on valminud 6. IX 1849, nagu dateeritud eessõna all; (vt. ka Faehlmanni kiri Kr-ile 27. X 49). Paralleelne Neusi jutt ilmus «Inlandis» 1847, nr. 14. Pealkirjaks oli enne Kreutzwaldi käsikirjas «Tänulik kuningapoeg», kuid see muudeti siin tsensori nõudel.

Lk. 313: e i t a r v i t s e m u i n a s j u t t u d e h ä l l i i d a m a i l o t s i d a — omaaegne teooria, mida püüdis tõestada saksa folklorist Theodor Benfey (1809—1881), eriti oma «Pantšatantra» eessõnas (1859). Kr. ei eita muinasjuttude rändamist, kuid ta väidab õigesti, et neid võib sünnitada iga rahvas ja et olulisem kui motiivid on nende rahvuslik väljatöötlus.

Lk. 314: M u s ä u s — vt. eespool.

Lk. 314: H a u f f, Wilhelm (1802—1827) — saksa kirjanik-romantik, avald. «Das Märchenalmanach» (1825—27) jt. vabalt loodud muinasjutte («Kaliif Toonekurg» jt.).

«Alg-Kalevipoja» saatesõna 1853.

Originaal: «An die hochpreisliche Gelehrte Estnische Gesellschaft zu Dorpat», seletuskiri, mille Kreutzwald saatis 16. XI 1853 ÕES-ile «Kalevipoja» 1853. a. redaktsiooni valmimise puhul. Osaliselt avaldatud Verh. GEG Bd. III, H. 1, 1854 ja tervikuna teoses «Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus», 1936, lk. 186—200.

Lk. 316: v. R o u g e m o n t — arvatavasti J. C. Rougemont (1756—1818), arst ja arstiteaduslike raamatute autor.

Lk. 317: K a l e v a l a — mõeldud on «Kalevala» A. Schiefneri saksakeelses tõlkes, mille Kreutzwald sai lugemiseks 15. III kuni 23. III 1853.

Lk. 317: veendumus, et «Kalevipoeg» oli kord värsikujul —; seda usku pooldab Kreutzwald ainult ajutiselt, võib-olla «Kalevala» lugemise ja mõne pika setu laulu mõjul. Hiljem kahtleb ta selles tõsiselt. «Vana pika laulu sõnad» — on nähtavasti tegelikult rahvalaul «Mere kosilased», mida Kr. kasutas Saarepiiga laulus, mis aga võis olla liitunud teistega.

Lk. 318: üks auväärt ÕES-i liige —; nagu Kr. ise märgib, on mõeldud arsti ja balti-saksa kirjanikku G. Schultz-Bertrami (1808—1875), kes juulis 1839 esitas ÕES-ile visandi Kalevipoja peamisest faabulast.

Lk. 319: Kalevipoeg põlvneb jumalaist —; see ebarahvalik oletus põhjeneb ainult Faehlmannil, kes selle on järeldanud antiikmütoloogiast.

Lk. 320: süüdistused «Kalevipoja» võltsimises —; mõeldud on arvatavasti ÕES-is suusõnaliselt kuuldub kahtlusi, võib-olla ka arvustust «Eesti mütoloogia iseloomu» kohta (Inland 1850, nr. 35) ja Faehlmanni müütide puhul avaldatud kahtlustusi. Ahrensi jt. rünnakud Kalevipoja, Linda jt. vastu algasid alles hiljem (1854).

Lk. 321: «Kalevipoja» värsivorm —; 1853. a. redaktsioonis on rahvapärast alliteratsiooni ja parallelismi tõepoolest palju vähem kui rahvalaulus. Hilisemas ümbertöötluses on Kreutzwald neid palju lisanud.

Lk. 321: Kalevipoja «Esiandeks» — koosneb 4 laulust ja sisaldab Faehlmanni müütide jm. värsistused, jäi hiljem ära. Eraldi trükist ilm. 1911.

Lk. 322: kirja lõpp («Kalevipoeg 1000 a. pärast» jne.) — tuleb võtta Kr-i naljatava paradoksina, sest saadetis oli mõeldud ikkagi kirjana, mitte eessõnana.

Kalevipoeg. Eessõna 1857.

Originaal: «Kalevipoeg. Eine estnische Sage. Vorwort.» Ilm. Verh. GEG Bd. IV, H. 1, 1857. Käsikiri on valminud umb. 15. I 1857, kuid ÕES-i nõudel peab Kreutzwald märtsis selle veel ümber töötama ja sealt kõrvaldama mõningaid teravusi Kalevipoja ja Linda nimeseletuse seniste arvustajate (Ahrens, Pabst jt.) vastu; ilmunud umb. 10. aprillil 1857.

Lk. 323: Jacob Grimm — saksa keeleteadlane ja folklorist (1785—1863), avaldanud koos oma venna Wilhelm Grimmiga kuulsa muinasjuttude kogu «Kinder und Hausmärchen» 1812—15, «Deutsche Sagen» 1816, «Deutsche Mythologie» 1835 jm.

Lk. 324: eesti rahvake ise kaob kahe pooluse vahel — on mõeldud niihästi saksastust kui venestust, millele Kr-i, Faehlmanni jt. arvates teed valmistas rahva massiline vene usku minek. Hiljem, näit. 1861 «Sipelgas» II eessõnas pole Kr. sugugi enam nii pessimist. Niisamuti väljendab kahtlus eesti rahva loomevõimes ainult neid Kreutzwaldi aeg-ajalisi pessimismi meeleolusid. Võib aga olla, et selle eriline toonitus siin on mõeldud selleks, et näidata tsensorile «Kalevipoega» vähem ohtlikuna.

Lk. 325: macphersonlik vale ja pettus —; James

Macpherson — inglise kirjanik (1736—1796), avaldas 1760—63 peamiselt enda loodud «Ossiani laulud», esitades need rahvaluulena. «Vale ja pettus» («Lug und Trug») nimelises artiklis kahtlustas E. Ahrens samasuguses «võltsimises» ka Kreutzwaldi, kuigi mitte otseselt. (Vt. Inland 1855, vrg. 161—166.)

Lk. 325: Kruse, «Ürgaeg» —; Friedrich Karl Hermann Kruse (1790—1866), üld- ja Vene ajaloo professor Tartus 1828—1853; avald. «Necrolivonica» (1842) ja «Ur-Geschichte des Esthnischen Volksstammes, Moskau» (1846), milles ta püüdis näidata, et Baltimailt leitud muinasaegsed hauad kuuluvad skandinaavlastele. Ta väited kummutati varsti. Olles küll väga kodus antiikaja, idamaade jne. ajaloos, kuhjas Kruse oma eesti ajaloo kohta käivad tööd üle igasugu tarbetu materjaliga, kuid oluliselt jäävad need ometi päris pinnaliseks ja ekslikuks.

Lk. 325: G. Schultz — Georg Schultz-Bertram (1808—1875), balti-saksa literaat. Tema kõne ÕES-is «Kalevipojast» toimus 1839. a. juulis (mitte 1838, nagu mäletab Kr.) ja sellel oli suur mõju «Kalevipoja» koostamisele.

Lk. 327: teenimata auavaldus ÕES-i poolt —; ÕES valis Kreutzwaldi 19. jaan. 1849 oma auliikmeks.

Lk. 328: varasemad teated Kalevipojast olid mul juba enne paberil — sellega mõtleb Kreutzwald peamiselt Kalevipoja seiklusi Soome teekonnal, mis olid koostatud kõige vabamalt ja juba enne 1850. a. (aga tõenäoliselt siiski pärast 1839-ndat a.). Ta enda teate järgi olevat ta Kalevipoja Soomes-käigu loo kuulnud juba Toa-Jakobilt, s. o. umb. 1820.

Lk. 328: pastor Kolbe Võrust — J. A. E. Kolbe (1820—1850), Võru pastor, oli pärit Palamuselt ja võis seetõttu jutustada arvatavasti Kalevipoja sängidest, siililoost jne.

Lk. 328: Laiuse eestlane — Märt Mofin, H. Krünimeri asutuse teener Võrus. Temalt on Kr. saanud vähemalt Kalevi põrgusõidu loo ja palju muud.

Lk. 328: Pihkva eestlaste laule —; nende osatähtsus «Kalevipojas» on võrdlemisi väike (peamiselt Saarepiiga varju laul — «Mere kosilased»).

Lk. 328: Rosenpflanzer — maamõõtja Setumaal.

Lk. 328: Tarvastust — sealt on Joh. Lagoselt saadud Kikerpära lood (X 1.) ja osalt maailma otsa otsimise lugu (XVI 1).

Lk. 331: Linda — esineb küll Schultz-Bertrami 1839. a. ettekandes Kalevipojast, kuid sinna on ta vist Bertrami poolt vabalt tuletatud (Lindanisse nime eeskujul?). Setu lauludes võiks Linda esineda ainult juhuslikus tähenduses (näit. *linda-lenda*).

Lk. 331: Woldemar Schultz (1822—1874) — kreisi-arst Tartus (1852—61); temalt on Kr. «Kalevipoega» võtnud vaese'apse talle päästmise loo (XII 1.), mis ilmus Verh. GEG III, 1, 1852. a.

Lk. 331: G. M. Santo (1802—1856) — õpetaja Tartus, ÕES-i esimees 1853—56; temalt ilmus ülistav eelteade «Kalevipoja» peatsest ilmumisest Verh. GEG Bd. III, H. 1, 1854.

Lk. 332: Soini — Schultz-Bertram on selle nime ilmselt üle võtnud Soome «Kalevala» Kullervo-loost (Gananderi «Mythologia Fennica» vahetalitusel).

Lk. 332: Sohni algupära on senini lõplikult selgitamata; võibolla on see ainult saksa «Sohn», s. o. poeg. Igatahes pole ta rahvapärane.

Lk. 333: Carl G. Reinthal (1797—1872) — end. Rõuge pastor, elas Tartus pangaametnikuna, ÕES-i esimees 1851—52. Kuigi Kr. teda siin algul kiidab, ei ole ta varsti tema liiga vaba ja moderniseeritud tõlkega sugugi rahul, ja alates XVI loost teebki ta tõlke ise koos Schultz-Bertramiga.

Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud. 1860. Eessõna.

On kirjutatud 1859. a. või 1860. a. alguses (tsensoriluba 19. III 60). Tsensorile esitatud F. Russowi poolt, kuna teos liideti Kr-i saadetud muinasjuttudest ja Neusilt saadud rahvalauludest. Ilmus mais 1860.

Lk. 335: eesti rahvaluule tõlked saksa keeles —; on mõeldud arvatavasti tõlkeid ja kiitvaid hinnanguid J. G. Herderi «Volkslieder» (1778—79) kogus, C. H. J. Schlegeli «Reisen in mehrere russische Gouvernements...» (1819—34) kogus, Neusi tõlkeid «Inlandis» jne.

«Angervaksade» eessõna.

On lõpetatud 20. II 1861, ilmus pisut hiljem.

Lk. 336: rooma rahva laulik — Horatius Flaccus I saj. m.a.

Lk. 336: kolm korda üheksa aastat — selle järgi võiks otsustada, et need tõlked on tehtud vähemalt enne 1830. aastat. Tegelikult aga teame muist Kreutzwaldi väljendustest (kiri Koidulale 8. IV 70, 17. V 70, J. Krohnile 21. III 69), et ta need on tõlkinud juba umb. a. 1820 kreiskoolis käimise ajal.

Lk. 336: meie kuulsad laulikud — irooniline väljendus mõne tolleaegse tõlkija pihta, nagu B. Gildemann ja C. W. Freundlich, kelle tõlgitud Bürgeri «Lenore» (1773) üle Kreutzwald kurjustab oma jutustuses «Paar sammokest rändamise-teed» (1853).

Lk. 337: üht enese tehtud lugu — mõeldud on luuletust «Viru laulik», «Angervaksade» ainust algupärandit.

Lk. 337: iselikku loodud kenadust — mõeldud on muidugi alliteratsiooni, assonantsi ja parallelismi eesti rahvalaulu värsis, mida Kreutzwald sel «Kalevipoja» ajajärgul peab eesti keelele ainsaks loomuomaseks «värsiehteks». Tema enda kogemused sunnivad teda hiljem sellest loobuma ja ka lõppriimi tunnustama, hiljem ta püüab luua nende sünteesi.

Lk. 337: üht pikemat eesti rahva laulu — mõeldud on «Kalevipoja» rahvaväljaannet a. 1862.

Kalevipoeg. Eessõna 1862.

Kreutzwald tellib selle alguseks («rahvasaagade tähtsus üldse, eriti kohastatult eesti saagadele») midagi Schultz-Bertramilt (4. III 60) ja tänabki teda mingi säärase abi kättesaamise puhul. Aga vaevalt on siinse eessõna algosas kuigi palju võõrast, sest kõik

selle peamõtted esinevad Kreutzwaldil ka mujal ja eesti sõnastus on igal juhul temalt. Käsikiri on Kuopiosse saadetud detsembris 1861 ja teos ilmunud juunis 1862. «Kalevipoja» kaitse vagatsejate vastu ja teiselt poolt ristiusu väärtuse toonitus on ettevaatuseabinõu, et pareerida vagatsejate ja vennastekoguduse rünnakuid, millest Kreutzwald kartis kahju raamatu levikule (vt. Kr. — Bertramile 5. III 60: «... aga ühekülgseist mustkuubedest ja lollidest palvemaja ettelugejatest võivad kergesti kasvada vastased...»).

Eesti rahva ennemuistsed jutud. Eessõna 1866.

Ilmus selle teose esimeses trükis Helsingis 1866. a. lõpul, kirjutatud vähe aega enne seda.

D. ARTIKLEID JA POLEEMIKAT 1850—60-NDAIL AASTAIL.

Uue kirjaviisi kaitseks.

On kirjutatud aprilli lõpus või mai alguses 1858, ilmunud 9. mail «Tallorahva Postimehes» nr. 43. Juba selle avaldamise puhul on toimetaja, pastor Theol, teinud joone alla ja lõppu rea naiivseid vastuväiteid. Ka järgmistes «Tallorahva Postimehe» numbrites käib äge poleemika samas küsimuses läbi kogu 1858. a. suve. Nr. 46—47 kaitseb keegi «Tallinna mees» uut kirjaviisi, teine «Metsapere koolmeister» — vana Nr. 49 torgib keegi «Võrumaalane» ja siis veel keegi ka Kreutzwaldi isiklikult õige mürgiselt («Võru soos» olevat ainult «kilplaste pessa»).

Kes on kõige pikema ja asjalikuma vastuse autor O. J., pole veel saadud kindlaks teha. Siin nimetab ta, et kirjutab «Virust Lätteverest», «Perno Postimehes» 1862, nr. 30 aga seesama O. J. kirjutab «Järvamaalt» ja Kr. vastabki seal temale pealkirja all «Järva keele tundjale». Nähtavasti on siin tegemist kellegi pastoriga, kel on natuke filoloogilist haridust, näit. teab ta esitada soome jt. keelte näiteid ja tunneb eesti murdeid. Tookord (1862) vaidluse all olev, Kr-i poolt kunstlikult moodustatud uudisvorm «kuningana» läheb siiski varsti läbi, kuigi kellegi poolt gemineeritud n-ga — «kuninganna». Uut kirjaviisi 1858. a. «Tallorahva Postimehes» kaitsev «Tallinlane» oli C. Malm. Kreutzwald näib teda tundvat kui üliõpilast, paludes Neusi teda tervitada.

Lk. 345: K u u s a l u p a p a —; Kuusalu pastor oli Ed. Ahrens (1803—63), uue kirjaviisi algataja. Tema «Grammatik der estnischen Sprache» I ilmus 1843. a.

Lk. 345: t o n d i k e e l —; Kr. mõtleb enda pilkelaulu «Meie keelt, mis mudapori», mis ilmus «Tallorahva Postimehes» 1857, nr. 25, lk. 194, kus on värsid: «Aga, vader, seda hullu, |Mis nad keeleks kirja pannud,| On vist tont neil ise annud...» Selle «tondi» vastu kõneleb «Tallorahva Postimees» 28. III 58, lk. 303.

Lk. 345: k a r j a k a n t s h a u k u s —; «Tallorahva Postimees» nr. 37, lk. 307 on muinasjutt «Vana karjakrants» uues kirjaviisis (nimemärk 38 — C. Malm).

Sipelgas II.

Käsikiri on lõpetatud 1861. a. märtsis, ilmus septembris, osa materjali on arvatavasti vanem ja kalendreist üle jäänud. Nagu Kreutzwald ise ütleb, oli koguteose eesmärk peamiselt «Kalevipojale» teed teha, tema peaartikkel on seega «Eesti rahva ennemuistsetest juttudest...», mis on kirjutatud tõenäoliselt 1861. a. alguses või pisut varem.

Lk. 356: eesti rahvalaulikute salakombed... Eesti rahvalaulude kunstivormist avaldas pikema kirjutuse G. Schultz-Bertram «Baltische Monatschriftis» 1861.

Lk. 357: rahvalaulu kõrtsilauluks mõnituse vastu —; mõeldud on nähtavasti J. V. Jannseni «Eesti laulik» I (1860) eessõna, kus hurjutatakse rahva kõrtsilaule.

Lk. 357: eesti rahvalaulude kiitus — vt. eespool. Eriti ülistab eesti rahvalaulude ilu ka eelmainitud Kohl teoses «Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen».

Lk. 360: mis «Perno Postimees» sellest kirjutab — mõeldud on siin kaht lühikest märkust «P. Postim.» 1862, nr. 21 ja 22.

«P. Postimees» 1862, nr. 21: «... Kalevipoeg, üks suur ennemuistsete lugude värsikogu, ligi 1000 lehekülge, üks lehekülg eesti keeli, teine saksakeeli, on selle seitsi liikmete kokku korjatud ja tema kulu peal välja antud. Ehk küll mitte eestlastele kirjutatud, jääb see raamat ometi suureks eestikeele varanduste koguks, mis mõistlikum inimene ei peaks lugemata jätma, kuigi küll keelemurre alles neile kidaline on, kes uuega veel harjunud ei ole. Igamees kes sinna sisse vaatab, tunneb varsti ära, et sakslase sammud meie keeles niikaugele ei ulata, mis seal on astutud...» «P. P.» nr. 22: «Suur heameel on meil siin kuulda olnud, et Dr. Kreutzwald uut trükki oma «Kalevipoja» raamatust Soomemaal valmistada, kus üksi eestikeele sõnad sees on. Mõne nädala pärast saab raamat juba valmis ja müüa olema ja saame siis ilusas eesti keeles tema kurbi ja rõõmsaid lugusid kuulma, ehk küll kirjutuse viis meile natuke võõras saab olema.»

Kuigi siis siin ka Jannsen «Kalevipoega» nagu kiitis, tegelikult vähendas ta nii ometi rahva huvi eepose vastu, väites, et see pole «mitte eestlastele kirjutatud» väljaanne.

Mõni sõna vastuvaidluseks.

Originaal: «Ein Wort zur Erwiderung.» Kirjutatud juunis 1862, ilmunud 23. juunil 1862 «Revalsche Zeitungis» nr. 143 vastusena «Inlandis» nr. 22/23 ilmunud artiklile.

Lk. 365: La Mancha kangelane — hispaania kirjaniku Cervantese romaani kangelane Don Quijote, eluvõõra võitleja võrdkuju.

Lk. 365: «Eestlane ja tema isand» — («Der Ehste und sein Herr») —; see arvatavasti Blagoveštšenski jt. kirjutatud paljastav raamat eesti talurahva rõhumisest ilmus 1861 ja võeti

Kreutzwaldi poolt vastu rõõmuga (Neus—Kreutzwaldile 4. I 62), reaktsionääride poolt aga raevuga. Ajalehes «Revalsche Zeitung» ilmub selle üle terve rida kirjutusi nii teose poolt kui ka vastu («Rev. Zeit.», «Extrablatt» 1862. a., nr-d 16—40). Vastaste seas oli silmapaistvam Ed. Ahrens, kelle artikkel «Päästev tegu» («Rev. Zeit.», «Extrabl.», nr. 38) väidab, et talupoegade massilised peksmised on vajalikud uue 1343. a. «Harju mässu» ärahoidmiseks.

Lk. 368: v i b u v õ i b m u r d u d a — mõeldud on talurahva veriseid vastuhakke Pühajärvel 1841, Mahtras 1858 jm.

Lk. 371: e e s t l a s t e o n n i d e s t . . . — on mõeldud «Inlandi» artikli lõpus olev kujutus eestlaste eluruumide viletsusest, mis on vastuolus feodaalide tavalise kiitusega, et talupoeg elab hästi.

Ülevaade eesti rahvuslikust olukorrast.

Osa Kr-i kirjast Y. Koskinenile 23. VII 66.

Lk. 376: Y r j ö S a k a r i Y r j ö - K o s k i n e n (1830—1903) — soome professor, rahvusliku ajalooteaduse rajaja ning juhtiv võitleja soome rahvuslike õiguste eest rootsi ülemkihi vastu. Külastas Eestit 1864 ja 1867, olles ka Võrus Kr-i pool; avaldas kirjutusi Eestist soome ja saksa ajakirjanduses.

Lk. 378: k o o l i p o i s i l i k k e k a t s e i d F a e h l m a n n i t ö ö d j a t k a t a —; Kr. mõtleb siin enda folkloristlik-kirjanduslikke töid, sellepärast nii tagasihoidlik hinnang.

Lk. 378: ü l i k o o l i e e s t i k e e l e l e k t o r — see oli a. 1851—76 Carl Ferdinand Mickwitz, kes ühtlasi oli Tartu gümnaasiumi inspektor ja töötas eesti kirjanduse tsenseerijana.

Lk. 378: «P e r n o P o s t i m e e s» —; selle toimetaja oli pärast Jannseni Tartu «Eesti Postimehe» toimetajaks tulemist a. 1864 köster Kaspar Franz Lorenzsonn.

Lk. 379: n ü ü d n e o l u k o r d ü l i õ p i l a s t e s e a s T a r t u s —; Kr. viibis Tartus juunikuul 1866 oma tütre Adelheidi pulma puhul ja tutvus G. Blumbergile tuttavate eesti üliõpilastega. Üks neist oli arvatavasti Paul Blumberg, kes hiljem kirjutas «E. Postimehes» väga kiitva ülevaate «Kalevipoja» menust välismaal.

Lk. 380: a g a r a t e r a h v a s õ p r a d e — mõeldud on prof. J. Köleri ringi Peterburis.

Lk. 380: u u e e e s t i s e l t s i a s u t a m i n e —; Eesti Kirjameeste Seltsi asutamist kavatseti juba tol ajal (nagu näha ka J. V. Jannseni vastusest Koskinenile), kuigi see teostus alles 1872.

Lk. 381: P a i s t u p a s t o r — see oli teatavasti W. A. Hansen, vt. allpool.

Lk. 381: k ö s t e r k o o l i õ p e t a j a t e k o n v e r e n t s V i l j a n d i m a a l —; neid korraldasid tuntud koolitegelased Jaan Adamson Paistust, H. Wühner Tarvastust jt.

Lk. 382: e h k v ä l j e n d a b J a n n s e n i s e o m a v a a t e i d —; J. V. Jannsen oma lipitsevas ja kahekeelses vastuses Koskinenile pooldab niisamuti uut kirjaviisi ja ennustab selle võitu; ta kahetseb ainult, et see rahvale v e e l võõras olevat, kuna — pastorid on tema vastu.

Ühe laimatu kaitseks.

Originaal: «Zur Ehrenrettung eines Verunglimpften.» Ilm. ajalehes «Dörptsche Zeitung» 1868, nr. 109.

Lk. 383: Wold. Adolf Hansen (1823—81) — balti-saksa soost pastor Paistus, Pärnu-Viljandimaa koolide revident, sinodi koolikomisjonide liige jne. Äge reaktsiooniline tegelane ja Eesti Aleksandrikooli vastane. Avald. raamatu «Kooli-teadus» ja «Risti usso-õppetus» (1862). C. R. Jakobson nimetas teda «eesti rahva kõige tulisemaks vastaliseks».

Lk. 383: «Baltische Monatschrift», artikkel «Vanemuisest» —; see ilmus «Balt. M.» XV köites 1867, lk. 70—78, kus anonüümne autor annab õige heatahtliku ja laia ülevaate «Vanemuise» seltsist selle algusest (1865) peale.

Lk. 383: Jannseni hinnang —; see heatahtlus Jannseni vastu pole Kreutzwaldile sugugi iseloomulik, vaid on siin tingitud osalt isiklikult (suhe Koidulaga), osalt n. ö. rahvuslikest kaalutlustest võitluses sakslastest reaktsionääridega; see selgub, kui vaadelda näit. Kreutzwaldi kirju Kõlerile 60-ndail aastail, kus Jannsenit iseloomustatakse sootuks madalamalt, paljastades tema põhimõttelagedust ja rahaahnust. Pastor Hansen vastab Kreutzwaldile («Dörptsche Zeit.» 5. VI 68), variserlikult seletades, et ta «nooreestlusega» mõtleb ainult eesti rahvuse noorust (vrd. Kr. kiri Koidulale 9. VI 1868, Koidula kiri Kr-le 3. VI 1868).

Paar sõna kogukonna raamatukogudest.

Ilmus ajalehes «Eesti Postimees» 1. I 1869, nr. 1. Üksikuid raamatukogusid oli Eesti alal küll juba varemgi, Kreutzwaldi sõnavõtus eriti uus on aga mõte, et selliseid raamatukogusid asutataks ühistegelisel alusel või siis otse omavalitsuste poolt üldise maksustuse alusel, mis muidugi kogu asja oleks lasknud läbi viia palju ulatuslikumalt ja sootu kõrgemal tasemel.

Lk. 386: «Zeitung für Stadt und Land» — Riias ilmuv võrdlemisi liberaalne saksa ajaleht. Kr-i käesoleva artikli tõi saksa tõlkes ära ka «Revalsche Zeitung» nr. 47, 26. II 1869.

Mis numbrid jutustavad.

Ilmus «Eesti Postimehes» 19. III 1862, nr. 12/13.

Lk. 396: maailmaparandajad — mõeldud on siin nähtavasti Kõleri ringi, aga ka rahvas endas esinevaid soove «hingemaa» saamise järele jm.

Uus raamat.

Ilmus «Eesti Postimehes» 8. IX 1869, nr. 48.

Jakobson vastab Kreutzwaldi arvustusele («E. Postim.» 24. XII 69), aga ainult üksikute oskussõnade üle vaieldes (vrd. Kr. — Koidulale 13. XII 69).

E. ARTIKLEID, KONESID JA POLEEMIKAT 1870—80-NDAIL AASTAIL.

Venemaa keisri Peeter I mälestuseks.

Kirjutus ilmus «Eesti rahva Kasulises Kalendris 1873», on kirjutatud 1872. Ruumi puudusel on siin kärbitud ülevaade Peetri isiklikust elust, tema sisepoliitilisest võitlusest jm.

Lk. 402: Peeter I elulugu — ilmus O. W. Masingi 1824. ja 1825. aasta «Maarahva Kalendris».

Aleksander I ja talurahva priikslaskmisest.

Avaldatud käsikirjast, mis leidub ENSV TA Kirjandusmuuseumis, Eiseni kogus 63:20. Nagu sisust selgub, on see peetud kõnena 12. XII 77 kuskil Tartu eesti seltsis. Kuna Kreutzwaldi kiitev kujutus oluliselt ometi reaktsioonilise Aleksander I muust tegevusest on vähepakkuv, on seda osalt välja jäetud ja nii esile tõstetud Kreutzwaldi enda väärtuslikud mälestused oma poisipõlvest ja talurahva «vabastamisest» 1816.

Lk. 409: üks mõisnik Lätimaal — C. Fr. Schoultz von Ascheraden (1720—1782), kelle lätikeelne «Seaduste raamat» (1764) püüdis piirata oma talupoegade pärisorjust ja tekitas nii rahvas ootusi ja rahutusi. Sch-i reformid mõisteti maapäeval hukka ja ta lahkus maanõuniku ametist.

Lk. 409: Garlieb Merkel (1769—1850) — balti-saksa kirjanik, valgustaja, kelle noorema põlve teosed olid täis teravat protesti pärisorjusliku korra vastu: «Die Letten» (1796), «Die Vorzeit Liefflands» (I—1798, II—1799). Siiski pöördub Merkel nendega mitte rahva, vaid tsaari poole ja pärast talurahva fiktiivset «priikslaskmist» 1816—19 muutub võrdlemisi taltsaks liberaaliks, mitte mõistes selle seaduse tegelikku laadi. (Vrd. «Die freien Letten und Ehsten», 1820). Tema toimetusel ilmus «Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Ehstland» 1828—38.

Lk. 409: kindralsuperintendent Sonntag, Karl Gottlob (1765—1827) — balti-saksa ratsionalistlik publitsist, õpetaja ja kirikujuht, nõudis XVIII saj. lõpul pärisorjuse kaotamist ja rahvakoolide arendamist.

Lk. 409: Samson v. Himmelstierna, Reinhold Johann Ludwig (1778—1858) — balti-saksa mõisnik ja poliitikamees; 1819. a. talurahvaseaduse redigeerija, kaitses 1842. a. talumaade päriseksmüümist.

Lk. 409: Hamilkar v. Fölkersahm (1811—1856) — balti-saksa mõisnik (mõisa Ruhjas) ja liberaalse tiiva juht Liivi maapäeval, nõudis seal 1842. a. rahvarenti ja talumaade päriseksmüümist, oli visas võitluses konservatiividega.

Lk. 410: Kärneri Hans —; selle talupoegade kaebamaskäimise ja karistamise looga mõtleb Kreutzwald nähtavasti 1804/5. aasta rahutusi, mis eriti Kose-Uuemõisas veriselt maha suruti. Sellega ühenduses areteeriti ja saadeti Siberisse ka Jõepere mõisa aednik Jaan sellepärast, et ta Peterburis käies ühelt Vene sõja-

väelaselt saadud «mässulise» üleskutse oli rahvale ette lugenud. Et Kr. aednik Jaani asemel Hansu on pannud, võib olla ainult mälu eksitus 60-aastase vaheaja jooksul. Igatahes pidid Kaarlimõisa mehed 1816 veel aednik Jaani lugu hästi teadma, sest mõlemad mõisad on üksteise ligidal ja kuulusid samale Vietinghoffide perekonnale. Mingist teisest karistatud aednik Hansust pole igatahes teateid.

Lk. 412: ainult Palmse vallas —; teatud määral on Kr-i kiitusel alust; aga nagu hilisemad rahvapärimused näitavad, pole see v. Pahlenite heategevus nälja-aastail olnud nii suur, nagu sest kõnelevad Kr-i poolt 1846 «Inlandis» avaldatud muinaslood (ilmusid hiljem ka «Eesti rahva ennemuistsetes juttudes»). Kreutzwald tahtis vaid sellega näidata, eriti 1846. a., et ka mõisnikud võivad ja siis peaksid olema inimlikumad kui «Pühajärve sõja» verised härrad.

Lk. 412: keisri tahtmine oli hea — väljendus, mis võib-olla osalt oli tingitud tsensori nõudeist, aga oluliselt väljendas ka Kreutzwaldi (nagu enamasti teistegi tolle aja valgustajate) naiivset usku keisri «heasse tahtesse».

Lk. 413: üks Saksamaalt tulnud, — vagaduse varjuga üle pintseldatud —; mõeldud on pietistliku liikumise müstilist eriharu, mida Aleksander I juures esindas eriti pr. Krüdener ja hiljem teised.

Teretus ja õnnesoov «Sakalale».

Ilmus 1. I 1878 «Sakalas» nr. 1/2. Nagu paljud progressiivsed eestlased, ootas Kreutzwald ammu «Sakala» ilmumist (vt. tema kirjad Jakobsonile ja J. Adamsonile). Lõpplaul on Schilleri «Kellalaulu» järgi.

Rahvad ja nende võitlemised.

Ilmus ajalehes «Sakala» 1878, nr. 30 ja 50, 1879, nr. 9. Lähtekohaks on siin «Sakalas» nr. 19 refereeritud poleemika eesti-läti rahvuspiirist Riia saksa ja vene ajalehe vahel. «Rižski Vestnik» väitis, et eestlased on taganenud, «Zeitung für Stadt und Land» — et lätlased. Selle kohta vaata veel asjatundlikke kohalikke teateid «Sakalas» 1878, nr. 36, ja 1879, nr. 2.

Lk. 420: Viitebski eestlased — rohkem tuntud «Lutsi maarahva» nime all, nüüd Läti NSV-s Latgales, Võrumaalt sinna viidud umb. XVIII sajandil. 1925. a. oli neid veel umb. 120 hinge.

Lk. 422: vanad tuulesarved — J. V. Jannsen, kelle «postisarve» Kr. õigesti iseloomustas end pööravat «tuule järgi».

Lk. 422: «targemad mehed» — J. Hurt, kes vähe aja eest («Sakala» nr. 27, 19. VIII 78) oli avaldanud oma «avaliku kirja» Jakobsonile, kus ta teda nimetab «kiriku müüride mahakiskujaks», kuna ta kiriku asjust rääkides oli vahel tarvitanud pilkavat tooni jne.

Jüripäeval.

Ilmus «Sakalas» nr. 12, 13. V 1878 ja sellega algas pikem poleemika, mille eelloost tuleb märkida järgmist: «E. Post.» 15. III 1878, nr. 11, toob teate, et Liivimaa maapäev on lõppenud 3. III 78 ja vabameelsed on jälle kaotanud, aga et «aeg annab head nõu» ja tulevik toob veel teisi muutusi. Pikemalt kõneldakse samast maapäevast artiklis «Kas linnast, kas maalt» «Eesti Postimehes» nr. 12, 22. III 1878. Seal kahetsetakse «vabameelsete» kaotust, aga oma tavalisel kõikesiluval viisil jätkatakse: «Ka hea küll, kui aga head peaks välja tulema, aga seep see on, mis meie mitte ei julge loota. Ärgu saagu rahvale pakutud, mis rahvas veel mitte ei pruugi, muidu saaksid sel enneaegsel viisil tuletikud ja teravad riistad laste kätte, aga ärgu saagu rahvale ka mitte keelatud, mis temale küll võib antud saada ja seda ühelhoobil mõlema poole kasuks, sest sapi kasvatamine ei ole kohegil veel head teinud.» Kuigi veel kõik nii ei olevat, kui vaja, «siis tröösti-gem end kannatlikult sellega: aegamööda asjad käivad, aeg annab head nõu ja mis aegamööda peab tulema, ei saa mitte tulemata jääda. Senikaua aga muretsegem selle eest, et meite pead ja käed - - - paremate koolide ja rohkema õpetuse läbi ikka rohkem haritud ja harjutatud saaksid. Ilma selleta ei või meie tarvilikku muutusi ega uuendusi loota ega pärida.»

Nii püüab Jannsen ka siin end näidata otsekui uuenduste pooldajana, kuid oma reaktsioonilisele kösterlik-alandlikule maailmavaatele vastavalt propageerib ta ootamist ja kannatamist nõudmise asemel. Jannseni kirjutus äratas õigusega kõigi progressiivsete eesti ringide pahameelt. Aga vanameelne Riia leht «Neue Zeitung für Stadt und Land» ülistab Jannsenit selle eest, et tal otse «määratu enam tolku ja märku» on kui vabameelsel «Zeitung f. St. u. Landil». «E. Post.» vastab sellele oma 15. nr-s, öeldes, et ka temale uuenduste ärajäämine pole meeldinud ja tõrjub «Neue Z. f. St. u. L.» kiituse tagasi. Kuid edasi kirjutab ta laveerides mingist oma keskteest, laidab «vabameelelisi» nende «kargamise» ja «soojatõvepäraliste unenägude» pärast, loodab enne koolidest ja mingeist «maakonnapäevadest» rahva «poliitika tööle kasvatamist», hurjutab ülemkihte nende omavahelise kisklemise pärast ja lõpetab moraliseerimisega k õ i g i seisuste vaimsest uuenemisest isamaalikus vaimus: «Anname teineteisele kätt, enne kui öö peale tuleb. Öö ei ole kellegi inimese sõber.» Oli arusaadav, et selline rahupropaganda rahva huvide arvel tegelikult ainult lõhestas ja nõrgendas eesti vabameelset rinnet.

Nagu Kreutzwald siin, nii pilkab Jannsenit selle keerutamise pärast ka C. R. Jakobson («Sakala» nr. 13, «Viljandist»). Kuna Jannsen oma reaktsioonilist väidet ka nüüd ligemalt ei põhjenda, otsustab Kr. teda seada oma avaliku «kahe küsimuse» ette ta oma ajalehes.

Lk. 428: l e n d a v a d s õ n a d — iroonilise vihje Jannseni väljendusele «tuletikkudest», mida ülistasid balti-saksa reaktsionäärid ja sellega asetasid Jannseni piinlikku seisukorda.

Ajamarude möllamistel.

Ilmus «Sakalas» nr. 23, 22. VII 78. Kirjutuse alguses leiduv ajalooline ülevaade on selgituseks «Sakalas» käivale poleemikale eesti ajaloost enne ordurüütlite tulekut XIII saj. Viljandi eesti koguduse pastor oli 6. VI 1878 Viljandi lossimägedes misjonipüha pidades öelnud, et sel ajal kui siin Saksa kantsi asemel eesti kants seisis, siis Viljandi kirikute kohal «metsikus hunt oma pesa teinud». Juba «Sakala» toimetus (nr. 19) ironiseerib säärase Muinas-Eesti halvustamise üle, Kr. aga valgustab asja laiemalt.

Lk. 430: nooremad histooria uurijad — irooniline väljend Viljandi pastori pihta.

Lk. 431: poliitikameeste... «mantlid» — mõeldud on eeskätt Jannsenit, reaktsioonilisi balti pastoreid ja sellega ühes ka J. Hurta, kes sel ajal pidas oma avalikku vaidlust Jakobsoniga.

Kaks küsimust.

Ilmus «Eesti Postimehe» lisalehes nr. 22, 31. V 1878, koos Jannseni vastusega üldpealkirja all «Üleaedne sõbralik kirjavahetus». Viimane pealkiri «Üleaedne» viitab kummagi mehe elukohale: Blumbergi majast Pepleri (nüüd Pälsoni) t. nr. 12, kus asus Kr., kuni Jannsenite majani Tiigi tänaval nr. 35 oli maad ainult mõnikümmend sammu. (Mõlemad majad hävisid 1941.) Vastavalt pealkirjale on ka Jannseni vastuse toon väliselt sõbralik, isegi lipitsev, aga sellega on ainult püütud maskeerida kõrvalehiilimist tegelikust vastusest ja seljatagant hoobi andmist. Jannsen nimelt ei kõnele midagi balti kolitukorrast jne., vaid juhib oma terava otsa just Kr-i kui valgustaja kirikuvastasuse pihta: «neid mehi, kes alati eitavad, mis nende ees nende kasuks end ei kummarda, neid mehi, kes oma poolküpsi mõtteid «juudi juttude» asemel rahva sekka välja laotavad ja selle kõige põhja peale rahvale maja tahavad ehitada, neid mehi peame tuletikkude ja teravate riistade laste kätte andjateks ja meie tõsise põhja lõhkujateks nimetama.» Jannsenit sarjab samas asjas ka Jakobson («Sakala» 1878, nr. 19 ja 20).

Pisikesed õiendused.

Ilm. «Sakalas» nr. 37, 21. X 78.

Lk. 439: dr. M. J. Schleiden — Mathias Johann (1804—1881), evolutsionistlik loodusteadlane, taimefüsioloogia prof. Tartu ülikoolis, saabus Tartu sügisel 1863, viibis Tartus 8 kuud, kõneldes aulas teemal «6 pilti inimsoo ajaloost». Pidi lahkuma teoloogia fakulteedi vahelesegamise tõttu (1864), kellele varakult (kuigi nime nimetamata) kaasa ässitas ka Jannseni «Perno Postimees» 11. XII 1863, nr. 49, lk. 388 artiklis pealkirjaga: «Saksa massinameister ja Eesti koolmeister... üks provessor, kes mulle keik on ütelnud, kuida see maailm ja keik mis seal sees leida on, puhtas iseenesest on tekkinud» — — — «Niisugused provessorid peaksid ennemalt küll paljaks leivasöojaks saama nimetatud, kes niisugust haisvat õpe-

tust laiali laotavad.» Schleideni suurem töö on «Die Botanik» (1842) ja «Die Pflanze und ihr Leben» (1847).

Lk. 440: «Rahunurme lilled» —; see saksa kirjaniku Joh. H. W. Witscheli (1769—1847) «Morgen und Abendopfer in Gesängen» (1803—1807) järgi eestindatud kogu religioosseid ning eetilis-filosoofilisi värss-mõtisklusi on olnud oma ratsionalistliku laadiga Kr-ile väga südamelähedane, balti ametlikule kirikule aga ikka pinnaks silmas. Nagu kirjutab Kr. ise Viru Kalevipoja Seltsile 29. I 78, avaldaski ta selle, et «pimedusemeestele meelehaiget teha, kes juba varemalt selle üle pahandasid».

Lk. 440: sotsiaaldemokraatlased Saksas —; tundes hirmu sotsiaaldemokraatliku partei kasvava võimsuse ees, viis Bismarck a. 1878 läbi nn. erakorralise seaduse, mis keelas selle partei olemasolu, konfiskeeris ta kirjanduse jne. Alles 1890 kaotati «erakorraline seadus» kui ebaõnnestunud katse ja Bismarck ise läks erru.

Paradiisi-aed.

Avaldatud käsikirja järgi, mis asub ENSV TA Kirjandusmuuseumis, Eiseni kogus 63:33. Kõne on peetud umb. 1879 kuskil Tartu eesti seltsis.

Lk. 442: tema l kui maailma loojal —; Kr. oli niisama kui Voltaire jt. oluliselt deist, kes oletas küll jumalat kui maailmale algusepanijat (esimese tõuke andjat), mitte aga tema hilisemat vahelesegamist igavestesse loodusseadustesse.

Lk. 447: materialism —; nagu alljärgnevast selgub, mõtleb Kreutzwald siin ainult nn. eetilist materialismi, mida tol ajal samastati vulgaarse hedonismiga, printsiipidetu lõbujahiga. Ontoloogilisel ja gnoseoloogilisel alal on aga Kreutzwaldi enda deism paiguti üsna lähedane materialismile, kuna ta usub, et kõigi sündmuste põhjuseks on igavesed füüsilised looduse seadused ja et nende tunnetamine on võimalik.

Kodutohter.

Seda teost on Kr. kavatsenud juba alates 1850. a.; ka 1864 kirjutab Kreutzwald oma selletaolisest kavast (Bertramile 12. IV ja 10. V 1864), kuid seda teostama saab ta hakata nähtavasti alles Tartu asudes (s. o. 1877. a.). Käsikiri valmib 5. III 1879, teos ilmub 1879. a. lõpul.

Lk. 450: tõsised rahvasõbrad — iroonia Jannseni jt. pihta, kes teadmisi rahvale peavad «tuletikkudeks laste käes».

SISUKORD

Curriculum vitae [Kreutzwaldi autobiograafia] 5

I. Uurimusi.

A. Dr. Fr. R. Faehlmanni elu (1852) 11

B. Kultuuriloolisi ja folkloristlikke uurimusi.

Mõnest eestlaste pidulikust kombest (1837): 1. Pulmapidu. 2. Jõulud. 3. Uusaasta-päev. 4. Vastlapäev. 5. Maria kuulutuse päev jne. 57

Eesti muinaslugu inimestest koerakoonuga (1837) . . 67

Eestlaste kombed surijate ja surnute juures (1837) . . 68

Üht ja teist eestlaste ebauskumustest, kommetest ja muinaslugudest (1837): 1. Nõiad ja targad. 2. Vaimud ja tondid. 3. Näkk ja vesihaldjas. 4. Üks tähelepandav eesti komme 72

Lisand eestlaste mütoloogiale (1838): 1. Kuu austamine. 2. Madalamat liiki jumalused 75

Alulinn, mälestusmärk eesti muinasajast (1838) . . . 79

Tartu [Aruküla] labürindi muinaslooline seletus (1844) . 81

Veel üks seletus labürindi küsimuses (1844) 84

Taevaskäijad (1846) 87

Artiklist «Visandeid ja žanripilte Eesti rahvaelust» (1846) 99

Kuidas Olev Tallinnas kirikut ehitas (1847) 102

Teateid rahvalauludest Pihkva kubermangus asuvate eestlaste juures (1848) 105

Eesti mütoloogia iseloomust (1850) 113

Teosest «Eestlaste ebausukombed, viisid ja harjumused» (1854) 127

Üht ja teist eestlaste muinaslugude ajalooks (1856) . . 141

Eesti lõikuskombeist (1866) 146

Lapse esimesest kehalisest kasvatusest (1879) 149

II. Publitsistika.

A. Sõnumikke ja artikleid ajakirjas «Das Inland» (1838—1849).

Sõnumikke Võrust ja Võrumaalt 1838 155

Selgituseks (1838) 173
Artiklist «Maria-kassa Venemaa arstide leskede ja vaeslaste heaks» (1839) 174
Sõnumikke 1839 177
Sõnumikke 1840 193
Sõnumikke 1841 200
Sõnumikke 1842 205
Sõnumikke 1843 211
Sõnumikke 1846—49 213
Õpetatud Eesti Seltsile [Ettepanek eestikeelse ajakirja asutamiseks] (1840) 219

B. Varasemaid eestikeelseid kirjutusi (1841—1857).
Leivast ja leiva-jätkust (Tartu ja Võru Maa-rahva kalender, 1842) 223
Näiteid teosest «Sipelgas. Esimene jagu» (1843): Eesköne. Kuidas meie päevil aega tuleb pruukida. Külm vesi. Üks küsimine. Laste õnn ja laste-kasvatamine 228
Kolm kalendri lori (1844): Surm ja tema abimehed. Emajõgi. Üks kalendri jutt (Maa-rahva kalender, 1844) 238
Teosest «Maailm ja mõnda, mis seal sees leida on» (1848/49): Eessõna. Kirja läbi sõnumi andmisest. Raudteed. Löweni linn. Tartu vana Toompea kiriku müürid. Lapsehoidmise majadest. Lugejale 248
[Kalendritegija] lõppsõna lugejale (Maarahva Kasuline Kalender, 1850) 272
Näiteid teosest «Lühikene õpetus tervise hoidmisest» (Kooli raamat IV, 1854) 274
Kuidas inimesed iseennast petavad (Maarahva Kasuline Kalender, 1855) 280
Ligimailt ja kaugemalt [Krimmi sõja ajaloost] (Maarahva Kasuline Kalender, 1857) 294

C. Ees- ja saatesõnu.
Muinasjutu «Tänulik vürstipoeg» eessõna (1850) . . . 313
[«Alg-Kalevipoja» saatesõna] Kõrgeaulisele Õpetatud Eesti Seltsile Tartus (1853) 316
«Kalevipoja» I trüki eessõna (1857) 323
«Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud». Eesköne (1860) 334
«Angervaksade» eessõna. Lugejale (1861) 335
«Kalevipoja» II trüki eessõna (1862) 338
«Eesti rahva ennemuistsete juttude» I trüki eessõna (1866) 340

D. Artikleid ja poleemikat 1850—60-ndail aastail.
[Uue kirjaviisi kaitseks] (Tallorahva Postimees, 1858) . 345
Teosest «Sipelgas. Teine jagu» (1861): Eessõna. Eesti rahva lauludest ja ennemuistsetest juttudest. Sood ja rabad 351
Mõni sõna vastuvaidluseks (Revalsche Zeitung, 1862) . 365

Krimmist tagasipöörajad (Eesti Postimees, 1863) . . . 372
[Vastused Y. Koskinenile eesti rahvusliku liikumise olukorrast, 1866] 376
Ühe laimatu au kaitseks (Dörptsche Zeitung, 1868) . . 383
Paar sõna kogukonna raamatukogudest (Eesti Postimees, 1869) 386
Mis numbrid jutustavad (E. Postimees, 1869) 390
Uus raamat («Teadus ja seadus põllul») (Eesti Postimees, 1869) 398

E. Artikleid, poleemikat ja kõnesid 1870-ndail aastail.
Venemaa keisri Peeter I mälestuseks (Eesti rahva Kasuline Kalender, 1873) 403
[Kõne Aleksander I-st ja talurahva priikslaskmisest] (1877) 409
Teretus ja õnnesoov «Sakalale» (Sakala, 1878) . . . 416
Rahvad ja nende võitlemised (Sakala, 1878/79) 419
Näiteid sõnumikest «Sakalale» (Tartus, jüripäeval. Ajamarude möllamistel; 1878) 428
Kaks küsimust (Eesti Postimees, 1878) 432
Pisukesed õiendused, ehk vastus vastusele. «Eesti Postimehe» redaktsiale (Sakala, 1878) 435
Paradiisi-aed. (Kõne umb. 1879) 441
Näiteid teosest «Kodutohter» (1879): Eessõna. Haiguste parandamisest. Reuma-haigus 447
Selgitavaid märkmeid 459

TOIMETUSKOLLEEGIUM:
K. Taev (vastutav toimetaja),
E. Säärits, H. Tiidus.

Toimetaja H. Lepik.

Kunstiline toimetaja
H. Vitsur.

Tehniline toimetaja
H. Veber.

Korrektorid
M. Amon ja S. Aron.

Ladumisele antud 7. X 1953. Trükkimisele antud 16. XI 1953. Trükiarv 10 000. Paber 54:84, 1/16. Trükipoognaid 31+1 kleebis. Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 25,47. Arvutuspoognaid 26,18.
MB-15859.
Trükikoda „Kommunist", Tallinn, Pikk tänav 2.
Tellimise nr. 4931.
Hind rbl. 9.35.

На эстонском языке.
Фр. Р. Крейцвальд.
Публицистические статьи.

7—3

A
19776
21747

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00360534 4